دافغانستان د موکراتیک جمهوریت
داطلاعاتو او کلتور وزارت
دپښتو پر مختیا او پیاوړ تیا آمر یت

پښتو

چاپي آثار

په دوو تیرو پیړیو کې

کابل- افغانستان

Download from: aghalibrary

پښتو چاپي اثار

(دهیواد اوخارجي پوهانو ۳۵ څیړنې)

ټولونه اوسریزه :
دخېړندوی عبدالله خدمتګار
له خوا

د چاپ اهتمام :
دحفیظ الله رهجو او محمد انور
له خوا

د چاپ شمیر : یوزر نسخې
د چاپ نېټه : د۱۳۵۷ دعقرب ۲٤ مه
۱۹۷۸ دنومبر ۱۵

Download from: aghalibrary

یادونه

داطلاعاتو او کلتور وزارت ویاړی چه دافغانستان دد موکراتیک جمهوری د ولت دکلتوری پالیسی سره سم دپښتو ژبی او ادبیاتو دچاپی آثارو په باره کښی دهیوادد دوستو هیوادونو د پوهانو او لیکوالو دپنځه دیرشو تحقیقی مقالو دامجموعه د علم او ادوب سینانو ته وړاندی کوی .

پدی خیر نوکښی اکثراً دبیبلیوگرافی ،ژورنالیزم او ادب پیژندنی له نظره په هغو یولړ پښتو آثارو باندی رڼا اچول شوې ده چه دتیرو دوو پیړیو په ترځ کښی په افغانستان او دنړی په نورو هیوادونو کښی چاپ او خپاره شوي دي .

په دي صورت دااثر که له یوي خوا دپښتو ژبی او ادب دتاریخ څیړونکوته په زړه پوري مواد په لاس ورکوی له بلی خوا دکتاب پیژندنی او ژورنالیزم دا ستادانو او شاگردانو دپاره هم په دې زمینه کښی غوره معلومات وړاندی کوي .

مونږ ډیر خوشحاله یو چه دغه علمی مجموعه چه دڅیړندوي خدمتگار په زیارتدوین شوې ده داطلاعاتو او کلتوردوزارت دپښتو دپرمختیا او پیاوړتیا داداري له خوا په داسې وخت کښی له چاپه ووځی چه ددغه وزارت له خوا په کابل کښی دکوشانی تحقیقاتو بین المللی علمی سیمینارداير دی.

هیله من یو چه دافغانستان دد موکراتیک جمهوری دولت دانقلابی وظیفو داساسی کرښو په پیروی او د[illegible]اد دعلم پالونکی او ادب روزونکی مشر دافغانستان دخلکو دد موکراتیک گوند عمومی منشی دانقلابی شورا رئیس او صدراعظم نور محمدتره کی دآرزوگانو سره سم دهیواد دزیار کښو خلکو په ژبو وخت په وخت علمی او ادبی آثارتولنی ته وړاندی کړو .

د اطلاعاتو او کلتور وزیر بارق شفیعی

Download from: aghalibrary

پښتو چاپي آثار

کله چه په اروپا کښې ماشین او ماشیني صنایعو ترقي وکړه، دغه په ترڅ کښې د چاپ ماشین او د چاپ صنعت هم پرمخ تګ وکړ.

د صنعتي انقلاب په نتیجه کښې د پانګوالي نظام وده او پراختیا وموندله او په خوا کښې یې تکنالوژي هم پرمخ ولاړه.

امپریالیزم د پانګوالي د وروستي پوړۍ په توګه په جهان کښې زیاته ناآرامي پیدا کړه او دغه دیوڼ په لړ کښې اروپایي صنعتي هیوادونو د ایشیا، افریقا او لاتیني امریکې په هیوادونو بې رحمانه یرغلونه وکړل، زیات هیوادونه یې لاندې کړل، چه د هغو د خوارا و بیوزلو خلکو د بشري قوا او ځمکې په غیر انساني توګه، په بې رحمي او وحشیانه ډول کار اخسته او طبیعي ملي ثروتونه یې تالاکول.

څو چه په مستعمره هیوادونو کښې هم ورو ورو د ملي آزادي نهضتونه پیدا شول او تر هر چا د مخه په ۱۹۱۹م کال کښې د افغانستان خلکو د ډیرو جګړو، قربانیو او فداکاریو نه وروسته د خپل هیواد سیاسي خپلواکي د برتانیې د استعمارګر دولت نه ترلاسه کړه او ترنن ورځې پورې نور مستعمره هیوادونه یو په بل پسې د استعمار له قیده خلاص شول او خلاصیږي

Download from: aghalibrary

دبشر دتاریخ پوره دهمدغه جریان، یعنی داستعمار دپرمخ تګ‌او پرشاتګ په دوره کښې په بشري ټولنه کې ساینس او تکنالوژۍ خورا بې ساري ترقي وکړه او ماشیني صنایعو هم دبشر دژوند خیره په بله‌واړوله. په‌دې لړ کښې دچاپ ماشین او دچاپ صنعت هم دنورو ماشیني صنایعو نه بیرته پاته نه‌شو، بلکه ښه‌په‌ښه‌پرمخ تګ یې په نصیب‌شو او ددې ماشین دتېز چلند په‌نتیجه کښې دبشر دتمدن په‌ټولو اړخونو او مظاهرو باندې یې لاځرګند او محسوس اثر پرېوت .

داستعمار دپرمخ تګ‌او ترشاتګ په‌دوران کښې دبشري راز راز ټولنو په‌راز راز حالاتو کښې د محتواله مخه دچاپ دصنعت راز راز محصولات بشري ټولنې ته‌وړاندې شو.

یعني که‌له‌یوې خوانه ماشین او ماشیني صنعتونه داستعمارګرانو په‌لاس دمستعمره‌اولسونودوېنو دزبېښلو آله‌شوه ،دبلې خوانه‌دچاپ‌ماشین داستعماري افکارو دزهر جنوانه ښښو او ارتجاعي‌مطالبو دخورولو وسیله هم‌وګرځېدله .

موږ وینو چې‌استعمارګرانو هم‌په‌ټوره اوتوره یکه،بم‌او ګولۍ، استعمارلاندې‌بېوزلي‌اولسونه وژل، هم یې‌دسرمایې‌او ماشین‌دطاقتو رچلند‌له‌مخه‌ددوی‌شته، هستي او بشري طاقتونه او طبیعي منابع‌تالاکول او دوی بدې ورځې‌ته‌کښېنول ،د همدغه استعمارګرو قوتونو دتخنیکي او ماشیني مودرنو وسایلو په‌مقابل کښې داستعمارلاندې اولسونو عکس العمل ددوی دشاعرانو په‌ژبه داسې‌ځرګندېده :

کشتن بی‌حرب‌و ضرب‌آئین او ست
مرګها د رګردش ماشین او ست

مګر موږ ګورو چه‌دچاپ‌دصنعت‌دپرمخ تګ‌او پراختیاله اسله‌داعتراض همدغسې آوازونه هم‌دچاپ دماشینونوپه واسطه‌چاپېدل‌اوخورېدل. یعنی‌دچاپ‌صنعت‌هم ،دنوروصنایعوپه شان دهغې‌تورې اوو ملې حیثیت‌و مونلچه‌دچاپه‌لاس‌په‌چلو یله دهغه‌دزره په فرمان‌په‌چلېده .

بیاهم‌په‌عام‌ډول‌تر استعمار لاندې‌هېوادونو کښې‌داستعمار په‌دوره کښې او تر هغه را وروسته دهغو دبقایاءو اوګوډاګیانو دتسلط په کلونو کښې، په دغو هېوادونو کښې دآزادي غوښتلو ترمترقي آثارو زیات، ارتجاعي‌آثار چاپ شوي‌او خپاره شوي دي.ددغو دواړو په‌خوا کښې،هم دمسلطو قوتونو دضررو رتونو او هم دتسلط لاندې اولسونو

Download from: aghalibrary

د اړتیا وو له مخه په نړۍ کښې یو لړ علمي، ادبي او تحقیقاتي اثار هم چاپ او خپاره شوي دي.

د دغو ټولو کته ګوریو د غه ټول اثار، په ټولله مجموع کښې، زمونږ د اولسونو او هیوادونو د کولتور او ثقافت هغه ذخایر او منابع دي چه زمونږ د اولسونو او خلکو د ملي او اولسي، سیاسي او کولتوري تاریخونو او اقتصادي تحولاتو د څیړو د پاره د توجه او استفادې وړ منابع او مأخذ دي چه په عین حال کښې د ملي ژبو او ادبیاتو د روزلو او پاللو په لړ کښې د قدر وړ ذخایر هم بلل کیږي.

د بشري کولتور د ذخایرو په دې لویه برخه کښې له بده مرغه پښتو ژبه هم بې برخې پاته نه ده او د ښې برخې خاوند ده.

په دوو وروستیو پیړیو کښې د پښتو د چاپ شویو اثارو په باره کښې پر وسږ کال په کابل کښې یو علمي سمینار جوړ شوی چه په هغه کښې زمونږ د خلکو پوهانو، علمانو لیکوالو او د دوستو هیوادونو پوهانو ګډون کړی و او په دې برخه کښې یې ښې په زړه پورې څیړنې او وینا ګانې واورولې.

د سمینار په وروستي ورځ د سمینار غړو پوهانو فیصله وکړه چې د غه وینا ګانې باید د هماغه کال تر پایه پورې د یو ځانله کتاب په توګه چاپ شي. مګر د غولوونکي داؤد د دورې یو خصوصیت دا هم و چه د غه رنګه کارونو او فعالیتونو ته محض د خلکو د تیرایستلو د پاره د نمایش او ننداري په توګه محض هغو سره موقع ورکول کیده چې د (نشستند و گفتند و برخاستند) د حالت نه یې یو قدم هم مخ په وړاندې پر مخ تګ نه شو ای کولای. نو ځکه د دغو سیاسي نمایشو نو اصلي او اساسي نتایج چه د پوهانو علماو او لیکوالو د زیار ایستلو، مطالعاتو او څیړنو هغه برخه ده چه د اولس د کولتور او د جهاني فرهنګ د علمي څیړلو سره سرسته کولای شي، د بې پروایۍ تر دوړو لاندې د نسیان په د وسیو کښې ځای ونیوه. ډیر خوشحاله یو چه د افغانستان د خلکو د دموکراتیک ګوند په لارښوونه او د ګوند د دستر مشر د انقلابي شورا د رئیس او صدراعظم نور محمد تره کي په رهنمائي د ثور د پرتمین انقلاب په نتیجه کښې د هیواد سیاسي اقتدار د غولوونکو سردارانو له لاسه د هیواد د زیار ایستونکو نماینده ګوند ته راانتقال او د افغانستان دموکراتیک جمهوري دولت منځ ته راغی او د هیواد دوامي اکثریت زیار کښو کارګرانو

Download from: aghalibrary

په ګټه دموکراتيکو اقدامات پيل شو او په دې ترڅ کښې د خلکو د فرهنګ، ژبو، ادبياتو او علومو انکشاف ته هم خاصه پاملرنه کيږي.

ستاسو خدمتګارو يارانو چه د هيواد د انقلابي کولتوري خدمتونو په لړ کښې د سرطان په مياشت کښې د پښتو د پرمختيا او پياوړتيا د آمريت چارې راوسپارل شوې او په دې اداره کښې تر هر څه د مخه د پښتو د چاپ شويو آثارو په باره کښې د پوهانو د علمي څيړنو هغو نتايجو ته توجه وشوه چه په داود ي دوره کښې د بې پوښتنو بې اهميتو او بې ارزښتو پاڼو په خپر پر تېروې.

مونږ د دغو ارزښتمنو پاڼې دوړې وڅنډلې او د اطلاعاتو او کولتور د پوه او محترم وزير بارق شفيعي په امر او اجازه د دوو يناګانو تکميل او بشپړولو ته اقدام وشو.

عجيبه خبره دا ده چه څينو ليکوالو سره لا خپلې ويناګانې پاته وې او په يو کال کښې چا لا دومره زحمت هم پر ځان نه و منلی چه هغه ټولې راټولې کړي، نو د چا خدمت ته چه د خدمتګار عرض رسيدلی شو ای د هغو ويناګانې هم راټولې شوې او د پښتو د پرمختيا او پياوړتيا د آمريت او د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د نشراتو رياست د کتلو او تدقيق نه وروسته، په څه نږدې شپږ ويناګانې چاپ ته تيارې او د اطلاعاتو او کلتور د محترم وزارت په امر مطبعې ته واستول شوې.

مونږ په دې ويارو چه په دې لنډه موده کښې د غه مقالې د يو علمي - تحقيقي اکاډيميک اثر په څير د (پښتو چاپي آثار) په نامه چاپ او د کوشانيانو د بين المللي سيمينار په موقع ګرانو لوستونکو ته وړاندې کيږي.

د دې څيړنو په ترڅ کښې، په دوو وروستيو پيړيو کښې د پښتو د چاپ شويو آثارو په باره کښې هم د موضوع او محتوا، هم د شکل او فورم، هم د چاپ او طباعت او هم د کيفيت او کميت له مخه د پښتو په هغو چاپ شويو آثارو باندې رڼا اچول شوې ده چه هم زمونږ په هيواد او هم په نورو هيوادونو کښې، هم د دولتونو او موسسو او هم د اشخاصو او مولفينو له خوا چاپ شوي دي.

په دې موضوع کې د دوو يناګانو د غه مجموعه د ثور د پر تمين انقلاب نه راوروسته چاپيږي او د دغه انقلاب نه د مخه پښتو چاپ شوي آثار معرفي کوي.

Download from: aghalibrary

مونږ باور لرو چه ترڅو پورې زمونږ په هیواد کښې هم د پښتو آثار او هم زمونږ په نوروژبو آثار د مضمون او محتوا له مخه دیوکیفی بدلون سره چاپیږی او وړاندی کیږی، چه دانقلاب د خصوصیت له مخه هغه ټول آثار چه ترڅو پورې چاپیږی ضرور بایدانقلابی مترقی محتوی ولرونکی او د هیواد د زیار کښو کارگرانو، بزگرانو د پیوزلی طبقې په گټه وی.

په دغه موقع کښې په تیرو آثارو باندې د دغه تحقیقی اثر چاپول او وړاندی کول زمونږ د کولتور او فرهنگ، په تیره د پښتو ژبې او ادب د چاپی آثارو د تاریخ د څیړلو دپاره خوراهمیت لری. ځکه مونږ د خپل ژوندانه او د هغه په ترڅ کښې د خپل ادب او فرهنگ نوی فصل او باب پیل کړی دی او په داسی حال کښې چه که زمونږ دغه اثر د تیرو آثارو یوه تحقیقی هنداره وی او مونږ په خپلو نوو آثارو، کاملا په یو نوی انقلابی مضمون پیل کوو نو دغه او دغه رنگه آثار زمونږ د ماضی او مستقبل ترمنځ د اتصال یوه داسی کړی ده چه زمونږ نوی پرمخ تلونکی، مترقی انقلابی فرهنگ زمونږ د تیر تاریخ له واقعیتونو سره نښلوی او زمونږ د تیرو وختونو د طبقاتی ټولنی د ادب او فرهنگ په ساحه کښې درازراز طبقاتی تضادونو ښودنه او څرگندونه کوی او د نوی تاریخ د لوستونکو لیکونکو او جوړوونکو دپاره بې اندازی اهمیت لری. په درناوی.

خیر ندوی خدمتگار بختانی د ۱۳۵۷ د عقرب لسمه - کابل.

Download from: aghalibrary

عبدالرؤف بینوا

سرکه د پښتو

اجازه راکړئ چې خپله وینا د مرحوم اعلیحضرت امان‌الله خان په هغه خبره پیل کړم چې د ۱۳۰۰ هش کال د میزان په نولسمه یې د کندهار ښار ته د رسیدلو پر وخت د هغې سیمې خلکو ته کړې وه او ویلي یې وو چې:

«زه غواړم په پښتو ژبه چې زما محبوبه ده ستاسې سره خبرې وکړم»

دا خبره د پښتو ژبې سره د هغه ترقي غوښتونکي ټولواک د زړه مینه څرګندوي او د همدې مینې اغیزه وه چې ده د پښتو ژبې د معنوي او علمي ودې د پاره یې ډېرې هڅې وکړې. که څه هم د افغانستان لومړی اساسي قانون — یا د هغه وخت په اصطلاح «اساسي نظامنامه» لومړی ځل د ده په امر د ۱۳۰۲ هش کال د حمل په ۱۹ په پښتو تدوین او نافذ سوا و هم د ده په ارشاد د معارف کې د ښوونځیو د درسي کتابو په پښتو اړونه پیل سوه او ورپسې په پښتني سیمو کې نه یوازې پاچا او ملکي په پښتو ژبه وینا وې کولې بلکه هغو سیمو ته شاهانه فرمانونه هم په پښتو لیږل کېدل او هم په اخبارو کې پښتو زیاته سوه او د ۱۳۰۳ هش کال د جوزا په دریمه یې امر وکړ چې د کندهار د سیمې په اخبار «طلوع افغان» کې دې پښتو هم زیاته سي چې د دې شاهانه هڅو خبرونه او موضوعات د هغه وخت په اخبارو کې خپاره سوي دي او زما سره یې مثالونه هم سته.

خو د پښتو ژبې د علمي پالنې او روزنې او پرمخ بیولو په لاره کې یوه ډېره مهمه شاهانه هڅه د هغه پر پښتو مین ټولواک له خوا په شاهي ارګ کې د پښتو پوهانو یوه علمي او تحقیقي ټولنه جوړېدل وه.

داعلمي او تحقيقي ټولنه په ۱۳۰۱ هش کال د کابل ارګ په «شمالي برج» کې جوړه او «مرکه د پښتو» و بلله شوه چې بيا په ۱۳۰۲ هش کال دافغانستان داساسي تشکيلاتو د نظامنامې په ۷۴ ماده کې د پوهنې دوزارت ددريم رياست په حيث وپيژندل شوه او دهغې نظامنامې په ۵۵ ماده کې يې وظيفه د پښتو ژبې داصولو او قواعدو ضبط او تدوين او ددرسي کتابو ترجمه او نقلول ښودلې شوې ده.

«مرکه د پښتو» ترکمه ځايه چې دهغې مرکې له خپرونو ښکاره څرګنديږي دوولس تنه پښتانه پوهان غړي درلودل چې د پښتو ژبې دمختلفو لهجو نمايندګي يې کوله:

(۱) لومړي مشر يې دهغه وخت لوي او نوميالي عالم مرحوم مولوي عبدالواسع آخوندزاده وو.

(۲) دوهم مشر يې ښاغلي عبدالرحمن خان لودين وو.

(۳) ښاغلي لالا محمد زمان خان طرزی خازن الکتب دمرکې د پښتو لومړي غړي داروا ښاد محمود طرزي ورور و.

(۴) ملا محمد خان صافي مشهور په افغانانو يس چې عرض بيګي هم و.

(۵) ښاغلي عبدالوهاب خان کاسي دمرکه د پښتو ترجمان.

(۶) ښاغلي عبدالواحد خان لکند خيل غلځی.

(۷) ښاغلي عبدالکريم خان دولتشاهی.

(۸) ښاغلي احمد ګل خان سليمان خيل.

(۹) ښاغلي غلام قادرخان د کندهار اڅکزو دټبر ژبپوهان

(۱۰) ښاغلي الاوير دي خان وردګ.

(۱۱) ښاغلي مير عالم خان سروت.

(۱۲) ښاغلي ملا پاد شاه مير خان خوګياڼی دبازمير زوي چې دقضاتو دمکتب له لومړيو شاګردانو څخه و.

دلته به يې ځاي نه وي که دهغې درنې مرکې دځينو غړيو دژوند دحالاتو لنډيز وړاندي کړم — خو داهم بايد ووايم چې دپښتو دمرکې دزياترو محترمو غړيو دژوندحالات لاس ته رانغله يوازې ددې ښاغلو دژوند دحالاتو لنډيز لاس ته راغلي:

لمړی سرحوم مولوی عبدالواسع آخندزاه :

دامولوي‌صاحب‌دمولوي‌عبدالرؤف«ملاي»حضورزوي‌په‌ختهه کاکړ د۱۲۳۷ هش‌او ۱۲۷۵ هق کال په‌شاوخوا کی دکندهار په‌ښار کی زیږیدلی دفقه او حدیثو او تفسیر او منطق او عربی‌ادب نوميالی عالم په‌عربی‌او دري‌او پښتو يي‌شعر وایه :

د۱۲۹۹ هش کال‌دحوت‌په۱۸ کابل‌ته‌راغی‌او دلته‌لومړي دقضاتو دښوونځی‌په‌نګرانی، او بیاد حکامود مکتب‌په‌محلی، اووروسته دقوانینو دمجلس‌غړي،او ترهغه‌وروسته‌ددولت دشوراغړی‌وټاکل‌سو اوبیا دعدلیه‌دتمیز دجرګی‌غړي او هم دمعارف دانجمن غړي او بیا دپښتو مرکې لومړي مشراووروسته دعدلیه تمیزدوهم رئیس او ددې تولو وظیفو سره داعلیحضرت امان‌الله‌خان‌دحضور امام‌او ستاد‌هم‌و-او د۱۳۰۳ هش کال‌دافغانستان‌دلويي‌جرګې مسئول غړی وټاکل سو ،چی له بده مرغه د هم‌هغه کال دا سد په‌دیرشمه مجبس ته‌واستول سو داځکه چی‌ده‌دپل خښتی په‌جامع کی‌یوه تنقیدی خطبه و یلې وه‌چی له‌هغی څخه سوءِ تفاهم پیداسوی‌و،دم۱۳۰ هش کال دسنبلې‌په۳ ایله‌سو، او په ۱۳۰۷ ش کال‌یی‌دافغانستان‌دار تجاعی‌اغتشاش‌په‌وخت کی‌په کندهار کی‌فتوا ورکړه چی‌د یوه سنلی اسلامی اوقانونی حکومت څخه دغلودهلی طغیان شرعاً بغاوت دي‌نو کله چی‌دغه باغی ډله کابل‌ته‌راغله نود۱۳۰۸ هش کال‌دجوزا په‌سیاشت دکو هدامنی حبیب‌الله‌له‌خوا په کابل کی‌ووژل‌سو.

مولوي عبدالواسع دافغانستان لومړي دینی‌عالم و،چی دنویوقوانینو په‌تدوین او د اسلامی‌شریعت‌او حنفی‌مذهب‌سره‌دهغوپه‌تطبیق‌بریالی سو او هغه‌یې داعلیحضرت امان الله‌خان په ملاتړ په‌افغانستان کی‌رایج کړه او د«تمسك القضاة الامانیه » په نامه‌یې دحنفی فقه‌د قوانینو په باب یو کتاب په‌دووټوکو کی په‌دي ژبه ولیکه چی‌لومړي ټوک یی دحقوقو برخه او دوهم ټوک یې‌دجزا برخه‌وه چی‌په۱۳۰۰ هش کال په کابل کی‌چاپ سوي‌دي او دیباچه‌یې‌پخپله داعلیحضرت امان‌الله‌خان له‌خوا لیکلې سوی‌ده.

ددې کتاب لومړي ټوک څلوربابه او یو فصل او دوهم ټوک یې څورلس بابه او یو فصل‌لري خولومړي ټوک‌یي لږ پیدا کیږي او دوهم ټوک‌یی چې ۱۱۱۳ مسئلې‌لري زماسره سته چی‌په‌پای کی یې‌لیکلې‌سوي‌دي:

«المؤلف خادم العلماً محمدعبدالواسع قندهاری عفی عنه سنه ۱۳۴۰ ق» د ده‌بل کتاب «حکمت اسلامی» نوسیږي چې په ۱۲۹۵ هش کال یې په دري ژبه لیکلی او چاپ سوي نه دي.

دریم اثر یې د بقرې د سورة تفسیر دی چې په پښتو او دري یې لیکلی او دا هم نه دی چاپ سوی.

څلرم اثر یې د «کلیات او اصطلاحات فقهیه» په نامه یوه رساله ده چې د مرافعه محاکمو د قضاتو د نصاب د پاره یې په عربی ژبه لیکلې ده او د ۱۳۰۰ هش د جدي په لومړی ورځ د عدلیه وزارت له خوا په ۶۳ مخو کې د کابل د ماشینخانې په حروفي مطبعه کې چاپ سوې او پر لومړي پاڼه یې لیکلي سوي دي چې:

«سلسلهٔ تألیفات مکتب دارالقضا عالیه به تجویز خادم العلماً محمد عبدالواسع قندهاری نگران مکتب مبارک موصوف»

پنځم اثر یې د «شناخت خدا» په نامه په دري ژبه یوه وړه رساله ده په ۹۲ مخو کې د داخلیه وزارت له خوا د دولت د مامورینو د تنویر په غرض په حبیبی قطع د کابل د ماشینخانې په مطبعه کې په ۱۳۰۰ هش کال چاپ سوې ده او پر لومړۍ پاڼه د رسالې ترنامه لاندي لیکلي سوي دي.

«ازآثارقلمیهٔ خادم العلماً محمد عبدالواسع قندهاری عفی عنه»

شپږم: په پښتو او دري او انگریزي د قرآن شریف د لومړي پارې تفسیر و چې انگریزي ترجمهٔ ئې د میاعبدالوهاب کا سوي وه.

پر دې آثارو سربېره مولوي صاحب د پښتو سرکې د لومړي مشر په توگه د هغې سرکې په نشراتي چارو کې هم لوی لاس درلود او ټولې خپرونې دده تر نظر لاندي کېدلې — او پر دې ټولو سربېره د پښتو ژبې شاعر هم و چې دلته یې څو انتقادي بیتونه وړاندي کوم — دی وایي.

ځان ځانی مو جوړه کړې هر سړی ده	زه د ځان ته یې د ځان دا مو سر دی ده
سر چشمه د سعادت تعاون پاته	زه و تا ته وایم چپ او ته و ماته
په سکوت سکوت کې دین دنیا خطا سوه	نه حرفه نه مو صنعت نه مو عطا سوه
و اخوند صاحب ته مه وایه چې بد کړی	فلان خان ته به په څو وایې چې رد کړی

نوي ځوا ن کله طاقت لري د پند — زوړ بوډا خوار کې څه کوي بې خوند

ادیگانې دي حقداري پر موږ ټول — که څه بد کوي موږ ټول له یې ښه بولو

زورورته لا هم څوک رښتیا وینا کې؟ — لیونی به مګر ځان په مبتلا کي

پیر انجارسم که څه فسق کړي که الحاد — زه به سر پر خو ځوم غواړم ترې مراد

صم بکم عمی هم لا یهتدون — وړی تړی خوار و زار مغلوب زبون

حسن او قبیح له مړاوړ کښوه لیونی یم — زیان او ګټه راته یو سوه بهولی یم

تعاون له قبیلې له قومه ورکښو — لوی بې بریې مګر کار مو د هلک سو

زه په خپله د غفلت په خوب ویده یم — د نخوت شراب مې خښلی سر ګنده یم

هیڅوک نشته چې آرام آرام می ویښ کې — پر تندي می یا پټی دعلاج سریښ کې

اقربا او اعزه او ټول جهان — زما خوب بولي سراسر ګټه د ځان

وجدان نشته چې معلوم کړي چې زه څوک یم — د کوم ساز د ترانې د پاره کوک یم

زما غفلت تعطیل نخوت که څه یو اندي — د عالم عالم مادی معنوی زیان دی

ستا دې زهرسی خواړه ای زما اقربه! — چې په ځان دي یو عالم کې بې نصیبه

زه ویده یم ته پر ما الله و ویوایی — زه سرسام مړ م ته ما په صحت ستایی

لوی دښمن زما د ځان ته بې ای یاره! — په چم چم دي کړم هلاک ځما دلداره!

که زه ویښ سوم په والله می دی قسم — چې په اور کې دې په ښو کې نه کم سم

ترمولوي صاحب راکښته د پښتو سرکې دوهم مشر د هغه وخت نومیالی فاضل او ادیب ښاغلی عبدالرحمن خان لودین کندهاری د مشهور کاکا سید احمد خان لودین زوی وچې لوسړنی زده کړه یې په «حبیبیه» ښوونځی کې تر رشدیه درجې پورې کړې وه او په عربي، اردو، ترکي او انګلیسي ژبو کې یې کافي مطالعه درلوده — په پښتو او دري کې پوخ لیکوال او د دری ژبې مبتکر شاعر و.

لوسړي یې دعلامه محمود طرزي سره د «سراج الاخبار افغانیه» په چلولو نه کې فعاله برخه واخیسته له خو په ۱۲۹۷ ه ش کال چې د امیر حبیب الله خان د زیږیدنې د جشن په شپه په شوربازار کې د قاضي کوڅې ته نژدې د نوموړي امیر پر موټر باندې د تفنګچې ټک وسو نو ښاغلی عبدالرحمن خان لودین د هغه دز په تور دارګ په زندان کې کوته قلفی

شو. څو چې د امیر حبیب الله خان تر وژل کېدو وروسته د اعلیحضرت امان الله خان د پاچهۍ په سر کې د نورو سیاسي بندیانو په ډله کې له بنده ایله او د «امان افغان» د اخبار په اداره کې کار ورکړه شو او بیا د محمد ولي خان سره د هغه سیاسي جرګې غړی و، چې د افغانستان له خوا شوروي دولت ته ولېږله شوه. تر هغه وروسته د اعلیحضرت امان الله خان له خوا د پښتو مرکې دوهم مشر وټاکل شو، او د ۱۳۰۲ ش کال په میزان او د ۱۳۴۲ هق کال په صفر کې چې مولوي عبدالواسع د محاکماتو ریاست ته مقرر شو، نو مرحوم لودین د پښتو مرکې لومړی مشر شو، او په پښتو مرکه کې یې چې کوم د خورا ډېرې ستاینې وړ خدمت پښتو ژبې ته وکړی، هغه د پښتو ژبې د دوه لوی مهم قاموسونه ترتیبول وو، او لکه د هغه وخت «طلوع افغان» چې لیکي په یوه کې یې یوسل او شپاړس زره دري لغتونه په پښتو او په بل کې یې یو ولس زره پښتو لغتونه په دري ژبه راوړل. پر هغو قاموسو سربېره ښاغلي لودین د خپل ژوند پیښې او خاطرې هم د یوې رسالې په شکل لیکلې وې او هم یې د خپل وخت د ادبي او سیاسي نوماليو یوه تذکره تدوین کړې وه چې له بده مرغه د ښاغلي لودین دا درې اثره له منځه تللي دي.

د پښتو مرکې تر ریاست وروسته د اعلیحضرت امان الله خان د حضور سرمنشي و، چې ژر یې استعفا وکړه او کندهار ته ولاړ، او هلته یې خپله پلارنۍ کورنۍ کې او سېد په ۱۳۰۳ ش کال چې اعلیحضرت امان الله خان لومړی ځل په کندهار کې ښاروالي تاسیس کړه نو ښاغلي عبدالرحمن خان یې د هغه ځای د لومړي ښاروال په توګه وټاکه چې د خپل ښه فعالیت په مکافات کې یې د «ستورې» دوهمه درجه نښان واخیست.

بیا په ۱۳۰۶ ش کال د کابل د ګمرک رئیس مقرر شو او څنګه چې یې په یوه کال کې د کابل د ګمرک واردات د ۱۳۰۵ ش کال په نسبت یو په یو نیم زیات کړه نو د اعلیحضرت امان الله خان له خوا د «ستورې» لومړۍ درجه نښان او دوه ولس زره افغاني ورو بخښلی شوې.

خو د کوهدامني حبیب الله د پاچهۍ په دوره کې بیا دارګ زندان ته واستول شو خو تر هغې دورې وروسته ایله او د کابل د ښار ښاروال وټاکل شو، اما تر لږې مودې وروسته د ځینو سیاسي اشتباهاتو قرباني د هغه وخت د حکومت له خوا ووژل شو د لته د دې د

بارهچي پهدريږ به کی دده شعري قوت وښوول سی نو دده دیو مخمس څو بنده دنمونې په توګه راوړو، دامخمس ښاغلی عبدالرحمن لودین دلومړی جهانی جګړې پهوخت کی د افغانستان دمنفی بیطرفی دسیاست پهنسبت ویلی او هغه دادي:

اي ملت ازبراي خدا زود ترشويد
از شرمکر و حیله دشمن خبرشويد
تاازصداي صاعقهاش گنگ و کرشويد
وانگه چو رعد نعره زنان دربدر شويد
مانند برق جلوه کنان درنظرشويد

* * *

از یکطرف نهنگ وزدیگرطرف پلنگ
هردو بخون مادهن خویش کرده رنگ
اکنون که گشتهاندبخود مبتلا زجنگ
جهدي کنید بهرچههست اینهمهدرنگ
درحفظ راه حق همه تیغ وسپر شويد

* * *

این وقتفرصت است نهنگام جشن وسور
هرکس که فوت میکندشمی شود کفور
پسدرهمین خلال وچنین حال واین فتور
تیزي وسعی و همت تان اینقدر ضرور
تاا زبراي چشم عدو نیشتر شويد

* * *

امروز درتمامی عالم چه شور وشر
برپا و ما نشسته از انجمله بیخبر
نیفکرسودنی سرسود ایمان بسر
افسوس برفلاکت حال چنین بشر

الله عالم است که اینخصم بد سرشت
این حب حب خویش چسان کرده است کشت
تا هیچ فرق کرده نیاید زخوب و زشت
نقشی چنین بساط بیایست در نوشت
ترسم خدا نخواسته زیروزبر شوید

* * *

باری بسیر سوزن ساعت نظر بدوز
در لمحه ها و لحظه و ساعت گذشت روز
همواره در تلف گذرد عمر ما چو یوز
افتاده و ز بهر چه استادگی هنوز
چیزی شوید یا کم و یا بیشتر شوید

* * *

زینسان که در کلاه و فراکوت و بوت نو
از رشك سی برید یکی از دگر گرو
ترسید زانگلیز چو اطفال از ببو
تاکی پس از در بزنگوئید زیرو زو
یکبار لازم است بعزم سفر شوید

* * *

این کرچ راست در کمر و جیغه در کلاه
بس وضع خوب و فیشن روز است واه واه
اما چه عیب روشن و بی همتیست آه
کین هردو محض بهر نمایش شود نگاه
باید برین حمیت خود نوحه گر شوید

از حال پرتاسف این ملت نجیب
خواهم بیان کنم بحضور تو ای ادیب
تا کی که بشنوی یا الله و یا نصیب
زین داستان نغز چنین قصه عجیب
بهر شنیدن سخنم گوش اگر شوید

* * *

گردند خائنان جفا کیش بیفروغ
اقایی زمانه همه بهر خود فروغ
جهل و نفاق و بیخبری غفلت و دروغ
انداخته بگردن ماحلقه چو یوغ
گویند در اطاعت ما گاو خر شوید

* * *

کر مستبد ز روی جهالت عتاب کرد
یا غیر حق کدام کسی را عذاب کرد
یا بهر نفع خویش جهانی خراب کرد
ناچار شعقل عالم و آدم خطاب کرد
تا کی بکشف حال چنین خیره سر شوید

* * *

هر جا که جاهلیست پر از جهل و ابلهی
تفتیش در معارف ما میکند زهی !
چشمش پر از حرام دلی از خرد تهی
پس ای برادران چو چنین است گمرهی
بهر خدا ز حال وطن با خبر شوید

برنقد وجنس ما لی ما خائنا ن ا سین
د رمجلس سیا سی ما جا هلا ن کمین
نی فکر و هو ش و قلب نه و جدان عقل و دین
تا بهر ا نتبا ه صد ا یی کشد چنین
کی غافلا ن زخوا ب تنعم بدر شوید

* * *

هر یک نشسته ا ست بزین انچنان تلك
کش نیست غم ز ملت و پروا ش ا ز ملك
باصد غرو ر و کبر همیتاز د اسپ د ك
کس نیست تا بسینهٔ ا یشا ن کند شلك
خوب ای خرا ن چرید که تا چاغتر شو ید

* * *

هر لحظه چو ن خیال چنین حال غم فزا
آید بسر ز جوش شو د فرق من جدا
دا یم بآه و ناله و ا فغا ن کنم نگاه
اندر هجو م ا شك همیگو یم این دعا
کی ظالمان خاك بسر در بدر شو ید

* * *

دپښتو مر کې بل غړي لالا محمدزمان خان طرزي مشهو ر په «خازن الکتب» دمرحو م غلامحمد خان طرزي دو هم زوي او دعلامه محمو د طرزي و رو ر و ،چې د پښتو مر کې په څېر و نو کی دهغی مر کې لو مړي غړي بللی سوي او د«یو ا زنی پښتو » دو همه برخه همده لیکلې وه.

لالامحمدزمان خان په ۱۲۷۰ ه ق کال کی زیږ یدلی او مو ر یی د مهر دل خان کندهاري لو ر وه. دهدځېل وخت متد او له علوم په کندها ر او کو یته کی دهغه وخت له پو هانو په تیره بیاله ملاا کرم اخو نزاده څخه لوستلی وو، او په مستطرفه فنو نو خصو صاً پـــــه

خطاطي کې یې لوي لاس درلود او نستعلیق خطیې ډیر ښه لیکه ، چې یوه غوره او ښکلې نمونه یې دغلام‌محمد طرزي داشعارو ښه‌ر دیوان دي چې او وسوه او ا ته مخه یې پخپل ښکلي‌خطلیکلی دي‌دا کتاب دعلامه‌محمود طرزي دمقدمې سره دسر دارمحمد انور خان په زیار او اهتمام دکراچې د«فیض‌محمدي» په‌مطبعه کې چاپ‌سوي او په‌پای کې یې لالامحمد زمان‌خان لیکلي دي: « تمت‌تمام‌شدبعون‌الملك‌المنان‌دیوان بلاغت‌وفصاحت عنوان جناب قبله گاهی امطرزي‌صاحب‌افغان‌ادام‌الله برکاته‌در کراچي بندرسندیوم چهارشنبه بیست و هفتم محرم‌الحرام سنه ۱۳۱۱ درمطبع فیض‌محمدي بسعي و اهتمام برادرم‌محمد انورخان بدست خط‌محمدزمان نوشته حله طبع پوشید »

دلالامحمدزمان‌خان زوي‌ښاغلی حبیب‌الله‌طرزي په‌یوه یاداښت کې‌لیکي چې دده مرحوم پلار په شپیته کلنۍ کې‌پر یوه دانه‌نرۍ وریجې باندې«بسم لله‌الرحمن‌الرحیم» د اخلاص دښې‌رسوره سره لیکه .

لالامحمدزمان‌خان دامیرحبیب اللەخان ډیرو رنږ دي مصاحب و،او څنگه چې ډیرو ر باندې گران‌و، نو ده‌ته‌به‌یې «لالا» یعنې ورور ویله چې‌له‌همدې امله په «لالا» مشهور سوي دي .

هغه وخت‌چې‌دده ورور سردارگل محمدخان دکابل دما شینخانې د مطبعې مهتمم مړ سو نو دهغې مطبعې اهتمام ده‌ته وسپارل سو ، او ده‌د حلمي افندي په‌ملگرې په افغانستان کې دلیتوگرافي مطبعه ښه‌ره کړه‌او بیا په‌ارگ کې‌دامیرحبیب‌الله‌خان دشخصي کتابتون ناظم مقرراو د«خان‌زن‌الکتب» په‌عنوان یادسو او په‌عین حال‌کې یې دامیر شخصي او خصو ـصي یاداښتونه لیکل او بیاچې دامیرعبدالرحمن‌خان دمقبرې په ودانۍ کې لومړي دولتي کتابتون جوړسونو دي یې مدیروټاکل سو .

لالامحمدزمان‌خان‌ځانته مستقل آثارهم درلودل چې‌مشهور یې دا دوه اثره‌وو :
لومړي دعلامه‌شبلي د«الفاروق» دکتاب‌ترجمه ده‌په‌دوه‌ټوکه کې،چې دلومړي ټوك خرڅ یې نسته‌خو دوهم ټوك یې دفاضل پوهاندرشاد په کتابتون کې‌سته.
ددې کتاب یوه‌بله ترجمه‌دامیرحبیب‌الله‌خان دیوې ماندینې« محبوب‌سلطانه اومواوي نجف‌علي‌خان‌په‌نامه هم‌په‌کابل کې چاپ او خپره‌سوې ده. دلالا محمدزمان‌خان بل اثر دگو

ستاو لبو ن د «تمدن عرب» ترجمه ده — دا کتاب مانه دي لیدلی خو اردو ترجمه یې له فرانسوی ژبې څخه سیدعلی بگرامی د را'ل ایشیاتك سوسایتی غړي کړې ده او په ۱۸۹۸ ع کال داگري په عامه مطبعه کی دمحمدقادرعلی خان صوفی په اهتمام چاپ شوي دي .

نو رنو دلالامحمدزمان خان دآثارو څرك په لاس رانغی خو دونی څرگنده ده چی په ۱۳۰۸ ه ش کال په کابل کی دو بابه نارو غی مړ دي.

دپښتو سر کې بل نوسیالی غړي مرحوم ملامحمدعرض بیگی مشهو ر په «افغان نو یس» د راز الدین خان زوي په ختهٔ سابی و چی د ۱۲۳۰ ه ق کال په شاو خوا کی دلغمان داحمد ز یو په کلی کی زیږ یدلی او په ۱۳۰۵ ه ش کال په کابل کی مړ دي.

ده خپله لو مړنی زده کړه په لغمان کی کړي او بیا کابل ته را غلی و. په کابل کی د لوي نوسیالی عالم مو لوي عبدالرؤ ف کندهاري دشاگر دانو په ډله کی شامل او د هغه له علم او فکره فیض و اخیست. بیایی داامیر عبدالرحمن خان دربارته لارو موند له اودهغه امیرددربار عرض بیگی او دپښتو منشی و ټا کل سو.

په ۱۲۹۸ ه ق کال چی دمو لوي صالح محمد خان نیکه حاجی محمداکبرخان هو تك له هیو اده فرارسوي و او بیایی په پښتو ژبه په یوه منظومه عریضه کی له امیرعبد الرحمن خان عفو غو ښتې وه، امیرعبدالرحمن خان هم دهغه دعفو فرمان په پښتو نظم و رولیږه چی ناظم یې همداملامحمدافغان نو یس و .

داامیر حبیب الله خان په دربار کی هم عرض بیگی او دپښتو منشی و، چی د پښتو خپرونی په دده تر نظر تیر یدلی، څو چی داعلیحضرت امان الله خو ا د پښتو سر کې غړي و ټا کل سو.

ده د پښتو اشعارو یو دیو ان هم د رلو دچی د کلام نمونه یې د کابل مجلی د ۱۳۵۵ ه ش کال په پنځمه گڼه کی دښاغلی ز لمی هیو ادمل په مقاله کی راو ړه سوې ده .

دپښتو سر کې بل محترم غړی میان عبدالو هاب کاسیی دمیاغلام حیدر زوی د کاسې د اخون نعیم له کو رنی څخه و، چی څه سو ده دخپل کشرو رورمو لوی محمدیو نس خان او خپلی نو رې کو رنی سره په هند کی فراری و، علمی زده کړه یې په هند کی بشپړه کړې او په انگر یزی د پرنبه پو هیده څکه نو هغه و خت چی داعلیحضرت امان الله خان په و خت کی کابل ته راغی نو د پښتو سر کې ترجمان و ټا کل سو، او هم یې د «یو ازنی پښتو» لو مړی برخه چی د پښتو ژبې صفر

-دات‌دی دەولیکلە. وروسته په‌جلال‌آباد کی دهغه‌ولایت دپو هنی مدیرو تاکل سو،او په ۱۳۰۳ ه ش کال کوم‌وخت‌چی له‌جلال اباده‌کاسې ته‌په‌جاله کی پوربووت جاله په سیند کی‌واوښتله او دی په‌اوبو کی‌ډوب‌او مړسو. (د«امان‌افغان»دجریدې‌پنځم کال د۱۴م گڼې په‌پنځم‌مخ کی دده‌پر مړینه افسوس سوی‌دی)

داوه‌د ښتو سرکې دځنو هغو محترر سوغړولنه ه پیژندگلوي چی ماته دهغو په‌باب کی‌لږ او ډیر معلومات‌لاس‌ته‌راغلی او اوس به و گوروچی هغی درنی مرکی د پښتو ژبی دپاره‌څه کارونه کړي دي ؟

پښتو سرکې دخپل کارپه پیل کی پر پښتو دهغی سرکې دجوړیدو زیري وکی او د «زیري‌پر پښتانه» ترعنوان‌لاندي‌یې په‌پښتو ژبه یو اعلان خپورکی چی‌په‌هغه کی یې له ټولو پښتنو څخه دپښتو ژبی دپالنی په‌لاره‌کی مرسته وغوښتله او دهغه اعلان څو جملې دادي :

«دپښتانه‌په‌ځته‌کی که‌هر څو ښی‌دسیرانی لو بی‌اخښلیدي‌چی په‌هر وخت‌کی په هغو لو بو ښکاره دي،بیاهم هغه‌ټوله‌په‌ښو ونه‌زده‌کړه‌اړه‌نلري هرچاچی څه‌زده‌کړي یاښو ولی دي‌له‌پر دي‌ځایه‌په‌پر دی‌ژ به‌له‌پر دي‌سړي‌څخه دي‌نو ښه‌ښکاره ده‌چی داسی بو هه‌ټوله‌ټولی ته‌نه‌رسیږي‌او پر دی‌هیڅ‌وخت نه‌خپلیږي‌نن ورځ‌چی سیوري‌دښیگړي دښښتن (تعالی) پر پښتانه‌ولو یده‌او دستر بادار دپښتانه‌الغازي‌امیر امان‌الله‌خان ایده‌الله‌تعالی پاچهی دافغانستان پرمخ دمځکی څرگنده سو نو وروسته له‌سمو لو دلو یو لو یو خبرو دخپلی پاچهی یی‌دپاره دلوړیدو دخپلی ټولی‌یوه‌ډله‌دپښتو په‌نامه د«سرکه‌دپښتو»په‌برج شمالی مانی کی د خپل « ارگ » کښینوله چی هر څه‌چی دزده کولو ، ښوولو ، کښلو دپښتو بایده وي د سرکې‌سړو نه دي‌په پارسی‌وکاږي او لارد«اړولو»او« جوړولو» دخبر ودي‌سمه ښکاره‌سی..»

دادهغه اعلان دمقدسې څو جملی وي‌چی تر هغه وروسته یې‌له پښتنو څخه دا دري غوښتنی او هیلی کړي وې :

۱—دپارسی دهر نامه‌پر ځاي‌دي‌پښتو نوم ولیکل سی‌که څه هم ناولده او نادر نوم‌وي او سرکه‌دپښتو ته دي‌وروليږل‌سی .

۲— هر پښتون چې پښتو ژبه کې پوهه لري او غواړي چې سرکې ته ځان ورننه باسي خپله غوښتنه دې و لیکي او سرکې ته دې ورواستوي.

۳— د پښتو د هرې پېښې سړي دې د خپلې پښې مخصوص لغتونه چې په نورو پښو کې نه وي بیل بیل و لیکي او سرکې د پښتو ته دې و لیږي.

تر دې اعلان وروسته پښتو سرکې د خپلو مهمو آثارو په لیکلو ګوتې پورې کړې چې ښه سرغه دوه مهم اثره یې د «یوازنی پښتو» او «پښتو پښويه» په نامه هغه وخت چاپ سوه او له بده مرغه دوهم قاموس نه چې هغه وخت ترتیب او تدوین سوی وو، ناچاپ سوی له منځه ولاړه. «یوازنی پښتو» په ۱۵۲ مخو کې په ۱۳۰۱ هـ ش ـ کال د پوهنې د وزارت په مطبعه کې شپږ سوه ټوک چاپ سوه دا کتاب دوې برخې لري لومړۍ برخه یې د پښتو ژبې مفردات په ۲۹ مخو کې د پښتو سرکې د ژبپوهان ښاغلي عبدالوهاب کاسي له خوا ترتیب او لیکلې سوې ده او دوهمه برخه یې د پښتو ژبې مرکبات دي چې ښاغلي لالامحمد زمان خان په شپیتو مخو کې د پښتو سرکې د لومړي غړي په قلم لیکلي سوي دي او بیا دا دواړې برخې د سرکې د وولسو محترمو غړو لاسلیک کړې دي.

د دې کتاب هر مخ دوه ستونه لري چې په لومړي ستون کې پښتو او په دوهم ستون کې د لومړي ستون د پښتو ترجمه په دري لیکلې سوې ده او لوی امتیاز یې دا دی چې د لیکوونکو له خوا یې زیار ایستلی سوی دی چې پښتو یې سوچه او پوره وي ځکه یې نوم هم «یوازنی پښتو» ورباندې ایښی دی او که یې د عربي یا دري لغت په مقابل د پښتو مروج لغت نه دی موندلی نوی نوی لغت ورته جوړ کړي دي.

مثلاً د کتاب په لومړي مخ دري ژبې دا جمله چې: «در مطبعهٔ وزارت جلیلهٔ معارف طبع شد» په پښتو داسې لیکلې سوې دي:

«په تاپ ځی کې د لوي پوهنې وزرتون تاپه سو» او د کتاب په مقدمه کې چې د پښتو سرکې د لومړي مشر مولوي عبدالواسع کندهاري په لاس لیکه ده هم دا روش په نظر کې نیول سوی دی چې څو جملې یې دا دي:

«دا خبره وهر پوه ته ښکاره ده چې د هر ټبر ژبه خو خپلې نسۍ او لیکې په خپله ژبه

نسي لو ړتوب او پوره والی نسي درلود لای‌او دپردي له اړي‌نسي وتلاي—په‌تولو تېرو کی دنړي داځبره خپره منلې سوې‌ده اړي‌دتنګولونه لري.

دپښتانه مینی(افغانستان) ډېري ډېری‌سړ انی او پوره پوره‌تو رپالی او خپلو سیمه‌والو ته څرګنده کړي دي‌چی تو له‌په‌منی—بویه چی داسی مړوچ تېر تردې پخوا په‌نړي کی په شو بللی او په لو یو تو لو اکیو کی ګڼلی سوي‌و اي— دو نه دي‌چی بنسټ د هري تولنی دګټی هرخوک نسي اینبودای لوسړی مشرتېرغواړي چی‌په‌کښته‌پو رته‌د خپلی مینی پوه او په تولپوهنه دمشرتوب پوهاندوي.

دادي نن‌و رځ چی‌لوسړی یک دپښتانه دتولو اکی بلل کیږی— مشر با دار پښتانه (الغازی امیر امان‌الله خان)چی‌په ګلوزوي او په پوهانده پلار د تیر سوو او وسینیو پښتنو دي—په دې‌رازد لو ړتابه دخپل تېر او دودانی دخپلی مینی پوه سوچی‌دتو ري ستې دکښی بی‌متپه نه‌ځلیږي او پر دي کټ ترنګړي شپی دي‌نه‌خپلیږي او د هیڅ اولس سیړانه دپل په‌ژ به پرتولو مځکه نه‌خپریږي نوپه وتپري ژبه خپلی ته مخه سوه چی هرو سرودي خپله‌ژ به بشپړه‌سی‌او په تولو اکی او تولو اکی کی‌دي بله‌ژبه نه شوري—تول پوهاند سړي دګر دي مځکی ددې و وي په‌ګټه‌پوهیږي‌چی‌داخه‌پاشلی‌دي اواخیسته‌به‌په‌څه‌وي.

دادي—له‌نخبښی دهغی‌اندیښنی دلوي‌بادارد پښتانه د ا لوسړي کمکلی برخه د بشپړي دپښتوده چی‌له‌سرکی‌دپښتو راووته — اوترنن پوری داسی‌لیک دپښتو په‌تولو‌نړي کی نه‌دي لیدل‌سوی چی‌د پردي ژ بی څخه پرانت وي‌نو سترګه‌وال‌دي ځیر ځیر ګوري چی لکه چی دپښتو ژبه خپلنی سوه امانی مینی به‌ژ ر په ژ رله پردي تولو اړیو دغه سی و وزي که‌دالله خو ښه‌وه».

په‌دي توګه‌په«یو ازنی پښتو» کی هم‌دپښتو ژبی لرغونی زاړه لغات او اصطلاحات خوندي سوي او هم دوخت دغوښتنی سره‌سم نوي لغتونه دپښتوسرکې له خوا وضع سوي دي‌چی دوخت دلږ والی له‌امله یې‌له‌مثالونوڅخه تیریږو .

د«یوازنی پښتو» په کتاب کی چی‌دقاضی‌ګل احمدپه‌اهتمام او دمیرزامحمدامین د پښتو سرکې دسر کاتب په‌کتابت چاپ سوي دا موضوعات راغلی اوځیرلی سوي‌دي :

د پښتو تهجی توري، دپښتومخصوص توري ، ورځی ، قمري او شمسی میاشتی،ګلونه او سوسمونه پښتوشمیردبدن‌غړي، دنیمګړیوغړیو لرونکی خلك ، دکالیوشیان ، کورنسی

لو شي، دليك اولوست اسباب، درنگ ډولونه، دافغا نستان دسروجوسکو و زنونه، سيوي، ونی، گلونه، دغلو ډولونه، کرهنه، کاسبان، وسلې، خپلوان او خپلوان دډو ډي ډولونه، په اسمان او ځمکې پوري سر بوطمعلومات، دشاهی کورنی لقبونه، ملکی او نظامی منصبداران حلال څاروي، حرام څاروي او ځنډې، حلال الوتونکی، حرام الوتونکی، داسانو ډولونه، مختلفی فقري او ددوهمی برخی ځلو يشتلوستونه.

* * *

دپښتومرکې دوهم مهم چاپی اثر «پښتو پښويه» يا پښتوصرف او نحوده دا کتاب هم دوې برخې دې لومړي برخه یې دعربی صرف او نحو پر اساس دپښتوصرف او نحو تطبیق او څېړ لې سوې ده او په دوهمه برخه کی یې دپښتو ژبی یوزيات شمير مصدرونه دالفبا په ترتيب سرادف راوړه سوي دي او دا کتاب په ۳۳ مخونو کی په ۱۳۰۲ هـ ش کال د افغانستان د پوهنی دوزارت په مطبعه کی چاپ سوي دي.

* * *

پر دې دوو چاپی کتابو سربيره د پښتو ژبی د پارهچی کوم مهم علمی خدمت پښتو مرکې کړی هغه د دوولويو قاموسو ترتيب او تدوين و، چې دښاغلی عبدالرحمن خان لودين دپښتو مرکې ددوهم مشر په همت او زيارسنځ ته را غلل او لکه چې د مخه ورته اشاره وسوه په يوه قاموس کی يوسل اوشپاړس زره د رې لغتونه په پښتوا و بل کی يوولس زره پښتو لغتونه په دري ژبه اړول سوي او ترتيب سوي و وخوله بده مرغه هغه دواړه قاموسونه همغه وخت له منځه ورك شوه او دهغه وخت د اخبارو له خبر وڅخه داسی ا ټکل کيږي چې د کمی توطئی په اثر له منځه وړه سوي دي ځکه چې د ۱۳۰۶ هـ ش کال دکندهار د «طلوع افغان» په ۸۶ گڼه او د همغه کال دهرات د« فرياد په اومه گڼه کی متحدالمال ليکلی سوي دي چې:

«اعليحضرت معظم غازي که همت جهان قيمتش رابيک جدت و صميميت درآرايش و تکميل و توسيع زبان ملی ما «پښتو» بسته يک انجمنی راکه مشتملبر افغانان زبان دان و اشخاصی که در تمام جزئيات و کليات افغانی مهارت تامی د اشتند از قبايل و عشاير متفرقهٔ سرحديه و امصارمشهورهٔ افاغنه بقسم رسمی بااعطاي سفرخرچ وطعام وتنخواه معقول خو استه

بنام«سرکه دپښتو»تأسیس و افتتاح‌فر مو ده‌گوي سبقت افغا نیت و ملیت و وطنیت را از تمام وطنخو اهان و ملت پرو ران ربو دند.

این انجمن‌که مرکب از زبان دانان فایق و فصحاي لایق افاغنه بو د تاجائیکه شنیده ایم زبان افغانی رایک وسعت فوق العاده داده هیچیک اشکال و احتیاجي در ان باقی نگذاشته اند و براي‌همه مو ضوعات و ایجادات و محاورات الفاظ خالص‌افغانی رابکار برده و کلمات اجنبیه راقطعاً ا زان کشیده تسهیلات مهمی درحروف و املاء و انشا ء و تذ کیر و تانیث ومفرد وجمع و قرائت آن‌روي کارآو رده مشکلات محدو دیت آن رابر طرف ساخته یک راه‌آسانی راساخته اند.

اماتأسف‌است که باوجو دزحمت‌کشی پی‌هم سه‌چاررساله‌این انجمن و تصنیف شدن چندین مجلد لغات آن‌این مؤلفۀگر انبها و این دکشنري اعلی بجا ي اینکه بطبع میر سید و بر اي تعمیم تعلیم و فراهم آو ردن تسهیلات عظیم درعموم مکاتب افغانی و دوایر دولتی‌نشر و تو زیع میگردید و بعضی کتب ابتدائیه و نصاب تعلیمیه از روي آن تر جمه و تألیف شده درمناطقیکه بلسان افغانی محاوره دارند مثل تما م حصص مشرقی ومغربی و جنو بـــی افغا نستان درس داده میشدند ازخو د غرض اشخاصیکه متاع خود رادر بازار این لسان ملی کاسد وجنس دانش خو د رادر تحر یر وگفتاراین زبان وطنی فاسدمی انگا شتند در طاق نسیان خزید و غازۀبطلان (کان‌لم‌یکن) رابر ناصیۀحر مان‌کشید اماجاي شکر انست که شهریاروطن دوست ملت پرورما (الان‌کماکان) پیر و همان مفکو رۀسراپا حسنۀ خو د بو ده جدأطرفدارتر ویج و تعمیم همان زبان اجداد و نیاکان خود وعموم حا میان وفدائیان افغا نستان میباشند.

مؤید اینمقال ماعلا وه‌بر نطقهاي متکا ثرۀ ابر ادیۀهمایو نی بزبان افغانی هماناول ـ تصو یب نمو دن اصل نظامنامۀ اساسی افغا نستان است ازطرف عموم شرکاي جرگه سنۀ ۱۳۰۱ و ۱۳۰۳ هش‌بافغانی.

دو م—یادداشت هاي معطیه ذات شاهانه است بو زارت معارف درنتیجۀ تفتیش و لایت مغربی افغانستان که کتب‌درسیۀمکاتب ان بایستی بافغانی تر تیب‌و تألیف گر دد.

سو م-صدو ر امر نامۀهمایو نی است بر یاست عمومی شو راي دولت دراثر نتیجۀ تفتیش

سمت مشرقی که عموم نظا مات مو ضوعه بز بان عام فهم ساده و سلیس افغانی برای افادهٔ عموم نقل و تر جمه گر دد.

چهارم—هکذا انتشارخلاصهٔ رو یداد جرگهٔ منعقدهٔ سمت جنو بی افغا نستان بز بان افغانی

خو بیاهم دخو ښی ځای دی‌چی دهغو لغاتو یوه برخه د مر حوم عبد الله خان ا فغانی نو یس د مر حوم ملا محمد سا پی د پښتو مر کی د محترم غړي د زوي لاس ته و رغله او په ۱۳۳۵ هش کال یې‌د«افغانی قاموس» تر نامه لاندي په دري ټوکه د ري په پښتو د پښتو ټولنی‌له خوا چاپ او خپرمسوه او دپښتو ټو لنی دهغه وخت‌مشر محترم استا د الفت یې‌په سر یزه کی داسی و لیکل:

«ښاغلی‌عبدالله‌خان‌هغه‌خوک دي‌چی‌دپښتو خدمت و رته له پلاره په میراث پا ته د ي او هغه وخت‌چی‌په کابل کی دپښتو روزلو دپاره‌پښتا نه پو هان‌د پښتو مرکی په‌نامه راغونډو او دوخت‌ډیرلوي او مشهورعالم‌مو لوي عبدالو اسع‌خان کندهاری‌دمرکی مشر و عبدالله خان‌له دغه علمی افغانی انجمن سره ارتباط ا و تعلق د رلود او استفا ده یی ځینی کو له یعنی ددي‌قاموس نیلی په هغه وخت او هغه ځای پو ري نښتی دي »

او همدا رنگه دآریانادایرةالمعارف‌په هغه‌خپرونه کی‌چی په ۱۳۳۷ ه ش کال په پښتو ژ به‌د«افغانستان »په نامه خپره سوی‌ده د«امان‌الله‌خان»ترنامه لاندي‌په ۲۲۱ مخ کی دهغه وخت دپښتو دادب په‌باب کی داسی لیکلی سوي‌دي‌چی:

«و ایی‌چی داوخت دپښتو یو ستر قا موس هم لیکل شوي و مگر چاپ سوي نه د ي خو له‌ښه مرغه‌ښاغلی عبدالله خان افغان نو یس دپښتو مر کی یوه غړي دهغه قاموس یو نقل له ځان‌سره درلو دچی خو کاله پخوایی دځا نگړي کتاب په شکل ولیکه اوداریانا ستره جایزه یی هم وگټله داکتاب دپښتو ټو لنی له خو اچاپ سوي دي »

داوه‌دپښتو مر کی دغړو او خپر ونو په باب لنډه څیړ نه.

دکتور ر. ف

خدمت سراج الاخبار در پیشرفت پشتو

از ۱۲۹۱ تا ۱۲۹۷ ش

نشرات سابق، و ازآنجمله کتاب «مقالات محمود طرزی درسراج الاخبار افغانیه» (۱۲۹۰ تا ۱۲۹۷ ش) که درحوت ۱۳۵۵ ش، توسط وزارت اطلاعات و کلتور جمهوریت افغانستان، به کوشش نگارنده بچاپ رسیده است راه دخول درین بحث را آماد می‌سازد.

درطول این سیمینار، مقالات دیگری دربارهٔ ادب پشتو درقرن ۹۱ وآغاز قرن ۲۰ تقدیم میشود، و یکعده کتب و رساله های مفید درین زمینه بچاپ رسیده است و این همه، مارا از ذکر یکعده مطالب درین مقدمه، فراغت می بخشد.

درینجا بیک مطالعهٔ عمومی و ذکر یک یک بیت از هر شعر عمده اکتفا کرده امیدواریم روزی همه اشعار پشتوی سراج الاخبار بطور یک رساله بچاپ برسد و آنگاه بعضی سطور این مقالهٔ ما، خدمت مقدمهٔ آنرساله را ادا، کند.

نظر عمومی بطور واضح سه مرحله رادرطول شش سال نشان میدهد:

— طرح موضوع پشتو دردلو ۱۲۹۱ ش (جنوری ۱۹۱۳)

— نخستین موج نشرات پشتو ۱۲۹۳ و ۱۲۹۴ ش.

— دومین موج نشرات پشتو ۱۲۹۵ و ۱۲۹۶ ش

چنانکه خواهیم دید، یکعده وقایع سیاسی، سبب تفریق این دو مرحله شده است و چون تفریق قاطع و درازمدت نیست، هر مرحله را «موج» نامیدیم.

ازمطالعهٔ این مراحل، یک عده نتایج استخراج خواهیم کرد، که این صفحه تاریخ ترقی پشتو راروشن میکند.

میدانیم که محمود طرزی، توجه با دب پشتو را از پدر به میراث گرفته بود . پدرش سردار غلام محمد طرزی افغان، با همشهریان کندهاری خود، همیشه پشتو می گفت، و محمود طرزی بخوبی پشتو میدانست . درسن ۲۶ سالگی بتاریخ ۲۱ جون ۱۸۹۱ او را مشغول صحبت با شاگردان یک عالم افغانی ملاجلند رآخند در یافا(فلسطین)بزبان پشتو می یابیم« سیاحت نامهٔ سه قطعهٔ روی زمین اثر محمود طرزی خوانده شود».

درسال دوم نشر سراج الاخبار، درشماره ۹ تاریخ ۳ دلو ۱۲۹۱ (مطابق ۲۳ جنوری ۱۹۱۳ درمقاله یی تحت عنوان «زبان افغانی اجداد زبان هاست»موضوع را طرح میکند (رجوع شود به کتاب مقالات محمود طرزی صفحه ۷۵۶ تا ۷۶۳)این مقاله دربارهٔ تاریخ زبان هاست : شعبه اریان سلسله کافکاسی رابیان میکند، و توضیح می نماید که این مطالب را از روی کتب (بزبان ترکی عثمانی) دربارهٔ اتنوغرافیا گرفته است :این شعبهٔ اریان درغرب کوه همالیا نمو یافت، و درجوار کوه هندوکش ساکن بود. محمود طرزی همین مطلب کتاب علمی آنوقت را سند قرارداده مراجعه به زبان شناسی مقایسه وی میکند و پنج کلمهٔ پشتو پلار، مور، خور، ورور، ولور را به زبان های اند واروپایی مقایسه می نماید و نتیجه می گیرد که چون هندوکش درافغانستان است منشاء اریان در افغانستان میباشد. محمود طرزی توضیح می دهد، که همه این استدلالات بر حقایق تاریخیه مستند نیست ، بلکه بر استدلالات و تتبعات عمیقهٔ فکریه بنا یافته است . محمود طرزی نتیجه می گیرد: اگر چه حکم قطعی نمی دهیم امازبان افغانی جد زبان هاست .

حالانکاه قضاوت علمی برین مقاله افگنیم قدرت فکر محمود طرزی را قابل قدر می دانیم. بیست و سه سال پیش از مقالهٔ محمود طرزی ، دانشمند فرانسوی ،جیمز دار مستتر بادلایل علمی اثبات و نتایج تحقیق خود را نشر کرده بود که ریشه زبان پشتو باریشهٔ زبان زند(یعنی اوستا) قرین است، و ریشه اصلی مشترک است (رجوع شود به تاریخ تلفظ و صرف پشتو -نشریهٔ مجله ادب ۱۳۵۶ ش)اما محمود طرزي از کتاب دار مستتر خبر نداشت تا بر آن استناد کرده مطلب خودرا تقویت میکرد.

[دهسال بعد از نشر این مقاله،چون در پاریس به عنوان وزیر مختار مملکت مستقل افغانستان

مقیم شد، کتاب دارمستتر رابدست آورد ومطالعه آنرابه فرزند ارشد خود عبد الوهاب محمود طرزی توصیه کرد].

درشمارهٔ مابعد سراج الاخبار ۹ دلو ۱۲۹۱، دربارهٔ اهمیت زبان فارسی، در افغانستان و درجریان اسلام درگذشته وحال ـ مقالهٔ مفصل نگاشته است: «مع صد ماظهار یک تأسف و حسرتی است، چون زبان شیرین بیان فارسی راکه زبان ماست وزبان رسمی دولت متبوعه مقدسهٔ افغانستان است، با این بی بضاعه گی و بی سرمایگی علوم و فنون حاضر و عصرو زمان می بینیم که روزبروز درتنزل وفراموشی پویان میشود. هر نوع اثر بکاراست. آنسیکلوپیدی های پنجاه جلدهٔ متعدد بکاراست. بهجلد های تاریخ سیاسی وتاریخ حرب لازم است.... بجز هفت هشت اخبار(جریده)دیگر هیچ اخباری باین زبان پدیدار نیست...آه که درین خصوص بسیارگفتنی هاست» (مقالات محمود طرزی صفحه ۷۶۹ و ۷۷۰).

این بود طرح موضوع پشتو درسراج الاخبار درسال ۱۲۹۱ (یعنی ۱۹۱۳) باذکر ضرورت ترقی زبان فارسی.(آنسیکلوپیدی پنجاه جلدی فارسی که آرزو داشت تاکنون بچاپ نرسیده است!)

نخستین موج نشرات پشتو ۱۲۹۳و۱۲۹۴ش (۱۹۱۴–۱۹۱۵)

پس ازنشر مقالهٔ دلو ۱۲۹۱بحث موضوع رامعطل می یابیم. درسال۱۲۹۲ نیز خبری ازین موضوع نیست درسال ۱۲۹۳ ش (۱۹۱۴م) ناگهان نشرات پشتو درسراج الاخبار آغازمیشود. این موج نخستین بیش ازیکسال دوام میکند، وسپس دراثر وقایع سیاسی وقفه پی می آید:

درشماره۲۰ سال سوم سراج الاخبار، مطابق ۴سرطان ۱۲۹۳ (۲۵جون ۱۹۱۴) درفصل ادبیات، عبدالرحمن (لودین) محرر جریده مینگارد:

«سراج الاخبار بزبان فارسی طبع و نشر میشود. چون همواره مساعی درنشر و اشاعت علوم ومعارف است بالسنهٔ مروجه افغانستان، لهذا، سراج الاخبار افغانیه، این شماره و شماره های بعد خودرا بزبان ملی خود نیز تزئین میدهد.

اینست که درین مرتبه، بحصول یک قصیده ازجانب یکجوان بیدار دانشمند هموطن

ما، جناب صالح محمدخان، که یکی ازمدرسین مکتب حبیبیه میباشد، کامیاب آمده د رذ یل به طبع و نشرآن پر داختیم. درخصوص عدم مو جو د یت حروف افغانی که معذ و ریم ، ازقارئین کرام رجای عفو داریم.

داخه عجب دو ران دی چه را غلی پرافغان د ی !

رنگارنگه ترقی ده شه عجب محبوب عنوان دی .

(درهمین جا باید تذکر دهیم که درین زمان سراج الاخبار به طریق تیپو گرافی حروف چینی میشد ، و د شواری های ادای آواز حروف خاص پشتو ، درچاپ واقع گردید. قبلاً و بعداًدرپشاور چاپ پشتو ، به چاپ سنگی صورت می گرفت ، و این پروبلم آنجا وجود نداشت. این موضوع تاریخی مقالهٔ جداگانه یی راایجاب میکند).

مولوی صالح محمد کندهاری، فرزندفیض محمد هوتک، که درکندهار زاده بود (۱۳۰۷ ق).دران زمان بحساب شمسی ۲۹ساله بود، و در مدرسه، شاهی کابل تدریس می کرد . نمونهٔ نظم دری او پنج ماه قبل (۲۲دلو ۱۲۹۲) بااین مطلع« اگر عاقلی تو ،مکن خواب غفلت» و مقاله نثر دری او درستایش علم یک و نیم ماه قبل (۲۱ثور ۱۲۹۳) درسراج الاخبار چاپ شده بود.

محمود طرزی، نمی خواست، پس ازین ، شماره های سراج الاخبار مدت زیاد بدون منظومهٔ پشتو چاپ شود. ازهمکار دیگر خود محرر جریده عبدالهادی (یعنی عبد الهاد داوی) خواهش کرددرین راه همتی کند. درشماره ۲ اسد ۱۲۹۳ بزیر عنوان « احتیاج و اخبارته» این شعر پشتوی عبدالهادی راسی خوانیم:

اخبارهر ملت ته، جانه، ضروری دی، واوره ماته!

درشماره ۳، میزان، شعر دیگر مولوی صالح محمد که دران ستایش امیر بمعنی استقلال افغانستان آمده است بچاپ رسیده:

شکر شکر باغ مو خپل، باغبان مو خپل دی!

درین مرحله، سراج الاخبار، شعر پشتوی یک شاعر با استعداد راچاپ میکند ، که دران وقت بحساب شمسی ۳۸ساله بود، و آن عبدالعلی مستغنی است. شعر دری عبد العلی مستغنی راخوانندگان جریده سی سال پیش (شماره ۳۰ جدی ۱۲۹۰) خوانده بودند (بیا ای سروقد

لاله رخسار) . بعد از وارد شدن وسایل زنگوگرافی فوتوی مستغنی هم بچاپ رسیده واشعار متعدد دی بزبان دری ازوستا پش خوانندگان رادر داخل وحتی درخارج جلب کرده بود.

مستغنی ولدملارمضان هوتک، دربالاحصار کابل زاده بوداما تبا ر ا و د رنا خیه پشتو زبان ساکن بود، و بانجار رفت وآمد داشت . پشتو رابه نیکویی می دانست . شعر پشتو او را درشماره ۲۸ عقرب ۱۲۹۳ تحت عنوان «تقریظ بزبان افغانی» می خوانیم :

داخبار رنگین گلزار دی، اخبار ندی — چه هزاریی زه یم ،ولی گلزار ندی؟
مستغنی یم، زما نوم عبدالعلی دی — زه پشتون یم، په بل قوم مې کارندی
فارسی شعر مې مشهور دی په جهان کی — په پشتو ژ به می شعر شعا رندی

درهمین شمارهٔ منظومه یی باعنوان «خطابهٔ منظومهٔ افغانی» باامضاء م.ص. باتخلص افغان بچاپ رسیده است که غالبا ازمولوی صالح محمد می باشد (گرچه ص.م، نیامده):

خه احوال دی پر دنیا، — عبرت واخله ای دانا !

مولوی صالح محمد نگارندهٔ نخستین نظم ذوقی فکاهی چاپ شده پشتو در مطبوعات افغانستان است ودرشماره ۷ ، ۲ قوس همان سال، باامضای صریح او می خوانیم که دشواری کاریک کندهاری مقیم کابل درزمستان چیست :

په کابل کی چه ستیری، باربه وړی دصندلی !
که له لو ړی هلاکیږی، غم به خوري دصندلی !

درشبارو زی که مولوی صالح محمد کندهاری، زمستان کابل را، نشسته درپته صندلی گذرانید، گرچه شعر پشتو درسراج الاخبار چاپ نشد، مگر در روابط خارجی افغانستان تحولات عمده آمد. جنگ اول جهانی آغاز شده بود. بتاریخ ۵ نومبر (مطابق ۱۳ عقرب) لارد هاردنج وایسرای هند، به امیر افغانستان اطلاع داده بود که دولت عثمانیه ، به طرفداری آلمان واتریش به ضد بر تانیه داخل جنگ شده است. وایسرای هند علاوه کرده بود، که درینجا، سخن ازجهاد نیست زیرا «بزرگ ترین قدرت دوستار مسلمانان جهان بر تانیه است !» و ایسرای اظهار امید کرده بود، که امیرافغانستان بر بیطرفی، که قبلا تضمین کرده و بتاریخ ۱۳ کتوبر تایید نموده بود، پابر جا بماند.

وایسرای، به لندن راپور محتا طانه یی نوشت مبنی بر ینکه ، مردم افغانستان طرفدار عثمانیه میباشند، واگر گماشتگان المان در افغانستان نفوذ کنند ، شاید امیر افغانستان مجبور شود راه بیطرفی را بگذارد. واقعاً لهجهٔ مقالات «سراج الاخبار» صریح یا کنایه، پشتیبانی از دولت عثمانیه بود، و بر خاطر حکومت هند بر تانوی گران می آمد. درهمین فضا بود شعر مولوی صالح محمد در شماره ۱۶ ، ۲ حمل ۱۲۹۴ (مطابق ۱۶ اپریل ۱۹۱۵) سراج الاخبار چاپ شده ، بزودی دستگاه حکومت هند بر تانوی را تکان داد:

ته کره د زمکی گوره	نظر وکه زماو روره
دنیاده پرشور را غلی	تور ید لی قهر ید لی
لوی دول چه پر د نیادی	په یورپ که په اشیادی
ټول په جنگ سره اخته دی	په سرو وینو آغشته دی
جرمن دی خدای گمارلی	روس انگریز یزته شکارلی
انگریزان په ویراخته دی	ډیرمغموم خوراخپه دی
همت گوره د ترکانو	د روسیا نو عثمانیانو
ای زما براد رانو	ای جمله مسلمانانو
نه فرصت دی خدای را کړی	نه موقع دی پیدا کړی
چه کفار سره اخته دی	په سرو وینو آغشته دی
شکر یی وکی چه شی زیاد	کافران تول شی برباد

ترجمه انگلیسی — این مثنوی ۷۰ بیت چون به مطالعه اولیای امور هند بر تانوی رسید، نتایج عمده سیاسی از ان بار آمد.

دوسیه مکاتبات سری آن زمان اکنون در آرشیف ملی هند برای مطالعهٔ اهل دانش میسر است. استاگراسی عبدالوهاب محمود طرزی، در زمستان سال گذشته به دوسیه نمبر ۶۰ ، ومابعد دست یافت که نقل آنرا خواندم در ینجانامه های ۴ دسمبر ۱۹۱۴ ونامهٔ ۳ مارچ ۱۹۱۵ وایسرا به امیرافغانستان و جواب ۲۳ مارچ ۱۹۱۵ امیر افغانستان به وایسرای در باره تایید بیطرفی آمده است. درین جا ستکه بتاریخ ۶ می ، سر روس کیپل ، چیف کمشنر صوبه سرحد به ای.اچ. گرانت فارن سکرتری هند بر تانوی می نگارد که «یکنفر صالح محمد ازمدرسه شاهی

کابل» شعری بزبان پشتو نشر و بیان کرده است که، خداوند المان را در مقابل برتانیه بر انگیخته است. چون شعر بزبان پشتو ست، مقصد از ان است که درصوبهٔ سرحد نیز اشاعــه یابد. پس باید اجازه اشاعه شمارهٔ ۱۶ اپریل سراج‌الاخبار، در قلمرو هند برتانوی داده نشود. ترجمه شعر بانگلیسی داده شده‌است. فضای حکومت هند برتانوی تب آلود شد. فارن سکرتری، به‌دایرکتر سی آی دی یعنی استخبارات، سرچارلز کلیفلند نگاشت که سرمحرر سراج الاخبار، وصایای امیر را نادیده گرفته، دوباره راه دیرینه خود را گرفته‌است مدیر سی‌آی ی درجواب نوشته است، که به‌عقیده او، امیر افغانستان از تحریك ملت خود برضد برتانیه دست می گیرد. به‌یکنفر سولابخش هدایت داده می شود تا ترجمه های انگلیسی به پشتو را ملاحظه و تصدیق کند، و او تصدیق می کند. بتاریخ ۲۰ می، وایسرا نامه شکایت امیز به‌امیرافغانستان می‌نویسد، تالهجه خشونت آمیز «سراج الاخبار» اصلاح شود، و امیر افغانستان بتاریخ ۲جون، جواب تحریری می دهد که به‌مدیر سراج الاخبار تذکر داده مقالات اشتعال‌انگیز نشر نکند.

ازاحوال دشوار سراج‌الاخبار ومحمود طرزی در این ایام‌وایام دیگر، قرینانش چون عبدالهادی(داوی) خاطراتی دارند.

این جریانات سیاسی را در ینجا خلاصه کردیم، زیراسبب خاموشی موج اول‌نشرات پشتو درسراج‌الاخبار شد. از ین زمان تایکسال دیگر، آثار مولوی صالح محمد درسراج الاخبار بمطالعه نرسیده‌ضمناً بایدتذکر بدهیم، که بتاریخ ۷ سپتامبر ۱۹۱۵، هیئت المانی بریاست سیاسی‌فون هنتیگ‌وریاست‌نظامی‌نیدرمایر (که‌ازالمان براه، ایران آمده بودند) از هرات بسوی کابل حرکت کردند. وبتاریخ ۲۶ سپتامبر بکابل رسیدند) (۳سیزان) سراج‌الاخبار حتی مجاز به‌نشر این خبرعمدهٔ سیاسی نبود. ز عمای ازادی خواه‌هندی چون مهندراپرتاب، مولوی‌برکت‌الله، و نماینده‌عثمانی کاظم‌بیگ‌نیز بااین هیئت بودند.بتاریخ ۲۴ جنوری ۱۹۱۶، مسوده معاهده بین این هیئت و افغانستان‌نشانی و دستخط شد. دراثر این جریان، یعنی اقامت چندماهه‌هیئت المانی و عثمانی وآزادی خواهان هنددرعمارت‌باغ بابرشاه‌بر «سراج‌الاخبار» قیدهای مزیدآمد

درینجا ست که‌شاعر دیگر پشتو، کا رسو لوی صالح محمدراسیکند و آن غلام محی‌الدین افغان است. وی‌اصلاً از کندهار بو دو به‌هندتبعید شده بو د. درانجازبان‌های اردو و بعضی دیگر زبان‌های هندحتی سانسکریت راآموخته بود. (مقالات محمودطرزی ص۶۳۵) پدر س سو لوی عبدالباقی، که‌شاگرددارالمعلمین سراجیه بو د، تا زنده بو د ستایش دانش ،نیکو دلی، و وطنخواهی، صراحت‌لهجه و وارستگی وجوانمردی آن استاد خودرا سی کرد. سرپرستی دارالمعلمین سراجیه باوسپرده شده بو د. دری رابه لهجه پشتوسخن سی گفت . درشمارهٔ ۱۰ ثور ۱۲۹۳ غزل‌او بچاپ رسیده بو د:

زړه‌خما دك دی له‌مینی‌د وطن   خپل‌وطن‌ما ته‌عزیز دی‌تر خپل‌تن

درشمارهٔ ۱۸ میزان همان سال‌قصیدهٔ ای ازو سی خوانیم :

امیدسکړه‌چی‌همیش‌به‌یی‌خوشحال   په دنیاکی دی‌هر خه‌لره‌زوال

محمود طرزی شاعر دیگری هم سراغ داشت وآن همان‌مستغنی بو د که در شمارهٔ ۱۶ جدی۱۲۹۳ همان سال‌این غزل راتقدیم کرده :

په‌عالم کی‌خه‌غوغاده نه‌پوهیږم   چی‌دروغ ده که‌رشتیانه‌پوهیږم

محمود طرزی و همکارانش به‌ادب کلاسیك پشتونیز توجه کردند . ودرشماره ۱۸ میزان همان‌سال، خوشحال‌ختك‌معرفی شده نمونه‌های‌شعرهای‌پښتوو دری‌او رانشرشده است (مقالات‌محمودطرزی ص۷۹۰).

خبرهای جنگ دو مجهان، نویسندگان و خوانندگان سراج‌الاخبار رابه‌هیجان آورده بو د،و محمود طرزی امکان چاپ این شعر غلام‌محی‌الدین افغان رامیسر دید :

زما زړه‌دو ینو ډك دی بیقرار   نن ستم دكافرانو شو بسیار

مهمترین اقدام سراج الاخبار درین سال درشمارهٔ ۲۰ سنبله مشهود است. درین محرر جریده عبدالهادی،شعری نشرکرده :

پشتو ژبه ده شیرینه   هم فصیحه هم متینه

درهمین شمارهٔ، محمود طرزی مقاله عمده یی درباره ضرورت تدریس زبان پشتـو نگاشته است. وی تبدیل زبان دفاتر ومحاکم رسمی را مشکل تشخیص سی کند« مقالات محمود طرزی ص ۷۷۲» اماجدیا نه اصرار سی ورزدکه « زبان افغانی رامحافظه

کنیم. در ترقی و اصلاح آن جداً کوشش ورزیم» (ص۳۷۷). «تنها سردم افغانی زبان را نه بلکه همه افراد اقوام مختلفه ملت افغانستان را واجب است که زبان افغانی وطنی و ملتی خود را یاد بگیرند» محمود طرزی به «انجمن معارف» توصیه میکند که موضوع تدریس زبان پشتو را در نظر گرفته کتب تعلیمی را برای آموختن آن تدوین و حاضر کند و برای آموختن «کلمات فنی و صناعتی» بکوشد (ص۳۷۷).

در اخیر میگوید:

«ای نو نهالان چمنستان وطن!

زبان ملتی افغانی خود را تقدیس نمایید، و دوست دارید، و در آموختن آن بسیار کوشش کنید زبان رسمی و سیاسی فارسی خود را نیز بسیار دوست داشته، بخوبی تحصیل کنید».

باین صورت، محمود طرزی (باآنکه وایسرای هند به امیر افغانستان نامه های می نوشت مطالب عمده خود را نشر می کرد، و از آخرین حداسکان اظهار مقصد استفاده می کرد. همان بود که از غایت شوق، ازین حداسکان هم جان نثارانه پافراتر گذاشت و بتاریخ ۱۶ جدی مضمون شورانگیز استقلال طلبانه «حی علی الفلاح» را بر ضد برتانیه نوشت و سخن بجایی کشید که حکومت امیر آن اوراق جریده را ضبط کرد، و محمود طرزی مجبور گردید، بجای آن مقاله دیگر مضامین را برای پر کردن صفحات جریده بکار برد (صفحه ۳۷۹ «مقالات محمود طرزی») بعد ازین واقعه، نشر مضامین پشتو مدتی بکلی قطع گردید و در زمستان ۱۲۹۳ و آغاز بهار، سراج الاخبار نه شعر یا مقاله پشتو، و نه مضمون سیاسی عمده دارد.

موج دوم نشرات پشتو ۱۲۹۵ و ۱۲۹۶ ش (۱۹۱۶ و ۱۹۱۷ م)

محمود طرزی و همکارانش، در بهار سال ۱۲۹۵ برای اظهار مقصد چاره ای سنجیدند نخست، حصول امکان مجدد چاپ اشعار مولوی صالح محمدخان بکار بود. باین مقصد، شعری که نزد شخص سراج الملة هم قابل قبول بود یعنی «اطاعت او لو الامر» در شماره ۲۹۵ حمل ازو بچاپ رساندند. اطاعت داولی الامر فرض عین دی .....

در شمارهٔ ۱۳ جوزا هم مخمس او را بر غزل رحمان بابا به نشر رساندند:

دوېر عمر تمناکوی تر کمه؟

غزل شمارهٔ دلو ۱۲۹۵ از مولوی صالح محمد بهمین وزن است:

تهچی زلف د یار مشك و عنبر ږ و لی   به‌داچین کی‌به خطا کوی تر کمه؟

درشمارهٔ ۰ ۱ اسد از اشعار شورانگیز خوشحال‌خان‌ختك انتخاباتی نشر شده :

پشتانه که‌آدم زاد دی ....

قصیدهٔ عبدالرسول‌محمدزایی از کابل درشمارهٔ ٥ قوس آمده است :

سینه‌راشه‌په سروارهٔوه گلگون ساغر .

درشماره۸ سنبله ٥ ۹ ۲ ۱ میرزا عبدالرحیم‌برغزل فوق‌الذکر غلام‌محی‌الدین افغان‌مخمس‌سروده‌است دیرڅنادخپل مولا کرم‌چی‌اوطان‌موخپل دی‌بیوگرافی‌و یکتعداداشعارشاعربنام«عبدالرحیم‌رحیمی» ذریعه‌عبدالله‌بختانی‌تدوین‌ودرسال ٥ ۳ ۳ ۱ ه ش‌طوریکک‌رساله‌از طرف‌انجمن تاریخ طبع گردیده‌است درشمارهٔ۹ ۱ قوس، زیرعنوان«حسیات‌ملی» این شعرملامحمدخان‌عرض‌بیگی (افغانی‌نویس) آمده‌است:

افغانستان خلق زمری‌په‌افکاربه‌شی   خیال‌دبدو رته‌مکړی! نگونساربه‌شی!

درهمین شمارهٔ یك‌مخمس غلام‌محی الدین افغان، برغزل‌رحمن‌بابادرج شده:

خولکچی ورکله‌خپل وطن دی.....

ونیز غزلی ازخود غلام‌محی الدین :

بیکمال دبا کمال کله‌همسر دی .....

درشمارهٔ ٦ عقرب مخمس غلام‌محی‌الدین افغان برغزل رحمان‌باباخوانده میشود :

جاردی‌شم ترنام — راشه راشه!

درشمارهٔ ۰ ۲ جدی باز شعری از غلام‌محی‌الدین‌افغان آمده است که بیانگر یکی از عقاید عمدهٔ روشنفکران مسلمان‌آن عهد بود :

سو ږ که‌بنه‌تعلیم‌یافته وی‌دآثار   هم کامل وی‌د صنعت دکارزار

درشمارهٔ ٦ ۱ جوزا ۹٦ ۲ ۱ زیرعنوان «رؤیای‌صالحه» مخمسی ازو بچاپ رسیده است

خه‌عجبه خوب‌و وچی‌می‌و لیده‌سحر .....

فعالیت غلام‌محی‌الدین به‌دیگر زمینه‌های تحقیقات پشتو گسترده شده در شمارهٔ ٥حوت ٥ ۹ ۲ ۱ وی‌۳۰ ۱ ضرب المثل پشتو رابزیر عنوان د پشتو مشهور متلونه نشر کرد. در شمارهٔ۹ ۱ حمل ۹٦ ۲ ۱ مقاله‌یی درمعرفی افغانستان نگاشت :

«...داسلك‌دهندوستان‌بلوچستان‌دایران...(دراخیر)...فصاحت‌او بلاغت‌نهایت‌مشهور ردی. »

درشمارهٔ ۳۱ سرطان ۱۲۹۶ این اعلان عجیب را نشر کرد :

«کەخوک کمایادبل‌دپشتو پەمضامینو باندی خەایراد لری، هغەدی‌خپله مدعا په پشتو کی ولیکی. کەبنده‌دهغه لەجواب‌عاجز شه، هغەته‌به ۵ روپی بطور ردانعام ورکرم»

برگردیم بەسال ۱۲۹۵: درنزدیکی زمستان، بعدازمسافرت سالانەسراج‌الملەاز کابل بەجلال‌اباد، محمود طرزی و همکارانش قدم دلاورانه دیگر برد اشتند وآن چاپ شعر «پریشان»(نام‌مستعار عبدالهادی‌داوی) تحت‌عنوان«بلبل‌گرفتار» درشمارهٔ ۵ دلو بود :

سحرگهی‌بشنیدم‌زبلبلی‌بەقفس کەسردم ازغم‌و درددلم نپرسد کس

این شعر شورانگیزنزد همه روشنفکران معنی آزادی طلبی افغانستان رادربرداشت پنج‌ماه‌بعد ازین درشمارهٔ ۲ جوزا ۱۲۹۶ زیرعنوان « ادبیات‌ملی » ترجمه پشتوی این مسدس بزبان«افغانی‌شکر بارقندهار» بقلم مولوی صالح محمدچاپ‌شده‌است:

یوسحر زمادغوږشوله بلبله .....

استاد عبدالحی حبیبی (درکتاب درسی تاریخ ادب پشتو — صنف چهارم پوهنځی‌ادب ۱۳۳۷ش) می نگارد کەزنان کندهاراین شعر راازبرکرده می خواندندواز تاثیرمحبت وطن‌می گریستند .

(متن کامل مسدس راحبیب‌اللەرفیع دراخیرمقاله «پشتو ادب دپیړیو پەپوړیو کی» چاپ‌مدیریت سالنامه وزارت اطلاعات‌وکلتور، درمجموعه «نقش فرهنگی افغا نستا ن در عهداسلامی»، ۱۳۵۵ش آورده است.)

درهمین‌شمارهٔ مکتوبی‌بزبان پشتو بقلم‌مولوی‌صالح محمدبچاپ‌رسیده‌است کەدوستون را فرا گرفته است :

(.....ای‌لوی‌فاضله اوبەغوښتونکی‌دوطن.....دااول پښتومکتوب دی پەخدمت‌د سراج الاخبار درولیږم......)

محمودطرزی درهمین شمارهٔ ۲ جوزا ۱۲۹۶ یکسرلوحه (کلیشه) تاسیس می کند با این عبارت: «ادبیات‌ملی—فارسی—افغانی . هرقوم‌بزبان خود، هرزبان به ادبیات خود زنده می ماند .»

درشمارهٔ مابعدزیرهمین کلیشه می نویسد:

«چنانکه جناب ملاصالح محمد درمکتوب افغانی بسیارسلیس و روان خود ش که در شمارهٔ گذشته سبقت نمود، فرموده است، د رینوقت به هیچ مکتب افغانی خوانده نمی شود، بدست هیچکس کتاب‌افغانی دیده نمی شود. چنین کتابی هم بافغانی نیست که انسان به‌درد احتیاج این زمان استفاده‌ازان بکند، مگریك چند دیوان های اشعاری که انهم در ستایش محبوب است‌وبس!»

محمود طرزی درهمین شمارهٔ پروگرام نشرات فارسی و افغانی اقسام شعر، اقسام نثر ضرب‌الامثال‌راطرح میکندو ضمناً نشرلهجه‌های‌هزارگی، پنجشیری، صرف کابلی‌شهری، قندهاری هراتی، اوزبکی‌و غیره راوعده می دهد، و می نگارد که به‌لهجه افغانی‌هر رقم غزلخوانی وچاربیت سرائی رانشرخواهد کرد(ص۹۰۷مقالات‌محمودطرزی).

سراج‌الاخبار درشمارهٔ ۱۶ جوزا بزیر همین سرلوحه (کلیشه) شعرسیدمحسن‌قندهاری (متذکره‌فرهنگ‌زبان‌وادبیات‌پشتو—اثرزلمی‌هیوادمل—۱۳۵۶،ص۴۰۳،راچاپ کرده است:)

پرآسمان‌دعزت نمردی غوړیدلی......

درشماره ۱۱ سنبله‌قصیده‌افغانی ازکلام‌عبدالسلام‌آمده است

اول حمددهغه پاك پروردگاردی

چې معزد ممکنات په‌مقداردی.

اوسط صفحه۹۰۳ درفرهنگ زبان‌ادبیات‌پشتو—اثرزلمی هیوادمل ۱۳۵۶دیده شود.

درپائیز ۱۲۹۶ یك کتابی خطی شعرپشتو وازنویسندهٔ آن بدست‌می‌آردوان«تهذیب الواجبات» است درشماره ۲۵ میزان مدحیه آنرا چاپ می کند:

فخر دین‌شمع دولت داحمدی ملت سراج

درشماره‌های مابعد دیگراشعار«تهذیب‌الواجبات» آمده است:

دپښو پس خورده نه‌خورم.... (۹عقرب)

دومسلکه‌دی په‌سوډ کې ...... (۹جدی)

..... (۹ ۲جدی)

نوآسو زه،پا که‌لوحه‌چې‌لیکي..... (۹حوت)

مولف این کتاب ملاعبدالباقی کندهاری است که از غایت تواضع به‌چاپ نام‌خودموافقت نمی کند. این کتاب بنام تبیین الواجبات بعداً درلاهورچاپ شده‌است (پشتو پانگه) — اثر حبیب‌الله رفیع—جلددوم ص۳۸۹) نسخه‌خطی آن درخانوادهٔمولوی صالح محمدمحفوظاست چنانکه می دانیم درسال ۱۲۹۷ پس‌ازچندماه دشوارشمع سراج الاخبارخاموش می شود کتاب «مقالات‌محمودطرزی» ص۵۰۲ دیده‌شود). امادرحوت ۱۲۹۷ (فروری۱۹۱۷ م) عهد دیگر درافغانستان آغاز می گردد.

نتیجه :

تازمان چاپ‌سراج‌الاخبار و یادقیق‌تر بگوییم، تاسال ۱۲۹۳ش (۱۹۱۳ م) چاپ پشتو درافغانستان منحصر به چندرساله کوتاه تبلیغ دولتی یادینی و یاتعلیم نامه عسکری بود، که به‌طبع سنگی به‌چاپ رسیده بود. سراج‌الاخبار، نخستین جریده وطن است که درراه‌نشر نظم (و بعضی مضامین‌نثر) پشتو قدم برداشته است. تعداد شاعران پشتو باسراج الاخبار درارتباط باشند، انگشت شماربود. جریده پیوسته طالب اشعارزیبای شعرای پشتو بود سراج‌الاخباردرخارج و ازان جمله درسرزمین های محکوم‌برتانیه ، وبطور خاص د پشاورو بعضی دیگرنقاط پشتو زبان خواننده داشت(کتاب مقالات محمود طرزی صفحه ۸۳۱ خوانده شود.)

بنابرین، حکومت هندبرتانوی، سراج‌الاخبار و مدیر آنرا دشمن منافع خود می شناخت خاصه اینکه اظهارطرفداری سراج الاخباراز دولت عثمانیه ، منافی بیطرفی افغانستان درجنگ جهانی می‌شمرد.

پشتونویسان سراج‌الاخبارسه دسته بودند :

—دوشاعر برجسته یکی مولوی صالح‌محمدو دیگر غلام‌محی‌الدین‌افغان.

—دوشاعر که‌گاهی شعر پشتونشرمی کردند. عبدالهادی‌داوی‌و عبدالعلی مستغنی .

—چندشاعر دیگر که شعر ایشان درسراج‌الاخبار اندك آمده است مانند ملامحمدعرض‌بیکی (افغانی‌نویس) ملاعبدالباقی قندهاری، سیدمیر محسن‌قندهاری، عبدالسلام‌و عبد الرسول‌محمد -زایی. مجمل نظریات محمود طرزی و همکارانش ، یعنی نظریات سراج الاخبار در باره زبان پشتو چنین است :

۱— پشتو و دری، زبان‌های قاطبه مردمان افغانستان بوده مال خاص هیچ قوم نیستند تا ئیداین دو زبان جزملت خواهی (ناسیونالیزم) همه مردمان افغانستان می باشد .

۲ — تدریس زبان پشتو، برعلاوه زبان دری درهمه افغانستان لازم است.

بعد از استرداداستقلال‌افغانستان‌و غلبه‌سیاسی‌روشنفکران ملت خواه درعهد امانیه، تاثیر قاطع این نظریات را، درزمینه ترقیات ادب و تدریس زبان پشتو درمی یابیم.

داکتر محمد حسن کاکړ

پښتو او دفتر په دوو روستيو پېړيو کې

پښتو په اتلسمې پېړۍ کې دافغان ددولت په تاسيس سره سمدلاسه دفتري ژبه نه شوه. يوازې دنونسمې پېړۍ په وروستۍ څلورمې کې دفتر ته دننوتلو لومړي پړاو ته وختله مګر داژبه په همدغو دوو پېړيو کې دننه دافغانستان په ډېرو ولسونو کې ښه خپره شوه، او داکثريت دژبې په حيث يې بېخ لاهم ټينګ شو ددغې ليکنې مقصد د پښتو دژبې همدغه دوه حرکتونه په لنډه ډول مطالعه کول دي.

الف— پښتو په ولسي سويه

په اتلسمې او نولسمې پېړۍ کې دپښتو سير دپښتو په دريو سترو ولسونو يعنې درانيو، غلزيو او بر درانيو (۱) کې يوشان نه و. په همدغه ډول دپښتو سير هم د پښتنو په همسايه خلقو کې او هم په غير پښتو ويونکو ولسونو کې فرق لاره ددغه حقيقت دتوضيح دپاره په لږ څه مفصلې زماني په نظر کې ونيسو.

۱— دسليمان دغرو او شاوخوا پښتانه ولسونه لکه اپريدي، شنواري، ختک، يوسفزايي، مهمند او نور ددوی دلومړي ځل دپاره احمدشاه دراني دبر درانيو په نامه ونومول، مګر څنګه چه ددوی هر ځانګړی ولس په خپل نامه ډېر مشهور و، په بردورانيو ياد ونه شول.

دبغدی، غور، غزنی اود سلیمان دغرو او درو، سیمی د پښتنو لومړنی تاټو بونه دی.
پښتانه له همدغه ځایو څخه دتاریخ په اوږدو کې یوه خوا بله خوا لیږدیدلی دی (۲) مګر ددوی تمیز دلوسیت له مخې تر ډېره وخته پورې ښه معلوم نه وو، په دیا رلسمی پیړۍ کې دچنګیز خان له تندرنه وروسته دپښتنو دسترو ولسونو تمیز یو څه واضح شو، دچنګیز خان په تندر کې له آسونه تراباسینه پورې چه یو وخت یې ازښارونه لرل مخصوصا د ښارونو او کتو کلیو او سیدونکی ووژل شول، مګر د سلیمان د غرو او د رو او سیدونکی پښتانه تر ډېر حده ماسون پاتې شول. دغه پښتانه له هغه وروسته ورو وروپه لویدیځو او ختیځو سیمو کې خپاره شول.
ابدالیان (یادرانیان لویدیځې خواته ترهرات او مشهده پورې لاړل، او د غلزیو څه برخې دګومل او غزنی له سیمونه ترکندهار پورې ورسیدلې د وروستیو یو څه برخې وروسته د مشهدخواته پرارشولي په عین حال کې د دوی څوخیلونه دکوچیانو (یا پوونده و) په نامه دبخارا او شمالی هندوستان ترمینځ سیموکې موسمي لیږدته دوام ورکې او یو څه یې این کلکتې او برماته تلل راتلل. ۳ یوازې د بردرانیو کتې برخې دپخوا په شان دسلیمان دغرو په درو کې په ځای پاتې شولې. مګر د دوی اضافی نفوس به وخت په وخت یوه خوا بله خوا تلل. په دغه لړ کې د نولسمې پیړۍ په وروستیو شلو کالو کې له دوی نه ډېر خلق د هندوکش نه اخواهوا رو سیموکې هم میشته شول.
په دی ډول په دغو پېړیوکې دپښتنو په خوریدو سره دپښتوژبه ترپخوانه ډېره له نوروژبو سره په تماس شوه په ژبنی سرحدات واوښتل راواوښتل، او دژبو د متقابل تاثیرساحه ښه پراخه شوله.

۲—داموضوع دلیکونکی په دغې ناچاپ شوی رسالې کې په تفصیل سره څیړل شوی ده: افغان، افغانستان و مختصر از کوشش های افغان ها برای تشکیل دولت در هندوستان، فارس و افغانستان، دراثر یه از دکابل پوهنتون له خوا خپور شي.
۳—دتفصیل دپاره و ګوری دلیکونکی دډاکټری ناچاپ شوی تیسس په نامه دافغانستان دامیر عبدالرحمن خان دامارت په دورکې: ۱۸۸۰—۱۹۰۱، دلندن پوهنتون، ۱۹۷۵، مخ ۳۳ ۲ دااثر به په نژدې آینده کې دامریکی دتکساس د پوهنتون له خوا چاپېشي.

دافغانستان په‌لېږې لویدیځو سیمو کې ددرې ژبې اثر په‌پښتو پر یوت ، او په خاتیځو سیمو کې اردو او وروسته انګریزي په پښتو موثره شوه،داتاثیرات په‌ځینو سیمو کې دومره قوي وو چه دهغو په‌اثر هغو پښتنو خېله ژبه هېره کړه‌کوم چه‌له افغانستان څخه‌دباندې سیمو کې خپاره شوې‌وه لکه لودیان ،سوریان نیازیان او یوسف‌زا یې او نور په‌هندوستان کې،او دغلزیو یوڅه برخې دمشهد په‌شاوخوا کې دهرات په‌سیمې کې ددرانیو څوخیلونو – سدوزایې او نورزایي – هم‌پښتو له‌لاسه‌ور کړه اودرې و یونکی شول. خو په خپله‌دکندهار په‌ګنو درانیو ولسونو کې مخصوصاً ددوی په‌علمي‌کورنیو دولتي لوړوماموراتو، اوواکمنې کورنۍ کې‌درې شه‌نفوذ وکړ. په‌عمومي ډول په‌دوی کې‌پښتو اودرې یادافغانستان دواړوسترو ژبو ځای ونوند په‌دوی کې داهغه قوي شوه چه دپښتنو‌به ځای په دري لیکنی وکړی داحمد شاباباته‌برته‌چې‌هغه په‌پښتو کې اشعار ویلي نورو درانیو واکمنو شاعرانو په دری کې شعرونه وو یل داسې هم په کندهارې سردارانو کې دطرزي‌کورنۍ‌په دری شعرویلو کې‌نوم‌وګانه او دکندهار لویو مورخانو لکه سلطان محمدرانی اونورمحمدنورې‌په‌دري کې‌اثار پرېښودل حتی په‌اوس وخت کې‌هم ددې سیمې هغو نومیالیو لیکوالو چه‌په لومړی سرکې یوازې په‌پښتو کې‌لیکنی کولې، له‌ډېره وخته راهیسې په دواړو ژبو کې لیکنی کوي. په‌یوې یلې‌سویی کې‌یعنی دکندهار په‌ځینو کوچیو درانیو کې دری‌دپښتوځای ونیو، داهغه درانی کوچیان‌دي چه‌دغو راتوله‌دري‌و یونکوولسونوسره له‌ډېره وخته راهیسې په‌تماس شوی‌دي.پروفیسر کلوس فردیناند لیکي: «په‌لویدیځ افغانستان کې یوزیات شمېرمالدارو خپله اصلي ژبه هېره کړې اودري و یونکي شوي‌دي .»دې زیاتوي چې «ځنګه چه‌کولتوري اوچاپیریالي بند یزونه نه‌شته، اسکان لري چه په‌زیاتي مودې‌کې ددغو مالدارو ځینې برخې ایماق وګرزي.... لکه څنګه دا د رسکن دشاوخوا نورزایې دري و یونکي شوی‌دي.»۳البته لکه څنګه چه دمخه وویل شوه په‌یورته‌یاد شویو ولسونو کې دژبو تاثیر دوه اړخیزه ،دی، مګر په‌دې کې شک نه شته چه‌په پښتنو باندې ددري اثر ډېردی، او دادلاندې عواملو له‌امله:

---

۳ – کوچیتوب په‌افغانستان کی،بو داپست، کال،۱۹۹۱ ،مخ ۱۴۹

۱ — **لەهرات سره تماس:** هرات پەثقافي او ژبني لحاظ زمونږ ددري ژبې يوه ډېره با نفوذه سيمه ده، مخصوصاً دمنځنيو پېړيو څخه راپه دې خوا چه پښتانه ترېنه روه نه ولېږدېدل.[٥] پەهرات کې ددرې کېدو عمليه دوسره قوي دەچەځەوخت چه هلته داولسمي او اتلسمي پېړۍ په اخر او پەسر کې درانيان و اکمن شول درىهم پەدوى سخت اثر وکړ. نور قومونه هم چه دتاريخ پەاوږدو کې هلته سيشته شول او روو رو بې څپلې ژبې هېرې کړى او درې و يونکي شول خو داسي بايدفکر و نەشي پەدهرات پەسيمه کې افغاني احساس کمزورى دى نه په دې سيمې کې دنسب ،تاريخ او احساس پەلحاظ افغاني روحيه ښەقوي ده او دغه احساس مخصوصاً دخارجي يرغلونو پەوخت کې پە ډېر قوت سرەښوول شوى دى .

۲—**ملي استحکام.** دافغانستان واکمنې کورنۍ ددې دپاره چەهېواداداره او دولتي او ملي استحکام ته پوره تحقق ورکړي دريېي، دنوروو سيلو په ترڅ کې، د بيوروکراسي وسيله وګرزوله او ددولتي ارګانو لەلارې يې دهغې په څېرولوکې کوښښونه وکړل .

۳—**دکاروېش** — پښتنو دافغانستان پەازاد يدوسره دنوروملکونو دنيولو ،دوطن نه ددفاع کولو او دواکمنو دپياوړې کولو پەمنظور سترولونه دځان کړل پەداسي حال کې چې دوى د مخەدنو رو واکمنو اجيران کېدل په اتلسمي اونولسمې پېړۍ کې جنرالان (سرداران) ،حاکمان او زميندارا ن شول دبزګري ،کسب و کار، کتابت او حتىسودا ګرى کاردوى پەزياته اندازه لوزونه پريښود. دکارد غه وېش دکندهار پەسيمې کې مخصوصاً واضح و.هغه وخت چه درانيان د نادرشاه افشار او احمدشاه دراني په وخت کې وروسته لەهغه چەدګرګين خان لەلاسه پرا رشوى و و، پەکندهار کې بيامېشته شول، د دغې سيمې دوم—دريمه برخې مځکې دقومي پەاساس پەدوى باندېوويشلې شولې .

٥—افغان،افغانستان و مختصرى ازکوشش هاى افغان ها براى تشکيل دولت در هندوستان فارس و افغانستان ،دليکو نکي ناچاپ شوى تاليف مخ ۲۱

او په هغه اول سرکې غیر درانی قوموئو ددوی بزگری کوله ۶ فریریو فرانسوی سیاح لیکی چه «همداچه‌یو افغان له‌خپل مافوق څخه دکومې مځکې امتیاز ترلاسه کړی ، هغه له‌یو څو غویو سره فارسي‌وان ته‌سپاری، او دی یې ورته کري او ریبی.»۷ دکند هار فارسیوانانو ددرانیو سردارانو او زمیندارانو مستخدمینو په حیث ددوی دعواید او جاگیر داریو دحساب او کتاب وظیفه په غاړه لرله ۷ الف پخپله درانیو، او په‌حقیقت کې په عمومی ډول پښتنو په هغه لومړی سرکې حساب او کتاب او علم او میرزائي‌ته‌مخه نه‌کوله. محمود طرزي ددې پېړی په‌سرکی دهغه‌وخت داحال داسی بیانوي: «از طبقه عصر سابق ،هیچ یک خان زاده سردار زاده، در تمام افغانستان نیابید، که انها از علم حساب، هندسه، یاسیاق و اقوام (که بمیزایی متعلق است) و علوم فقهه ،وحقوقیه، که بفیضله دعاوی و یاصرف، نحو، منطق (که به ملایی متعلق است) هیچ بهره‌یې داشته باشد ، و اگر باشند، بسیار کمیاب ، که انها هم هدف همان تحقیرها و استهزاها شده‌اند، که در گذشت!۷ ب مګرلکه څنګه‌چې دمخه‌یې ذکر وشو پښتانه دتوری او میړانی په دګرکی بې جوړی وطرزی لیکی : «مردم افغانستان [مطلب افغانان دی] خلقتا خودها را بصف شمشیر منسوب میدانندقلم !اهل قلم را «میرزا» و ارباب علم را «ملا» گفته انها رادو صنف مخصوص می شمارند

۶—«د درانی قاموئو په باب راپور، ۱۹ د اپریل ۱۸۴۱ » ، هنري‌سی رالنسن اقتباس په‌مرکزی اسیا، دو همه برخه دافغانستان دتوپوگرافی، اتنولوجی، منابعو او تاریخ دښې پیژندنی په‌بابت یوه مطالعه، سی، ام مک‌گریگر، کلکته، ۱۸۷۱، مخ ۸۲ درا پور د افغان درسمی اسناد و او دفترونو له مخې تهیه شوی‌دی

۷—دافغانانو تاریخ، چې. پې. فریر ا، انګریزی‌ترجمه‌دولیم‌جیسی، لندن، ۱۸۵۸، مخ ۳۲۰ فریر دا هم‌لیکی (۳۲۰) چه‌دښارونو او سیدونکی داطرافی شتمنو نوکران دي

۷ الف—تاریخ محاربه کابل و قندهار ، منشی عبدالکریم، ۱۸۴۷ ، دطبع ځای‌نامعلوم، مخ ۴۱

۷ ب—مقالات محمود طرزی در سراج الاخبار افغانیه ۹۷—۱۲۹۰ ش ، ټولونکی‌داکتر روان فرهادی بیهقی موسسه، کابل، ۱۳۵۵، مخ ۲۲۴ پدی وسیله له‌ډاکتر فرهادی نه‌مننه کوم چه‌ددغه کتاب یوټوک‌یې ماته اهدا کړی‌دی.

که بعالم افغانیت هیچ سروکارندارند .)۷ج.

دکار ددغه و پش تاثیرات ډېر او عمیق و و. په عمومي ډول پښتانه په اطرافي سیمو کې پاتې شول او حکومتي، تجارتي، اوښاري مرکز و نو ته نوږ و مخه و کړه .۷د ښارو نو د اوسېدو نکو د اصل او نسب په لحاظ نظر او اطرافي سیمو ته متنوع شول . مگر په ښاري اوسېدونکو کې قومي او سیمه ییز احساسات یا ډېر ضعیف او یا ورك شول . له دې سره دري په ښارو نو کې قوي او خپره شوه او له هغو ځایو نه څخه یې په اطرافي کلو و ولسو نو او حتی په سوچه پښتو ویونکو سیمو کې هم نفوذ وکړ . داسې هم په هغو حالاتو کې چه غیر پښتانه بزگران ددرانیو زمینداړانو همسایه یا دهقانان شول د دري نفوذ په دغو زمیندارو انو کې ډېر شو . دلته د درانیو کوچیان چه په غوراتو کې د

۷ج—ایضاً، مخ ۱۲۳ .طرزی (مخ ۱۲۳) په حربي فن کې د یوه ځوان افغان تربیه کېدل داسي بیانوي: «...درنزد عموم افغانها یك افغان بچه آنست که چست چالاك بهمراتفنگ، بر کوه‌ها برجهد، خوب نشان بزند، تفنگ چقمقي یا فتیله یي خود را به بسیار زودي وچابکي، پر و خالي کند ، شمشیر ، سیلاوه، پش قبض راخوب استعمال نمایند ! و اگر از صنف خانزاده و اصیل زادگان باشد— بر سر این چیز های ضروري التعلیم میباید که ، اسپ‌تازي و نیزه بازي، و تفنگ اندازی و شمیشیر بازی رابر پشت اسپ هم بتوا ند بعداز اتمام این سهمات اگر یك قدری خواندگی ونو یسنده گی هم بیا موزد جا ئز است اما با زهم بدرجه «میرزایی» یا «ملا یی » نباید پیشرفت! زیرا، برای یك اصیل زاده و خان زادهافغاني ، نسبت «میرزایی» و «ملایی» ازچنان نسبت‌های محقرانه نبود، که کسی انراهضم بتواند!... »

۷د— الفنستن (۱۸۰۹) لیکي :چه اروپا یانو ته سمکن داعجبه معلومه‌شي چه په افغانستان کې بادار خلق په ښارونو کې نه اوسي دی زیاتوي چه دنو رسن له برغل نه وروسته په انگلستان کې هم همداحال و ، لکه څنگه چه او س ازبکان همدا سې دي او یا ترڅه حده په فارس کې هم همداوضع ده ددې وضع دلیل ، دده په نظر ، دادي چه حا کمو خلقو د ستو داگری کسب ته په سپکه نظر کتل ځکه چه په دې صورت کې دوی باید ښارو نو کې و اوسي په ښارو نو کې بوازې سترکسان له خپلو نو کرو سره اوسېدل، چه له دربار سره یې تعلق لاره د تفصیل دپاره و گو رئ د کابل دسلطنت شرح او بیان ،لو مړی جلد، لندن، ۱۸۴۲ مخ ۳۳۲

مخکو خاوندان شوی، او یتیمان یې و رته کړي ، دیا د ولو ورمثال کیدی شي. ۸
مګر په‌غلز یو کې‌ددري کېدو عملیه نه‌ده‌لیدل شوی. مکوساً په‌هغوسیمو کې‌چه دوی
دپو رته یادشوی ضرو ر ت له‌مخې دنو رو ژ بو له و یونکو سره‌په‌تما س شوی دی، هغوی
یې پښتو و یو نکی کړی‌دی. داچه دهزاره جات‌یوشمیر امامیان پښتو وایې‌دهغو پوو ند وو
له‌بر کته ده‌چه په‌هزارمجات کې مخکې لری، او امامیان یې دهقانان‌دی.۹ حتی کوم‌هغه
غلز یان چه‌په‌هرات کې هم سپشته شوی‌دی خپله ژ به یې‌ساتلې‌ده . ددوی پو ندوو چه
دېخوا په خپر دنو لسمې پېړی په‌پای کې هم دبخارا ،سر کزی افغانستا ن اوشمالی هندو
ستان تر سینځ لیږ د کاوه نو رې ژ بې لکه‌اردو ،پنجابی، برمایې‌اسامی‌او بنګالی زده کړی
بې له‌دې چه‌پښتو بې‌له‌یاده ایستلې‌وی ! دد و ی لیکوا ل اوشاعرا ن هم د نو رو ژ بو
اوثقافت تر تاثیر لاندې کم‌تللی‌دی، لکه چه دمخدهو تک له‌پټی خز انې نه‌معلومېږی :
په‌بر درانیو کې نه‌داچه ددرې کېدو عملیه بیخی ضعیفه ده‌په‌دوی کې ،بر خلا ف ،د
پښتو کېدو عملیه سه‌قوی دمسر ه ددی چه‌په‌دوی باندې داردو او انګر یزی اثر پرو ت
دی ،لکه چه‌یو وخت دعر بی او دری تاثیر پری دېرو. دلیکنی اوشاعری په سو یه دغه
عملیه دپایزید ر و ښان په‌تحر یک کې‌و اضحه ده چه و روسته د پښتوسترو شاعرا نو
او لیکوالو لکه خو شحال ختټک ،رحمان بابا،عبدالحمید مو منده، او افضل‌خان ختټک دغه
تحر یک تدنه یو ازې سلی رنګ و رکړ بلکه جهانی یې هم کړ په دی باب نو رد محترم
لیکوال دېرخه وو ایې ،خو هغه څه‌چه زه‌یې دلته و یل غوا ړم‌داده چه‌په ولسی سو یه
په‌بر درا ینو کې دپښتو کېدو عملیه له دېرې پخوا څخه سه قوی د ه . ددی مثال
هغه‌ګڼ کسبګراو بزګر ،اونو ر کیدی‌شي چه‌دبر درانیو په‌ولسونو په‌پورې د همسایه وو

۸—دفر دیناندیادشوی اثر ،مخ ۱۳۹.

۹—دافغانستان مغلان ،اچ.اف‌شو رمان ماګری ون هاون ،۱۹۶۲ ،مخ ۱۰۵.

۱۰—دلیکو نکی دو اکتری یادشوی تیس،مخ ۲۳۲ .

په‌حیث په‌بیلو،بیلو نوسونو یادشوی لکه ملاگوري تیراهی ، سواتی ، شلما نی فقیر، پربه او هندکي اونور.په‌دی باب ، یوبل څای ډیرخه‌لیکلی دی، ۱ مگر هغه څه چه د لته بی ویل ضروری دی دادی چه‌دغه همسایگان دژبې ، ثقافت او رسم او رو اج په‌لحاظه داسې پښتانه شوی‌دی چه‌اه‌اصلی پښتنو سره‌یې فرق بیخی مشکل دی سره‌ددی چه‌په‌ځینو پښتنی ولسونو کې دهمسایه ودشمیرله‌بادار و پښتنو څخه ډیر دی هغسې چه‌د سلیمان په‌غرو اودرو کې‌پښتانه ولسونو دتاریخ په‌اوږدو کې خوندی پاتی شوی دی ،داسې یی‌هم‌ژ به‌په څای درنه پاتې‌ده، که‌څه‌هم چه‌لهجې یې‌ډیری اوسره متفاوتی‌دی . د همدغه حقیقت په‌اثر دچې‌ددې سیمی معاصرو لیکوالو اوشاعرانو له‌اول نه‌تر اخره یوازې په‌پښتو کې لیکنی کړی اوشعرونه یې ویلی دی .

ب: پښتو په‌رسمی‌سویه

په‌تیرو دوو‌پیړیو کې‌افغانستا ن‌په « مملکت‌افغانی ۲ ۱ او دو لت یې په نامه دد ولت علیه افاغنه ۳ ۱ یادېده په‌داسی حال کی چه‌افغانستان دیوه مملکت په‌حیث این‌له‌څواراسمی پیړی‌څخه راپه‌دی خوا پیژندلی شوې و،چه په‌یو روایت له ایلمن څخه‌ترا ۴ا سینه پورې پراخ وه ۴ ۱ په‌دی‌ډول که‌څه‌هم‌ملک افغانستان اودولت افغان و،او په لومړی سر کې یوه پښتو ویونکې کورنی په‌افغانستان کې واکمنه وه، دفتری ژبه دري‌وه په‌ظاهر کې دایو تضادښکاری،مگر چه‌موضوع دتاریخ په‌رڼا کې‌وسپړله‌شی ،ښکاره به‌شی‌چه داتضاد حقیقی نه‌دی .

---

۱ ۱ ایضاً،مخ ۲۳۲

۲ ۱ —شاه‌زمان‌دبغدادوالی‌ته،اقتباس‌په‌مقاله‌و«فرهنگ‌دوره‌ابدالیان»دمحمدانورنیر،په‌نگاهی برنقش فرهنگی افغانستا ن درعهد اسلام ،دمختلفو لیکوا لو دمقالو مجموعه داطلا عا تو او کلتورو دوزارت خپرونه ۱۳۵۵،مخ ۱۲۳

۳ ۱ —دشمس‌النهارجریده دروژی دسیاشتی ۵ کال ۱۲۹۰ «اقتباس»په «اسناد و یاد اشت های تاریخی»حافظنورمحمدکهگدای ،۲،اریانا،دوهمه گنه ۱۳۲۲ ،مخ ۳۳

۴ ۱ —دډورن ملحقات،دافغانانو تاریخ، ملانعمت‌الله ،دوم‌چاپ ،لندن،۱۹۶۵ مخ ۶۳

دسامانیانو او مخصوصا دغزنویانو لەدوري څخه و روسته دري چه په يوه نظر په پنځمی عيسوی پېړۍ کې‌يې ظهور کړی‌دی، ۱۵ درباری او دفتری ژبه شوی‌ده.دهندوستان ددهلی داسلامی سلطنت پەدورکی همچه دغزنويانو دفتح پەبرکت منځ تەراغی. دري ددربار او سلطنت رسمی ژبه وه‌او په «افغان‌فارسی» یا«فارسی‌کابلی» یادیده ۱۶

سعکوساً دفارس دصفویانو دواکمنې کورنۍ ژبه يوه ترکمنی ژبه‌وه سره‌ددې‌چه فارسی دهغه سلک دفتري اوملی ژبه‌وه. لەبلی خواپەعثمانی ترکیبی کې فارسی په واکمنې کورنی کې ويله کېده . پەافغانستان‌کې درانیو اول‌په هرات کې‌دولت تاسیس کړ اوورو‌سته یې پەقندهار کې‌هغه بياله سره تنظیم کړ او يوه لويه مگرکم دوامه امپراتوری یې‌جوړه کړه ترهغو دمخه دهرات اوکندهارد واره سیمی د صفویانوتر اثر لاندې دی او دفترونەيې قرنونه پەدري وو . احمدشاه درانی فقط همدغې عنعنی ته دوام ورکړ. داکارځکه عملی‌اومنطقی وچه،لکه څنگه چەدمخه دکاردويش په نامەيې ذکروشو، پښتنو دسیرزایې کارنوروته پری‌ایښی‌وو. لەبلی‌خوالکه څنگه چه دوخت روحیه‌وه. واکمنی کورنی سیرزايان لکه فاسیلی نوکران گڼل او دغه کسب تەښاري اقلیتونو دپخوا‌په شان غاړه ایښی‌وه. پرسېره پردې څنگه چەهغه‌وخت دسیرزایې کار پەعموسی ډول دربارته وقف و، او دولت یوازې په ښارونو مستقیمه سلطه لرله، او داطرافي سیمو اداره کول او دسا لیاتو ټولول دولتی مشرانو پەغاړه وو، د دفترونو دفعالیت مجموعی حجم ډېرلږ و.په اطرافي سیموکې پښتونولی چلېده او په ښارونوکې شرعی اوحکوستی مقررات جاری وو.پەدی حال‌کې پښتنو دفتری کارونو ته ضرورت نەحس کاوه، او دوی،لکه څنگه چه دمخه یې یادونه وشوه ، سرداران ، حاکمان او زسینداران وو، او دسلک دفاع یې خپله سهمه وظیفه گرزولې ده.پەدی برخې کې دتیمور

---

۱۵ ـــ مقاله« منشازبان دری‌وانتشارآن» پوهنوال نگهت سعیدی ،دادب مجله ،کابل پوهنتون‌لوسړی گڼه ۱۳۵۶، مخ ۱۰۷.

۱۶ ـــ مقاله«نقش‌فرهنگی افغانستان درروابط آن‌باهند پوهنوال محمدحسن ضمیر . دطلاعاتو اودکولتور دوزارت يادښوې خپرونه، مخ ۱۰۲

شاه درانی سهم پهخاص ډول دیادولو وړدی. دیچه‌په مشهدکې زیږیدلی او دځوانی دوره یې‌په‌هرات او پنجاب یعنې په‌غیر پښتو ویونکو سیمو کې تېره کړې وه،سخت ددری تر تاثیر لاندې تللی‌و داچه‌ده پای‌تخت له‌کندهار څخه کابل‌ته یعنی‌یوه‌دري ویونکی ښارته نقل‌کړ هم‌تر څه‌حده دهمدغه تاثیر له‌امله و، کهڅه‌هم چه دپا یتخت په‌انتقال تردې ډیرنور قوی عوامل د خپل وچی د لته یی یاد ونه‌نه شایی د پښتواو دفتر د غه روابط یانه‌روابط دامیر شرعلی خان‌تر دو هم امارت پورې و پائیده ،یوزاې په دې فرق چه‌که څه هم دربا را ود وا کمنی‌کو رنی د ری ژبی شوې و ې، ځینې ا میر ان پښتو ویو نکی پاتی شوی وو، مخصوصاً ا میرعبدالرحمن‌خان چی سو را ونیایې د وا ره پښتنې وې.

دامیرشیرعلی‌خان په‌دو هم امارت‌کې (۱۸۶۹—۱۸۷۹) پښتو د لومړی واردپاره پـه حکومت کې ننو ته او د رسمي کېدولو مړي پړاو ته وچته شوه .

دادپښتو دپاره یو انقلابی حرکت و.مګر د غه عملیه د افغان او انګلیس په‌دو هم جنګ کی ددولت په‌ړنګېدوسره په‌ځای و دریده. دامیرعبدالرحمن‌خان په‌امارت‌کې (۱۸۸۰ — ۱۹۰۱) پښتو له‌حکومت څخه ووته، مګر دپخوا په‌شان په‌اردو کې پاتی‌شوه.داانکشاف به‌زرذکرشی لومړی په‌دغو دوو دوړوکې دپښتو دو چتېدو دعلت‌په‌باب‌بحث‌کول لازم دي .

امیرشیرعلی‌خان دخپلو رو کلوداخلی جنګ (۱۸۶۳— ۱۸٦۸) څخه و روسته چی د هغه په‌جریان‌کې یی یو ځل وا کمنی هم له‌لاسه ورکړه د دو هم ځل دپاره په ۱۸٦۹ کې بیاامیرشو. ۱۷ ددغه جنګ په‌اثرپه‌افغانستان‌کې ستر تغیرونه پیښ شول. په لومړی سر کې هغه سرداران چی یایې دامیرشیرعلی‌خان له‌مخالفانو سره همکاري کړې‌وه یایی دځانو دپاره ادعاګانې لرلې، او یایې دعنعنې له مخې دځینو ولایتونو دجاګیرداری دعوی کولې یا په جنګو کې ووژل شول ، یاپرارکړل شول، او یا له حکومتی کا رو څخه محروم کړل شول،حکومتی لوړمنصبونه ، دپخوا په‌خلاف ، د لومړی ځل د پاره غیر خاندانی عناصرو ته وسپارل شول،چی په‌هغو کې نورمحمد فوشنجی،حبیب الله وردګ

---

۱۷ دتفصیل دپاره دګو ری ګلشن‌امارات نورمحمدنوری‌دتاریخ تپولنه کابل کال ...

عصمت‌الله‌جبارخیل ،ارسلاح‌خان جبارخیل، ملا شامحمدکتب خیل ،او قاضی عبد القادر یوسفزایی ډېر مشهور دي .بله داچې په هغه منظم او د ا یمي اردو کې چې امیرشیرعلی خان د۱۲۷۳،۵۶ په‌شمیر، ۱۸ تنظیم کړ ، پښتنو مخصوصاً غلزیو ا وورډگو پکی ستره برخه لرله. په‌بل عبارت‌دامیرشیرعلی خان په دوهم امارت کې په اردو او حکومتي لوړي سطح کې دريځونې شوی سرداران‌دې څخوا په‌خلاف ، له‌دولتی منصبو څخه محروم شول، او ځای یې‌پښتو ویونکو عناصرو ونیو، څنگه چې پښتانه په‌ټول ملک کې په‌اکثریت کې وو، او پښتو په‌ولس کې ټینگک بیخ لا ره‌دپښتو په‌برخه کې دغه انکشاف ډېر مهم ثابت شو. داول‌ځل دپاره‌دحکومتي او نظامي چارو د ا سانتیا او سوئر چا ر چلند په‌غرض پښتو ته ضرورت‌پیدا شو. مرحوم حافظ نورمحمدکهگدای چې یې‌دامیرشیرعلی خان دریفورمونو دمعرفی په‌باب دشمس‌النهاراو رسمي فرمانونو په اسناد داریا نادمجلې په‌لومړي او دوهم کال‌په‌گڼه کې یو لړ لیکنې کړې‌دي. لیکي چې :«چو نوی[امیرشیرعلی خان بقوم و زبان ملی خود فخر داشت میخواست زبان این قوم که صلایت لفظی و معنوی رادرخود جمع دارد علمی گرددو رواج یابد ازان دوره در دوره‌دوم حکومت خویش د رقطارسایراصلاحات وموسسات وطن برای تعمیم واشاعه زبان ملی بیشتر توجه مخصوص کرده بود که ....» ۱۹ په دې کې شک نه‌شته چې امیرشیرعلی خان لکه څنگه چې‌کهگدای لیکي « بقوم و زبان ملی خود فخرد اشت » ولی د پښتو د وچتیدو اصلي علت هغه ضرورت وچې د مخه یې یا د و نه وشوه. دا مطلب د نظامي افسرانو له خوا هم دشمس‌النهار په یوی گڼی کې په‌دې‌ډول واضح دی. «....درسابق‌محتاج‌یک‌شخص

---

۱۸ — دامیرشیرعلی‌خان دفوځ دمجموعی‌شمیرپه‌باب لیکوالو مختلف ارقام‌ښوولی دی، اوکهگدای هغه ټول په‌خپلی مقالی کې‌ذکر کړی دی، مگر صحیح یې بو رتنی ارقام دی چې بوه انگلیس دافغان‌اوا نگلیس په‌دوهم جنگک کې‌دافغان درسمي د فترونو او سندونو له مخې تهیه کړی‌دی، دتفصیل دپاره دی و کتل شي دلیکونکي یادشوی د ډاکتر تینس ، مخ۱۹۳ .

۱۹ — «اسنادو یادداشت های تاریخی»، اریانا،لسمه‌گڼه،عقرب ۱۳۲۲ ،مخ۲۸.

مجهول النسب قواعد دان بوديم، تاامو رقواعدرا بمايان بيامو زدو هزارها تعب و ذلت در حصول قواعد از دستان میکشیدیم. الحال به سبب توجه کتاب که عالیجاه فضایل نشان قاضی عبدالقادر رایل ملتری ستکرتر حسب الحکم وهدایات حضور پرنور بزبان افغانی بیان نمو ده است ، بخوبي فهمیدیم که درمیان خود مشکلات یکدیگر را حل نمائیم.» . ۲

داسیر شیر علی خان دپښتو دریفورسونو لنډیز دادی:

۱ــ دصدر اعظم او د کابینې دهیئت غړو دپاره دپښتو نوسونه،

۲ــ لهسپاه سالار نه ترحواله دار پورې دمنصبدارانو رتبه په پښتو کې ،

۳ــ ټولې نظامی قوماندې او بولی په پښتو کې ،

۴ــ دنایب الحکومه گانو دپاره دپښتو القاب .

دهورته القابو لست یو بل محترم لیکوال په مفصل ډول ترتیب کړی. ساهم د دی لیکنې په پای کې یو لست گوتې جوړ کړی. دلته یې یوخو مهم القاب راوړم .

لوی تول مختار	صد را عظم
لوی ملک	مستوفی الممالک
لوی سین دباندې	دباندنیو چارو وزیر
لوی سین دننه	داخله وزیر
لوی سین دغرو	دکوهستاناتو وزیر

• ۲ــ شمس النهار ،لمبر ۴۳،دشوال ۱۲۹۱،۵ ،اقتباس په«اسنادو یادداشت های تاریخی ۵،» حمل ۱۳۲۳ ،مخ ۸. گهگدای لیکی: « وضع بولی‌ها به افغانی و مشق و تمرین ان بالای عساکر انوقت نسبت به قوماندههای غیر افغانی: برای سپاهیان و افسران تسهیلات پیش کرد. » پورتنی مقاله،مخ ۵ــ په همدې مقالې کې دسراج الاخبار (پنځم کال،دوهمه گڼه،مخ ۳ یوه لیکنه اقتباس شوی چی وائی متانت وصلایت مامانه دمتانت وصلایت خود ملت افغان مردانه و پر شهامت میباشد ازاین است که بکمال فخر و سرور می بینیم که زبان عسکری نظامي بزبان افغانی است. ...... و این زبان یک شان و شوکت جسورانه بقواعد عسکری بخشیده است. اگر بولي های قواعد عسکری بزبان افغانی می بود بسیار سست و کشال و غیر موزون دیده می شد.»

لوی کینل	دبیر الملک
لو ټو لو نی	لوی‌خز انه‌دار
لوی‌ټو لو ال	دچاړو تری‌یاگمر ک‌ر ئیس
ټو لمشر	لوی درستیز ،سپاه‌سالار
سر غنډ‌مشر	نایب‌سالار
غنډ‌مشر	جر نیل جنرال
پنځر مشر	بر گډ (۲۱)

دلیک په‌ساحه کې دپښتو ددغه ریفو رم مسئو ل شخص‌قاضي عبدالقادر یو سف زایی دی دی‌چی اصلاً دپیښو ر یوې مشهو ری قاضي کو رنۍ ته‌منسو ب و ،یو متبحرعالم او شا عر او مصنف‌و ،دده دشخصیت او دافغانستان دو خت دسیاست په‌خصو ص‌دده درو ل په‌باب دځینو لیکنو په‌اثر ذهنتو نه مغشو ش دی، او په‌دی باب‌ساپه‌یو بل ځای کې مستند ې لیکنې کړی دی۲۲. په‌هر حال، و روسته له‌دې‌چی په‌پیښو ر کې دقاضي عبدالقادر مناسبات له‌انګلیسانو

---

۲۱ — شاعر میر زا عبدالرشیدمتخلص‌په‌رشیدد‌عبدالله‌جان‌دو لیعهدی په افتخار په یوی قصیدی کې دپښتو نوی القاب له‌عالي رتبه‌ساو رانو سره یو ځای داسی بیان کړی‌دی :

علی‌الخصو ص‌و زیر ان‌صاحب تدبیر	که‌نام‌شان برقم‌بو دچو ن قمر تابان
نخست(نو رمحمد)لو ټو ل‌مختار است	خطاب‌دیگر اذر اتو (صدر اعظم)خو ان
و زیر ثانی‌آن(لوی‌ملک)(حبیب‌الله)	امیر دو لت‌و (مستو فی المالک)دان
چه‌داشت(ار سله‌خان) ؟لوی‌مین‌دبانه‌لقب	(و زیر خارجه) باشد باصطلاح‌جهان
دگر و زیر نکو رای(حشمت‌الملک)است	به(لوی‌مین‌دغر و)شهره(عصمت‌الله‌خان)

سپس (حسین علی) منصبش (سپهسالار) خطاب (ټو لمشر دا شت بیسکر یان

سعیر جمله‌جز این‌لقب(لو ټو لو نی)	بنام(احمدعلی‌خان) ز شاه‌یدفر مان
(دبیر ملک)(محمدحسن) که(لوی کینل)	خطاب‌داشت‌ز درگاه‌حضر ت‌سلطان

۲۲— دافغانستان ،دداخلی سیاسی انکشافاتو په باب یو مطالعه ۱۸۸۰—۱۹۰۱، لاهور ۱۹۷۰،مخ ۲۱۳

سره خراب شول، دی افغانستان ته راغی. داهغه وخت وچی امیر شیر علی خان د ریفورمو نو د پر مختگ او دسملکت دعصری کولو دپاره لایقو اشخاصو ته ضرورت درلود د نوی د «افغانستان دبا چاصاحب» او نظامی منشی (Royal military secretary) مقرر شو او د«شاو نکي»خطاب هم ورته کېده. کهگدای لیکی چی قاضی عبدالقادر د اسی کتابونه تالیف کړل چی په هغو کې د دری ګونو عسکری صفوفو: سپرو، پیاده وو، او توپچی د پاره د پولی ګانو وضع او نظامی قوماندې له انګریزی نه په پښتو اړول شوی او په دری کې شرح شوی دی. کهگدای زیاتوی چی دغو قوماندو په لږ تغییر سره تردې وخته (۱۳۲۳ هش) پسه افغانی اردو کې دوام لاره۳۲. په دی ډول قاضی عبد القادر ړبرسیره پردې چی په هغه وخت کې یې د افغانستان په سیاست کې مهم رول لوبولی دی، د پښتو په لوړ نی ریفورم کې غټه برخه لرلې ده.

دامیر عبدالرحمن خان په وخت کې دپښتو ملکی القاب، لکه څنګه چی ړومبی یې ذکر وشو، ترک شول، مګر دا کار قصدی نه و، څنګه چی امیر عبدالرحمن خان دیو مطلق العنان حکمران په حیث دولتی عالی واکاود تولو وزارتونو عالی چارې ځانته انحصار کړې وې او څنګه چی د کابینی هغه عصری شکل چی امیر شیرعلی خان تاسیس کړی و، له منځه لاړ، لوی القاب چی دقدرت بېکار ندوی و په خپله ترک شول البته دا صحیح ده چی دامیر عبدا لرحمن خان په وخت کی دحکومتی اداروفعالیت په ډېر یډ وسره دري چی یوازنی دفتری ژبه وه تر ډېرو اخځه ډېره خپره شوه مګر نظامی القاب په لږ تغییر سره په ځای پاتي شول او ړبرسیره پر دی چی یوشمیر تالیفات په پښتو کې و شول عسکری قواعدو په باب هم دلاړښو د په حیث قلمی نسخی و تلې۳۴ له

---

۳۳ — «یادداشت هاو اسنادتاریخی »حمل ۱۳۲۳، مخ ۳.

۳۴— دامیر شیر علی خان او امیر عبدالرحمن خان په دوره کې دنظامی اصطلاحاتو او د پښتو القابو اونوموونو دتفصیل دپاره دالاندی تالیفات وګوری چی د تاریخی ارشیف په کتابخانه کې خوندی دی.

الف: ترجمه کتاب قواعدعسکری بلسان افغانی، مترجم قاضی عبدالقادر، ۱۲۸۹ ه ق، مخونه ۳۸۲، مصور. *

ختيځو پښتنو سره داسيرتهولي ليکني او ډېر مانو نه په پښتوو وه.د در بار په دارالانشا کې د پښتو يو هلو يه ځانګه وه‌چي مشر يې ملامحمدخان«افغاني‌نو يس»دمرحوم عبدالله‌خان‌افغاني‌نو يس پلار و.۲۰ په‌باب کې ديو څو تبصره کول ضرو ردي .په‌پو رته‌ياد شو يو اصلاحاتو سره په‌پښتو او دري کې يو لړ انګريزي لغتونه ننو تل . دا کار که څه‌هم دلومړي ځل دپاره‌د افغـــان او انګليس په‌لومړي جنګ کې‌شروع شوی‌وه، مګر د امير شيرعلي خان او امير عبدالرحمن خان‌په‌وختو کې‌ښه‌عمومي شو. داسې لغات لکه پلټن،اسپه‌تال ،ډاکتر ،او ربند،او صفرمينا (Sappers and miners) عمومي شول د ذکر وړ خبره ده چي د دغه وخت په پښتو کې دغه ريفورم‌په‌خلاف‌چي داو نياونو په‌وخت کې‌شوی ودعربی تاثير ډېر لږ و، که‌څه هم چي ليکونکي يا‌ستر جم يې يوقاضي و، ترهغه ځا يه چي له ژبې څخه معلوميدی شي د دغې دوري ريفورم ساده ولسي رنګ لاره.دريفورم بل خصوصيت دا

---

*ب : علم‌قو اعدلشکر ،مولفان،دریاخان‌نیازی،عبدالرحمن‌اندرابی،ابو الحسن‌خان‌تاجک، او غلام‌حسن‌خان کرت،مصور ،۵۸۰م‌مخه، ۱۳۱۱ ه ق ،قلمی‌نسخه،ددې‌نسخې‌په‌دری‌مقدمه کې ذکر دي:«دراين سنه..... که‌از هر طرف کفار نابکار هجوم او رده ديار و امصار مسلما نان‌را‌به‌سبب‌پراګندګی و نزاع ایشان انتزاع نمودند و بفنون مهم مخترعه خويش سرامد روزګارشدند‌بنابران‌رآی جهان آرای‌پادشاه اسلام‌پناه...... امير عبدالرحمن‌خان‌از کمال دوربيني متوجه بران ګرديد که‌بجهت دفع‌دشمن‌مبين‌کتاب ..... درفن علم قو اعد لشکر فيروزي اثر بزبان صلايت بنيان افغاني بمعه‌تصاوير‌چګونګی آن ساخته ايد تا سبب سهولت دريافت مهندي‌او باعث دانایي منتهی ګردد....... پس بنابران‌اين کتاب راجهت اد راک معلمين باتصاويرو بولی هاوقلعه بندی دستګري وآنچه فنون جنګی بود،تاليف‌و تحرير ګرديد .»

ج: قو اعدپلټن،مولف‌نامعلوم،۹۵م،خطی‌نسخه .

د: قو اعدعسکری،مولف محمدابراهيم اجيتنت، ۱۰م‌مخه،خطی‌نسخه .

۲۵— سراج‌التواريخ،ملافيض‌محمد کاتب،کابل ،۱۹۱۵،مخ ۸۱۳

دې چې د پښتو د ژبې ځینې خاص اوازونه په خاصو تورو لکه ډ، ړ، او ڼ سره افاده شوي دي.

خو ډېره مهمه یې هغه ښېګڼه ده چې په دغه ریفورم سره د اردو او حکومت ترمنځ د ښې مفاهمې د تولید د پاره میدان ښه هوار شو. په دې باب د شمس النهار یوه لیکنه د اقتباس وړ ده

« آنچه سه جلد کتاب جهت ا جنت های سواره و پیاده و توپخانه جات حسب الفرمایش شاهی از زبان انگریزی بزبان افغانی بذریعه عالیجاه معلی جایگاه مقرب الخاقان فضایل و کمالات نشان (قاضی عبدالقادر خان پشاوری) رایل ملتری سکر تر افغانستان ترجمه شد، به افسران فوج ظفر موج از عرصه یک سال تعلیم میشد، الحال به تفضلات الهی بعد از یک سال بموجب فرمان شاهی جناب رایل ملتری سکر تر بهادر امتحان آن افسران گرفت چنانچه هشصدو چند نفر افسران امتحان کامل و پوره و یاتغریف دادند.» ۲۵

د پښتو نومونه او القاب چې د امیر شیرعلی خان او امیر عبدالرحمن خان په وخت کې ایښول شوي دي.

پښتو	دري یا وغیره
لوی ټول مختار	صدراعظم
لوی ملک	مستوفی الممالک
لوی سین د باندې	وزیر خارجه
لوی سین د ننه	وزیر داخله
لوی سین د غرو	وزیر کوهستانات
لوی کښل	دبیر الملک یا سرمنشي
لوی نایب	نایب الحکومه
لو ټولوني	خزانه دار کل
لوی ټولوال	رئیس گمرک یا چاپوتره

* * *

سر امر ټولمشر (خنگه‌چی‌و)	فیلډمارشال
ټولمشر	لوی درستیز، سپاه‌سالار

۲۵— شمس النهار، لمبر ۳۰، ۳ د اکتوبر ۱۸۷۴/ د روژې میاشت ۱۲۹۱، مخ ۵.

سر غټ مشر	نایب سالار
غټ مشر	جرنیل ،جنرال
سر مشر پنځر (پو تز ر)	میجر جنرال
مشر پنځر	برگد
غندناب	برگدمیجر
ز رمشر	کرنیل
ناب	میجر
لنداک	سارجن
ناب	اجیتنت
رسون	وردی میجر (خنگه چی و)
سل مشر	رساله دار
پر کمشر	جمعدار
کوت لنداک	کوتدفعه دار
و رکودن لنداک	لی دفعه دار (خنگه چی و)
حوش لنداک	لیس دفعدار
کر ناب	طرم میجر
نعلبند	سرجن جراح
داکتر	طبیب

* * *

تاپو	Camp	کمپ
غند	Brigade	برگید
کندک سپور	Regiment	اجمنت
نیم کندک	Half—regiment	هاف اجمنت
غندک	Troo p	تروپ
غیرگ غندک	Squadron	سکواډرن

بلک	Dinsion	دیو یژن
غبرک‌خلور	Fours	فورز
بر ک	Section	سکشن
نیم‌بر ک	Half—Section	هاف‌سکشن

* * *

گورشی‌سم	بطرف راست ببینید
گورو راند	پیش‌روی؛ ببینید
گورکین‌سم	بطرف چپ ببینید

پا ـ

پوهاند عبد الحی حبیبی

د پښتو نثر

له اولنۍ پېړۍ راهیسې

۱ — ترنولسمې پېړۍ دمخه:

دپښتو له پیداسوو اثارو څخه چې تر اوسه زموږ لاس ته راغلي دي د نظم نمونې تر نثر زیاتې او پخوانۍ دي. دنظم عمر تر یو زر کاله زیات دي خو د نثر ډېره لرغونې نمونه هغه ده چې دسلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې د ۶۱۲ ه کاله څخه را پاته او ورپسې ۷۸۶ کاله کیږي. که څه هم په اسلامي دوره کې موږ د نثر یو څو کتابونه لکه دهاشم سروانی دسالو وږمه (۲۹۰ق) او دشیخ متی دخداي مینه (۶۵۰ق) او دمحمد بن علي بستي تاریخ سوري (۶۵۰ق) او داحمدلودي اخبار اللودي (۶۸۶ق) دشیخ کته لرغونې پښتانه (۷۵۰ ق) او بیا دشیخ ملي دفتر (د ۸۲۰ق حدود) او دخان دجوړانیزي دپښتنو تاریخ (۹۰۰ ق حدود) او دبابر خان تذکرة غرغښت (۹۰۰ق) او ددوست محمد غرغښت نامه (۹۲۹ق) او دشیخ قاسم تذکرة اولیا (۹۹۰ق) او دشیخ بوستان بړیڅ بستان الاولیا (۹۹۸ ق) او د الله یار تحفهٔ صالح (۱۰۰۰ق) پېژنو مګر دیوه دنثر نمونه هم نلرو او فقط دسلیمان ماکو د تذکرې یو څو پاڼې لاس ته راغلې دي. خو چې د (۹۸۰ق) په حدودو کې پیر روښان خپل خیر البیان و کیښ او خوشبختانه یوه نسخه یې ستاو دده په پېر وي اخوند درویزه اود ده کورنۍ هم د پښتود نیمچه نثرلیکنې سته چې یوډول «فني نثر» ګڼل کیږي.

سل کاله تر روښان وروسته دخوشحال خان او دختکو د راني کورنۍ ادبي غورځنګ و پنوچې ددغه سره یوځای په قندهار کې د هوتکو ددربار دپښتو پالنې ترسیوري

لاندي دمحمد هوتك نثر ليكنه او دپټې خزانې را خرګندونه د پښتو ادب يوه غوره نمونه هير يدونكي پښبه ده . چې په دغه لړ كې د عبدالغفار هوتك د هوتكو تاريخ او د نور محمدغلجي نافع مسلمين نوي پيداسوي اثار دي.

په همدغه وخت كې موږ وينو چې دخوشحال خان بياض دده دلمسي افضل خان په لاس كې دي او دخپل نيكه روان نثر ځنې رانقلوي. دخوشحال خان دفقه دهدايي پښتو ترجمه خو اوس نسته مګر ددستارنامې نثري تو تې ئې دپخوانې نثر معياري پوول بلل كيږي.

دختكو دكورنۍ نثر دپښتوليكنه دمياروښان له تقليده راګرزوي او بيرته ئې سخ هغې خواته وراړوي چې دمخه ئې موږ دسليمان ماكو په نثر كې وينو . دافضل خان تاريخ مرصع او پښتو كليله او دمنه او دګوهر خان ختك قلب السير دري دنثر غټ كتابونه دي او د عبدالقادر خان ختك ګلدسته خو دښكلو ګلو دسته ده او د عصام الدين احمد پښتو تفسير او پخپله د افضل خان ختك پښتو تفسير هم منثور ښه كتابونه دي دااعثم كوفي دفتوحاتو ترجمه د مظفر بن اسماعيل په قلم د ۱۱۲۶ ق كال په شاوخوا كې در او رتې له خولې پيژ نو د اتلسم قرن په نيمايي كې چې لوي احمد شاه باباد افغانستان سلطنت په قندهار كې جوړ كې 'وموږ ګورو چې دعبدالله قندهاري فتاواي احمد شاهي او دپير محمد كاكړ معرفة الافغاني او دخانعلو م قاضي محمد غوث داحمدشاه بابادعارفانه اشعارو شرح دنثر نمونې سته چې وروسته دنونسم قرن نثر په خپله مترقي جوله شروكيږي .

تر دغه وخته پورې دپښتو نثر دوه پوله ښكاري :

لومړي : له محاوري سره نږدې ساده نثر چې نمونې ئې دسليمان ماكو په تذكرة الاوليااو دمحمدهوتك په پټه خزانه او تاريخ مرصع كې ليدلى كيږي

دوهم: فني او متكلف نثر چې جوړوونكي او خپروونكي ئې پير روښان او دده دفكري مكتب شاګردان او بيانو اخونده درويز او نور ددير ليكوالان او مؤلفان دي

پښتو نثر دسبك او ظاهري پوول په لحاظ له ابتداځخه تر دغو خو تاثيرو نو لاندي وده كړي ده :

لومړي: دخپلې ژبې جوړښت او لغوي او تركيبي پانګه

دوهم: ددريژبې ادبي تاثير

دریم: هندي اثرونه.

څلرم: د عربي ژبې د ښکلا اغیزونه.

مثلاً د سلیمان ماکو په نثري ټوټو کې د خپلې پښتو لغتونه او کلمې او د ترکیب او جمله بندي اصول خود هغو په توګه اصیل ښکاري مګر د دري او عربي له خوا څخه چې کوم فرعي او پوري نښلول شوي پسولونه پر کو ترم شوي دي هغه هم ښکاره دي.

اما د پیر روښان نثر خو په ښکاره ډول مصنوعي او جوړ کړ شوي نثر دي او پخپله پیر روښان وایي چې ما خیرالبیان د سورة الرحمن په توګه کښلی دي.

۲- د پښتو نثر د تکامل پړاوونه.

د نونسم قرن لومړي کلونه د افغانستان د لوی دولت لپاره خورا ناوړه او کړغیړن کلونه وو ځکه چې په همدغو ختو کې انګریزي استعمار پر هندوستان خپر یدونکی و او د افغاني شاهزمان د حملو د مخ نیوي لپاره انګریزانو په سیاسي دسیسو لاس پورې کړې وو. پښتو ویونکي خلک د لوی افغانستان په پراخه سیمه کې د استعمار له دغه تکړه پهلوانه سره مخامخ وو او دارو پاصنعتي مدنیت هم له شرقه او هم له شماله رارسیدونکي وو په دغه ستحوله دوره کې پښتو ادب او نثر هم تر ډول ډول تاثیرونو لاندي و ده کوله. پخپله پښتانه خو د سرګ او ژوند په هولناکه جګړه کې بوخت وو. دانګریز او افغان لومړي جنګ او بیا دوهم جنګ په همدغه قرن کې نښتي و واو افغاني دربارونه او حکومتونه هم خپ‌خپانده وو خود تبلیغي مقصدونو لپاره هم استعمارګران او هم افغانان پښتو ژبې ته اړوو نو څه ناڅه پښتو نثر هم په نونسمه پیړۍ کې د بشپړ تیا به پړلوري تي.

ادب خو د ژوندانه سره تړلی دي او د ژوندانه چاري د مادي اړتیا وو او اقتصاد سره پیوستون سوسي په نونسمه پیړۍ کې لوي افغانستان وران سو او انګریزان تر خیبره او کوږکه راورسیدل د لته د پښتو ویونکو خلکو قتصادی او د ژوندانه ضروري چاري د انګریزانو له راوړي نوي صنعتي مدنیته سره ونښتي او پښتو ادب هم تر دغو اغیزو لاندي د پښتنو له ازاده مقاومته سره - چې جنګ او زغم دواړه ئې لرل - څنګ پر څنګ روان و او نثر چې د ادب یوه غوره برخه ده هم له دغه کاروانه سره ملګري و.

دا ولسونو اجتماعي ژوند خو بیلابیل اړخونه لري او ادب هم ددغو اړخونو نما ینده
گی کوي. راسي چې دپښتو نثر هم په شلمه پیړی کی دژوندانه له بیلو بیلو پلو نوخخه
وگوروچې په لومړی کاته او مخواوي لري :

۳ـ اوه ړو له نثر :

لومړي : دپښتنو په ژوندانه کی دین او دیني روایات تر هرڅه ډیره اغیزه لري او په
نثر او نظم دواړو کی هر وخت دیني اثار دمخه دي. چې اخلاقي او دپند او موعظت او د
قرآن دتفسیر او دیني روایاتو مضامین تول په کښې دي.

دغه نثر خو اکثر له عربي یافارسي کتابو څخه په پښتو را اړول سوي دي نو ځکه ددغو
ژبو اثر هم پر لو یدلی دي. او کله کله هغه اسرائیلیات او روایات هم اري چې ددین په
نامه په اسلامي لیکنو راگډ سوي دي .

ددي ډولی لیکوالو څخه یو دوست محمدخټك دي چې په ۱۲۷۵ ق کال ئې دواعظ کاشفي
تفسیر حسیني د«بدرمنیر» په نامه په ډوند هار کی په پښتو راړولی دي او بل هم سرادعلي
کاسوي په ۱۲۸۲ ق کال دپښتو تفسیر یسیر کښلی دي چې دقاضي عبدالطیف سواتی تفسیر
یسیر (۱۳۳۹ ق) او دشیخ الهنددتفسیر پښتو ترجمه دمولوي برهان الدین له خوا او دمولانا
عزیز الرحمن سیفي دسیرت‌نبوي پښتو ترجمه هم په دغو کی نسو هیرولای.

دوهم: سیاسی او دصحافت نثرونه:

په نو نسمه پیړی کی دنوي صنعتي مدنیت اثرونه او داروپا داستعمار په مقابل کی د
شرقي او لسونو مقاومتونه او دنوي ژوند او نوو افکارو څپې هغه فکري او سیاسي عوامل
وو چې دپښتو ادب او نثر ته یې دعصریت نوي رنګ ورکی.

په دي پیړی کی مطبعه هم د هند له خوا پښتونخواته راغله او دنوي صحافت او اخبار
لیکني اثرونه هم له انګریزي او اردو صحافته څخه پر پښتو نثرو سو ل . پښتو اخبارونه او
مجلې پیدا سوي او د چاپخانو ډیروالی له برکته خپرونی او لیکني ډیري سوي .په دي
وخت کی لوي افغانستان تجزیه سو او پرنګیانو له اباسینه تر خیبره او له بولانه تر کوېټې
ـ که تول له پښتني سیمي و نیولی او هم دغه وخته دپښتنو ازادی بخښه مقاومتونه دپرنګی
له استعماره شرو سوه.

داروپا لومړی جنګ او پرهندوستان باندي دهغه درانه اثرونه داسی راویښو ونکی او راپاڅوونکی واقعیتونه وو چی په پښتنوکی ئی یو نوی د بیداری اړوابهوکی او په پیښورکی دانجمن اصلاح الافاغنه په نامه یوه سیاسی ډله جوړه سوه چی وروسته دخان عبدالغفارخان په مشري د«خدایی خدمتګارانو» په نامه یو بشپړ سیاسی ګوند سو او دانګریزانو له استعمار ه سره ئی دازادی مقدسه جګړه پیل کړه .

دلته نو دتبلیغی او ملی مقصدو نو دخرګندو نی لپاره د پښتو و یونکو ځلمکو پوهنه او له سیاسته سره روږدونه پکار وه او داکار بی له پښتو خپرونو نسو ای کیدای .

نو دلته پښتو اخبارونه او کتابونه خپاره سول او دملی ارواد و یښولو لپاره هرراز ادبی اثارراووتل . لیکوالو مقالی او کتابونه وکښل شاعرانو انتبا هی او په غورځنګ راوستونکی شعرونه وویل د پښتو نظم او نثردوا ړه مخ په نوي خوارهی سول . په نثر کی روانی او دمحاورې سره برابره لیکنه چی دخوشحال خان کورنی او محمد هوتک ئی تاداي ایښی وه بیا راژوندي سوه او ځینو پښتنو لیکوالو له خارجی ژبو څخه په پښتو ترجمه هم شروکړه لکه دنعمان الدین کاکاخیل داابن بطوطه سفرنامه یادغلام محمد پوپلزي دمولانا حالی دمدوجزراسلام پښتو ترجمه اودمنشی احمدجان په قلم دا نګریزی څخه د تاریخ افغانستان پښتو ترجمه چی په هم دغه وخت کی دامیر شیر علي خان په دربار کی هم داخبره وښوریده او ټوله عسکري بولی او نوموونه ئی په پښتو راواړول او چاپ ئی کړه .

د ترجمی دغه حرکت د ځانه سره نوي فکرونه او د نوي مدنی ژوندو دونه هم راواړل او پښتو نثر ئی دادبی تحول په ونډرکی راګیر کی . په ترجمه کی شاعران او لیکوال دواړه مجبوروو چی په داسی ژبه خبري وکی چی لوستونکی ئی په مطلب ښه پوه سی .

هم له دي جهته په نظم او نثر کی دسلیمان ماکو او محمد هوتک په څیر روانی او شګفتګی راغله او دفکري پلوه هم ځنی نوي مبادي چی دملیت لاري چاري ئی ښیلی زموږ په نثرکی وځلیدل . دلته چی کومه وده دپښتو داستانی ادب دقصه خوانی په منظوموخپرونوکی کړي ده هغه دپښتو داو سنی ادب بیل یو فصل دی چی زموږ په اوسنی څیړ نه اړه نلري . په سیاسی او صحافی لیکنوکی ددغه وخت سیاسی رهنماخان عبدالغفار خان لومړی سړي دی چی د پښتون مجله ئی په چارسده کی خپره کړی ده په پښتو روان او عام فهمه نثر زه په جیل خانه کی او دشلمی

صدی تهذیب او نور مضامین د پښتو د ویښولو لپاره خپور ول او د وه ملګري ئې ماستر عبدالکریم او عبدالخالق خلیق هم د پښتو تکړه لیکوالان دي د ماستر لیکنې تولې خوږې دي او د پښتو د محاورې او محلي ادا اصلي ښه رابیې ځنې واقعې په داستاني رنګ کې لیکي او د خلیق د ازادي جنګ هم د واقعه نګارۍ ښه نمونه ده. د عبدالغفار خان ملګرو د خپل نثر لیکلو تادای پر هغه معیار اېښې دي چې پښتانه په خپلو حجرو او دېرو کې خبرې په کوي. دوی وایي :

لیکنه او ادب فقط د خپل اصلي مقصد لپاره — چې د خلکو پوهول دي استعمالیږي او د دوی دلیل مقصد هم د غه دي چې پخپل سیاسي او اصلاحي فکر خلك و پوهوي نو ځکه هغه ژبه خوښوي چې پښتانه په خپلو حجرو کې پرې غږیږي. د میر احمدشاه دازاد پښتون مجله — د اسلامیه کالج د خیبر مجله یاد سید راحت زاخیل مجله «ستړي مه شي» په هم دغه ژبه او سبك خپریدل چې د پښتو د سیاسي او صحافي نثر غوره اثار دي.

د پښتو سیاسي او صحافي نثر خو د کښتي پښتونخوا په فکري او ملي غورځنګ له نولسمې پیړۍ څخه شلمې پیړۍ ته راووت مګر پر افغانستان باندې داسې داد توری کمبلې خپروی او د هیڅ فکري شور ښت او اوښت لپاره لار نه وه او مونږ وینو چې امیر عبد الرحمن خان په راولپنډۍ کې د هند دوایسرای سره خپله سیاسي مذاکره د سوال و جواب دو لتې په نامه او هم ئې نصیحت نامه امیر په داسې ګوډه شله پښتو چاپ کړي دي چې د عامو پښتنو له پښتو سره ډېر فرق لري او لیکوال ئې ملا غلام جان لغماني دی ورو سته په شلمه پیړۍ کې د کابل سراج الاخبار پر پښتو ته رناوا چوله مګر په نثر لیکلو کې ئې هیڅ و نه کړه او نورافغاني صحافت هم له پښتو څخه تښتېدو وخو چې څه کم نیمه پیړۍ د مخه ما د لنډ هار له طلوع افغانه د ګردي پښتو نخوا د لیکوالو په همت پښتو نثر لیکل راشرو کړه او په افغانستان کې لومړی پلا پښتو اخبار طلوع افغان

په ۱۳۰۹ شمسي کال خپور سو چې د افغانستان په صحافت او د پښتو نثر لیکنې کې یو نوی باب دي او تر او سه پورې هغسې چلیږي د کابل مجله هم د خپلو پښتو لیکوالو سره لکه ښاغلی امین الله زمر یالی ښاغلی غلام جیلاني جلالي، ښاغلی الفت، ښاغلی خادم، ښاغلی رښتین، مرحوم محمد اعظم ایازي مرحوم نوري، ښاغلی بینوا او ځینې ښاغلي لیکوال د پښتو د صحافي نثر په تحول کې لاس لري لکه ښاغلی مولانا محمد امین ښاغلی سلیمي ښاغلی عبدالخالق واسعي، اخلاص جرار خواخوږي، ژواك، بختاني، محمد ولي زلمي شپون، او قانع ....

دريم تاريخي او فولكوري او داستاني نثرونه :

دغه ادب دپښتو ژبې يوه لرغوني پانگه ده چې ترنو نسمي پيړۍ دمخه هم په پښتني نقلونو كې په منثوراو منظم ډول دخلكو په سينو كې ساتلي و او كله كله ليكوالو هغه د كتاب په توگه كښلي هم دي مثلاً مسعو دد عبدالله زوي د آدم او د رخاني قصه كښلې وه او بيا سيا احمدشاه رضواني پخپل شكرستان او بهارستان او منشي احمدجان په گنج پښتو ــ دقصه خواني گپ ــ او هغه دغه كې ځني نقلونه راوړي دي .

د تاريخي نثر يوه غته پخواني نمونه خو هغه د افضل خان ختك تاريخ مرصع دى د مولوي عبدالمجيد افغاني او دفضل حق شيدا كتابونه دسيدجمال الدين افغاني په باب هم په دغه ډله كې دريداى سي. دارو ابناد محمدرفيق حبيبي دتاريخ الامت پښتو ترجمه هم غټ كتاب دى دناول ليكني او لنډو كيسو او ډرامو فن هم په دغو وختو كې پښتو ته راغى او لومړي پلادډ پتي نذير احمد اردو ناول توبه النصوح محمديوسف كاكا خيل په پښتو ترجمه كړه وروسته د وينو جام محمداسلم ختك وكيښ او اميرنو ازجليا د انگار په نامه يو اخبار را و ـ يوست او ډيري ډرامې ئې وليكلې چې او س ددې ډلې مشر پوخ ليكوال د پښتو رسيرمهدي شاه دبو ډې تال ليكو نكي او تر ده دمخه سيدراحت زاخيل هم د پښتو په داستاني نثر كې په ښه ډول قلم چلولى دى او دماستر عبد الكريم ځولى گلونه او دهميش خليل چارگل ددې ډول نثر شكلي كتابونه دي .

منشي احمدجان له انگريزي ځخه دافغانستا ن تاريخ په پښتو ترجمه كي او له تاريخ فرشته ځخه ئې دسلطان محمو د برخه په پښتو راو اړوله. دده نثر ليكنه قوي او د پښتو معياري نثر ته نژدې ده. دې دشلمې پيړۍ د پښتو ليكوالو د ډلې په سر كې دريږي . دمرحوم محمد گل نوري ملي هنداره او د پرو فيسرسيال كاكړ ليكلې رسالې او دښاغلي رفيع خو خپاره شوي كتابو ـ نه د پښتو د فولكلوريك نثر په لړ كې دهيرو لوندي. د ښا غلي نورمحمدتره كي د بنگ مسافرت ـ سپين ـ خړه ـ او دښاغلي بينوا ځني انتقادي او طنز يه لنډي كيسې او په طلوع افغان كې زماځني لنډې كيسې او د ښاغلي پژواك كلمه داره روپى او دښاغلي خواجه محمد قندهاري نثرونه او د ښاغلي اكبرشاه دا زادي تلاښ او دښاغلي بينوا اوسني ليكوال او د

افغانستان نوسیالی او پښتني میرمني او دښاغلی خادم پیر روښان‌او پښتو نولی. هم دپښتو په‌دغه ډول نثرکی دغوری‌پانګی په‌توګه منل کیدای‌سی. دکبرای مظهري‌او ژواك او غلام‌غوث‌اوفناواو عبدالعلی کیسی هم دلته دیادولو وړ دي.

څلرم: تعلیمی نثر و نه:

دشلمی پیړی په‌لومړیو کلو کی دپښتو تدریس په حبیبیه دارالعلوم کی شروسوا و مولوي صالح محمدقندهاري دپښتو درسی کتابونه و کښل چی‌په کابل کی چاپ‌سول‌ده د نثرلیکلو لار په‌ښه‌توګه اواره کړه او داخوان افغا ن دزلمیانو په‌توجه پښتو دسیاست او زده‌کړي ډګرته‌راغله څوداستقلال ترجنګ وروسته دمرحوم‌امان‌الله خان‌په اراده په مکتبو او مطبوعاتو کی داخله سوه. او د۲۰۳۱ش‌کال‌په اساسی تشکیلاتو کی‌ئی دپښتو مرکه‌دپښتو دروزنی لپاره‌دپوهنی دوزارت په چوکا ت کی تاسیس کړه چی د قندهار مولوي عبدالواسع ئی مشر او عبدالرحمن‌لودین او لالامحمدزمان‌خان‌او عبدالوهاب کاسوي غوندي تکړه لیکوال او پوهانو په‌هغه‌کی برخه درلوده دوي یوا زنی پښتو په مړچه نثرتالیف اوچاپ کړه‌دپښتو پښویه(ګرامر)او یو لوي‌قاموس‌ئی تالیف کړل.

دتعلیمی او تربیوي چارو په‌لړ کی دغلام محمدپوپلزي تربیه اولاد په پیښو رکی او درای‌صاحب‌دیوان رتن چندقندهاري‌رهنماي‌پښتو او پښتو لیکچراو برتش‌راج په‌کوټه‌کی راوتل او دغسی هم د پښتو دزده‌کولو لپا ره انګریزانو تعلیمی کتا بونه و کښل چی دوروستو علمی خیړنو لپاره یو تاداي‌و.

ډارستټر دپښتو نخوا هارو بهاردپادري‌هیوز کلیدافغانی در او رتی ګلشن‌روه‌دډورن پښتو منتخبات داسی کتابونه دي‌چی ټول‌دزده کړي په مقصد غربی پوهانو کښلی ا و په اروپاپاهند کی ئی‌چاپ کړي‌دي. په‌تعلیمی اثارو کی دمرحوم‌محمد اعظم ایازي لس‌زره لغتونه او پښتوګرامرا و دښاغلی بینوا ادبی فنون او دعبدالحلیم اثر پښتو ادب او دپوهاند رشتین دادبیاتو لنډتاریخ اوګرامرا وژب‌ښودنه او دمرحوم محمد عثمان پښتون پښتو ښوونکی چی دقندهار پښتوا نجمن خپور کی‌ـ او د دغه ا نجمن پښتو مجله هم دوه کاله و چلیده چی‌په‌پښتو نثرلیکلو کی ئی برخه لرله او بیادمرحوم محمدګل مومند‌پښتو قاموس او پښتوګرامر دواړه‌دتعلیمی کتابو نمونی دي‌چی بیانو د پښتو کلی سلسله او د پوهنی د

وزارت او مرحوم پایندهمحمد زهیر تد ریسی پښتو کتابونه او دمطبوعاتو او د پوهنې وزارتو پښتو خپرونې پهدغهلړ کې دیادولو وړ دي. او داروا ښاد عبدالله افغانی نویس قاموسونه او دښاغلو شاکر ترې الهام دوست هلالی لودین پولاد، روهی، زیار دژ بخپړ نو اثار هم نههیرو و.

دلته دمرحوم سراج الدین سعید ځنې تربیوي لیکنې او دښاغلي ارباب سکندر خان خلیل ګلونه او ازغی او داروا ښاد محمد ګل سوسندلنډ کې پښتو هم نههیرو و.

پنځم: تحقیقي اثرونه:

دپښتو د ادبیاتو خپرنې او دادبی تاریخ لیکنې تههم لومړي پلاماپهطلوع افغان کې لاسو رته کې او دقندهار په چاپخانه کې می دپښتو منظوم متنونه لکه دخوشحال خان کلیات او دعبدالقادر خان دیوان دمفصلو مقدمو سره چاپ کړل. په سپیڅلی پښتو کې می د پښتو پر فقه اللغه خپرنه و کړه او ځنې بیلی رسالی می دپښتو او پښتنو ا لی په تحقیق کې د طلوع افغان په کالنیو ګڼو کې خپري کړي. وروسته چې پښتو ټولنی ته راغلم نو می د پښتانه شعراء لومړي ټوک دپښتو د لو یو لیکوالو په مرسته و کیښ او بیامی دادبیاتو د پوهنځی لپاره د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړي او دو هم ټوك و کښل خو بیاپته خزانه هم لاس ته راغله او هغههم زمادتعلیقاتو سره درې وارهچاپ سوې ده.

دغو کتابو دپښتو پهادبی تاریخ کې یو نوې دخپرنې لاربیرته کړه او ددې سکتب ښاغلی لیکوالان پوهاند رشتین او پوهاند رشاد ا و ښاغلی خادم او ښاغلی بینوا او پوهاند الهام او لهنوو ځوانانو څخه ښاغلی دوست او ځنی نور زلمیان دي– خو د کتاب شناسی پهڅانګه کې دښاغلی رفیع او ښاغلی زلمیهیو ادمل کارونه هم دیادولو وړ دي.

په تحقیقي خپرنو کې دمرحوم قاضی عطا الله خان د پښتنو تاریخ درې څلورټوکه او دظفر کاکاخیل پښتانه د تاریخ پهرڼا کې او دښاغلی رشادلودي پښتا نه ښه تحقیقي نثرونه دي ددوست محمد کامل رحمان بابااو دتاریخ مرصع تعلیقات او دهمیش خلیل کارونه پر ادبی متونو او درجالو پهښوونه کې دنثر غوري پانګی دي. دپښتو پر اشعارو او ځینو نورو خصوصیاتو خپرنو او دپښتو دادب دارزښتو نو څرګندونهددې ډول نثر خاصه موضوع ده چې سوړیی دادبی کره کړنی او انتقاد یوه بیله څانګه ګڼو او د ښاغلی خادم او ښاغلی

شمس‌الدین مجروح او پوهاند رشاد او پوهاند رشتین او ښاغلی دوست لیکنی د پښتو د انتقادي‌نثر پانګه زیاتوي .

شپږم: هنري نثر:

په‌شلمه پیړۍ‌کی هنري‌نثر هم په‌پښتو ادب کی وینوچی دبرق کاکاخیل ځنی هنري توتی په‌خیبر سیګزین کی‌خپر یږي. د دغسی نثر و نو به لیکوال په‌افغانستان‌کی ښاغلی الفت دي‌چی هره‌دنثر توته‌یی لکه یو بلیغ او شیوا شعر داسی ده.داسی نثرونه کله کله ښاغلی بینوا او ښاغلی ډاکتر مجروح او حبیبی او ښاغلی خادم او ښاغلی لایق‌او نورو زلمی هم لیکی. اروا ښاد محمدایوب خان خوږ‌ځانله خاص سبك درلود په لره پښتو نخوا کی هم دسیدرسول‌رساا‌و شیدا او برق او اجمل او سیدراحت اوحمزه او روغ لیونی نثرونه کله‌دغسی‌دي .چی‌له‌یوي‌خوا هنري‌ظرافت او لطافت لري‌اوکله کله‌دطنز او انتقادرنګ هم لوه‌ی چی‌دجعفر اخکزي جعفریات هم دلوستلو وړدي.دمرحوم عبدالغفور‌خروټی مضامین چی دقندهار په طلوع افغان‌یاپښتو مجله کی خپریدل هم کله‌کله دغه رنګ لري.

هنري نثر یو ډول منثور شعر دي چی له عاطفی احساسه او د انسان دلطیفوا وظریفو ادراکو نوڅخه رابهیږي نوځکه داجتماعي دردونو او الاسوځنی نازکی‌توتی رابرسیره کوي او دټولنی ده‌حرومو او دخواشیني او بې وزلي حال راڅرګند وي .

اووم قانوني نثرونه:

داستقلال ترجنګ وروسته دمرحوم امان‌الله‌خان په‌همت په‌افغا نستان کی یو قانوني حرکت هم شروع‌شو چی په ۱۳۰۱ شمسی کال دحوت‌په میاشت په‌جلال‌اباد کی یوه‌لویه جرګه وشوه او دافغا نستان اساسی نظامنامه‌یی ومنله. او تر دي‌وروسته په‌لس کاله امانی دوره کی—چی ډیره‌مترقي او مثمره وه— په‌سوو قوانین راووتل چی دګرد و پښتو ترجمه هم ورسره خپریده.

داپښتو ترجمی متاسفانه نه‌هنري پلو لري او نه‌دژبی له‌اساسی قواعدو سره‌سمی دي.د ونی دفارسی تراثر لاندي ترجمه ده‌چی دامیرعبدالرحمن‌خان دوخت پښتو یی شروع شوي ده.هغه پښتو نه‌ده چی خلکو ویله بلکی د فارسی تحت اللفظ ټکی په‌ټکی ناوړه‌او بیخوندہ ترجمه ده. خو دهرقانون په‌پاي‌کی دپاچاهېر لري (په‌دي‌دکړ‌نوسی) او دا ښکاره کوي

سليمان ذوق هم وچي داسي ساده او سم عبارت يې کښلي دي. او ښايي چې دګر دو نظامه و ژباړو نکي دد غسې ذوق خاوندان نه وو.

پوه لنده کره کتنه:

په دې خير نه کي زه د پښتو پر پخواني نثر ډير نه ږغيږ م خو تش دو ني وايم چې د پخوانو نثر سوچه ساده او د پښتنو له محاورې سره سم ؤ او دا خبره د سليمان ماکو نثر ه ښکاري. د هجرت د لسمې پيړۍ په دوهمه برخه کي د دري ژبې او عربي د فني نثر و نو تر اثر لاندې پير روښان يو داسې نثر په خير البيان کي راو يوست چې هغه ته نه نظم و يل کيږي او نه نثر د جملو په پاي کي اکثر د (ان) سجع لري جملي يې مسجعي دي او دغه ناوړه نثر اخوندد رويزه او ځينو نورو ليکوالو و روسته تر يوه قرنه پوري ليکه خو په يوه کي يې هم هنري ښکلا نسته او بې خونده نيمه نثر يانظم دي.

د يوولسمې هجري پيړۍ په پاي کي خوشحال خان او دده کورنۍ د پښتو نثر دغه عيب ته ملتفت سول او بيرته يې په يوه ادبي بازگشت کي د پښتو نثر مخه هغې خوا ته وګرزوله چې پر هغه باندي پخواني پښتو نثر روان و. تر خوشحال خان وروسته افضل خان ختک او په همدغه عصر په قندهار کي محمد هوتك پښتو نثر بيرته خپل حقيقي رنګ ته وروا ړاوه چې له ناوړه عربي او فارسي درنو اثرو نو څخه ازاد دي. مګر بيا هم عربي او فارسي کلمات ډير لري او کله کله که پښتو کلمې هم وي دوې يې پر ځاى عربي يا فارسي راوړي. تر هجري څورلسمې پيړۍ پوري د پښتو نثر پر همد غه لار روان و خو چې ځينو پخو او تکړه ليکوالو لکه د کاسي مراد علي او د پيښو رمولوي احمد جان او رضوانى او دقندهار حاجي محمد اکبر د اسې ليکنې شرو کړي چې د پښتو له اصلي او طبيعي جوړښته سره برابري وي او دغه حرکت بيا مولوي صالح محمد د کابل په درسي کتابو کي پسې وروزه.

په دې دوره کي د پښتو نثر حياتي او سفکوروي ارزښت دو نې و چې د پوهو لو يو ه ښه الهوي خو کومه فکري د نوي ژوند انه توښه و نلري يعني دو يو نکي په مقصد سري و پو هيږي خو عقل او دماغ ته ئې يو ه نوې «سفکوره» نه رسيږي.

ژ به چې دانسان عقلاني و دې او له مفکو روي ژ و نده سر مسله نه وي هغه ژ به و چه او و لاړه او په تو ر تم کې منځلي پاتيږي او پښتو همدغسې و ه څکه چې پر دو او خپلو د پښتنو و يو نکو عقلاني او فکري و ده نه غوښته او ددوی و پښتو بڼې دخان دقدرت پاتا گټله. جهاني لو مړي جنگ څه نه ناخه پر پیدو او لسو نو باندي هم اغيزه و کړه او تر جنګ ی ر و سته دافغانستان د استقلال غو رځنگ دار و اښاداماناللهخان په مشري تو له بیده اسياسره راو ښو رو له او په دي ترخ کې پښتو نثر ته دصحافت ا و نشرا تو او نو و لیکنو له خوا یو ه دا سې فکر ي پانګه و ر نصيب سو ه چې به افغانستان کی ئی دنوي نهضت او په پاي کی ئی دجمهو ريت لار سمه کړه او په پښتو نستان کی ئی د پر نگي داستعمار کمبله تو له کړه خو و رو سته داملي و سله او دپښتو ادب دخپلي ازادي په جگړه کې تراوسه و لاړ دي.

دشلمې پیړی په ابتدا کې خوخان بهادر مو لوي احمد جان پښتو خپلو بادارانو انگر يزانو ته و ر زده کو له او دفکر هيڅ پانگه نه د لو ده محتوي به ؤ مگر محتوي دسره و نه. خو داستقلال تر جنګ و رو سته هم دپيښو ر هم دافغانستان پښتو نشرات ديو ه ملي در يځ خرگندو و نکي دي ۔ کو م نثر چې مو لوي عبدالواسع ديو ازيني پښتو په مقدمه کې کاږي او بياچې کو م نثر دخان عبدالغفار خان سلګري په پښتو ن مجله کې ليکې دو اړه د يو ه قو مي ژ و ندانه او دافغانانو دملي ارمان ښکارندوي دي ۔

دپښتو نثر چې او س په مطبو عا تو کې ليدل کيږي يا له راډيو څخه ا و ريدل کيږي د نو رو ژ بو تر اثر لاندي يو کر غيږ ن نثر دي چې با يد تصحيح او دپو هيدلو و ړ سي. دژ بې اصلي بڼه او دداډول اوقو اعدو ساتل سې ملفو ظ او مکتو ب سره ليري نسې. له څانه جو ړ کړي کلمات يکې کو تر م نسي او که نو ولغتو نو ته ضرو رت پيښ سې هغه دي د پښتو تو لني د علمي غو نډو تر منځلو و رو سته دمخه په مطبو عا تو کې دخلکو دخبر تياله پاره خپا ره سي بيا دي نو راډيو او کتابو نو ته و رسول سي.

په هر صو رت او سني نثر چې کو سې خو اته رو ان دي دعلمي تو لنو دتو جه و ړ دي ز ه پر دې پیر يو م چې سبا به دليکو الو او عامو خلکو پښتو دو نې سر ه ليري سوي وي چې يو دبله به نه سره پو هيږي. که او س سو ړ يو ه خپل بانډو ال و رو ر ته و وا يو چې ماتصميم نيو لی دی یا رو ل لو بو م اریا نیږي چې داخه و ايي؟

کله کله سپک او رکیک کلمات هم اروو چې د ځینو نورو خوا وو په محاوره ی هغه ښکنځل ګڼل کیږي لکه تماس نیول، په ګوته کول. کوته نیول او نور ......

داسې خبره ده چې هر څوك د خپلې لهجې او محاوري سره سم خبري یا لیك وکي مګر که ځنې داسې کلمات یا اصطلاحات وي چې په هابله خوا کې بد مفهوم ولري او اوریدونکی په سو تفاهم اخته کوي داسې مواد باید په ادب او لیك کې په ډیر احتیاط استعمال سي او پر ځای ئي هغه کلمې او تعبیرونه و اخیستل سي چې ګرده پښتو ویونکي ښه پوهیږي او بد مفهوم و نلري. ځنې خلك په ښه نیت د پښتو سوچه کیدلو ته ارمسوي دي له ځانه کلمات جوړ وي او په پښتو ئي ورننباسي چې نور خلك نه پوهیږي د ژبې دغسې سوچه کول ــ که په ښه نیت هم وي د ګټې پر ځای تاوان لري او یو نامفهوم مه ډیر یانانو ژبه ځنې جوړ وي. دا کار د یوه سړي ندي ښایي چې د پښتو ژبو یو ګړدی هانو انجمن دا کار و کی او هغه هم په داسې وخت کې چې د ژبې عمومي څیړنه او پلټنه سوي وي او هغه کلمې چې په ژبه کې سو ندلی نسي بیا وضع سي. د ژبې د سوچه کولو فکر لیږ څه افراطي هم ښکاري ځکه چې پر کري سځکه داسې ژبه نسته چې د نورو ژبو له کلماتو څخه کوږ ټ سوچه وي .

تاسي پریږدي چې د پښتو نثر د ګردو د خپلو کلماتو سره ددې ورسي چې علمي او فکري او ادبي ګران او پیچلي مفاهیم ادا کي چې علمي او فکري پانګه ئي ډیره سوه او دا خو ار بشر کي ئي لیږ څه غټ او تکړه سو بیا هر څه چې و غواړي زغم به ئي و لري مګر او مرشید و رودونکي کوچني ته د غټ سړي خواړه سره و رکوي چې سبا به ئي په چاره پوري اریان یو..

یادونه: د پښتو د نثر او د داستان ساله خپلې حافظې دلته په خومخو کې رالنډ کي ځکه چې زمانه ډیناو خت هم لنډو نو که څوك یا کوم سټو راڅر پاته وي دا کار ارادي ندي زما سهو او نسیان به وي. هغو ته لږ ښاغلو لیکوالو چې په نثر کې څه لیکلي دي زموږ د سترګو تور دي دوي به ماو بخښي.

دگرمن ارکانحرب فضل ربي

په شلمه پېړۍ کې د پښتو عسکري اصطلاحات

ژبه یوه اجتماعي پدیده ده چې د هغې په وسیله د ټولنو ترمنځه د پوهولو او پوهېدلو له لپاره ټولنیز مناسبات او اړیکې ټینګېږي او یو والی مینځ ته راځي. هره ژبه د فرهنګي تکامل د عمومي قانونمندۍ د ننه کې د نورو اجتماعي پدیدو په څېر د ټولنې د تکامل سره سمه بدلون مومي، پراختیا او د مادي او فرهنګي وسایلو د زیاتوالي او پراختیا سره جوخته مخ په وړاندې ځي – د نوو پدیدو او فرهنګي وسایلو د پاره نوي مفاهیم او اصطلاحات مینځ ته راځي هر څومره چې یوې ټولنې کې د اجتماعي تکامل بهیر او سیر چټک وي همغومره د فرهنګ پرمختیا هم چټکه وي. همدا رنګه هر څومره چې د ټولنې د وګړو د پوهې سطح لوړه وي د هغوی د خلاقه فعالیتونو د کار پراختیا د فني او مادي بنسټ په جوړولو او د وګړو ترمینځه د نوو مناسباتو د تکامل زمینه لا پسې ښه برابرېږي – هر څومره چې د ټولنې اکثریت وګړي د یو عالي شعور په رڼا کې په عادلانه توګه د تکامل او پرمختګ پړاو وهي د معنوي فرهنګ حقیقي سرښت او غنا تامینېږي.

د ټولنو د تاریخ په هره موده کې د هماغه زماني د مناسباتو او اړیکو متناسب، په اقتصادي اجتماعي او فرهنګي فعالیتونو کې د پدیدو او روابطو د پاره یو لړ مفاهیم او اصطلاحات موجود وي. خو د اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي پرمختګ او وړاندې تللو په بهیر کې د نوو مناسباتو او اړیکو د له مینځ ته راتللو سره سم د مادي او معنوي وسایلو زیاتوالي او نوي توب ته اړه پیدا کېږي نو وګړي مجبور دي چې د نوو پدیدو او وسایلو د پاره نوي مفاهیم او اصطلاحات هست او تعمیم کړي. زمونږ د خلکو وسله والو پوځونو کې، د پښتو ژبې و ننه

دعمومی اجتماعی و دې تر څنګه دوسله‌وال او پوځونو د مادی او کیفی بدلون او پرمختګ او دزمانی دشرایطو دتاثیر لاندی خپله ننی بڼه نیولی ده. ددې دپاره چې ګران او ريه‌ونکی زموږ په عسکری تولنه کې چې دافغان ولس یو مهمه برخه جوړوی—دپښتو داصطلاحاتو په هکله لږ څه لنډ معلومات ولری لازم ګڼم څنی هغه عوامل و څیړ ل شی کوم چې دعسکری تاریخی او جغرافیای نظره ډیره برخه لری :

۱— افغانستان یو لرغونی هیو ادچې څو زره کلن او ډیر تمین عسکری تاریخ لری د اسیا په زړه کې دیو ه خاص جغرافیاوی او ستراتیژیک موقیعت اودرېز په درلودلو مجبور و دلرغونی زمانی راهیسی وسله وال پوځونه ولری او عسکری ساحه کی یو لړ فعالیتونه سر ته ورسوی. سره ددې چې دافغان ولس په عنعنوی ډول سوله غوښتونکی دی خو کله چې مجبور شوی دی دسولی دتامین او راوستلو دپاره یی تل دنیاو یز و جګړ و څخه په پراخه پیمانه کار اخیستلای دی. دتیری کوونکو او استعمار ګرو دښکیلاک او زبیښاک په ضد یی دخاو رې د تمامیت، ملی حاکمیت او خپلو اکی څخه ددفاع دپاره دملی قوتونو تر څنګه عسکری قوتونه هم ساتلی دی. خپل ځانګړې ملی او عسکری فرهنګ لری خو دلته لازم نبولم چې د تاریخ په اوږدو کی دعسکری فرهنګ دو دې او تکامل په باره کی و غږیږ م. صرف دو مره و یل ښکاردی چې دافغانستان خلکو هیڅکله دېر دیو باداری ته غاړه نه ده ایښی او نه ئی ږدې دغزنوی محمو داو لوی احمدشاه دوسله وا لو پوځونو یو مهم خصوصیت داو ه چې مستقل جزوتامونه به دیو ه کام دوګړ و څخه چې جزو تام ژبه به دهماغه کام ژبه وه جوړ یدلی. ولی دعسکری ضرورت او په ټولو پوځونو کې دیوې مشترکې ژبې دتعمیم او پیاوړتیا دپاره هڅه روانه وه. داحمدشاه بابا دټولو عسکر و ترمینځ دګډې ژبې حیثیت پښتودرلود. او په لمړی سر کی ځینی نومونه او بولی ګانی په پښتو ژ به ټولو عسکر و کی رواج شوي. دپښتو نومونه، بولی او اصطلاح ګانی دتاریخ په اوږدو کی څوڅو واره بدلی شوی دی. چې دهغی په باره کی په بیله مقاله کی مفصل معلومات و ړاندې کیږی.

۲— په دوهو روستیو پیړیو کی دافغانستان عسکوی اکثر فعالیتونه جنوبی او ختیز و سرحدونو کی وو ځکه استعمارګرو له همدغو خوا و څخه استعماری او استثماری لاس وهنی او تیری کول دلته یو مهم خصوصیت دادی چې :

دجنوبي او ختیځو پولو ته نژدې پراته خلک ټول پښتو ژبي دي او څرنګه چې دغه سیمې د استعمارګرو د مستقیمو تیریو په لاره کې پرتې وې نو د استعمارګرو د لښکرو د تیریدلو په وخت کې د نورو سیمو په نسبت ډیرې تاواني کیدلې خلک ئې مجبور وو چې د نورو سیمو د خلکو په نسبت د خاورې د تمامیت خپلواکۍ او ملي حاکمیت نه د دفاع دپاره په عسکري فعالیتونو او ښوونه او روزنه کې ډیره ونډه واخلي. نو دغو سیمو کې برسیره په دولتي منظمو وسله والو پوځونو، ملي او نامنظم پوځونه شته او پراخه شول د دغو سیمو ټول اوسیدونکي مجبور وو چې ځانګړې وسلې ولري او حتی په خپلو محلي سونو فکتورونو کې یې جوړې کړي نو ځکه د پښتو ژبې ګڼ شمیر اصطلاح ګانې او کلمې په عسکري تکتیکي او تخنیکي دواړو برخو کې ځای نیولی وو

۳ — همدا رنګه که په تیرو دوو پیړیو کې د افغانستان عسکري وضع الجیش ته نظر واچول شي لیدل کیږي چې د شینډنډ او فراه څخه نیولې تر اسمار او بریکوټ پورې ټولې وضع الجیشي سیمې پښتو ژبي دي او پرتو پوځونو د محلي اوسیدونکو سره خپلې اړیکې او مناسبات څه ناڅه د محیط په ژبه ټینګ کړي دي.

۴ — د پیړلې پسې جګړو او غزاګانو په ترڅ کې تجربه کار او ازمایلي عسکر د خپلو ښو ورتیاو په څرګندولو، منصبونه او رتبې اخیستلې دي. او څرنګه چې د سیمو ستراتیژیک اهمیت، او د وګړو د غړو نیز فزیکي جوړښت غښتلتیا ددې زمینه برابره کړې وه چې تربیتي کدراو پولو ندویان د همدغو سیمو څخه وي. او څرنګه چې د تربیتي او رهبري کدرونو ژبه په لاس لاندې وګړو پوره اغیزمنه دي نو د پښتو ژبې اصطلاح ګانې د ټولو عسکرو تر مینځه ګډې شوې دي. البته یو لړ نور عوامل هم شته چې د رتبو او جزو تامونو نومونه بولي ګانې او اصطلاح ګانې په وسله والو پوځونو کې په پښتو پاتې شي. او موږ به د پښتو عسکري اصطلاح ګانې د شلمې پیړۍ د پیل څخه لږ څه په مفصله توګه وګورو.

۱ — هغه وخت چې په ۱۲۸۹ ش کال کې «مکتب فنون حربیه سراجیه یا مکتب حربیه په ننني ملي آرشیف عمارت کې تاسیس شو په عسکري ساحه کې د ښوونې او روزنې په ترڅ کې هم په وینا او هم لیکنو کې د پښتو اصطلاح ګانې زیاتې شوې

د سراج الاخبار د ځینو ګڼو څخه چې کوم نوښونه او اصطلاح ګانې راوتلې دي په لاندې ډول ښودل کیږي.

الف:دو خت دو سله و الو پوځو نو دبیلو بیلو صنفو نو او جز و تامو نو نو مو نه:

جز و تا مو نه:—ار دو —دنني قو ل ار دو معادل صنفو نه:—تو پخانه (صحرا—جبل)تو پچي

لو ا	فر قې—	پیاده	—پلې
غند	غند—	اسپو ر—	سو اري یا سپا ر ه
کند ك(مټ)	کند ك	استحکام—	استحکام
تو لي(ر ساله—	غند ك)تو لي بطر یه	سفر مینا(۱)	ر اه سا زي
بلك	—بلو ك	ستا ر ه دو لت	—مخا بر ه
جماعة	دلگی	مو ز یقه(باجه)—مو ز یک	
شي مټ—	کند ك او ل	ار دل—	گا ر د حضو ر
منز ني مټ—	کند ك دو م	ار دلي—	گا ر دمر کز (قو ا یمر کز)
کین مټ—	کند ك سو م	کو تو الي	—امنیه

ب — در تبو نو مو نه:—

قا ئد	قو ما ندان(بو لندوی)
کمان	قو ما نده(بو لی)
تعلق	تحت امر
سپه سالا ر	ستر جنر ال
نا ئب سالا ر	دگر جنر ال
جر نیل	جنر ال
بر گډ(بر گډ یر)	دگر من و دگر و ال
کر نیل	جگړ ن
سلمشر	تو ر ن
(صو به دار) بلك مشر	بر یدمن
جمعه دا ر نا یک	دلکیمشر
اجیدان	یاو ر ق

از کلمه انگلیسی سو پر زا یندما یفو ز

کوتناب	معتمد دیپو
سارجن	ورضابط

ج: ځینې نوری اصطلاح گانې:

کارتفنګ	جمع نظام باسلاح
کارقدم	جمع نظام بی سلاح
مارچ پاس	رسم گذشت ــ پریت
کمپنی بست	بداخل نظام تولی.
مټ بست	کندک.
جباخانه	وسله پالی.
پریت	ښوونه او روزنه
چهاونقلعه	گارنیزون
افسر ــ صاحب منصبان	ضابطان
ضرب	واحد قیاسی توپ

پورتنی اصطلاح گانی او نوسونه دسراج الاخبار دلاندنی گڼوڅخه ویستل شویدی

ــ سال اول شماره ۱۷، ۱ جوزا ۱۲۹۱ ش.

ــ سال سوم شماره ۶، ۸ قوس ۱۲۹۲ ش.

ــ سال چهارم، شماره ۳، ۳ میزان ۱۲۹۳ ش.

ــ سال پنجم شماره ۲، ۲ سنبله ۱۲۹۴ ش

سال پنجم شماره، شماره. ۲۷، ۲ جوزا ۱۲۹۵ ش.

سال هفتم ، شماره ۱، ۳ سنبله ۱۲۹۶ ش.

همدارنګه ددغو اصطلاحاتو دراتلو لو دپاره دمجمل تاریخ عسکری عهدسراجیه ،مقالات محمود طرزی، چاپ کابل څخه هم ګټه اخیستل شویده.

۲ ــ دغازی امان الله خان عهد:

نوسوری غازی دخپل عهدپیل څخه دخپلواکی دبیرته اخیستلو پهمقصد پهوسلهوالو پوځونوکی کمی او کیفی بدلون مینځ تهراوست دمنظمو وسله والو پوځونو ترڅنګه

دناسنظمو او مليشائي پوځونو په‌جوړولو، عسکری تشکیلاتو او وضع الجیش کی بدلو نو نو او دګن شمیر عسکری نظامنامو جوړولو کی پخپله د پښتو اصطلاح ګانی او نوسونه څوځو واره بدل شول. خاصتاً کله چی (نظامنامه جزای عسکری چی اوس و رته اصولنامه جزای عسکری ویل کیږي) د ۱۳۰۰ ش کال په سنبله کی له چاپه راووتله د پښتو یو لړنوی اصطلاح ګانی پکی څپاره شول. او وروسته چی بیاد ۱۳۰۰ کال دلړم په لمړی نیټه مجموعه عسکریه مجله (ننني اردو مجله) په‌خپریدلو پیل وکړه د مقالو او مضمونو په متن کی پښتو عسکری اصطلاحات ډیر یږي. ځینی هغه نوری نظامنامی چی دغه دوره کی چاپ‌شوي او عسکری اصطلاحات پکی لیدل کیږی دادي:

—یو ازینی پښتو ۱۳۰۱

—نظامنامه وزارت جلیله حربیه، طبع دایره تحریرات مجلس عالی وزراء ۲۰ عقرب سنه ۱۳۰۲ (خدمات داخله)

—نظامنامه تعلیم‌ګاه امران و ضابطان، ۹ سرطان ۱۳۰۰ طبع سنګی شرکت رفیق

—نظامنامه مکتب خورد ضابطان، ۱۰ سنبله ۱۳۰۰ طبع شرکت رفیق

—نظامنامه رتبه‌های عسکری، ۱۰ سنبله ۱۳۰۰ طبع شرکت رفیق.

نظامنامه لایحهٔ تطبیق رتبه‌های جدیده و عتیقه عسکری ۱۰ سنبله ۱۳۰۰ طبع شرکت رفیق

—نظامنامه نشان‌های ذیشان ۱۲ سنبله ۱۳۰۰ طبع شرکت رفیق

—نظامنامه خلاصه عبارات و القاب ......

—نظامنامه البسه عسکری.

—نظامنامه جلب اجباری نفوس عسکری. (مکلفیت عامه)

—نظامنامه لایحه وظایف کاتبان دوایر لوازم و قطعات اردو.

دعسکری رتبو او مقامونو نو سونه چی د یو ازینی پښتو (۷۵ او ۷۶ مخونو) څخه چی په کابل کی په کال ۱۳۰۱ ش کی چاپ‌شویده دادي:

پخوانی	نوی
وزیر حربیه	غزاوزیر
تولمشر	سپه‌سالار
لوی‌مشر	نائب‌سالار

غټ‌مشر	فرقه‌مشر
لوړ مشر	لوا مشر
غندمشر	برګډ
کنډک‌مشر	کرنیل
کنډک‌ناب	کمیدان
ټولی‌مشر	کپتان
بلوک‌مشر	صوبه‌دار
سپوږمشر	رساله‌دار
پرکمشر	سرحوالدار
لس‌مشر	حوالدار
دلګی‌مشر	نایک
زمرلای	عسکر
پلټنی	سپاهی

پورتنی نومونه په(نظامنامه‌لایحه‌تطبیق رتبه‌های‌جدیدو عتیقه‌عسکری ۵ ۱سنبله ۱۳۰۵)
کی‌په‌په‌لاندی ډول تعدیل شویدی .

	تعبیرات‌جدید	تعبیرات‌عتیقه :
سلاح‌انداز	منصبدار	افسر
	سپاهی	سایر
	دلګی‌مشر	ننایک،او لس‌مشر .
خوردضابطان	کاتب‌ټولی	کوت‌حواله‌دار
	پرکمشر	حواله‌دار — لنداک
	سرپرکمشر	سرحواله دار
ضابطان	بلوکمشر ثانی	صوبه‌دار و جمعه‌دار ثانی
	بلوکمشر اول	صوبه‌دار و جمعه‌دار اول
	کاتب کندک	مهجر

	تولیمشر	کبطان یا رساله‌دار
	کاتب غند	نویسنده غند
	کاتب لوا	نویسنده لوا
	معاون کندکمشر	کمیدان
امران	کندکمشر	کرنیل
	غندمشر ثانی	نائب برګد
	غندمشر اول	برګه
ارکان	لوامشر	جرنیل
	فرقه‌مشر	تاحال موجود نبوده
	نائب سالار	نائب سالار
	سپه‌سالار	سپه‌سالار
	ناظر حربیه	وزیر حربیه

داستقلال دګټلو وروسته دعامه مکلیفت دقانون سره سم دهیوادټول جلب شوي ځوانان بي له قومي توپیره سره ګډ په یو مجزو تام کي ننوتل او دپښتو ژبه دعسکري ګډې ژبي په حیث ومنل شوه. او دعسکري رتبو نومونه کي دځلورو کلو دننه دوه واري واړول شو.

۳- دسقاو دزوی (حبیب‌الله) دوره کي، عسکري اصطلاحاتو کي کوم خاص بدلون رانغی او دهیواد دنورو مطبوعاتو په‌شان عسکري مطبوعات هم وتړل شو حربي مکتب تعطیل شو. په ۱۳۳۸ کال کي دعسکري رتبو نومونه دعسکري عالي شورا او پښتوټولني په ګډه مرسته واړول شو او نني بڼه‌ئي ونیوله دلته صرف دعسکري رتبو نومونه چي د۱۳۳۸ کال دتلي میاشتي کي اړول شوي وذکر کومه:

	پخواني نومونه	اوسني نومونه
ارکانان	وزیر حربیه	ددفاع وزیر
	مارشال	مارشال
	سپه‌سالار	ستر جنرال
	نائب سالار	ډګر جنرال
	فرقه‌مشر اول	تورنجنرال

	فرقه‌مشر ثانی	بریدجنرال
امران	غندمشر اول	ډگروال
	غندمشر ثانی	ډگرمن
	کنډک‌مشر	جگړن
ضابطان	ټولیمشر قدمدار	جگ تورن
	تولمشر	تورن
	بلوکمشر اول	لمړی بریدمن
	بلوکمشر ثانی	دوهم بریدمن
	بلوکمشر ثالث	دریم بریدمن
	خورد ضابطان	واړه ضابطان
	(پخوا دار تبه‌نه‌وه)	کرور
واړه ضابطان	سرپرکمشر سرپرکمشرقدمدار	جگ بریدلی
	پرکمشر قدمدار	لوړ بریدلی
	پرکمشر	بریدلی
	دلگی‌مشر	دلگی‌مشر.
افراد	قوماندان‌قسم (گروپ)	قوماندان‌قسم.
	فرد	لغر
	افراد کهنه‌گی	یو کلن
	افراد جدیدالورود	نوه کی.

دتکتیکی اصطلاحاتو دزیاتوالی دکبله نشم کولای تولی اصطلاحگانی راوړم دبلکی په‌توگه دالاندی خو کلمو ذکر کوم:

پخوانی	اوسنی
مسافه (دوری)	واتن – (لریوال)
ترصد (محل ترصد)	څار (څارځی)
موضع (موضع اتش)	(مورچل – (اورځای)
دقت!	خیرشی!

زره‌دار	زغری‌لرونکی.
علو انداز	اورغورزونکی
طیاره	الوتکه
ماشیندار ثقیل	درو ندماشینگن
پیاده	پلی
صنف‌اسلحه	وسله‌پالی
پارتیزان	داړه‌ایز
سرسی	سردکی(سردک)
انداخت	ویشتل
محارب	جګړه‌ایز

او داسی نور.

دزیاتو معلوماتو دپاره کولای‌شی چی‌دحربی پوهنتون‌دمجلی (د۹۰۳۰۱کال) کلکسیون او داړه‌ایز وضدحرکاتو لمړی‌او دوهم ټوک‌ته چی‌په پای‌کی دعسکری تکتیکی اصطلاحگانو مفصل فهرستونه شته‌دی‌او ددی‌سیمنارپه‌مناسبت‌دچاپی اثارو په‌نندارتون‌کی‌ایښو دل شوی‌ولو لی.

څرنگه چی‌دوسله‌والو پوځونو دبیابیاسنبالښت او دپرمختګ په‌اوړدو کی‌دعسکری مطبوعاتو اوخپرونو،او همدارنگه دعسکری‌علمی،تدریسی او تربیتی‌موسسو اودښوونی اوروزنی ادارودکمیت‌او کیفیت بدلون‌ته‌اړه‌ودنوځکه په‌سل‌گو نو نوی‌تعلیمنامی،تعلیما -تنامی،کتابونه او نوټونه په‌مسلکی او عمومی علومو او فنونو کی چاپ‌او خپاره شول په‌دغو ټولو کی هرډول قوماندی‌او ځنی تخنیکی او تکتیکی اصطلاحگانی په‌پښتو اړول شویدی.همدارنگه په‌وسله‌والو پوځونو کی دگڼ شمیر بروشورونو،رسالو او خلورو مجلو پوسیله چی په‌پښتو او دری‌دواړو ژبو خپریږی دپښتو زیات‌نومونه او اصطلاحگانی استعمالیږی. دوسلو والو پوځونو مجلی دادی :

۱ — داردو مجله(دوسله‌والو پوځونو نشراتی‌ارگان)سیاشتنی‌مجله‌ده .

۲ — دحربی‌پوهنتون‌مجله- سیاشتنی مجله‌ده

۳ — دزیرسی‌مجله-دری‌میاشتنی‌مجله‌ده.

م — د تخنیک مجله — دری میاشتنی مجله ده.

نظریات او نتیجې :

ددې د پاره چې د خلکو د وسله والو پوځونو او نورو هیوادوالو ترمنځه د وینا، خبرو نشریاتو او مطبوعاتو لفظي او معاني یو والی او وحدت موجود وي او د افهام او تفهیم په وخت کې اشتباه‌گانې او ناسمې پېښې نشي لاندې ټکي په‌گوته کوو:

الف: د مسلکي او عمومي قاموسونو په جوړولو او ترتیب کولو کې باید د بېلو بېلو مسلکونو باصلاحیته علمي استاذي موجود وي تر څو د کلماتو، اصطلاح‌گانو، مخففاتو او داسې نورو په تلفظ او ماناگانو کې یو والی او هم اهنګي زیاته شي .

ب: د نوو مفاهیمو او اصطلاح‌گانو تاکل او جوړول چې په قاموسونو کې نه وي هم د یو ګډ کمیسون له خوا باید صورت و نیسي.

ج: د نوو مفاهیمو او اصطلاح‌گانو د تعمیم او استاندارد دولو د پاره باید لازمه تدابیر و نیول شي.

ژب اړونې او لیکنې چارې باید د موضوع سره سمې د مسلکي او باحتو اشخاصو له خوا و شي ځکه چې داسې ډېر لیدل شوي، او ریدل شوي او لوستل شوي دي چې په دیوالي پوسترونو او اعلاناتو، راډیویي خپرونو او مطبوعاتو کې ځنې داسې اصطلاح‌گانې او کلمې استعمال شوي دي چې یا اصلاً نشته او یا غلطې استعمالیږي. د مثال په توګه دبریده، هجوم، حملې ضربې تعرض، تیری، یرغل کلمې په عسکري ژبه کې د تکتیک له نظره بېلې بېلې ماناگانې او مفهومونه لري. او د راډیو او مطبوعاتو په خبرونو، تبصرو او تفسیرونو کې خاصتاً کله‌چې د خارجي ژبو څخه ترجمه کیږي ناسمې استعمالیږي او په‌دې توګه د خبر او تفسیر اصلي ماهیت کې بدلون پېښیږي.

همدارنګه د لیکوونکي په عقیده ددې د پاره چې د ملي فرهنګ سره مینه او غناتامینه شي د ژب اړونې په ترڅ کې کوچیرې په پښتو یا دری ژبو کې ځینې خارجي کلمو او اصطلاح‌گانو ته مناسبه کلمه او اصطلاح موجوده وي ددې په عوض چې خارجي کلمې استعمال او ترویج شي باید د خپلو نورو داخلي ژبو څخه کوم چې د غو مفاهیمو د پاره مناسبې کلمې و لري ګټه واخیستل شي. خو د خارجي کلمو بې لزومه استعمال ته دې ځای نه ورکول کیږي د مثال په توګه د تعبیې، تکتیک، سوق الجیشي، کانتین، ګازینو، موضوع، ترصد، ګارنیزون، راکټ، ب

—(٥)، سون—۸ او داسې نورې کلمې ټولې د بیلو بیلو خارجي ژبو څخه راننوتلې دي او په پښتو او دري ژبو کې ورته مناسبې کلمې پاسته یا جوړېدلی شي ولې استعمال شي؟ البته دا کارونه د عسکري او ملکي دواړو خواګانو فعالې سرسټۍ ته اړه لري .

ممکن ځینو اشخاصو ته دا سوال پیدا شي چې ولې او څنګه په عسکري ساحه کې یوازې — قوماندې یا ځینې نور مونه په لږ تغیر تل په پښتو ژبه ساتل شوي دي ؟ په داسې حال کې چې د پښتو ژبې عمومي ونه په عسکري ساحه کې په بیله بیله زمانه یو شان نه وه؟

دلته یو مثال راوړم :

په هره ژبه کې د حسابي عددونو د پاره کلمې او لفظونه بیل بیل دي خو کله چې دغه عددونه په رقم لیکل کیږي یو شان شکل لري. په پښتو، دري، اردو، عربي یا روسي، انګلیسي، جرمني، فرانسوي او داسې نورو ژبو کې تلفظ جلا جلا لري خو رقم یو شان لیکل کیږي دا ولې؟ د دې د پاره چې زمونږ د هیواد د بیلو بیلو ژبو ویونکي ورونه عسکر په هغه شیانو او کارونو چې د ټولو څخه د عیني او واحد عمل غوښتنه کوي بې له اشتباه او غلطۍ کړنه و کړي په عسکري ساحه کې یو ګڼ ژبې ته اړه وه. نو ځکه د پښتو ژبې اصطلاحاتو او قوماندو د ګډو شعارونو، د جیزو او او امرو په توګه منل شوي او تعمیم شوي دي. لازم دي چې دغه ګڼی عسکري ژبې د لا پراختیا، ودې او تعمیم د پاره ګڼې هڅې او هلې ځلې وشي .

پای

خیرندوی عبدالله خدمتګار

په دوو وروستیو پېړیو کښې

د پښتو نظم ته یوه کتنه

که د دوو وروستیو پېړیو د پښتو شاعرانو او ناظمانو د ژوند پېښو او د هغو د منظومو چاپي او خطي اثارو په باره کښې څه وایو نو دا به یوه داسې په زړه پورې دقیقه او اکاډمیکه څېړنه وي چې هم به یې لیکوال یې د لیکلو د پاره ډېر وخت ولري او هم یې اوریدونکي د اوریدو د پاره لوی په حوصله. څرنګه چې دا شته او هغه نو زه باید د دغې دوری نظم ته یوازې «یوه کتنه» وکړم او له تاسې نه د «یوې اوریدنې» انتظار ولرم.

ګرانو او درنو استادانو

تاسې ته ښه ښکاره ده چې کله چې مونږ د یوې دورې په ادب، نظم او نثر غږېږو نو دا به په زړه پورې خبره وي چې ادب خانله، وچ په وچه، د فورم او قالب له مخه او د هغې دورې د ادیب د زړه او سر کېدو د نهایتو دقیقو نیتو، چې یوه دقیقه فرق هم پکښې نه وي، یا د هغه د اثارو د شمیره او کچ میچ په سیچ، نه بلکه ښه به دا وي چې د هغه د ایجاداتو مضمون او محتوي، د هغو د تاریخي سیاسي او اقتصادي سحر کاتو مؤثراتو او عواملو په پس منظر کې وګورو.

نو ځکه په دوو وروستیو پېړیو کې د پښتو نظم ته د یوې کتنې له پاره کې باید وګورو چې:

د دغو منظومو د ایجاد تر شا، د بشري جهاني تاریخ د کومې تاریخي مرحلې څرنګه اثر موجود دی؟

همدارنګه دملي تاریخ په کوم حالت او کومه مرحله کی دهغی ترڅرنګه تاثیر لاندې دغه منظومې ایجادشوي دي ؟

تر هرڅه دمخه دموجوده ترڅیړنی لاندې ادبي اثارو ترشاڅرنګه ادبي عنعنه وجود لري ؟

د دغو پو ښتنو خواب زمونږ اصلي مطلب تر لاسه کوي ، نو بیاهم د ښوونځی دهغه شاګر دو ینار ایه یادشوه چی و یل یی: سوالونه ډیر اسان دي مګر جوابونه یی ډیر سخت دي. واقعاً پورتنیو سوالونو ته سم جواب ورکول خو هم یوه مقاله یاخو مقالی څه چی مفصلې څیړنې او مستقل کتابونه غواړي، مګر شکر دی زمونږ نه زمونږ خپله خبره لاهیره نه ده، مونږ ویلی وو چی تاریخی پس منظر ته باید وګورو ،نو راشی، مهربانی وکړی چی ددوو وروستیو پیړیو نه لږ ترشاوګورو :

۱ - ادبي عنعنه :

ددوو وروستیو پیړیو نه دوه پیړی اودنن نه خلور پیړی دمخه، دبایزید روښان دملي انقلابي مترقي عرفاني حرکت په لمنه کی ډیر ستر شاعران او روزل شول او په پښتو ادب کی یی خوراباارزښته ذخیره زیاته کړه .

تر دې د مخه دپښتو د بی شمیرو اثار و له جملی څخه بیخی لږ ارزمونږ ګوتو ته راغلی دی «بی شمیره اثار» مو ځکه و بلل چی دروښانی دوړي دادبي اثارو دادبي شکلا او قوت، د فورم دپوخوالي او دمحتوا دغناله مخه سړی و یلی شی چی داخو دیوې قوي، پخې ،ادبي عنعنې پرله پسې ادامه دهچی بیادیوخاص طرز تفکر په پروسه کی یی پراخوالي او پیاوړتوب موندلی دي . هغه طرز تفکر چی دیر دپر دی طاقت او اقتدار په لمنه کی دخانی ، ملاکیت، ملوکیت او فیودالیزم دپراختیا سره یې دغرې و هلی او له دغو سیاسی او اقتصادی قیدونو او فشارونو نه یی دپښتنو دملي ازادی دجنبش تاداو ایښی و .

بایزید روښان او دهغه ډلې او کورنی ،په علمی او عملي توګه، په تورهاو قلم نژ دي یوه نیمه پیړی دهندد ګورګانی سلطنت داستبداد په مقابل کی پرله پسی مبارزه وکړه ......

دروښانی دوړې دپای په کلونو کی خوشحال خان خټك پیداشو چی دشعر او ادب د کیفیت او کمیت له مخه دپښتو ستر شاعر ګڼل کیږی .

دخپلې زمانې ننګیالی خوشحال خټك، که څه هم دخټکو خان او ددربار نوکر و ،مګر بیا

هم زماني دی مجبور کړچې دګورګاني سلطنت دبې ناره اقتدار په مقابل کې دافغان په ننګ تورهو تېرې او دتورې او قلم دتودو او سړو جنګونو یادګارونه دتاریخ او ادب په پاڼو کې پریږدي. دپښتو ددغه ستر شاعر په لوی کور کې زیات شمیر توی، پاخه او لوي شاعران پیدا شوي دي چې دپښتو ادب تاریخ دهر یوه په ایجاداتو په ځای فخر کولی شي.

په دې وخت پرته له خوشحال ختټک، چې دهغه شعر دمضامینو تنوع لري، دنورو په آثارو کې عموماً دمجازي عشق او تغزل لیر یکه شاعري یا دحقیقي عشق او عرفان تصوفي شاعري غلبه لري. په هر صورت، خټو نه او ړي را اوړي ، دپښتو شعر او ادب رنګ او رونق نوی او دروښان دملي مبارزو خاطرات او د خوشحال حماسي ملي آثار په پښتو نخوا کې یو جنبش او بیداري پیدا کوي. خو چې په ۱۱۲۱ ه ق کال په کندهار کې میرویس نیکه ظهور کوي .

دده او دده دکورنۍ په وخت دپښتو ژبې او ادب ته توجه کیږي. ادیبان او شاعران پالل کیږي.

«پټه خزانه» جوړیږي. په ۱۱۶۰ هق کال په کندهار کې احمدشاه بابا دافغانستان دولت دنی واګې په لاس نیسي. دی په خپله د پښتو ژبې شاعر و چې دیوان یې راپاته دی او دده په وخت په افغانستان او هند کې دپښتو زیات شمیر شاعران او مولفان پیدا شول چې دپخوانو دمجازي او حقیقي عشق پر نغمو یې سربیره ملي، حماسي، تاریخي، دیني او اخلاقي مضامینو ته هم په شعر کې پراختیا ورکړه .

دملي تاریخ یوه پاڼه :

مونږ چې ادبي عنعنه دغه ځای ته ورسوو بیاد ملي تاریخ هغو مسایلو ته متوجه کیږو چې ددغې عنعنې دسر نوشت په تغیر کې مهم رول لري. مونږ ګورو چې دمیرویس او احمد شاه بابا دورونه دافرادو دژوند پېښو له مخه دتوجه او اعتناوړ کلونه دي، مګر دملت دتاریخ په مقیاس کې دیو رنګین خوب لیدل وو چې نه دچاپوره په یاد پاته شو او نه یې په یاد تعبیر وشو تر دوی دمخه دپردو حاکمو قدرتونو دمداخلو په اثر زمونږ وطن ټوټې ټوټې و او ددوی د دورو په پای کې دداخلي واکداراتو دبې اتفاقیو او خانه جنګیو ځانځانیو او ځانځانیو او د خارجي مدا خله کړونکو دپټو او ښکاره لاسونو او دسایسو په نتیجه کې بیا هم زمونږ حال نهایت خراب تراب شو. په سیاسي او اقتصادي لحاظ، هیواد ډیر کمزوری او دهرې خوا نه سخالف بادونه او جګړو نه ترې الوتل. هر څه ګډوډ وو، نور خو نور، دملي شعر او ادب رنګین

ګڼلو نه تار په تار، جوړ و پر، زیاتي او سرو ړلي وو.

د دغو مخالفو بادو نو یو مخ په داروپا له خوا نه راروانه شوه او داهغه څه ده چې د بشري تاریخ د یوي سرحلې دوره یا نې په ترڅ کې یې زموږ په تاریخ او سرنوشت مهم اغیز وکړه او زموږ د ملي ادبیاتو د دوو رومتیو پېړیو سره مطالعه باید د دغه ټکي نه پیل شي ځکه چې د سیاسي، اجتماعي او اقتصادي خصوصیاتو او ادبي مشخصاتو له مخه دا یو ځانله دوره ده. که دا سې وي نو تاسې لطفاً دا خبره هم دلته پر یږدي او راځئ چې په دې ټکي باندې هم لږ څه نظر واچوو او د زماني په لحاظ لږ څه تر شا وګورو:

د بشري تاریخ د جریان د یوې مهمې مرحلې تاثیرات:

موږ په څه کې وو او جهان په څه کې و؟

موږ په خپلو کې سره لګیا وو او داروپا نه د صنعتي انقلاب د تکامل د نتیجو جریانونو روړو زموږ هیواد ته مخه کړله. موږ لا د ځان او جهان نه بې خبره په خوا ږه خوب اوده وو چې په اوولسمه اتلسمه پېړۍ کې اروپا د بورژوازي انقلاب د پیدا کېدو، خوریدو او بریالي کېدو صحنه وه چې په نتیجه کې یې په ځینو هیوادونو کې فیوډالیزم مات او د سرمایه داري دودې د پاره لار او اره شوه په فرانسه، انګلستان او ځینو نورو هغو هیوادونو کې چې هلته بورژوازي انقلاب کامیاب شوی د سرمایه داري د پرمخ تګ په خوا کې صنایعو هم پراختیا موندله، پراختیا یوازې په دې معنا نه چې تولیدات زیات بدل بلکه د هغه په خوا کې په تکنالوژي او د ماشین په اختراع کې هم دا انقلاب زمینه مساعده شوه او د صنعت د پرمخ تګ په صورت ماشیني کار د لاسي کار ځای و نیو. لاسي کارونه خو د کارګرو د مټ په زور سرته رسیدل او کله چې ماشین چالان شو او د کارګرو کاریګر لاس ونه بې کاره پاته شول دغې مرحلې ته (صنعتي انقلاب) وایي او همدغه انقلاب دی چې تر ډېرې اندازې پورې د سرمایه داري سرنوشت ټاکي. د اتلسمې پېړۍ په نیمایي کې تر هر بل ځای د مخه صنعتي انقلاب په انګلستان کې عملي شو، هلته یې په بشپړه ډول تکامل وموندلو په نولسمه پېړۍ کې یې نورو سرمایه داري هیوادونو ته لار وموندله. دا تصادفي خبره نه ده چې صنعتي انقلاب په انګلستان کې پیل شو.

هلته په پېړیو پېړیو د صنعت د سوداګرۍ پرمخ تګ مقدمات برابر شوي وو.

هلته د بزګرانو له لاسه د ځمکو ایستلو له یوې خوا په سرمایه داري اصولو د کرنې د تولیداتو

د تکامل سبب ګرځېدلی و او له بلې خوا یې یو شمېر خلک او زګار کړي وو چې د هغو د متو له زور نه په صنعتي او زراعتي چارو په ارزانه بیه استفاده کېدلای شوای.

دې استثماري روش په داخل کې د صنعت او سرمایه‌دارۍ د پرمخ تګ لار او اواره کړه او په خارج کې استعماري فتوحاتو هم د انګلیستان د پاره د پخو مالونو د پلورلو او د اومو موادو د پېرېدلو بازارونه پیدا کول. دغه استثماري او استعماري حرکات د انګلیستان د بې ساري شته‌منۍ او په مقابل کې د مستعمره هیوادونو د بې ساري خوارۍ او نادارۍ سبب شول. د صنایعو د پرمخ تګ او د سرمایې د زیاتېدو په لومړنیو مرحلو کې اروپایي قدرتونو د اسیا، افریقا او امریکا زیات هیوادونه ونیول. په دې لړ کې برتانوي استعمار اول هند بیا افغانستان لاندې کړ. د استعمار د راتګ په وخت زموږ اولسونو په خورا میړانه او فداکارۍ دفاع کوله دغه حالات په پښتو ادب او شاعرۍ کې هم منعکس شوي دي چې د هغه وخت د پښتو شعر په تاریخ کې یو نوی او مهم عنصر دی.

بېرته به راشو و خپلې خبرې ته :

اوس چې د دوو روستیو پېړیو په طلیعه کې، د پښتو نظم ادبي عنعنه او د ملي او جهاني تاریخ مرحله په مرحله تا څه څرګنده شوه، نو موږ کولی شو چې د همدغو محرکاتو او موثراتو تر اغېزې لاندې د خپل ملي ادب نظم او نثر حالت او موقعیت وټاکو. د دغو حالاتو طبیعي اثر په پښتو نظم هم اغه دی چې شوی او واقعیت لري، هغه دا چې: ادب مخ په خوړه روان شو او د پرمخ تګ او انکشاف په ځای، ځای په ځای ودرېد او د شعر او ادب بازار سوړ شو خلک د خپل وطن په دفاع اخته وو هغه هم نامنظم، بې علمه، غیر مجهز خلک چې محض د یو مشترک ملي او مذهبي احساس له مخې یې، د پردي ننګي له استعماري قوت سره مقابله کوله کوله زموږ د ډېر طاقتونه په خپل منځي مقابلو کې له منځه تلل زموږ فردي او ملي اقتصادي حالت نهایت ضعیف او د شعر او ادب ډیوه ډېره تته‌وه : د دغه ادبي رکود او فتور په دې دوره کې چې وو، د هغې محتوا په دې ډول وه :

١ قصه‌ای او افسانوي نظمونه

٢ دیني او مذهبي نظمونه

٣- لیریک او عشقي نظمونه

۳- ملي او حماسي نظمونه

چي او س به په ترتيب سره دهر يو په باره کي څه نه څه و وايو:

قصي او فسانې:

دوخت او زمان د طبيعت له مخه د دغه وخت د ارنگه منظومې له خرافاتو نه ډکې او د ملي محتوا نه تشې وې. نو ځکه يې يو څه پر مخ تگ کړی دی. اکثره کيسې او د کيسو قهرمانان او د هغو د پېښو جريان، ملي نه بلکه د گاونډيو ژبو او لسو نو دفو لکلو رې يا هنري کيسو ترجمانې وه. دا بيا نو د شاعر قوت او قريحې او ذهني رجحاناتو پورې اړه درلوده چې کيسې ته يې څنگه او څو مره افغانې لباس اغوستې شوای؟

په دې کې عشقي داستانونه څو بيخي زيات دي مگر خرافاتي مضمون او د ديوانو بناپير يانو هولنا ک تصويرونه او تصورات تر هغه څوراز يات مشلاً د نيمبولا او تيمبولا خطرناك داستان چې په سر کې باندې پير يان راولي او د ديو تر ا بان د هولناك داستان چې د سړي زړه بوټ وباسي او داسې نور د دغې دوری له څورا مشهورو داستانونو څخه دي

دا رنگه کيسې چې لوستونکي او اوريدونکي د خيالونو په تالونو کې زنگوي د استعماري قواو او حاکمه ارتجاعي محافلو د پاره بې خطرې وې نو ځکه په پښتو ادب کې يې همدغه ښه دوران و او په هم دې وخت په ټول جهان کې «دقصه خوانی بازار» د پېښور په ښار کې ښه تود و. طباعت هم د دغو قصه ويونکو په خدمت ، د تاجرانو په لاس کې، د حکومتي سهولتونو او ازاديو (؟) نه برخورداره و او د پښتو د نظم په دې نوعه کې يې زيات اثار خوندي کړي دي چې په دوو روستيو پيړ يو کې د پښتو دچاپ شويو اثارو په فهرست کې د څرگند مقام حق لري

ديني او مذهبي نظمونه:

داسې علماء خال خال پيدا کيږي چې خالص سوچه ديني موضوعات يې يا په نثر يا په نظم ليکلي وي لکه دننگرهار د کامې سرادعلي صاحبزاده (دتفسير يسير مولف) دلوگر د موسيي فيض محمد اخوندزاده (د روضة المجاهدين ناظم). يا د کندهار مولوي حبيب الله (مشهور په اخوندزاده د گنهو کتابو نو مولف)

له دغو استثنا ئي شخصيتونو او د دوي د امثالو نه چې په احترام تير شو و، په عام ډول د دی دوری

ډېرې منظومې چې ديني مذهبي رنګ لري په جعلياتو، موضوعي احاديثو او اقوالو، ضعيفو رواياتو او حتی واهياتو او محض خرافاتو مملوې دي چې په ډېرو دغه رنګه اثارو کې قصه پردازي ډېره لکه داچې ددغو رنګو کيسو له مخه: دا ووم دوزخ تر اوومې پردې لاندې يو لوی ښامار دی چې اوياز زره سرونه لري او په هر سر کې يې اويا زره خولې دي په هره خوله کې يې داور اوياز زره ژرندې ګرزي او د قيامت په ورځ يې به لمانځان ددغه ښامار ستونې ته ورځي او داور په دغو ټولو ژرندو کې په هر يوه کې او يا او يا زره کاله دل کيږي.

داهم دقيامت کلونه دي چې هر کال يې اوياز زره مياشتې، هره مياشت يې اوياز زره ورځې وي چې هره ورځ يې ددې دنيا داوياز زرو کلونو سره برابره وي. (نعوذ بالله من ذالك ولا حول ولا قوة الا بالله.) دا رنګه کيسې ددې دورې په نظمونو کې زښتې ډېرې دي، مګر يوه سندره، داستان او چاربيته څه، چې په يو بيت کې هم چا نه دي فرمايلي چې: داستعمار، استثمار او استبداد ښامار تر دې ډېر دی.

۳ ليريک او عشقي نظمونه:

اوس به ددوزخ د ښامار د اور د ژرندو د هولناکې کيسې له هيبته راشو و د دې فاني دنيا دموسمي ليلا ډتو روسترګو، شنو خالونو او سرو شونډو، دعاشق دوفا او د معشوقې دجفا، دوصل دګړيو دلنډو الې او دهجران د تورو او اوږدو شپو تپو تيارو، د محبوبا نشه اې خمارې سترګو او د عاشق دانتظار نه ړندو شوو سترګو دستاينو او يادونو ښکلو اثارو ته د دوو وروستيو پېړيو په پښتو نظمونو کې (د معاصرينو له ځينو اثارو نه پرته) دغه زوړ مضمون دخپل کمال او جمال له لوړې او ښکلې مانۍ نه، دابتذال کندې ته غورځېدلی دی. په دې وخت کې دسرو ګلونو دخندا تشبيه داشنا دسرو شونډو يا دسپين دزخمي زړه سره، يا دغاټول دداغ تشبيه دعاشق د زړه له داغ سره چېرته دفارسي ادب د کوم ناظم ملاد خولې نه، دتدريس په وخت کې اوريدل کيږي او دګل او بلبل رنګين مضمون دپښتو ادب په ګلستان کې دانځر دګل ځای نيولی وي.

دې نازک مضمون خو هم چاته تاوان نه درلود مګر:

خوب خندا په بې غمې کيږي رحمانه!

چې په زړه يې ديار غم وي څه به خوب کا؟

۴— ملي حماسي شعرونه:

دپښتنو داپخوانی دوددیچی دجنگ‌میدان ته یې ددوول او نغارو سره تله. دغلته به اولسي شاعرانو اکثراً في البدیهه ملي حماسي شعرونه جوړول او ددوول او دسورني سره یې او رول او غازیان به یې جګړې ته تودول.

دارنګه شاعران به اکثره اسیان او بې سواده و. یو نیم ملا، ملك .... لوستونکي هم پکې پیښیده. دغه شعرونه اکثرنه دي لیکل شوي مگر خلکو، په تیره بیا اولسي هنرمند وسندر غاړو زده کړي او دیوې خولې نه بلې او دبلې نه بلې ته نقل شوي او یوځه یې سونږ ته رارسیدلي دي. ډیرښه شوي چې فرانسوي پوه ډارمستټر یوشمیر د غه رنګه شعرونه (د پښتو نخوا دشعر هار و بهار) نومي خپل کتاب (پاریس—د۱۸۸۸م چاپ) کې خوندي کړي او زه و یا ړم چې د«هار و بهار» له کتابه او یوشمیر د غه رنګه نور شعرونه مې د(تو ربریښ) په کتاب (کابل—د۱۳۳۷ ه ش چاپ) کې تولنې ته وړاندې کړي دي. دارنګه منظومې د استعماري قواءو دتیریو او تجاوزونو دعکس العملونو او دافغانانو دعادلانه د فاعي جنګونو د تمثیل په توګه منځ ته راغلي دي چې په هغو کې د سرتیرو وطنپرستو غازیانو شهیدانو د کردار ستاینه او دوطن خرخوونکو، اپورتونیستو، غدارانو، سرتجعانو، خائنانو او د پرنګیانو دتالي ختو غندنه شوې ده. دانګریزي استعمار په مقابل کې، د هندپه خاوره کې د افغانانو مقاومت، دانګلو افغان دري جنګونه— دافغاني قبایلو بې شمیرې غزاګانې، د افغاني ځوانانو یرغلونه او فداکاري، دافغانانو دملي ازادي غوښتنې سترمشالونه دي. افغانانو دبې ساروفداکاریو او قربانیو په نتیجه کې داستعمار په قوي اوپاخه دیوال دلو مړي ځل دپاره درز پیدا کړ او په ۱۹۱۹م کال دافغانستان ملي سیاسي خپلواکي ترلاسه شوه او په دې صورت د افغانستان ازادي بخښونکي جنبش داسیا او افریقا دټولو ازادي بخښونکو نهضتونو مقدمه او سرمشق شو. دافغانانو دملي مبارزو انعکاس په پراخه پیمانه په پښتو منظومو کې خصوصاً د چاربیتو په فورم کې شوی دی او په دې صورت د پښتو ادب یو ډاسې ارزښتنا که ذخیره منځ ته راغلې دچې یوازې دژبې او ادبي فورمله مخه نه بلکه د عادلانه مبارزو د مفهـــــوم او محتوې دارزښت او د رنښت له مخه هم دپښتو ادب دټولو دوروپه نسبت، او هم دنولسمې پیړۍ دجهاني ادبیاتو په مقایسه په خپله نوعه کې خرګندقدرو ړمقام لري.

دافغانستان دخپلواکۍ نهضت او روسته، د برتانوي هند دملي ازادۍ بخښونکو جنبشونو په دوران کې، دخيبر نه آخوا پښتنو او بلوڅو خرګنده او مهمه برخه واخستله.

په ۱۹۲۰ م کې عبدالغفار خان د «انجمن اصلاح افاغنه» په نوم ديوې جرګې تاداو کېښېښو داو په ۱۹۳۰ م کې يې د (خدائي خدمتګار) حزب تاسيس کړ.

په دې کلونو او ترديو روسته د خدائي خدمتګار و د حزب شاعرانو او ليکوالو هم د استعمار په مخالفت خپل او لس ته ديو والي، بيدارۍ او مبارزې درسونه ورکړي او هم يې دهند دنيمي وچې د ازادي بخښونکو نهضتونو په فعاليتونو کې مستقيمه برخه واخستله . ادبي نقادان او سياسي پوهان وايي چې په دې ملي جنبش کې زياته ګرمي او تندي دليکوالو او شاعرانو دژبې او قلم نه پيدا شوه. ددوی سياسي فعاليت او ادبي خدمت خواپه خوا او يو د بل سره ګلهپر مخ روان و. دخدائي خدمتګار د حزب موسس عبدالغفار خان ددغو ليکوالو شاعرانو په باره کې وايي:

«زه پخپله دوي ته حيران يم، شعرونه دوی و يل په حزب کې د وی فعاليت کاو مجلونه او مجرو سيتونه دوی ګالل، دژوند دتامين د پاره کسب او کار دوی کاوه او په ډير مخوارۍ او غريبۍ به يې ګزاره کوله. په دنيا کې دغه رنګه شاعران نشته ياډير کم دي.»

هو ! ددې حرکت نه پيدا شوي ادبي اثار په پښتو ادب کې خورالوړ مقام لري. د اهغه اثار دي چې پښتو ادب يې دجمود، خمود، رکود او فتور له حالت نه ايستلی او هغه يې د يو ژوندی، پرمخ تلونکی، ازادي غوښتونکی، منظم حرکت په جريان کې اچولی دی . دغه اثار د ټ.دنيمې وچې دازادي بخښونکو جنبشونو دبريالي کولو په لار کې د قدرو ړستره برخه لري چې په مليونو سيلونو بې ګناهو بنديانو، مظلومو انسانانو او محکومو خلکو ته يې دسپيڅلو دحقوقو، عدالت ازادۍ، برابرۍ، سولې او ديموکراسي لار پرانستې ده.

ګرانو استادانو درنو او ريدونکو !

په دوو روستيو پيړيو کې د پښتو نظم ته يوه کتنه په پورته دول په لنډه توګه وړاندې شوه، ددې و ينا په پای کې، ستاسو حضور ته ددوو ټکو له امله خپل معذرت وړاندې کوم :

لومړی داچې د پښتو دمعاصر نظم په باره کې يعنې دافغانستان داستقلال نه وروادي خوامې هيڅ و نه ويل څکه چې:

داخو زما په نظر ښېله دوره ده او ښېله خبره نه غواړي او زه فکر کوم چې په دې باره کې به کوم بل ملګري رڼا واچوي او زه دخپلې وینا وخت پوره بولم. هو! دخدائي خدمتګار و خبر ښېله ده. بل معذرت مې دادی چې ما ښيځې دشاعرانو نمونه او دشعر دنومونې رانه وړی ځکه چې دوخت دکموالي له امله دوینا داو ږدوالي نه ډاریدم. ښیاهم که ډیر ټینګښ یاست او له ما نه ضرور کومه نمونه غواړئ نو درواخلئ دپښتو په یوه لنډۍ کې یوه لنډه نمونه: هغه لنډۍ چې یوازې زمونږ دملي ادبیاتو نه بلکه زمونږ د ملي تاریخ دازادۍ غوښتلو د نهضت دمبارزو یوه زرینه کړۍ ده. هغه لنډۍ چې هم لیر یک رنګ لري او هم حماسي اهنګ، هم عالي روحیه پکښې نغښتل شوې او هم ملي تاریخي داستان هغه لنډۍ چې هم د پښتو او پښتونوالي بو مجسم تصویر دی او هم داستعمار په ضد دافغاني تصویر ځلاند تفسیر هغه لنډۍ چې دنن نه پوره سل کاله دمخه دمیوند په جګړه کې دملالۍ له خوا ویل شوې ده.

که په میوند کې شهید نه شوې!
خدایږو لالیه بې ننګۍ ته دې ساتینه

کابل — خیر خانه — د ۱۳۵۶ د زمري لسمه

پوهاند محمد رحیم الهام

دهنري والتر بیلو د پښتو گرامر ځینې خصوصیتونه

سریزه

زما اراده دانه ده چې په دې مقاله کې د بلیو د پښتو گرامر تول تخنیکي او فني خصوصیتونه د هغه تول بابونه فصلونه او بحثونه په مفصل ډول وڅیړم. په همدې توگه زه نه غواړم چې په دې گرامر باندې د معاصرې ژبپوهنې د ضوابطو په رڼا کې کوم انتقادي نظر و اچوم بلکې ساکوشش کړي دي چې د دې گرامر ځینې هغه ټکي په تشریحي توگه راواسپړم چې رابرسیره کول یې زما په نظر د پاملرنې وړ برښي.

۱ــ دهنري و التر بیلو د« پښتو یا پښتو ژبې گرامر» دوه ځله چاپ شوی دی :

لومړی ځل په لندن کې د«گلبرټ او رونگتن» له خوا د ۱۸۶۷ کال د جنورۍ په میاشت.

دوهم ځل په لاهور کې د«رای صاحب گلاب سنگ او زامنو» له خوا د«مفید عام» په مطبعه کې په ۱۹۰۱ عیسوي کال کې. نور چاپونه یې ماته نه دي معلوم.

نو اوس د دې کتاب له لومړي چاپ څخه څه د پاسه ۱۱۰ کاله او له دوهم چاپ څخه یې نږدې ۷۶ کاله تیر یږي. لومړي چاپي نسخه یې ما نه ده لیدلې. د دوهم چاپي نسخه یې چې د پښتو ټولنې د کتابخانې څخه ماته سپارله شوې کومه اوږده سریزه نه لري.

په یوه جمله کې د خپرونکي نوم راغلی او لیکل شوي دي چې: «د میرسن بلیو په خاصه غوښتنه دا رتیا د لري کیدو په مقصد چاپ شو.»

۲ــ دکتاب ژبه انګلیسي ده پښتو کلمې او عبارتونه دپښتو په الفبې او په یوه خاصه فونتیکي الفبې لیکل شوي دي چې دوا ړه الفبايي سیستمونه دپښتوداسلا دتاریخ دانکشاف له نظره خیر لوو ړدي او زه دلته خبري نه وربانديکوم.

کتاب دموضوعاتو فهرست نه لري. که داساسي برخو له جز ئیاتو څخه تیر شو په عمومي توګه دالاندي مهمې برخې په کې لیدلې کیږي.

الف: مقدمه چې په کې دکتاب دلیکلو د هدف او دپښتو ژبې دمنشاء په باب خبري شوي دي.

ب: دپښتو دحرو فو پېژ ندګلوي چې دګرامر لیکلو په عنعنوي سیتودونو کې دلو نو لو ـژې پرځای راتله.

ج: دپښتو صرف.

د: ځینې تمرینې متنونه.

په کتاب کې د نحوې برخه نه ده راغلې او دغه خلا دپښتو په ګرامر کې لاتر اوسه پورې هستې چې بنایي ډکه شوې نه ده.

۳ــ دغه ګرامر اساساً دپښتو دزده کړې له پاره په اداري او سیاسي منظور لیکل شوي دي بلیو په خپله وایي:

«دبرتانوي هند داباسیين دپوري غاړي په پولو کې د لس کلنې مودې خدمت په ترڅ کې ساته داواقعیت څرګند شو چې دسرحد ډیر لږ شمیر مامو رین چې ددي سیمو پر خلکو باندي حکومت کوي او ډیر هغه کسان چې ددې سیمې له خلکو سره یو ځای او سیږي ددي خلکو په ژبه پوهیږي. حال داچې دوا ګن او راو رتې پښتو کتابونه پخواله چاپه راوتلي دي او په لسو تیرو کلونو کې دسرحد مامو رینو ته معلوم دي.» په دې توګه بلیو دپښتو زده کړه په افغاني سیمو کې دبرتانوي مامو رینو داداري او سیاسي اغیز نا کې دپاره حتمي ګڼله. دې په خپله سر یزه کې له یوې خوا داباسین دپو ري غاړي پر او لس او سیمې باندي دخپل وخت د برتانوتسلط او نفوذ زیاتو لو ته اشاره کوي او له بلې خوا له دې نه شکوه لري چې داسیلا په جګړه (۱۸۶۳) کې دګوتو دشمیر په انداز مامورین هم په پښتو نه پوهیدل. دده له وینا سره سم کله چې د ۱۸۶۳ کال په جنوري کې دپښتو از مو نې اخیستلې کیدي دهند بر تانوي حکومت

پنځه‌سوه روپۍ په‌محاوروي پښتو کې دېر بریالیوداو طلبانو دپاره دانعام په‌توگه ومنله. بیا په ۱۸۶۵ کې دپښتو ازموینو معیار دهندي ژبې دازموینو په‌شان ترتیب شو خو بیاهم په‌ازموینه کې یوازې شپږ کسه بریالي شول. دبلیو په قول یو خو حکومت د پښتو دزده کړې دپاره څوک نه‌تشویقاوه او بل انگلیسانو پښتو ژبې ته‌دنا مفهومو گډوډو او ازونو په نظر کتل او ویل یې چې دغه ژبه ځکه گرانه‌ده چې منظم قواعد نه لري او ځینو نسوروالو چې دپښتو زده کول پرته‌دوخت له‌ضایع کولو نه بله کومه گټه نه‌لري. دی ددغو اسلوله څېړلو څخه دي نتیجې ته‌رسیږي‌چې: «ډېرو کمو کسانو دپښتو دزده کړې ربړ پرځان گاللی او دغه ژبه له نظره‌غورځیدلې او نامکشوفه پاتې ده‌له دي امله دپښتو په‌باب غلط خیالات پرله‌پسې دوام موندلی او په‌هغې باندي په‌نه‌پوهیدلو یا لږ پوهیدلو منتج شوي‌دي»

نو بلیو لکه چې پخپله همورته اشاره کړې ده د خپل گرامر د لیکلو دپاره دوه‌هدفه درلودل:

الف) داچې انگلیسي مامورینو ته ددوي‌دداري‌موثروالي په منظور دپښتو دزده کړې داسانتیاله‌امله یو گرامر (او همدغسې یو قاموس) ولیکي ترڅو دوي‌په دلچسپۍ سره پښتو زده‌کړي او ورته گرانه ونه‌بریښي.

ب) داچې انگلیسانو ثابته کړي چې پښتو ځانته منظم قوانین او ضوابط او سم گرامر لري. دبلیو په‌عقیده دکپتان‌واگن او راورتي گرامرونه سم نه وو لیکل شوي او پښتو یې نامنظمه او گرانه ښوولې.

۴ـ بلیو ته‌په‌۱۸۶۴ کې دامبیلا له‌جگړې نه‌نژدې‌یو کال وروسته دافکر پیدا شوي دي چې خپل گرامر او پښتو قاموس پورتنیو هدفونو ته درسیدو په‌نیت ولیکي.

۵ـ دبلیو گرامر دماخذونو فهرست نه‌لري. دي پخپله ادعا کوي چې له پښتنو سره‌د اوږدې‌مودې‌ژوند څخه وروسته یې پښتو په عملي توگه زده کړه، دواگن او راورتي او نورو منابعو څخه یې زیاته استفاده کړې‌او خپل راغونډ کړي‌مواد یې دفوربر د هندوستانې ژبې دگرامر دطرحې پربنا تنظیم کړي دي. بلیو ادعا کوي چې دده گرامر نوي اسانه او منظم دي.

۶ - د بلیو ګرامر د لیکوونکي د هدف په اساس یو درسي کتاب دی. د بلیو په زمانه کې د ژبې د تدریس او زده کړې د پاره داسې یوه طریقه رایجه وه چې اوس یې موږ د (ګرامر - ترجمې) د طریقې په نوم یادوو. د دې میتود د تدریسي تطبیق داسې و چې یو متن به استاد له خوا شاګردانو ته ترجمه او ګرامري رغښتونه به یې شرح کېدل. د شاګردانو د مراجعې د پاره به د (تحریري یا شفاهي) متن په څنګ کې د ژبې یو ګرامر او اساسي او زیات استعمالېدونکو لغتونو یو قاموس به لیکل کېده. بلیو هم د خپلې زمانې د ژبې د تدریس له طریقې سره سم خپل ګرامر لیکلی دی چې په پای کې ځینې ژبني متنونه لري او د هغه په څنګ کې یې د پښتو انګلیسي او انګلیسي پښتو یو قاموس خو هم تدوین کړی دی. خو په خپلو ګرامري څېړنو کې یې له هغه میتود څخه کار اخیستی دی چې معاصر ژبپوهان یې د ګرامر لیکلو کلاسیک میتود بولي. په غربي دنیا کې د ګرامر لیکلو منشاء او طریقې لرغوني یونانیانو ته رسیږي. ارسطو (۳۸۴-۳۲۲ ق.م.) د یونان نامتو فیلسوف د منطق د څېړنې په ترڅ کې کلمه د اسم فعل او حرف په درې ډولونو باندې وېشلې وه، رومي او سریاني پوهانو د ارسطو همدغه میتود د خپلو ژبو د ګرامرونو په لیکلو کې تطبیق کړ. په اسلامي دوره کې کله چې عربانو د لومړي ځل د پاره د خپلې ژبې د ګرامر لیکلو ته مجبور شول نو ابو الاسود دوئلي (   )چې سریاني ژبه یې زده کړې وه او د ارسطو له میتود سره اشنا شوی و د سریاني ګرامر لیکوونکو په تقلید یې د عربي ژبې کلمې هم په اسم فعل او حرف باندې ووېشلې. همدغه میتود بیا وروسته په ترتیب سره د دري او پښتو په ګرامري څېړنو کې تطبیق شو او تر اوسه پورې زموږ د هېواد په مدارسو کې رواج لري. خو په اروپا کې د ارسطو د میتود تر څنګ د یوناني دایونیسیوس تراکس د ۲ ق.م. پېړۍ میتود د چې کلمه یې پر اتو ډولونو وېشلې وه عمومیت او رواج وموند چې تر اوسه پورې دوام لري.

بلیو خپل ګرامر نه د تراکس د میتود پر اساس بلکې زموږ د ارسطو یې عنعنوي میتود پر بنا لیکلی دی دی وایي: « په پښتو کې د عربي او دري په شان د کلمو ګڼ شمېر ډولونه پر درو ډولونو یعنې اسم فعل او حرف باندې وېشل کیږي. » د نونسمې پېړۍ په یورپ کې د ارسطو تر میتود د تراکس میتود غوره بلل کېده او پوره رواج یې موندلی و. خو

بلیوچی دبرتانوي مستعمراتو دکلتور ژبې او ادب دخېړنو دحتمیتوب له‌نظره دوګړو د موثري اداري په‌منظور دالفنستین دمکتب صادق پیرو دي‌د پښتو دګرامر په‌لیکلو کی دافغانانو خپله عنعنې طریقه چی داسلام‌له لاري راغلې وه‌غوره کړه ترڅو چی برتانوي‌مامورین پښتو ژبې دزده کړي په ترڅ کی دافغانې‌ولس‌له علمي جهان بیني سره‌هم‌اشنا کړي .

۷ – دبلیو په‌ګرامر کی دعلمي مصطلحاتو مساله هم دغور وړ بر یښې ددي کتاب په ځینو برخو کی دغربي (انګلیسي) ګرامري مصطلحاتو سره جوخت عربي مصطلحات هم راغلي دي‌چی که راغونه‌ کړي شي دګرامري اصطلاحاتو یوه وړه کی‌پښتو انګلیسي قاموس ورڅخه جوړیدای‌شي .

۸ – بلیو دخپل پښتو ګرامر په‌سریزه کی دپښتو ژبې دمنشاء‌په‌باب کی خپل‌خاص‌نظر څرګند کړي‌دي‌چی‌زه‌دهغه په‌تشریح کولو او نه‌انتقادسره خپلې خبري پای‌ته‌رسوم

بلیو په‌صراحت سره‌دپښتو دمنشاء په‌تشبیتولو کی تیروتلی دي. دي‌وایی چی پښتو د هندوستانی دژبې په‌شان دګرامري رغښت له‌مخې دسانسکریت یوه لهجه ده‌خو له‌دي‌اسله چی‌له‌دري‌ژبې‌څخه‌یې ګڼ شمیر کلمې اخیستی دي‌مغرسه‌بنه‌یې غوره کړي‌ده او دخپلې دغې ادعادثابتولو دپاره‌داسی دلایل راوړي :

الف) دپښتو نومونه په‌اصلي‌او اوښتې حالت کی‌دهندوستانی‌ژبې‌دنومونو په‌شان اوړي او ګردانیږي .

ب) دپښتو صفتونه او فعلونه‌دهندي ژبې د صفتونو او فعلونو په‌توګه دجنس‌او عددپه لحاظ خاص ګردانونه لري خو په‌دري‌ژبه کی دغه خصوصیت نشته‌ته .

ج) په‌هندي توګه دپښتو فعلونه سره‌له‌دي‌چی په -ل‌او -یدل‌له‌مصدري‌نښانو سره‌ددري له(-ن) او -یدن‌و الامصدرونو سره مطابقت څرګندوي‌دجنس له‌نظره دهندي ژبې دفعلو -نو په‌شان ساختمان لري او دغه خصوصیت‌په‌تیره بیادماضي‌فعل په‌معلوموصیغو کی‌چی‌اسم په کی مفعولی حالت ولري‌له‌و رایه څرګندیږي .

د) داسی بریښی چی‌پښتو له‌اره‌دسانسکریت یوه لهجه وي. او سنی هندي دري بڼه یې دهندي‌او دري ژبو قبایلو دیونابېره‌برخورد او داوږدو اړیکو له‌اسله غوره کړي‌ده او په نتیجه کی ډیري دري کلمی پښتوته ننوتې دي، دغه دخیالې کلمې یې له‌دي‌چی دپښتو په

گرا سري ساختمان باندي اغيزه وکړي پخپله په پښتو کی منحلی شوي دي او بدلون او تحول یی سوندلی دي .

ه) پښتو خپله او سنی بڼه افغانستان ته دعر بانو له راتګ څخه دمخکی او م‌عیسوی پیړي ته په‌نژ دي و ختو کی احتمالاً هغه وخت غوره کړی‌ده چی عر بانو دهندلو ري‌ته‌و دانګل که‌څه‌هم افغانانو داسلام دین او قوانین ومنل خو دعربی ژبی دخو پیړیو په لړ کی په پښتو باندي تاثیر و نکړ .

وبلیوته داسی معلو میږي هغه سیمی چی او س (دبلیو په‌وخت کی) په افغانستان کی شاملی دي‌دعر بو دراتګ په‌زمانه‌حتی خو پیړي مخکی ددي‌سیمی دشرقی او غربی او سیدو نکو له‌خوا په‌نژ یت سره‌اداره کیدلی‌او دمحمو دغزنوي‌په‌زمانه کی (یو و لسمه‌پیړي) یو راجاپه کابل کی‌پاچهی کوله بنایی چی ددغه راجا ترلاس لاندي وګړي د بو میانو او مهاجرانو له‌ګډون څخه شوي‌وو ، بلیو وایی احتمال لري چی دنو رستان خلک ګوجران د هندو کش او دافغانستان دشرقی سیمو نو رقبایل او همدغه‌راز دکابل دلو یدیزو برخو تاجیکان او هزاره‌ګان چی ټو ل په‌دري ژبه خبري کوي په‌افغانستان کی‌له اسلام څخه د پخوا و ختو نو داو سیدو نکو بقایاوي.

(دبلیو پدي عقیدي باندي لمړي دارمستتر او بیاګایګر په‌علمی ډو ل انتقادونه کړي‌دي بلیو د خپل ګرامر د سریزي په‌پای کی داخبره هم کوي چی که‌څه هم افغانان دهند او پارس ددو و امپراتو ریو په‌منځ کی‌دو صل دکړي‌په‌حیث‌او سیږي اوددوي‌وطن افغانستان نوسیږي‌او په‌خپله و رته پښتو نخوا وایی له لسمی عیسوي پیړي نه یی راهیسی تبارز کړي دي‌په‌خپل ملیت باندي افتخار کوي او ددوي‌ژبه پښتو هم داسی یوخاصیت لري چی که څه‌هم ډیري غیر پښتو کلمی په کی داخلی شوي دي‌خوخپل ساختمان یی خوندی ساتلی رونا پښتو عناصر بی‌داسی حل او هضم کړي‌دي‌چی دهغو اصل پیژندل په‌زیاتروموارد کی

ګران‌بریښی باغ بالا - کابل

داسد۸ — ۱۳۵۶

خیړنمل ژواك

د ۱۳۱٦ ه ش کال څخه تر ۱۳۵۵ ه ش

کال پورې د پښتو ژده کړې تکاملي لار

د پښتو د ښوونې او زده کړې لومړني مراحل د هغو درسي کتابو له مخې چې موږ یې پیدا کولای شو د ۱۳۱٦ ه ش کال څخه د هغه تدریسي کتاب څخه شروع کېږي کوم چې په ۱۳۱٦ ه ش کال کې د مرحوم صالح محمد خان په زیار د «پښتو ژبه» په نامه چاپ شو د همدې کتاب متن لکه د ده د نورو تدریسي کتابونو چې په حبیبیه کې یې تر استقلال د مخه لیکلي و تدریسي بڼه لري او د پښتو د (الف، بې) څخه نیولې بیا تر سمو متنو نورو ریو په همدې شان د پښتو د ګرامر د تذکیر او تانیث د صفت او موصوف په تړیعت سره پام شوي دي

دا کتاب د هغه وخت یو غوره تدریسي کتاب ګڼل کېږي چې د پښتو خاص مباني توري او د تورو علایم سیواد «څ» د توري څخه تر او سه مراعات شوي دي یعنې یوازې د «څ» د توري علامه بدله شوې ده چې په هغه کتاب کې په «ځ» لیکل شوي دي نور توري لکه «ډ» (ښ) «ړ» «ږ» ښ او «ڼ» نن هم د هغه کتاب په رنګ لیکل کېږي

د کتاب شروع هم د ګرامر په مراعات په هغه شان مراعات شوي ده چې د ۱۳۲۲ ه ش کال په دوهم نظر سره چې پښتو ټولنې د ۱۳۱۹ ه ش کال د پښتو کلمه سمولی او نوي نظر د نویو ایجاباتو سره پر کېدي ډېر لږ تفاوت پکښې را غلی دي یا په بل عبارت د هغه وخت د پښتو ټولنې څېړنو په همدې لومړي تدریسي کتاب کې ډېر غور کړی

و حتى يو ازي كمزوري يى داوه چې يو كتاب و او سلسله يې نه درلوده ياداچې په همدي يوه كتاب سره پښتو دپښتنو زده كوونكي نه شو اي زده كيدلاى بيا هم دپښتو دپاره ښه غنيمت كتاب بايد وړته وويل شي ياداچې سو ړ دا كتاب دتورو دعلا يمو او شروع او ستنو د ټا كلو په اعتبار خو را غوره كتاب او دپښتو دزده كړي غوره اساس گڼلاي شو

دپښتو هغه قرائتو نه چې دښوونځيو دپاره جوړ شوي دي:

په ۱۳۳۳ هش كې دپښتو لوسړنى قرائت دمرحوم پاينده محمد زهير له خوا جوړ شو چې ددي قرائت خاص سرليت دادي:

اول:—د پوهنى دشاگردانو ددو هم صنف ماشومان او د ماشومانو فكر او فهم ته توجه يكښې شوي ده دېلي خوا تردغه وخته دپښتو كتاب پخه كلي دلويانو دپاره جوړي او دلويانو فكر په نظر كې نيول شوي و مگر پاينده محمد زهير مرحوم د كتاب اغاز ددوارو فكر و نو په سو يه و نيو او د ابتياد يې دوطن دزامنو دپاره په نظر كې وساته چې دا كار په خپل وار ابتكاري رنگ لري او د وطن دماشوم صنف يادلي ته ددوي دفكر په نظر كې نيولوسره قرائت جوړ شوي دي په دي قرائت كې دژبې دزده كړي او دژبې دزده كړي سيتو د په هغه شان چې لازم وي په نظر كې نه دي نيول شوي بيا هم سو ړ دي اقدام ته نوي او ابتكاري وايو چې وروسته تر دي په ۱۳۳۸ كې ښاغلي عبدا لغفورو ياند ددريم صنف دپاره دا كار تعقيب كړي دي په همدي شان په ۱۳۳۳ هش كې ښاغلي عبد الروف و يسا داوم صنف دپاره همدغې لاري ته دوام ور كړي دي چې داتم او نهم صنف دپاره يې په همدغه سلسله كې قرائت و ليكه :

په ۱۳۳۹ هش كې دلسم صنف دپاره ښاغلي عبدالروف بينوا د پښتو قرائت ليكلى دي او ديو لسم صنف دپاره ښاغلي پوهاند عبدالشكور رشاد او ددو لسم صنف د پاره ښاغلي پوهاند رشتين دپښتو قرائت و ليكه

د۱۳۳۳ هش كال څخه تر ۱۳۳۷ هش كال پورې دپښتو قرا ئتونو دخصو صيا ت :

ددي قرائتو نو خصوصيات او ممیز ه داده چې دژبې دابتدائي دزده كړي په عوض دژبې هغه هنري او ادبي برخې ښودل كيدي كوم چې د كلاسيك ادب ماهيت يكښې نغښتى و

مثلاً په‌دي ډول پښتو قرائتونو کی دېخوانیو شاعرانو شعرونه او هنري نثرونه دډول‌ډول محتواوه په‌لرلو وسره راوړل شوي و

چی دي مضامینو یادمضامینو په‌محتوي کی هغه‌خه‌ښودل کېده کوم‌چی‌دیوه ادیب او ادب پوهی ته‌گټه پکښی متصوره وه مگر دژبی زده‌کړه یادژبی د تعمیم غرض پکښی ضمنی غوندي گڼل کېده نتیجه داچی دپښتو ژبه نه‌په‌زده کېدله تردي لاعجیبه داچی همدغه دپښتو قرائتونو دهغه محیط دپاره وو کوم‌چی سورنی ژبه یی‌پښتو وه یاخودري وه په‌دي کی شک نه‌وچی دپښتو ژبی محیط دپاره په‌دي لحاظ چی‌ژبه‌یی‌مورنی‌وه تریوه حده گټوړ ثابتېدله مگر دهغو محیط دپاره چی‌مورنی ژبه یی پښتو نه وه دیره غیرموثره یاداچی دژبی او پښتو دزده کړي دپاره په‌سل کی‌لس گټه هم‌نه ځنی اخستله کېدله داگټه اصلاً په‌نظر کی‌نه‌وه نیول شوي او نه هم دهغه وخت دپوهنی‌په پروگرام کی نیول کېدله. دي‌نقیصی ته‌خه‌ډول‌پام‌شو

ددي ډول نقیصی دمخی گرزولو د پاره یوبل علاج په نظر کی نیول شوي وهغه دگرامر زده کړه وه‌چی معلمینو به دپښتو ژبی گرامر ته‌توجه کوله یعنی ژبه یی په گرامر سره ښوله په‌دي کی‌شک‌نسته چی گرامرد ژبی د زده کړی دپاره‌کمک کولای شی‌مگر ژبه‌یی‌دژبی‌زده‌کوونکی ته‌نه شو اي ښوولاي په‌هرصورت گرامر هم د پښتو ژبی دزده کولو یومعارفی نیول شوي پروگرام غوندي و چی‌معلم په‌بیل ساعت ورته تیاکلی و داهژبی زده کړه دهر محیط دپاره وه دمثال په‌ډول‌د یوه‌دري ژبی زده کوونکی دپاره به‌دماضی گردان یادبل زمان‌گردان اسانه وخوخبره کول ورته گرانه‌وه ددي ډول پروگرام یوه‌زیان ته‌چی دپښتو نه‌زده کول‌ودوخت متصدیان ملتفت شول او دپوهنی په‌وزارت کی‌په‌(۱۳۳۳) کی اقدام هم‌پکښی وشو

د۱۳۳۳ هش کال: په همدغه کال کی دپوهنی وزارت یوه غونډه‌جوړه کړه او دپښتو دقرائت دپاره نظریات وړاندي شول

دهمدغـه پـروگرام سـره سـا چی د ژبی معلم وم د «نیـوستو مـا یکل ویست هغه نظر وړاندي کړ چی دانگریزي ژبی دزده کړي دپاره مایکل ویست د د وهمی ژبی په اساس په‌کاراچولی وددوهمی ژبی اساس دمورنی ژبی او ناموړنی ژبی دمحیط

په‌نظر کی نیولو سره داړول و :

اول: داشنالغاتو تاکل‌او تولول

دو هم: د همدي لغاتوو یش دقر ائتو نو دپاره

دریم: په‌لغاتو ور کولو او زده کړه کی دتصویر سرسته دشاگردد فکر او ذهن دپاره په نظر کی نیول‌و

څلورم : په‌همدي لغاتو کی دهغو لغاتو په‌نظر کی نیول چی په‌پری‌فکس‌یعنی‌سابقی او سفکس یعنی لاحقی سره ډیر یدل غرض‌وي او دلغاتو بدلول په اسانه شوول کیږي

پنځم : همدغو لغاتو په‌حدود و کی دهرقرائت دپاره دلنډو کیسو جوړول

شپږم: دهمدغو لغاتو څخه‌واړه دیالوگونه دهرقرائت د پاره جوړول

اوم : دهمدغو لغاتو گرامري خصوصیات ښوول او زد ه کو نکو ته تو ضیح کول

اتم: دهمدغو لغاتوپه‌مرسته دلسوزرو په شمیر یوقاموس جوړول داوز مانظر دنوي متو ددپاره چی دڅلورم صنف قرا ئت سی جوړ او دهغه وخت د ژ بی هغو متخصصینو ته وړاندي او ومنل شوچی په ۱۳۳۳ هش‌کال کی طبع اوچاپ هم شو ددي کتاب دبنیاد ایښید لو په‌وجه د څلورم هغه صنف دپاره ومنل شودچا چی دو همه ژ به پښتووي یعنی داکتاب ددري او اوزبکی یانورو هغو محیطونو د زده کوونکو دپاره ومنل شوه‌د چاچی مورنی ژ به پښتو نه وه دا کتاب دخپلو ټولو ضمیموسره مااو دهغه وخت متخصصینو مفید گڼه او بیله دي چی‌یولاربود یعنی گایدرولر ی‌میدان ته‌وا چول شو د دي سلسلی په‌تعقیب په ۱۳۳۴هش کی ښاغلی پوهاند رشتین دپنځم صنف دپاره په‌عین اصولو سره قرائت تالیف کړ او په ۱۳۳۵ ه ش کی ښاغلی عبدالعزیز خاوري د همدغی سلسلی په‌تعقیب دشپږ م دپاره اومرحوم مولوي شیرگل داوم صنف‌دپاره کتابونه تالیف کړل

داڅلورجلده کتابونه دديړول مزیتونو او نقایصو سره‌مخامخ و

اول‌مزیتونه: په کتابونو اوقرائتونو کی هغه لغات انتخاب شوي وچی په محاوره کی ډیر استعمالیدل

دوهم :دلغاتو شمیر دقرائتونو په‌ټولو کی ویشل شوي‌و

دريم: دتصوير په‌سلگري دزده کړي اسانتيا و رسره سله شوه

څلرم: محيط په‌نظر کی نيول شوي و يعنی د لوسړي او دوهمی ژبی سراعات دسولف سره ساتل‌شوي‌و

داخلورسز يته‌دهمدي سلسلی په‌برخه و

هغه‌خلاوي چی‌په‌دي سلسلی کی‌نه‌شولی‌پوره:

۱—: داچی کيسی نه‌شوي ورته جوړي او په همدغو لغاتو سره دکيسو جوړولو دتکررا څخه‌زده کوونکی‌بی‌برخی پاتی شول چی‌دسلسلی په‌اهدا ئو کی گڼل شوي وي

۲—: مکالمه اوديالوگ دهمدغولغاتو څخه نه شوجوړ چی په دي نقيصی سره‌دتکرار چانس‌وړل‌شوي‌و

۳—دگراسري برخی توضيح او تشريح پاته‌شوه‌چی دهمدي لغاتو دښه زده کړي او تکرارمخه يی‌و نيوله

۴—دقاموس‌جوړولو برخه پاته شوه‌چی دهمدغو زده‌شوو لغاتو په‌سرسته نورنوي لغات‌زده‌شوي‌و اي

۵—ترټولوسهمه داچی دمعلم‌دپاره دهمدي سلسلی اهداف او لارښوونی‌پاتی شوي‌وي‌او ښوونکی داخيال کاوه چی‌همدغه متن‌د همدغه تصويرسره غرض‌دي او بس خو بيا هم نسبت هغو قرائتونوته چی‌صرف دځو ليکوالو دمقالو په‌راټولو لو او دځوا شعارو په‌خوښوولو سره دپوهنی دشاگردانو دزده کوونکی مخی‌ته ايښوول کيدل غوره‌سلسله‌وه

په ۱۳۴۵ هش کال کی دقرائتونو دجوړيدلو دپروژی تحول‌او تکاملی‌دوره:

په‌همدغه کال کی دپوهنی دوزارت د دارالتاليف او ترجمی په‌رياست کی دتاليف تحول راغلی دي چی‌ددغه لوي اقدام په‌اثر دپښتو ژبی دزده کړي داسانتيا ود پاره داپه‌نظر کی و نيول شول:

اول:دلوسړي ژبی په‌حيث د«کی‌و رډ» اصول دښاغلی عبدا لقادرددا رالتأليف درياست دلوسړي ژبی غړي داپوول توضيح کوي:

د ۱۳۴۵ ش کال په‌لوسړنيو وختوشپو کی چی‌دپروژي دتاسيس کال‌هم دي ددي

پروژي غړی دټول افغانستان په کليوا وښارونو کی د لغاتو د ټولولو دپاره و گرزيدل اوهغه لغاتيی چی ډير استعماليدل ځانته معلوم کړل او روسته يی ديرخی ته توجه وکړه چی دماشوم دلوسړنی اوريدنی او پيژندنی لغات کوم دي دوهم واريی په کوڅه او بازار کی کوم لغات خوښ کړي او پيژندلی او اوريدلی دي. وروسته يی بيا غوښتنه کوم پلوته وي ټکلونوته که غټوغټو خبروته! ددي ډول معلوماتو وروسته يی د «کی‌ورد» دپروگرام په‌اساس څلور ډوله کتابونه ترتيب کړل.

اول: داماد‌گی‌ددوري کتابونه.

دوهم: دوبلو يعنی‌قرائت کتابونه.

دريم: دسهارتونو کتابونه.

څلورم: دښوونکی‌دلارښود کتاب.

په‌دي وخت کی‌داستودونه- مخی‌ته‌وړاندي‌شول:

اول) دالفبامتود

دوهم) دجملی متود.

دريم) دکيسومتود

وروسته‌دکيسومتودچی‌دکل‌څخه جزته‌وغوره‌وگڼل‌شو نن‌همدغه‌دکل څخه‌جزته متودداماد‌گی ددوري څخه اودقرائت دمتن په‌صورت دسهارتوسره دښوونکی دلارښود په‌مرسته دژبی‌دپاره په‌کار لويدلی دي چی داستود دلوسړنی ژبی د پاره غوره گڼل شوي دي. داستود «کی‌ورد»داصولو په‌اساس دپښتوژبی‌محيط دپاره دپښتوقرائتونه جوړوی او ددري ژبی دپاره ددري محيط په‌اساس بيل کتاب جوړ ل غواړي ځکه ديوي ژبی قرائت په‌هغه ځاي کی‌چی مورنی ژبه يی‌نه وي گټورنه‌دي.

په‌دي اصول کی‌هم تصوير دلغاتو دزده کړي دپاره ډير گټوردي په همدی شان ښاغلی پير محمد وردک دپوهنی دوزارت ددارلتاليف درياست دفنونو دڅانگی غړي ددوهمی ژبی دښوونی په‌برخه کی دقرائت جوړولو اساس په‌لاندي ډول بيان کړ:

دپروژي دغړيو د خوادژبی دقرائت کار په‌فردي ډول نه کيږي بلکه‌داکار په دسته‌جمعی‌ډول کيږي مثلاًيو کيسی‌ليکی‌چی‌په‌هر کيسه کی‌به (۱۵) نوي لغتونه زيا تيږي

او يو كتاب ديرش كيسى لريچى‌داكتاب ديوه كال دپاره دي او ديوه كال پروگرام
بلل كيږي دوهمه برخه دهمدغى كيسى په لغاتوسره ديالوك دي ديالوك دلوست
دوهمه برخه ده.

دريم پارت‌دمهارت برخه‌ده مهارت هغه عمده برخه‌چى شاگردان فعال‌ساتى.

دمهارت‌څلورعمده عنصردادي:

۱—اول‌دغوږنيولو مهارت غوږنيول داوريدلو څخه فرق لري‌مثلاًيوږغ په اوري خوغوږبه دي‌يوي بلى خبري‌ته‌وي.

۲—دخبروكولو مهارت چى‌په‌زده كړونكى كى‌دخبروقوت پيداكړي‌شى.

۳—دلوست‌مهارت چى‌لوست په‌وكړاي‌شى.

۴—دليكلو مهارت چى‌ليكل‌په‌وكړاي شى.

په‌حقيقت‌كى مهارت دادري (۱—۲—۳)استعداد ه‌ژوندي‌كوي.

۱—دتخليق قوت دمهارت په‌واسطه په‌زده كوونكى كى‌پيداكيدلاي شى.

۲— دمهارت په‌عنصر سره دزده كړونكى دتجسس قوت ډيرپري چى‌شاكرد مصروف ساتى.

۳—دمهارت‌په‌واسطه دشاگرددپاره تنوع دضرورت مسئله حل‌كوي.

داتول پرابلمونه دلارښودپه‌واسطه حل‌كيدونكى دي چى‌ديوه قرائت تول كارد لارښود سره تعلق لري.

په‌دي وخت‌كى دباغلي وردك دپنځم صنف كتاب‌چى (۱۲۲) پانى دي او يو لارښود لري چى(۱۷۹) غټى‌پانى دي چى واقعاً تول دمعلم دتولو اسا نتيا وو دلارښوونو سره تعلق لري راوښود.

په‌عين حال‌كى داقرائت دتصويرونو سرسته هم لري چى دزده كوونكى دتجسس او التفات يادمطلب پوهيدلو ښه‌سرستيال باله كيږي.

لنډه يى‌داچى داسلسله نسبت تولوسلسلوته‌په‌سل‌كى(۶۰) مزيتونه لري. د۱۳۴۵هش تلاش او تكاملى دوره دپښتو دزده كړي خوراغوره تدريسى سلسله‌ده.

د۱۳۱۹ ه ش کال څخه تر ۱۳۳۷ ه ش کال پورې دپښتو ټولنې د کلیو تدوین او د سلسلې خصوصیات :

د پښتو د کتابونو او کلیو جوړښت او تالیف دپښتو ټولنې دغړیو غوره اقدام وچې دجملو په اساس او دځینو تاریخی کیسو لاره یې غوره کړې وه په دې سلسله کې هم د کل څخه دجزء لورې ته اراده غوره شوې وه یعنې د همدې لارې دلویانو د ذهن او ضرورت په اساس متو د په نظر کې نیول شوي وو خو دلته دخلاصهم ټکی داوچې شو ونکي ورته نه و موجود او دښوونکو سره لارښودنه هم نه وه موجوده په همدې اساس دالړی که څه هم د ۱۳۱۹ ه ش کال څخه تر ۱۳۳۷ ه ش کال پورې په ټولو دفترونو کې وچلیده بیا هم دیوه امتیاز په لرلو سره دهغه ډول نتیجې سره نشو مخامخ لکه څنګه چې غوښتل کیدل که څه هم په دې ضمن کې دګراسرې ښودنې سرسته هم وسره وه خو بیا هم په هغه شان فایده نه وه ځینې اخستې شوې . یعنې ددې کلیو مطلب ددفترونو پښتو کول او تعمیم و خو دا کاروه نه شو . ددې کلیو چې هره یوه کلنه دوره یې دوې کیلې وې او پنځه کاله باید د قرائت په ډول لوستل شوي وای خو دشپږم کال دوره صرف ګراسرته خاصه شوې وه هغه څه چې غوښت یې او نه شو ای کړ لای دې لړې لکه د مخه چې سوو ویل هغه نتیجه نه ده ښندلې لکه مطلب چې دداوچې په ۱۳۳۳ ه ش کې د کلیو بیا نظر اچول لورې ته دیوې کمیټې له خوا اراده وشوه ددې کمیتې چې زه هم په کې سیته کې وم څه ډول اصلاح په نظر کې نیول ې وه .

ددې نوې نظر اچولو غت ټکي دادي:

۱ ـ دوه ټوکه په یوه ټوکه کې راولستل چې دهغو دواړو ټوکو محتوي یوکښې ځای کړي شوي وه .

۲ ـ دمتن پښتو روانه شوله او سلاست یوکښې پیداشو چې یوښه سلیسې متن ورته جوړ شو .

دادوه غټ ټکي په نظر کې و نیول شو خو په دې نوې نظر سره چې په متنونو کې صرف سلاست او رواني مطلب وه د کلیو متو د نه کړ بدل او د لارښود ضرورت په نظر کې نه و ورته نیول شوي په دې وجه داسلسله هم دغه وه چې دخو مزیتو سره چې هغه ذکر شول روانه شوله او تر ۱۳۵۰ ه ش پورې یې دوام درلود . ددې کار څخه چې هغه نتیجه متصوره وه یعنې ددفترونو پښتو کیدل نه ده سمکن شوې

دا خبار ونواومجلواغیزه دپښتود لمري ژبی دز ده کړی دپاره :

د۱۳۱۶ څخه چی‌دپښتو دچاپ کړوقراتونو یوه نسبتی مبد أ بلله کیږي دهر ډول تلاښونو تر څنګ‌دا هم یو تلاښ ګڼل‌شوی‌دي چی‌لیکوال ډله دي دهنر او ادب شعري شاعري‌او نثر په ادبي‌لحاظ او روان حالت دپښتو دزده کړي دپاره کارو کړي په‌دي ډول سوډ اخبار سجله او جریده دهمدي مطلب دپاره په‌مستقیم او نامستقیم ډول استخدام کړي وه دمثال‌په‌ډول یووخت دا طلاعاتو او کلتور متصد یانود «زیري» په‌نامه یوه پاڼه پاپاسپایت‌خاص دتدریسی وري‌وثیقي په‌حیث ورانده کړچی په‌دي سلسله کی دپښتو ژبی ابتدائی اصول په کاراچول شوي وتردي چی دبناغلی ارجنداس کپور دخولی‌چی په پښتو تو لنی کی ئی کار کاوه د پښتو دزده کړي سوا دیوازي‌د لته نشوای برابر یدلاي بلکه دهغه وخت په هندکی انګریزانو دخپلو عسکرو دپاره‌ځینی‌ژبنی‌اصول پکاراچوالی‌چی‌انګریزي‌افسران اوعسکر دحکومت کولو په‌غرض پښتو

دپښتنو دپاره زده کړي‌چی ادبی انجمن او پښتو ټولنی دغسی تدریسی کتابونه هم په‌نظر کی‌نیول‌او په‌اخبارو او مجلو کی په‌استفاده ځینی کیدله .

درادیو سرسته دژبی‌دزده کړي په‌برخه کی:

دا چی دژبی دزده کړي سره دغوږ اوستر کی وسیلی خورا مهمی ګڼل کیداي شی په همدي وجه علاوه پردي چی د سمعی برخی مرسته درادیو دلاري کیداي شی دبصري لاري نه‌بیاتلو بزیون ته‌خرمه ده

دسبك تجربه چی ددو همی عمومی جګړي په‌وخت کی‌په هندکی په کارلویدلی وه په شپږ سوه لغتو نوسره یی دژبی‌اوافهام او تفهیم ممکن کړي وه.د اتجربه‌رادیو د پښتو ازده کړي دپاره په کاروا چوله او بیاسادکمپو زیشن په‌ډول تطبیق کړخو داچی دا احصا ئیه ما ته په لاس نه ده راغلی دا کارنه دي شوي نو ځکه یوه سمه مثبته نتیجه نه‌وه راسعلو مه شوي او قیاساً ویل کیداي شی‌چی دهغه چا دپاره چی‌غوښتی یی وای چی پښتو درادیو دخپو له لاري زده کړي بنه وسیله ګڼل کیداي شواي او پښتو په زده کیدای شواي په‌دي‌سلسله کی علاوه پرسمعی وسیلی موږ په‌۱۳۲۵ کی تر۱۳۳۱ پوري داتدریس پښتون‌ږغ کی‌هم چاپاوه چی‌دابرخه یی‌بیاد کتابتی وسیلی په‌دو دوراندي شوي‌ده او سوږ کولاي شوچی دي دپښتو ژبی خدمت ته‌په درنه سترګه وګورو،او

پښتو ته دزده کړې دوسیالی پهلړ کی داخدمت هم یادکړو. داچی وایو درادیو دسلسلی څخه کل ته تګ دزده کړي یوه اساسي لاره وه یعنې د (الفنه دي) دتورو زده کړه بیاترکیب هغه هم په بسیط شکل (ابت او ...) روان وتر رحمان، غفار پوری دېلی خوا دضرب ضربا یاصرف صغیر څخه نیولی ترمزیه و پوري ګرامري اصول په کلا سیکه ډول رواج وهر سړي دامنیچی د(صرف میر) څخه تر «شرح ملا) پوري دصرف او نحو اصول متداول اوسنلی تدریسی اصول وچی دااصول په مکتبو کی دعربی تدریس مره دري او پښتو ته پاتی وه. دغه میرات وروسته د پښتو ښوونکو په صنفونو کی او حتی په راډیو کی رواج کړ تر دي چی دپښتو دشپږو کیلو یوه نهایی سلسله ګرامر ته ور کړه شوه. یعنی دپښتو د کلیو شپږم کتاب دپښتو معاون یادګرامر کتاب وټاکل شو. ددي لاري هغه تعقیبچی راډیو ته دپښتو دتدریس — سلسلی ته ورنقل شوما دکمپوزیشن سلسله یااصول و باله.

دااصول یوازي په راډیو پوري نه وه محدوده بلکه په صنفونو او کورسونو کی هم رواج او تجدید پکښی زه دخپل کتاب اصول دنښیومتود تعقیب شوي لاره دروزنې او پالنې دوزارت دپروژي په متابعت د(کی ورډ) سلسله بولم.

او س به ددې اصولو لنډیز په دې ډول وښیو .

اول: دپښتو لومړنی کیلی :

دالومړی تدریس پانه د کتاب په ډول او له ابتدایی وسیله وه چی دپښتو زده کوونکو ته وړاندي کیده.

دوهم: دپښتو لومړنی ګلشن ډول اثار دنثر ونوزړ ومتنونو او شعرونو په ډولچی دقراءت نوم پر ایښودل کیږي او په صنفونو کی دمعلم له خوا یل کیږيچی دادو همه مرحله ده.

دریم: دنښومتود مصور و کتابونو سلسله دلته دتصویر ملحوظ دلغاتو دانتخاب مره دکتاب په شان دمعلم له خوا تدریسیږي.

څلورم: د(کی ورډ) سلسله دپالنی او روزنی دوزارت ددارالتالیف اوترجمیدریاست دپروژی له خوا چی( ) کتابونه یی دلاربښو دپه مله چاپ شوي دي او یوه اصولی او کتوره سلسله ده.

پنځم: دریفورم راوستل دمحتوي په‌اساس چې هسې ذهني مفاهیم یې تدریسي وسایل نه‌دي‌بلکه پرعیني او داکثریت دګټو د محتوي پربنا وړاندي کړي.چې هغه‌په جامعه کې دا کثریت ګټې ساتي‌او دهغو الټینګوي.

۱—زوړ کلتور دنوو ښېګړو سره ونښلوي.

۲—دجمهوري‌شعور سره په‌ټولنه کې‌څه بدلون پښیږي او ددې‌بدلون‌ښه‌خواڅرنګه ځان ښکاره کوي.

لنډه‌داچې دمحتوی بدلون دریفورم څرنګه پرخوا کې یاداچې نوي ریفورم دکمیت دبدلون سره‌څرنګه دکیفیت‌پر بدلون اثر اچوي‌او داد بدلون اغیزه څرنګه دمعلم څخه دزده کوونکي مغز وته نقل کیداي شي.

دادي دنوي تدریسي بدلون سره‌ډوي رنګه چې‌خپل تکاملي سیر ته‌لامنقطع دوام ورکوي‌او دکمیت او کیفیت دبدلون دتکامل پړاو وهي.

داوه‌د۵۱۳۱۶ شنه‌تر ۱۳۵۵ کال پوري‌دپښتو دره کړي‌پرتکامل لاریوڅه‌رڼا چې‌ولویدله.او یوه کره کتنه‌بایدورته وویل‌شي.

اسد الله شعور

چاربیته های اولسی پشتو

یا

وسیلهٔ مفاهمهٔ جمعی قبل از مطبوعات

سمینار را که بعنوان «آثار چاپ شده پشتو در دو قرن اخیر» دایر گردیده، چنین میرساند که مطبوعات بحیث نخستین وسیلهٔ مفاهمه جمعی در زبان پشتو دوصد سال قبل بمیان آمده است

درینجا باابن سوال مواجه میشویم که : ضرورتیکه باعث ایجاد مطبوعات گردیده قبل از بوجودآمدن آنچگونه تأمین میگردید ؟

درجواب باید گفت، که در کشور ما وسیلهٔ بسیار مهم ومؤثر برای این منظور وجود داشته که موجودیت رسانه‌های گروهی رادرین مرزبوم به باستان زمان میکشاند این وسیله چاربیته‌های اولسي پشتو ست که از دیر بازی توانسته است وظیفه یك وسیلهٔ ارتباط جمعی رااایفا نماید

گرچه چاربیته ها از نگاه جامعه شناسی، تاریخ، فولکور وموسیقی نیز دلچسپ و قابل مطالعه است اما درین بحث میخواهیم صرف از نظر اساسات ژورنالیزم آنرا مورد مطالعه قراردهیم

اجتماعی بودن ودر اجتماع زیستن یکی‌از خصیصه های برجسته انسانست وشاخصه یی که اجتماع انسانی را از اجتماع غیرانسانی مجز امیسازد، تاثیر پذیري انسان ازفعل وانفعال جامعه میباشد

انسان موجودیست که کلیه عادات وخصایل خویشرا ازاجتماع فرامیگیرد چنانچه اغلب روانشناسان میگویند: تمام اعمال انسان پاسخی است به‌آنچه که وی از اجتماع خوددیده ازهمین روست که‌دریک اجتماع انسانی اعمال و افعال افرادآن خواه‌ناخواه بریکدیگر تأثیر اتگوار او یاناگوار و اردمینماید

انسان همینکه دیده به‌جهان گشود دنیای خارجی بروي تحمیل میشود، و زمانیکه رشد یافته دورهٔ کودکی راپشت سرگذاشت ،حیات‌وی کاملاء مقید به محیططبیعی و اجتماعی اومیگردد، و انطباق بااین محیط بشرطی توام باموفقیت خواهد بود که درباره این محیطو رویدادهای داخل آن آگاهی کافی و لازم راحاصل نماید

روي همین ملحوظ است که‌انسان به‌محیط و ماحول خویش‌دلبستگی یافته و حس کنجکا وی او بدانستن هرچه بیشتر رویداد های محیطش بشورمی آید اومیخواهد بداند: خودش کیست ؟دیگران کیستند؟ آنها چه‌میکنند ؟انگیزه کردارشان چیست ؟و تاثیر کنش آنها درزندگانی او و دیگران چیست؟

چنین‌بوده که‌انسان درطول زمان خواهان دانستن ژرفناو تأثیر رویداد ها بوده است و این خواهته اش سبب شده تادارای حس کنجکاوی ذاتی بی‌گردد، و ایزحس ، دقت و توجهٔ همیشگی بی‌رادرانسان ایجاد کرده تااو دربرابر امور رفتاروعمل دیگران ، دربرابر جریانات و اتفاقات طبیعت و در مقابل هرنوع حادثه‌یاپیشامد دقیق کنجکاو و زیرک باشد

انسان‌همیشه دربی کشف کنه علل ورویداد هابوده و براي دانستن علت‌اصلی وقوع هرحادثه بی‌سخت تلاش و رزیده خواه بسوي یافتن علت علل گاهی نزدیک شده و خواه ر پندار هاي سطحی فروغلتیده باز هم بحدتوان کوشش نموده تاجهت تسکین حس کنجکاوی خویش برای هرحادثه بی‌علتی بتراشد مراحل «شناخت» شناخت اصولی پدیده ها که ازشناخت حسی آغاز یافته‌و به شناخت منطقی می‌انجامد خود نشاند هندهٔ این واقعیت است

حس‌ارضاءناپذیر شناخت ژرف و عمیق پدیده هامادراصلی تمام علوم‌است چه‌ابتدای دانش‌های مثبته وعلوم اجتماعی ، همه یکسلسله تجارب و پندارهای عامیانه بوده که‌به مرورزمان به‌علوم‌ژرف و پردامنه تبدیل یافته‌است

علوم ارتباطات اجتماعی نیز ازین کلیه مستثنی نیست، و ازجمله اطلاعات یعنی پخش خبر و اطلاع به‌حیث یک‌وسیلهٔ بسیارمهم ارتباط و مفاهمه بین کتله های وسیع انسانی همیشه مورد علاقهٔ باشندگان زیر ک این کرهٔ خاکی بوده‌است

توجه‌به‌رویدادها و کنجکاوی دربارهٔ آن که‌منبع تمایل شدید کسب خبراست در واقع اساس‌تمدن و پیشرفت بشر راتشکیل میدهد زیرا همین امرسبب ارتقای سطح دانش و هنرشده و موجب گردیده که‌رشته‌های جدیدی ازعلوم پدید آید و فعالیت های تازه ونوی‌آغاز گردد

خبر هر نوع کشف علمی موجب بعمل آمدن بررسی های جدید کشفیات تازه‌یی میشود اگر کنجکاوی برای کسب خبر و انتشارآنها نمیبود چنین نتیجه یی حاصل نمی‌آمد زیرا تمام معلومات و کلیه پیشرفت ها ییکه ازعلوم سرچشمه میگیرد، نتیجهٔ کنجکاوی ارضا ناپذیر آدمی و میل او به‌کشف حقایق و کسب خبر دربارهٔ همه چیز و همه کس است خواه این کنجکاوی برای اطلاع ازوضع اشخاص باشد که‌دردوروپیش او بسر میبرند و خواه دراطراف چگونگی کشورهای دوردست و یااینکه «چراسیب از درخت پائین می‌افتد؟»

کاسپرس‌یوست مؤلف کتاب اصول روزنامه نگاری مینویسد :«میل شدید به‌کسب خبر زاییدهٔ تمدن امروزی نیست آدمی دارای قوهٔ ناطقه وحس شنوایی است تابتوانند سخن بگوید و سخنان دیگران رابشنود زبان و گوش همیشه آماده فعالیت اند »(۱)

هر کس‌پس‌ازشنیدن خبری آنرابازمیگوید زیرامیل به خبردادن نیز مانند خبرگرفتن درادمی زیادست بنابرین اخبار پخش میشود این کارهمیشه جریان داشته و به‌این وسیله معلومات تازه‌چه‌خوب‌وبااهمیت وچه‌بدو بی‌اهمیت براندوخته اطلاعات انسان افزوده میشود و انسان درپرتو تجربه های خویش قسمت های‌پرارزش آنرابخاطر میسپارد و نکات‌بی‌ارزشی رافراموش میکند

ازهمینروست که انسانها درطول تاریخ به‌جریانات دوروپیش خودعلاقه داشته

---

(۱) یوست، کاسپرس **اصول روزنامه نگاری** ترجمه مهین دخت صبا، تهران، دانشگاه ۱۳۳۸ ص ۷–۸

و در هر دوره یی کوشیده اندو سایلی برای تأمین این امر ایجاد نمایند

آنچه امروز بعنوان وسایل مفاهمهٔ جمعی وجود دارد قدیمترین آن بیش از پنج قرن عمر ندارد زیرا کتاب چاپی بحیث اولین وسیله مفاهمهٔ جمعی بعداز اختراع چاپ در ۸۲۳ش (۱۴۴۵م) بدسترس کتله های وسیع مردم قرار گرفت که آنهم بیشتر درخدمت دانش بودتا در خدمت اطلاعات اما اولین وسیلهٔ اطلاعاتی روزنامه است که برای اولین بار تقریباً به مفهوم امروزی آن در سال ۹۸۴ش ۱۶۰۵ میلادی درشهر اینتورپ بلجیم به مدیریت فلامانند ابراهام ورهون عرض وجود کرد(۱) درین منطقهٔ آسیا اولین روزنامه درسال ۱۱۵۹ش (۱۷۸۰ میلادی) بنام «بنگال گزت» یا (کلکته جورنال ایدورتایز) توسط یک انگلیس بنام جمیز اگستس هکی در هند نشر گردید (۲) و در کشور ما در ۱۲۵۱ش (۱۸۷۳ میلادی) اولین روزنامه شمس النهار اساس گذاشته شد (۳)

طوریکه قبلاً ذکر گردید کسب خبر و اطلاع از خواص نهادی انسان است آیا قبل از بوجود آمدن این وسایل ضرورت مذکور چگونه تأمین میگردید

«مسلم اینست که مطبوعات به مفهوم امروزی آن بحیث وسیلهٔ بخش خبر نظر به سرگرمی و نفوذ بین مردم شامل تمام وسایل مفاهمه شفاهی تحریری و تصویری میباشد در تمام جوامع اول نشرات شفاهی بعد تحریری چون روزنامه پس صوتی مانند رادیو و در اخیر صوتی و تصویری مانند فلم و تلویزیون رواج پیدا کرده است» (۴)

در کشور ما پیش از آنکه وسایل مفاهمه و مطبوعات به مفهوم امروزی آن بمیان آید مانند جوامع دیگر وسایل مفاهمهٔ شفاهی وجود داشت این نوع مفاهمه درجامعهٔ ما ریشه عمیق داشته و دنبالهٔ آن به جوامع اولی که در اینجا تشکیل شده است میرسد

---

(۱) صلح جو، جهانگیر. تاریخ مطبوعات ایران و جهان. تهران: امیر کبیر ۱۳۴۸ ص ۵۰ و مستوفی، داکتر شمس. اصول روزنامه نگاری در جهان. تهران: فروغی ۱۳۴۳، ص ۲۱

(۲) خورشید، داکتر عبدالسلام. صحافت پاکستان و هند میں لاهور: مجلس ترقی ادب ۱۹۶۳ ص ۲۰

(۳) آهنگ، محمد کاظم. سیر ژورنالیزم در افغانستان، کابل: انجمن تاریخ ۱۳۴۹

(۴) صدیق، داکتر ظاهر، مطبوعات در افغانستان، کابل، پوهنځی ادبیات «گستتنر» ص ۲

درجوامع کوچک و ابتدایی موضوعات‌به‌گونه‌های‌مختلفی‌اطلاع داده میشد ،حلقه های خانواده گی معابد- اجتماعات عادی روزانه و بازدید های قبیلوی بحیث مراکز اولی انتشار وقایع دربین جوامع آنوقت بشمار میرفت و برای اطلاع مسافات دورتر از علایم مخصوص کارمی‌گرفتند اماانکشاف فرهنگ و دستیابی به وسایل مختلف بوقت و فاصلهٔ انتشار خبر تأثیر انداخت

درآوانیکه جوامع انکشاف یافتند اخبار و اطلاعات جالب تاحد زیادی به قسم افواه شایع میگردید

یقینا در انتقال اطلاعات و خبرها از یك جابه جای دیگر کاروانها تاجران کوچیها زایرین - عساکر وطالبان علم نقش عمده یی داشتند گذشته ازآن برای اشاعه بیشتر اخبار و اطلاعات درداخل گروپهای محلی و جمعیت های دهات وسایل و امکانات متعدد دیگری‌را نیزمیتوا نجستجو نمود

نخست ازهمه مساجد ازجملهٔ محلاتی بحساب میآید که‌غالباً مطالب مورد علایق انسانی رااهالی محلات مربوط مبادله میکردند چنانچه دربسا جاها امروز هم‌این‌امور رامی توان‌ملاحظه کرد

روزهای بازارامکان دیگر نشرو انتقال خبرهارامیسر میسازد چه درین روزها مردم دهات وقریه‌های اطراف اکثربرای خرید وفروش موادضرورت‌نیازو متاع اضافی خود در یک مرکز جمع می شوند درینجا لابداز شنیده گی های تازهٔ خویش به آشنایان و دوستان حکایه مینمایند که‌این هم‌بذات خود وسیلهٔ نشر خبراست

جرگه‌های محلی (که‌حیثیت شورای عنعوی مردم افغانستان رادارد)نیز درانتقال اطلاعات کمتر حایز اهمیت نیستند

جشنهاعروسی ها -میله‌ها- اعیاد وسایر مراسم‌عنعوی و دینی هریک بذات خود هنوزهم امکانات بیشتر مبادله و پخش خبر اطلاع رامیسر مینماید(۱)

طریقهٔ دیگر یکه به عنوان پخش اطلاعات و برقراری ارتباطات ازآن کارگرفته میشد

---

(۱)آهنگ -همان کتاب۳ -۴

نامه هایی بود که بین دوستان ردو بدل میگردید و هر یک اتفاقات جالب منطقه خویشرا برای طرف مقابل مینگاشتند اما در پهلوی آنهمه وسایلی که ذکر شد مهمترین طریقه یی که بخش اطلاعات را تأمین مینمود تصانیف فولکلوریک است که درسراسر کشور بملاحظه میرسد چه رویدادهای مهم مناطق مختلف توسط خود مردم یاشعرای اولسی در قالب اشعار آورده میشد و بعد این اشعار دهن بدهن و ذهن بذهن انتقال میافت و بدین ترتیب جریان اطلاعات و پخش اخبار بین تودهای وسیع مردم مداوماً درجریان میبود چنانچه تصانیف عامیانه یی که از وقایع تاریخی قرن نزده و چه از وقایع محلی یاحوادث مورد علایق انسانی در زبانهای دری پشتو ، بلوچی و اوزبکی موجود میباشد، شاهد این گفته ماست

علت اینکه وقایع مذکور به نظم درآورده میشد این بوده که پارچه های منظوم نسبت به مطالب نثری بیشتر طرف علاقه مردم قرار میگیرد و از جانبی اینگونه مطالب زودتر و بیشتر درحافظهٔ شنونده باقی میماند و بر آنها تاثیر وارد میکند و به این ترتیب عمر پارچهٔ منظوم درازتر شده و به گروه های وسیع مردم رسیده میتواند از همین جهت است که بعضی از پارچه های مذکور باگذشت بیشتر از یک قرن تاکنون باقیمانده است

درهمین سلسله یکی از طرق منظم ، دیر پای و مؤثر پخش اطلاعات در کشورما که تاکنون مورد مطالعهٔ شاید و باید قرار نگرفته است چاربیته های اولسی پشتو ست چاربیته ها که یکی از انواع اشعار فولکلوریک زبان پشتو ما میباشد از دیر بازی به عنوان وسیلهٔ پخش اطلاعات در زمینهٔ اتفاقات حوادث کوچک و بزرگ منحیث روزنامه شفاهی یی مورد استفاده قرارگرفته و الحق که درین راه مؤفق هم بوده است

گرچه چاربیته ها از زمان های بسیار سابق موجود نیست اما چاربیته های حماسی ایکه از یکی دو قرن پیش بیادگار مانده ازین نگاه فوق العاده دلچسپ میباشد حفظ این گنجینهٔ پرارزش ، مرهون زحمات مستشرق فرانسوی جیمز دارمستتر است که در نیمهٔ دوم قرن نزده به مناطق جنوبی و شرقی آنوقت کشور ما آمده و نمونه های مختلف چاربیته ها را در کتاب خود بنام «دپښتو نخواد شعرها روبهار» که درسال ۱۲۶۷ ش (۱۸۸۸م) در پاریس به طبع رسیده ، ثبت نموده است

این چاربیته ها که وقایع مبارزات دلیرانهٔ مردم ما ادر برابر استعمار انگلیس و تسلط دولت مرکزی نشان میدهد، به شایسته ترین وجهی وظیفهٔ یك وسیلهٔ ارتباط جمعی را انجام داده است

چاربیته ها حاوی اهدافی اند که در روزنامه های معاصر بملاحظه میرسد برای اینکه واقعاً غایهٔ خود را در مورد چاربیته ها تحقق دهیم بهتر است نخست بدانیم روزنامه چیست وچه وظایفی را انجام میدهد وسپس چاربیته هارا تعریف و توضیح نموده اهداف آنرا باروزنامه درمحل مقایسه قرار میدهیم :

یك ژورنالیست روزنامه راچنین تعریف نموده است: «روزنامه عبارت از مجموعه معلومات و سرگرمی ها ست که روی یك پارچه کاغذ ارزان قیمت به چاپ میرسد این نشریه ممکن است روزانه هفتهٔ دو سه بار -هفتگی یا پانزده روزه باشد و حتی ماهانه بنشر برسد (۱)

این نامه مانند هر وسیلهٔ دیگر مفاهمهٔ جمعی درجامعهٔ معاصر چار وظیفهٔ مهم و عمدهٔ آتی رابعهده دارد :

۱ -اطلاع دادن یا	To Inform
۲ -تعلیم دادن یا	To Educate
۳ -سرگرم ساختن یا	To Entertain
۴ -رواج دادن یا به تحریك وا داشتن	To Animate

یك پرفیسور ژورنالیزم اهداف روزنامه را به سه وظیفه اصلی و سه وظیفه فرعی چنین تقسیم مینماید :

۱ - روزنامه خوانندگان خود را بصورت آفاقی ازواقعات شهر کشور وجهان شان آگاه و مطلع میسازد (اطلاع)

۲ - برای روشن ساختن انکشافات تازه وقایع را تفسیر و تحلیل مینماید (اطلاع)

۳ -وسایلی را مهیا میسازد که بوسیلهٔ آن اشخاص -امتعهٔ- اموال و خدمات خود را عرضه نمایند (اعلان)

---

(۱) برادلی، دوین روزنامه ونقش آن دررژیم دیموکراسی ترجمهٔ محمد سرور (مونوگراف تایپ شده) مربوط کتابخانه پوهنتون کابل صفحهٔ ۹

وسه وظیفهٔ درجه دوم روزنامه راچنین معرفی میدارد :

۱—مبارزه برای ایجاد پروژه های خواستنی ومطلوب برای اجتماع وازبین بردن حالات غیر مطلوب (تحرک)

۲—ایجادسرگرمی برای خوانندگان ازطریق نشرمواد کومیک — ستونهای اختصاص خبرهای موردعلایق انسانی وسایر مقالات سرگرم کننده (سرگرمی)

۳—بحیث یک مشاورصمیمی — یک ادارهٔ اطلاعات و یک مدافع حقوقی مردم درخدمت آنها قرارداشتن (تعلیم دادن) (۳)

هردو دسته بندی و ظایف واهداف روزنامه دارای عین مفهوم بوده اما چیزیکه دردسته بندی دوم تازه به نظر میرسد اعلان است این وظیفه مخصوص روزنامه های امروزی بوده آنهم درسیستم دولت های غربی

اکنون که وظایف روزنامه مشخص گردید می بینیم که چاربیته چیست وبه عنوان یک وسیلهٔ مفاهمه شفاهی چقدرتوانسته است این اهداف رابرآورده سازد

چاربیته ها مجموعهٔ اطلاعات واخبارحوادث ملی ومحلی ومطالب سرگرم کننده یی برای شنوندگان بوده ودرقالب الفاظ منظوم —مفت ورایگان برای مردم عرضه میگردد

هدف آن درپهلوی اطلاع دادن وسرگرم ساختن تعلیم دادن وپرتحرک ساختن نیز هست امادر چوکات معینهٔ ومحدود خودش که می پردازیم به بررسی هریک ازان

۱—درساحهٔ اطلاع دادن:

چاربیته های شفاهی پښتو بحیث یک وسیلهٔ مفاهمهٔ جمعی وپخش خبرها وی اطلاعاتیست که بوجهی طرف دلچسپی وعلاقهٔ مردم بوده وشنوندگان این چاربیته هابااستماع آن ازاوضاع واحوال منطقهٔ وکشور خویش کسب اطلاع میکردند — بطورمثال پنج چاربیتهٔ ثبت شده درکتاب دارمستتر رابحیث نمونه موردبحث قرارداده ومشاهده میکنم همان طوریکه امروز بمجرد وقوع حادثه اکثر روزنامه ها درمورد آن اطلاعاتی برای

۱—آهنگ جهان کتاب—صفحهٔ ۲۰

۲—اموری ادوین سمپوزیوم بیانیه هادرموردژورنالیزم کابل — ادارهٔ اطلاعات سفارت امریکاه ۱۳۵۱ ص ۲—۳

خو اندگان خود تهیه نموده و به نشر میرسانند در چاربیته ها نیز وقایع روز - بعد از وقوع آن به مردم ارائه می شده چنانچه در ین چاربیته ها واقعات جنگ دوم مردم ما با قوای متجاوز انگلیس که در ۲۹ عقرب ۱۲۵۷ ش (۲۰ نوامبر ۱۸۷۸ م) آغاز گردیده و دو سال ادامه یافت توسط شاعران مختلف در جاهای مختلف به نظم کشیده شده است

این امر چنین میرساند که جریانات روز در اکثر مناطق به این وسیله به عامهٔ مردم رسانیده میشده تا آنها از همه رویدادهایی که طرف علاقهٔ شان بوده و یا به سرنوشت ملت آنها وابستگی داشت تا آنها باخبر گردند

ليکوال: رام راهول:

ژباړ: مفتاح الدين

په هند کې د پښتو څېړنې

پښتو دافغانستان ملي ژبه، دپښتون ولس چې دافغانستان د نفوس اکثريت تشکلوي مورنۍ ژبه ده دپښتو دوديو ستر او په زړه پورې دود او پښتو ادب د يولوړ نظم ميراث دی که څه هم پښتو ژبه زمونږ د اسيايي لوی وچې ددې برخې يوه لرغونې ژبه ده خو ددې غوټې ئې په او اسمه پيړۍ کې وغوړيده ددې وخت (۱۶۱۳–۹۰) پښتو ادب په غېږ کې دوه ستر او نامتو شاعران رحمان بابا او خوشحال خان خټک وزيږيدل خوشحال خان دپښتو شاعرانو ستر شاعر دشاه‌جهان او رنګ زيب په‌زمانه کې تل د مغولي قدرت پر خلاف زړوري جګړې کړيدي‌هغه دمغولي سلطې پر ضد دپښتني ملي احساس دراپاروله په‌پاره ډيرې‌هلې‌ځلې کړې او يوتوريزن شاعرؤ

څينې پښتو ادبي اثار لکه دبايزيد روښان «خير البيان» چې دپښتو په‌ادب کې زيات ارزښت لري لاتراوسه له افغاني ژبو څخه پرته په‌نورو ژبو نږيوالو ته‌ندې ترجمه‌شوی سر بيره پردې دپښتو په‌آدب کې‌نورستر اثار هم‌شته، لکه داحمدشاه‌بابا ديوان او داسې‌نور په‌خارجي ژبو کې د پښتو د ژبې تاريخي او ادبي څېړنې ډېرې کمې ليدل کيږي دپښتو دژبې تاريخي څېړنې په هندوستان کې ډيرې په‌زړه پورې دي په کال (۱۸۱۱) ع کې «ليدن» د کلکتې د «فورت ويليم» د پوهنځي استاد د انجيل ژباړه له انګليسي څخه په پښتو ژبه پيل کړه، په «سيرامپور» کې دعيسوي مذهب او کيت تبليغي ډلې د «ريو و يليام» کاري په‌مشرۍ نوموړی کار په (۱۸۱۸) کې بشپړ او دانجيل دپښتو ژباړې زرنسخې له‌چاپه ووېستې

تورن «وروسته جګړن» (اچ، جي راورټي) د بمبۍ د عسکري څانګې وال قواؤ افسر چې
د پښتو ژبې ناستو څېړنوال ؤ، په نولسمه پېړۍ کې د پښتو ژبې څېړنې او مطالعې په
هند کې پيل کړې د نوموړي له ارزښتناکو اثارو څخه يو هم «ګلشن روه» دی ښاغلي
«اچ، ډبليو، بليو» هم پدې برخه کې په زړه پورې کارونه کړي دي دی لومړنی سړی دی
چې د خوشحال خان ديوان يې خپور او سربېره پر دې په کال (۱۸۶۷) کې يې د پښتو قاموس
په لاهور کې چاپ کړ څرګنده ده چې پدې برخه کې ستايل شوي څېړنې د «راورټي»
له لومړنيو څېړنو څخه خورا او چتې وي په کال (۱۸۷۲) کې ښاغلي «ريو، ټي چي هوګس»
د کليد افغاني په نامه کتاب چې د پښتو د نثر او نظم منتخبه مجموعه ده په لاهور کې طبع کړ
نوموړي، پورته ستايل شوي اثر د يو درسي کتاب په څېر د پنجاب د حکومت په مرسته
او ملاتړ ترتيب او له طبعې وويست نوموړي کتاب د محمود غزنوي د تاريخ، د
خوشحال خان او رحمان بابا د ځينو شعرونو منتخب ټول دی، د کتاب اخيرنۍ برخه هم
د پښتو ژبې ليک دود احتوا کوي

په (۱۹۰۲) کال کې، «جي، سي، لوري مر» د وزيري لهجې او د ډيالکټ پښتو ګرامر
خپور کړ دغه کتاب په دوه برخو کې دی لومړۍ برخه يې د وزيري ډيالکټ ګرامر او دوهمه
برخه يې د ستايل شوي ډيالکټ لغتونه دي

ښايي د پښتو ژبې لومړنۍ مجلې او جريدې د شلمې پېړۍ په اوايلو کې په هند کې خپرې شوې
خان عبدالغفار خان په (۱۹۲۸) کال کې پښتون مجله خپره کړه، نوموړې مجله اوس هم په «راولپنډۍ»
وروسته بيا په «امرتسر» او بيا په «پېښور» کې خپريده پښتانه زموږ ورونه او ګاونديان دي زموږ د دواړه
ولسونو سره ډير نږدې خوني او تاريخي اړيکې لري زموږ ژبې «هندو اريني او پښتو» د ژبني
ګرامري او لغوي جوړښت له لحاظه يو له بله زياتې مشابهې وجهې لري هم دغه سبب دی چې
پښتو څېړنې په هند کې دوه ددې لدې کبله موږ نږغو اړو چې د پښتنې دود پر محتوا سم پوه شو ترڅو چې
وکړای شو پر خپل دود، تاريخ او کلتور هم سم وپوهېږو ددې له پاره چې پښتنې دود
او پښتو څېړنې په هند کې پراختيا ومومي، په کال (۱۹۶۷) کې ما د هند د حکومت د اسيائي
څېړنو له مشورتي کميسون څخه وغوښتل چې د پښتو ژبې لوست او زده کړه د هند
په پوهنتونو کې پيل کړي زموږ د پوهنتون لوړو مقاماتو پريکړه وکړه چې

دجواهر لعل نهرو په پوهنتون کی دپښتو دزده کړی ډیپارتمنت پرانیزی «محمد امین» زسونړ افغانی محصل دنوموړی خانگی په افتتاحیه غونډه کی په پښتو ژبه لومړنی لکچر و رکړ افغانی استاذد (۱۹۷۵) کال نه تر (۱۹۷۶) کال پوری، په ستایل شوی ډیپارتمنت کی په منظم ډول درس ورکړ سونړ غوارو چی هغه په هند کی د پښتو ژبی دآوازونو دعلم پر بنا خپل لوست ترتیب اوتنظیم کړی له هغه خخه زسونړهیله داده چی ددغه کار په تاریخی اهمیت پوه او په هند کی دپښتنی دود او پښتو خیړنو دپراختیا له پاره زسونړ زیات شمیر او پدی لار کی خپل زیار او کوښښ ونه سپموی دغه کارزسونړ دلرغونو ولسونو ترمینځ لادوستانه اړیکی ټینگوی

دهند ستر شاعر او فیلسوف «رابندرانات تاگور» دپښتو پر کلو دانگلیسی استعمار بمبارتمان او دخان عبدالغفارخان تعذیبول او زندانی کول چی د هندوستان دملی لیدرانو سره یی دانگلستان دامپریالیزم پرخلاف او په په او په مبارزه کړیده، په خپلو شعرونو کی غندلی دی او داپخپله دهند او افغانستان دولسونو ټینگه دوستی او علایق څرگندوی

ډاکټر مجاور احمد زیار

راورټي او پښتو ګرامر یې

هنري جارج راورټي Henry George Raverty (۱۸۲۵ – ۱۹۰٦) یو ختیځپوهاند سپاهی ؤ چې د مې په ۳۱ په پالموته کې زیږېدلی او د ۱۹۰٦ کال د اکتوبر په دویمه په ګراسپوند روډ کارنوال کې مړ شوی دی. دېدنو لمسی پېړۍ له هغو نومیالیو انګلیسي ختیځپوهانو او بیا پښتو پوهانو څخه دی چې نورو د پښتو پلټنو پلار بللی دی. ده د برتانوي هند دیوه افسر په توګه د نورو ډېرو پوځیانو غوندې د یوې دنده یي (وظیفوي) اړتیا له مخې په ۱۸٤٦ کال په پېښور او دلري پښتونخوا په نورو سیمو کې پښتو زده کړه او بیایي د پښتو ژبې او ادب په څېړنه لاس پورې کړ. دده دلیکنو لړۍ د صوبه سرحد او پېښور له هماغه جغرافیایي لیکنې سره راونښته چې په ۱۸۵۱ کال یې د بمبۍ د جغرافیایي ټولنې لپاره برابره کړې وه. د پښتو ژبې د څېړنې لپاره یې له بېلابېلو ګړدودونو (لهجو) شعري دیوانو او نورو ادبي او تاریخي متنو څخه لغوي او ګرامري مواد راټول کړل. لومړنی ستر پښتو اثر (پښتو ګرامر یا صرف و نحو دژبې د پښتو) یې په ۱۸۵۵ کال په کلکته کې چاپ کړ او وروسته یې د ګلشن روه پښتو لوستلیکی (پښتو مینول) پښتو – انګریزي ډیکشنري بشپړ پښتو شعري انجیلی او داسې نور غوندي په زړه پوري آثار خپاره کړل. راورټي د پښتو ګرامر لپاره د خپل کار ډول څېړندویه او کتابښود په باب دغه پرسریزه کې داسې لیکي

« تر کوم ځایه چې ما ته پته ده تر ما دمخه میجر لیچ Leech او پروفیسور برن ها
-ردورن کار کړي مګر په پېښور کې را ته خپل ماموریت دا کابو تر لاسه کړه چې له
پښتنو او پښتو سره بلد شم دي زیاتوي چې په اشنغر کې یې د دوابې له هماغه پښتانه مولوي
(مولانا سید شاه اشرف) سره و پېژندل چې لومړي درجه عربي پوه او لاینت برتن ښوونکی و او
پر هغه یې سر بېره په خپله ځانګوکې یو کندهاري سړی زادرلود او په دې توګه یې دووستر
پښتو ګړدودو (لهجو) تکړه او پوه و یونکي خبرلو ځان (انفارمنتیان) او سر ستیالان
یې په واک کې وو بیاوایی :
«ساخپله پښتو مطالعه د رحمان بابا له کتاب سره پیل کړه او دغه اشعار راته خور او ازره
دارو بر یښېدل په تیره دا چې له نورو نورو خیزو ژبو پارسي او یو څه عربي او نورو
ژبو سره یې لږ و ډېره پېژندوېي درلوده
راورټي په دې لړ کې د خپلې و ینا له مخې په ۱۸۵۰ کال کې کله چې له پېښوره دکن
Dekhan ته بدل شو هماغه پښتو ښوونکي یې سلګری و او سره له دې چې دژباړن
(ترجمان) په توګه په هرهیتي او کوجراتی کې یې ازمو ینې ورکولو یوڅه وخت و نیوخو پښتو
خیړنه یې پرمخ بوتله او په ۱۸۵۲ کال یې یو ګرامر برابر کړ د بمبی
حکومت ته یې وړاندي کړ او هغه یې په سر کاري لګښت چاپ و مانه مګر څنګه چې د
بنګال یو پوځي افسر څه مهال دمخه پیشنهاد کړي و چې یو پښتو ګرامر تیار کړي او د
لاهور له بورډ څخه یې د چاپ سننه هم تر لاسه کړې وه کله چې خبر شو دې تري په دې کار کې
مخکې دي نو وخت یې له لاسه ورنکړه او هغه خپل ګرامر یې په ۱۸۵۳ کال په لاهور کې
له چاپ و کیښ سره له دې راورټي د لاهور بورډ له نه پاری له خپل هوډه و نه غور ځاوه او لایي
دې ته وهڅاوه چې پر خپل کتاب باندي دوه کاله نور هم کارو کړي او په دې توګه یې هغه
دشپېر کلنو خیړنو پلټنو پایله او نتیجه شوه
دراورټي دګرامر په خیړندود کې د اتکې ډېره غوره بریښي چې له یوي خوایي پسې
تاریخي متنونه کتلي او له بلې خوایي پسې د خپل وخت بیلا بیل پښتو ګړدودونه په دې
توګه یې لومړي لاردیوي ګڼي (عموسې پښتو پښو یې بنسټ ایښی دي لګه څنګه چې دي
پخپله لیکي:« ماله هغه معتبرو منظومو او منثورو اثارو څخه بېلګې رااخیستي او خپلي قاعدي

سی پرې‌تېنگی کړیدي چی زیاتره په‌زمانی‌پوري‌اړه‌نلري‌او نه‌سیمه‌ییز ه‌بڼه‌او یوا ځی دملا (ښو و نکی) په املا (Dictum) بس نه دي راوړي بلکی یی د هر پښتو لیکوال اثر ته‌مخه کړې‌ده‌په‌متنی برخه کی دراو رتی انځرونه (ساخذونه) چی په سر یزه کی‌یی‌یاد کړي‌دي‌دادي‌دبایز یدروښان اخونددرویزه اثاردخیر البیان دنواب‌محبت خان‌ریاض‌المحبت‌او دخوشحال‌رحمان‌حمیدعبدالقادر او اشرف‌هجري شعري دیوانونه اود افضل‌خان‌تاریخ مرصع تذکرة‌الملوك‌داحمدشاهي ددوري)او داسی نور.

په‌دې‌توگه داسی برېښی چی‌راوړتی ترگړدودو(لهجو)څخه پرزړه‌ولیکلو اثارو یاپه بلمه‌و ینادژ بی‌پرځای پر «لیك» زیاته ډډه‌لگولی او له‌دې‌سره دهغی زمانی دژبپوهنی دزاړه‌سیتو داوخیږندو دتراغیز لاندي واودودونواو دو یونو(قواعدو اوقوانینو) ، اصولو کلیاتو او کتیگوریو په‌راایستنه‌او ډنه‌سپړنه نه‌دې‌بریالی شوي‌په‌بله و ینا بیاهم یونیم نورماتیف او نیم تشریحی غوندي گرامریی منځ‌ته‌راوړې‌دي.

سره‌له‌دي‌چی راوړتی دغربی گرامري میتودپه‌وړاندي دعربی هغه لنډا و تنگ بولی و لکه په(اسم‌فعل—صرف)باندي دوینا توکی و یشل او داسی نورمگر بیاهم وایی:

The Afghan language, like the Arabian Mode on which it is based, contains but three Parts of sp (chepter—XI)

همدارنگه صرف د انگلیسی نو سو نی (Particle) انډول درواخله راوړتی خپل پښتوگرامر په‌داسی وخت کی لیکه چی‌ده‌پخپله د پښتنو او هم دختیځپوهانو له‌خوا په‌دي‌باب‌لږ و ډیري‌لیکنی شوي‌وي‌او دچاخبره‌مخکی له‌مخکی یی یو بنسټ هو سره ایښو ول شوي‌و .داتاسمی‌پیر ی‌په نمایی کی‌د پیرمحمد کاکړ (١١٩٥ ه ش)یو تعلیمی ډول گرامر په‌١٨٠٦ کال دنواب‌محبت‌خان‌ریاض‌المحبت په ١٨١٠ کال دروسی پوهانــد کلاپروت‌او ١٨١٧ کال‌دنواب‌انشاءاله‌خان‌انشاء گرامرونه په‌١٨٢٠ کال‌ددوستی پوهاند ا یو یرسمن دپښتو کلمولکڼه په ١٨٣٩ کال‌دجرمنی پوهاندا یولد افغانی یاپښتو ـــجله د و یـم تــــوك د ز ر (Zeitschrift dickunde des Morgenlads) ـغونی‌رښتین‌په‌و یناو ږ مه‌ده ١٣٥٥ کال دریمه‌گڼه ٥٩ مخ)او په‌١٨٣٠ کی دمیجر ر، لیچ گرامري رساله او ترټولو و روسته په‌١٨٣٩ کال‌ددورن(١٨٠٥-١٨٨١) پښتو گرامر

چې په ۱۸۴۲ او ۱۸۴۳ کلو کې بیا بیا هم چاپ سو دراورټي له سترو اخځونو څخه ګڼل کیږي او په تېره د اچې د ژوند تر پایه یې پخپله له پروفیسور دورن سره لیک لیکانې درلودې او د هغه له لارښوونې نه یې په سیده توګه ګټه اخیستې ده

په دویم (۱۸۶۰) او دریم (۱۸۶۷) چاپ کې خو ورته د بل انګلیسي پوهاند واهن او په همدغه روستي کال د والتر بلیو د پښتو ګرامر کتنه هم کېدونې وه

دې ستوداو خبرې ندو د په برخه کې یې بیا د اتلسمې او نولسمې پېړۍ د اروپایي ژبپوهانو اثار په مخکې وو لکه د سر ویلیام جونز مشهور خطابه (په ۱۷۸۶ کې) د کریستیان رسك رساله (د ۱۸۱۸ چاپ) یاکوب ګریم تطبیقي ګرامر (د ۱۸۱۹ چاپ) و ترټولو وروسته بیا د فرانس پوپ مقایسوي ګرامر (د ۱۸۳۳ چاپ)

محتویات او اوډون یې

د راورټي د پښتو ګرامر دویم چاپ چې په ۱۸۶۰ کال په لندن کې ترسره شوی دی د لومړي چاپ (۱۸۵۵) او د دغه دویم چاپ له لنډ کیو سریزو وروسته یوه وړه (۳۶ مخیزه) پېژندګلوي لس څپرکي او بیا یو ژورلړي او په دې توګه د ټول کتاب مخونه ۳۰۲ ته رسېږي لکه څنګه چې یې پخپله یادونه کړې په دویم چاپ کې یې تر ډېره چاپي سمونې او وروسته د نومو او صفتو په نامه یو نوی جلا څپرکی او نور نوي مواد زیات کړي دي دریم چاپ یې چې په ۱۸۶۷ کې ترسره شوی بیا یې له دویم چاپ سره کوم توپیر ونلري چې خو کاله پخوا د لیکوال کې تر کتنې تېر شوی او دلته یې له بده مرغه یوازې د دویم چاپ یوه نسخه په لاس کې لرو چې محتویات یې په لاندې ډول ښوول کیږي:

په لومړي څپرکي کې لومړي پښتو بېځې او د بېلابېلو توروتومونه او لاتین انډولونه پېژندل کیږي بیا په هماغه پخواني نومونه د «تورو» تر نامه لاندې پښتو خپلواك او بېواك اوازونه تر کتنې راځي او د بېلابېلو پښتني ټبرونو ترمنځ یې پر تلفظي توپیرونو او بدلونو نو خبرې کیږي په بله وینا دغه څپرکي په اوسني نومونه غږ پوهه (فونولوژي) او لیك پوهه (ارتوګرافي) څېړي

په دویم څپرکي کې راورټي د عربي په بېلګه د پښتو د ویناتوکي اسم فعل، حرف (پار -تیکل) تر څېړنې لاندې نیولي دي په دې لړ کې یې ارتیکل (پېژندحرف نکره یا حرف معرفه)

په باب ویلی دي چې په پښتو کې کوم ځانته حولیز شتوالی نلري بلکې دنوم یو نه جلا کېدونکی توک بللی کېدای شي او یا یې خو ناټاکلی شمیر نوم (یو) او نغوتنو مځري (اشاري ضمیر) دنده پر ځای کوي

نورهغه توکی چې ستاینوم ته ورته پاڅي تر سره کوي لکه تشبیهي ادات یو ړ شمیر نومونه (وصفي اعداد) کړولونه (فیډونه) وو ړ نومونه یا تصغیري اسمونه او داسې نور

پنځم څپرکی په یو څه راغونډ ډول بېلابېل نومځري (ضمایر) تر کتنې څېړنې لاندې نیسي لکه ځانګړي نومځري (شخصي ضمایر) (تولو مځري (ملکي ضمایر) نغوتنو مځري (اشاري ضمایر) پوښتنو مځري (استفهامي ضمایر)، ناټاکنو مځري (مبهم ضمایر)، اړیك نومځري (ارتباطي ضمایر) له ټولو لویو وړو ډولونو او ړونو نو (ګرادنونو) او بېلګو سره .

شپږم څپرکی په پراخه او ځانګړي توګه کړ (فعل) او دهغه پښتونیز (ګرامري) او جوړ لیز ډولونه او جوړښتونه څېړي لکه چاړو ال ـ بیچار (معلوم ـ مجهول/) ،لیږ ند ـ نالیږ ند (متعدي ـ لازمي) آر ـ مرستیال (اصلي ـ کومکي) او بیا یې په ټولو مهالو کې رازراز وړونونه (ګردانونه) په او وم څپرکی د «حروفو» او پارتیکلو ترنومونې لاندې ټول ناوړ ـیدنی ګړونه (غیر تصریفي مورفیمونه) په هراړخیز ډول څېړي او دبېلابېلو دندو او چاړو نو له مخې یې نومونې او ډلبندي کوي لکه سربلونه ـ او ـتربلونه (پیشیني ـ پسیني) نړو پیکه (حروف عطف) بلن و پیکي (نداییه توري) اوداسې نور

اتم څپرکی لکز یکولوژي (ویپوهه) رااخلي او په دې ترخ کې راز راز بېلنګونه (اشتقاقات او تړنګونه (ترکیبات) له بېلابېلو پښو یزو او جولیزو چارونو او ډولونو سره تر سپړنې او شننې لاندې نیسي

نهم څپرکی پر شمیرونومونو (اعدادو) غږیږي او هغه په رازراز ډلو او ډولو ویشي لکه ارشمیرنومونه (اصلي اعداد) پوړ شمیرنومونه (وصفي اعداد) وو ړ شمیرنومونـــه (کري اعداد) په ارشمیرنومونه کې تر زر پورته له هندي هغو څخه کار اخلي لکه لك کرو بیهند (ملیارد) با (تریلیون یا زرملیارده)

ددې څپرکی په پای کې داوونې او سیاشتو نومونه هم راځي چې له نګه پښتو سره دري او هندي هغه هم شوول کیږي دغه راز دخواوو (جهاتو) نومونه هم په همدې لړ کې ځای

نیسي په‌لسم‌ځیرکې غونډله‌پوهه نحو یاسینټه‌کس په‌یوځه ځانګړې‌دول‌ځیړل کیږي که څه هم په‌نورو تیرو ځیړ کو کې یې‌لړ و ډیري خواوي‌ځیړل‌شوي‌دي خو دلته زیات دترتیب او ډون ربړي‌ترځیړ نې‌لاندي‌راځي لکه‌پرسو صوف‌باندي‌دصفت‌اوپر مضاف‌باندي‌دمضاف‌الیه ستخکیو الی دصفت‌او موصوف‌دخبر او مبتداترمنځ‌سمون (مطابقت) او داسې نور هم‌دهماغه څپرکې لەو یيونو (بحثونو)څخه شمیرل کیږي

دغه راز دهمدغه څپرکې په‌پای‌کې یې‌له‌کوم‌اړ یکې مهبل تړنګونه (ترکیبونه)هم راځي، چې‌په‌کارو وله‌نورو تړنګو نو سره‌په‌اتم څپرکې کې ځای‌ورکړشوي‌و ای

راورتې دځپل دپښتوګر امر په‌پای‌کې‌یو شپږ مخیزه پایځوړ هم راوړي‌دي چې‌یې دوه سخه دعسکري‌قانون‌داو ماد و په‌پښتو ژباړي نیولی او ځلو رنو ري‌په‌دري پښتو افسانو چې له‌آر پښتو متن سره‌یې انګلیسی ژباړه‌هم کښلي ده

دراورټي نومو ټپوهنه (ترمینالوجي)

د ځیړنو د غوښلي دراورتي‌دپښتوګر امر انګلیسي‌نومونې‌هم هما غه‌نو مونې‌دي چې د نولسمې پیړي ترورو ستي نیما یې جوړد نوي ژپوهنې بنسټ ایود پیښو ونکې فرد ینانه سوسیورترلومړنې ژپوهنیز شاهکار(۱۸۷۰)پوري‌په‌لویدیزپ‌نړۍ کې دودوي او همدا رنګه یې‌ترځنګ‌پښتو نومونې له‌هما غوعربې نومو نوسره سمون لري چې لاترننه‌پوري د یځواته په‌زړه عنعنی عربی دري او پښتو «صرف او نحو» کې کارول کیږي لکه دتورو او او ازو (فونیمو) یا‌په‌بله وینادژبې او لیك نه‌تو پیر (سمخ وماده)

د پښتو په‌برخه کې خو هغه مهال دیوي ځانګړي ګرامري ترمینالوجي هیڅ خوك نه لګیده نوراورتې لومړی‌پلا ځپل پښتانه سرتیال په‌سرسنه چې‌له‌اره‌یوعربي او ضمناًدري سکالر بلل کیده‌دانګریزي‌نومو نو دانړول په‌توګه‌یې‌ځای‌دعربي‌صرف او نحوا صطلاحات‌هوبهو را اخیستي دي پخپله راورتي هم دهمدغه کتاب له‌مخې ښکاري چې څه‌ناڅه په‌عربي او دري‌هم‌پوهیدن‌ان‌دپښتو عبارت‌او جملی‌او ډون‌یې هم د دغو ژبو تراغیز لاندي دي‌لکه په‌خپله دکتاب‌نوم «صرف‌و نحو دژبې‌دپښتو» سره‌له‌دې یې چې‌دننه‌په کتاب‌کې رښتینی پښتو وی‌او ډون‌هم شوو لی دي‌چې‌دهغه‌له‌مخې بایدد‌غه‌نوم«دپښتو ژبې صرف‌او نحو» کښل شوي‌و ای

سو ږدلته دیوه‌تاریخې ارزښت له‌مخې دراورتې دپښتوګرامر دانګریزي نومونپوهنې

تر څنګه عربي دري پاعربي ټوله او دري ټوله توسونې پهورو ستهٔ ټول لري کوو.

۱- دتو رو نوسونه يي کابو همغسي کښلې چې ترننه دو دلري (۲مخ) ان ترڅانګړو پښتو تو رو پورې لکه ښ(ښين) ڼ(نون) ډ(ډال) ګ (ګاف) او داسې نور

کهځه هم بل خوا ته يي پر سر چپه ټول ډير نګه عربي تو ري هم دپښتو هغو په ټول نوسو ـ اي لکه چې د(حاء)، طوي د(طاء) فې د (فاء)، هې د(هاء) يې د (ياء) په ورانديې او داسې نور

۲- خپلو الکياو او ل او ازونه يي پهحر کاتو او حروف لتوو پشلې او نوسولې دي

۳- صرفي نوسونې لکه: کلمه(کلمات)، اسم(اسماء)، فعل(افعال)، حرف (حروف)، اسم صفت(اسماءصفت)، ضمير (ضماير)، ضمير متصل (ضماير متصله)، ضميرمنفصل (ضماير منفصله)، متکلم مخاطب ياحاضر غايب، ضمير مشترک، اسماءاستفهام، اسم موصول، جواب موصول، رابطه الزماني، لازمي، متعدي، مشتق، فعل مشتق، معلوم، مجهول، صيغه، صيغه حال، مستقبل، مضارع، ماضي استمراري يااستمراري، مصدر، اسم لياقت، اسم فاعل اسم مفعول، امر، امر حاضر، ماضي مطلق ماضي قريب، ماضي بعيد، ماضي شرطيه، ماضي تشکيک، افعال لازمي و متعدي، اسماي حاليه و مفعول صيغه مکاني، حال، صيغه مجهول- صيغه د Mod او Vocice, tense لپاره، صيغه معروف، نفس و نهي، ظرف المکان، ظرف الزمان، حروف المقدار (کميتي قيد) ،حروف التشبيه، حروف التنبيه حروف الغايت، حروف الاستفهام، حروف التشکيک، حروف النفي و النهي، حروف العطف و الموصول، حروف الجر يا معنوي، صوت (اصوات) ، حروف التشديد (صورتم تلک)، اضافت مضاف، مضاف اليه، اسماي عدد، اسماي مشتقه، اسماي کسور، (يو نيم)شهور، فصول ، جهات او داسې نور

پښتو ليکدو داو لاتين ترانسکريپشـــن

راورتي پهخپل کتاب کې دپښتو لپاره مخزن الاسلام ليکدو دتهورته ليکدو دکارولې دي چې لهاو سنې ليکدو دسره لږ تو پير لري لکه ځاو څ دواړه پهځ لکه پهځوي(ځوي) ځما (ځما) او ن کله پهنو ګراف(ن) او کله پهد ايګراف(نړ) کښل سره له دې چې په لتښيليک (جدول) کې(ن) پهاو سنې بڼه بڼه بڼو ولې خو پهمتن کې يې زياتره د(نړ) په بڼه کارولې دي همدارازيي زياتره دو او لې نښو پرځاي پهزور، زير او پيښ کې راوړي، لکه نامن (ناسي) تاس (تاسو) کښ(کښې) و و (و وې) راش(راشه) غدي(غونډي) شکل(شکلو کول)(کولو)

(گناهو ن(گناهو نو)و ړ اندي (و ړ اندي) باند(باندي) لاند(لاندي) راغل(راغلی) او کله یی بیا په‌درنه(ي)شو و لی چی په‌دې‌تو گه یی درنه‌او سپکه (ي)دو اړه‌په‌درنه (ي) کښلی دي فعلی زو ر کی‌و الی(ي)ته‌یی پرشود دوه‌خو اپر خو اتیک‌هم دلاندي‌و ر کړي‌یا په‌بله‌و یناپر درنه(ي)باندي‌یی همزه‌ډو لی نښه‌هم اچو لی ده

همدارنگه یی(ږ)دپیښو ر گړ دو دله‌و ینگ‌سر ه‌سم ز یاتر ه‌په‌گ‌شو و لی لکه دسپین ږیري تر څنگه‌سپینگري(۸ . ۲ ه‌مخ)هسی یی‌خو په‌الفبایی‌جدو ل کی دو اړه‌تو ری(ږ او گ) سره‌ږلا ږیل کښلی دي و کړ یی له‌او سنی پیښو ري‌و ینگ او لیکدو دسره سم په همز ه‌و ال(ؤ)ؤ کړي‌چی شایی لاهغه‌مهال په‌دغه‌پو ر او از له‌هندي‌گړ دو دو څخه پیښو ري‌پښتوته‌راننوتی و همدارنگه په‌ؤ و (و وي-و و یل)او و ؤ یاؤ و (بو دند) کی او داسی نور

په‌دې‌لړ کی راو رتی دبیلابیلو متنی او گړ دو دي‌مو ادو تر اغیز لاندي ژ اوج سره هم گډ کړي‌او یو دبل پر ځاي کارو لی دي

راو رتی ز یار ایستلی چی څپلو انگلیسی لو ستو و نکو ته لړ تر لړه ځینی بنیادي و یی او نو مو نه په یو ه‌ځانگړي غبر لیك اړه(تر انسکر یپشن)او تو ر لیك اړه(تر انسلتیر شن)په‌اره‌ږنه او و ینگ کی‌څر گند کړي ځانگړي پښتو او ازو نه لکه غبر گز یز هغه په‌و ر ته غبر گو یا دبل انگلیسی تو ر و او لا کله په‌درو درو تو ر و او نښو شو و لی په‌بله و یناله دایگرافو نو او ترې گر افو نو څخه یی کار اخیستی دي‌خو له دودسره سم‌دي هغه‌انډر لین کړي‌هم دي‌چی دیوه یو اځینی او از څر گندو یی و کړ اي شی دابگرا فو نه لکه(ټ) ، (tt) (dd) تر یگر افو نه‌لکه‌ڼ (rrn) ختزه ښ (K'h) او لو یه‌دیزه ښ(Sh) لکه په پختو Pushto او پښتو pushto کی ځانگړي‌عر بی‌او از و نه‌یی لکه ص‌ض طظ ... لړ و ډیر داو سنی‌دو دغو ندي‌په‌تکنو نژ دي‌و ینگو (قریب‌المخرجو)او ازونوشو ولی لکه t, t, z, s. ان‌تر دي‌چی‌ق‌یی‌د q تر څنگه په‌تکن K هم انځو ر کړي‌دي دخپلو اکو (واو لو) او ږ دو الی یی له‌او سنی نړ یو ال فو نیمیکی سیستم سر ه‌سم په‌سر باري‌پر تو لیکو شو و لی‌لکه L,U.O.A زو ر او زو ر کی یی کله‌په مونو گر اف‌ډو ل په او u,—a څر گند کړي‌او کله‌یی دپښتو لیکدو دپه‌پښتو په دایگر اف‌ډو ل په a'h هم یی له دې چی و ر لا ندي کو مه کر ښه اچو لی‌وي لکه Pukhto تر tar (tar) له (Lah) شپه shpah کی‌چی‌دغه‌و ر و ستی‌بیلگی‌یی دتو ر و لیکاړي (تر انعستیر یش)ښکارندوي کوي

داکتر محراب الدین پکتیاوال

په پښتو کې د مالي او اداري

اصطلاحاتو ضرورت

لکه څنګه چې ژبې د بشریت د پیدایښت سره یو ځای د انسان سره داړتیاو و دلرې کیدو لپاره مرسلګرتیا کړې ده، هماغسې اقتصاد هم د انسان د بنیادي او د لومړیو درجو احتیاجاتو سره دارتباط له حیثه په مختلفو مفاهیمو او متفاوتو درجو او ارزښتو سره خپل نه شلیدونکې علایق ساتلي دي. لکه څنګه چې اقتصاد د بشر داحتیاج سره ارتباط لري هماغسې ژبه هم داحتیاج له مخې راپیداشوې او تکامل ئې موندلی دی.

له کومه وختهچې دژبې لومړنۍ نښې نښانې یعنې صوتي او لفظي اشارې راپیدا شوې دي له هماغه وخته راهیسې دبېلو بېلو دورو داقتصادي مناسباتو دانعکاس یا تفاهم دپاره داقتصادي اصطلاحاتو دجوړښت او پیدا ښت امکانات برابر شوي دي.

داعمده کل البته ډیر بحث ته اړه لري خو له دې کبله چې مونږ داصلي موضوع نه ډیرو لرو ساحو ته بیائي نو ځکه دې عمده موضوع ته یوازې په تشه اشاره اکتفا کوو او دبحث وړ موضوع درانغړولو دپاره مونږ په دوو روستیو پېړیو کې دپښتو دچاپ شویو آثارو دسیمینار

زمانی او مکانی چوکاټ تعینوو. په دې معنی چې زه غواړم یوازې په دوو وروستیو پیړیو کې د افغانستان اقتصادي او د هغه په ضمن کې د دې هیواد مالي نظام ته په اشاره په پښتو کې د سرو جو اقتصادي په تیره بیا د مالي اصطلاحاتو په باب بحث وکړم.

دلته داخبره بې لزومه نه ښکاریږي چې زه وو وایم متاسفانه په افغانستان کې هغه زمانه ډیره اوږده وه چې زموږ د هیواد اقتصادي استقلال یکی زیانید لی دی همدارنګه د موضوع سره د ارتباط له حیثه باید و ویل شي چې مالیه هغه پدیده ده چې د تاریخ په اوږدو کې تل په تحول او تغییر کې ده او د ټولو کلي جامعي وضع په ټولو کلي مکان او زمان کې د اقتصادي ټولو خاصیتو نو سره بیانوی او بې له ټولو کلي زمان او مکان څخه د مالي او مالي اقتصاد موجودوالی ممکن ندی

خو د بده مرغه زموږ د اقتصادي نیرو د وروسته پاته کیدو په لحاظ زموږ اقتصادي اړیکې هم وروسته پاته وو— نو هم د اسبب دی چې د اقتصاد د نـــــوروساحو پـــــه څیر او هم د اشان مالي او اداري علم هم ښه پرمختګ ندی موندلی او لدی کبله مالي او اداري اصطلاحات څکه زموږ په هیواد کې ندي منځ ته راغلي چې ښنسټ یې موجود نه ؤ

اداره او مالیه د کورنیو او باندینو استثمارګرو یو داسې وسیله وه چې د دوی ګټې برابرې کړې نه دا چې مالیه د خلکو د ژوند د هوساینې او پرمختیا لپاره یکار و لویږي البته موږ پوهیږو چې د موضوغ په دې برخه کې هم د بحث وړ زیاتې خبرې شته خو له دې کبله چې د دغه سمینار علمي غونډې زیاتره په علمي روحیه روانې دی او سیاسي موضوعات یکی یوازې په ضمني توګه د ضرورت له مخې راځي نو زه په دغه ځای کې یوازې دغه حقیقت ته اشاره کول کافي بولم چې د پیړیو پیړیو په اوږدو موږ کې زموږ هیواد ته مختلف استعماري او استثماري حرکتونه متوجه شوي دي او دغو حرکتونو په مختلفو نومونو او مفهومو نو سره یعني د باج سړی غم ـــسورسات— مالیې او داسې نورو اصطلاحاتو باندې زموږ د کار او زیار محصولات له موږ نه پر مختلفو پلمو او دسیسو اخستي دي که زه په دې ځای د چنګیزیانو—ګورګانیانو او بیا وروسته د انګلیسانو په استعماري او استثماري تشبثاتو زیات بحث وکړم بیا هم ددې ویره شته چې د موضوع لمن به راغځه د وسره پراخه شي چې بیا به د دې سمینار د زیاتر وغونډو وخت ونیسي نو ځکه زه هغې دوری ته لنډه اشاره کوم چې په

افغانستان کی دمیرو یس‌نیکه پەوخت کی دلوسړی ځل د پاره‌د ملی حکومت دجوړښت پەلاره کی لوسړنی گام‌و اخستل شو اوددغه گام پەنتیجه کی‌د(احمدشاه‌بابا‌پەوسیله دلوی افغانستان دجوړښت ملی سفکوره او تاریخی ارمان دعمل ساحی تەراووت)

پەدغەوخت کی‌زموږ‌مملکت احتیاج درلودچی دهیواد داساسی تشکیلاتو پەلړکی زموږمالی او اداری نظام هم پخپله د جوړښت دوره پیل کړی لکه څنگه چی‌نن موږ هیوادته‌پەبیلو اقتصادی اجتماعی او علمی رشتو کی د تخصصونوراوستنی اوودې ته ضرورت لرو پە هماغه وخت کی هم موږ احتیاج درلود چی‌دوخت د مالی او اداری نظام دپاره‌دنورو لەتجربو او اصطلاحاتو څخه استفاده وکړو لەدی‌تجربو څخه داستفادو هدف زموږهیواد ته د مالی او اداری اصطلاحاتو یوه څپه راوستله لەدی‌کبله چی‌هغه وخت افغانستان دعربی-فارسی او تر کی ژبو پەاحاط کی‌و - نو لەدغه وخته ددغو ژبو مالی او اداری اصطلاحات رواج‌شوی‌دی‌لکه چی‌د هغه‌وخت د مالیی وزارت ته به یی دیوان اعلی یادار استفاءویل او دهغه وخت‌دمالیی وزیر بەددیوان‌بیگی مستوفی الممالك وکیل‌الدوله وکیل‌الرعایا-دبیر الملك‌پەنومونو یادیده او البته د هغه وخت د مالیی وزیر دیوصدر اعظم حیثیت درلود ددی‌اصطلاحاتو دوام دامیرشیرعلی خان تر زمانی او حتی‌داعلیحضرت امان‌الله‌خان‌غازی‌تر دوری‌پوری‌دوام‌وکړ‌لکه‌چی‌په‌۱۲۹۸ -هجری‌لمریز کال کی مستوفی‌الممالك‌دمالیی وزیر اوددیوان‌اعلی او دیوان‌استفاء الممالك(حربیی)خارجه تجارت-عدلیی-پەوزارتونو تقسیم‌او دیاشو .

لکه چی‌معلومه ده‌داعلیحضرت‌امان‌الله‌خان غازی دوره‌پەافغانستان کی دبیلو بیلو ملی او سترقی نهضتونو دپیل کیدو یوه زمانه‌ده پەدغه زمانه کی هڅه شوی ده چی په نسبی لحاظ څه‌ناڅه یو‌مدرن مالی او اداری نظام منځ ته راشی پەدغەوخت کی احتیاج داو چی ددغه نظام دپاره داسی مالی اواداری‌اصطلاحات‌وضع‌شی‌چی‌هغه‌دبیلو بیلو اقتصادی علوموپەتیره‌بیادمالیی دعلم دتعریف سره یوڅه‌ارتباط ولرلی شی .

سره‌د دی چی‌پە دغه وخت کی د«سرکەدپښتو» دټولنی لەخوا پە پښتو کی د هری موضوع او هری ساحی د پاره دنومونو او د اصطلاحاتو هڅه روانه وه لە دی امله چی مدرن علوم زیاتره د ترجمی دلاری‌زموږژبی او کلتورته هڅه کړی وه‌نو ځکه موږ

مجبو ر و و چې ؛ یاتره علمی اصطلاحات په‌خپله اصلی بڼه کې‌څنګه چې‌په جهانی سویه سره شهرت لري را و اردي کړو

دبحث موضوع داده‌چې په‌عربي–دری‌او نوروژبو کې چې کوم اصطلاحات را غلي دي‌هغه داقتصاددعلومو په‌تیره‌بیادسالیي د علم دمحتوی سره کاملاً‌توافق نلري دمثال په توګه خصوصي ملکیت او شخصي ملکیت تر مینځ چې کوم فرق شته په پښتو کې دهغه مراعات نه‌دی‌شوی لکه چې‌دی‌دواړو ساهیتونو ته‌دوی(ځانګړی‌ملکیت) وایی‌په داسي‌حال کې‌چې‌دادواړه سره تفاوت لري‌دمثال په‌توګه هغه ملکیت چې څوک، یی دخپل ځان دمعشیت دپاره په کاراچوي او پخپله کار پکې کوي‌هغه دده شخصي‌ملکیت دی خوهغه‌ملکیت‌چې دګټې‌وټې‌دپاره په‌استثماري‌توګه‌په کاراچول کیږي‌هغه‌خصوصي‌ملکیت‌بلل کیږي په‌دې‌لړ کې‌بله‌دبحث‌وړ خبره‌داده؛چې‌موږ دعلمي‌ پوهیدو او پوهولو دپاره‌احتیاج‌لرو چې دنورو ثقیلو اصطلاحګانی په‌پښتو اړوو خو دا کار که‌څه‌هم ضروري‌او ګټور دی‌مګر ډیره دقت غواړی‌دمثال په‌توګه موږ ده‌دذخیری دپاره‌دوی کلمی پاسره‌او زیرمه‌لرو – له‌هر څه‌نه د مخه‌دادوی کلمی‌باید دپښتو د اشتقاق‌اوریشه شناسی له‌نظره په شه‌توګه تحلیل شي او بیادی دعلمي مفاهمي دپاره دمعنی‌له‌نظره دتفاوت‌هغه‌درجې څرګندی‌شي چې داد واړه کلمي ئی یودبله سره لري .

په‌داسي وخت کې چې‌په پښتو کې دمالي او اداري‌اصطلاحاتو دروا جیدو او رواجولو مساله مطرح‌ده موږ ته له‌هر څه‌نه‌دمخه دژبي دیووالي موضوع ډیر اهمیت‌لري موږ او د لري پښتو نخو اخلک‌چې‌په‌حقیقت کې یو او لس ، د یوې ژبې خاوندان یو هر څه مو شریک دي‌خو دنوروژبو اصطلاحاتو موږ سره دافهام او تفهیم په‌ډیره‌ضروري‌عملیه کې سره‌بیل کړي یو .

اوس‌موږ په‌خپل اداری‌لټریچر کې د« دولت» کلمه د«ستیټ» دپاره‌په کا راچوو په داسي حال کې چې‌زموږ لرني و رونه هغه د«ثروت» دپاره‌په کارا چوي که‌چیری موږ د خپلې ژبې له‌شته‌منیو نه کار و اخلو بیابه مجبو ر نه‌وو چې موږ «شته‌منی» ته«ثروت»او دوی

همدغه ماهیت ته «دولت» وایی ځینې نورې داسې کلمې هم شته چې د اقتصاد په ضروري ساحو کې ئې زموږ مفاهمه مشکله کړې ده.

مثلاً موږ امریت یو اداري مشرتوب ته وایو خو دوی دیکترشپ ته امریت وایي موږ امپریالیزم او ایو دوی سامراج وایي موږ استعماري وایو دوی نو اباديانی وایي موږ د استثمار کلمه استعمالوو دوی ورته د استحصال کلمه په کار اچوي هغه څه چې موږ اضافي ارزش بولو دوی ئې «قدر زاید» بولي خصوصي ملکیت ته دوی نجي (پرائیوټ) ملکیت وایي شخصي ملکیت دوی ذاتي ملکیت بولي وارداتو ته دوی درآمدات وایي صادرات دوی بر آمدات بولي هغه څه چې موږ ئې سرمایه گذاري بولو دوی ئې سرمایه کاري بولي فیوډالي ته دوی جاگیرداري وایي اقتصاد ته دوی معشیت یا معاشیات وایي بودجې ته بجټ وایي تولید ته پیداوار وایي کارگر ته مزدور او بزگر ته کسان وایي موږ چې مالیات بر عایدات بولو دوی هغه ته انکم ټیکس وایي

له پورتینو څو نمونو څخه څرگندیږي چې د یوې ژبې ویونکي د پردیو ژبو اصطلاحاتو د افهام او تفهیم په ضروري عملیه کې څومره سره جلا کړي دي او دا هغه مشکل دی چې له یوې خوا د علم زده کړه له مشکلاتو سره مخامخ کوي او له بلې خوا ئې د دیو والي په ځای د بیلوالي سبب گرځي

ښایي په دې برخه کې ځینې اغراض موجود وي چې په هغه باندې موږ تول پوهیږو او زه په دې ځای کې د موضوع څخه د دې وتلو په مقصد د هغه په باب څېړنه نه کوم خو زرور داسې موضوع ده چې د علاقه مندانو د غور او تعمق د پاره پرېږدم

د اخبره حتما د هر چا د پاره په زړه پورې ده چې د ژبې د بیلوالي عوامل له مینځه یوړل شي او ژبه د یووالي پر اوته ورسوي له ښه مرغه زموږ په هیواد کې د دې ضروري ساحې د پاره مسلکي علاقه مند کسان پیدا شوي دي او دوی د دې د پاره چې د نورو ژبو اصطلاحات په اقتصادي او اجتماعي چارو کې زموږ ملي مفاهمه صدمه ونه رسوي شپه او ورځ هڅه کوي چې په پښتو کې د مختلفو علومو د پاره اصطلاحات وضع کړي که څه هم دا کار بې گټې نه دی خو که چیرې د یو منظم لوی پروگرام له مخې سرته ونه رسیږي نو د گټې په ځای زیانونه پېښیږي

د مثال په توګه د استثمار د کلمې د پاره چې عرب يې په ځای د استغلال کلمه چې د غلې د اخستلو لغوي معنی لري په کار اچوي په دې توګه هغه کلمه چې د عربو د دنيا د اقتصادي اصطلاحاتو له کورنۍ نه شړل شوې ده او پر ته يې په دوو بېلو ځانګو دلې ده چې يوې ته يې استثمار او بلې ته يې استحصال ويل کېږي که موږ د ديو پېښو ريو رو ړه‌مخ کې د استثمار کلمه په کار واچوو شايي د هغه خوله له خوږو ډکه شي او فکر وکړي چې د مېوې اخستلو مقصد دی او که دوی زموږ په مخکې د «استحصال» کلمه ياده کړي نو موږ ته د ښو حاصلاتو اخستلو تلوسه زياتېږي اما د (اکسپلاتاتيه يا اکسپلواتيشن) مفهوم په ځای پاتې کېږي

د هم دغسې يو ضرورت له مخې زموږ ليکوال مجبور دي چې د داسې کلمې د پاره زبېښاک او لوشل کلمې په کار واچوي

خو حتمي داده چې ددې دوو کلمو په ځای يوه يې وسنل شي او ياد دواړو په ځای کومه بله اصطلاح وټاکله شي داچې هغه دې څنګه وي زه فعلاً يې پيشنهادنه کوم داځکه چې د اصطلاحاتو وضع کول د يو سړي کار ندی د پوهاند حبيبي د يوې

څېړنې نه په استفاده بايد دا خبره ياده کړم چې په عربي دنيا کې د نويو لغاتو او اصطلاحاتو د وضع کولو د پاره يو لوی انجمن په کار بوخت دی که چيرې زموږ په هيواد کې د نويو لغاتو او اصطلاحاتو د وضع کولو او په دې وسيله د ژبې د يووالي د پاره داسې انجمن جوړ شي نو زموږ مشکلات به حل کړي

البته زه باور لرم چې د ټولو موافقه به داوي چې په دغه انجمن کې د ژبپوهانو په ګډون د مختلفو علومو پوهان برخه ولري دا هغه مهم مطلب دی چې زه ور باندې خپلې خبرې پای ته رسوم.

ستاسو د توجه نه تشکر

«داکتر محراب الدين»

م . ابراهيم عطائي

د حقوقي او جزايي تعاملاتو له نظره د پښتو ځينو

فولکلوريکو ادبياتو ته يوه کتنه

د روان سمينار د علمي څېړنو سره زما د مقالې موضوع خو اړخيزه اړه لري د پښتو د چاپ شوي اثارو څخه چې د دوو روستيو پېړيو په دوران کې کومه احصائيه نن په لاس کې لرو د هغو يوه لويه برخه د پښتو د فولکلوريک ادب سره اړه لري د دغو اثارو په چاپولو او خپرولو کې چې د پوهنې څېړونکو موسسو او څېړونکو پوهانو کوم هاند کړيدي د هغو اصلي او اساسي هدف يې دا و چې د افغاني ټولنې د کلتور پېژندنې په برخه کې د يوه مهم اړخ يعنې فولکلور سره اشنايي عامه شي دا کار ته که زموږ د فرهنګي موسساتو يا د باندنيو علمي موسساتو او پوهانو پام لرنه پيل شوي يا دوام لري نو د کار ارزښت يې دا دي چې په دغه برخه کې موږ د لويې انساني ټولنې د يوې ستري علمي تحقيقي موضوع له پاره ډېر زيات مواد لرو .

د کلتور پېژندنې پوهنه د انسان د ټولنيز تاريخ د پوړ راينې (تکامل) په برخه کې خاص مواد تر څېړنې لاندې نيسي چې يو مستره برخه يې د ولسونو فولکلور تشکيلوي

فولکلور نو موږ ته په وضاحت د هغو حقايقو ننداره په لاس راکوي چې د پړونې انساني ټولنې د ټولنيزو مناسباتو ننداره پکښې کيدلای شي

د پښتو فولکلوريک ادب چې د ولس د فکر ـ تخيل او ژبې محصول دي نو ځکه د ولس سينه ورسره لري ده او هغه يې په ډېره درناوي د سوونو او حتى زرګونو کالو راپه دي خوا ساتلي دي دغه لوي ميراث يوه نسل و بل نسل ته د ژبې پر سر پري ايښې تر څو چې د ليکنې او بياد

چاپ شوې تېر نه لو یدلی دي. په دغه فولکلوري کې ادب کې چې د طبیعت توصیف او د یوې پاکې او بې الایشه سیمې منظره یوې خواته کړو نو د ټولنیزو مناسباتو داسې تصاویر پکښې برا ته دي چې هغه سوړ ته په یوه ټاکلې مرحله کې د دغې ټولنې د ټولنیز تاریخ ټاکلې پړاو نه راښیي. د پورتنیو خو کرښو د مطالب په نتیجه کې نو ویلای شو چې د پښتو په فولکلوریکه ادب کې د پښتنې ټولنې د حقوقي جوړښت په باب داسې ټکي موندلی شو چې د هغو په څېړنه د دغې ټولنې پروني چهره د خپل ټوله کم او کیف سره پېژندلای شو. زما د څېړنو موضوع همدغه برخه ده چې په لاندنیو عناوینو کې به خبرې پر و کړم:

عوامي قضائي مؤسسه :

دا د پښتو د عوامي ادب یو خاص امتیاز دی چې د ټولنیز ژوندانه تصاویر ډیر څرګند پکښې منعکس شوي دي. د دي له پاره چې دغه ټولنیز مناسبات و څېړو او وې پېژنو نو موږ ته په دو برخو کې کافي مواد په لاس راځي چې یو پښتو شفاهي کیسه یا داستان دی او بل متلونه دي. د پښتو ادب شفاهي کیسه او متلونه کوم معلوم مبدا او منشا نه لري او د پېړیو په دوران کې زموږ د خلکو په خولو کې دي او په دغه برخه کې د لومړني قبیلوي ژوند تصویر ډیر روښانه دی. په قبیلوي مناسباتو کې قبیلوي قضا یي موسسه د صلاحیت په لحاظ د ټاکلو کوډونو په پیروي مکلفه ده او همدغه موسسه د جرم او جزا حدود ټاکي. هغه کوډونه چې په دغه موسسه کې د قبول شوي احکامو په حیث تر اجرا لاندې نیول کېږي یو لړ تعاملات دي چې قبیلوي ژوند شیرازه یې ورله ټوله ساتلې وي. هغه قبیلوي عرفي نظام چې د عوامي قضا -یي موسسې په احکامو چلېږي بقایا یې نن موږ د پښتنو په کوچیانو ژوندیا په هغه کلیوالي ژوند کې لیدای شو چې په غرونو محصور پاته شوي وي د اقبیلوي نظامونه چې د تمدن په مترو -که (شلاخه) ورو ورو له منځه ځي ډېر روښانه او بې غشه اشکال یې موږ د پښتو په عوامي ادب کې لیدلای شو.

په پښتو شفاهي کیسه کې د قبیلوي نظام څهره :

دلته به زه د پښتنو د قبیلوي ژوندانه د حقوقي مناسباتو په برخه کې دا موضوع د پښتو په دو مشهورو شفاهي داستانو نو کې و څېړم او په دې ترڅ کې به د جرم او جزا پر حدود و یو څه رڼا واچوم. دا دوه شفاهي داستانو نه یو د (ادم خان او درخانۍ) او بل د (موسی جان او ګلمکۍ) دی

دي دو اړو د استانو نو د پښتنو د قبیلوي ژوند ډېر ښه تصویرونه په ځان کې ساتلي دي.
په دې شفاهي داستانونو کې ټول برخوردونه په حقوقي لحاظ د قبیلې د قبول سوي حقوقي تعا
ـملاتو تابع دي او واقعات که د تصادف له مخې هم پېچلي رنګ خلي خو د قبیلې حقوقي حریم
د هغه حدود تیا کې.

دوی شفاهي کیسې د نمونې په ډول :

دادم خان او درخو یا درخانۍ کیسې د قبیلوي خانیو په ماجرا او کې راز یږي په قبیلوي ټولنه کې
حوادث پر ځان راپېچي او په هم دغو برخوردونو کې موږ د حقوقي تعاملاتو څرک ډېر ښه ایستلی سو.
ادم خان د یو بالاستحقاقه خانزاده په حیث د قبیلې د یوه خان (بازید خان) پېغله خور وینې او هغه يې
خوښیږي او کله چې يې پلار خبر یږي نو دادخان بې مصلحته هغه ورغواړي. څرنګه چې ادم خان پخوا تر
دې پر یوه بله نجلۍ (درخانۍ) مین دي او د دې مینې کیسه هم په وطن کې خپرېږي سویدې نو (بازید خان)
د خپلې خور (تو تیا) پرورکړه منکر کیږي او ادم خان ته د (تو تیا) دواده مخالفت کوي دلته
نو د (ننګې) مسئله منځ ته راځي او دناموس د اري مسئله چې په قبیلوي مناسبا تو کې د شمزي
نو د (ننګې) مسئله تسنځ ته راځي او دناموس داري مسئله چې په قبیلوي مناسکتو کې د شمرزي
حکم لري ادم خان ته اجازه ورکوي چې غوښتل سوي ښځه به په جنګ و خپل کورته راولي د
قبیلوي تعاملي قانون له مخې څرنګه چې (بازید خان) له قول څخه ګرزیدلی دی نو د جرم
مرتکب هغه بلل کیږي او ادم خان چې په جګړه خپله ښځه کورته راوستلې ده د خپلو حقوقو
دفاع يې کړیده. د تعامل مرسم دا مسئله نوره ختم ده او حق و حقدار ته رسیدلی دي ولې د قبیلې
تعاملي قانون د دې له پاره چې په قبیله کې دننه نظم ساتل سوي وي او داسې دښمني نوره دوام پیدا
نکړي نو پر ادم خان د (پور) الزام لګوي چې خسرخیلو ته باید (ننواتې) وکړي او د ښځې پلر
ـګني هم په دې مکلف ګڼي چې ننواتې قبول کړي. که چیرې دا (ننواتې) قبول نکړي نو (پړه)
و خسرخیلو ته وراوړي. دلته قضیه د (پور) په الزام کې د هغې قضې سره کامل توپیر لري
چې کوم چا بیله لومړي (هو کړي) څخه کومه پېغله بیولي وي. په هغه صورت د پېغلې
پلرګني مختاره ده چې (ننواتې) و نه مني ځکه د جرم ارتکاب د ښځې د تښتوونکي خواته
متوجه وي. دادم خان په داستان کې د (پور) دا الزام چې پر ادم خان راځي نو هغه د قبیلې قانون
ته غاړه ایښي دي او دادي دلته به په اصلي داستان کې د دې پریکړې یادونه وړاندې کړو :

«...يو ځوو رځی چې‌تيری شو لی ادمخان ويلو خان او نو رو يارانو ته وويل چې راشی بازيدخان دوی‌پخلا کړو. ښځه‌مو هم په‌زوره‌تری راوستله او مړي مو هم ډيرځنی وکړه دپلار سره‌يی صلاو کړه‌پلار يی وويل تر ديږله ښه‌خبره نسته باره دجمعی په‌شپه‌يی‌يو امن‌يو مړيی او څه‌رو پی راو اخيستلی دبازيدخان کره راغله داشيان يی بازيدخان ته‌ورکړه‌د بازيدخان ښځه يی بخښنه وغوښته پخلايی کړ وروسته سره خپلوان سوه کراره‌کراری سوه.» (ملی‌هنداره‌دپيښو رچاپ ۲۰۲مخ).

په‌دغه‌ټا کلی قضيه کی‌د (نتوانی) حدودهم معلوم دي‌آس-مړيی‌او روپی او دجمعی‌شپه ټوله يوه ثابته مقرره‌ده. دجرم عو امل اوحدو داو دهغو ازاله او ددوستی اعاده‌تردغه ټاکلی تعامل لاندي په‌عمل راځی.

ددی‌داستان په‌دو همه حادثه کی هم‌محور پښتنی ننګه ده‌چی په‌دي‌ځل کی يوه‌پرشوره مينه هم ورسره ګډه سويده.تاوزخان خپله لور (درخانی) دقبيلو وي رواج په لړکی دحسن خان يوسفزی‌زوی(ادمخان)ته‌په‌اونی کی ورکړی ده . کلی چی هلک او نجلی ځوانی ته رسيږی او ترمنځ يی مينه پيدا کيږی‌نو‌دادمخان پلارچی‌دانجلی دځان‌يعنی دادمخان بولی پلارته‌يی سرکه ورليږی چی ښځه ادم خان ته وروادە کړی خوکله چی تاوزخان د (توتيا) سره دادمخان په‌واده‌خبر يږی‌و دی‌ته‌زړه‌نه‌ښه کوی‌چی‌لوريی دداسی چا ميړمن سی چی هغه‌يله‌ماينه لري .

دلته نو تاوزخان هم د قول‌څخه انکارکوي او ادمخان ته‌دمينی په‌اړخ کی دننګی مسله هم ورمخ کيږی.قبيلوي قانون‌يباهم تاوزخان دجرم مرتکب بولی. دادمخان خواچی‌په جرګه‌او مرکه‌داجنجال حل کولای‌نسی نو دقبيلوی‌تعامل په‌حکم لاس په‌جګړه پوری‌کوی داجګړه دقبيلوی‌قانون‌له‌مخی دادمخان‌حق‌دي. تاوزخان ددي لومړنی جرم‌په تعقيب ديو بل جرم‌مرتکب هم ګرزي‌او هغه داديچی خپله لور (درخانی) چی دادمخان دناموس‌حکم لري يو بل خان(پايوخان)ته‌ورکوي داجرم نو ډير دروندي ددي څرګندتيري جبيره‌نو بيله مرګه‌او وينی څخه بل‌څه‌نسی کولای ادمخان بياهم دخپلی قبيلوی‌ننګی پرځای‌کو او له بارمه‌جګړه کوي خو په‌دي‌لړکی مري‌او درخانی هم دهغه پرقبرځان مړ ګ ته‌سپاري .

دلته تاوزخان په دوو جرمونو محکوم دي او همدغه محکومیت یو دوام داره نفرت ده ته په نصیب کړ یدي چې هرڅوک چې دا کیسه اوري هغه ادم خان حق په جانب اوتاوزخان ملامت بولي دوهمه شفاهي کیسه چې یو معروف د ننداري پښتو پوهاند هغه د اتنوګرافي موزیم په شان ستایلی ده د(موسی جان او ګلمکۍ) کیسه ده

په دې داستان یا کیسه کې قبیلوي روابط د خانخانۍ په بشپړه مرحله کې دي. تولید په شکل او ماهیت کې پر مختیا قبیلوي روابط تر خپلې اغیزې لاندې نیولي دي مځکه کرنه او د راکړې ورکړې مناسبات ټول د پخې خانۍ پر محور حرکت لري او په داستان کې ټول تیپونه طبیعي او ډېر څرګند موقف لري

لوی خان او کوچنی مځکه وال په مبارزه کې دي او تاجر هم ورو ورو د پیسو په نفوذ د خان اړه په ځان پورې پیدا کوي په دغسې چاپېریال کې د حقوقي مناسباتو حریم د لوي خان له خوا پایمال کیږي خو عکس العمل ته یې کوچني مځکه وال حاضر یږي په دغسې ګرما ګرمه فضا کې خان هم ستړی کیږي خو د کوچني مځکه وال ټوله کورنۍ قرباني کیږي څو د دغې کورنۍ یوه پېغله پر دې بډریالۍ کیږي چې د خان په وژلو خپل غچ واخلي په دغه شفاهي کیسه کې لوی خان چې د اقتدار مظهر دی د موسی جان په څېره او سپینه (ګلمکۍ) ګرزوي او د ولیجان د مځکې د غصب حکم کوي په دادو اړو کارونو کې خان د قبیلې پر قانون تیری کړی دی

موسی جان او اره کیږي خو ولیجان د خان څېره تښتوي دلته موږ په قبیلوي تعاملاتو کې داسې کوډ نه لرو چې د یو تیري کوونکي په مقابل کې باید په ناموس غچ واخیستل سي خو څرنګه چې د خانخانۍ اقتدار چلوونکي د احریم په خوا لا له منځه وړی دی نو په مقابله کې یې هر څو مره شدت را بلل سوی دی په دې کیسه کې د بېلابېلو تیپونو برخورد ډېر تو ند دی او په ګوریلايي شکل د خان تهدید روان دی او خان هم د خپل تیپ په حکم ورځ تر بلې په تیري کې شدت راولي کوچني مځکه وال (ولیجان) د(سهیلۍ) په خانۍ قانع نه دی او ځان د هغه (ساري) بولي نو ځکه کله چې د خان له خوا مسموم کیږي خپل زوی ته پر ځنګدن وصیت کوي چې زما (ساري) واخله د(ولیجان) زوی (میرولي) هم پلار ته په دې کلمه ډاډور کوي چې زه به (هلي) واخلم دا دوې کلمې (ساري) او (هلي) د قبیلوي تعاملاتو په قانون کې دوه عمده اصله دي او د(ننګي) په کوډ کې د هغو نه پر ځای کول په قبیله کې د موقف ټیټوالی راولي ولیجان

چې دخان په تحریک دیوې بوډې له خوا په ناپامۍ کې زهرخوړي نو خپل ساري پیژني او دا ورته معلومه ده چې سهیلي وژلی دی نو زوی ته یې وظیفه ورکړه چې باید د پلار غچ دساري په قانونو اخلي دلته په ظاهري قاتل یعنې بوډۍ کار نه لري او د اصلي قاتل دسر په سودا کیږي

سهیلي خان د هلبدي کړیده .و لیجان یو هلدي چې خان سات کړیدي او ددي هلغچ دمیرولي وظیفه ده . په دي ماجرا کې میرولي همسر با یلي خو دغچ اخستلو وظیفه پای ته نه رسیږي بلکه کله چې نار ینه سري نو بشځو ته داوظیفه انتقال پیدا کوي خو د میرولي عمه دو لیجان خور (تانو) په دي غچ اخیستلو بر یالۍ کیږي خان وژني او د هل حساب پر ځای کوی خان چې کله دو اده په شپه دو لیجان دخو را (تانو) سره یو ځای کیږي نو دی دقبیلې په پخوانی تعامل کې هیڅکله دا فکر نه کوی چې یوه ښځه به د ی دتوری ځکه ړ ی ته ورد عوت کوی او نو ځکه غافل کیږ ی په د ی کې داشك نسته چې په رښتیا نوی کار کوی خو لوی خان چې د قبیلې د قانون محور یو اځی خپل ځان گرزولی دی نو داحرکت دده دقدرت دشرایطو زیږ نده دی لوی خان دجرگی او مر کی قانون له منځه وړی دی نو ددی کار په عکس العمل کی داتعامل هم ایجاب سو یدی چې ښځه هم دغچ په کار کی برخه واخلي .

داداستان دیوی قبیلوی خانخانی ټولنی ډیر دخیړ نی و ړ خبری لری او په حقوقی ساحه کی دهغو پراخه څیړ نه زموږ دټولنیز و مناسباتو دتاریخ یو ډیر مهم پړاو پکښې څیړ ل کیدای شی .

د پښتو د قبیلوی عرفی نظام څهره په متلو نو کې :

دپښتو شفاهی ادب دټولنیز ژوندانه سره خوله په خوله ځی نو ځکه دټولنی تصویر په ډیر ښا کی په هغه کی تجلالری.

په شفاهی داستان کی مو د قبیلوی حقوقی نظام پر څو کو ډو نو رڼا و اچوله دادي او س نو په لاندي لنډه څیړ نه کی بیاهم دا موضوع په متلو نو کی تر بحث لاندی نیسو .

دلته زه دمثال په توگه یو څو هغه متلو نه را اخلم چې داسمدستی دخلکو په خولو کی دی او دتاریخ په لحاظ باید دډیر و لرغونو زمانو د کلام میراثونه و بلل سی. البته دا کار په کمال اختصار کوم، خو باور لرم چې دڅیړ نی له پاره یې پر مواد و په کلونو اساسی کار

کیدای سی.ددی له‌پاره چی دټاکلی موضوع په‌برخه کی موځینی نه ښه ترتیب سره راپاللی‌وي‌دځینی نی له‌پاره دټاکلی متلونو مفاهیم په‌لږ و ډیر تفسیر کړم .

۱-حق : متل:«حق‌نه‌پټیږي»—دقبیلی په‌عرفی حقوقی نظام کی‌حق پېژندنه‌دی او داد یو راسخی عقیدي نمایندګی کوی‌چی حق څرګند یولی.

دقبیلی هر فردنه‌یواځی دخپل حق‌په‌ساتنه مکلف دی‌بلکه دخپلی توانی د حق ساتنی زمه هم‌پرغاړه‌لری... کله‌چی‌دټولنی حقوقی مناسبات‌ترډغسی‌اصل‌لاندی‌راسی‌نو طبعا د حق دټولو صلاحیت هیڅکله دبحث موضوع کیدای نسی.

حق‌کوم مجرد مفهوم نه‌دي بلکه هرڅوک باید دهغه حریم و پیژنی اوویی منی مثلاً وایی:متل—«حق‌په‌تا—حق‌له‌تا»

څنګه چی‌ته حق‌لری هغسی له‌تاڅخه هم‌حق غوښتل کیږی .ته‌هغه‌وخت حق لری‌چی‌ته‌هم حق ورکړی‌دایو اجتماعی‌قرارداددی اونوځکه داعقیده عامه ده چی:متل: «حق خپل‌ځای نیسی»
-«حق اخیر حقدار ته‌ځی»

پرحق تیری‌نه رغمل کیږی. که‌داتیری دقبیلوی تعاملو دقانون سره سم جبیره نسی نو په عامه اصطلاح وا رپر یښودل بی غیرتی‌ده او دغسی څوک دقبیلی په‌ساحه کی موقف‌بایلی او عزت یی له منځه‌ځی‌نو ځکه دوار اخیستلو په‌کار کی پښتانه بخښونکی روحیه نه‌لری ولی‌داکار په‌سړه سینه اوحوصله کوی.

وایی: متل: «پښتون‌سل کاله و روسته وارواخیست ویل‌اوس می‌هم تلوار وکړ.»

۲- نرخ :

متل « دوطنه‌وو زه له‌نرخه‌یی‌سه‌وزه». نرخ‌قانون‌دی هرڅوک‌چی‌په‌قبیله کی‌ژوند کوی دقبیلی دحقوقی نظام قانون هم باید‌ومنی. کوم څوک‌چی‌نرخ نه‌منی‌نو بیله و تلو بله‌چاره نه‌لری نرخ دجرم اوجزا حدود ټاکی او دقبیلوی عرفی نظام‌دهلبندی حیثیت لري. دنرخ سیستم په‌ټولو پښتنی قبیلو کی‌سته او هغه کسان چی ددغه سیستم قضایی چاری ورسپارل کیږی هغو ته‌په عام اصطلاح (نرخیان)وائی.

نرخیان بالمعوم په‌قبیله کی‌دنرخ په‌تعاملی قانون خبراو پوه کسان وی‌اودانو عموماً(سپین ږیری)وی .

دنرخ څخه غاړه غړول درانده مجازات لري . په‌دي‌لړ کی درتلو (شړلو) څخه‌نیولی

دکور ترسوځلو پوری جزاتاکل کیږی:

په ځینو پښتنی قبیلوکی نرخ ته(تیره) (کانړی) یا(تول) هم وایی. او (نرخیان)(تول گو) بولی خو په عامه اصطلاح کی دنرخ کلمه ډیره رواجده :

چیری چی نرخ ته د(تول) کلمه استعمالیږی نو دغه تعاملی قانون ته (تله) هم وایی او دامتل د(تول)بی طرفی او عدالت ښیی :

متل: «تله دچاسخ او څټنه گوري . »

۳-مساوات :

متل: «تکري او پگړی ساری دی»تکري دښځی پرونی دي او پگړی دنارینه لنگوټه ده په دي متل کی مطلب ښځه او نر دي چی دحقوقو لحاظه یی تعاملی قانون مساوي بولی .

دامتل البته دحقوقو په تولو مواردوکی یوشی نه دي بلکه دمیراث په برخه کی تو پیر لري خو د جرم او جزا په برخه کی تو پیرنه لري بلکه دجرم په مقابل کی تاکلی مجازات ورکول کیږي.

دهمدي مساوات او برابري سره دمشر او کشر حساب هم معلوم دي لکه چی وائی:

متل : « مشر مشره برخه لري او کشر کشره برخه.»-«برخی ویشه میړونه گوره.»

۴-روغه:

متل:« په سړه سینه چی کیږي په جنگ کله مو ندل کیږي . »

دپورتنی متل له فحوا څخه بوره ښکاره گندیږي چی دپښتنو په قبیلوي ژوندکی روغی ته ترجگړي ترجیح ورکول او په ډیرو ځایونو او وختونوکی دجگړي څخه مخ اړوی لکه چه وایی:

متل :« تروژلی وروروړي ایښی گوسل ښه دي.»«و ینی په وینو نه مینځلی کیږي» «تیر په هیر».

۵-مقابله:

متل:« ښه به ښه دي بد په بدو .:-خو مرچی روغه لما نځل کیږي نو دمتقابل احتر ام لمانځنه هم ضروري شرط گڼل کیږي. وائی :

متل:« کاسه په کاسه ده- کرده په کرده. »

۶- پور :

متل « پورد بد و برخه‌ده » - د پور تعریف پخپله په دغه متل کی ډیر ښه ځای شویدی . هر څوک چی دجرم مرتکب کیږي هغه پر خپله ذمه یو پور اخلی. متل :

«پور په ورکړه خلاصیږي». دپور نه پر یکول بد عواقب لري‌مثلاً وایی:متل «پور چی ځنډنی سی جنګړی سی. »

۷- مرکه:

متل: «مر که‌دمیږ وهنر دي» مرکه په قبیلوي نظام کی دجوړي یوه محکمه چی‌دتاکلی نرخ له مخی په لازم وخت کی فیصله کوي .په دغه غونډه کی دجرم اوجزا حدود تاکل کیږي.

په مرکه کی‌په څرګند ډول‌بایدخپل مطلب‌وویل‌سی او کوم څوک‌چی‌په‌مرکه کی پټه‌خوله کښینی هغه دمرکی نظم ته زیان رسوی.

نوځکه وائی: متل-«پټه خوله‌دمرکی لیوه دي»:په‌مرکه کی‌چی څوک کښینی هغه بایدپه‌حادثه او نرخ باخبره وي او دبی خبره‌مړي ورتګ وداسی ډولنی ته زیانمن تلقی کیږي‌نو وائی: متل-«ناخبره دمرکی لیوه دي.»

دپښتنو مرکه‌په دوه‌ډوله دهچی‌یوي‌ته‌یی (دژبی‌دښو ریدو مرکه) وایی‌او بلی ته‌یی «دواک مرکه» .

دا دواړي‌مرکی دتعاملی قانون‌له مخی دنرخ په‌تطبیق کی آزادي‌لري. دژبی‌دښو ریدو په‌مرکه کی مدعی‌او مدعی علیه دواړه دالزام او دفاع دلایل وایی‌اومرکه چیانو غوږ ورته نیولی وي‌او دواک مرکه هغه دهچی دواړي‌خواوي اختیارومرکی ته ورکړي.

۸- پړ :

متل:«پړ سی که‌سړ سی که» پړ سلامت دي. هغه څوک‌چی دمرکی له خوادتاکلی‌نرخ له مخی‌سلامت‌سی‌پړ بلل کیږي. پړ دخپل‌جرم په تناسب خپل مقابل خواته د(تاوان) په ورکړه مکلف‌دی.

کله‌چی‌یو سړي سلامت وي‌خو بیاهم‌دلایل وایی اودلایل‌یی هم که‌د منلو وړنه وي

نو وايي: متل-«پړ هم يوه وراشه لري.»-پړ په قبيلوي ژوندکې اعتبار ات بايلي نو ځکه
وايي: متل:« په سلو وهلي شه دي نه په يوه پړ.»

۹- تيږه:

متل:«تيږه چې چيرته پرته وي هلته درنه وي.»-تيږه يا ډبره په حقوقي تعاملاتو کې د
ستنې کې يوه نښه ده چې په قبيلوي ساحه کې د دوو طرفو ترمنځ بايد پيښه شي نو سپين ږيري تيږه
ايږدي او د دې سره سم جرګه او مرکه شروع کيږي.

کله بيا جرګه يا مرکه په خپله فيصله کې د متخاصمو طرفينو دوران کې دوه اړې خواوې
ورو غې ته ورسيږي. درنه تيږه دا مفهوم افاده کوي چې دوامداره وي.

۱۰- ايلچي:

متل-«ايلچي لره نه بندسته نه زندان»-ايلچي هغه نماينده دي چې د متخاصمو طرفينو څخه
يو وبل خواته ليږل کيږي. کله چې بايد پيښه شي نو د خبر ورکړه د تعاملي قانون له مخې
بنديداي نشي. ايلچي مصئونيت لري او هيڅ خواته دا حق نشته چې دايلچي مخه ونيسي او
دا هم دروند جرم دي چې ايلچي ته بې احترامي وکړي يا يې بندي کړي.

۱۱- بدرګه:

بدرګه هغه دحفاظت لپاره سړي يا ډله ده چې د يو سړي يا څو کسو دامنيت لپاره ټاکل
کيږي. بدرګه چې له چا سره ځي هغه ګواکې د هغې قبيلې په تضمين کې دي. د يو بايد داره
سړي سره چې بدرګه روانه وي نو که د دښمن د کور په مخ کې هم تير يږي هغه څه نه ورته
وايي.

په عام ډول هر څوک چې د قبيلو له سيمې څخه تير يږي بدرګه بايد ورسره واخلي
ترڅو زيان ورونه رسيږي.

۱۲-چغه:

متل:«دنيمې شپې چغه بې څه نه وي»- چغه يا ناره يا غږ هغه په خاص انداز د ډول وهل دي
چې د خطر په وخت کې ځا کار کيږي.

کله چې قبيله د ناڅاپي خطر سره مخامخ شي نو ډولچي پر يوه لوړ ځاي ودريږي او ډول

ووهي. له دې مرسم باید هر څوک له خپلې وسلې سره دې ولځاي ته ځان ورسوي.
داکسان چې را ټول سي نو ټول داتن لاره ونیسي او په دغه اتن سره د جګړې خواته روان سي.

د قبیلوي تعاملي قانون له مخې که څوک په دغه وخت کې ځان پټ کړي ډېر سخت مجازات ورکول کیږي په مجازاتو کې یې دا خبره پوره شامله ده چې کور یې سوځل کیږي.

داوه یو څو متلونه چې په لنډ ډول د تعاملي قوانینو له خوا تر څېړنې لاندې ونیول شول.

په دې باب د پښتو د فولکلوریک ادب دا برخه یعنې متلونه یوه لویه خزانه ده چې د هر څو سره څېړنې لپاره مواد لري.

د دې مقالې په پای کې باید ووایم چې زما څېړنه صرف د نمونې په ډول وه خو باور لرم چې په اساسي توګه د پښتنو د قبیلوي ژوند واقعي څهره په شفاهي ادب کې ډېره روښانه ده او څېړونکي ته نا تمامه مواد په لاس ورکوي.

حبیب الله فرهمند

تحقیقات پشتو دراروپا

در زبان المانی

درالمان الهام ازادبیات پشتو و آشنائی به آن برای اولین بار توسط یوهانش شیلتبرگر (Johan Schieltberger) (1) یکی ازجهانگردان این کشور در قرن ۱۴ صورت گرفت ولی بخاطر اطلاعات وسیع و دانستن فرهنگ وادبیات شرق و ازآنجمله آشنائی با زبان های افغانستان دراین دیار زندگی اختیار نموده است. علاقمندی دانشمندان المانی ازقدیم بزبان پشتو بوده و ازسالیان درازی بدینسو درپی تحقیق ومطالعه آن برآمده اند انتشار اولین اثر راجع به زبان پشتو درسال ۱۷۹۱ بوسیله گولدنشتت (Guldenstadt) (2) صورت گرفت که گزارش سفرش رادر رسالهٔ بنام Reise durch Russ land نوشت . وی قاموس مقایسوی لهجه هارا نیز برشتهٔ تحریر آورده که درسال ۱۷۸۷ انتشار یافته است. کلاپروت دانشمند و شرقشناس معروف معلومات گولدنشتت رامورد استفاده قرارداده وبعدا درسال ۱۸۱۰ خودش پیرامون زبان پشتو مطالبی را بدست نشر سپرد . جولیوس فون کلاپروت Klaproth (Julius von) (4) درجلداول اثرش که درباره ادبیات آسیا میباشد درمورد تاریخ ومبدأاصلی زبان پشتو تحقیق نموده وسلسلهٔ Avghanisches Vocabularium راتهیه نموده است . وی درتحقیقات خود بوضاحت می نویسد که پشتو زبانیست که به خانوادهٔ هند و اروپائی ارتباط دارد. کتاب گرامر پشتو کلاپروت درسال ۱۸۱۰ انتشار یافته است .

1— Naumann: Reise des Johannes Schiltberger aus Muenchen in Europa, Asia and Afrika, 1394—1427, Muenchen 1859.

2— Gueldenstaedt, Reise durch Russland 1791.

3— Klaporth, Julius. Ueber die Sprache und den Ursprung der Aghuan, 1810.

درست درسال ۱۸۲۳ دربرلین نشریه چاپ گردید که توسط دکتور ادوارد ایورسمن (1) (Eduard Eversamann) تهیه شده بود. این دانشمند با گروپی از علما ازطرف پوهنتون برلین مؤظف شده بودند که گزارش سفرشانرا از اورنمبورگ تا بخارا (Reise Von Orenburg nach Buchara) تهیه نمایند ایورسمن کلمات ولغات پشتو را جمع آوري نموده و

آنرا بزبان هاي تاتاري روسي والماني ترجمه نموده است وهم کلماتیکه فوق کلا پرت گردآورده بود باسایر زبانهاي آسیایی مقایسه نموده است اثر این دانشمند درسال ۱۸۲۳ دربرلین بزبان آلمانی انتشار یافته و مقدمه کتاب مذکور را مستشرق دیگري بنام (Lichtenstein) نگاشته است.

هنریس ایولد (2) (Heinrich Ewald) یکی از مستشرقین نامدارقرن نزده که ازسال ۱۸۳۸ درپوهنتون توبینگن تدریس می کرد اثر علمی دربارهٔ زبان پشتو (Ueber das Afghanishe Oder Paschto)

درمجلهٔ معروف «هنرمشرق زمین» نوشت که درسال ۱۸۳۹ درشهر توبینگن انتشار یافته است- پروفیسور فریدوریش مولر (Friedrich Mueller (3)) درجلسهٔ علمی اکادمی وین درسال ۱۸۶۲ کنفرانس علمی دربارهٔ زبان افغانها یعنی پشتو (Ueber die spache der avghanen)

ایرادنمود وی در کتاب خود که دربارهٔ زبان پشتو است مطالعه مفیدي انجام داده و زبان پشتو رااززمره زبان هاي اصیل اریایی وشرقی می شناسد.

ارنست تروممپ (Friedrich Mueller (4)) اصلا جرمنی است و اولین دانشمندي است کــه باصالت واستقلال زبان پشتو اظهار نظر کرده ومی نویسد: زبان پشتو زبان اصلی آریایی افغانستان است واز کدام زبان دیگر منشعب نگردیده است تر وسکل مه پکت ریگو ید

1— Eversmann, Eduard: Reise von Orenburg nach Buchara, 1823.

2—Ewald, Heinrich: Ueber das Afghanische oder paschto, 1839.

3— Mueller. Ueber die BerwSprache der Afghanen (Paschto), Wien 1862.

4— Trumpp, Ernst: andschaftsverheal tnisse des paschto Berlin 1867.

را پښت و پښتون دانسته وآنرا بصورت علمی تحلیل می دارد . وي درسال ۱۸۷۳ کتاب (Grammer of the pashto or language of the Afghans)رابزبان انګلیسي نوشت که درشهر توبینګن نشرشده است ـ اګرچه این اثر بمشکل یافت میشود اما از اینکه بسیاري از زبان شناسان المانی از این اثر استفاده کرده اند میتوان این کتاب را خیلی با ارزش خواند ـ بتأثر را د بی افغانستان در او اخر قرن ۱۸ در المان پی برد . دورن (Dorn)(۱) که درسال ۱۸۰۵ درالمان تولد یافته و تحصیلات خود را در رشته شرقشناسی در پوهنتون (Leipzig) که اکنون بنام شهر کتاب د را لمان د یموکر ا تیک مو قعیت د ا ر د ـ بپا یا ن رسانیده است.

د و ر ن نخستین د ا نشمند یست که د ر خصو ص صر ف و نحو زبان پشتو (Grammatische Bemerkung ueber das paschto)تحقیقات مفیدی راانجام داده است. ضمایم ګرامر زبان پشتو (Nachtraege zu Grammatik der Afghanischen Sprache)اثر دیګر دورن است که در بو لیتن اکا دمی علوم روسیه پیتر سبورګ درسال ۱۸۴۲ منتشر شده است دورن درسال ۱۸۲۹ به روسیه سفر کرد و درانجا در پوهنتون خار کوف استاد زبان شناسي بود ـ وي بعد ازسال ۱۸۵۵ در پو هنتون پیتر سبو رګ سمت استادي زبان پشتو را حاصل کرد. درون آثار زیا دي درباره زبا ن پشتو وګر امر زبان پشتو بلسان هاي جرمنی انګلیسی و روسی نګاشته و در تهیه و جمع آوري نسخ خطی پښتو نیز بذل مساعی نمو ده است.

و یلهم ګایګر (Wilhelm Geiger) از دانشمندان او اخرقرن ۱۸ و او ایل قرن ۱۹ المان است که درسال ۱۸۵۶ درشهر نو ر نبو رګ تو لدیا فته و دردو رهٔ جوانی بز با نهاي شرقی علاقه پیدا کردو بمدت کو تاه در رشتهٔ زبان هند و ارو پائی کفایت بسز ائی پیدا کرد.

ګایګر در سال ۱۸۹۳ به همکاري ار نست کو هن کتاب ایتمو لوژي زبا ن پشتو رانوشت که درشهر مو نشن چاپ ګر دیده است. وي دراثرش لغات پشتو را به تر تیب حروف تهجی باسانسکریت و اوستا و د ري قدیم و جدید مقا یسه نمو ده و اصالت زبان پشتو و قرابت

1—Dorn, Bernhard: Ueb erdes Paschto oder die spra che der Afghanen, Peters burg, 1840
grammatische Bemerkung en ueber des paschto oder die spracha der Afghanen, Peresburg.

2— Geiger, Wilhelm: die Sprache der Afghanen Geiger, Wilhelm: Etymologie uns Lautlehre des Afgh anischen Muenchen, 1894.

آنرا باالسنهٔ مذکور ثابت میکنند .

پروفیسور مورگن سترن از آثار و یلهم گایگر استفاده نموده و کتاب لغات پشتو خود را به گایگر تقدیم داشته است .

گایگر که یکجلد اثرش در شعبهٔ افغانستان شناسی کتابخانهٔ عامهٔ کابل موجود است تازمان عروج نازي ها در المان زندگی میکرد و علاوه از زبان پشتو دربارهٔ سایر زبان هاي شرقي نیز مطالعه داشت. براي محققین که دربارهٔ فیلولوژي زبان مطالعه می دارند. آثار گایگر راهنمائی خوبی محسوب میگردد.

پس از پایان جنگ اول جهانی - یکی از کوهنوردان المانی بنام ولفگنگ لنش Wolfgang Lentz (1) اثر جامعي دربارهٔ زبان پشتو و اساسات قرائت پشتو نوشت که درسال ۱۹۳۷ تحت عنوان (Ein Lateinalphabet fuer das Paschto) دربرلین انتشار یافته است .

این اثر بعد آنتو سطسا یر زبان شناسان و دانشمندان تعقیب گردیده یکی از مستشرقین اطریشي که بزبان المانی و انگلیسی آثار ارزندهٔ پیر اسون زبان پبتو نوشته دکتور هربرت پنزل است .دکتور هربرت((2) (Penzel)) درسال ۱۹۱۰ درنیو فیادن اطریش چشم بجهان کشوده تحصیلات خود را درشرقي فلالوژي -زبان شناسی و زبان هاي ژرمانیک درپوهنتون ویانا بپا یان رسانید و درسال ۱۹۳۸ براي نخستین بار درامر یکادست به تحقیق زبان پشتو زدو کتاب (لهجهٔ کندهاري) را چاپ کرد . دوکتور پنزل زمانی استاد زبان پشتو د رپو هنتون مشیگان بود وآثار علمی زیادي دربارهٔ زبان پشتو نوشت کتاب (گرامر پشتو) پنزل بو سیلهٔ پو هاند محمد رحیم الهام بزبان پشتو تر جمه گردیده و براي علاقمندان پشتو خیلی با اهمیت میباشد .

پروفیسور دکتور پنزل عقیده دارد : هرگاه زبان پشتو بازبان ها ي خانواده آسیا یی

I— Lentz, Wolfgang: Ein Lteinalphabet fuer Das Paschto, Berlin 1937.
Die paschto Bewegung, leipzig 1941.
proben Afghanischer Volqspoesie, 1954.

2— Penzel, Herbert: A reader of pashto University of michingan
A Grammer of pashto, Translated into Pashto, 1961.

مقایسه گردد بوضاحت معلوم میگردد که زبان پشتو در ساختمان صوتی و هم ساختمان صرفی عناصر و وجوهی راحفظ کرده‌است که دیگر زبانها سالهاي پیش از دست داده اند. بنزل زمانی بحیث استاد درپو هنتون کابل کار میکرد. بیشتر علاقمندي درمو ردگرامر پشتو بخصوص صیغهٔ حال ـ ماضی استمراري فرق گذاري درجنس مؤنث ومذکر و اسما وضمایر پشتو نشان میدهد.

پس از پایان جنگ دوم جهانی- روش شرقشناسی در المان تغیر یافت ـ انستیتوت ها ومراکز تحقیقاتی ایجاد گردید وشیوهٔ تحقیقات وشرقشناسی بیشترساحات اقتصادي‌اجتماعی وفرهنگی رادربر گرفت. درسال ۱۹۶۶ گروه مطالعوی افغانستان تشکیل یافت. درهمان سال دانشمندان رشته هاي مختلف بشمول زبان شناسي درپو هنتون هایدلبرگ مطالعات تحقیقی شانرا پیرامون افغانستان قرائت نمودند. درسال ۱۹۶۷ «روز کلتور افغانستان»درپو هنتون روهر بوخوم گشایش یافت.

درهمین پو هنتون در ارشیف افغانستان کتب وآثار بارزشی جمع آوري گردیده که مرکز بزرگ ادبیات وفرهنگ افغانستان درالمان محسوب می گردد درسال ۱۹۷۲ روز کلتوري افغانستان توسط افغانستان شناسان تجلیل گردید درهمان سال کتاب افغانستان که دران تاریخ ـجغرافیه ـفلکلور ـاقتصاد ومعارف افغانستان مورد مطالعه قرار گرفته است ، پروفیسور دکتور بودروس ((Georg Buddrus (1)) فصلی را براي زبان وادب پشتو ودري تخصیص داده‌است. پروفیسور بودروس (Buddrus) آسر سمینا راند و نو ژي پو هنتون (Mainz) بوده تحصیلات خود را درپو هنتون فرانکفورت در رشتهٔ مقایسه زبانها وشرق شناسی بپایان رسانیده ودرسال ۱۹۶۱ بحیث پروفیسور شرق شناسی در پو هنتون تو بینگن ایفاي وظیفه می کرد.

پروفیسور بودروس از دسامبر ۱۹۵۵ تافبروري ۱۹۵۶ دربارهٔ زبان پشتو بخصوص زبان درهٔ کنرها مطالعه نموده ودرسال ۱۹۶۷ کتاب Die Sprache von San in ost Afghanistan بهسلسلهٔ نشرات علمی زبان شناسی مونشن چاپ گردید. وي دراین کتاب در بارهٔ قواعد زبان ـاسماوضمایر صحبت نموده‌است. (Buddrus)دربارهٔ زبان پشه‌ئی وجغرافیه زبان‌هند

---

1 — Die Sprache von san in ost Afghanistan,1967.

و کلتور و زبان هندي مطالعات مفيدي انجام داده است .

گروه مطالعوي افغانستان و انستيتوت شرقشناسي المان با همکاري مرکز اسناد معاصر شرق در انستيتوت شرقشناسي در شهر هامبورگ و کمک هاي علمي انستيتوت تحقيقات علمي پوهنتون روهر بوخوم بيوگرافي (۱) بافهرست جامعي از کتاب ها و مقالات مربوط به افغانستان راتهيه کرده اند. اين بيوگرافي دردو بخش و هر بخش بنا بر احتواي موضوعات گوناگون به ۲۶ فصل تقسيم شده است.

جلد اول آن اثاري که بزبانهاي اروپائي نگاشته شده وجلد دوم آثاري راکه به زبان هاي شرقي ميباشد معرفي ميکند. کتابها و مقالات جلد اول بيشتر بزبان هاي الماني ـ انگليسي فرانسوي و تعداد کمي هم بزبان روسي است .

اگرچه بعضي کتابهاي که بزبان هاي اروپائي درمورد زبان پشتو ميباشد فراموش گرديده مانند نشريه دنمارکي چاپ هرنينگ درسال ۱۹۶۷ کتاب لغت پشتو ـ روسي اثر اسلانوف چاپ ماسکو درسال ۱۹۶۶ يا کتابهاي انگليسي مانند مختصر دستور زبان پشتو هاگ درسال ۱۹۶۳ و يا کتابهاي امريکائي مانند «دورهٔ مقدماتي زبان پشتو :چاپ مشيگن ۱۹۶۲ و همچنان اثر هربرت پنزل بنام «قرائت پشتو» نشر مشيگن درسال ۱۹۶۵ دراين بيوگرافي ذکر شده است. امابازهم دراين دو جلد معلومات لازم و خوبي گرد آوري شده و براي تحقيقات افغانستان خيلي باارزش ميباشد. دراين بيوگرافي کتب مفيدي درباره زبان و ادب پشتو بداده شده است که براي محققين مأخذ خوبي به حساب ميرود .

درسال ۱۹۶۲ ـ انستيتوت جنوب آسيا پوهنتون هايدلبرگ (Haidelberg)
(SAI) South Asia— Institute
بحيث يک مرکزعلمي درچوکات پوهنتون هايدلبرگ تأسيس گرديده که دران روي موضوعات جغرافيه ـ اقتصادي حقوق ،طبابت ،نژاد شناسي باستانشناسي فلسفه ـ اديان و زبان مطالعه و تحقيق ميگردد. درسال ۱۹۶۷ شعبهٔ کابل اين انستيتوت در کابل تهداب گذاري گرديد و اکنون دانشمندان اروپائي و امريکائي از طريق همين شعبه

---

1 — Bibliographie der Afghanistan—Lieratur 1945; 1964, Hamburg 1968.

تحقیقات علمی شانرا پیرامون افغانستان دوام میدهند. (Willi Steul (1)) که مونوگراف خود درباره‌ٔ افغانستان نوشته اکنون کتاب پشتنولي خو در اتکمیل نموده وعنقریب نشر میشود.

در اوایل سال ۱۹۷۳، مجلهٔ افغانستان ژورنال در شهرگراس اطریش شروع به نشرات کرد. اعضای مسلکی این مجله بیش از ۳۰ دانشمند رشته های مختلف و از ملیت های مختلف می باشدو تحقیقات شانرا درباره‌ٔ افغانستان در این مجلهٔ علمی بزبان های انگلیسی المانی و فرانسوی انتشار میدهند. علاوتاً به همکاری انستیتوت تحقیقات علمی پوهنتون بوخوم وبه کمک گروه مطالعوی افغانستان ـ کتابهاي که بزبان هاي اروپائی درباره افغانستان نگاشته شده معرفی میدارد و سعی میگردد که بیوگرافی افغانستان تکمیل گردد.

دریکی ازشماره هاي مجلهٔ افغانستان ژورنال ((Alfred Janata:) 2—) مدیرموزیم وین مقالهٔ درباره‌ٔ پشتنولی نوشته ومفاهیم ننگ ـ توره تو ریالی ـ ناموس ـ جرگه ـ نرخ بدرگه، ننواتی را تشریح و تفسیر نموده است. همچنان پروفیسور مورگن شترن (Georg Morgenstierne (3) دانشمند (۸۵) ساله ناروېژي که درمورد زبان هاي افغانستان و پښتو تحقیقات زیادي نموده وآثار زیادي به زبان هاي المانی، انگلیسی و ناروېژي دارد، اخیراً مقالهٔ علمی در بارهٔ اشعار فولکلوریک پښتو و دري درمجلهٔ افغانستان ژورنال نوشته است و در بارهٔ اشعار خوشحال خټک و رحمن بابا مطالبی نوشته است.

مجلهٔ افغانستان ژورنال درشماره چهارم سال ۱۹۷۵، خوددو اثر را معرفی میدارد، که دوکتور پنزل بزبان المانی دربارهٔ ان نقد نوشته است، یکی ان ترکیبات اسمی در پښتو اثر دوکتور زیار است که در انستیتوت زبانشناسی پوهنتون برن نشرشده است و دیگر اتلس زبان افغانستان است، که کاران توسط پروفیسور دارشارل کیفر و ثناالله (سنا) تکمیل گردیده است.

---

1 – Willi steul: Eigentumsprobleme Innerhalb Plaschtunischer
gemeinschaften Paktia — Afghanistan.
He ideberg 1973.
2— Alfred Janata: Ghairat Afghanistan Journal jg 2, man-der gute Paschtune, heft 3. 1975.
3— Report on a linguistic mission to Afghanistan, Oslo, 1926.
Morgestierne, Georg: ic mission to Afghanistan, Volksdichtung in Afghanistan,
Afghanistan Journa, 1975.

دعبدالباري ایکنه

ملي هنداري ته نوي کتنه

مقدمه

دا ادعا به ډېره بې ځایه وي که چیرې و وایم چې دیوې لنډې مقالې په وسیله به شه دملي هنداري دټولو نکلونو شکل، مضمون او ماهیت افاده کړای شم. خو دونه ویلای سم چې ددې مقالې په وسیله به له یوې خوا دا خبره دمغزو ووزي چې دملي هنداري نکلونه د ژمي داوږدو سړو شپو دلنډولو وسیله بللې کیږي او یادغو غیر واقعي افسانو په مستر ګه ورته کتل سوي دي چې وخت ورباندې تیر یږي دخلکو دساتیري وسیله ده او په هغه سرعت چې غوږ ته سوراغلي دي په هغه سرعت هیر یږي. له بلې خوا که چیرې و نه کړای سم چې ملي هنداره د شکل او مضمون له مخې پوره تشریح کم دونه خو به وی چې ددې لنډې مقالې په وسیله به نور لیکوالان دپښتنو دکلچر دې ارزښتناکه اثرته ترپخوا ډیر وخته په درنه ستر ګه وګوري او ددې اثر دتیاره کونجونو دلاروښانولو له پاره به دهمت ملاوتړي. دغه ډول غواړم چې ددې مضمون په وسیله به لیرتر لیره ددې نکلونو دمؤلف محمد ګل نوري یو څه حق هم پر ځای کم. هغه لیکوال چې ژوندیې ټول دپښتنو دفولکلور دراغونډولو او له مینو او ژبو څخه پر کاغذ باندې دپیاده کولو په لارکی تیر کی او دې کار ته یې خپله ټوله ژوندۍ انرژي وقف کړې وه. خو نه یې څوک په کفن خبر سوه او نه یې چاپر قبر اوښکی توی کړې. دې نامتو لیکوال دخپل دې مشهور اثر دریم ټوک هغه وخت چاپ سوي و لیدی چې دمرګ په بستر کی پروت و او پردې نړۍ باندې یې فقط د څو محدودو نفسونو دایستلو پور درلودی.

او من‌بعد هر څه د مخه یو وار د فولکلوریکو نکلو نو شکل او مضمون په عمومي صورت وڅېړو او بیا به د ملي هنداري په باب څه ناڅه وغږېږو.

نکل د شکل او مضمون له مخې آزاد دی. داد کوم خاص لیکوال له خوا نه دی تهیه شوی چې ځانته د لیکنې او افادې خاص قوانین ولري او یا دې پر یوه خاص مکتب روان وي. نکل د خلکو د خوا ویل شوي او د زماني د تېرېدو سره یې په مضمون کې پر له پسې تغیرات راځي هره تاریخي دوره او هر تمدن خپل خاص مهر او نښان ور باندې ایږدي او د خلکو د ژوند سره یو ځای ژوند کوي. د خلکو سره یو ځای حرکت کوي، مختلفي تاریخي پېښې او اجتماعي حالات د مختلفو ضرورتونو له مخې هضموي.

د نکل قهرمان د یوه لښکر زور درلود لای شي (فتح خان بړیڅی). کېدای شي چې د یوې ښځې په ښرا د اکبر پاچا پیلان په یوه تبه مړه شي (د دلي او شهو نکل) کېدای شي چې د ملنګ په لکړه مینځه په باغ کې له یوې ونې څخه شپېته دانې مڼې راوغورځوي او هره ښځه چې یوه دانه مڼه وخوري خدای یو زوی ورکي (فتح خان بړیڅی) د یوې تورې سره خپل قهرمان د اژدها په خوله کې ورکي او اژدها سرتر پایه پورې څیري کي (مومن خان او شیرینو) په نکل کې هر څه په مجرد شکل څېړل کېږي، ښائیست، زور، لښکر، پیسې، جګړه والی او هر څه یې مجرد او ذهني دي. د پاچا نوم اخیستل کېږي خو د دربار او د هغه د عظمت په باب څه یکښې نسته. د لښکر نوم اخیستل کېږي خو د دې لښکر سره یو مړی هم مقاومت کولای شي ښایست یکښې یادېږي خو د ترسیم درک یکښې نه وي. له بله مرغه د پښتو د ادب او مني داستانونه هم پر دغه شکل ترتیبېږي چې د پخوانیو نکلونو سره یې چنداني تفاوت نه لیده کېږي.

له دې څخه چې موږ و ویل د نکل ویونکی معلوم نه وي او د زماني د تېرېدو سره یې سم تغیر کړی وي او پېښې په لویو او ښتي وي او کرار کرار یې د مبالغې پله درنېږي. معمولاً تجارتي اړیکو مهاجرتونو او یو بل ته د قومونو د نږدې والي په نتیجه کې د یوې حوزې فولکلور او نکلونه د بلې حوزې ته نفوذ کوي، یو پر بل باندې تاثیر پرېږدي او فولکلوریک نکلونه له خپل سوچه والي څخه راباسي. د مثال په توګه: د شاتر حسن په نکل کې د ایران د ملت قهرمان، انوشیروان عادل، د پښتنو فولکلور ته را ننوتلی دی خو د واقعیت څخه یې کاملاً متفاوت ژوند کړی دی نه یې د عدالت نوم یادېږي او نه یې د هوښیارۍ څه یکښې ویل سوي

دي حتی برعکس ډیر بې عقل سړي دي خو پښتنو په خپل یوه نکل کې د پاچا د نامه سره یو ځای دانو شیروان نوم موښلو لی دي او د نکل په پای کې لا خپله پاچهي و شاتر حسن ته لاهم ور تسلیموي. دا ځکه چې پښتنو په دې وخت کې پاچانه و درلودلي چې د پاچهي په قدر دي پوه سوي و اي ځکه یې نو خپل د نکل قهرمان په خوراساد ګی دې ته ګمارلی دی چې پاچهي دي و خپل نوکرته ورکي.

کله کله دیوه نکل مکان او زمان دوا ړه ورک مسی، دیوه قوم فولکلور یک نکاو نه سرتر پایه په کامل ډول بلې ژبې ته ننوزي او پس له څه موده یې هغه دوهم او بیا په وروسته کې دریم اوڅلورم قوم دخپل ځان او تاتوبي نکل بولي.

کله کله یوه کلتوري حوزه دبلې کلتوري حوزې پاحوزو تر تاثیر لاندې کیږي د هغو دنلکونوله وسائلو څخه استفاده کوي او پر خپلو نکلونو یې تر بې لکه دپښتنو په نکلونو کې چې اژدها، پیري، دیب جادوګرا ونور خارق العاده وسایل خو رازیات لیده کیږي په داسې حال کې چې نکلونه پر دې نه دي داددوي خپل فرهنګی میراث دی چې سینه پر سینه ورته راانقل سوي دي ځکه دنکلونو پیښې او اجتماعی حالات کاملا پښتنو دژوندديوې خاصې تاریخي زمانې نمایندګی کوي. خو نکل که هر څو سره تغیر و کي تر هر تاثیر لاندې که راشي بیاهم پر خپل ځان باندې دیوې تاکلي او مشخصې کلتوري حوزې مهراو نښان لري. دمثال په توګه دمومن خان او شیرینو نکل ته که هر څه اژدها ورد اخل شي او پاد یوه اژدها (ښامار) پر ځای په سو و ښاماران دیبان او جادوګران ورد اخل شي . بیاهم د نکل مضمون چې پر ولو راوتر بور ګلو یو ولاړدي او دپښتنو یوه خاص اجتماعی او اقتصادي حالت نمایندګی کوي پر خپل ځای پاته دي.

نکلونه په عمومي صورت دخیراو شر ترمنځ دمبارزې په منظور منځ ته راغلي وي. خو هیڅ وخت دخیر دبریالیتوب لپاره له منطقي وسائلو څخه کار نه اخلي یعنې نکل و یونکي د دخیرا و شر ترمنځ په مبارزه کې هیڅ وخت بې طرفه نه وي. که چیرې دشر دمغلوبولو دپاره منطقي وسائل په لاس کې نه وه، نکل و یونکي دملنګ دعا، دزمریانو همکاري، دسیمرغ دوستي خارق العاده زور، او داسې نورو شیانو ته پناه وړي. نکلونه طبعا داومنیور یا لسیکو داستانونو پرسبک نه دي ترتیب سوي چې بیلو بیلو اجتماعی نیمګړتیا وته دې په منطقي توګه ګوته و نیسي او دمختلفو اجتماعي پر له پیچلو مسئلو ریښې دې و ښیي او دحل منطقي لار

دی پیشنهاد کی. نکلو نو داجتماعی نابرابریو، دزمانی دناخوالو، استبداد، او تیري څخه د
خلکو دخلاصون دپاره سبهمی اوله خوشبینی څخه ډکی لاري پیشنهادوي دغه علت دي چه
خلك په خورا حرص غوږ ورته نیسی او په یوه واراوریدلو یې سرتر پایه پوري ذهن ته
سپاري. دپلی هنداري ټټر یباً اکثر یت قهرمانان تر ډېر لهپسی زحمتونو ګاللو وروسته خوشبخته
کیږي. دزېز باني شاپیري په نکل دنکل قهرمان (ګوروان)، دیوه داسی هدف پرلور رهی
کیږي چی هرچاته ناممکن بریښی خو نکل و یونکی په خورا بې پروایې دګوروان په لاس
کی داسی وسائل ورکوي چی بالاخره خپل هدف ته په خورا کامیابی رسیږي. دشاتر حسن
په نکل کی وزیر دشاترحسن دپاره داسی پر ابلمونه خلقوي چی حلول او ترسره کول یې دهیڅ
چاپه ومنه دي پوره خو څرنګه چی شاترحسن په نکل کی د یوه وفاداره نوکر رول لوبوي او
صادق سړي دي نکل و یونکی یې تر ټولو پر ابلمو نو بریالی راباسی. او حتی تر څو یې دوزیر
دغوښتنی سره سم مختلف پر ابلمونه ورته خلق کړي نه دي شاترحسن ته دا اجازه نه ورکوی
چی اصلی قضیه او دوزیر مقصد دي پاچاته بیان کی.

کله کله معلومیږي چی که څېري دنکل قهرمانان په ژوند کی خوشبخته نه سی نکل
و یونکی دمرګ پروخت یا ترمرګ وروسته دخوشبختی زمینه ورته برابروي. دښادي او
بیبو په نکل کله چی ښادي خان خو کاله پر لهپسی خواری کاږی او اوس یې نو هیله د ه چی
خپله محبوبه بیبو له ځانه سره بیاواده وکړي، له بده مرغه په لار کی ناجوړه
کیږي او مړي بیبو له خپلو خپلوانو څخه غوښتنه کوي چی دا او مړي دی یوځای کړي یوازې سره
برابر دي خپلوان یې د بیبو خبره منی خو کله چی یوځای کړي وروسته بیرته ورته راځی بیبو
دښادي خان تر څنګه مړه پرته ده، خپلوان یې هم تصمیم نیسی چی بیبو او ښادی په دغه یو
ګمبته کی ښخ کی. او په دي وسیله دوي دواړه ترمرګ وروسته وصال ته رسیږي. دغه ډول
دمومن خان او شیرینو نکل کی دپاچا لور دمومن خان تر ترا ژیك مرګ وروسته په قبر
له مومن خان سره یوځای کیږي. دطالب جان او ګل بشري په نکل کی دپاچا لور د طالب
دمرګ په ورځ مړي او هوري یې څنګ ته ور سره ښخوي. دموسی جان او ولی جان، قطب خان
او نازو، ادم خان او درخانی نکلو نه ټول له پر دغه ډول تر تیب سوي دي.

دې ډول نکلو نو دخلکو پر روحیاتو او ددوي پر اخلاقو او تربیه باندي ډېر ښه تاثیر درلو

دلی او دغه علت دي چې دملي هنداري دټکلو نو ترتیب پوري تړو له ټکلو نو مینه پرسېنه فولکلوریکی خزانې په خیر له یو نسله څخه بل نسل ته رانقل شوي دي د ټولو پښتنو په کورونو کې په تیره بیا د کندهار په ښار کې خو ډیر لږ داسې کورونه پیدا کیږي چې دملي هنداري کتاب دې و نه لري. او س به په لنډ ډول دملي هنداري مختلف اړخونه وڅیړو.

۱ – دملي هنداري اجتماعي اړخ

دملي هنداري په ټکلو نو کې کلتوري او عنعنوي مسائلو ته خورا زیاته اشاره شوې ده لکه ولور، تربورګلوي، قبیلوي جنګونه، په کوچنې والي یاحتی دمور په نس کې دماشومانو نیکاح کول او داسې نور. خو څرنګه چې دا کیسې دخلکو له خوا څخه راوتلې او خلکو دې شیانو ته پخپله عقیده درلوده نو خورا بې طرفانه او په احتیاط برخورد ورسره شوی دی، حتی داسې معلومیږي چې په پېړدې ټکلو نو کې پورتنی مسائل حق بالل شوي دي خو لنټ هغه چا چې په ظالمانه ډول ولور اخلي او یا دیوه مظلوم یا بې ګناه سړي سره تربورګلوي او دښمني کوي د رمز په ژبه یادونه کړې دنتیجې په وسیله بد ویل شوي دي د مثال په ډول دموسی جان او ولی جان دټکل دا یوه برخه را اخلو.

په پخوانیو وختونو کې یو پاچا و د دې پاچا نوم مهیالی و څلور ښت ماندینې یې درلودې د دغه پاچا په وختو کې دوه ورونه وه چې دیوه نوم فیروز او د بل نوم یې نوروز و. د فیروز او هلونې وې او د نوروز او هزامن وه. دوي دواړو سوداګري کوله دواړه ډیر مالدار او دولتمند وه. یو وخت فیروز او نوروز دواړه په سوداګري ولاړل دوي چې تلل د دواړو ماندینې حمل داري وې دوي پرلاري وویل چې هر یوه ته که خدای زوی ورکی او بل ته یې لور ورکړه دغه لور به یې د هغه بل د زوي وي د فیروز بیا لور زیږیدله د نوروز زوي پیدا سو د نوروز زوي نوم یې موسی جان او د فیروز د لور نوم یې ګل مکی کښېښودل. دمتې یې دموسی جان او ګل مکی نکاح سره وتړل. خیر عمر دې تیر یږي، یو و اس دوو اس کاله تیر سوه موسی جان او ګل مکی د کوچنې والي څخه سر دسین وه. کاروانه دخدای دي دغه فیروز مړسو. فیروز خو زوی نه درلود نو دموسی جان مور نوروز ته وویل چې ورمه دانجلی ځینې راولاړه که مبابه یوه بده بیرانه پېښه شي. نوروز دګل مکی کردورغی، چې بڅه په لاس راکی. ګل مکی خو په کوچنې والي پلار زماوي ته راکړي ده. او فیروز هم دغسې وصیت

کړي دي. دګل‌مکی خو ندو او مو ر یې و ر ته و یل چې دمړ و خبري پهمړ و پسی ولاړي که تاسی مونږ ته‌پوره ولور راکوی خو ښه که نه و ی‌نه سره‌رسیږی دوی ناهلا جه شو چه‌و لور بی و رکی خه پا تی‌شو و یل یی هرو خت چې موهغه نوړولو رهم راکی نویی و اده کی خه‌و خت و روسته د موسی‌جان پلار مړي. موسی جان دګل مکی د ولو رګټو په خاطر په مز دو ري پسی و ر کیږي دنکل تراژ یدي له‌دغه ځایه شخه‌راشر و ع کیږي او د نکل‌تر پایه پو رې‌دو ام پیدا کوي

دمو من خان‌او‌شیر ینو دنکل تر اژ یدې هم‌له دغه‌ځایه ځخه راشرو ع کیږي چه دشیر ینو مشرو رو ر ز بر دست خان‌له مو من‌خان‌ځخه د رو ند ولو رغو اړي ا و هغه مجبو ره کیږي چې‌دو لو ر د کټیاو په‌خاطر خپل‌وطن پر یږدي او دهندوستان خوا ته و لاړشي. تراژیدي د نکل تر پایه پو رې دو ام پیدا کوي ترڅو مو من خان‌دز بر دست خان‌له‌لاسه و ژ ل کیږي .

په‌دې اړو پو رتنیو نکلو نو کی له‌یوي خو ایوي اساسی قبیلوي مسئلي ته‌اشاره سوي‌ده چې هغه داناږ و ګامی Indogamy (په‌قبیله کی دننه‌واده) مسئله ده. ددې مسئلي په‌باب هیڅ تشو یش نه‌دي پیدل سوي‌او‌دو رایه څر ګند‌یږي چې‌داستیم دهغه و خت په‌قبیلاوي نظام کی غالب دي کشځه‌هم‌اوس‌هم دپښتنو په‌ټولو قبایلي‌علا قو کی‌داستیم رویکارده اوخلک‌منتهی کو ښښ کوي چې خپله ښځه‌له خپلی خاصی قبیلی ځخه دپاندي و اده‌نه کی . پاله‌مسئله‌په کوچنی و الی کی دنکاح کولو مسئله ده‌چې هیڅ ډو ل پدبر خو ر دنه‌دي و رمره سوي. کهځه‌هم په‌نکل کی‌دولو راو تر بو ر کلوي نو م په‌پده نه‌دي اخیستل سوي خو دنکل‌دمتن له‌مخی‌له‌و رایه‌څر ګند‌یږي چې درانه‌ولو راو پر مظاوم‌پانډي ظلم کو لو ته‌پدو یل سوي‌دي .

(۲) دملی‌هنداري‌قهر مانان :

په‌ملی هنداره کی تا کلی خلک هر و خت مشخص ا و تا کلی ر و لو نه پر غاړه‌لري. دلته‌ډیر د ا سی‌نکلو نه لیدل کیږي چې‌سو چه د پښتني فو لکلو ر نما ینده ګی‌نه‌کوي او د نکل له‌متن او و وسائلو ځخه له‌و اریه داپریښی چې دانکلو نه پایله دهمسایه ګانو د کلتو ر او فر هنګ نماینده‌ګی و کړي او پالبر تر لیره دهمسایه ګانو پر لاس دپښتنو کلتو ري حوزي ته‌راننو تلی‌وي او پیاپښتنو دخپلو‌خاصو اجتماعی او تاریخی شر ایطو پر بناخپل اجتماع مسائل پکښی څر ګند کړي او خپل دفو لکلو ر مشخص قهر مانان یې پاندې تر پلی وي. لکه پا چا ، و ز یر ، کو روان، بو ډی، او داسی نو ر خلک چې د پښتنو په‌ټولو فولکلو ریکو نکلو نو

کې عمده رول لوبولو نه پر غاړه لري. خو ددې خبرې معنی دا نه ده چې موږ دې دا فکر وکړو چې یوازې په نکلونو کې موضوعات او بحثونه راغلي دي نکلونه تصفیه کوي او یادې پښتو کلاسیکو خپل لامن خپل فرهنگي میراث و نورو ته دروبخښو. ځکه دې نکلونو د پښتنو دژوند په خاصو اجتماعي او اقتصادي شرائطو کې تاکلي رولونه درلودلي دي او پښتنو پخپل نوبت ددې نکلونو په تکمیل کې رول درلودلی دی. دې نکلونو د ژوند د همسفر په څیر ددوی سره یوځای ژوند کړی دی او ددوی د ادبیاتو، اصطلاحاتو، اجتماعي هدفونو، دبیان طرز، لهجو، او ژبې، ښکلې او بډایني ته ښه بیلګه دي.

په هرصورت او س به خپل اصلي موضوع ته راشو:

دسلي هنداري دنکلونو قهرمانان یو بل ته ورته رولونه لري دمثال په توګه:

(الف) پاچا ته هر وخت د بې عقل او کله کله دمستبد او عیاش سړي په توګه کوته نیول شوي ده هر وخت دوزیر په خوله کوي او دامي کارونه چې پاچا دې دوزیر د مشورې څخه غاړه وغړوي. معمولا څلویښت مانده یني لري بیله دې چې د رعیت ژوند ته دې پاملرنه وکړي په خپلو عیشونو کې وړ ک شوي او سر بیره پر دې څلویښتو مانده ینو بې دبل ښځو ته لاهم سترګې نیولې وي. دموسی جان او ولي جان په نکل کې، مهپال سر بیره پر دې چې څلویښت مانده یني لري بیا هم دګل مکي دپلاس را وړلو لپاره خو واره دبې ګناه خلکو په جنګو روزي ولي جان په زهرو وژني ، میر ولي په یوه کنده کې اچوي، موسی جان په چل او تزویر له منځه وړي، بالاخره دولي جان د کور پر ښځو باندې حمله کوي ترڅو دولي جان د خورتانو له لاسه وژل کیږي.

دعلیبیک او شاپاني په نکل معصوم خان دیوه غریب مسافر سړي دښځې دیه زوره تصاحب کولو په لار کې ډیر ظالمانه تلاش کوي ترڅو دعلیبیک دښځې شاپاني له لاسه په قتل رسیږي. دپاچازوی سالداراو، په نکل کې پاچاهتی د زوي والي او پلاروالي ترمسلی هم تیریږي او غواړي دخپلو ورور میرندو سره واده وکي دې هدف ته درسیدو په لار کې خپل زوي په سترګو ړندوي خو میرندو په مقابل کې مقاومت نسي کولای ترڅو دخپل زوي له لاسه وژل کیږي.

د شا ترحسن نکل د پاچا دبې عقلۍ ډیر ښه اثبات دی په دې نکل کې وزیر د پاچا دمانده یني سره جوړوي (غیر مشروع رابطه سره لري) او په دې مسئله باندې شاتر حسن په

یوه‌ترخ کی خبر یږي.شاتر حسن دپاچا ډیر وفاداره نوکر دي چی دهیڅ امر په مقابل کی تنبلی نه‌ښیی او هرخومره ناممکن کارچی وسپارل شی‌نه وایی چی‌نشی کیدلای. وزیر ددې دپاره چی‌شاتر حسن دده‌نامشروع رابط پاچاته رسوا نکړي دشاترحسن دله‌منځه وړلو لپاره پاچادوسره ناسعقوله کارونو او امرونو ته گماري چی‌رښتیا یې‌هم‌ییاه‌دغسی پاچاپل خوک نسی‌منلاي .

مثلا: وزیر پاچاته وایې چی‌شاتر حسن ته‌امروکه، پردې تورد ښت باندې یولوی ښار جوړ کی ځکه شاترحسن داسی کمالات لري، چی دهر کار ورته ووایی کولای‌یې شی‌پاچابیله‌دې چی‌په دې‌مشوره کی‌دې څه‌فکر وکی شاتر حسن ته‌امر کوي چی‌په یوه هفته کی‌باید ساته پردې دښت باندې یولوي ښاراجوړ کی.

یاشلا: ورته وایې چی‌په دې ښار کی باید دخنداواو ژړاونی ولاړې‌وي چی یوې‌ته‌وایی وخانده هغه‌خاندې چی‌هابلی ته‌ووایې وژاړه هغه‌ژاړي.پاچابیاه‌دې‌چی‌څه‌فکر دي‌وکی شاترحسن ته‌امر کوي چی‌دخندا اوژړاونی راته راوړه.

دپاچادا‌ستبداد مثال دجلات خان‌اوشمایلی په‌نکل کی ښه ترلیدلاي سو. په‌دې‌نکل کی خونکار پاچا دخپلی لوردواده کولو په‌لار کی ډیر غیرممکن شرطونه ایښی دي. هرخوک که‌غواړي دپاچا دلورسره واده‌وکی باید لاندنی شرطونه پرځای کی.

۱ــداوسپنی کوندې‌به‌دلرگی‌به‌تبرماتوي.

۲ــد شمائیلی‌ژړه‌غواچی‌شکر یې‌په‌الماسو کی‌نیولی‌دي‌دابه‌اوشی .

۳ــداغواچی ولوشی شیدې به‌یې دریو‌اره په‌ځغاسته‌وبام ته‌خیژوي.

۴ــشیگی‌اوایرد نې‌یې‌سره‌گډ کړي دې‌نیمه خونه‌یې‌په‌ډ که کړی‌ده دابه‌سر دجلا کوي.

۵ــدپاچادزمري‌سره به‌زمري‌جنگوي.

۶ــدشمائیلی(دپاچالور) دبنگلی‌لاربه‌پیدا کوي .

که‌چاداشرطونه پرځاي کړ دشمائیلی‌ایه یې‌وکټله اوکه‌نه‌سربه‌یې پرې کیږي .په‌دې لار کی دخوراډیر ځوانانوسرونه‌پرې کیږي. ځکه‌لومړ نی‌شرطونه دونه‌غیرممکن‌دي‌چی‌هیڅ‌عقل یې نه‌منی دلته‌له‌یوي خوادپاچاحماقت اوله‌بلی خوادپاچا مطلق استبداده‌م څرگندوي دنکل په‌پاي کی‌خونکارپاچا دخپلو ظلمونو په‌بدل کی دجلات‌خان له‌خوا‌په سترگو‌ړندیږي .

ب—وزير هرڅاي دهوښياري اوعقل او په‌ځمن کې‌دشيطانت او تزوير سمبول دي .

پاچا په‌هر کار کې مشوره ورڅخه غواړي‌او داسې کارنسته‌چي‌وزير دي ورباندې ونه‌پوهيږي. زمانږه‌عقيده وزير دلوي خان‌دناظر دپاره دسمبول په‌حيث په‌کارلويدلی‌دي ځکه ناظر دي چې دخلکو سره‌له نژدې تماس لري او دخلکو په‌خير اوشر کې مستقيم‌رول لوبو لايشي. ناظر ته‌دنصيحت کولو او دبدې آينده‌ې څخه دبېر ولو په‌خاطر په‌نکل کې ددې‌بدعاقبت ته‌اشاره کيږي .دغه ډول پاچا دقبيلې دخانو اولويو مشرانو دپاره‌دسمبول په‌حيث په‌کار لويدلی دي. خودرعيت په‌اداره کولو کې دعدل څخه کار واخلی او يوازې په‌عيش اونوش کفايت ونه کې.

ج—يوډې معمولا دشيطانت او سکارۍ سمبول دي. دغه علت دي چي‌په عوامو کې دبوډۍ شيطانت اومکر خوراډير شهرت لري. خرنگه چي‌دسلي هنداري نکلونه کاملا دپدرشاهي پرروحيه باندي ولاړدي نو يې هيڅ وخت دبوډۍ په‌مقابل کې‌بوډۍ ياسپين ږيري ته بدنه دي ويلې اونه‌يې په‌سپکه سترگه ورته کتلې دي. بوډۍ خصوصاً دموسی‌جان اوولی جان په‌نکل کې‌ډيره سکارۍ او شيطانت کوي.ولی‌جان ته‌زهرور کوي. دولی جان دمړينی اوموسی جان دليونتوب څخه سپينلي خبروي او داسې نکلونه بيخي لږليدل کيږي چي‌هوري دي دبوډۍ‌شيطانت‌ته‌اشاره‌نه‌وي‌سوې .مگر دبوډۍ څخه يې مراد هره زړه ښځه نه‌ده‌بلکه‌دهر دپاره ديوه‌سمبول په‌حيث په‌کارلويږي .

د—ښځې ته‌معمولاد بې عقلی‌خطاب‌سوی دی خودالف ليلی‌د نکلونوڅخه يی روحيه‌بيخي توپيرلري‌په هغونکلونو کې ښځه‌نه‌يوازې‌داچې مکاره ده‌ډيرمخته بې‌وفاده‌چې دخپلو شهوانی غرائزو دارضا په خاطرتر هرڅه تيرده دسلي هنداري په‌ډير ونکلونو کې ښځه ډيره پاکه او وفاداره ښودل سوې‌ده‌چي‌په‌دې مسئله کې پښتنی‌ننگ او ناموس او دميړه‌پرنامه باندې ترسرگه دکښېنستلو پښتنی‌عنعنه‌له‌و اريه‌ډير ښيي .دظريف‌خان او مايی‌په‌نکل کې‌ما يی دوولس کاله دظريف‌خان پرنامه کښېنی که‌څه هم خاوری يې‌هرخوسره‌تهديدوي او په‌زوره يې له‌خان سره واده کولو ته مجبوروي په‌پای کې‌يې له‌کوره هم‌باسي او په کوډل کې گذاره کوي بياهم نه‌تسليميږي، ترخو ظريف خان بيرته خپل کلی ته راځي او دخپل اکاخدرۍ څخه کسات‌اخلی.

دموسی‌جان او ولی‌جان په‌نکل کې گل‌مکۍ ترسرگه دې‌ته‌نه‌حاضرېږي‌چې دمهیلی پاچا سره‌واده وکړي کله‌چې موسی‌جان‌مړ هم‌داله واده کولو څخه انکار کوي، خو کله‌چې یې سهیلی په‌زور ره‌مجبوروي‌گلی‌مکۍ فقط دموسی‌جان‌دزیارت‌لید لو اجازه‌و رڅخه غواړي او په‌پای کې دخپل مین پرقبرغوزار یږي‌او مري. دمومن‌خان‌او شیرینو، علیبیگ‌او شاپانی، طالب‌جان‌او گل‌بشري، ادم‌خان‌او درخانی، ښادی‌او بیبو، نکلونه تول‌ه ددې مدعا داثبات دپاره ښه مثالونه دي. دامسئله دملی هنداري په‌اکثرو نکلونو کې څرگنده‌دچې پښتانه که دیوی خواپرخپل ناموس باندی‌سرورکوی‌له‌بلی خوادخپلی ښځې پروفاداری هم مطمئن دی چې هیڅ وقت‌دخپل میړه نوم‌په‌بل نه‌بدلوی.

یوه‌خبره چې زماپه‌عقیده‌د یادولو وړده‌هغه داده چې ځینو د پښتنوا د ب څېړونکو دملی هنداري دنکلونو پرنا رواستنا د کړي او هغه ښځې چې‌دغه‌ناری‌یې کړې‌دي د پښتنو شاعرانو ښځو په نامه‌یادي‌کړي دي. لکه بیبو، مابی، شاترینه، درخانی، گل‌بشره‌شهو، گل‌مکی‌اوداسی‌نو رخو په‌مقابل کی‌دملی‌هند اری دنکلونو په‌استناددهغو نارینه‌ونومونه هیڅ‌چادشاعرانو په‌جمله کی‌نه‌دي‌راوړي، چې ځینی ناري‌یې کړي‌دي‌لکه:

ښادي‌خان، طالب‌جان، ظریف‌خان، ادم‌خان، مومن‌خان، موسی‌جان، بلو، او میرو، خیشکیار او داسی نور. او علت یې هم ښایې داديچې مونږ په‌پښتوژبه کی نارینه، شاعران ډیرلرو او پردې‌نکلونو باندي استناد ته‌هیڅ ضرورت‌نسته.

خو زه‌پخپله په‌دي‌عقیده‌یم، لکه دملی هنداری دنکلونو اصلی و یونکی چې‌معلوم‌نه‌دي لکه دمتلونو او اصطلاح‌گانو ویونکي چې‌نه‌دي‌څرگند، لکه‌دلنډیو او کاکړي ناروو یونکی چې هیڅوک‌یې نه‌پیژنی. دغه‌ډول مابی، شاترینه، او یابلی‌دغه‌ډول ښځی‌ته‌شاعره ویل چې نه یې دزیړ یدو ځای‌نه‌یې کال او نه‌یې مړینه راته معلومه ده‌صحیح نه‌ده‌ځکه دافقط هغه‌خیالی شاعرانی دي‌چې پښتنو ښځو دخپلو مختلفو احساساتو دبیانو او په‌خاطر خپلی خبري ددوي په ژبه کړي او خپل محرومیت یې منظوم بیان کړي‌دي.

ه: سوداگر ته‌یوازی‌دیوه دولتمند سړي په‌خیر اشاره کیږي، ډیرکمزوری‌دي او معمولاً یې کوردپاچاد کور ترڅنگ نیولی وی. خو د پاچاتر نیژ دي‌حمایه لاندي وي‌او د خلکو له ضررڅخه یې‌ځان ساتلی‌وی. هروخت چې‌پاچاله‌خپل قصرڅخه په‌دوربین کی گوری‌دسوداگر

پر لور یا مانند ینه یې سترګی موښلی او یا ندي سین کیږي. معلومیږي چې دسوداګر یا تاجر طبقه ډیره نوي منځ ته راغلی ده، نو ډیره لږ اشاره ورته کیږي، ځکه چې دا نوي راز یږیدلی طبقه تر دغه وخته پورې لا په اجتماعی مناسباتو کی دونه رول نه لري چې دملی هنداری پــــه نکلونو کی دي قاطع رول ورکړه سی.

و : کسب کارو ته ډیره لږ اشاره کیږي او داسی بریښی چې دپښتنو په ژوند کی دا طبقه هیڅ رول نه لري. پخوانی پښتانه یوازي په جنګ او زراعت مشغول وه حتی کسب ته یې په ډیره بد سترګه کتل په تیره بیا دسوچی، چمیار، او جولا، کلمی خو فقط یو بل ته دښکنځلو کولو او تحقیر ولو په وخت کی استعمالیدلې. دغه علت دي چې دي طبقی دپښتنو په ولکلوریکو نکلونو کی هیڅ انعکاس نه دي پیدا کړي .

۳- په ملی هنداره کی دیارانو مسئله :

په ملی هنداره کی خو ځایه دیارانو نوم اخیستل کیږي او البته داهغه نکلونه دي چې په ادم خان پورې اړه لري لکه پخپله دادم خان او درخانی نکل، دخیشکیار او شاترینی نکل، دقطب خان او نازو نکل، او دغه ډول دفتح خان بړیڅی نکل، سر تر پایه پورې پر دغه مسئله ولاړ دي دخیشکیار او شاترینی په نکل کی: کله چې خیشکیار دادم خان زور و رمزلی غوزاروی او هغه ادم خان ته احوال راوړي چې یو ځوان ستا په شپیشتو کی آس بې اجازي ایله کړي دي. زه یې هم غوزار کړم او تاته یې هم بدردوویل . ادم خان هغی ملځکی ته ورځی او دځوان څخه دښکنځلو په باب پوښتنه کوي هغه په جواب کی ورته وایي زه پښتون یم زه ښکنځل نه کوم. ادم خان هم لامبو رو غځاوه ویل یې افرین پښتون یې. راځه کلاته زما او رو ریې چې کلاته یې بوت ډوډی یې ورله راوړه چې ډوډی وخوړه سوه وروسته ادم خان پوښتنه ځینی وکړه چې ځوانه دکوم ځای یې؟ نوم دي څه دي؟ په خټه څوک یې؟ ده ورته وویل چې دکندهار دخیشکو یم او په خټه هم خیشکی یم نوم می یار دي. ادم خان ورته وویل چې زه خلوبښت سلګری لرم، ته هم زما سلګری یې دوباره دي تا خیشکیار بولی.

دادم خان په نکل کی یو ځای داسی لیکل سوي دي .

دتوتیا پلر ګنی په خپل کور کی لس تنه وه . څه یې تربرونه ورسره و دریدل لښکر یې جوړ کی بایزید خان یې دمخه سو دادم خان پر کلایې مخه کړه ادم خان ته حال راغی چې د

بایزید خان لښکر راغی خبردار!

ادم خان دستي پر میرو او بلو برغو کي ناره یې پروکړه:

بلو پاڅه سر اوچت کړه — چي تنګسه وي زموږ مل او سهمدت کړه

دتو تیا پوځونه راغله — پر یارانو باندي برغ کوه همت کړه

بلو خان راوغورځید پر یارانو یي برغو کي چي ملاوي وتړي آسونه یې زین کړه پر سپاره سوه دادي راغله په لښکر ورګډ سوه جنګ شروع سو. بلو په وار څو تنه په توره وهي.

بایزید خان ته ورورسیدی چي اوس به یې واهه بایزید خان ناره پروکړه:

ځوانان دي سړني دي — درته وایم یو تر بله ګړندي دي

دغه خپل بلو درنیسه — دغه ستا دبلو ستر ګي دخوني دي

ادم خان پر بلو برغو کي چي بس. بلو هم سخ ځیني راوګرځاوه پر آس سپور دي ستر ګي لکه د زمري داسي اړوي لښکر یې مات کړه د بایزید خان دخوا څو سوه کسه مړه سوه او ادم خان د خوا هم څو تنه سړه او ژوبل سوه بارهیې جنګ بس کی.

د بیتونو په متلونو کي هم دیار کلمه ذکر سوي ده لکه:

چي خان یې په یاران یې که یاران نه وي توري خاوري دبیبان یې

زوړ یار زین کړي اس دي .

دیار کلمه دمنځنیو پیړیو داروپاد Knight نایټ او دشوالیه او شهسوارد کلمي معادله ده. په منځنیو پیړیو کي ، په اروپا کي د Serfdom یا مینوراو واشال دسیستم د موجودیت په وخت کي ، مختلفو خانانو او جاګیر دارانو دخپل ځان دساتلو، سالیاتو راټولو ، ددښمن سره دمقابلي کولو ، لوي خان یا سینیور ته دجنګ په وخت کي د لښکرو لیږلو ، ددښمن دهستي دلوټولو او نورو اهدافو دسرته رسولو لپاره دنایټ څخه کار اخیستی .

نایټ، شپه او ورځ دخان په خدمت کي و ، او خان هم دتل دپاره د دوي دژوند ټول وسائل ورته مهیا کول. شوالیه یا نایټ هیڅ کله کار نه کاوه. وظیفه یې یوازي او یوازي، ښکار، پر اسونو سپریدل، ټوله ورځ استراحت، پهلواني او تفریح او دجنګ یا امر په وخت کي اماده ګي وه. د ژوند تر پایه پوري یې حتی کله کله واده هم نه کاوه او وظیفه یې فقط دخپل ولینعمت دمنافعو ساتل وه. دادم خان او فتح خان بریڅی په نکلونو کي دیارانو نوم په عین پورتني مفهوم

ذکر شوي دی او دا ښيي چي په هغه وخت کي فيوډالي مالکيت دومره وده او رشد کړی و چي دمسائلو د پاره يې دیارانو په نامه دکوچنيو او لويو لښکرو د موجوديت ايجاب کاوه. د ملوك الطوائفي په نظام کي هر پښتون خان مجبور و وچي يا ځان د تربور په لحن کي ورو اچوي او د جنګ په وخت کي يې ياخدمت ته حاضروي او يا يې د يارانو يا غريبو تربورونو په وسيله ځان حمايه کي. دادم خان په نکل کي بل ځای دامي لولو

« ادم خان به نصيحت ورته کاوه چي بمه کوه بدنه دي ښه باو به ورته و يل چي زه پوهيږم چي بدنه دي ښه او دخدای په لار پوهيږم مګر ته دپلار يو زوی يې تربرونه دي ډير دي په قصد دغه کارونه کوم چي ددښمن سترګه د رښخه وسوزی ، نو ادم خان هم لکه وروردا مي ساتي، خو راپر ګرانو. ادم خان سل کسه ياران او مجلسيان درلوده په دغو يارانو کي مشهوره خيشکيار او قطب خان وه چي بيل بيل نکلونه لري. ادم خان خو ښه عراقي اسونه درلوده دادم خان اس مجنون نوميده چي خالص شيدي يې خوراك و ، دبلو اس اذر نوميده او دمير و خان آس پر ده نوميده. ادم خان خو راشوقي مړی و. ښه رباب يې واهه په رباب وهلو کي يې جوړه نه درلوده تل مدام به دشالامار په باغ کي چي دادم خان مخصوص باغ و دغه ټوله ياران وه خپل مجلس او ساتيري به يې کول او هر جمعه به په ښکار وتل» .

دفتح خان بريڅي نکل سر تر پايه ديارانو پر مسئله باندي ولاړ دي. نه پنځوس بريڅ دفتح خان ياران دي چي دفتح خان په امر د بست څخه کوچ کوي خپل کورونه پريږدي . د شمس الدين پاچا په جنګ کي او ږخي او په شپيتو ږخو کي ټوله يو په بل پسي په جنګ کي مري . دفتح خان په نکل کي يو ځای دامي لولو :

«فتح خان راپورته سوه سهار وختي دي لمونځ ونه بې وکړه که ګوري ځانګه دهندوستان پر لور کړه ده فتح خان و ويل ، کړه دخدای دي يارانو ږخي مخ دهندوستان پر لور باندي کوچ دي ټول ياران تيار سوه دهندوستان پر لور رارهي سوه.» بل ځای دامي وايو :

«فتح خان کرمي ته وويل چي ته ورشه ګرده ياران راټول که چي سلا ورسره وکو. کرمي ولاړ پر دل خان، دفتح خان اخښي او نور ياران يې ټول راوستل. فتح خان يارانو ته وويل چي دابه څنګه شي؟ دا زموږ نيت او د اګوار يان څنګه به يې کوو؟ ټولو يارانو ئې وويل چي خو ښه ستاده هر ډول چي يې کوي زموږ دا سره خو ښه ده. آبس فتح خان ورته وويل چي باني او

چم او خم نه دی په کار. سها رورته وویل چې د کلا ځنګه ووزی که نه وی ګیله مو بیاد ځانه ده ....»

البته یارانه باید د عیارانو سره اشتباه نشی یاران او عیاران یو له بله بیل او جلا مفاهیم لری عیاران د مختلفو استبدادی رژیمونو او بیګانګانو په مقابل کی یو ډول منظم خالک دی چی کله د عین رژیم او بیګانه په مقابل کی دیوه رهبر تر لار ښوونی لاندی عمل کوی او کله په متفرق او پاشلی شکل خپلو اعمالو ته دوام ورکوی. د عیارانو د نهضت ښه مثال د یعقوب لیث صفار جنبش دی. دغه ډول عیاران خپل ځانته ځینی خاص اصول لری چی هغه اصول د یارانو او شوالیه ګانو تر منځ نشته یاران او شوالیه ګان فقط د خپل ولینعمت د ګټو ساتلو په خاطر د هر امر منلو ته تیار دی د دوی لپاره مظلوم ، ظالم خپل او بیګانه مفهوم نه لری. دوی ته په مسیر کی د خپل ځان د پاره هیڅ شیوه او اصول نه ورته په کار نه دی. په داسی حال کی چی عیاران د ظالم د له منځه وړلو او د مظلوم د حق اخیستلو د پاره دوی ته خاصه شیوه لری د رهبر اطاعت تر هغه ځایه پوری کوی چی رهبر د دوی د اصولو سره سم دوی ته رهنمایی او لار ښوونه کوی او په متفرق او پاشلی شکل ژوند کوی هم هر یو د خپلو اصولو کالک متابعت کوی که نه عیار نه ورته ویل کیږی عیاران معمولاً د خلکو او په تیره بیا د مظلومو خلکو تر ټینګی حمایی او ملاتړ لاندی وی په داسی حال کی چی یاران فقط د خان و سلطان اله وی د له دی چی د خلکو او اجتماعی مناسباتو سره هیڅ ډول اړیکی نه لری. زما په فکر د کندهار د منطقی پایلوچ او د کابل او مزار کاکه ګان عیناً د عیارانو د پر له پسی جنبشونو ادامه ده. د کندهار پښتوانیو پایلوچو خپل ځانته دژوند کولو خاص اصول درلود د مثال په ډول:

۱ - د شادخوا پر دښمن واری نکول .

۲ - د چا په ناموس غرض نه درلود او حتی د دښمن ناموس ته په درنه سترګه کتل.

۳ - د دښمن پر داسی ځای زخم نه ایښود چی هغه و رباندی معیوب شی او یا بیا د انتقام اخستلو توان له لاسه ورکی.

۴ - تښتی دښمن تر کو ره رسول .

۵ - همیشه لڅی پښی ګرځیدل .

۶ - د مشرانو او په تیره بیا د مذهبی خلکو مطلق اطاعت او احترام کول.

۷ – دزنااو لواطت څخه ترمرګه پر هیز کول.

۸– پر کمز و ری باندی و اری نه کول او حتی د کمز و ری حمایه کول، که څه هم و بې نه پیژنی .

دااصون عیارانو هم په ژو ند کی درلوده چی یو څو یې دمثال په توګه را اخلو:

۱ – مالګی ته مطلق احترام درلودل. کله چی به یوه عیار دچاډو ډی و خوړه که به هغه هر څه بدی و رسره کړی وه دهدښمن حق نه درلودی (په دی باب دیری مبالغه امیزی افسانی موجو دی دی).

۲ – په توندلمر او تو ندیخ کی دباندی ګرځیدل، څو د مشکلاتو سره بلداو د سبامبارزی ته اماده ګی و لری.

۳– دیو ډول خوړو څخه په ژو ند کی پر هیز کول دمثال په توګه دغوښوا و یا مالګی څخه.

۴– دمظلوم دحقوقو څخه دفاع کول که څه هم دی به یې پیژنی یابه یې نه پیژ نی .

په هرصورت دادیارانو او عیارانو ترمنځ هغه (اساسی تو پیرونه دی چی باید یاران او عیاران و رباندی بیل شی.

دیلی خوا دیار کلمی هم د کلونو په مسیر کی خپل مفهوم ته تغیر و رکړی دی . کله چی په تیو لنه کی متمر کز نظام ایجاد سو او ملو ك الطوايفی سازمانو نه و رو و روړنګ سوه خان له خپل ځان څخه ددفاع لپاره یارته ضرو رت نه درلو دی او دغه ډول یی نه شو ای کولای چی دیارانو په وسیله (دخلکو هستی و لوټی دیار مفهوم دانډیو ال، اشنایی ملګری او رفیق و مفهوم ته راو ویښت او ددی نو رو کلمو سره معادله و بلل سوه .

۴– دملی هنداری دنکلو نوهدف :

فولکو ریك نکلو نه معمولاً دخلکو دپنداو عبرت اخیستلو په خاطر ایجاد یږی. د خیر او شر ترمنځ په مبارزه کی معمو لا دخیر پله درنه وی دنامر دی اومردی ترمنځ په شخړه کی هر وخت نتیجه دمر دی په ګټه وی. دحلالی مز دو ری ثمر تر هرڅه زیات وی بیځایه دو دو نه او رسمونه که څه هم په وازه خوله نه غندل کیږی خو دنکلو نو نتیجه معمولاً غندنه یی .

دملی هنداری نکلو نه هم پر پو رتنی اساس ولاړ دی. دفتح خان بریڅی نکل دپښتنو دمو ر ـال دتقو یه کولو په خاطر دیوه دیر نامکن تصو راو شجاعت بیان دی. دمر داو نا مر دپه نکل

کې د مړ دی نتیجه او دهغې ښه اینده او په مقابل کې د نامړدی کولو بده نتیجه او شوم عاقبت ښودل کیږي. د سپیر کونړۍ او فیل په نکل کې که څه هم فیل پر سپیر کونړۍ باندې ډیر قوي دی او دهغه ځالګۍ تر پښو لاندې کوي. داسې معلومیږي چې سپیر کونړه به د فیل څخه هیڅ ډول انتقام وانه اخیستلای شي خو سپیره کونړه د باز څخه مرسته غواړي او باز د فیل سترګې په منګولو ړندوي او سپیر کونړه ړوند فیل خطاباسي او په یوه لویه کنده کې یې اچوي څو چې هو ږی مړ شي. په ملي هینداره کې ځینې ډیر داسې نکلونه لیدل کیږي چې د پښتنو سوچه فولکوریک نکلونه نسوورته ویلای، د مثال په ډول:

دانا رژړان او سیب خندان نکل چې سر تر پایه د دیبانو او شاپیریانو پر مسأله تکیه کوي او دغه ډول د نیمبولال نکل چې ټول د پیریانانو رول پکښې ښودل شوی دی.

یوه خبره چې سړی د دې نکلونو د سوچه والي په هکله په شک اوتردید کې اچوي هغه د ترسیم نه سوچه دیت دی. د دیب نوم اخیستل کیږي خو داچې دیب څه ډول شی او یا څو مره غټ او زورور او یا شاپیری څرنګه موجود دو هیڅ نه ویل کیږي. په هر صورت د ملي هنداري نکلونه د مختلفو اجتماعي اهدافو لپاره ویل سوی دي که څه هم ځینې نکلونه یې په لومړي سر کې هدف نه لري او پر یوه سلسله حقایقو او وقایعو ولاړ دي خو وروسته د خلکو د پند او عبرت اخیستلو په لار کې پکار لویدلي دي. ظلم، تیری د ملاماتو نکې ولو را اخیستلو نتیجې د چل او تزویر عاقبت او دغه ډول نور و اجتماعي مسائلو ته هر ځای ګوته نیول سوی ده دانار ژړان او سیب خندان په نکل کې د ډیوډي د مکر او د پاچا د ګراني ماندینې د ظلم نتیجه داده چې بو ډۍ او د پاچا ګرانه ماندینه د دیب په خوله کې ورکول کیږي خوري یې او هغه واړه ماشومان چې او ډۍ پر دشت غورځولي و په هغه شپه ماللدار باندې پیښیږي کورته یې بیایي لویوي یې او په پای کې د شاپیریانو پاچاهي لا هم په لاس ورځي.

د زیږ بانې شاپیری په نکل کې ښودل سوي دي چې د انساني ارادې په مقابل کې هر نا ممکن ممکن کیدای سي که څه هم یو عاجز کوروان د کوهقاف د شاپیریانو (زیږ بانې شاپیری) د سرغوړیو غواړي په داسي حال کې چې د هغو قلمرو ته دیبان هم نشي ورتلای او پر بې پکې سوځي «دوهو رونه په یوه رنګ نکل کې ښودل شوي دي چې انسان باید په لږ شي باندې قانع نشي د ښه څخه د ښه تر تلاش وکي آرامي حرکته ژوندلا لهاندمخو د حرکته څخه پلکه ژوند بهتر دی

په هر صورت سلي هندار هغه کتاب دی چې مولف یې په ډېر احتیاط د نکلو په راټولو کې زیار ایستلی دی. د نکلو نو په لهجه یې ډېر لږ غرض د رلودلی دی او ډېر لږ یې خپل ادیبانه الفاظ پاندې تړلي دي.

اکثره نکلونه کټ مټ د خلکو په لهجه راټول سوي چې دا کار زما په فکر اسانه نه دی او بحیله د ملي هنداري مولف هم په دې باب هم داسې یو نظم ویلی دی :

دا سیانو څه لیکلي ناقص دي	د مینو بې خوبي ناري ښکیبي دي
نه زیادت او نه کمبود مې ښکیبي کړي	د هم هغه نکل چې د خولې جملې دي
د هر قوم راز معلومیږي د قصو نه	د هر چا هندار مخېلي افسانې دي
که څه زیات یا کم غلط درسي په سترګو	عفو غواړم ځکه دا د بل د خولې دي
محمد ګل نوري له دغه فخره بس دی	لګې کړي یې د پښتو په خدمت ښې دي

خو له بده مرغه دا کتاب د کندهار دیوه تاجر له خوا پېښور ته یووړه شو او هورې د دې پر ځای چې چاپي غلطي دې ولري په کلي ډول مسخ سو. د ملي هنداري له دې چاپ څخه یوازې هغه کسان مفهوم اخیستلای شي چې پخوا یې د ملي هنداري نکلونه اوریدلي او یا یې اصلي چاپونه ویلي دي.

د مثال په ډول د پېښور له چاپ څخه یو څو ناري را اخلو:

په کتاب کې داسې لولو:

موسی و رو ره چې پر مخ دې سپرګي ګرځي

دادلي و ردر کې خو مې مړ دی که ژوندی

اصلي ناره داسې ده :

داولي و رور کې مې مړ که ژوندی ګرځي

بل ځای داسې لولو:

میر ولیه پر سمه که پګړی یمه

یو مې ساري د سهیل و اخله د موسی جان د پاره ګل مکې راوله

اصلي ناره داسې ده:

میر ولیه پر سر سمه که پګړیه

يو مې ساری دسهيل و اخله سومې جان سره بل راوړه ګل مکيه
بل ځای داسې لولو:
سهليه تانو سره دمکې سپينه
تانو سره ده ګل مکې مه پرېږده يو واری سرغلرو يقينه
اصلي ناره داسې ده:
تانو سره کوټلي زردې سهيليه مکې لاړ د مرغلرو
ياداچې:
تانو سره کوټلي زردې ګل مکې مې مرغلره ده يقينه

ديوه خورالويه و ياله بهيږې پر ځای يې يوه خورابهيږی دورته چوك سو پر ځای ورته ځيرسو - دخوښې پر ځای خوخه ـــ ښوښه خوښه دری سره ليکل شوي دي. دشپلې پر ځای خپله راغلی او داسې نور. که دسلي هند اری دپېښور دچاپ نو غلطي په ګوته کوو يوه بله د غلطيو سلي هنداره په ورڅخه جوړه شي ځکه نو په دغه غلطيو اکتفا کوم او دپښتو ټولنې د رياست څخه خواهش کوم چې دی ارزښنا که اثر ته په سپکه سترګه ونه ګوري او دبياچاپ ولو په لار کې يې يو وار بيا دهمت ملا وتړي څو ورځې مخکې مې د«داستانهای مردم» په نامه يو کتاب په سترګه سو هوری ددری ژبې يو څو کيسې پکښې دی او دپښتو په برخه کې دسلي هنداری دری ډير مفصل نکلونه ټکي په ټکي رااقتباس کړي وه . سربيره پردې چې ددې اثر ليکوال پردې نکلونه باندې دتبصرې صلاحيت نه درلودې دغه نکلونه يې هم اقتباس کړي خو نه يې د کتاب او نه يې دمولف نوم پکښې اخيستی و. زما په نظر ددغسې سو استفادې دمخنيوی په خاطر هم ددې کتاب تجديدچاپ لازم دی ځکه که چيرې دا کتاب په کابل کې ددری ترجمې سره چاپ شي ښايي دغسې ليکوال لږ تر لږه دچاپ دنوي والی په خاطر يو څه حياو کې .

(پا ی)

پروفیسور دورپانکوف

په شوروي اتحاد کې د فیلالوژۍ په برخه کښې

د افغانپېژندنې هلې ځلې

گرانو پښتو پوهانو!

په اوسني شوروي علم کې د فیلالوژۍ په اصطلاح افغانپېژندنه د پوهې او زده کړې داسې څانګه ده چې د پښتو ژبې او ادب څېړنه کوي. دا څېړنې هراړخیزې، کمپلکسي او مرکبې دي. زمونږ په هیواد کې د داسې څېړنو عنعنې او م دوه سوه کلن تاریخ لري. روسیه په اروپا کې په رښتیا چې د پښتو پېژندنې زانګو بلل شوې ده. خو د دې خبرې سره سره زمونږ د شوروي افغانپېژندونکو اوسني نسل ته یوازې په هغو عنعنو ویاړو، بلکه زیار مو ویوست چې په علمي او عملي توګه دې مشهورې عنعنې ته دوام ورکړو او هغه مترقي کړو. نو ځکه په وروستیو دېرشو کالو کې د تېرې څه د پاسه یوې نیمې پېړۍ په نسبت د پښتو ژبې او ادب په باره کې سوونه پر علمي آثار ترتیب او چاپ کړي دي. زمونږ د خپلو خلاقه وظیفو په اهمیت ښه پوه شوي یوو او هم دالاندې خبره منو:

د دې لپاره چې د پښتو په څېړنو کې د علم پخوانی شهرت وساتو، نو یوازینی لار دا ده، چې په خپلو اثارو او علمي څېړنو سره یې نوره هم پسې بشپړه کړو.

هغه څېړنې چې زمونږ په هیواد کې په شوروي دوره کې، او په تېره بیا په وروستیو دېرشو

کالو کې دافغانی فیلولوژي پەدګرکی ترتیب اوچاپ شوی پەنړی کښی ترټولو لوړی پەافغانستان او بیا پەاشیا، اروپا، امریکا نو رو هیوادو نو کې دقدرو ړګر زیدلي دي .

خرنګه چی ددې سیمینار پەو یناوو او مقالو کی او هدارنګەپر تەلدی نەپە مختلفو وختونو کی دافغانستان پەو رځپاڼو او مجلو کې ډیرځلي داخبره ثابته شوی ده چی دشوروی پوهانو ښپړنی دپښتو ژبی او ادب دپاره ستراوزښت لری زه خوپه دی باره کښی به هیڅ نوروو نەوایم

ولی ټول داخبره کوی چی دشوروی علم دانکشاف پە ٦٠ کالونو کې دافغان پیژندنې پەځانګه کې ستر علمی موفقیتونه ترسره شوی دی. ولی باید وویل شی چی پدی دوره کی د شوروی افغان پیژندنې علمی کارونو دوه خصوصیته په نظرکی ونیول شی . ددې علمی کارونو لوړی خصوصیت دادی چی هغه څیړنې پەپرله پسی ډول دسوسیالیستی بشر دوستی پەپرنسیپونو بناوې او پەهمدې ترتیب دوام لری. زما پە شخصي علمی کارونو، لیکنو ، چاپي او ناچاپي اثاروکی دپښتو ژبې او ادب دو دې لپاره د اولسیتوب عقیده اساس وګڼل شوه

لس(١٠) کاله مخکی زما دډاکتری تیزس عنوان داسی و:« دافغانستان پە اوسنیو اشعارو کی داولسیتوب پرابلم» همدغه مسئله زما پەنورو مقالو او نطقونو کی و څیړله شوه. د«معاصر افغاني اشعار»پەنوم سره پە ١٩٦٠ کال کې مادختیځ پیژندونکو پە ٢٥ بین‌المللی کنګرس کې خپله مقاله ولوستله . پە١٩٦٢ کال کې مې هم خپله بله مقاله «دپښتونستان مسالهاو افغانی نظم» ترعنوان لاندی ولوستله همدغه موضوع زه ډیرمهمه ګنم.

دپښتو پیژندنې دوهم مهم خصوصیت پەشوروی څیړنو کی دادی،چی هغه پەتیره بیا پە وروستیو شلو کالو نو کې دافغانستان لەپوهانو سره دهمکاری پەعلمی او دوستانه فضا کې منځ تەراغلی دی. زه بښنه غواړم چی اکثره مثالونه لەشخصي تجربې څخه راوا خلم، مګر بیا هم ددې خبرې لپاره نوردلایل هم ډیر دی .

باید ووایم چی پەتیرو ډیرشو کالونو کې زما پښتو څیړونې ددې دوستانه همکاری پە فضا کې ترسره شوی دی او ستاسو دهیوادداسو پیاوړو پوهانو دمشرتسل سره لکه :استاد ګل پاچا الفت، استادعبدالحی حبیبی، استادعبدالروف بینوا، استادصدیق الله رښتین، استاد قاسم رښتیا، استادارسلان سلیمی، استادقیام‌الدین خادم او نورو سره پەمرسته تکمیل شوی دی او د

هغوی آثار زما لپاره د پوهې او الهام منابع ګرځېدلي دي . همدارنګه ما ستاسو د هیواد د منځني نسل له پوهانو سره لکه : استاد عبدالشکور رشاد، استاد محمد صدیق روهي، استاد بها والدین مجروح، او استاد عبدالله خدمتګار، استاد رحیم الهام او نورو سره ګډه علمي همکاري کوله. د پښتو پېژندنې د تازه نسل پوهان هم زما همکاران، زما شاګردان او په عین وخت کې زما د پښتو معلمان دي، چې د ډېر احترام په سترګه ورته ګورم. چې د دوی له جملې څخه : ډاکټر ګل محمد نورزی ، ډاکټر محمد صادق فطرت ناشناس، ډاکټر زیور الدین زیور، ډاکټره شریفه عصمتی، ډاکټره زرغونه رښتین د یادولو وړ دي .

زه دا خصوصیتونه او همکاري په شوروي اتحاد کې د پښتو پېژندنې مهم اساس ګڼم، دا ځکه چې په همدغو نیکو مرغو شرایطو کې زمونږ په هیواد کې پښتو پېژندنه نه مخ په وړاندې درومي، د علمي وظیفو تر سره کولو لپاره ښه امکانات برابروي . که رښتیا ووایم نو د راتلو ونکو موفقیتونو د پاره ښېړه علمي همکارۍ ته ضرورت موجود دی .

مثلاً د پښتو فونیټیکي سیستم د څېړنو په هکله مونږ یو سلسله آثار لرو ، تعلیمي مواد شته دي په چاپ شوو پښتو قاموسونو کې دا وازونو، تورو تلفظي او فونیټیکي علمي څېړنې موجود دي.(۸) کاله مخکې زما پخوانی اسپرانتی میرمن شریفې عصمتي د پښتو د ۵ شار د خصوصیاتو علمي تخنیکي تحقیقاتو عملي کړل هغه تجربوي معلومات چې هغې حاصل کړي دي ، د پښتو اوازونو د څېړلو د پاره ډېر مهم دي . پر ته له دینه زمونږ په لاس کې د پښتو فونیټیک هغه آثار چې ښاغلي یارې ښاغلي، الهام، ښاغلي هلالي او نورو افغاني پوهانو هم لیکلي شته دي. په اروپا او امریکا کې ځینو پوهانو لکه ښاغلي بیچکا، ښاغلي پنزل ، او نورو هم په خپل وار سره یکښې برخه اخیستی ده. دا هم ښکاره خبره ده ، چې د پښتو په فونیټیک کې ډېر مسایل پاتې دي او تحقیقات یې نیمګړي دي . ښکاره خبره ، خو دا ده چې نورې فونیټیکي څېړنې هم په کار او په مخکې دي. په موجوده معلوماتو کې هم اشتباهات شته او هم ځینې مشکلات چې مونږ یې باید رفع کړو ، په او سنیو شرایطو کې مونږ به کوښښ وکړو، چې په نږدې کالونو کې شوروي پوهان دغه معلومات راټول او بشپړ یې کړي او نورې څېړنې به هم وړاندې زیاتې کړي. د دې لپاره چې په یوه ورو کې کتاب «د پښتو ژبې فونیټیکي سیستم» ترتیب او چاپ کړي . مونږ امید کوو چې دا خپرونه به نه یوازې علمي او تعلیمي ارزښت ولري بلکه ه

پښتو د تقوېې د پاره به هم مفید گام وي.

بیا د مثال په توگه وایمه چې په تیرو ۳۰ وروستیو کالو کې شوروي پوهانو د پښتو گرامر او نحو په څیړنو کې زیاته علمي توجه فعل ته ورکوله، په دې څیړنو کې فعل ته زیات کار شوی دی. ځیني خلق رښتیا وائي چې پښتو فعل یعني پیل نیمه دنیا ده، ټولو ته ښه معلومه ده چې په شوروی اتحاد کې د پښتو گرامر یو څو کتابونه چاپ شوي دي. زمونږ پښتو پېژندونکو لکه: مرحوم استاد اسلانوف، دولتشافیوف، لیبېدیف او نورو د پښتو گرامرونو کتابونه لیکلي او خپاره کړي دي دا کتابونه اکثراً تعلیمي او د نورم خاصیت او پراکتیکي وظایف ښیي. سره له دې چې لا تر اوسه د تیوري په اساس لوی علمي پښتو گرامر زمونږ له خوا نه دی خپور شوی، خو بیا هم مونږ کوشش کوو، چې ډیر مهم گرامري مسایل په علمي او عملي توگه حل کړو، یا څه معلومات راټول کړو، په انفرادي تیزسونو ژور تحقیقات منځ ته راوړو، چې په پای کې به بې شکه د دې راغونډ شویو معلوماتو څخه مهم گرامري اساس لاس ته راشي، بیا به په هغه باندې د گډو زیارونو په نتیجه کې پوره علمي پښتو گرامر په روسي ژبه باندې ترتیب کړو. بیا هم دغه کار زیارونه او کالونه غواړي. په دې سلسله کې به په دې دوو کالونو کې زما پخواني کتاب «پښتو ژبه» چې ۱۷ کاله پخوا په روسي ژبه خپور شوی و، تر اهتمام او زیاتوالي وروسته به نوی چاپ په انگریزي ژبه خپور شي. زما شوروی علمي ملگري به دغه رنگه د پښتو گرامري خصوصیات، وڅیړي، او د مقالو په توگه به یې هم خپاره کړي. که د تیرې دیرش کلني دورې په اوږدو کې د پښتو د څیړنې په څانگه یا برخه کې زیاتره علمي پاملرنه د پښتو د گرامر پلو ته وه، نو د شپیتمو کالونو په سر کې ډیره علمي علاقه د لغت پېژندنې او د پښتو کلیمو د څیړنې خواته راوگرځیده. دا قانوني او منطقي بدلون او جریان و، کله چې قاموس لیکنه د پښتو اشعارو، سبک پېژندنې عامې څیړنې د پراکتیک او ژوند لپاره لازم گڼل شوي دي. په علمي کارونو کې د لوړو احتیاجاتو منځ ته راتلل، د لوی پښتو - روسي قاموس خپرونو غوښتنه را منځ ته کړه. همدغه رنگه مونږ بې له ځنډه د پښتو د لغاتو په ادبي تحقیقاتو لاس پورې کړ، په تیره بیا مو لهجوي کلمات او اصطلاحات په نظر کې ونیول. له دې دواړو منابعو څخه استفاده او گټه اخستل د قاموس ارزښتونو ره هم لوړ کړ. سره له دې چې د قاموس د چاپ له وخته څه د پاسه لس کاله

تیریږي. ولی بل کوم داسې قاموس چې نړدې پنځوس زره پښتو لغاتونه ولري، نه دی خپور شوی. دغه قاموس زما د خپل استاد اسلانوف علمي کارنامه بولم، او د دوی روسلګرو سرستو ته د قدر په سترګه ګورم. موږ نور په زیاتو باسو چې دې لغوی خپرنو ته هم دوام ورکړو.

د پښتو ژبې او ادب بې له زده کړې خخه د افغانستان د خلکو او هم د ګونډ بوهیوادونو د تاریخ پلټنه امکان نه لري ځکه چې دې ژبې او ادب نه یوازې د پیړیو پیړیو تاریخي پېښې له ځان سره ساتلي دي، بلکه د خلکو کلتور، ژوند، عقیدې او ارزوګانې په ښه توګه څرګندوي. ځکه نو په شوروی اتحاد کې د پښتو ادبیاتو په تحقیقاتو کافي پاملرنه او عنعنوی لار روانه ده. نوی دوره ئې د بریش کاله سخ کی شروع شوې ده کوم وخت چې مرحوم استاد اسلانوف خپله مقاله چاپ کړې ده چې عنوان ئې دی: «افغاني فولکلور» او په شوروی اتحاد کې د دغه څېړنې او پر همدې موضوع باندې ئې خپل علمي تیز یس ئې دفاع کړ. خپل محترم استاد اسلانوف دا پښتو څېړنې زه علمي کارنامه ګڼم په تیره بیا ځکه چې دغه دوه ډنې جګړې په کالونو کښې تر سره شوې وې. لس کاله وروسته پر دې اساس باندې د ختیځ پېژندنې په موسسه کې د افغان پېژندنې شعبه تاسیس شوې ده. هغه پوهان چې هلته کار کاوه او کوی ئې د پښتو ادب په څېړنو کې ملاو تړله. او ځینې کتابونه او مقالې ئې هم چاپ کړې دی. خلک ئې ښه یاداوئی چې د پیله نو یو عنعنا تو خخه پخوانې عنعنات هم معني او مفهوم نه لري.

خوخو کاله کیږي چې په ټولو شوروی تعلیمی موسسو کې دلکچرونو مخصوصه سلسله او ستله کیږي په نامه د خارجي ختیځ د ادبیاتو تاریخ او په هغه کې پښتو برخه هم شته. د دې موضوع د پاره درسي کتابونه هم چاپ شوي دي چې ستاسي بنده یې کې هم د پښتو ادبیاتو برخه لیکلی ده. دې خبرو موږ ته اعتماد راکوی چې د پښتو په تحقیقاتو کې زموږ لارنه ختمیږي او نوی ځوان څېړونکي په هغه کې هم خپل زیار او استعداد راښکاره لري او عمومي پانګې ته خپل سهم وسپاري. دا خبره هم دو یلو وړ ده چې د پښتو معاصر ادبیات په ډېر دقت او پېرا ختیاسره اکثراً زموږ په هیواد کې تر نظر او څېړنو لاندې دی. په نږدې آینده کې د پښتو داد بیاتو په باره کې یو څو نوی کتابونه له چاپ څخه وو زي.

دا دې زما په نظر کې په شوروی اتحاد د افغان پېژندنې په فیاولوژی کې تیری، آینده او پر له پسې هلې ځلې!

دا نه یوازې زموږ شخصي پلانونه دي او نه فقط زموږ انفرادي کارونه دي. د مسکو، لېننګراد تاشکند او دوشنبه په ښارونو کې خوشاله پښتو پېژندونکي هم زیارباسي چې په دې څنګه کې خپلې علمي او د وستانه وظیفې پوره کاندي. دا به بې شکه لوی په زمینه وګرزي چې زموږ د دواړو هیوادو خلک یو د بل په ژوندانه او زړه کې نور هم پسې ښه و پېژني او د سکه وروڼو دوستي په هم تینګه شي. اوس په افغانستان کې په پښتو کې د ډېر نوي کتابونه خپاره شوي دي او خپرېږي او دا زموږ د ډېرې خوشحالۍ باعث دي موږ د دا سې خپرونو وړې یو او اداره لوړه زموږ د پاره خطرناکه ده. د ټولو مخکې موږ همکارۍ ته اړ یو مګر علمي همکاري خاص د کتابو په تبادله پوره نه کېږي. لکه پښتو متل چې وائي: « تمپله دواړو لاسو خېژي!» موږ دې اړ یو چې د نظر یو او علمي افکارو مبادله کړو. هغه کلتوري او علمي روابط چې زموږ د دواړو هیوادونو ترمنځ موجود دي او س هم ټینګېږي، راته امکانات برابروي چې د پښتو پېژندنې په لار کې زیاته همکاري ترسره کړو او دا همکاري به هر وه روز موږ د وستي او ورور ګلوي کلک کړي. د پښتو لنډۍ په الفاظو وایم:

همکاري په تګ ر اتګ کېږي　　　　کلة ته راځه کله به زه درځم مینه

سید قاسم رشتیا

کلمات دخیل پښتو در زبان دری

تحقیقات تاریخی و زبان شناسی ثابت نموده است که زبانهای دری و پشتو هر دو از یک اصل و سر بوطبه خانوادهٔ زبانهای هندو اروپائی بوده و بهشا خهٔاریائی آن تعلق دارند همچنین این هر دو زبان یکسان در سرزمین اریانای قدیم یاافغانستان امروزه بوجود آمده اند و در همین آب و خاک نشو و نما نموده و از همین جا اولی بسمت غرب جانب ایران و دومی بسمت شرقی از اطراف کوه سلیمان به استقامت وادی سند گسترش یافته است. (۱)

---

(۱)ـ جیم دارمستتر (ترانه های ملی افغانها قسمت اول) منشأ مردم و زبان افغانها، چاپ پاریس ۱۸۹۰ م این عالم فرانسوی پشتو را یک لهجهٔ مستقل در بین لهجه های خانوادهٔ هندی و خانواده ایرانی میداند اماعقیده دارد که نسبت به (زند) به (پراکریت) که از زبانهای عمده خانوادهٔ زبانهای هندی بشمار میرود نزدیک تراست و بسیاری از علمای زبان شناسی معاصر او نیز از قبیل داکتر (تروسپ) و (شپیگل) و (هانري) و (میولر) درمطالعات و آثار خود همین نظریه را ترجیح داده اند.

«کتاب فوق الذکر صفحه ۱۴» دربارهٔ مهد اول پشتو نها دارمستتر بحوالهٔ کتاب (تحقیق ماللهند) علامه ابوریحان بیرونی موجودیت قبایل پشتون را درعهد ساسانیها در کوهستاناتیکه سرحد غربی هند راتشکیل میدهد (مراد از کوه سلیمان) تائید مینماید و عقیده دارد که چارقرن بعد قبایل پشتون به آنطرف رود سند انبساط یافته اند لیکن در حصهٔ اول قرون وسطی قسمت عمدهٔ قبایل پشتون در اطراف کوه سلیمان میز یسته اند (کتاب فوق الذکر صفحه ۱۵-۱۴) .

بعبارت دیگر این هر دو زبان از ادوار قدیم تا امروز زبانهای عمدهٔ افغانستان بشمار میروند و مانند گویندگان خود در این سرزمین تاریخی در کنار همدیگر بسر برده و امروز هم دوش بدوش بحیث دو رکن بزرگ ادب و فرهنگ ملی راه انکشاف و تکامل را می پیمایند.

درتحت چنین شرایط طبیعی است که این دو زبان با داشتن منشأ واحد و فرهنگ و تاریخ مشترک و امیزش مداوم گویندگان خود و دیگر عوامل طبیعی و موثرات اجتماعی درمرور زمان یک بر دیگری تأثیراتی وارد نموده و لغات و اصطلاحات یکی در دیگری دخیل گردیده باشد.(۱)

چنانچه مظاهر این اختلاط با همی درهر دو زبان به کثرت موجود است تا آنجا ئیکه از لحاظ ادبی و افاده مطالب آنها را مکمل یکدیگر میتوان خواند.

فی المثل همینکه یک شخص پشتو زبان درادای مقصدي برای یافتن کلمهٔ مناسب دچار اشکال گردید بطور غیر شعوری به ذخیرهٔ کلمات ولغات زبان دري که در مغز او موجود است متوسل میشود ـ همین قسم گویندهٔ دري زبان در بسا احوال که میخواهد معنی خاصی را بطور دقیق افاده نماید به کلمات و اصطلاحات مخصوص پشتو مراجعه می نماید که اکثرأ معادل آن درزبان دري موجود یامتداول نمیباشد مثلاً دراین جمله «بعد از شنیدن این خبران شخص(دوپ)شد» کلمهٔ دوپ که اصل آن درپشتو (ډوب) و ازمصدر(ډوبیدل) یعنی غرق شدن است در اینجا ازهر کلمهٔ مرادف دری(وحتی عربی) بهترحالت روحی شخصی را که ازشنیدن یک خبر پریشان کننده و غیر منتظر غرق اندیشه و تشویش فکري میگردد تمثیل نموده میتواند.

بهرحال پس ازاین مقدمهٔ عمومی دربارهٔ یگانگی منشأ این دو زبان عمدهٔ افغانستان و همزیستی آنها در کنار همدیگر چه درازمانای کهن وچه درخراسان قرون وسطی وچه درافغانستان امروزه که خود زادهٔ وحدت نژاد و تاریخ و فرهنگ وعنعنات و ارمانهاي گویندگان آنها می باشند. اینک یک سیر اجمالی درچگونگی نشوونماي هر دو زبان و

---

(۱) نزد یکی ژینالوژیکی و تیولوژیکی «شباهت ساختمانی» آنها ثابت میسازد که یکی ازدیگري تأثیراتی گرفته اند.

ادوار مختلف انکشاف و تکامل آنها سپر دازیم.

بطوریکه درمقدمه اشاره شد، زبان دري که اصلاً درحوالی قرن پنجم میلادي ازبلخ نشئت نموده و ازاینجا به ایران رفته در زمانهٔ قبل الاسلام درصفحات شمالی مملکت مروج بود (۱) حالانکه مردم باقی حصص افغانستان خصوصاً مناطق کوهستانی شرقی و جنوب مملکت بزبان پشتو که آنهم زبان اصلی مملکت است تکلم میکردند. بعد از فتوحات اسلامی هردو زبان مزبور بسرعت تحت تأثیر زبان عربی که تمام عوامل تأثیر و حاکمیت را دربر داشت واقع گردیده و بموجب احکام اکید امراي عرب (۲) زبان مذکور زبان رسمی وحکومتی شناخته شد، امادرزمان سلطان محمود غزنوی این پادشاه بزرگ با یک اقدام جسارت کارانه بمقصد احیاي زبان وفرهنگ ملی-زبان عربی را از رسمیت ساقط نموده و زبان دري را که درانوقت ازلحاظ علمی وادبی غنی وشگوفان بود بجاي ان رسمیت و اهمیت بخشید و توأم باین اقدام - وزیر خود احمدبن حسن میوندي را مأمور ساخت تا الفباي براي زبان پشتو که ظاهراً تاآنوقت فاقدان بود (و یااینکه الفباي اصلی آن فراموش شده بود) توسط دانشمندان در بار ترتیب نماید که اینکار راقاضی سیف الله دراندک زمانی انجام دادوفی الجمله راه براي انکشاف آیندهٔ زبان پشتو بازگر دید و این همان الفبائی است که با تغییرات و اصلاحاتیکه وقتاً فوقتاً درآن بعمل آمده تاامروز مروج ومعمول میباشد(۳) لیکن باز هم زبان پشتو راه دور و درازي را در

---

(۱) - مقالهٔ زبانهادرافغانستان از قلم فاضل مولوی یعقوب حسن منتشره درسالنامهٔ ۱۳۱۳ کابل .

(۲) عبدالملک بن مروان درسنه ۸۱ هجري درافغانستان وایران امرتبدیل تمام دفاتررسمی رابه عربی داده بود.

(۳)- درمورد اصلاح حروف پشتو بامر خواجه بزرگ احمد بن حسن میوندي قاضی خیرالله نوبهاري مؤلف کتاب (خیر اللغات) طبع (۱۹۰۳م) درحصهٔ اول مقدمهٔ این کتاب می نویسد (قبل ازآمدن اسلام زبان پشتو حروف تهجی مخصوص نداشت و پشتو تنها زبان شفاهی بود مگر درزمان سلطان محمود غزنوي وزیران سلطان احمدبن حسن میوندي قاضی سیف الله را گماشت که الفباي زبان پشتو رابسازد -قاضی موصوف که زبانهاي عربی - پارسی - پنجابی و سندي رامیدانست بکمک الفباي زبانهاي متذکره براي صدا هاي زبان پشتو حروف تعیین نمود واین ترتیب براي اولین بار الفباي پشتو بمیان آمد (ترجمهٔ پوهاند رشاد بحوالهٔ خیر اللغات که درسال ۱۳۵۳ شمسی درمقدمهٔ خیر البیان صفحهٔ ۶۰ طبع ونشر گردیده است .)

پیش داشت تامقام خود را بحیث زبان علمی و ادبی مملکت احراز نماید ـ اما باوصف این سحد و دیتها زبان مذکور محض از برکت استحکام خصوصیات ذاتی خود (۱) نه تنها تو انست موجودیت خویش را درمقابل سلطۀسیاسی ـ مدنی و ادبی زبانهاي حاکمه در کوه پایه های بلند متکلمین خویش گردید ـ بدرستی حفظ و استقلال ادبی خویش را وقایه نماید(۲) بلکه بر علاوه بقوت همین استعداد ذاتی بتدریج در زبان دري نیز نفوذ نموده تأثیرات روزافزونی بشکل کلمات و اصطلاحات دخیل از خوددران وارد کرد ـ چنانچه موضوع نگارش این مقاله رانیز همین تأثیرات زبان پشتو بر زبان دري تشکیل میدهد و هر چند بطوریکه گفتیم امروز بموجب قانون اساسی هر دو زبان در مملکت داراي رسمیت ومقام مساوي میباشند باز هم خالی از دلچسپی نخواهد بود اگر تأثیرات زبان پشتو رادر زبان دري مروج افغانستان بادرنظر گرفتن این حقیقت که تأثیرات مذکور از لحاظ یگانگی خاك و تاریخ وفرهنگ ونژاد گویندگان آنها صبغۀ متقابله داشته و دارد مورد مطالعه قرار دهیم.

---

(۱) بر طبق نظر علماي زبان شناسی یکی از خصوصیات پشتو اینست که نسبت به اکثر زبانهاشاخۀ اریایی دراساس محافظه کار تر بوده و بنابران بزبان (مادر) نزدیکی بیشتري راحفظ کرده است ـ درحالیکه در فونولوژي (علم الصوت) متحول تر میباشد.

(۲) ـ اینکه امروز در پشتوي شهري بسالغات فارسی ـ عربی ـ ترکی واردو را مشاهده میکنیم اولا این عناصر خیلی حادث و نو پیدا بوده و اغلباً ازسه صد سال باینطرف دراثر اختلاط بیشتر قبایل پشتو زبان باسایر طبقات دري زبان درپشتو نفوذ کرده واکثر این لغات عربی ـ ترکی و اردو واز راه دري (بحیث زبانهاي اسلامی) وارد پشتو گردیده است چنانچه امروز هم عناصر مزبور مخصوص شهر هابوده در کوهستانات اصلی پشتو زبانها ده یك آنهم مروج نیست بلکه جهت افادۀ مطلبیکه زبان شهري براي آن لغات دري ـ عربی ـ ترکی و هندي حتی اروپائی رابکار میبرند درمراکز اصلی پشتو زبانها لغات خالص پشتو مروج بوده وجمع آوري همچو لغات یکی از وظایف ملی افراد منور و مؤسسات علمی کشور بشمار میرود.

نو یسنده معتقد است که مظاهر نفوذ زبان پشتو در زبان دری بسرحدات فعلی افغانستان منحصر نبوده بلکه کمابیش درسایر لهجه های دری ساحتی شمال شرق ایران (که قسمتی ازخراسان تاریخی میباشد)و همچنین درلهجهٔ تاجیکی - بخاراودیگر بلاداسیای میانه نیز رسیده خواهدبود - و ازطرف دیگر نفوذ مذکور درزبانهای افغانستان هم منوطبه لغات و اصطلاحات نه بلکه در روح زبان یعنی درجمله بندي و طرز افادات نیز یقیناً اثر کرده خواهدبود.

اما در این قسمتها نارسائی و عدم دسترس بمنابع موجوده - مانع ازانست تاعجالتاً دلائل و نمونه های ثابتی عرضه گردد. بنابر آن این قسمت رابه ایندگان و مخصوصاً بان علاقمندان و دانشمندان جوان که بسر مایهٔ معلومات شان بیشتر و وسایل تحقیقات انها وسیع تر است و کول نموده و نیز از عموم فضلاي وطن ارزومنداست تادر تکمیل این فهرست که باوصف تجدید نظر مکرر و کمک عدهٔ از همکاران صاحب صلاحیت (۱) هنوز خیلی ابتدائی و محدود بوده و تکمیل آن و ثائق مزیدبرای این مدعا تشکیل وضمناً موضوع دلچسپی راازنقطهٔ نظر مطالعات زبان شناسی عرضه میکند - از همکاری دریغ نفرمایند. ضمناً باید واضح ساخته شود که در این مبحث مقصد ازتدقیق ریشه های لغات و کلماتیکه ازز بان پشتودرز بان دری طرف استعمال قرارگرفته است نمی باشد زیراان بحث علمی جداگانه ایست که ما راازمطلب دور میبرد - بلکه منظور نو یسنده محض نشان دادن امثلهٔ چندازلغات وجملات و اصطلاحاتی است که اززبان پشتو بمرور زمان به زبان دری وارد ومعمول و متداول گردیده ولو که ریشهٔ اصلی ان بدیگر السنهٔ اریایی ربطداشته باشد.

درخاتمه ازهمکاری دوستان گرامی مخصوصاً پوهاند عبدالشکوررشاد - استادعبدالرؤف بینوا

---

(۱) نو یسنده درشمارهٔ (۳۰۱) سال ۱۳۱۸ مقالهٔ تحت همین عنوان درمجلهٔ کابل نشر نموده وعده داده بودم که فهرست لغات دخیل پشتو رادرزبان دری درآینده بکمک دیگر علاقمندان تکمیل خواهم کرد - برعلاوه قرارمعلوم رهبران ښاغلی عبدالرزاق زهیر نیز درداینباره مضمونی نوشته وفهرستی جمع اوری کرده که درمجله و بمه نشرشده است لیکن بدبختانه هیچکدام ازاین فهرست ها مکمل گفته نمیشود و هنوز وقت ومساعی بیشتری لازم است تا این فهرست مکمل تهیه کردد.

- خیر ندوی عبدالله خدمتگار و دکتور مجاور احمدزیار که با یادداشتهای قیمتدار و عالمانهٔ خود در تهیهٔ این مضمون بامن مساعدت فرموده‌اند صمیمانه تشکر مینمایم.

فهرست کلمات دخیل پښتو در زبان دری

لغت پښتو :	ترجمهٔ دري:	مورد استعمال:
اپن (اپن)	ناازموده - بیکاره	بسیار اپن است.
اتڼ	رقص	برخیزید که اتن کنیم.
اندیوال	هم‌اطاق	ما باهم اندیوالی داریم
اوچت	بلند	او را از زمین اوچت برداشت.
ایل و غیل	محرم - خودمانی	انها باهم ایل و غیل اند.
بیخی	کامل - بکلی	این شخص بیخی دیوانه است.
بولی	فرمان دادن - اصلاء اصطلاح عسکری است اما در مورد دیگر هم استعمال میشود بولی خود را بده که رخصت شویم.	
بریالی	فاتح - مظفر - کامیاب	بحیث اسم استعمال میشود
پل	نقش پای	پل پای او را گم کرده
پت (بضم اول)	مخفی	سرت را پت کن
پروت (از مصدر پر تیدل هم افتاده		خود را پروت انداخته است
پرله‌پسی	مسلسل	پله پسی آمده میرفتند
پلمه	بهانه	براد رپلمه نکن
پور	قرض بمعنی منت اسعمال میشود	پور کسی را سر خود نمیگذارم
پلپوت (در لغت پل پټ)	رد گم کردن	بسیار پلپوت مکن .
پچاری (شماره - بندپای)	رسنیکه در پای اسپ می‌بندند	این شخص جلو پچاری را کنده است. یعنی از حدود خود تجاوز نموده .
پرتله (پرتول)	مقایسه	اول خوب پرتله کن و بعد جواب بگو

---

۱ ـ این کلمات دخیل بعضی منفرد و برخی مزدوج و ترکیبی می باشند خواه هردو جز پښتو باشد خواه یکی پښتو و دیگری دری

لغت پښتو :	ترجمهٔ دری:	مورد استعمال :
پرو(اصل لغت پراو)	مقیاس مسافت	دو پرو راه زدیم تا که رسیدیم.
پره(بفتح اول)	طرف - جنبه	این شخص پره و جنبه ندارد.
تپ(بفتح اول)	تحمیل کردن	خوب سرش تپ کرد.
تربور	پسر کاکا	در فارسی کابل مقابل اودرزاده .
تال	معطلی	بسیار تال نده که ناوخت میشود.
تندر	غرش صاعقه	چه تندر باریده .
تلوسه	تلوسه - تشویش	بسیار به دلم تلوسه میندار .
تکاندن(مصدر لغت تکول)	بشدت حرکت دادن	بتکان که خاک دارد - خوب تکاندش.
تیت و پرک	پراگنده	سال ها تیت و پرک بود.
(تیکه)	اجاره	مثلیکه تیکه کرده باشه
پیغور	طعنه - ننگ	پیغور افغانی را بجا کرد.
پلوغتې(پلو - غتی)	گره پهلو	چادرعروس که گوشهٔ های انرا گره میزنند.
پیکی	کاکل روی پیشانی	در این چها ربیتی - همو پیکی - که تو داری گل من .
پخپل سر	خودسر - بی مراعات	هر کس پخپل سر روان است.
تکک اصل لغت(تکک)	بسیار پر	جوال تکک شده.
تگک تگی - (تگک - تگی)	فریبکار که خود را ساده جلوه دهد خود را تگک انداخته.	
تیله(اصل لغت تیله و تمبه)	فشار مردم دراز دحام	در بازار بنقد رتیله و تنبه زیاد بود که راه را یافته نتوانستم.
تول کردن(از مصدر تلل)	وزن کردن	نه تول انگور - این گندم را تول کن.
توته (توته)	پاره - حصه	یک توته نان بمن بده.
تنگ(لغت پښتو تینگ)	محکم	کمر خود را تنگ بسته بود.

لغت پښتو:	ترجمه دری :	مورد استعمال:
تو ریالی	شمشیری	بحیث نام استعمال میشود.
تو رو تلوار (اصل تو ره و تلوار)	شمشیر و حربه	تو باسا تو رو تلوار گرفته ئی .
تیتو پرک	پراگنده	لشکر تیت و پرک شد .
تیر (تېر)	رد کردن ـ شدن	خوب تیرش کرد
تیر و بیر	از هم جدا ماندن بهم نرسیدن	در راه از یکدیگر تیر و بیر شدیم .
جولی (لغت پښتو څولی)	یک نوع خورجین	جولی این مرکب ها را درست کن .
جرگه	مجلس مذاکره	از رسوم قدیم و اصلی پشتونهاست که برای حل وفصل مسائل قومی باهم مجلس میکنند .
جرو بر	بهم مخلوط ـ درهم و برهم	
جوبه	گروه ـ دسته	مردم جوبه ـ جوبه می ایند.
جور	صحت	جانمن جور هستم
جور امدن جور کردن	از جور بدل ـ موافقه	درست کردن.
جتکه (جټکه)	تکان	سارا بسیار سخت جتکه داد.
جگ (به کسر اول)	بلند بالا	یک جگ ادم است.
جگره	چانه زدن	بسیار جگره نکن.
چتی (چټی) (با السنه هندی ـ بمعنی ریشه مشترک دارد)		چتی گوئی نکن .
چت (لغت پښتو چیت) زیر پا فشردن اصطلاح پهلوانی است که فلان شخص چت شد .		
چاپیر	چاپیر ــ دور ادور	چاپیر مرا گرفتند
چرت	فکر ـ اندیشه	بسیار چرت نزن خدا مهربان است.
چل	فریفتن ـ فریبکاری	نخود چل چل را دوست ندارم ـ فلانی بسیار چل باز است ـ تو چه چل میکنی.
چپلی (څپلی)	یکنوع پاپوش	در تابستان چپلی پوشیدن خوب است.
چتل (چټل)	کثیف	بسیار چتل ادم است.
چم	حیله ـ فریب	بسیار چم بازی مکن.

لغت پښتو :	ترجمهٔ دري :	مورد استعمال:
چوکی چوکی دار (څوکی)	تنها - پهره	چوکی دار این باز ارکیست.

« باالسنه هندی ریشه مشترک دارد»

خدای دپاره	برای خدا	نداامت برای استرحام .
خت (اصل لغت ختیه)	گل ولای - اب ناصاف	ازسیان خت مگذر - این اب خت امت.
خ:ک (به کسراول وفتح دوم)	گلو - حلقوم	از ختکش گرفت.
خوشی (با یای مجهول)	معمولی - بی اساس	خوش گپ است.
خو	که	شماخوخواب بودید.
خیل و ختک (خیل او ختیه)	گروه - قبیله	خیل و ختکشان بسیار امت .
دبنگ	کلفت - قوي	دبنگ ادم است.
دکه (دکه)	تیکه و تکراب - صدمه	در دریای کابل دکه هاساخته اند.
دود (دود)	رسم و رواج	دو دو دستور ماچنین است.
دند (دنډ)	آب ایستاده - حوزه	در سرکها آب دندشده دندچهارده‌ی.
دپ (دوب)	زق شده - حیرت زده	از شنیدن این سخن بیخی دوپ شد .
راکول (لغت راشکول)	کلوخ شکنی	از الات زمین داري.
روغ	اشتی	باهم روغ هستید.
زوزات (څوځات)	زوی - زاد	او لاده (زوزات تو بسیار است.
زرغونه	سبز ینه	بحیث اسم مؤنث استعمال میشود.
زبل (زوبل)	صدمه دیده - مجروح	بیچاره زبل شد .
سم	راست مستقیم - برابر	حالا سم شده است.
سپل (اصل لغت څپر)	کف پای اشتر	سپل سپل پادارد.
سرغنه	سر دسته	سرغنهٔ دزدان گرفته شد .
سرخون (زرغون)	کبود	در سوردجامهٔ اسپ استعمال میشود.
سد	هوش - خودی	این شخص بسدافتاده .

لغت پښتو :	ترجمه دری:	مورد استعمال:
سمال (سمبال به کسر اول)	توجه - احتیاط	او بچه سمال جانته بکن .
سیال - سیالی	همچشم - هم حیثیت	سیال پدرت خو نیست - سیالی وشر یکی در بین است .
شور مشور (شور ماشور)	قیل و قال	بسیار شور مشور است صدای شمارا نمیشنوم .
شلمبو (شلمبی - دوغ)	مایع ابگین - دوغ	بسیار شلمبو شده مزه ندارد.
غولاندن	فریبدادن	خوب غولاندش .
غاور	غالب	بالایش غاور است.
غت (به فتح اول)	کلان - قوی	غت و چهار شانه آدم است .
غټ مغتول (غت مغت - تول)	در هم وبرهم باهم مخلوط	دنیا غت مغتول شد .
غلی (غلی بای مجهول)	خاموش و مخفیانه	غلی کرده بر امد .
غند (به کسر غین)	جمع یکجا	این چیز ها را غند کن - نوکر شما جمع و غندخانه را یاددارد .
کشال - (کښال - کښاله)	دراز - دامنه دار	گپ کشال شد .
ککر (ککړ)	گرفتار - آغشته	به چه بلا ککر شدیم.
کټ و ست	عیناً	کټ و ست مثل پدر خو داست .
کوت	توده - بسیار	یک کوت مال دارد - گندم کوت شده.
کند (کنډاو - کنډواله)	چقوری - خرابه	این خانه بیخی کندواله شده .
کودلی	کلبه	یک کودلی گکه داریم .
کوته (کوټه)	خانه - اطاق	کوته شما کدام است .
کاچی	یک خوراک مرکب از خمیر و روغن از خوراکهای مخصوص افغانهاست.	
کندو کپر (کندو او کپر)	ناهموار شکسته و ریخته	این سرک بسیار کندو کپر است.
گنکس	بیهوش	امروز بسیار گنکس هستم.

لغت پښتو :	ترجمه دری:	مورد استعمال:
گند	دسته	اینها یك گند میباشند.
گندو گندبازی (بهضم اول)	جنبه و پره	گندو گندبازی در هر کار خوب نسیت گدی شوی.
گډگډ (بهضم اول)	لنگك	
گدوله (گدواره)	در هم و برهم چندچیز مخلوط	اگر چندزبان را یکجا بخواند گدوله میشود.
گدود (گډ-ود)	مخلوط	گل و اب را بهم گدگن-گد و دزان مخور
لرو بر	از اینطرف و انطرف	از لر و برش میزند.
لند (لنډ)	کوتاه مختصر	لند بگو-لند و کوتاه میگویم.
لمبه	شعله	لمبه های اتش بلند شد.
لیتی	یك قسم خوراك مرکب از آرد و روغن است	این خوراك را به زنهای زچه میدهند و مخصوص افغانهاست.
لگید (مصدر لیگیدل)	چسپ کردن	چل سا بجانش نلگید.
مات (ماتول)	شکستن - ساکت کردن	ماتش کرد (در فارسی هم استعمال میشود اما مات فارسی ازمات و مبهوت آمده و اصطلاح شطرنج بازی هم است.
موچی (ازلغت موچن پیزار)	پیزار دوز	بازار موچی ها در سر پل است.
مخامخ	رو برو	مخامخ برو.
ناچاپ (ناڅاپ)	ناگهان	ناچاپ گیر امد.
ننوات (از ننواته)	تمنا - عذرخواهی	یکی از عنعنات ملی پښتونهاست که در وقت ضرورت یك قبیله یا یك فرد نزد قبیله و خانوادهٔ دیگر رفته در یك مورد مخصوص از انها مطالبه امداد یا عذرخواهی میکنند.
نیغ	راست - مستقیم	نیغ ایستاده.

لغت پښتو:	ترجمه دری:	مورد استعمال:
ننگیالی	غیرتمند	بحیث اسم استعمال میشود.
ورسره	همراهش	بماخانه و جاه سید هندتنخو اده‌و رسره.
ور -(ور)	لائق - سیال	این کار ورش نیست.
وند	حصه	این از وند ماست - وندشما چند است.
واک	اختیار	زبانش بواکش نیست.
وار	نوبت	اکنون نوار من است.
وربل	کاکل روی پشیمانی درین	چاربیتی
	بیت	سرو ربل سیاه‌سی رو پیه کلدار داری ..
ویش (ویښ)	بیدار	ویش و بیدار یک ادم است.
هروسرو	خواه‌و مخواه	اروسرو او رابردند.
همزول (از همزول)	مشابه - هم‌عمر	احمدو محمود همزول یکدیگرند.
هله	ندای زودباش	هله‌زودباش برخیز.
هک - پک	حیران	هک‌و پک‌مانده.
هیله	امیدواری	هیله‌خدا کرده‌نشسته‌ام.

چندنمونه‌از جملات وضرب‌المثلهای پښتو که‌عیناً در زبان دری افغانستان مستعمل میباشد:

زه‌پورغوارم - دي‌نورغواړی. من قرض‌خودراسیخواهم‌او دیگر پول‌هم از من‌سیخواهد.

په‌گاز رنه‌یم‌به‌خرپه‌یی‌یم. به زردک‌علاقه‌ندارم‌صدای‌ان‌برایم‌اهمیت‌دارد.

دو دی‌زماخوری‌خاتو تو په سلاح‌خانه. نان‌از من‌سیخورد‌و قوقوخودرابه‌سلاح‌خان‌میکند.

له‌خیره‌سره. سرادف‌بخیر باشد.

* * * * * * *

دراین‌فهرست ازالقاب‌و اصطلاحات عسکری و دیگر عناوین رسمی و دولتی که دریک قرن‌اخیر یعنی ازعصر امیر شیر علیخان‌تا امروز درمملکت مروج‌شده و بهمه معلوم میباشد ازلحاظ‌طوالت کلام صرف نظر بعمل آمده‌است.

په نولسمه پېړۍ کې

د پښتو د عسکري اصطلاحاتو

تاریخچه او څېړنه

لیکوونکی: جګتورن محمد صدیق «رازقی» نهیوال

مقدمه

ښاغلی لوستونکی ته به ښکاره وي چې حربي پوهنتون دلومړي ځل دپاره د جمهوري دولت دوسله‌وال‌پوځ په نمایندګی دهیواد دنورو علمي او فرهنګي موسسو ترڅنګه‌په دووو روستیو پېړیوکی دپښتو دچاپي اثارو په دې پرتمین نړیوال سیمینار کی ونډه واخستله‌چې‌داموضوع زموږ دپاره بېخي نوې والي لري‌او بیاهره‌نوې پدیده که څه هم مترقي وي،ودې‌او تکامل ته‌اړتیا لري .

موږچې ددې‌سیمینارپه‌لړ کی په‌لومړني ګام کی یوه‌علمي او تحقیقاتي هسې عمل ته اقدام وکړه‌چې زموږدمسلکي زده کړوسرمښکاره بیلوالی لري ، بېخي نوی او لوی کاردی .دا ځکه په دغه برخه کی موږنه‌یوازې دتحصیل،تخصص، تجربې اوسابقې‌درلودونکی نه یو بلکه ډېرلږ لاس مو هم نه‌درلود.دبلې خوانه ددې مقالې دبرابرولو دپاره دضروروموادو خوراته لومړی څه‌پته نه‌وه او بیاچې راته کوم محدود اثارپه‌لاس را غلل هغو زموږد مقالې دمحتویاتو دلیکلو دپاره کافي عناصر نه‌درلودل. داوه‌چې زموږدڅیړنو ډېراړخونه د دغې مجبورۍ له‌مخې نیمګړي او بې بیانه پاتې شو.

دپورتنیو معذرتونو له‌مخې هیله کیږي چې زموږدمقالې دلیکنې موضوع زموږ ددغه ډول تحقیقاتي فعالیتونو پیل او مبداء بللي او نیمګړتیاوې مو دمجبورۍ له‌مخې وګڼي.موږ ددې‌مقالې دموادو په‌لیکنو قانع نه‌یاستو اوښايي چې‌ستاسي په‌مرسته به‌بشپړشي .

په‌درناوی(لیکوال)

د افغانانو غریزوی عسکری استعداد او روحیه:

طبیعي اغیزو، جنرافیوي شرایطو او تاریخي پېښو افغانان تینګ، سر ښند ونکي زړور او په‌ازادۍ مین روزلي دي.

یوازي زموږ د ګران هیواد غرونه له برسه ډک او په نړۍ کي هسک او د ننګ نه‌دي یوازي‌زموږ د ښکلي هیواد د سرد روا وتا ترونه رابهیدلي سیند ونه مست‌او خپا نده نه‌دی. یوازي زموږ دهیواد پراخې دښتې اولوېې کرونده‌ي له ستر والي او دبدبې څخه ډکي نه دي...... بلکه زموږ دخلکو پرګني هم زموږ دهیواد ددغه سرلوړې‌او استعداده او قهرسانه طبیعت اصیله زېږنده ده، د دغو غرونو او رغونو په شان د رندې او باشهامتې دي، د دغو نخیدو نکو سیندو نو په‌څیر دخپلو اکي‌او سرکښي‌رو حیې‌خاوندې دي او رښتیاچي زمونږ دوګړو زړونه زموږ ددښتو نو او کروندو غوندې لوی‌او پراخ دي.لکه‌څنګه چي زمونږ دګران‌هیواد طبیعي جوړښت ډېر ښکلي او غني دی............ لکه څنګه چي زموږ د ښکلي وطن (بلخ) «دښاروونو سور» او (غزني) بیا «دښاروونو ناوې» د ه........

لکه څنګه‌چي زموږ دګران هیواد هرات» دعلم او فرهنګ کانون دي «باسیان» او «ننګرهار» او کا پیسا کې زاره‌ټه‌د‌ن ای کلتوري‌تاتوبي‌دی‌او ددې‌ترڅنګه «کندهار» او «پکتیا» د باتورانو دسیرنتوب سرچله او «بدخشان» دقیمتي لالونو افسانه ده.

همداوجه دمچې زموږ دګران افغانستان داوسیدونکو قابلیتونه، غوره مشخصات اوانساني خصوصیتونه هم خورا لوړ او سپیڅلي دي:

عفو، میلمه‌پالنه، شجاعت، وطنپرستي، سرښندنه، میړانه زړورتوب، ناریتوب او داسي نورچي دپښتو او پښتنولي په‌تکي کي لنډیدلای‌شي‌زموږ د خلکو هغه غوره ممیزات دي. چې زموږ دملي تاریخ غوره‌جهتونه تاکي او زموږ دملي هویت هسي و یانده معرف‌دی لکه زموږ دهیواد دطبیعت‌داښکلي و اقعي‌بڼې چې یې پوره‌ښکارند ویه دی. دپورتیو ذهنیتونو څخه د انتیجه اخستل کیږ ی چې زموږ ملي مشخصات زموږ د هیواد د طبیعي خصوصیتونوسره پوره جوړښت لري اودې‌تکي موږ ته‌د احقیقت را په‌ګوته کړی دی چې دتاریخ په‌اوږدو کې دخپلې خاورې سره‌چې شګې یې موږ ته ترسرو زرو څخه ډېر ارزښت لري خومره صادقانه عشق او ژوره‌مینه په اثبات ورسوو، په میړانه ترې شهکاره دفاع

و کړو او دښکلی ازادی په خاطر یې په‌یوه لویشت خپل سر او مال و ښند و .... زموږ د ملي تاریخ دحقا یقو د خیړنو څخه داخبره جوتیږي چې افغانانو پرته‌له‌دي‌چې یوه‌منظم او عصري و سله‌وال پوځ یې تشکیل کړي نرواوښځو یې په داوطلبانه، قهرمانانه‌او وطنپر ستانه توګه دوطن او خلکو په وړاندی تاریخي دپرو درندو مسئولیتونوته اوږه ورکړې ده‌او په‌ډېره ښه وجه‌دهغوی‌له‌عهدی څخه وتلي ،ستر بریالیتوبونه او افتخارات یې په برخه شوي‌دي .

په‌افغانستان کې دمنظم او عصري‌وسله‌وال پوځ (اردو) لنډه‌تاریخچه :

داچې په‌افغانستان کې‌وسله‌وال پوځ څنګه او څه وخت تشکیل شوی دی، دموضوع د مکلفیت او نه‌اوږدیدلی له‌مخې پرې‌څه ویل نه‌غواړم‌خو ددې‌مقالې داریکو په اساس به دا غوره‌وي‌چې په‌ګران افغانستان کې دمنظم او منسجم وسله‌وال‌پوځ دمنځ ته‌راتګ په‌تاریخچه یو ډېره لږه‌رڼاواچوم، داځکه لکه‌چې دمخه وویل شو افغانان او عسکري مړانه‌ یې بو پربل کې اخښل شوې دوی‌مقولې دی‌حتی داحمدشاه باباواوروپو ... د وروسته د مخه‌وخت ته‌داتاریخچه راښکل کیدلای‌شي .

۱-۵۱ امیر شیر علي‌خان په‌دوره کې د افغانستان‌دوسله‌وال پوځ حالت :

کله‌چې‌په‌۱۲۸۵ق- ۶ م کال‌امیرشیرعلي‌خان په‌افغانستان کې ددوهم ځل لپاره‌پاچا شو

په افغانستان کې دمنظم او عصري وسله‌وال اردو لنډه تاریخچه :

«ترڅو پورې چې دیوه‌هیوادخلک دملي قوت،ملي شتمنی او قومي پوځ له پلوه ښه منظم نه وي هیڅکله و رسره دنړی نورولسونه نه‌یوازې هندردې او خواخوږې نه شي‌کولای بلکه ددوی‌سره‌ددوستی تینګولو او دیووالي دمنځ ته‌راوستلو خیال هم نه‌شي ساتلای.»

(دپښتنو تاریخ - دریم ټوک مخ)

امیرشیرعلي‌خان دپوړتني مفکورې‌او عقیدې‌له مخې یې یو ګام‌واخسته او پوړتني هدف ته‌درسیدلو دپاره‌یې په کال ۱۸۶۹م کې (چې ۱۲۸۹ق=۱۲۴۷ل‌کلونوسره برابردی) دافغانستان‌دیوې پرمختللی، منظم او منسجم وسله‌وال پوځ دسنبالولو بنسټ کیښود.

نوموړی‌امیر تر هرڅه‌نه‌لومړی دخپل پوځ د هستوګنی دپاره‌دیوی چونی په ودانولو پیل وکړ او دشپږو کلونو د کارڅخه وروسته هغه‌سر ته‌ورسیده‌له چې «شیرپور»یا«شیرآباد»

پەناسه یاده شوه.

دغه وخت ددەوسلەوال پوځ دلاندنیو قوتونو څخه تشکیل شوی و:

۱ - (۷۲) پلتنی (   ) چې د (۵۰) زرو تنو عسکرو څخه عبارت دي

۲ - (۱۵) رسالې (   ) چې د ۱۰ » » » » » »

۳ - ملیشایي عسکر.

۴ - پلی » » (۶۰) » » » » »

۵ - سواره » » » (۹۵) » » » » » »

۶ - ۳۷۹ میله توپونه.

۷ - ۵۰ زره میله توپکونه.

امیر شیر علیخان دلوسړی ځل دپاره په افغانستان کی دوسلی جوړولو یوملو به فابریکه په بالاحصار کی جوړه کړه چې توپونه، توپکونه او تومانچې به پکښې جوړیدلې.

ددەدار دو دوسلې یوه برخه دهمدغې فابریکې محصول و. ددەدسلطنت په دوره کی په اردو کی د خدمت دوره دوه کاله وه او داردو دبنه‌سنبالښت او دهوساینی دپاره ددولتی بود جې ځلورمه برخه په هغې لگیدله. (دپښتنو تاریخ دریم توک ... مخ)

دامیر شیر علیخان دسلطنت په دوره کی لاندنی چاری سرته و رسیدلی چې زیاتوي دوسله وال پوځ (اردو) پوری اړه درلودله او هغه په لاندې ډول دي:

۱ - په کابل کی یوه چاپخانه پرانستل شوه چې په هغې کی د پوځي قواعدو ځینی کتابونه له انگلیسی نه دددري ژبی دارو نی له مخی په پښتو او دری چاپیدل.

۲ - عسکري ښوونځی پرانستل شول چې عسکری پرو ونل به پکښی دعصری پوځی پوهی له مخې په پښه توگه روزل کیدل.

۳ - یو منظم وسله وال پوځ (اردو) یې تشکیل کړ چې د عصري تجهیزاتو او تشکیلاتو درلودونکی و.

داردو دافغانستان په لاندنیو سیمو کی میشته وه

۱ - کابل	۳ - شیرآباد	۵ - کورم (پکتیا)
۲ - جلال‌آباد	۴ - کندهار	۶ - هرات

۷ - سیمنه

۸ - بلخ

دامیر شیر علیخان ددو رې اردو لهلاندنیو تولگیو څخه تشکیله شوې ده:

۱ - پلی: (۶۲)غونډهچې هر یو یې (۶۰۰)تنهاو ټول ۳۷/۲۰۰ تنهوو

۲ - سواري: (۱۶)غونډهچې هر یو یې (۶۰۰)تنهاو ټول ۹/۶۰۰ تنهوو

۳ - دفیلانو، اسانو، کچرو او غویانو دتوپخانو نفر ۵/۱۹۰ تنه وو

پهدې حساب ددهټول منظم وسلهوال پوځ په ۱۸۷۲ع کال کې ۵۱۸۹۰ تنو برسیره ۸ زرهپلي او ۱۶ زرهتنه سپاره وو.

ددهاردو وسلې پهلاندې ډول او شمیروې:

۱ - افغانی او انګلیسی توپکونه ۸۲۵/۰ سیله

۲ - افغانی او انګلیسی توپونه ۳۶۹ سیله

خوښاغلی سیدقاسم رښتیا د(په ۱۹ پیړی کې افغانستان) کتاب په ۳۳۹ مخ کې دپورتنی موضوع پهلړ کې داسې لیکی:

«..... امیر شیر علیخان پهوطن کې عسکری شوونځی جوړ کړل ، دتوپونو او توپکو جوړولو کارخانې یې ودرولې، یو منظم پوځ یې تیار کړ چې ددهد سلطنت په وروستیو وختونو کې یې پهټول هیواد کې شمیر یې له ۶۰ زروتنو څخه تر ۸۰ زروتنو پورې اټکل کیدهچې دهغه وخت پهمعاصره او اعلیٰ وسله سنبال و.

امیر شیر علیخان سلی ژبې پښتو ته پوره پاملرنه وکړه پهدغه ژبه یې رسمی نوسونه ، عنوانونه او عسکری قوماندې (بولی) واړولې دشمس النهار په نوم لومړنی اخبار یې چاپ کړ، دتیرولیتوګرافی چاپخانه یې جوړه کړه.»

لکه چې لیدل کیږی ددغو یادو شوو معلوماتو پهکمی (کمیتی) برخو کی یو څه توپیر لیدل کیږی خو د کیفی پلوه داخبره په محققه توګه ثابتیږی چې امیر شیر علی خان دنورو پهلړ کې اردو او پښتو ته نههیریدونکی خدمتونه کړیدي چې تاریخی پوره ارزښت لری.

دپښتو اصطلاحاتو پهبرخه کې علمی ګام ایښودل:

داچې تر یوهحدهسو په افغانستان کې دامیر شیر علی خان ددوری پورې مربوط دجهز

وسله‌وال پوځ (اردو) په‌لنډه تاریخ څه رڼا واچوله نو اوس به غور وکړو چې د هغه وخت د پښتو عسکري اصطلاحاتو په‌باره کې هم وغږیږو.

په‌هر هیواد کې عسکري ځینې اصطلاحات د عسکري سپیڅلي مسلك د مقرراتو او محرمیت په‌وجه‌نامانوس دي او په‌ورځنیو محاورو کې پرې ډېره لږه استفاده کیږي، نو ښه‌به داوي چې ددو اړو خواوو په نظر کې نیولو سره (عسکریت او سیمینار) په دې‌برخه کې څه وړاندې کړ

عسکري ژبه:

د علم او تخنیك هره څانګه او موضوع ځانته یو لړ مخصوصي اصطلاحګاني لري چې د هغې پوه‌ل خصوصو نه پرې افاده کیږي او په‌واقعیت کې داد هغوی مخصوصه ژبه‌ده.

نو موړې اصطلاحګاني چې زیاتره‌د مفاهمو په‌شکل تري کار اخستل کیږي‌ډېرې لږې د بلې رشتې د اصطلاحګانو سره‌ورته والي لري.

د مثال په‌توګه لکه د ساینس ژبه، طبي او اقتصادي ژبه، د ټولنپوهې او ادب‌ژبه او د اسې نورې ژبې. ددې ټولو ژبو بیوه ستره بېلګه داده‌چې ډېرې لږې د ملي ژبو سره یو ټکي منی په دې ژبو کې یوه‌هم عسکري‌ژبه‌ده‌چې ځانته خاص والی او محرمیت لري، په ورځنیو رسمي او غیررسمي محاورو کې ډېره محدوده استعمالیږي.

دعسکري ژبې ارزښت په‌دې کې پروت‌دی چې له‌یوې خوا د یوه هیواد درسید لو ځوانانو پورې اړه‌لري او د بلې خوا د هغه هیواد د هر ګوټ دسواد خاوندان او بې سواده‌هغه زلمیان پرې هم روزل کیږي‌چې دخپل سلي بیرغ د لاندې‌د مکلفیت د تیا کلي دوري د پاره را ټولیږي (اجیران هم) داژبه‌چې‌زیاته‌برخه یې (بولې) قوماندې او اصطلا حات تشکیلوي د شعار و نو حیثیت لري او طبیعي ده‌چې شعار د یوې ټولنې په‌سنخ کې څومره ژوندي او اغیزمن رول لوبوي.

داچې عسکري‌ژبه د یوه‌هیواد د یوې خاصې ډلې ژبه‌ده کومه‌چې د پرې بېلګې یې محرمي دي نو که‌څه‌هم له‌یوې خوا په‌محدودچو کاټ کې پرته‌ده‌د بلې خوانه د یوه‌هیواد د هرې څنډې او سیدونکي ورسره اشنا کیږي. زموږ په‌ګران هیواد افغانستان کې لکه څنګه چې د وسله وال پوځ تاریخ ډېر لرغونی او حتی فطري دی . . . . . او بیاد منظم او عصري اردو مترقي بنسټ د امیر شیر علي‌خان له خوا ایښود ل شوی‌دي همدارنګه د عسکري اصولي ژبې ایجاد هم ددغه پاچاد تجدد پسندۍ محصول دی.

دپیادگانو پلټنې (کنډک)دقواعدو دشرح دکتاب(دا کتاب د پښتو ټولنې په کتابتون کې شته دی)لیکونکی قاضی عبدالقادر چې دامیر شیر علی خان دعصر یو عالم شخصیت دی د نوموړی کتاب چې په ۱۲۸۹ ه کال د کابل ددارالسلطنتې په مطبعه کې د محمدصادق په اهتمام طبع شوی دی داسې لیکي:

«امیر شیر علی خان په افغانستان کې دیو منظم و سلهوال پوځ ونودسنبالو لو سرشته و کړه چې تر دې پخوا لکه بنات النعش (پروینې،)غوندې له بې نظمی څخه خپاره وو.

نوموړی امیر په دې بر ه لنډه موده کې په دې بریالی شو چې نژدې شپېته پلټنې (کنډک) تشکیل کړې، ددې اردو افراد په هر ډول تجهیزاتو او حربی الاتو مجهز شول . امیر یوه ورځ ماته وظیفه راکړه چې دپیادگانو (پلیو)د قواعدو کتاب دانګلیسی (Packet book field excrcise) له کتابه څخه په اسانه فارسی –او احکام(قوماندې) یې په پښتو ترجمه کړم.

ساله ۷ ورځو نه په لږه موده کې و کړای شول چې نوموړی کتاب په پښتو ترجمه او امیر ته یې وړاندې کړم. . . . » (نوموړی کتاب ۵ - ۷ مخونه)

دا کتاب چې داوسنی جمع نظام خصوصیت لري دهغه وخت قوماندې او نظامونه پکښې په خوراسفصله توگه بیان او تشریح شوی دی.

یو بل خطی کتاب چې داهم دپښتو ټولنې په کتابتون کې شته دی په دې موضوع کې غوره مطالب لري او دامیر شیر علی خان د وخت عسکری قوماندې په کې ښو دل شوی دی په حقیقت کې دپورتنې نوموړی کتاب هغه لنډیز دی چې یوازې پښتو قوماندې د هغوی د انګلیسی معادلو کلمو سره رااخستل شوی دی. متاسفانه ددې کتاب نوم پوړتو لې هغې پاڼې چې نه دي ښکاره چې د اثر نوم -مولف-دچاپ نیټه او نور ضروری محتویات و ښودلای شي دادی په دې مقاله کې د پښتو داصطلاحاتو دخیرلو په برخه کې له دې دواړو یادو شوو اثارو څخه گټه اخستل شوې ده .

دپښتو عسکری اصطلاحات:

په عمومی توگه عسکری اصطلاحات په لاندینو برخو و یشل کیږی :

۱ - بیلابیلی مسلکی اصطلاحگانی.

۲ - دموضوع له مخې تخنیکی او تکتیکی اصطلاحگانی .

۳- دمحرمیت‌او پټوالی په‌اعتبار اصطلاحگانی .
۴- د مخففو نو مو نو » .
۵- دجزوتاسونو » .
۶- درتبو او مقامو نو » .
۷- دټولګیو اوسلکو نو » .
۸- په‌پای کی‌ټو ساندې(بولی).

چې دپورتنیو سوادو په‌لړ کی دمقالی دلنډ یز له‌مخې‌یو ازې په‌هغو برخو اتله غبر یدل غواړم چې کلی‌او هرخوک و رباندی پو هیری .

دغه ساده‌اصطلاحگانی په‌لاندنی توګه دي:

۱- دجز و تاسو نو نو مو نه.
۲- دسلکواو صنفونو نو مو نه
۳- درتبو نو مو نه.
۴- دمقاسو نو نو مو نه.
۵- بولی.

۱- دجزو تاسو نو نومو نه.

پخوانی‌نو مو نه	اوسنی‌نو مو نه
سکشن	قسم
دلګی(سکواد)	دلګی
بلوک	بلوک
ټولی	ټولی
کنډک	کنډک
غنډ	غو نډ
پلټن	سپو راو پلی‌مستقل کنډک
رساله	سپو رټولی
پوځ	(پوځ)فرقه

نوټ: او س هم دا نوم سو نه په ډېر کم بدلون سره زموږ په وسله وال پوځ کې رواج لري .

۲ - رتبې او د صاحبمنصبانو نومونه :

داچې په عمومي صورت هر جزو تام، قطعه اوار دو دیوه مشر درلودنکې ده نو په عسکری ژبه ورته قوماندان(قوماندهور کوونکی) ویل کیږی . یاپه بل عبارت هر یو جزو تام د یوه صاحبمنصب د کمانډ(قوماندې)لاندې سوق او اداره کیږي، نو دادی چې د رتبو او د هغوی پوری د منسوبو صاحبمنصبانو نومونه هم د هرجزو تام د نوم سره د مربوطي لاحقي (پساوند) په زیاتولو افاده کیږي البته داقاعده او دستور حتی زموږ په ملي او کلیوالي ژوند کې هم پوره رواج لري دمثال په توگه :

کلي چې داو سیدلو ځای تری مراددی، مشر ته یې کلی مشر ویل کیږی. همدا رنگه و لسی مشر ،ملی مشر جرگی مشر خطاب د همدغه ژبنی قانون له مخې دی.

دپورتني یادوني په اساس دژ بپو هی ددو د مسره سم د(لازمی) لاحقی په زیاتولو د رتبې او صاحبمنصب نوم اشتقاقیږی که چیر ته د هرجزو تام د مشر د کلمې سره د نسبتي سفکس (لاحقي) ددوهم ځل د پاره ونښلول شي دلته د رتبې نوم هم را ښېي په لاندینو کرښو کې دامطلب په وضاحت سره لیدل کیږی .

دجز و تام قطعی نوم	دمشر نوم پخوانی	او سنی نوم	پخوانی رتبې	او سنی رتبې
دلگی	دلگی مشر	دلگی مشر	دلگی مشري	دلگی مشري
بلوک	بلوک مشر	بریدمن	بلوک مشری	بریدمنی
بلوک	بلوک اول	لومړی بریدمن		
»	بلوکمشر ثانی	دوهم بریدمن		
»	بلوکمشر ثالث	دریم بریدمن		
ټولی	ټولی مشر	تورن	تولیمشري	تورني
	ټولی مشر قدمدار	جگتورن		
کنډک	کنډکمشر میجر	جگړن	کنډکمشری	جگړنی
غنډ	غونډمشر کرنیل	ډگرمن	غونډمشری	ډگرمنی
لوا	لیوا مشر برگید	ډگروال	لیوا مشري	ډگروالی

دجزوتام قطعی نوم	دمشر پخوانی نوم	دمشر اوسنی نوم	پخوانی رتبې	اوسنی رتبې
فرقه	فرقه مشر ثانی جرنیل -	برید جنرال -	فرقه مشری	جنرالی
	فرقه مشر اول -	تورن جنرال		تورن جنرالی
	نائب سالار	ډگر جنرال	نایب سالاری	ډگر جنرالی
	سپه سالار	ستر جنرال	سپه سالاری	ستر جنرالی

۳،۴ ـ د رتبو او مقامونو نومونه:

ښکاره ده چې په عسکری ژبه د مشر کلمه په حقیقت د قوماندان کلمه ده . او هر قوماندانی د خپل اهمیت او وظیفې له مخې یو مقام دی چې د قوماندانی په نامه یادیږي لکه چې :

ددلگی قوماندان — ددلگی قوماندانی

دبلوک قوماندان — دبلوک قوماندانی

دټولی قوماندان — دټولی قوماندانی

د کندک قوماندان — د کندک قوماندانی

دغونډ قوماندان — دغونډ قوماندنی

دپوځ قوماندان — دپوځ قوماندانی

۵ - بولی (قوماندی) الفاظ حکم:

دعسکری ښوونې او روزنې په مسئله کې تر هر څه زیات الفاظ حکم (قوماندې) یا بولی زښته زیات اهمیت لري داځکه، چې دا اصطلاحگانې هغه کلمې دي چې فوراً اجرا غواړي یعنی کله چې ددې کلمو غږ له خولې راوځی کیدل یې شرط دی (فوراً یا او روسته) که له یوې خوا عسکری (پوځی) ټول حرکات او سکنات دښوونې او روزنې قوی اړخ لري ددې سره جوخت داحرکتونه ټول نمایشی هم دي او د انمایشی ورته ځکه وایو لکه څنگه چې وسله وال پوځ دیوه واحد، سپیڅلی، لوړ او گډ هدف د پاره چې په ځانگړی توگه دیوه هیواد دازادی ،سولې،امنیت او دهیواد والو دحق دتمامیت څخه او په عمومی توگه دسولې ،ازادی ، امنیت دپاره په پوره سرښندنه صداقت او ایمانداری چوپړ کوی همدغسی دا ردو (وسله وال پوځ) غړی یادغه متحد هدف په خپلو حرکاتو او نظامونو کی هم په یوه متحد فورم (شکل) تمثیلوی دمثال په توگه که ددوی عسکری لباس،تجهیزات او تشکیلات دواحد فورم (یونیفورم) څخه جوړشوی دی همداغسی د دوی حرکتونه هم ددغه یووالی تابع او سمبول گڼل کیږی یعني د

دوی‌دو ریدل (نظام‌ته داخلیدل) په‌نظام کی تلل (مارش کول) وړاندی‌تګ‌او داسی نور هم واحدشکل لری‌حتی پر دښمن باندی بریداو یرغل کول هم‌په‌یوه‌واحد ه‌قوماندهٔ اجرا کیږی له‌دې‌څایه قوماندي په‌عسکری‌ژوند، ښوونانو، روزنه‌او ښوونه کی ډیر لوړ مقام لري او ترڅوچې داردو هریو غړی که‌افرادوی‌او که صاحبمنصب په‌دغو «قوماندو» او په «اجرا» یې‌ښه‌ونه‌پوهیږی او ددوی‌سره‌سم خپل حرکتونه دقوماندي مطابق منظم، چټک او برابر نه کړی ترهغی پوری و رته دواقعی عسکراو یاافسر په‌نوم‌خطاب کیدای‌نه‌شي.

لکه څنګه چې یونیفورم دیوه هیواد و ال عسکری کړ کتربیی به هم‌دغه ډول دیوه عسکر پرڅای او سم حرکتونه هم دهغه دعسکری روزنی او ښوونی پوره ښکارند و یاده څرنګه چې‌دعسکری قوماندو سره‌اشنا کیدل او بیا دهغوی دذکرسره داجرا دمطابقت ساده کار نه‌دی، دډیر وخت دپاره مشق او تمرین غواړی نو له‌دې امله هر هغه څوک چې نوی اردو ته‌داخلیږی که‌په‌علمی هره سویه کی وی‌بیا هم و رته پوره‌نااشنا او نااملدونکاری‌ددغه قوماندواو ریدل او وهغو سره‌جوخت داجرا حرکاتسر ته‌رسول و رته اسان‌نه‌بریښی.

دعسکری سالمه‌روزنه او ښوونه له‌جمع‌نظام‌څخه پیل‌او په‌تیت‌نظام‌باندی (داد عسکری ژبې مهمی اصطلاحګانی دی) دخلورو صفحو په‌او پ‌دو کی پای ته‌رسیږی.

ښکارده چې ټولې قوماندی‌هم ددې‌ددوارو ډولو نظامونو تابع‌دي. دپورتنیو ذهنتو نوپه نظر کی نیولوسره څرګندی تردې چې عسکری ته‌یوجد یدا لوروو دنیردجمع نظام‌او تیت نظام داړوندي روزنی او دهغوی متعلق قوماندوداجراد پاره‌چمتوشی‌دامیرشیرعلی خان دسلطنت‌په‌دوره کی‌ددې مقصددپاره‌یو لړ مقدماتی ادمان ته‌ورته حرکات اجراکیدل چې دقوماندو برخه له‌همدې‌څایه پیلاندنی ډول پیل کیږی:

پوند پورت	(کری بلند کنید)
پوند کیږد	(کری بگذارید)
وروتیاراوس	(اهسته‌بکار اماده باش!)
تیارشی‌دشی‌لاس‌وکارته	(امادهشو یه‌دست راست بکار)
تیارشی‌دکین‌لاس‌وکارته	(امادهشو یه‌دست‌چپ‌بکار)

تیارشئ دواړو لاسو کار ته (آماده باش هر دو دست بکار)

لاس تک (لاس د نامه خوا ته داسې قات کېږی چی
ورغوی یې پورته او سوتې یې نښتلی وی. . . .) تیارشئ!

لاس خلاص (لاس خوړندیږی) آرامشئ!

گودشئ (بنې خوا ته گور!)

گود کېږئ (کېڼ خوا ته گور!)

گوروړاند (وړاندگور!)

شئ مخ (ښی گرز!)

کیڼ مخ (کیڼ گرز!)

شئ شا مخ (له ښی خوا گرز!)

کیڼ شا مخ (له کیڼی خوا گرز!)

شئ نیم مخ (ښی نیم گرز!)

کیڼ نیم مخ (کیڼ نیم گرز!)

څه رنگه چې عسکرې روزنې او ښوونې پوری مربوط حرکتونه ډېر زیات دي نو ښکاره ده چې هر یو یې اړونده قوماندې لري، نو په تفصیل سره پرې خبرې وشي موضوع ډېره زیاته اوږدیږي ددې د پاره چې د ښاغلو او ریدونکو او لوستونکو علاقه موپه نظر کې نیولې وي د اوږدو تفصیل څخه تیریږو او څو عمومي قوماندي هغه هم د مثال په ډول راوړو .

دریږ (دریژ)

ږاو (مارش)

څاو (مارش)

وروقدم (قدم)

ژرقدم (ژرقدم)

تگ اوږد (اوږدقدم)

تگ لنډ (لنډقدم)

دروم (وړاندی)

و دو خاو	(عادی قدم)
دوه گرای خاو	(مارش، مارش)
پښه پرځای و دربو او	(پښه پرځای . . . .)
قراراو س	(ارام شی)
دریڅ کیڼ اړخ خاو	(دریڅ کیڼ مارش)
قدم شاخاو	(شا کوچ)
کوږ خاو	(کیڼ کوچ)
شی نیم سخ خاو	(ښی نیم کوچ)
کیڼ نیم سخ خاو	(کیڼ نیم کوچ)
شی نیم گرز	(ښي نیم گرز)
کیڼ نیم گرز	(کیڼ نیم گرز)
وړ اندگرز	(وړا ندگور)

داهغه قوماندې وې چې پرته له وسلې و یل کیږی، او دادي هغه قوماندي چې دوسلې سره و یل کیږی.

اوږه پکه	(سلاح اوږه)
ټند پکه	(معاینې و ضعیت نیسی)
پهښو پکه	
دلار پکه	
پرځای پکه	
برچه پکه	(برچه پکه)
پرکاږ	
شی پکه	
تیار هله	(تلو ته چمتو شی)
پکه ټول.	
نیس پکه	

وژنه کاږ

وژنه ځای

ګڼ زای

وړاند صف تیار

وروست صف تیار

ډکټو ړاندصف زنګون کیږد

ټولی ډکول ته تیار سی

غبرګ اورشروع کی له ښی خوا

غبرګ اورشروع کی له کیڼ خوا

غبرګ اورشروع کی له منز

اوربند دسپر ووکارته جوړسی

تیار اوس پوړپکټ پوندکوږ

ښی مخ پوړپکټ مات مات

تارپه تار (پای دوز — په خپل سر).

هوش (دقت)

پرپورت (دامنیت حلقه راکاږی)

پرکیږد کتل پکټ (دامنیت حلقه قیده کړی)

خاطره: څرنګه چې هغه وخت عصری وسله نوه او په عمومی صورت د درودتو پکو وو خځه کاراخیستل کیده نو له دی امله دوسلی سره قوماندې هم د دغه ډول تو پکټ د خصو صیتونو مطابق استعمالیدلې او همداو جه ده چې اوس د هغو قوماندو معادل لې قوما ندې ډېرې لږې پیدا کولی شو.

دپورتینو قوماندو څخه داهم ښکاریږی چې نوموړی قوماندی دهر یو حرکت دپاره ځانله په کاراچول کیدلې او دوی پوره نیمګړی تیاهم په دې کی وه چې دحرکت د چټکتیا (داجرا ژروالی) او په اغیزمن وخت دوظیفی دسرته رسیدلو قابو (فرصت) یې له لاسه ورکاوه، خو بیاهم دماهیت له پلوه ددې قوماندو په پښتو اړول پرخپل وخت او خپل مورد کی یو

ډېر قيمتداره او ګټور کار و او زيات اهميت يې په دې ټکي کې دی چې نننۍ قوماندې د هغو قوماندو اصلاح شوې او اختصار شوې شکل دی. دا ټولې قوماندې له يوه سپاهي (نفر) څخه نيولې تر غونډ او بلوک او جزو تام پورې د هغوی د ښوونې په زياتولو او لوړولو سره ويل کېدلې، په اصلي ماهيت کې يې هيڅ ډول بدلون نه مونده . . .

د ښوونې او روزنې په صفحو کې د دې قوماندو اجرا د يوه نوي (جديد الورود) عسکر د سويې او قابليت موندلو د پاره ډېر ښه معيار دی نو له دې ځايه د امير شېرعلي خان په دوره کې د يوه کنډک (د مثال په توګه) افراد په درو مختلفو درجو ويشل کېدل او په نوموړو درجو نوموړای شول چې هغه په لاندې ډول دي :

١ـ لومړۍ درجه: په دې کټګورۍ کې د کنډک هغه افراد شاملېدل چې زيرک، تکړه او هوښيار به وو.

٢ـ دوهمه درجه: په دې ډله کې غبيان او عيبجن افراد شامل وو چې په هيڅ ډول به يې د لومړۍ درجې د سپاهيانو سره په يوه ټولګه جمع نظام نه شو کولای.

٣ـ دريمه درجه: په دې کټګورۍ کې هغه کسان را تلل چې د ښوونې او روزنې په منځ کې به عيبجن شوي وو يعنې په روغتون کې به د ناروغۍ، بنديخانې کې به د ناموسي له کبله تعليم او تربيې څخه وروسته او يا محروم پاتې شوي وو.

يادونه:

څرنګه چې له يوې خوا د امير محمد يعقوب خان د سلطنت دوره ډېره لنډه وه او د بلې خوا پر ته د ګنډمک د منحوس معاهدې څخه يې د يادونې بل تاريخي کارنامه نه دی کړې نو له دې امله دلته د دې دورې پورې مربوط د عسکري پښتو اصطلاحګانو د موضوع برخه تشه پرېږدو.

٣ـ د امير عبدالرحمن خان د سلطنت په دوره کې عسکري پښتو اصطلاحګانې:

امير عبدالرحمن خان په (١٧ شعبان ١٢٩٧ = ٢٧ جون ١٨٨٠ م) کې خپل سلطنت اعلان کړ څرنګه چې ده ته ثابته وه چې د اردو (وسله وال پوځ) سنبالول د ده د اقتدار ساتلو د پاره ضروري کار دی، نو نوموړي د خپل اردو د سنبالښت او بيا ورتيا په مقصد اقدام وکړ هغه چې د امير شېرعلي خان له خوا ايجاد او تشکيل شوی و.

امير عبدالرحمن خان په افغانستان کې د مسکي وهلو، کارتوس، توپکونو او توپونو جوړولو

نوري قوا بريکې جوړې کړې ، همدارنګه ده په کابل کې يوه مطبعه تاسيس کړه او د عسکري هغو پښتو اصطلاحګانو ته يې خورا ښه وده او انکشاف ورکړ چې د امير شير علي خان په دوره کې يې رواج موندلی و. نوموړی امير د هېواد په لاندنيو برخو کې خپل اردو (وسله وال پوځ) ځای په ځای کړی و.

١- کابل

٢- هرات

٣- کندهار

٤- بلخ

٥- جلال اباد (اسمار)

٦- د امو سواحل

٧- د ايران او هند په سرحداتو کې (د هغه وخت متعلق تاريخ ته دې د علاقې په صورت مراجعه وشي)

د امير عبدالرحمن خان وسله وال پوځ د لاندينو قوتونو څخه تشکيل شوی و:

١- پلي: (٨٠) غونډونه هر غونډ (٧٠٠) تنه او ټول ٥٦/٠٠٠ تنه

٢- سواره: (٤٠) غونډونه هر غونډ (٤٠٠) تنه او ټول ١٦/٠٠٠ تنه

٣- د توپخانې بطريې هر يو (١٠٠) تنو د پاره (٦) توپونه چې ټول ١٠/٠٠٠ تنه

٤- د پاچا د پاره خاص پلي (ګارد)، (٤) غونډونه چې هر غونډ ١٠/٠٠٠ تنه کيدل او ټول ٤٠/٠٠٠ تنه

٥- د پاچا د پاره خاص سپاره (ګارد) (٣) غونډونه چې هر غونډ ٨٠٠ تنه کيدل او ټول ٢/٤٠٠ تنه

٦- د پوليسو اضافه قوه ٢٠/٠٠٠ تنه

٧- سپاره ايلجاريان ١٠/٠٠٠

په دې ډول د دې دولت د وسله والو قوتونو شمېر ١٣٨/٤٠٠ تنو ته رسيده

(د افغانستان لنډ تاريخ ٢ ټوک ١٣١ مخ)

د پوهاند عبدالحي حبيبي تاليف

د پورتنيو معلوماتو څخه جوتيږي چې د امير عبدالرحمن خان د وسله والو قوتونو صنفونه له پليو، سپرو، د پوليسو او سپرو ايلجاريانو څخه عبارت و.

همدار نگه څه‌شي چې دده‌په‌عسکري قوا و کې نوي ليدل کيږي هغه دپاچادپاره‌خاص‌پلې سوارەاو دپولیسو صنف (شاهي‌گارد) دی .

پښتو عسکري قواعد او پښتو اصطلاحات:-

ددې‌دپاره‌چې په‌دې‌موضوع موستندەاو مدلله رڼا اچولي وي‌نوښه به داوي چې دامير عبدالرحمن‌خان دسلطنت ددورې هغه‌خطي شکلي اثر ته مراجعه وکړو چې «دعسکري‌قواعدو» کتاب نوميږي .

دعسکري قواعدو کتاب:

دا کتاب‌يو ډير په‌زړه‌پوري او ارزښتنا که خطي نسخه‌ده چې داطلاعاتو او کلتوري ارزښته دخطي اثارو په‌کتابتون کې شته‌دی.

ددې کتاب هنري ارزښت په‌دې‌ تکل کې دی‌چې نه‌يوازې دامير عبد الرحمن‌خان ددورې دعسکري‌قواعدو په‌باب يولې په‌زړه‌پورې‌او گټورمعلومات لري بلکه دااثر دهنري ارزښت‌له مخې چې‌درسامي او خطاطي دفن خوراقيمتداره او بې ساري‌نمونه ده‌او ويلای شوچې نه يوازې په‌هغه عصر کې بلکه همد ا اوس ددی اثر هنري اهميت او ارزښت ډيرلوړدی ،ددې دپاره‌چې خپله داادعاسي ترممکنه حده‌ثابته کړې‌وي‌نو داديچې دنوموړي کتاب له (۷) مخ څخه لاندنې متن کښېږدهغه دوري‌په‌دری ژبه‌رااخلم:

«. . . . اين کتاب راجهته اد را که متعلمين باتصا و ير و بولی هاوقلعه بندی و سنگری و انچه فنون جنگی بود بهزارجهدو کو شش و سعي بشری حسب الامر همايونی به‌تهذيب و تاليف در باخان نيازی‌و عبدالرحمن‌اندرانی و ابو الحسن تاجيک و غلام‌حسن‌خان کرت و غيره کارگذاران اين فن به‌تصوير رنگاری محمد عزيزا بکم و خطی نمط فقير ميرسيف الدين المتخاص‌به‌عز يزی‌او لادبی و قوف‌حضرت شيخ سعدالدين الانصار ي‌نو يسنده‌و ملازم چهاپ خانه‌سبار که‌عجالتاً ترسيم و تحريرگرديد، اميدازناظرين اين کتاب فو ايداکتساب آنست که به‌تصويرظاهری‌آن فريفته نشده به معنای باطني آن که سراسرحکمت و هنراست پردازند تا درهنگام کارزاربااهالی کفاروفجارسرامد روزگاروستوده خالق جبارگردند. . . . . . »

په ۱۳۱۱ ه کال کې امير عبدالرحمن خان دپورتنی اثر دليکلو فرمان وركړی واود دغه کتاب‌محتويات په‌لاندني ډول (دکتاب‌دمتن سره سم) بنودل کيږي.

۱- باب اول کاردلگی

۲- باب دوهم کارتولی

۳- باب سوم کارتو یک په لاس

۴- باب چهارم کارکنډک

۵- باب پنجم کاراخور

۶- باب ششم کارغونډ (غنډ)

۷- باب هفتم کارمتفرقه

دنومړي کتاب محتویات که دامیر شیرعلی خان ددورې دپښتو عسکری اصطلاحگانی سره پرتله شي نو داخبره ښه جوته کیږي چې د دې اصطلاحاتو په برخه کې د پرلپرله لون راغلی او هغه هم د ښو لي په باره کې دی او دا نتیجه هم ترلاسه کولای شو چې د دې کتاب محتویات په حقیقت کې دامیر شیرعلی خان د عصر د پښتو عسکری اصطلاحگانو د دوو ویاد شوو اثارو (عسکري قواعد ساندی او د پیاده گانو د قواعدو دشرحې کتاب چې د پښتو ټولنې په کتابتو کې شته دی یوه متکامله او نژدې اصلاح شوې شکل دی .

ددوارو شخصیتونو د دو روپوري اړوندو جزوتامونو ، رتبو ، مقامونو مسلکونو ، - او صنفونو نومو نو کې دیادونې وړ هیڅ بدلون نه لیدل کیږي لههمدې امله بههمدا ډگا في وې چې دامیر عبدالرحمن خان دعصر دغینو ټولیو سره اشنا شو ، داپه لاندینی خو ډیر ملندهتوگه روانده کیږي .

مخکې تر دې چې یو نوی عسکر دنو رې عسکری روزنې او ښوونې سره اشنا شي تر ټولو دمخه ورته سمو دریدل ښود ل کیږي داسم و دریدل دعسکری تعلیم اوتربیې بنسټ تشکیلوی چې په عسکری ژبه ورته «داسامرو ضعیت» وایي .ددې اصلاح لومړنی یادونه هم دعسکری قواعدو په کتاب کې لیدل شوی او ځای لژي چې داتعریف نوی منځ تهراغلی دی او دادي.

«یو ندی نژدې، پنجې خلاصې، سینې کشلی، دواړه لاس خلاص.»

- لاس تک په شمار (یو ، دوه ، درې، څلور)

- لاس تک ژر

- سلامی دشی لاس په شمار (یو ، دوه ، درې، څلور)

- سلامی‌دشی لاس‌په ژر

سلامي او رسم تعظیم هم‌په‌نوموړی کتاب کی دلومړی ځل دپاره لیدل کیږی.

- دمخ کار په‌شمار. (یو،دوه،دری)

- دمخ کار په‌ژر.

- ودوځاو دریځ تګ‌اوړد پښه‌پرځای

- کین ارخ نژدي زرځاو دریځ

- پرصف‌شی‌جوړیومستوی‌صف دلګی کین ارخ ژرځاو دریځ.

- پرمنز (منځ) نژدي‌شي او کین ارخ ژرځاو دریځ

- دلګی تګ پرمخ ژرځاو بدل‌کی ځای پرشی‌دلګی‌شی‌څرخ دریځ.

- دلګی کین گرزد(دي) سرغبرګ کین څرخ وړاندی‌گرزدریځ.

- دلګی ګورووړاند شی‌مخ ژرځاو وړاند جوړه‌دلګی دروم‌دریځ‌سم.

- کاردتو پکټ په‌لاس‌په‌شمار (یو،دوه،دری)

- کاردتو پکټ په‌لاس‌په ژر

- اوژه‌پکټ،پښوپکټ، تندی‌پکټ، ځنګل‌پکټ، لاس‌تکټ،لاس‌خلاص زنګون‌پکټ، تخرګ‌پکټ څکرپکټ،برچه‌پکټ،شی‌پکټ،لارپکټ، بدل‌پکټ،لنډپکټ،پمځکټ پکټ ،ټیس‌پکټ، تول پکټ، پورت پکټ،برچه کاژ ،اوژ پکټ،مات‌مات.

- تیارشی‌د(دي)ه کولو کارته‌تیار (ودوست‌خلاص،وزنه کاژ،وزنه‌ځای،وروست کیژ د،مخ،اور.

یادونه: دپورتنیو قوماندوځینی شکاریږی چي دغه‌قوماندي دهغه عصرسربوطي وسلې (دروتوپکټاو .....)په‌اعتبارویل کیدلې.

- تولی ګورووړاند شمار،شی‌شمار دغبرګ شی پرکټ پلوکټ د معلوم که‌لند اکټ نشان شمار غبرګ شی

- تولی ګورووړاند دتولی پرلیکه.

- تولی ګورووړاند اوژه‌پکټ پرمخ ودرځاو دریځ

- تولی ګور وړاند اول پرکټ پرمخ پاته پرکټ شی‌څرخ لارپکټ زرځاو.

- پرشی‌جوړ‌تولی او پرکټ شی څرخ دریځ.

خاطره:

لکه چې ولیدل شول دغه ټولې قوماندې ډېرې اوږدې دې او په اوسني وخت کې یې ډېرلږ معادل شکل مونډلای شو لهدې اسله سوونه کړای شول چې دهغومعناوې ولیکو.

دېلې خوانه پهدغهقوماندوهغه وخت پوره پوهید لای شوچې دغه قوماندې دپورتنی کتاب د هغو تصویرونو لهمخې ولوستل شي. کنهیوازې دکلمو د معنا لهمخې پرې یوځه پوهېدلای شو او بشپړه افادهیې گرانهده(دعلاقې لهمخېنوموړیته کتابتهمراجعه کولای‌شی) .

* * *

۳- دا میرحبیب‌اللهخان پهدوره کې :

ددې دورې دځینوخپرونو څخه مخصوصاً لهسراج‌الاخبارڅرګاره ده، چې ځینې انگریزي اصطلاحات پهعسکرې کې رواج وو، مثلاً جبتن ، کمیدان- جرنیل - کرنیل . چې لوړئې نائب‌سالاراو سپهسالاربلل کیده.اوددربارخاص‌عسکری‌خلک (گارډ) سراوس یاپروانهو، چې مشریې سراوس—سرسراوس‌باله کیدی .

پهسراج‌الاخبارکې دبېرټ، کېڼ‌سټ، ..نځې اصطلاحات لوستل کیږي. ددې اصطلاحات او دعسکرۍتدریس کتابونه خبرنه جلاو مستقله مقاله ایجا بوی هغهساخذونهچې ددې مقالې په برابرولوکې ترینه گټهاخستل شوې ده:

۱- «دپښتنوتاریخ »دریم ټوک دقاضی‌عطاوالله خان‌اثر

۲- «پهنولسمهپیړۍ کې‌افغانستان»دبناغلی‌سیدقاسم«رښتیا» اثر

۳- دافغانستانلنډتاریخ ۲ټوک دپوهاندعبدالحی «حبیبی» اثر

۴- دامیرشیرعلی‌خان‌دوخت عسکری قوماندې (مولف یې‌نه دی‌معلوم) خطی اثردی.

۵- شرح‌قواعدپیادگان . . . کتاب‌دقاضی‌عبدالقادرخانژباړه(لهانگلیسی‌څخه).

خاطره: پورتنی دواړه اثرونه دامیرشیرعلی‌خان ددورې‌پورې اړه‌لري .

۶- دعسکرۍ قواعدد کتاب‌خطی اثردې چې دامیرعبدالرحمن‌خان‌ددورې پورې‌اړه‌لري.

۷- اریانادایرة المعارف

۸- دح،پ‌مجلهاو اردو مجله .

۹- دوسلهوال‌پوځ‌پورې سربوط ځینې مسلکی تعلیماتنامې

زلمی هیواد مل

دپښتو لومړی اخبار (طلوع افغان) دژورنالیزم

داصولو په رڼا کې

زموږ په هیواد کې اخبار لیکنه نظر په ځینو خاصو وجوها توچې تفصیل یې دلې نــــه ځائیږي دسیمې دنورو هیوادو په پر تله وروسته پیل‌شوي ده، خودنولسمې دپیړی دوروستیو کالونو سیاسي او اجتماعي او ضاعو دافغانستان امیر دې ته اړ کړ چې په هیواد کې یو اخبار جاري کړي هماغه ؤچې دامیر شیر علیخان دسلطنت په دو همه دوره (۱۸۶۸-۱۸۷۸ع) کې دشمس‌النهار په نامه یو اخبار په افغانستان کې جاري شو.

دامیر عبدالرحمن (۱۲۹۷-۱۳۱۹ هق) دسلطنت په‌دوره کې سره له‌دې چې په هیواد کې مطابع وو او هم سره‌له دې‌چې امیر عبدالرحمن په‌تاج التواریخ کې کاږي چې خلکو ته‌یې دنیمه رسمي اخبار دایستلو اجازه ورکړې وه‌مگر بیاهم په‌ دغه وخت کې د کوم اخبار د چاپېدو پته نه‌لگي.

دنو موړي‌امیر تر مړینې وروسته ـ دهیواد روشنفکرو خلکو د تحول آواز اوچت کړ او دانجمن‌سراج‌الاخبار په منځ ته‌راتگ سره دنوي فکري حرکت‌بنسټ ټینگ شو. او دسراج الاخبار افغانستان لو مړی‌گڼه‌په ۱۳۲۳ هق کال دمو لوي عبدالرؤف خان کاکړ (۱۲۶۸ هق زو کړي) په مدیریت خپره شوه ـ خو ځر نگه‌چې دهغه وخت شرایطو او په منطقه کې

مسلط استعما ري طاقت ديوه داسې اخبار دخپر يدو تحمل نه درلود ، نو يې لو مړی ګنه و روستی ګڼه‌شوه‌اوتر هغې‌چې اروا ښاد محمود طرزي(۱۸٦٥ - ۱۹۳۳ع) په ۱۲۹۰ش کال دسراج‌الاخبار افغا نيه‌منظم نشرات نه وو پيل کړي، دښهر و کالو په موده کې بياهم افغا نستان منظم نشراتي ارګان نه درلود .

اماني ځلانده‌عصر (۱۳۳۷ - ۱۳۴۷هق)چې دافغا نستان دمطبوعاتوپه تاريخ دخپرونو د کميت او کيفيت په لحاظ ديوې روښانه دوري په توګه منل شوې- دديدو رې له نوو منځ ته راغلو اخبا روڅخه يو هم دطلوع افغان اخبار دي-چې‌په ۱۳۰۰هش کال يې د کندهار په ښار کې دمر حوم‌صالح محمد خان هو تک (۱۳۳۹هش‌مړ) په مديريت په هفته کې يوځل (هره چهارشنبه)په خپر ونو پيل و کړ. دغه مهال ددغه‌اخبارنشرا تي ژ بې پښتو اودريوې دغه‌وخت‌دي‌جر يدي‌هغه وظيفه چې په سراجي دوره(۱۳۱۹ - ۱۳۳۷هق) کې سراج‌الاخبار (۱۹۱۱-۱۹۱۹ع)دپښتو ادبياتو دخپر ولو په‌برخه کې سرته رسوله -په ډيره‌ښه‌توګه ترسره کړه-ددغه اخبار په پاڼو کې‌د کند هار دشاعرانو اوادیبانو ليکنې‌او شعر ونه‌خپر يدل سر بيره پر دي‌يې دمرحله نشراتو څخه‌هم دژوندیو ادیبا نو نمونې انتخابولې .

دو خت‌له غو ښتنو سره‌سم دلسم نشراتي کال له اتمې ګڼې د(۱۳۱۱ ش کال د و شنبه دوري اول)و روسته دغه اخبارټول په پښتو ژ به په خپلو خپر ونو پيل و کړ- يوازې په لو مړي مخ کې داخبارد‌نامه کينې خوا ته د اشتراک شرح او ادرس يې‌په د رې ژ به پاڼې وُ-او داهغه وخت وُچې‌دپښتو مطبو عاتو په افق کې يو نوي ستو رې‌وځليد- او دغه ژ به‌دلو مړي ځل‌لپاره ديوه مستقل اخبار تبتنه شوه-په‌دي و خت کې دطلوع افغان مسئول مدير لوي استاد پو هاند حبيبي وُ-مو ږدلې داخبار په ټولو دو ره څه‌نه ليکو-اوله هغه وخته پرې بحث کووچې ټول‌پښتو شوي دي.

په‌دي‌ليکنه کې‌دغه اخبارله‌دغو خواوو څيړل کيږي:

۱ - داخبار ليکنې دخصو صياتو له پلوه.

۲ --دصحافت او ايډيټنګ له نظره.

۳ - دو رځپانه ليکنې داساسو نوله نظره.

۴ - دجمعي مفاهمې دوسايلو دوظايفوله نظره.

۵ - دمطبو عاتو د تیوري له نظره.

لومړيدغه اخبار دو رځپانه لیکنی دخصو صیا تو له پلوه مطالعه کوو- او دا ښیو چی دغی خپرو نی تـول هغه خصو صیات لرل چی د و رځپانو او اخبا رو نو لپا ره تا کل شوي دي کهیه.

دفن محققین دیوي منظمی و رځپانی او یا جریدي خصو صیات په لاندي ډول ښيي:

۱ - لږ تر لږه باید په هفته کی یو ځل خپره شی .

۲ - دماشینی و سایلو په ذریعه له چاپه راووځی.

۳ - دهر چالپارهچیږی دپیسو په مقابل کی غواړي پر ته له کومی خاصی ملاحظی ورسره وي .

۴ - دعامه خلکو دعلاقی وړ مواد خپاره کاندي.

۵ - له عامه ادبی معلو ماتو سره برابره اوسازګاره وي .

۶ - دو ختغو ښتنی باید پهښیتوګه دتخنیکی انکشافو په سیوري کی تعقیب کړي.

اوس-وږدغه خصو صیات دطلوع افغان په پښتو اخبار کی لټو و-اوګو روچی د غـه خپر و نه تر کو می اندازي دغه خصایص لري .

طلوع افغان له پښتو کیدو و روسته هم دیخوا په شان په هفته کی یو ځل خپر یدله دنشر و رځی یی مختلفی دي. کله ددو شنبی و رځ - کله دشنبی و رځ دسه شنبی و رځ دچهارشنبی و رځ او کله هم دپنجشنبی و رځ په تفا ریقو خپره شوي ده-او په نشراتو کی به ئی بی موازنه ګی غالباله طباعتی ستو نزو پیښه وي.

۲ - طلوع افغان دهمدي و رځپانیپه ډیر ینهمطبعه کی دلیتو ګراف دماشین په وسیله خپر یدله.

۳ - هرچاته یی دپیدا کیدو شرایط هم سهیا وو- او هر چا کو لاي شول چی داشتر اک او یا نغد و پیسو په بدل کی دغه اخبار تر لاسه کی .

دطلوع پهاول مخ کی داخبار دنامه ښی خو اته داشترا ک شرح په پښتو او کینی خو اته په دري کښل کیده-داشترا ک او ښی تفصیل یی په دي ډول وو : «قیمت دیوه کال دقند هار

په بهار کې څلور افغاني په قندهار پورې محالاتو کې پنځه افغانۍ په دننه مملکت کې شپږ افغانۍ په بهاندې ممالکو کې پنځه کلداري یو شماره پنځه پوله».

۴ـ طلوع افغان په خپلو پاڼو کې له داخلي او خارجي خبرونو سربېره سرمقالې تبصرې ادبیات ـ تحقیقي لیکنې ـ ټوکې ـ دولتي فرمانونه ـ رسمي د مختلفو حوادثو خبرونه او نور خپاره کړي دي ـ چه دغه ټول مواد په خپل وار سره د مختلفو علمي او ادبي سویو د خلکو له ذوق سره برابر مطالب دي.

۵ـ دغه موضوع چې جریده او ورځپانه باید له عامه ادبي پوهې سره سازګاره وي د دغه پر نسیب تطبیق د طلوع په پاڼو او محتویاتو کې یو څه درونه غونډ نه ي کار دي ـ او دا ځکه چې د دغې جریدې محتویاتو که ادبي ؤ که تحقیقي او که معلوماتي په یوه معین ستندرد تهیه کېدل او له چاپه راوتل ـ چې پوهېدونکې دلږ سواد لرونکې لپاره له ستونزو خالي نه وه. د غه پرو بلم چې خپرونې خصوصاً جریدې او اخبارونه باید د خلکو په ژبه او د عامه خلکو له سوېې سره برابرې خپرونې وکړي معاصره ورځپانه لیکنه کې هم پېښ دي. په نظري لحاظ د فن علما دا تأکید کوي ـ چې اخبارونه او د جمعي مفاهمې ټول وسایل باید د خلکو په ژبه او د دوي د ذکاوت له درجې سره برابر وي ـ مګر په عملي لحاظ دغه نتیجه د زیاترو پر مختیایي هیوادو په مطبوعاتو او نشراتي وسایلو کې ـ چې هلته دلږ سواد او یانه سواد لرونکي خلک ډېروي ـ سو جوده ده.

۶ـ که چېرې له پښتو کېدو وروسته موږ د طلوع افغان پاڼې مطالعه کړو په ښکاره ټکو کې څرګندېږي ـ چې دغه اخبار په خپلو پاڼو کې د وخت غوښتنې د تخنیکي انکشافاتو په رڼا کې تعقیب کړي دي. طلوع په خپلو خبرونو نظر یاتو او حتی ادبي موضوعاتو کې د نوي عصر په غوښتنو او د تخنیک پر مختیایي نشرات کړي دي د مثال لپاره د ۱۳۲۱ کال په ۱۲ ګڼه کې د کابل داو رلګیتو د فابریکې او د غوربند د ډېر وسکر و د کان خبرونه د همدغه کال د ۵ او ۹ ګڼو په سرمقالو کې د زراعت په اهمیت د دغه په پر مختیا او په کو رنیو صنایعو خبرې او د طلوع په مختلفو ګڼو کې د معاصر و اد یبانو لکه مرحوم حاجي ولي محمد مخلص (۱۳۲۱ش مړ) محمد رسول مسلم ـ سلار رحمت الله (۱۲۵۰-۱۳۲۹) سید حسین او د نورو ملي وطني او اجتماعي شعرونو خپرول زموږ د دې مدعا د تأیید ښه لاسونه وینه دي

اودارا ښرګند وي چې دغې خپر و نې په خپلو پاڼو کې دوخت غوښتنې منعکس کړي دي اوس چې مو دو رځپاڼو اوجریدوټول خصایص په دې اخبار کې پیدا کړه نو لازمه ده چې په دوهم پړاو کې دغه اخباردمتن ـ صحافت او اړ پتنګ له نظره وګورو:

متـــــــــــن:

دطلوع افغان په متن کې لکه چې لوړه موهم ورته اشاره وکړه داخلي او خارجي خبرونه، سر مقالې، ادبیات، دپښتو ادب او دپښتنو دتاریخ په خصوص کې تحقیقي لیکنې تو کې او اعلانونه او دولتي اعلامیې او فرامین خپر یدل.

داخلي او خارجي خبرونه د« کورخبري» او« خارجي خبرونه» تر لو یو سرلیکو نو لاندې راتلل دخبري لیکنې اصول یې داسې وو چې خبر ونو ته عنوان نه ورکول کیده او د خبر روح دخبري ارزښت لرونکو خبر واختصاریې دعنوان ارزښت درلود ـ لکه ددغو خبرونو په عنا وینو کې:

غلاـ مستخدم الماني ـ په ارغنداب کې ـ اونور... په خارجي خبر ونو کې هم دغه لاره تعقیبیده دخبرلیکنې شکل یې عنعنوي او پخواني ؤ ټول داخلي او خارجي خبر ونه په کرونو لوجیک شکل یکې لیدل کیږي ـ مګر دهرم معکوس ځینې شکلونه یې هم سړي په ځینو پاڼو کې پیدا کولاي شي .

دخبر لیکنې معاصر اصول او په خبرو نو کې دخبري ارزښت مراعات چې د فن محققینو تاکلي دهغو تطبیق دشرایطو او ځینو ستو نزو له پلوه ددغه اخبارپه خبرونو کې نه شي کیدلاي مثلاً مسلـک حکم کوي چې دخبر روح او جالبې نقطې دي دخبر دعنوان په توګه دلو ستونکي دجلبولو لپاره راوړل شي حال داچې د غه طر یقه دطلوع په خبرونو کې نه ده کارشوي او د خبر دیوې یادوو کلمو په راوړلو دخبر دعنوان په توګه اکتفاء شوي البته دابايد هیره نه کړ ـ چې د کلمو اهمیت یې تل دخبر ونو په عنوان په انتخاب کې ساتلې دي.

دو هم داچې خبرونه باید افتیاحیه ولري او د خبر ټول مهم ټکې پکې نغښتل شوي وي او دخبر په متن کې باید پاراګراف په پاراګراف دمو ضوع اهمیت لږ شي ، حال داچې دغه

خصمو صیت دطلوع افغان په خبر و نو کی نشته، او خبر و نه په قصه یې ا و کړ و نو لوجیک ډول راوړل شوي دي.

د ریمه سو ضوع چې دخبر، خبر لیکنې ر و ح تشکیلوی ، هغه د خبری ا ر ز ښتو نو سر اعات دی ، په دغو ارزښتو نو کی دسو ضوع نو یوالی، اهمیت او د لچسپي دری سهم تو کی دی، چې ددغو دریو اړ و تو کو نو خیال د طلوع افغان په خپلو تهیه کړ و خبر و نو کی تر یوې اندازې پو رې ساتل شوی دی، سگر د هیواد دنو رو سیمو ا و خارجي خبر و نو کی یې تطبیق دې سایلو دنشتوالی اودجر یدې دنشر اتی جر یان دځرنګوالی له امله نه دی شوی.

په سحلی خبر و نو کی یې دعامه خلکو د دلچسپۍ وړ تازه او سهم خبر و نه کړي ، لکه د لسم نشر اتی کال په ۱ ۲ ګڼه کې د کندهار دهواد وضعې، په کلات کی دباران ، او د کند هار د سکاتبو ازسو ینی تول داسی خبر و نه دي،چې خبري ار زښت لري. علاوه له دغه ډول سهو او دلچسپو خبر و یې د کندهار دخلکو د خبر تیاله پاره تل دګاو ناډیو هیواد و دراډیو ګانو پر وګر اسو نه هم په خپلو پاڼو کی ثبت کړی دی، ځکه چې هغه وخت زسو ږ هیوادرا ډیو نه درلوده.

طلوع ـ خبر و نه ز یاتره له اصلاح، اتحاد مشر قی، بیدار او د هیوا د له نو رو خپر و نو څخه اخیستی دي،دخارجي خپر و نو داخیستنی مرجع یې نه معلو سیږي،خو په ځینو ګڼو کی یې له خارجي اخبا رو نو څخه دغه ډول اقتباسات کړی دی. د طلوع په ستن کی تر خپر و نو او تبصر وو روسته دپښتو ژ بی او ادب، دپښتنو دتاریخ په باب خبرې نی تر ټولو سهمی د ي .

دغه ډول خبرې نی دطلوع افغان له پښتو کېدو نه و روسته ـ تر هغې چې پو هاند عبد الحی حبیبی ـ ددې جر یدی چلو ونکی ؤ (۹ ۳ ۱ ش) په دې اخبار کی ډیرې خپر یدې. تحقیقی ادبی او تار یخي سقالی پخپله د پوهاند عبدالحی حبیبی له خوا کښل کېدې، خو په ځینو کی یې د سر حد او کابل له خپر و نو هم سقالی اقتباس کړې دي.

دو لتی فر سانو نه او حکو ستی ابلاغیې دعامه خلکو دخبر تیاله پاره سعمولاً د اخبار د لو سړی سخ په دوو و روستیو ستو نو نو کی خپر یدل ، او دطلوع د ستن له سهمو سو ادو څخه ددغو ابلا غیو ، اعلاسیو او فر سانو نو خپر یدل ګڼل کېدل.

اعلان:- اعلان چې دجمعی سفاهمی دوسایلو دانګلشاف د یوې ستړې وسیلی په توګه یې

دنو لسمي‌پېړۍ‌له و روستۍ‌نیمایی نه دو رځپاڼه‌لیکو نکو او د کتلوی مفاهمی دنو رو و سا یلو دمتصد یانو لپاره زیات اهمیت پیدا کړی دی ، اوس سو ږ هم دطلوع په پاڼو کی داعلان څر ک لګوو، او داعلان په شکل یې‌خبرې کوو .

دطلوع افغان په ټولو مسلسلو ګڼو کی داعلان پټه‌نه لګی ، بلکه په ځینو مجد و دو ګڼو کی‌یې‌مو ږ اعلانو نه مو مو ـ دغه اعلانو نه دخپلی نوعی له‌پلوه دولتی اعلا نو نه دي، چی د کندهار ددولتی مؤسسو له خوا چاپ ته سپارل کیدل.

خو تجارتی‌اعلانو نه‌چی دورځپاڼو او جریدو لپاره ګټه‌ترې متصو ر ده ، په دې اخبار کې ډېر لږ لیدل کیږي

اعلان‌یې‌داعلان کښتنی‌دننیو اصولو خلاف عنوان نه‌لري،او د «اعلانو نه»تر لوی‌سر لیک لا ندي ورو ستـه یې صرف دهغی مؤسسی دنامه په راوړو چی اعلان یې‌خپر ولو ته سپا رلی دی‌ـ د عنو ان په‌نامه اکتفا کړې ده‌ـ لکه دلسم کال په ۳۲ ګڼه کی:«له فرقهٔ‌عسکری‌څخه دقند هار‌ـله ریاست بلدیه څخه»خو سره له‌دې هم دغه اعلانو نه دپښتو دقدیمو اخبا ری اعلا نو نو بو لګی تر ګو تو کوي .

صحافت او صفحه بندي:

طلوع‌افغان له ۱۱۳۰ش کال نه راپدیخوا‌ـیعنی له پښتو کېدو و روسته دپخوا په نسبت په‌لویه کچه خپره شوه ، طلوع افغان د نشر اتو له شروع نه تر هغه وخته چی مو ږ پرې خبری لرو (۱۱۳۱۱ - ۱۳۱۹ هش)په ډېرین چاپ د طلوع په مطبعه کی خپر ید له.

دغه اخبارځلو رمخه اوځلو ر ستو نو نه درلودل ، چی ستو نو نه‌یې داو سنیو اخبا رو نو په خلاف «دری‌سر بی» او دوه نیم سر بی نه‌دي، بلکه هر ستون یې‌تر دری‌سر بی ځلو ریا پنځه بنته لوی دی ، ستو نو نه یې یو له بله دنر یو تور وجدولو په وسیله بیلېد ل ،

طلوع افغان په ښکلی اوخوانا خط کښل کېده، دخطډول یې نسخ ؤ. داخبار په لو مړی مخ کی په جلی خطداخبار نوم (طلوع‌افغان) کښل کېده ، داخبار نوم دصفحی په منځ کی ؤ ،دواړوخوا وو کی‌یې‌یوې خوا ته دمسئو ول مدیر نوم ا و بلی خوا ته د اشتر اک‌شرح او ادرس کښل کېده ، دپښتو کېد و په او ل کال‌یې ښی خوا ته په پښتو او د کینی خوا په

پارسي کښل کېدل خو په و روستيو کالو نو کې ددغو مطالبو شکل بدل شوی دي.

داخبار نوم او ستن ددوه کرښيزو تورو جدولو نو په وسيله يوله بله بېل شوی دي ، داخبار دلو مړی مخ په لو مړيو دووستو نونو کې سر مقالې راغلې، او حتی دغو سر مقالو په ځينو ګڼو کې داخبار ټول مخ نيولی دی .

په عمومي توګه دلو مړی‌مخ په دوولو مړيو ستو نونو کې فرامين ، دولتي ابلاغيې او ځينې وختو نه راغلي ليکو نه خپاره شوي دي.

ددو هم مخ په لو مړيو د ووستو نونو کې معمو لا تحقيقي مقالې او په د وو نو روستو نو نو کې ادبيات راتلل، ددوهم مخ په پای کې کله کله د اخلي خبرونه هم راغلي دي .

ددريم مخ دبړنی‌خوا په څلو رستو نو کې داخلي خبر ونه کله کله د پښتو دزړو اشعارو منتخبات او په کړ زنی‌برخه کې‌يې دپښتو ادب دتاريخ په باب تحقيقي څېړنې او کله هم له خارجي منابعو تر جمې چاپ شوي دي.

دڅلو رم‌مخ په لو مړی‌ستو ن کې داخلي خبرو نه (په اکثرو ګڼو کې معمو لا د کند هار او دهغه‌دمربو طاتو محلي خبرونه) راغلي‌دي‌په دو هم او دريم ستون کې‌خارجي خبرونه په څلو رم ستو ن کې تو کې کله کله اعلانو نه او نو ر بو ختوو نکي مطا لب را غلي دي دغه مطالب دځينو ګڼو په مخو نو او ستو نو کې تغيير کړي .

داخبار د مضا مينو نو او مختو ياتو عنوانو نه‌له متن نه فرق لري خو د خبرو تر عنوا نو لاندې يې خطونه کښلي دي‌د اخبارقطع صحافت او کاغذ او خط دو خته له نو ر و اخبا رو نو نه هراړ خيزاوجوت تو پير لري. او که‌له وا قعيت نه تيرنه شو دغه اخبا ر په هغه وخت کې‌په ډېر ين ماشين په داسې صحافت چاپ شوي چې دطباعت دفن له پر مختيا سره‌سره اکثر محلي اخبا رو نه او س هم په هغه صحافت نه خپر يږي.

په‌اخبار کې دطباعتي ستو نزو له امله عکسو نه ډېرنه د ي چا پ شوي خو په ځينو خاصو ګڼو لکه داستقلال او نو رو خو شحاليو په ګڼو کې‌يې رسم شوي عسکونه هم چاپ کړي دي . چه کاتب ئې هنرمند خطاط اروابناد عبدالو دودو.

۳- دو رځپانه ليکنې داساسو نو له نظره :

دفن متخصصينو اودنړۍ ورځی‌دور ځپانه‌ليکنې اساس‌په خبرو نو او نظر ياتو پو رې مر بو ط ګڼي

کله چی یو سهم خبر په ورځپا نه کی خپر یږي نو دغه خبر و دفکر او عقیدي داظهار سبب گرځی هغه نظر یا ت چی د خبرو نو تر څنگه په ورځپا نه کی خپر یږ ي څلو ر ډو له دي:

۱ — دو رځپانی نظر - سر مقاله .

۲ دمتخصصینو نظر ستون ـ یا کو منتري .

۳ دلو ستو نکو نظر راغلی لیکو نه .

۴ - نظر یات دتصا و یر و په کالب کی کار تو ن چی دغه ټو ل مطالب داخبا ر په یو ه مخ کی چی دنظر یاتو مخ دي خپر یږي .

او س نو ږ دطلو ع په پاڼو کی ددغو اساسو نو دتطبیق څر ک لگو و ـ چی ایا دغه اخبار ددي اساسو نو پیر وي کړي که یه :

خبر و نه خو سو لکه چی لو ړ و لیدل په دي اخبار کی تر دریو کټگو ر یو لاندي خپر یدل. داخلی محلی ـ خارجی . همدارنگه و ینو چی دطاو ع هره گڼه سر مقاله لري مگر دغه سر مقاله له خبر و نو نه وي راز یږ یدلی بلکه داخبار دمدیرله نظر ز فکسر دسم په یوي موضوع بحث شوي وي دغه سر مقالی سم و لا دخپلی نو ع لمخی محلساتی او کله کله هم بیانی و صفی ـ اود جغرافیه له پلو مـ محلی ـ و لایتی ـ ملی او سنطقوي او حتی کله کله بین المللی دي. سر مقالی دطلو ع دلو مړي مخ په لو مړي ستو ن کی خپر یدي .

۲ ـ دمتخصصینو نظر : ستو ن یا کو منتري په او سنی مفهو م په دي اخبار کی نه لیدل کیږي البته په ځینو خاصو علمی ـ ادبی او اجتما عی مو ضو گا نی یی دصلاحیت دخاو ند انو نظر یاتو خپاره کړي چه دغه وخت له شر ایطو سره سم یی ستو ن یا کو منتر ي بللاي شو.

دغه نظر یات داو سنی و رځپانه لیکنی په څیر تل له سر مقالی سره په یو ه مخ کی ندی راغلی ـ بلکه کله په لو مړي مخ کی ـ کله په دو همه او دریمو مخو نو کی خپاره شوي دي.

۳ ر ا غلی لیکنې :

دطلوع په ځینو گڼو کی «لکه دلسم نشر اتی کال په ۱۷ گڼه) راغلی لیکو نه خپا ره شوي

دي. دغه ليکونه هم دلو ستو نکوله خوا داخبار په خبر ونو دنظر په خرګند وني اوه نه لري بلکه داسي ليکونه دي چي سو ضوعات يي زياتره په اخبار(طلوع)پښتو اوملېت پالني پوري تړلي دي-دراغلو ليکونو دچاپ په برخه کي دتهو لو ټني سواز ينو خيال ساتل شوي دي -او راغلي ليکونه دسر مقالي دمخ په دو همستون کي خپاره شوي او دګر دي پښتو ن خوا څخه راغلي دي.

۳-کارتون:

کهڅههم دهغه وخت طباعتي شرايط او ټني مشکلات ددي اجازه نه ورکوي چي کارتون دي په اوسني معني په طلوع کي خپور شوي وي سګر دطلوع دهغه وختني فکور او مطلع مدير(پو هاند حبيبي) په ابتکاردغه کار په هغو شر ايطو کي هم دطلوع په ځينو ګڼو کي شوي - کارتو نونه معمو لا په څلورم مخ کي خپاره شوي -لکه :دلسم نشراتي کال په ۲۴ ګڼه کي داخباردسو ضوع کارتون .

ددي بحث په نتيجه کي ويلاي شو چي طلوع دو رځپانه ليکني داساسو نو پيروي دو خت له شرايطو او غو ښتنو سره سمه کړي دسګر ځيني ټني نيمګړتيا وي دسواد و دتد و ير او تنظيم په برخه کي لري.

۴- دجمعي مفا همي دوسا يلو دوظا يفو له پلوه:

دژورنا ليز مستخصصين عقيده لري چي دجمعي مفاهمي يوه وسيله په عمومي توګه دغه ګندي څلو روظيفي لري:

۱-خبر ورکول

۲- تعليم ورکول

۳- بو ختول

۴ . روح ورکول

سو بوه دي ليکنه کي دغه خبره زياتو وسچي ايا طلوع افغان په خپل نشر اتي جر يان کي دجمعي مفاهمي دبوي وسيلي په توګه دغه څلور وظيفي سر ته رسولي که څنګه ؟

۱-دخبر ورکو لو په برخه کي طلوع دخپل نشرا تي څر نګوالي سره په خپلوپاڼو کي داهغه کړي چي خپل لو ستو نکي له محلي ملي او بين ا لمللي مسا يلو خبر کړي تل يي په

خپلو پانو کی محلی منطقوي ملي او بین المللی خبر و نو خپر و لو ته ځاي ور کړي دي.

۲ - که چیري دطلوع مسلسل ګڼی تر نظر تیري شی داپه ښکاره معلو میږي چی دغه اخبار دخپلو لو ستو نکو دمعلو ماتو دزیاتوالی او علمی سو یی د اوچتو لو لپاره تل علمی تحقیقی او معلو ماتی لیکنی او ژباړي په خپلو پانو کی وړاندي کړي دي-او دغه وظیفه یی چی تعلیم ور کول دي-تر یوي اندازي پوري سر ته رسولی ده.

۳- بو ختول : دطلوع په مسلسو ګڼو کی دلو ستو نکو سر ګرمی لپاره دمعا صرو او زړو ادبیاتو منظومی او منثو ري ادبی نمونی ټو کی -کار تونونه او نور مطالب چی د سرګرمی په مطالبو کی راځی خپاره کړي دي .

۴- روح ور کول :

دطلوع افغان دیر له پسی ګڼو په سر مقالو او ادبی برخو (معاصر ادبیات) کی ځینی دامی مو ضوعات رانغښتل شوي چی دغه اصل ځینی افاده کیږي یعنی داچی طلوع تل په سر مقالو او ادبی برخو کی داهڅه کړي چی خلکو ته دسبا رزي وطن پالنی او داجتما عی عدالت د تأمین روح ور کړي او ددغه اصل په اجراء او پیروي کی هم موفق اخبارګڼل کیږي .

۵- دمطبو عاتو دخلو روتیو ريو له نظره:

دژورنا لیزم دفن له پر مختیا او په دي خصوص کی د نویو تحو لاتو په سنجه راتګ سره ددغه فن علما وو دنړۍ دټو لو هیوادو نشراتی سیستمو نه په بیلا بیلو پوړیو کی په خلو رو کټګو ريو وو یشل چی په علمی لحاظ یی د مطبو عاتو خلو رتیو ري بو لی :

۱ - مطلقه مطبو عات.

۲ - آزاد مطبو عات.

۳ - داجتماعی مسئو لیت تابع مطبو عات .

۴ - کمو نیستی مطبو عات .

دغه خلور تیو ري ځانله جلاخصایص او شر وطري چی مو ږ د ټو لو تفصیل د لی نه شو راوړي صرف ګو روچی زمو ږاخبار سره له دي چی یو دولتی اخباردي دکومی تیوری په بنا یی خپرو نی کړي دي ددغه اخبار مطالعه په یقین سره څر ګند وي چی نشراتی کړ نلاره

یی په عمومی توگه دلومړی دوهمی او خلورسی تیوری په رڼاکی نه دهتنظیم شوي بلکه داجتماعی مسئولیت دتیوري پیر ويېي تر یوي انداز پوري کړي د دغی تیوری اساسات په۱۹۴۷ع کال دشیکاگو په پوهنتون کی دمطبوعاتو دآزادي کمیسیون طرح کړي ددغی تیوری له مخی دواقعاتو په راپورکی حقایق لکه څنگه چې دي هسی باید بیان شی - داخبارلیکونکی خپل نظریات او احساسات باید په خبرکی شامل نه شی که دطلوع محلی خبرونه اونوري لیکنی چې پخپله داخبار په اداره کی تهیه شوي و گوروو د غه خصوصیت لري مگر دمنطقوي او ملي خبرونو او موضوعاتو په نشراو اشاعه کی دغه اخبار تر څه حده دلومړی تیوري تابع کیږي.

مراجع او مأخذ:

۱- دپروفیسور رهو لمگرین دژورنالیزم لکچرونه (دپوهنتون گستتنري نسخه).

۲- تاریخ مطبوعات افغانستان دډاکتر ظاهر صدیق د۱۳۴۷ کال دپوهنتون چاپ.

۳- سیر ژورنالیزم درافغانستان دکاظم آهنگ د۱۳۴۹ کال چاپ

۴- روزنامه نگاري دخالد روښان د۱۳۵۳ کال دکابل چاپ.

۵- اساسات ژورنالیزم دپروفیسور جالف دکابل چاپ.

۶- ژورنالیزم عملی دخالد روښان دکابل چاپ.

۷- قواعد عملی خبر نگاري دکاظم آهنگ ترجمه د۱۳۵۴ کال دکابل چاپ .

۸- تاریخ صحافت هند و پاکستان دډاکتر عبدالسلام خورشید طبع ۱۹۶۳ لاهور

۹- اصول روزنامه نگاری ترجمه مهین دخت صبا طبع ۱۳۳۸ تهران .

۱۰- روزنامه نگاري نگارش دکتر کاظم معتمد نژاد دکترابو القاسم منصفی طبع تهران.

۱۱- روزنامه و نقش آن دررژیم دیموکراسی -دوین برادلی -. ۱۳۵۰ هـ

۱۲- تبلیغات بازرگانی طبع ۱۳۵۱ تهران .

۱۳- اساسات اماده ساختن چاپ روزنامه - حبیب الرحمن هاله - طبع کابل .

۱۴- تاریخ مختصر افغانستان جلد دوم - پوهاند عبدالحی حبیبی ۱۳۴۹ کابل .

لیکونکی: منو هر سنګه بتهرا

دپښتو نوعیت او اهمیت

پښتو دنړۍ د ژبو په دریاب کښې یوه سوچه مرغلره ده او یاد ستورو په ډک آسمان کښې یو ځلند مستوری دی ددغې ژبې ویونکی خلک چه پښتانه نومیږي داسې خلک دي چه تل یې دحالاتو او واقعیاتو په لوړو او ژورو کې خپل سرلوړی ساتلی دی او دخپلو معنویاتو او دخپل کلتور او ملي برم دمحفوظ ساتلو دپاره هرې قربانۍ ته تیار شوي دي هر کله چه استعمار چیانو په پښتنو یرغلونه کول او دخپلې سلطې دقایمولو هڅه یې کوله نو پښتنو دخپل ملي یووالي په اساس ددغو هڅو دناکامه کول لپاره ملا وتړله او خپل موجودیت او نوم یې په ښه شان سره وساته دپښتنو دقوت او طاقت، همت او شجاعت دعواملو څخه یو ددوی ژبه پښتو پاتې شوې ده ژبه د کلتور یوه نه جلا کیدونکې برخه ده او ملي کلتور په ټولو افغانانو ډیر ګران دی، هر کله چه دغه کلتور د لویدیز داستعمار او یا دبل چا دتهدید سره مخامخ شو او سخت فشار وربانډې راغی نو پښتنو دخپلو اختیاراتو او ملي ممیزاتو دخوندي ساتلو په غرض دخپلې ژبې پښتو دټینګتیا او ګلکوالي په اساس نړۍ ته خپل موجودیت په ښه شان سره ښکاره او څرګند کړ ددې خبرې څخه انکار نشي کیدای چې د نړۍ نژاد پوهانو او ژبپوهانو د پښتون قام داصل او نسب او دپښتو دبنسټ په باب بیلې بیلې نظریې درلودي لاکن دتاریخ دپاڼو داړولو او ددوو مطالعو او پلټنو څخه دعالمانو او ژبپوهانو په مکمل

اطمینان داخبره ثابته شو یده چه پښتون قام یو لرغونی تهذیب او تمدن لری او پښتو یوه سوچه او سپیڅلې ژبه ده چه دخپل پرمختګ لپاره یې کومی بلې ژبې ته هیڅ احتیاج نه دی لرلی.
دنړۍ د ډیرو پوهانو دژورو مطالعې او دټینګو دلائلو په اساس دپښتو دلرغونتوب او ددې دشتمنۍ ثبوت خلکو ته ورکړ یدی پښتو یوه پوره مکمله او سالمه ژبه ده دا دهیڅ یوی بلې ژبې جوګه نه شی کیدای دګرامر او الفاظو په لحاظ پښتو یوه داسې ژبه ده چه ددی په واسط دژوند دهر اړخ او دهرې خبرې بیان په ښه شان سره کیدای شی هر فکر او هر خیال پکښې په اسانۍ سره څرګند کیدای شی دپښتو نثر او نظم او ښکلاو بشپړوالی په لحاظ دنړۍ دنورو پرمختللو ژبو سره ښه مقایسه کیدای شی لکه څنګه چه سنسکریت یو لرغونی ژبه ده پښتو هم یو هندو اریني لرغونی ژبه ده او ددې ثبوت دریګویدا په شان په یو مستند اثر کښې موجود دی چه ور کښې دپښتو داصل په باب یعنی پښت پکت ذکر شو یدی.

په تیره دوو پیړیو کښې افغانستان د تاریخ دډیرو مهمو پړاوونو څخه تیر شو یدی او یدیځو استعمارچیانو پرله پسی هڅې وکړې چه خپلې ښې په دغه سهمه خاوره خښې کړی لاکن دپښتنو غیور ملت دخپل ملی اجتماعی او کلتوری بقالپاره دنورو شیانو څخه پر ته دخپلې ملی ژبې پښتو دپرمختګ په لیاره کښې خپلې هلې ځلې تل جاری وساتلې.

په اوسنی دوره کښې دنړۍ په بیلو بیلو هیوادونو کی پښتو ته توجه ډیره زیاته شو یده په یو شو زیاتو هیوادو کښې په رسمی سویه دپښتو دپلټنې او تحصیل په کارونو پیل شو یدي او ددوی په سلی رادیو ګانو کښې دپښتو خپرونې اوریدلی کیږی ددی خبری افتخار هندته تر لاسو دي چه په خارجی ژبو کښې پښتو هغه لومړی ژبه ده چه دال انډیا رادیو څخه یې نشریات شروع شول د ۱۹۳۹ ع کال داکتوبر میاشت وه چه هند دپښتو د پروګرام په خپرونو پیل وکړ او په تیرو واته و پښتو کالو کښې دغو خپرونو ډیره وده موندلې ده پدغو خپرونو کی دخپرونو تبصرو مقالو معلوماتی پروګرامونو قصه او دهندی او پښتو موسیقی څخه پر ته پر له پسې ادبی پروګرامونه هم نشر کیږی په دغو ادبی پروګرامونو کښې درحمان باباو دښاغلی خوشحال خان ختک دخوږو او په زړه پوری اشعارو څخه پر ته دپښتو داسمان دنورو ځلاندو ستورو رڼاګانی هم خپریږی دال انډیا رادیو دپښتو په پروګرامونو کښې دمعاصرو شاعرانو او لیکوالانو لیکنو ته هم درونده ځای

ورکول کېږي ددې نه ثابته ده چه هند دګران دوست هیواد افغانستان دادب او کلتور سره ژوره دلچسپي لري او په درنه سترګه ورته ګوري داخبره صحیحه ده چه په هند کښې دپښتو ژبې دآثاو چاپولو دپاره پدې وخت کښې باقاعده او پوره وسیلې نشته لاکن دوو پښتو ځلمو چه په دهلي کښې ورته داوسیدو موقع ترلاسه وه دپښتو دوه کتابونه دنوی دهلي په چاپ خانو کښې چاپ کړي دي او دا کتابونه ډېر ښه بڼه لري.

یوه خبره ددلچسپي وړده او هغه دا چه که دشروع نه راهیسې دال انډیا رادیو پښتو خپرونې تر چاپ لاندې نیول شوي وای نو تر اوسه پورې به ډېر لوی لوی ګودامونه دپښتو د مطبوعاتو څخه ډک شوي وای دال انډیا رادیو څخه دپښتو او هندي درس دتیرو یو څو کالو راهیسې پرله پسې دوام لري اودادبي شمیره او ریډیو نکو په ګټه تمام شویدي.

په تیرو دوو پیړیو کښې دپښتو دچاپ شوو آثارو دسمینار په دې موقع کښې یوه خبره ډېره ضروري ګڼم او هغه دا چه که څه هم دپښتو دزاړه او عصري اثارو خپریدل ډېر زیات اهمیت لري لاکن داخبره دغور وړده چه باید نوره نړۍ هم ددغو اثارو دشتمنۍ او قدر او ارزښت څخه خبر شي.

وئیلي شي چه درویشت میلیونه خلك په پښتو ګړیږي دا کافي نه ده چه یوازې دغه خلك د پښتو دبې بها او نادرو لیکنو څخه استفاده وکړي باید دې چه په میلونونو نور خلك هم ددغه لوي میراث سره آشنایي او دپښتو دروښانه لمر پلوشې او رڼا وګوري دا کار یوازې دپښتو دآثارو دژباړنو په واسطه سرته رسول کیدای شي دا سې چه دې پلو ته دځینو مستعدو او صلاحیت لرونکو عالمانو پام راګرځیدلی دي او ځیني هڅې شویدي لاکن زما په نظر پدې کار ته دنوری پاملرنې او توجه زیات حاجت دی اعتراف کوم چه پدې سمینار کښې محترم رئیس ښاغلي عبدالحي حبیبي دومځله ویلي دي چه په کابل کښې دپښتو د انکشاف بین المللي مرکز به دترجمو کار په غاړه واخلي لاکن مونږ به په انتظار کښې او سو چه کله به پدې کار کښې کامیابي وشي ماخپله یو شمیر زیات پښتو اشعار په انګلیسي اړولي دي او خپاره شوي هم دي.

خو پدې پوهیږم چه دغه هڅې کفایت نه کوي او دنور کوښښ او زیار ضرورت دی.

یو بل لوي ضرورت دادي چه دنورو ژبو څخه په پښتو کښې ترجمې او ژباړنې وشي

یو څو پښتو (ادبیاتو انګلیسی هندي او نورو آثارو پښتو ته ا ړولی دي چه پدي کار کښې پښتو ټولنی لو یه برخه اخستی ده. خو زما پیشنهاد دادي چه ددغه د را نه سیمینا ر په موقعه پدي نظر یه په شځیدګی سره غور و کړي شي چه پښتو دافغا نستان څخه دباندي هم شهرت او نوم پید ا کړي او ټو له نړي خپل ځا ن د د غه عظیم میرا ث د وارث په حیث و ګڼی.

لکه څنګه چه زما دژ و ند ملګري دنوي ډیلی دجواهر لال نهر و دپو هنتون پو هاند دکتو ر رام راهول و ئیلی دي په هغه پو هنتو ن کښې دتیر و یو څو کالو را هیسی دپښتو درس و رکړ کیږي - ددي نه ښکاره ده چه هند دافغا نستان د کلتو ر سره د ټینګو او کلکو روابطو دساتلو لیوا له دي او غواړي چه دغه ارتباط نو ر هم لاټینګ او مضبوط شي.

که مو نږ د هند او افغانستان پخوانی تاریخ ته نظر واچو و نو وبه ګو رو چه دګا و ندیتوب د دغه نژ دي روابط د ژ وندانه په ټو لو برخو کښې ددوا ړو هیوا د و نو دخلکو ترمنځ مو جو د وو د کلتو ري او فر هنګی ا رتبا ط په سلسله کښې لو یه خبره دا ده چه د پښتو ژ بې ز یات آثار په هند کښې چاپ شو یدي دغه شان په هند کښې ډیره پښتو پوهانو دپښتو دپاره ډیر مهم آثار او دشعر و نو دیوا نو نه لیکلی دي لکه دنواب محبت خان ریاض المحبه دالایا رخان عجائب الغات او انو ر دګا ظم شیدا غو ندي نازک خیال شاعر خپل د یوان په رامپور کښې سر ته رسولی دي.

څینی داسی نو ر پښتو دیوا نو نه هم دهند په کتابخانو کښې شته چه تر اوسه و رسره ټو له پښتنی دنیا نه ده آشنا شوي لکه دصدیق دیوان دسلاعلم اپریدي دیوان دحبیب الله د یوان او نو ر - درامپو ر پټنی کلکتې او دډیلی په کتابخانه کې دپښتو ډیري قلمي نسخې موجودي دي چه څو کاله پخوا دپو هاند رښتین له خوا د کابل په مجلو کښې معرفي شوي دي لنډه دادی چه هند هم دپښتو دپالنی او روزنی زانګو وه او هلته هم دپښتو دیرو ادیبانو دخپل ژ وند خوږي و رځی تیري کړ یدي - دمیر زاانصاري د ولت لوا نی او ارزانی دیوا نو نه په هند کښې لیکل شو یدي او داو جه ده چه په دغو دیو انونو کښې دسنسکر یت ځني الفاظ هم مو جو د دي له بله پلو ه لکه چه ګو رو دهند ډیر آزادي خو اهان د خپلو مبا رزو په لړ کښې افغانستان ته راغلی دي دلته و رسره مرسته او کو مکو نه شوي دي او له دې ځای نه یې دخپلې آزادي

غږ د نباته رسولی دی‌دا کلتوري علمي سیاسي او نور ارتباطونه همیشه موجود وو او
پس له دي به‌هم وي په اوسني وخت کښي هم ډير افغاني زده کوونکي په
زده کړه بوخت دي په مقابل کښي مونږ هم‌دافغاني اخبارونو مجلو او کتابو نوڅخه
زیاته گټه‌اخلو او زمونږ دراديو پښتو څانګه هم‌په دي ستکي ده خو په دي‌برخه کښي زما
یو عرض دا دي چه د پښتو اوسني لیکوال د په اخبارونو او مجلو کښي
ډير سخت شوي‌دي ـ او خپله رواني یي له لاسه ورکړي ده‌تر دي چه زمونږ دراديو په
پښتو ترجمه یي‌هم اثر اچولي دي نو ځکه هیله کیږي چه باید دلته هم وظیفه
لرونکي‌مؤسسي خاص پښتو ته لنه دغه پلو ته‌پاملرنه وکړي.

تشکر

پوهاند رښتین

د پښتو چاپي آثارو ته یوه کتنه

څرنګه چه د ژوند د پاره ادب لازم دی دغسې د ادب د پاره کره کتنه هم ضروره ده. که چیرې یو ښالیارخیل باغ هم داسې پریږدی او ګلون پکښې ونه کړي نو هیڅکله به تری ګټه او فایده وانخیستلی شي.

دغسې ادب هم دی نو ښائي چه سو نږ د همیشه د پاره د کره کتنې په محک د پښتو ادب کره او کوټه سره معلوم کړو او په دې صورت د ادبي تنقید لاره آزاده وساتو لکه چه ښکاره ده د پښتو په پخوانی ادب کښې دغه روح له پخوانه موجود دی لکه دا خوشالو نه.

د پیر زا شعر په روغ وولی دریغه -   په وحشي الفاظو ده کړه یران شعر

پیر محمد کاکړ

راست ګو یان لکه سر آتشید احیران دي .   په هر لور د زمانې مخن سازی ده

(کاظم شیدا)

د پښتو په اوسني ادب کې هم دغه روح تر ډیره حده ژوندی دی او کاله کاله یو نیم شاعر د ژوندانه کمزورو اړخونو ته ګوته نیسي او وایي:

همیشه چه د ملاقت بت ته سجده کړي   عادتي که نمازي وي په داخه ؟

نن دي شل کاله پخوا د لار مجلې په پښتو کښې یوه تنقیدي کښه خپره کړې وه په هغې کښې صنوبر حسین مومند حمزه شینواري او کامل مومند په عبارت تونو د پښتو او محاورې له حیثه اعتراض کړی ؤ او لیکلي یې وو چه کامل مومند په نثر کښې دومره اوږدې فقرې لیکي چه لوستونکي پکښې حیران شي. دغه شان د کابل مجلې هم دوه دیرش کاله پخوا د تنقید او کره

کتنې غوره مضامین خپاره کړي او په خپل ځان باندې یې د تنقید ورخلاص کړی ؤ دیو ناتړداو یوخ لیکوال په نظر کښې ژبه او ادب، قام او ټولنه ډېر اهمیت لري نو ځکه د همیشه د پاره د خپریدونکو اثارو څارنه کوي او کوم شیان چه د ژبې او قوم د پاره سودمن نه وي هغو ته ګوته نیسي او د اصلاح او سمون لاره یې ښيي اناطول فرانس وایي چه ناقد دفن په باغونو کې ګرځي بې ګټې او بې فایدې بوټي ترې وباسي او د ښکلا او ښایست د پاره یې زیار او کوښښ کوي (۱) ».

نو دا دی د دې اساسي ضرورت له مخه غواړم چه د پښتو په چاپي آثارو یو نظر واچوم او ځینې کمزوري اړخونه یې په عام ډول څرګند کړم.

دلته باید دا خبره هم وکړو چه شل دېرش کاله پخوا چه کوم کتابونه لیکل شوي دي د معلوماتو او مأخذونو د نشتوالي په وجه ورکښې ځینې کمزوري او غلطۍ پاتې شوې دي هر کله چه اوس ورځ په ورځ نوي معلومات زیاتیږي نو پکار دي چه پخوانۍ تیروتنې سمې او اصلاح کړی شي ترڅو چه راتلونکي څېړونکي په تیاره کښې پاتې نه شي.

۱ — په یوه پخوانۍ تذکره کښې قلندر اپریدي (د ځانله سبک خاوند بلل شوی دی حال دا دی چه دی ځان د حمید مومند د سبک تابع شاګرد د بولي لکه چه وایي فضل د سبحان په قلندر د شعر و شو - دا واړه سبب فصیح بلیغ ؤ د ماشو (۲) په دې ډول په دغه تذکره کښې د میرزا انصاري نوم فتح خان او قوم یې یوسفزی لیکل شوی دی خو بیا وروسته دا خبره معلومه شوه چه میرزا انصاري د نورالدین زوی د بیاروښان نمسی او په قوم اورمړ دی)

په دغه تذکره کښې د اخند دروېزه په نامه یوه مثنوي راوړل شوې ده چه اول بیت یې دا دی

راشه او ره زما وروره ، فضیلت د صبر ګوره .

خو اوس معلومه شوه چه دغه شعر د اخند دروېزه نه دی بلکې د اخوند عبد الکبیر دی چه دده په (جنت الفردوس) نومي کتاب کښې راغلی دی. ورپسې بیا د پښتو تاریخ اعثم کوفي د افضل خان ترجمه بلل شوې ده. حال دا دی چه دغه کتاب محمد مظفر قریشي د افضل خان په وینا ترجمه کړی دی. چه دا خبره د دغه تاریخ له سریزې نه ښکاره معلومیږي.

---

(۱) (۱۳۲۲) کال د کابل مجلې ۵ ګڼه .

(۲) ماشو د حمید د کلي نوم دی چه د ماشو ګګر په نامه یادیږي.

د دغې تذکرې په یوځای کښې د (لتاړ) معنی نه ده څرګنده شوې خو اومن علوم شوه چه ملالتاړ په هند کښې یو پښتون شاعر تېر شوی دی چه دیوان یې د ډېلي په ملي کتابخانه کښې موجود دی. (۱)

د پښتو په یو بل کتاب کښې منشي احمدجان او مولوي احمد یو تن ګڼل شوی دی حال دا دی چه دغه دواړه جلاجلا کسان دي. مولوي احمد د اشنغر د تنګي او سېدونکی و په (۱۳۰۱ هـ) کښې وفات شوی دی او د (ګنج پښتو او تاریخ فرشته) لیکونکی دی.

مګر منشي احمدجان د (هغه دغه قصه دخانه ګپ) کتابونه لیکلي او د افغانستان تاریخ یې هم په پښتو ترجمه کړي دي. دی په (۱۳۷۱ هق) کښې مړ شوی دی.

د پښتو ادب په یو بل کتاب کښې (خنډل) ته لازمي اختیاري او خنډېدل ته لازمي غیر اختیاري ویل شوي دي. خو دا خبره ناسمه ده. ولې چه خنډل د تړل په شان یو متعدي مصدر دی او خنډېدل په محاوره کښې استعمالېږي.

دغه شان یو کښې د پټکي تړل محاوره پښتو نه ده بلل شوې او پټکي وهل ته پښتو ویل شوي دي. حال دا دی چه خوشحال خان په دستارنامه کښې وایي:

چې دستار تړي هزار دي — د دستار سړي په شمار دي

له دې نه معلومه شوه چه د ادب او محاورې له مخه د پټکي تړل محاوره سمه ده.

په دغه کتاب کښې د لوړ د حقونو په باب د نثر یوه ټوټه د افضل خان بلل شوې ده حال دا دی چه دغه نثر د خوشحال خان دی چه په دستارنامه کښې راغلی دی په دې کتاب کښې د اشعارو د قسمونو ډېر معلومات او مثالونه د پښتو ادبیاتو له مقالې څخه اخیستل شوي دي چه په ۱۳۱۸ ش کال د کابل په کالنۍ کښې خپره شوې ده مګر په یوه ځای کښې هم حواله نه ده ورکړ شوې دغه شان یو کښې میرزا خان انصاري ته د پښتو لومړی عروضي شاعر ویل شوی دی حال دا دی چه لومړی عروضي شاعر اکبر زمینداوری دی چه په (۱۷۷ هـ) کښې تېر شوی دی او د شعر یو پوره دیوان یې درلود.

۳ـ په یوه بله تذکره کښې لیکل شوي دي چه اخند کریمداد اخوندرو یزه زوی په پښتو شعر یو دیوان لیکلی دی.

---

(۱) - د ملالتاړ د دیوان ذکر و قلم پښتو ټولنې ته رسېدلی دی. (خدمتګار).

خو داخبره همسمهنهدهاو پهنوسو نو کبنې اشتباهپیښه شوې‌ده .

ددیوان خاوند کریمداد پهاصل بنگښاو دسیا رو ښان دسلسلی یوشاعردی چه دهند په پهشمس اباد کښې اوسیده مگر اخون کریمداد لخانله د یوان‌نه‌لري یوازی پهمخزن کښی یی‌یوځه منظوم ټوټه‌وینا راغلې‌ده .

پهدغه کتاب کښی یی‌نیک بخته‌او بی‌بی‌گله دیوی‌بی‌بی‌نوسو نه‌ښو د ل‌شوی‌دی.حال دادی چه دو اړه سره یېلی دی .نعمت‌الله هروی په مخزن کښی ښکاره وا یی چه شیخ قدم دوه ښینی‌درلودی یوه‌بی‌بی نیک بخته نوسیده او بله‌ساه بی‌بی و زیره وه.نوکوم شعرچه‌په دغه کتاب کښی‌دبی‌بی‌گلی پهنامه راغلی دي.هغه دبی بی نیک بختی‌نه‌دی بلکی ددې دوهمی بی‌بی‌شعر گڼل کیږی .

پهدغه کتاب کښی شیخ قا سم افغان او اخون قاسم‌دیوه‌سړی نوسو نه بلل شوي دی .

وخ داخبره همسمه ده شیخ قاسم افغان دشیخ قدم زوی‌دی‌چه‌په (۱۰۱۶ هـ) کښی مړشوی د اواخون‌د قاسم پاپین خیل دي‌چه‌تر(۱۰۷۲ هـ) لاژو ندي ؤ او د(فوايد الشريعة) مؤلف دی .

دغه‌شان یکښی سیدحسین دجنگنامهٔ حسنین مؤلف او حسین چه‌دیو لخانله دیوان خاوند دی یو بلل شوي‌دی .خوداهم یوه اشتباه ده.

سیدحسین داخوند درو یزه د دینی سبک سلگری‌دی. اوددیوان خاوند حسین دپکلی اوسیدونکی‌ؤ چه‌په شعري سبک کښی‌دحمیدپه‌لاره روان‌دی .

۳- دسعید ددیوان پهسریزه کښی سعید ته‌دشیرشاه سوری دزمانی شاعر ویل‌شوی دی او پهدی بیتونو یی استناد کړی‌دی .

له‌دی منحی انسب ساته دشیرشاه وه پهدوه تو که انصاف داله‌سابیان کایو یې حق‌دنعمت بارزساپه‌دوش دي سلطانی بل‌دعالم پهدازمان کاددغو بیتونو څخه ښکاره معلومیږی چه سعید دکوم مغلی پاچا ستاینه کوي‌خونوم یی‌له شرمه‌نه اخلی ،بلکی داهم‌وایی چه‌له‌ده‌نه ساته دشیرشاه ستاینه زیاته بنناسبه وه‌خو اومن پوره معلومه شوي‌ده چه‌سعید خان‌دافضل خان زوی ؤلکه چه‌محمد مظفر دتاریخ اعثم کوفی په‌آخر کښی وایی .

دا کتاب ترجمه شو	په لاچې کبنې تم همه شو
په خدمت دسعید خان و م	خان و ر گاړی په هر شان و ر م
ددې هسې و نی بر دی	شیرین خکه سر اسر دی

م — د گل او صنو بر دقصې په سر یزه کښې د طالب رشید دنیکه نو م اخو ند عطفی لیکل شوی دی او ده تهیې د(م ۱۰۰ ۱) ه کال دشاو خو اشاعر و یلی دی.

خو دغه دو اړه خبری سمی نه دی .ددغی قصی لهستن خخه ښکاره معلو میږی چه د طالب د نیکه نو م اخو ند مصطفی ؤ او دی د(م ۱۰۹۱ ه)دشاو خوا شاعر و لکه چه و ایی :

دحضرت وو ز رسل کاله ـ	خلو ر و نوی و ر باندی لاله

(م ۱۰۹۱ ه) چه پښتو گل صنو بر شو ه په سینه کښی مقر ر شو ه .

داسهو له دی نه پیښه شوي دهچه د(نوی) کلیمه یی د(نو ر) په شکل لو ستی ده.

نو له دي کبله اصلی سنه(م ۱۰۹۱ ه)په(م ۱۰۰ ۱ ه) بدله شوی ده .

ه — ساپه یوه مجله کښی و لو ستل چه احمد شاهی فتاو ه عبدالله خان و کیل الدله لیکلی ده.خو داخبره بیخی ناسمه ده. داحمد شاهی فتاوی لیکو ال مو لوي عبدالله نو میږی چه دیوی ز ړی چاپی نسخی په اخر کی دمو لوی په نامه یادشوی دي او دغه نسخه او س په پښتو ټو لنه کښی خو ندی ده.

۶ په یو بل لوی کتاب کښی داخو ند کر یمداد الف نامی شار حان مو لانا عبدالله قصو ری او حاجی عبدالله کو هاټی دیو ه سړی نو مو نه بلل شوی دی خو خبر ه داده چه دغه دو اړه جلا جلا پو هان دی او دو اړه د کر یمداد په الف نامه باندې په پار سیژ به بیلی بیلی شرح لیکلی دی. له بنه مر غه دغه دو اړه شر حی د پښتو ټو لنی په کتابخانه کښی مو جو دی دی .

مو لانا عبدالله قصو ری په ختیه خمندی دده شرح (شرح کلمات و اقیات) نو میږی چه په (۱۰۸۲ ه) کال یې په د کی کښی لیکلی ده.او دحاجی عبدالله کو هاټی دشرح نو م(مفتا ح الدقایق) دی .

حاجی عبدالله په(۱۰۸۷ ه) کښی و فات شوی دی په دغه کتاب کی داخو ند در و یزه نو م عبدالله شو دل شوی دي.

خو داخبر ه کو م قوی سند نه لری .داخو ند در و یزه دیو ز وی(نو م)عبدالله دی چه دعبدالحلیم

پلار ؤ او دمخز ن په‌هر ه نسخه کي‌دعبدالله ز وی بلل شوی‌دی نو بیا خنگه کیدای شي‌چه پلار او زوی په‌یوه نامه موسوم کړي‌شي.

په‌دی پورته‌په‌دغه کتاب کښی داخوند درو یزه یو نمسی هم د عبدالرحیم او هم درحیم‌داد په‌نومو یادشوی دی.حال دادی چه‌عبدا لرحیم بیل شاعر دی او رحمیدا دبیل چه ددواړو دکلام نمونې په‌مخزن کښی‌راغلي‌دی.

درو یشان په‌کو رنی کښی عبدالواحد اواحداد عبدالقادر اوقادرداد، عبدالکر یم‌او کر یمداد ، پیرمحمد او پیر داد او داسی نو رسره یو بلل شوی‌دی مګر خبره داده چه‌دغه هر یو جلاجلاسړی‌دی احداددشیخ‌عمر زوی دمیاروښان نمسی‌دی او عبدالو احدد عبدالقادر زوی داحدادنمسی‌دی.عبدالقادر داحدداد زوی دی‌او قادر داددعبدالقادرخو ر یی‌او دمحمدزمان زوی‌دی. کر یمداد دجلال‌الدین زوی‌دی او عبدالکر یم دمیر زا انصاری زوی‌دی. دغسی نو ر هم‌دی(۱).

۷- په‌یوه تذکره کي‌داسی راغلي‌دی چه‌بایی میاعلي محمداو علي‌محمد مخلص سره‌یو وی »په دې باره کې نوی باوری معلومات چه‌دحالنامې نه‌لاس ته‌راغلي دی‌دادی چه‌علمي محمد مخلص دحالنامې لیکو ال او دروښان مریددی او میاعلي محمد دپښتو یو بل شاعر دي چه‌داخو ند درو یزه له‌پیروانو څخه‌حسابیږي.

دغه‌شان پکښې دفقیر په‌نامه یوشاعر دکیمیای سعادت ناظم بلل‌شوی‌دی خو خبره‌داسی‌نه‌ده ددغه کتاب ناظم ښکاره وایی :

دا کتاب‌چه‌سی‌تمام کړ مسمی‌سی‌پخپل‌نام کړ .

دده‌نو م‌سعادتخان ؤ‌نو ځکه دفقیر په‌نامه کوم‌شاعر نشته‌دی.دغه‌شان‌پکښې د میفي‌په‌نامه یو پخوانی شاعر راوړل شوی‌دی‌خو داخبره کوم‌پوخ سندنه‌لري‌بلکې‌یوه‌تاریخي‌تیرو تنه ده .

کوم مناجاتو نه چه‌دسیفي‌بلل شوي‌دی هغه دمحمد گل‌فقیر دی دیوه‌مناجات اخري‌بند دادی.

عاصی سپی‌ستادد رباریم له‌گناهو نو تو به‌کاریم .
ستادیدن ته‌امیدواریم زمادې‌لامستا دې ا ن ز ی

بنائي په‌قلمي نسخه کې د(سپی) کلمه(سفی)لیکل شوي وی او بیا به سیفی لوستل‌شوي‌دی

(۱)دحالنامی‌یادداشتو نه :

په هر صورت دسیفي په نامه په پخواني زمانه کې کوم پښتو شاعر نه دی راغلی .

په دې ډول په دغه تذکره کښې د(ذخیرت القراء) د کتاب مؤلف حاجي زبردست کاکړ بلل شوی دی .خو داهم یوه تاریخي اشتباه ده .

ذخیرة القراء دحاجي فیض الله اثر دی نه د سلاز بردست و لیچه دده په اثارو کې ذخیرة القرا نشته دی.

۸- په یو بل کتاب کښې و یل شوي دي چه دعربي صاع ته (پاو ړی) هم و یل کیږی ا و (او ړی) هم و رته و ایی ځینې کسان (پاو ړی) دنقل کوونکی تیروتنه بولی. خو په دی ځاي کې د کلمې دلیک دو دله مخه یو ه اشتباه پېښه شوی دي په پخواني لیک دود کې د ارتباط توری له کلمو سره یو ځای لیکل کیده له دې کبله(پاو ړي) کوم جلا لغت نه دی بلکه (په) یکښې دا رتباط توری دی او (او ړی) دصاع په معنی یوه پښتو کلمه ده دغلته د او ړي په اندازه کې هم ډیر فرق راغلی دی چا د پېښو ر دري نیم سیره بو د لی دی چه د کابل (۳ ۱) پاوه کیږی.چا عراقي او ړی ته رطله . ۷۲ مثقاله =دیرش خو رده ۷ نیم پاوه بو د لی دی

او حجازی او ړی یی ٥ نیم رطله =۸۰۳ مثقاله =شل خو رده=پنځه پاوه بللی دی.

مگر په دغه اندازه کې زیاته غلطی موجوده ده.اصله خبره داده چه عراقي او ړی او حجازی او ړی په اندازه کښې سره فر ق نه لري یو ازی خبره دو مره ده چه عراقي رطلل شل استاره او حجازی دیرش استاره دی هر استار شپږ درهمه دی او هر درهم خلو ر مثقاله او ۳ قیراطه دی .په دی حساب یو رطل (۸۳) مثقاله راځی او ا ړی (٦٧٢) مثقاله او او ه پاوه کیږی چه په حجازی حساب هم یو او ړی دغو مره کیږ .

ددغه کتاب په یو عبارت کښې د(درد) په ځای (سینه) او په بل عبارت کې د(بهیده) په ځای (بهیر) و راچول شوی دی چه دقلمی نسخی له متن سره برابر نه دي.

له دی کبله دځای او محل له مخه (درد) او(بهیده)سم او صحیح دي او(سینه) او (بهیر) ناسم او بی ځا یه دي .

دغه شان د کتاب په اصل متن کښې هم یو ځای غلطی راغلی دی. هغه عبارت داد ی (په شپږ او یا کښې دوه زاری دی) .دفقهی مسئله داده چه په شپږ او یا او شپانو کښې دو ه

بنت لیون ز کوة و ر کول کیږی او بنت لیون ته په پښتو کښی (بو اري) و ایی‌نو ځکه
ښایی چه د(دوه‌زاړی) په‌ځای (دوه بو اری) راوړی‌شی.

په‌بل‌ځای کی (نیز بی) په کشمالی ترجمه شوي‌دی خو دغه معنی ا و ترجمه بی ضرو رته
ده‌و لی چه‌دغلته‌له(نیز بی) نه‌سیلاب سطلب‌دی‌چه‌او به‌یې خړی‌وی خو او دمن‌پرې ر و ادی .

۹ —په‌یوه کتاب گی کی درشیدخان رو ښانی دمړینی تاریخ (۱۰۵۷) لیکل شوی دی او د
دولت دابیت یې‌غلط راوړی دی:

پهٔیو ه‌اه‌یی‌ار و الهٔتنهٔبیل‌شو - پهٔتاریخ دعین‌و نون‌چی‌یې‌سفر ؤ

مگر سم‌او صحیح تاریخ یی(۱۰۵۸) ه‌دی‌او ددغه‌بیت‌دو هم‌مسرع‌په‌دې‌ډول‌ده (په تاریخ
دغین و نون‌چی‌یې‌سفر ؤ چه‌دامسرع‌داېجد‌په‌حساب یو ز ر و اته پنځوس کیږی.

۱۰—دیو بل کتاب په‌سر یزه کی‌ددولت دپلارنوم داد‌الله لیکل شوی‌دی .
خو دحالنامی خطی نسخه معلو سیږی چه‌اصل نوم یی‌داد‌محمد ؤ‌او په (دادو)بانډی‌مشهو ر و . په حالنامه
کی خو ځایه دده نوم د(دادو)په‌شکل راغلی دی .

په‌دغه کتاب کی‌داقصیده (غم دیده‌ز ړه سی‌محز و ن شو - په‌مخلص یارپسی خو ن شو)
دحضرت‌علی کرم‌الله‌و جهه سر ثیه بلل‌شوی‌ده خو داهم یو ه‌لو یه سهوه‌ده .ولی‌چه‌دغه
و یر نه‌دعلی مخلص په‌غم کی و یل‌شوی‌د دچه‌دشاعر مخلص‌یار و -په یو بل ځای کښی‌هم
دغسی تېر وتنه پیښه شوی‌ده.

ددې کتاب په‌اخر کښی‌دوه بو للی دمیرخان نو سی شاعر دي چه یو پخوانی رو ښان
شاعر ؤ. خو ددې‌خبري یادو نه هیڅ‌ځای‌ده کړی او هم دغسی غلی‌په غلی‌پاتی شوي‌ده .

۱۱ په‌ډیر و کتابو نو کښی تر دې چه په‌یو نوی کتاب کښی هم‌دمیارو ښان ساینه‌بی‌بی
شمسو د لو دیانو له کورنی بلل شوی ده. حال‌دادی چه‌او س‌دحالنامی له مخی په پو ره ډول
خرگنده شوي ده‌چه‌بی‌بی‌شمسو دشیخ حسن لو راو دمیا رو ښان‌تر له‌وه. یعنی دمیارو ښان‌له
کو رنی څخه‌وه.

په‌یو بل‌ځای کښی دمیارو ښان عمر (۷۳) کاله ښو دل شوی‌دی .خو داخبره هم‌صحیح
نه‌ښکاری او کوم سندنه‌لری .دمیارو ښان عمر د(۵۳) په‌شاو خوا کښی ا ټکل کیږی . و لی
چه‌له حالنامی او نو رو لیکنو څخه معلو میږی چه‌په‌هندبانډی دبابر دو روستی یرغل په

وخت کی (۹۳۲ھ) دی پنځه کلن ؤ حالنامه داهم وایی چه دی په (۹۸۰)ھ وفات شوی دی نو په دی حساب یی عمرله (۵۳) نه‌نه‌شی زیاتیدای .

دغه شان په یو ځای کښی علی محمد مخلص دارزانی و رور بلل شوی دی.

خو داخبره همسمه نه‌ده او یوه ډیره زره خبره ده. نوی معلومات دادی چه علی محمد مخلص په قام شینواری دابابکرزوی او دحالناسی لیکوال دی او ارزانی په خته خمندخویشلی دی پلار یی برهان نوسیده نو ځکه دواړه سره ورونه نه‌شی کیدای .البته دارزانی یوورور سلاعلی په‌نامه په تذکرو کښی یادشوی دی. دحالناسی لیکونکی علی محمد مخلص ددولت شاعر ملگری ؤ او دواړه په‌هند کی اوسیدل. نو دولت دده په حال‌ښه خبر ؤ او په‌یوه ویرنه کښی یی دمخلص په‌نامه یادکړی دی لکه چه‌دمخه ورته اشاره وشوه. ددی خبری بل لوی دلیل چه‌دحالناسی لیکوال علی محمد مخلص دی:

دده خپل شعر دی چه‌په‌حالنامه کښی راغلی دی:

مخلصا از قول و فعل حاسدان بدگهر   بی غم بی رنج اندر هر زمان اخیکار نیست

پای

بسم‌الله الرحمن الرحیم

پوهاند دوکتور احمد جاوید

قدیمترین آثار چاپ شدهٔ پښتو

چنانکه بر شما بهتر معلوم است صنعت چاپ بشکل امروز نتیجه فکر و ابتکار گوتنبرگ سا ئیسی المانی است که درسال ۱۴۵۳ با اختراع حروف سنگی و سپس فلزی صنعت چاپ را بجهان معرفی کرد. و نخستین کتاب مطبوع جهان انجیل معروف چاپ همان گوتنبرگ است که درسال ۱۴۵۵ میلادی در ۱۲۸۳ صفحه انتشار یافته و دیگر اشعار هومر است که در ۱۴۸۸ منتشر گردیده .

قدیمترین کتابیکه بزبان دري درجهان بطبع رسیده یکی داستان مسیح و دیگري سن پیدرو است که هردو باترجمهٔ لاتین درسال ۱۶۳۹ میلادی مطابق ۱۰۴۹ ه.ق درشهرلیدن بوسیلهٔ مرد فاضلی بنام لودیکو دودیو بچاپ رسیده است .

همین شخص درهمان سال دستور زبان دري را بزبان لاتین بنام عنصر های زبان فارسی بچاپ رساند

درسال ۱۵۴۹ نسخه اي از تورات فارسی بخط عربی بهسه زبان دیگر در استانبول به چاپ رسیده است و قدیمترین کتاب دري چاپ عثمانی فرهنگ شعوري است که درسال

۱۲۵۵ چاپ و منتشر شده است. کتاب گلستان سعدي و پندنامهٔ عطار ا زجملهٔ کتب است که هر دو درسال ۱۲۴۳ درمطبعهٔ بولان مصر بچاپ رسیده‌است.

بهسلسلهٔ چاپ درزمان بارینه درعهد صفویه دراصفهان توسط ارامنه مقیم جلفا چند کتاب بطبع رسیده که در کلیساي آن شهر موجود است. اما صنعت چاپ درایران دردوران ولایت عهدي عباس میرزا فرزند فتح علیشاه قاجار آمده و نخستین چاپخانه درسال ۱۱۸۹ ه بکوشش میرزا زین العابدین در تبریز دایر شده است. ظاهراً نخستین کتاب چاپسنگی ایران تاریخ معجم است که درسال ۱۲۵۹ بچاپ رسیده است تاآنجا که معلوم است اولین چاپخانه در هند براي چاپ کتاب دري درسال ۱۲۰۵ در کلکته دایرگردیده و کتاب انوارسهیلی چاپ بمبئی ۱۲۴۳ (مطابق ۱۸۲۸) ازجملهٔ قدیمترین کتب چاپی در هند بشمار میرود. چاپهاي انگلیسی در هند بیش از ین سابقه دارد. در افغانستان صنعت چاپ باتأسیس مطابع مصطفاوي و شمس النهار درعهد امیر شیر علیخان رواج یافت.

نخستین کتاب چاپ افغانستان رساله موسوم بحجة قویه در ابطال عقاید وهابیه غویه از تألیفات مولانا عبدالرحمن الشهیر بخانملا خان است که حسب الامر امیر شیر علیخان در دوران والی ممالک افغانستان در دارالسلطنت کابل در مطبعه مصطفاوي باهتمام میرزا محمد صادق درسال ۱۲۸۸ ه.ق در ۳۰ صفحه سه صفحه ئی تصحیح اغلاط حیله طبع پوشیده.

نخستین کتابیکه درافغانستان عبارات و مصطلحات پشتو دران بکار رفته کتاب قواعد رساله است که از انگریزي بزبان فارسی و افغانی حسب الامر امیر فرمانرواي ممالک افغانستان و ترکستان امیر شیر علیخان مؤلفه محمد ابراهیم خان اجیتن رساله درمطبعهٔ مصطفاوي در دارالسلطنهٔ کابل باهتمام میرزا محمد صادق خان در ۳۸۳ صفحه با نقشه‌ها بچاپ رسیده است. نخستین کتاب چاپی ترجمهٔ بزبان پشتو درافغانستان رساله قواعد پلتن است که حسب فرمان امیر شیر علیخان از لفظ انگریزي بزبان تهور بنیان افغانی ترجمه یافته و در ۸۰ صفحه منتشر گردیده است. این رساله درحدود ده صفحه وعظ بزبان دري و درضمن مطالبی جالبی دارد درمورد نظر کسانیکه مخالف ملازمت پلتن (پلاتن) و لباس نظام بوده اند. متاسفانه دونسخه که دراختیارنگارنده‌است تاریخ طبع ندارد.

درقسمت آثارچاپ شدهٔ پښتو درخارج افغانستان چنانکه دردیگر مقاله هاي این سیمینار

بیان شده است میتوان کتاب معروف ـگو لدن شتیت سال ۱۷۸۷ چاپ پتر سن سبو رک‌را دانست و بطو ر مسلم پس از ان منتخبات دو ر ن منتشرهٔ سال ۱۸۴۷ رامیتوان نام بر د و به همین تر تیب مطالب چاپی پشتو در تألیفات دانشمندان د یگري مانند دار مستتر ـپا دري هیوز‌تر وسب‌ـبیلو ـ روارتی دیده میشو د .

نخستین عبارت پشتو که درآثار مؤلفان ایرانی دیده شده همان جمله ایست که احمد شاه بابابه تیمو رشاه فر زند خو د درمشهد گفته صاحب مجمل التواریخ آنرا ضبط کرده است .

قدیمترین کتاب چاپی پشتو در هند غالبا رساله ذخیرة القراء و تجوید افغانی باشد که د ر سال ۱۸۴۷ یعنی ۳۰ ۱سال پیش بفر مایش میان آغه محمد درمطبع اسلامیه پر یس لاهور باهتمام منشی مظفر الدین در ۴۴صفحه منتشر شده‌است.

نخستین تألیف مستقل بز بان پشتو درافغانستان درعهد امیر عبدالرحمن خان بچاپ رسیده است و ان کتابچه مو سوم به سؤال وجواب دولتی و بند و بست سلطنتی است .

مؤلفه ملاغلام جان لقمانی پښتو نو یس که در۶۶ صفحه درروز چهارشنبه ربیع الاول ۱۳۰۳ به چاپ رسیده است. دومین کتاب مستقل تر جمه‌ازدري رساله مو عظه است که در سال ۱۳۱۱در۱۵۶ صفحه بچاپ رسیده است. در کتاب میز که جنگی پلتن چا پ دورهٔ ضیائیه نیز اصطلاحات عسکري به پشتو داده شده‌است که این کتاب بفر مان شهزاده‌حبیب‌الله درسال ۱۳۱۴در ۳۰ ۱صفحه بچاپ رسیده‌است.

در زمان امیر حبیب‌الله خان حسب فر مان معین السلطنة رساله اطاعت او لی الا مر تألیف مو لوي‌عبدالرب از زبان دري‌تو سط صالح محمد تر جمه و باهتمام محمد سرو رخان جر نیل کارخانه جات و بقلم سید محمدایشان در ۲۹صفحه درماه شو ال ۱۳۳۴ درمطبع سنگی ماشین خانه دار السلطنة کابل بچاپ رسید.

بعد از نشرات پشتوي سراج الاخبار که مجموع آن میتو اند یک رساله راتشکیل دهدظاهرا نخستین کتاب درسی‌پشتو رساله یوازنی پشتو (خاص افغانی) است که د رمطبع و زارت جلیلهٔ معارف در۵۲ ۱صفحه درسال ۱۳۰۱ بچاپ رسیده است و د ر پشت جلد چنین نو شته شده است : «این نخستین نمو نه کامل بو دن زبان افغانی است که از اثر تر بیهٔ اعلیحضرت

زي امير امان الله خان از سعر که دپښتو برای مکتبهای عمومی افغانی به امضاء و زارت جليلهٔ معارف بر آمده است.» مهتمم این کتاب قاضی گل احمد و کاتبان میر زامحمد امین سر کاتب سرکه دپښتو است - دیگر ازسلسلهٔ تألیفات سر که د پښتو پښوونه (صرف ونحو افغانی)است که در ۴۴ صفحه بچاپ رسیده‌است.

کتابهای دیگر بنام لمړی کتاب دپښتو -دویم کتاب تألیف مولوی‌صالح محمد کندهاری سال چاپ ۱۳۳۷ ه.ق و کتاب قاعدهٔ افغانی تألیف قاضی گل احمد مهاجر بشاوری سال چاپ ۱۲۹۹ ازآثار دورهٔ امانیه است.

اینک فهرستی از کتب چاپ شدهٔ قدیم پشتو تاآنجاکه دراختیار بنده بوده و یا بان دسترسی یافته ام‌تقدیم میشود:

۱- دیوان عبدالحمید الافغانی با هتمام الحاج جناب قاضی ابراهیم صاحب و ملا نورالدین خیو اخان صاحب به تصحیح و تنقیح مولوی عبدالله صاحب و مولوی عبد الرحمن پشاروی بقلم آقاجان ربیع‌الاول ۱۷۸۷ در۳۸۱صفحه چاپ مطبعه حید ری‌واقع بمبئی.

از اعلان پشت جلد معلوم میشود که کتبی‌مانند اسرارالعارفین و منهاج العابدین و رشید البیان و دیوان حمید نیز درهمان سالها به پشتو بچاپ رسیده.

۲- کتاب‌نوی عهد یعنی دخداوند عیسی (مسیح)انجیل پښتو شوي له اصلی‌یونانی ژبی نه چهاپ شوی‌په مطبع کمپنی دستون استن صاحب په بنهر تفردد۱۸۶۳ عیسوی به ۷۷۹ صفحه (نسخه هاي چاپی انجیل سابق ترازین نیز موجوداست.)

۳- زبور دداؤد ترجمه‌ازاصل‌عبرانی برتش اوفارن بایبل سوسایتی مطبع استیفن استن ۱۸۸۲ تعدادصفحه ۲۷۰

۴- زبورچاپ برتش فارن بایبل سوسایتی ترجمهٔ توسطجوکی وسایر بهمکاری ملا حمیدالله مطبع ناپ سال چاپ ۱۸۹۱ تعداد صفحه ۱۷۰

۵- روزنامهٔ ترجمه ازاصل عبرانی به پشتو به مدد قاضی عبدالرحمن و غلام جیلانی کاتب درمطبع برتش فارن بایبل سوساتی لیندن سال چاپ در۱۸۹۵ در۱۶۲

۶- رشیدالبیان مع ترجمه نماز و دیگر رساله هایه ایمای نامدارخان و اهتمام سلطان بخش

داروغه جیل پشاور (منظوم) سال چاپ ۱۲۸۵ تعداد صفحه ۶۳

۷- اسرارالعارفین-تألیف امام غزالی با هتمام جناب قاضی فتح محمد و قاضی عبدالکریم در مطبع فتح الکریم بمبئی سال طبع ۱۳۰۲ تعداد صفحه ۵۶۵

۸- تفسیر بی نظیر ترجمه تفسیر چرخی بفرمایش میان محمد صاحب پشاوری مطبع احمد سال چاپ ۱۳۰۲ق تعداد صحفه ۱۸۰

۹ -کیمیای سعادت و شرح اسماءحسنی به ایمای غلام قادر صاحب ساکن پشاور باهتمام پیاری لعل تألیف حاجی سعید سال تألیف ۱۱۵۱ (منثور و منظوم) چاپ مطبع هندو پرشد دهلی سال چاپ ۱۳۰۶ق تعداد صفحه ۷۲

۱۰- تذکرة الابرار والاشرار تألیف اخوند درویزه ننگرهاری فرمایش مفتی محمود مطبع هند و پریس سال طبع ۱۳۰۹ تعداد صفحه ۲۳۵

۱۱- مخزن الاسلام اخوند درویزه تحفه هند پریس دهلی بفرمایش جهجو سنگه سال چاپ ۱۹۰۳ تعداد صفحه ۱۶۶

۱۲ -فتاوي احمد شاهی تألیف مولوي عبدالله قندهاري سال طبع ۱۳۲۲ ضمیمه در مکنون که اصل به فارسی سرورالمحزون ترجمه نورالعیون تصنیف شاه ولی الله صاحب ابن عبدالرحیم العمري الدهلوي است-سرورالمحزون راشاه ولی الله صاحب بنابر درخواست میرزا بمظهرجان جانان ترجمه کرد اصل کتاب عربی بنام نورالعیون فی تلخیص سرالامین المامون تصنیف علامه ابوالفتح محمد بن محمد مشهور به سیدالناس است.

۱۳ - بهارنوروزي بفرمایش جهجو سنگه از بیاض ملک نوروزخان و اشعار محمد رفیق و ملامقصود و میان اسلام و شعراي دیگر ترتیب یافته با مقام و راگهاي هندي مشتمل بر رباعیات، غزلیات، چاربیته و مستزاد چاپ مطبع منشی نول کشور پریس دهلی سال ۱۳۲۵ ه. ق تعداد صفحه ۱۲۸

۱۴ -دربی بها ضابطه میراث از تقاریر گل محمد تلمیذ لقمان ملا صاحب بفرمایش غلام محیالدین و محمد اسلم مطبع نولکشور لاهور سال طبع ۱۳۲۵ تعداد صفحه ۱۰۷

۱۵ - مخزن التفاسیر تصنیف محمد الیاس صاحب پشاوري به ایماي احمد میرزا ترکمانی

از خاندان نواب بهرام خان سپه سالار وزیر اعظم اکبر پادشاه غازي طبع محمود میرزا خان مطبعه خادم الاسلام دهلی تعداد صفحه ۱٦٥

۱٦ = طب بو علی سینا المسمأ به تحفة العا شقین معه طب حید ري تصنیف عجب خان فرمایش حاجی ملک دین محمد تاجر سال چاپ ۱۳۳٦ مطبعه کر یمی صفحه ۳۳۳

۱۷ = رموز خطک مشتمل بر اشعار فارسی - اردو و افغانی غلام محمد خان متخلص به خطک مطبعه شر یفی پر یس پشا ور تعداد صفحه ٥٦

۱۸ = کتب ذیل نیز از جمله چاپ هاي قدیم بز بان پشتو بشمار میرو د:

جنگ نامه اسامین سال چاپ ۱۲۹۳

= غل اوقاضی سال چاپ ۱۲۹۳

= قصه شهزاده بهرام و گل اندام سال چاپ ۱۲۹۳

= سیف الملوک ۱۲۹٦

- خلاصهٔ کیدانی ۱۲۹۸

= نیر نگ عشق ۱۲۹۹

= مقدمهٔ جذ ري ۱۲۹٥

= نو ر نامه ۱۲۹۸

= شاه و گـــــــدا ۱۲۹۹

معراج نامه ۱۲۹٥

پایان

بسم‌الله الرحمن الرحیم

قیام‌الدین خادم

د پښتو حیاتی فلسفه د متلونو په ملاحظه

دهر قام دلیک ژبه دوه قسمه ادبیات لري : شفاهي ـ او تحر یري . شفاهي ادبیات هغه قسم دي‌چه‌په پښتو ئی ولسی ادبیات بولی.

ولسی ادب:قوم دروایاتو ـ جمالیاتی شعور او سو شل عقلیت نما یندګی کوي . داقسم ادب‌دهر قام دپیدایښت او څیر یدنی سره یو ځاي څیري د قوم سد تمدن او کو لتو ر دقوت په‌اندازه‌د هر قوم ولسی ادب قوي او معقول وي . ولسی اد ب دهر قام د کلا سیک‌او روما نتیک ادبیاتو بیخ، ستنه او تهداءو ګنل کیږي.

وسو یل چه دپښتو ولسی‌ادب ډیر بډاي دي. او معاصر شعرو نه په استفاده کو لولګیا دي. دپښتو دولسی ادب هستنه او زړي دوه لنډیزه دي. یو پلو ئی لنډي ده. چه مسره‌تپه او ټکی‌ئی‌هم بولی.

او بل پلو ئی متل یاستلو نه دي چی دادواړه قسمه ډیر قدامت او لر غو نتوب لري. خو د چاپ دمشکلاتو له کبله افغا نانو پخوانی آثار نه دي ساتلی.

وسوو یل‌چی دادواړه قسمه داولسي ادب مهمه برخه احتوا کوي . خو فرق‌ئی لکه چه دوسره وي‌چه لنډي‌دپښتنو جما لیاتی اجتماعی شعو ر تمثیلوي. او ستلو نه عقلانی او فلسفی

خرابیی.زه‌دلته دلنلیو څخه په همدې‌لنډه ویناتیر یږم اوپه همدې ځای ئې پرېږدم . ځکه چه زما مطلب متلونه‌دي .

دمتل د کلمې اصله معنی ماته نه معلومیږي.خو دعربې د مثل ـ مثال او قریب المثل معنی واضحه ده. زه نشم ویلی‌چه متل بدله مثل نه جوړه‌شوي کلمه وي .

مگر دمثل په معنی سري پو هیږي‌چه داهغه بدیعه حکیمانه جمله وي‌چه دتشبیه ، کنا ئي‌او مثال‌په ډول‌د کلام دتحکیم دپاره‌راوړل کیږي‌لکه دا«چه‌ځي‌ځي ایا زو ته به راځي!» دا دپښتو ر دخلکو متل دي. په ایازو کښې له ډیرپخوا څخه د کابل په سیندیو پول جوړ شوي دي. نو په سیند خوبي‌پوله تیریدل نه کیږي.نو ځکه وائي :

(چه‌ځي‌ځي‌ایازو ته به‌راځي).دمتل معنی یوازي‌او خاص د ایا زو دسیند پول نه دي مدعا هم‌دومره تمثیل دي‌چه کښې گو دره‌او بې پاله‌په سیند سرې گډشي‌نو لاهو به شي .

مدعادادەچه غرخولوي دي‌مگر په سرئي‌لاړلتو ل په کار دي. او بې گو دره مه گله یوه یعنی فعل او عمل وخت او زمان اومساعد چانس غواړي.په‌بې فکري بیړه او بې لاري کا رونه و رانیږي. متل دغسې یو کلام دي.چه دخبر و مالگه هسا ییږي .

متل‌باید . و پېژندل شي

متل هغه عام‌آهنگدار‌ه سو جز کلام دي‌چه په حکمت بناوي . او ډیر جزئیات و رلاندي راځي. په متل کښې عمومیت آهنگ ایجازاو حکیمانه رنگ شرائط دي .

لکه: مه کوه‌په‌چاچه رابه شي‌په تا

یوځان‌شر سوي.بل آام شر سوي

دمشر پل‌د کشر پول

او من سو نور‌خپل مطلب ته رانږدي شو.

دپښتنو عقلیـــــــــــــت

پښتانهٔ خپل قوسی روح‌عقلی مزاج اوملی سجا یأ و ته «پښتنولی» وائی چه سو نور و ربا ندي ځانته اوجلا کتابونه نشر کړي دي.

سو نور دلته دپښتنو په حیاتی فلسفه باندي‌دمتلو نو په سلاحظه گړ یږ و. له کو سو اخلاقي او تهذیبی عناصرو څخه چه ددي‌قوم ختیه جوړه شوی ده هغه همدغه څیز و نه دي‌چه ددوي

په مثلو نو کښې خوله په خوله راغلې دي او ددوي عقليت حسا بيږي . او قرآن حکيم و يلې دي‌چه« وشا و رهم‌في الامر فاذاعزمت فتو کل‌علي‌الله : يعني اول مشو ره وکړه. او چه عزم دي وکړ-او اقدام ته تيارشوي. نو بيادخداي په تو کل په کارلامن پو ري کړه. »
دلته د کار په باب دري سر حلې ښو دلې شوي دي :
او له مشو ره . دو همه عزم دريمه کاراو عمل .
اراده او اقــــــــــــدام

نن‌تهو له دنيا د(کار)ددري حر فيزي کلمې په محو رچو رلې. د کارا و فعا ليت نه مخکښې دعزم او ارادي سر حله ده. او دعزم او ارادي يا اقدام نه مخکښې دصلا او مشو ري مرحله ده . چه پښتانه و رته جرگه و ائي.
جرگه دپښتنو په کو لتو راو تهذيب کښې دومره کلک پوخ او ثابت تاريخي مقام لري چه پښتانه و ائي: (خوک چه جرگه نه مني هغه پښتو ن نه‌دي. چه‌په جرگه پاس نه شي هغه قانو ن نه‌دي./) د جرگې او ديمو کراسي په باب دپښتنو متلو نه دادي :
«پرسې کړه. نو سرسې کړه!»

يعني په دليل او قانو ن سې وو ژنه. داسې نه‌چه‌سې مه وژنه! -همدا مضمو ن په قران حکيم کښې داسې راغلې دي : ليهلک من هلک عن بينته و يحيي من حي عن بينته) يعني (که څوک وژل کيږي‌هم په دليل دي مړشي. او که ژوندي پاتې کيږي هم په دليل دي‌وي) مدعا دو سره ده‌چه پښتانه هيڅکله پرې ته ځان نه و رکوي. که پر شو. نو معنامړشو . «په سلو وهلې ښه دي.نه په يوه پر! »
وگوري پښتانه خو سرله پرې وير يږي او هغه کارته اقدام نه کوي چه قام و رته (پر) ووائي . ځکه چه

«دښار دروازي تړل کيږي. خو دخلکو خولې نه تړل کيږي»

ذو ساهي پښتو ن پره ملامته په ځان‌نه مني. ځکه چه دخلکو خو لو ته لو يږي . او پيغو ر لري. پښتانه تل‌دنرخ (قانو ن)تابع دي: «له ښاره ووځه. له نر خه مه وځه! »
دنرخ او دو دسر اعات او پير وي‌دهر چاسره او دهر چاپه حق کښې ضرو ري ده .

حتی‌دو رو ر په حق کښی هم: «و رو ري به کوو حساب تر منځه!»حق او قانون د وروزو دپاره‌نه ماتیږي:«خبره کوه دخداي دپاره کو تک و هه د و رو ر دپاره ! »
دو رو ر دپاره سر و ر کول کیږي. ځکه داغیرت دي. مگر حق دو رو ر د پاره نشی پامال کیداي!!!
او س به راشو د کار دارادي ، عزم اواقدام کو لوته‌ځینی خلک داسی دي چه‌دارادي ،عزم او اقدام په ځای ستر ددوي. دپښتنو متلونه بەدي باب و ائی :
«په ښو تادي.په بدو تأمل»یعنی چه پو هیږي‌دغه کار ښه دي. نو ډیل پکښی ښه دي-زمو نږ یو شاعر و ائی:
(خو راته وو ایه چه یاریم‌نولاڼار دخه دي؟
دشو نې و لاندي دي‌پەنه او په هوخه پو هیږم؟)
پښتانه په ښو کارونو کښی ځان په خداي‌سپاري‌چه‌له هر چا قوي دي. او تل دحقی‌چاري سل دي :
«تو کل نر دي. اندیښنه ښځه!»یعنی اقدام په کاردي . او تو کل :
«چه درو سی خه به سو سی!»
«له پروت‌زمري گر ځندگید ږ ښه دی!»
«کار اسان دي.پیل ئی گران دي. »
«لامن‌سر د دي. ستر گی نامر دي»
ځکه چه ستر گی کله کار ته سپینیږي! ځینی کسان داسی دي‌چه په تقدیر او نصیب حو اله و ر کوي. و ائی: ښه که نصیب سی ويو به شي. او لاس تر زنی کښینی. پەدي باب پښتانه و ائی: «ته حر کت کوه خداي به بر کت در کړي »
کار او فعالیت
کاردغږ یو یاسغزو هغه ارادی فعالیت دی‌چه فائده و رنه لاس ته راځی. د کار په‌باب پښتانه‌و ائی :
«له‌بیکاره- خداي بیزاره» معنائی داده چه و زگار او بیکار هیڅ قیمت نه لري -ځکه «هر څوک چه‌و زگارشي- یاغل‌شي‌یا بیمارشي»

که په کار لاس تنا کی کیږی نو سر غلړی هم و رنه لاس ته راځی. ځکه چه «دلاس تنا که سر غلار ده» دلته شاعرانه تشبیه مرادنده بو حقیقت ته اشاره ده چه «ګتی د کتو لاندی دي» ګتی و اروه. ځمکه تیاره کړه باره جوړه کړه. او ښاروته و دان! ځکه چه

«اسو نه ئی په سوګتی - سیږ و نه ئی په خوږه لوګتی» که دلاس په تنا کړاو د تندي په خولوئی نه ګټی نو خوک به ستا باغ له ګلانو ډک کړی دا ستا خپل لاس دی چه ګلان زرغونوی:

«خپله لاسه. ګله لاسه »

بل سر ئی او بادار نشته. سر ئی او بادار پخپله ته ئی !

«و ګټه سر ئی پشان - و خوره داغا پشان »

اغائی نشته که شته په کار کښی ده .

«چه په کار شر میږی - هغه کله پو رته کیږی»

نو پا خه

«پیاله کړه تر رو دلاندی او به کړه بهاندی! - »

مه و یریږه او کار کوه: ځکه «دپاچا پاچیی ځی - دمزدو رمز دو ری نه ځی» هغه و ریاده او دا په زحمت!

او« خدای دچا زیار نه ضائع کوی»

پاخه کار و کړه ځکه چه :

«دلته غوائی اخر خاو ند قصاب دی»

کار هر څه چه وی ښه دی ځکه چه «له ا بیکاره بیگار ښه دی.» کار و نه خو ډیر دي مه و ایه چه کار نشته. «د کو ر ګټه - دلاهو ر ګټه» کار یګر هر څوک چه وی دقدر و ړ دي : « چه یو لو رئی تر ملاوی تري مه ئی رغوه» خدای هیچا ته و ریاشی نه و رکوي نه سه وایه: «نه جغ کوم نه سپاره خدای بی را کی په تیاره»

د کار په سر دثبات او استقامت مسئله ده

ثبات او استقامت

که په کار کښی ثبات او استقامت نه وي په کار نتیجه نه سر تیږي. په دی باب کښی پښتو متلونه داسی وایی:

«آس‌لره په لاس‌لره»

یعني خپل آس پخپل لاس کښې ساته سه‌ر پرنه‌چي ستاپه آس‌ بل خوک سپور شي که نو بیا ستاآس نه‌وي«دپاخه استاذ دیگ به‌و روو رو پخیږي» یعني چه کا ردی پیل کړه صبر او استقامت په کاردی:لکه :

«دصبر میوه په‌صبرپخیږي.»چه‌اسباب او علل را غونه‌شي کارنتیجه نه ورکوي.

دعمل نتیجه

هرعمل‌خپله نتیجه‌لري. که‌ښه کړې‌ښه‌به‌گوري که‌بد کړې بدبه‌وینې. دانشته‌چه کار بې نتیجې پاتې‌شي. «چه‌څې کرې- هغه‌به‌ریبې.»

«چه‌بدگرځي- بدپرځي»دبدعادت نتیجه داده‌چي «بدعادت چې‌زوروروشي عقل‌سروشي» ترټولو پخه دحکمت خبره داده چي«خپل عمل- دلاری‌سل»

ملت او وطن

که‌دملت‌او وطن‌سینه‌نه‌وي‌نو خلک به‌په‌ښه شي‌راغونه شي.پښتانه چې چاته ورووانې په‌دې کې‌ملې او وطني دوا ره وروری دواړه راځي.وگوری لاندی متلونه :«بدتر بور په‌بد ځای کښې پکاریږي» «خپل‌وطن په‌هرچا کشمیر دی».

«چه‌نه‌دی‌ویې‌سري- سه‌نغن خوره سه‌غوړی »«خپل ته‌نامه وره پردي‌ته جامه» «خپل خپل‌دی- پردی په‌ډیر وناروخپل دی» «خپل وطنه-گل‌وطنه» «کورودان - دورور ودان»«که کاپرنی- زماځیگرنی) « خدای سې‌دې‌بې‌خپلو کاپرو پرونه کړی'»

«پرخپل‌وطن که‌خان‌وی- پربل‌وطن‌ار یان‌وی»

«لوځې‌د کام‌سپکه‌غوښته - سر ئي‌په‌دریاب کښې‌وچ شو. »

« که‌له‌سو ره‌یو یم - له کامه‌خو یونه‌یم »

«قام‌قام‌ته‌ځي - او به‌خپل‌مقام‌ته‌ځي»

«و رو ردی‌وی- په‌لاهو ردی‌وی»

«یاو ینه‌ژ اړی - یاسینه»

«او به‌په‌ډانگ‌نه‌بیلیږی.»

راستي او صداقت

دېوملت او وطن له‌ چه‌ جامعه او دولت جوړ شي. نو دغه خلکو ته اخلاق او تهذيب په کار دی. په اخلاقو کښې تر ټولو دمخه (راستي او صادقت) راځي. په دې باب د پښتو متلونه وګوری:

«تيار ه په دان خوښوي - رښانيکان!» «چه‌ سم دچاو يل وي - په هرچا به يې منل وي» «راست او سم په‌لو يه‌لار کښې ناست او سه» «سل کاله عبادت - يو ه خبره دحقيقت» «غلېم دی که‌ دسروی له‌خپل منافقه به بهتروی» «نيت سم کړه - لو سرې پر دښمن کړه» .

دځان عزت او ځان باور

داجتماعي اخلاقو په سلسله عزت نفس او اعتماد بنفس چه پښتانه ئې دځان عزت او په ځان باور بولی لوړه مرتبه لری که‌ په‌ يوقام ياملت کښې داخصلت راسخ شي نو په ژوند کښې ډېر لوی کارونه کولی شي:

«ته پخپله دځان قدر وکړه ياځه»

«که‌ دنيا کښې په‌ عزت او سيده غواړې »

دځان عزت دادی چه‌ سړی سپک اود شرم کارنشي کولای. لکه چه‌ وائي:«يو ځان شرموی بل قام!» ستل داخصلت غندلی دی په ځان باور هماغه شي دي چه په اسلامي اخلاقو کښې ور ته (توکل) ويل شوی دی. متوکل انسان لاس تر زني هم نه کښيني. او دزيد او بکر دروازې هم نه ټکوي په خدای توکل او اقدام کوي. و به‌ګورو چه پښتو متلونه په دې باب څه وائي :

«پر دی خو اړه ياپور دی يا پيغور دی» «پښې هلته غځي چه زړه غځي» «پياز دې وي - په نياز دې وي » «چه خبر شي بی اثره - تر ينه پټه خوله بهتره» «ددنيا پيغور دآخرت تر اورکم نه دی» «دريدلي - په چانه دی چليدلي» «دنيا ترسر جار - سر تر ناموس جار» «چه ډيري شي - سر داري شي » «دوروړ خو رسي کی - خو محتاجه مي نه کی» .

«روح مي و اخله - نوم مي مه اخله» «کورمي دی تالاوی. خو بول مي دی بالاوی» « لنډ کلونه او بډ ه ئي پيغو ر ونه » «سړه څه و هلی څه پوری و هلی »«يادخدای قدرت دی - يادسړ و

غیرت » د اپور ته ستلو نه خبری‌ئه‌دی.دچاپه تحت الشعو رچه‌دغسی‌معنو یت‌پر و ت‌وی هغه‌شخص پاله قامه پاله‌څانه شر سیری او هیڅ رذالت او حقارت ته‌تن نه‌و ر کوی!

عقل او سیاست

سره ددی تولو کولتو ری سو ادو او اخلاقو بنیادم ته‌عقل او سیاست هم‌په‌کار دی‌چه د زسان او سکان دسصلحت سر مسم سنجش و کی او قدم و اخلی و به‌گو روچه‌په‌دی باب دپښتنو اجتماعی شعو رڅه‌و ائی :

«بیعقل دو نه‌په‌بل نه کوی لکه‌په‌څان» «بیعقله جمال خو بنوی - هو بنیار کمال» «چه‌په‌تو رمه بی و هلی نشی‌زره ئی‌ده‌بدوه» «چه‌په‌شاتو سری - په‌ز هرو ئی‌سه‌و ژنه» «چه عقل ئی کم وی- په کو رئی غم‌وی»«چه‌نه کار - هلته‌څه کار» .

«خر پر لار که- سمه‌خپله‌چار که» «ژ رنده‌په‌چل گر څی.» «عقل که څو ک سو سی- دو لت کو رلره و ردرو سی »«که‌سر غو اړی- سر مه ڤاشوه» «سلامی کړې - دخپل‌څان بلامی کړی» «وگو ره‌سړی - و رلاندی‌و اچوه کالی»«هر شی‌چه‌غبرگ‌شی‌لنډیږی - خبره‌چه‌غبر گه‌شی‌او ږ دیږی.» «او رله خپلی‌لمنی‌لگیږی»«پر دی‌سپی‌په‌ډ و ډی‌خپل دی».

شتمنی او اقتصاد

شتمنی ا و ا قتصاد ته‌تن خلک ډیر اهمیت و ر کوی .که‌شخص ډیر سال نه لری. خو دو سره لو یه‌خبره‌نه‌ده. سگر که یو سلت غریب وی نو رښتیاده چه خپل حریت آزادی خاو ره او عزت به‌په‌سشکل‌سره‌و ساتلی‌شی.خو که‌مو نږشخصی سال او عالی کو لتو ر په‌تله کښی واچوو. نود کولتور پله‌به‌درنه‌شی. لو ړ انسان‌دڅان حیثیت‌ساتلی‌شی. خو تیمت‌بنیادم په‌دولت نه‌ټمبیږی .

دادی و او ری چه‌پښتانه اود دوی عقلیت څه‌و ائی :

«پر بنډله‌لاری او ری- و ږی‌نه‌او ری»«جار دی‌شم رو پی- چه هم‌سر ئی‌هم‌گډ ی »

«جنگ په‌و سله- ننگ په‌غله» «چه‌ز روی‌ز اری‌دڅه‌ده؟»چه‌ز ر لری- خبر لری» .

سړیتوب

ددی تولو سعیار و نو سره چه‌په‌ذ کر شو و عناو ینو کښی راغلی‌دی . او په ډیر قیمت ارڅی. پښتانه تر دغو علاوه یو بل لو ړ سعیار هم‌لری چه‌هغه د ډیرو خبرو سردی.

دغه لوړ احساس ته پښتانه «سړیتوب» وائي. سړیتوب یو ډیر اعلی شعور دی هر رسیدلی پښتون دا فکر کوي: دغه کار یا عمل چه زه ئې کوم د سړي یا انسان د شان سره وړ دی که نه؟ نو ځکه پښتونولي هم سړیتوب دی. خو بیا هم سړیتوب خپل مقام علیحده ساتلی دی. لاندې متلونه

به تر یوه حده د سړیتوب او د هغه د مقابل سپکوالي او رذالت مفهومونه ترسیم کړي:

«سل دې وسره د سلو سر دې مه سره» دغه د سلو سر هماغه شخص دي چه پښتانه ورته د سړیتوب په قدر قائل وي.

«سرچې د شال لایق وي - له کشمیره ورته راځي» د کشمیر د شال لایق سر هماغه د سړي سر دی.

«که غر لوی دی - په سر ئې لار ده» یعنی مه وارخطا کیږه. سړی همت له لاسه نه ورکوي.

«چه قول ئې خطا وي - په قسم یې څه ویساوي» دا هماغه د سړیتوب له لارې اوښتی خلك دي. چه د هیڅ ویسا او اعتماد وړ نه دي.

«لوی‌سی کړي - لوئي رامه کړي» ځکه چه لوئي غرور او تکبر د سړیتوب له شانه مخالف دی.

«که مشر مشرتوب غواړي - نو کشر هم د دنیا د و د غواړي.» یعنی د مشر مشرتوب خو منلی حق دی. مګر د کشر سره هم نادو دی کول ښه نه دي:

«که هرې ښځې سیرخان ځیږولای - نو سیرخان به څله یادیدلای» یعنی په قومونو او ملتونو کښې سړي لږ پیدا کیږي. د دغو ډیر د رناوي په کار دی. «یادمې ته که - سوړ به مې خدای کړي».

پښتون سړیتوب غواړي. لو د سړو په صف کښې بایدیادشي. سړیتوب د خدای کار دی. او پخپله د انسان په فعالیت اړه لري! —یو بل متل وائي:

«و ګوره سړي د ړ لاندې واچوه کالي» «یاو ینه ژاړي - یاسینه.» «سړي کسه جامه پړی نسه!» «د هر سر د پاسه سر دي!» او د هر سر قدر په خپله اندازه په کار دی: «د چادر و ازه مه وهه په ګوته - ستا به نه وهي په لته.» داهم یو سړیتوب دی «چه یو خوري بل ورته ګوري له آسمانه کاڼي پر رااوري» «چه درانه بارونه وړي خو راك ئې ځوز دی».

پوهاند میرحسین شاه

شلمه پیړۍ او په افغانستان کې د پښتو آثارو

د څېړنې یوه هڅه

شلمه پیړۍ په افغانستان کې له فکري تحول سره یوځای شروع کیږي او د نوې مدنیت اثار هیواد ته راداخلیږي چه البته په دغه فکري تحول کې محمود طرزي او دده همکارانو مهمه برخه درلوده.

محمود د سردار غلام محمدخان طرزي زوی په ۱۳۲۰ هق ۱۹۰۲ ع کال بیرته وطن ته راغی نویې د وخت د امیر (حبیب‌الله) توجه د معارف، مو اصلاتو او صنعت له موجودیت ته راواړوله او د مملکت د سیاسي، اجتماعي او ثقافي انزوا د زیان خواوې یې ورته څرګندې کړې. طرزي هیواد ته له سراجي و روسته د ترجمې دادارې رئیس ټاکل شو.

دوه کاله وروسته په ۱۳۲۲ هـ - ۱۹۰۴ ع کې د حبیبي دارالعلوم او عسکري ښوونځي په غربي روش منځ ته راغلل. نایب‌السلطنه سردار نصرالله خان د پوهنې د چارو د تنظیم واګې په لاس ونیول او کاکا سیداحمد کندهاري د حبیبیې ښوونځي د اداري چارو، قرطاسیې او کتابونو د تهیې ناظم مقرر شو. د حبیبي دارالعلوم مضامین په ابتدا کې له ریاضي جغرافیه بدني روزني انګلیسي، اردو او ترکي څخه عبارت وو، او دغه دارالعلوم د پښتو او دری مختلفو علمي کتابو د تالیف او چاپ مهمه لاره وه.

دحبیبئی دښو نځی لهجوړیدو سرهسم دسید محسن بن‌سیدعبدالرحیم بن‌سیدعبدالحمید قندهاری دمزاراتو کتاب په‌پښتو ژبه دکابل د د ارالسلطني په مطبعه کي چاپ شو دغه کتاب‌یو منظوم اثر دی چې‌دکندهار دپنځلسو تنو ساد اتو، لکه بابا صاحب شاه مسعود او نورو احوال او خوارق یې‌راوړی دی‌دغه کتاب‌په‌دې‌بیت‌پیل کیږی. :

خو نی‌لوی‌پرور دگاریی

چې‌غفاریې هم قهاریې

دکتاب‌او مولف‌قوم په‌های کي‌داسي‌راوړی :

«هذا کتاب مزارات افغانی من‌تالیف وتنظیم اقل‌العباد‌الله‌سیدمحسن قندهاري فی سنه ۱۳۲۲ دستخطمولف‌مذکور.»

دحبیبئی ښونځی دجوړیدو یو کال وروسته دسراج‌الاخبار انجمن په کال کې جوړشو ددغه انجمن په جوړیدو سره هغه فکری‌حرکت چې په خواشروع شوي وو نورهم پسي پیاوړی‌شواوسراج‌الاخبارپه‌حقیقت کي‌دهیوادو الو دسیاسي‌او اجتماعی‌روزني‌وظیفه‌په‌غاړه‌درلوده.

په‌سراج الاخبار کي په‌پښتو او دري ژبو مقالی خپریدی دپښتو او دری له مآخذو د پښتو شاعرانو اولیکوالو احوال بیانیدل، دغی جریدی د۱۳۳۱هق کال دصفری په‌۵او د۱۹۱۲ کال دجنوری په‌۲۳ دپښتو ژبی دقدامت او اصالت په باب دوه مقاله وکښله او دوه کاله وروسته یی په‌۱۳۳۳هق کال دذلقعده‌۱ دجریدی دا خلاقیاتو په‌ستون کی د ژبی د اهمیت په‌باب یوه‌مهمه مقاله ولیکله‌او دپښتو ژبی دملی والی په‌باب توضیحات وړکړه ، سراج الاخبار ددغي ژبی اصلاح او ترقي د معارف دانجمن وظیفه وبلله چه دلته یی کټ‌مټ

راآخلو :به‌فکرعاجزانه خود وظیفه انجمن عالی معارف باید اصلاح و ترقي و تفهیم زبان وطني‌وملي‌افغاني باشداز ارباب‌علم‌و دانش این‌زبان یک گروپ مخصوص تشکیل یافته کتابهای تعلیمیه ضروری و لازمی آموختن آنراتد وین‌و حاضر باید کرد. حتی برای تطبیق دادن کلمات فنی وصناعتی واختراعات جدیده که‌نامهای آن درزبان افغانی غیر معروف است کلمات مناسب ونامهای مناسب به‌زبان افغانی پیدا باید کرد. و هرقدر اصلاح و ترقی که لازم است دران با ب اجرا باید کرد این‌راباید هم بگویم که زبان افغانی مایک زبان باقاعده می‌باشد پهسراج الاخبار کی ددغی مقالی خپرول ډیر موثر واقع شول او دولت

خپل ځنې نشرات په پښتو او دری دواړو ژبو خپاره کړل په ۱۳۳۴ هق کال کی دا طاعت اولی الامر درسالي پښتو ترجمه خپره شوه دغه ترجمه مولوی صالح محمدخان (۱۳۳۹هش) دمولوی عبدالرب قندهاری ددری اطاعت اولی الامر څخه کړی وه .

دغه رساله دمعین السلطنه په امر د کابل دماشین خاني په سنگي مطبعه کي دجرنیل محمدسرور خان په اهتمام دسیدمحمد ایشان په خطچاپ شوه او دا په خپل ذات کی لمړنی اثر دي چه دمعین السلطنه په امر په پښتو خپور شوی وي .

سراج الاخبار دمعاصر و او قدیمه و شاعرانو داشعارو منتخبات خپرول او دپښتو ژبی ارزښت او اهمیت یي توضیح کاوه . د ۶ نشراتی کال په ۲۶ گڼه کی لیکی : « ملت افغانیه افغانستان نشین مانیز چون علی العموم به دوزبان متکلم می باشند ازآن سبب ادبیات ملی هم طبعاً بزبان فارسی و افغانی بایدبود »

دهغه وخت دمعارف انجمن هم لکه څنگه چي سراج الاخبار و لیکل پښتو د خپلو پروگرامونو جزء کړه او دپښتو ژبی تدریس دحبیبئی په ښوونځی کی شروع شو مولوی صالح محمدخان چه په هغه وخت کی دحبیبئی ښوونځی ښوونکی و ، دپښتو ددرسي کتابو جوړولو ته اقدام وکړه او لمړنی کتاب یې دمعارف دانجمن دتصویب نه وروسته د کابل دماشین خانی په مطبعه کي په ۱۳۳۶ - ه ق کال د جمادي الثانی په ۱۲ خپور شو او دملک دین محمد په اهتمام دلاهور په دین محمدی پریس یې چاپ هم وشو .

مولوي دپښتو ژبی د تدریس په رسایلو کی کامل دقت درلود ، لکه څنگه چي ددغه کتاب لومړي خبر یي مولوي عبدالرب ته وسپاره نو موړي مولوي و لیکل :« مطالعه کردم شامل فقرات مفیده و کلمات پسندیده می باشد وباصول وقواعدزبان افغانی قندهاری مطابق و موافق لهجه چاپ نمودن آن برای تعلیم زبان افغانی درمدرسه مبارک حبیبیه ضروری می باشد والله الموفق»

د دغه کتاب د مزایاوو څخه یو هم دادي چي د ژبی د تدریس له معاصرو اصولو سره سم کښل شوي دي کلمات یی ډیر آسان تلفظ کیږی او د تدریس یې سیستم کې ښوونکو ته هدایت لري .

په ۱۳۳۷ ه ق کال کي افغانستان استقلال ترلاسه کړ . ټولو روښنفکرانو دمعارف د امورو په اصلاح او خارجی دنیا ته دافغانستان دپیژندنې او مطبوعاتی ډیر اختیا په لاره کي

دنوي اداري تشکيل سره ملګري شول. په مرکزاو ولاياتو کي زياتي جريدي اومجلې منځ ته راغلې سراج الاخبار د ۱۹۱۹ ع کال په اکتوبر کې دامان افغان په نامه خپور شو. د پښتو ادب د تحقيق او مطالعې چارې چي پخوا پيل شوي وو نوري هم پسې منظمې شوې په کابل کې «پښتو مرکه» د مولوي عبدالواسع قندهاري په رياست منځ ته راغله او دفترته يې د سلطنتي ارګ په شمالي برج کي ځاي ورکړه شو دد غه انجمن اهداف له هغو اهدافو سره ورته والي لري چي پخوا محمود طرزي په سراج الاخبار کي دانجمن معارف لپاره ټاکلي وو، او مو ږ ددې ليکني په پورته برخه کې هغه راوړه دلته په د هغه اعلان څه برخي راوړل شي چي په ۱۳۰۷ ش کال دميزان په ۷ نيټه دپښتو مرکي له خوا خپور شوي دي:

(۱) هر نوم دپارسي چي په پښتو نوم و لري ددي دپاره دي نوموونه د سيوو او دونوا و د وښو دګلو او داروا ونورنامو نه چي ناولده وي يالړا رويدل کيږي و کښل مي د پاره دارو لو (جوړو لو) دپښتو خبرو. هر څه کښلي پاڼي چي په هره ژبه دهرچاڅخه وي پاور ښکاره وي وځاي ته دمرکي دي وړاندې کې، کي په ملګري و مرکي ته ورکوي ښه که نه په خوښه دده بهځني و پيرو دول مي.

(۲) هر سيړه چي پدې مرکه کي پوهه ياژبه لري او ځان دې د رننه باسي خپله خوښتنه دي و کاږي چي پاڼه دملګرى دده په مرکه کي ورکړمي.

(۳) هر يو سړى دهري پښى دپښتانه چي وي، دخپلې ژبې نوموونه چي په تورو پښتو کى نه وي بيل بيل وکاږى او مرکي ته دپښتود ي راواستوى.

نورښښتن تعالي دستګير ع څخه داسې غواړوچي په سيورو کي دلوى بادارخپل پښتون دومره لوړمي چي خپل تللي يويي (دمسلماني) بيرته وګرزوي. هوښښتن دي دغسي وکي»

دپښتو مرکي په وظايفو کى ترټولو مهمه وظيفه په پښتو ژبه د درسي کتابو نقل او د پښتو ژبې داصولو قواعدو ضبط وه نو هماغه وو چي د غه انجمن د پښتو د درسي کتابو نو نشر ته هڅه وکړه دد غه انجمن د خپرو نو څخه هم يوازني پښتو خاص (افغانى) ده چي په ۱۳۰۱ ش کال دقاضي ګل احمد په اهتمام دپوهنى په مطبعه کي خپره شو يده يوازني پښتو دومجزوې لري. لمړ نى جزوه يې عبدالوهاب کاسوى چي دانجمن ژبپوه وو ليکلى او دوهمه

برخه‌یي محمدزمان‌دانجمن‌لمړنی عضو کېنېلی ده. دکتاب عبارت په خالصه‌پښتو دی‌او دغه مطلب ته‌دکتاب په مقدمه کی دامي اشاره شوی‌ده:

«مباحث مهم جزو اول کتاب عبارت است ازحروف‌تهجی پښتو،بیان حروف مخصوص پښتو،اوقات،ایام‌و ماهای‌شمسی و قمري،شمار پښتو ، اعضای جسمانی مردم ناقص و معیوب الااعضاء، لباس‌وغیره‌اشیاءو ظرف‌های خانگی ،اسباب نوشت و خواند، اقسام رنګ ،اوزان‌و سکه‌جات مروجه افغانستان ،میوه‌و اشجار و ګل‌ها، اقسام‌غله، متعلقات زراعت ، اهل‌حرفه، اسلحه‌و آلات،خویش‌و اقارب،اقسام‌طعام‌و متعلقات‌آن . . . . »

دکتاب دوهمه برخه پرځلویښتو درسونو مشتمله ده، په‌دي درسو کی ضروري جملی چی مبتدي ښوونکي و رته ضرورت لري راوړل شوی دي.

دپښتو سر کي له کتابو څخه یل کتاب «پښتو ښووینه» دی‌چی دغه اثر هم دوي برخې لري لومړی برخه یي دصرف او نحوی له ابتدایي قواعد و څخه بحث کوي او په دوهمه برخه کي یي ترکیبی اوو نومی مصادر په سر دفډول را وړل شوي دي او و روسته له‌هغه د تعریفاتو جداول دشاګردانو دزده کړي لپاره راغلی دي .

دغه رساله د۱۳۳۳ ه ق کال دصفري په‌میاشت کی دمعارف په‌مطبعه کي خپره شوی‌ده .

د سراج الا خبار په‌سرمقا لو او نورو هغو کتبو او رسایلو کي چی دغه مهال خپاره شوي دپښتو ژبی ملیت او رسمیت سوال تل مطرح‌وو او دغه موضوع دخپلوا کـی دګټلو و روسته دمرحوم‌امان الله‌په‌وخت کی ډیره پرمخ ولاړه او دغه وخت پښتو دهیواد رسمي اوملی ژبه وه‌په دولتی لوایحو،نظامنامو او مقرراتو کي هم ددغومتونو اصلی ژبه پښتو وه‌او په‌دری‌نسخو کی دامي لیکل شوي چي دغه نقل له‌اصله‌سره‌د(پښتو)مطابق دي .

مرحوم امان‌الله‌د ۱۳۰۳ کال دصفري دمیاشت قندهارته سفروکړ ا و هلته یي دژبی او تدریس اختلاف موضوع ولیدله ددي موضوع په‌باب دوي په‌خپله سفر نامه کي‌دامي‌لیکلای دي :

« فقط چیزیکه سبب تکلیف طلبه قندهارگفته می شود، همانامخالفت زبان است. اول اینکه چون تمام کتب درسیه آنها بفارسی تالیف و تدوین شده است زبان فارسی تعلیم میگیرند.

و باز ترجمهانرا بزبان افغانی سیاسوزند بااین مشکلات هم ماشاءالله طلبه قند هاری به بسیار خوبی نه‌تنها درس‌های فارسی خودرا امتحان دادند بلکه ترجمه و حاصل مطلب آنرا بزبان افغانی‌نیزبه‌بسیار درستی‌وخوبی بمن شنوانیدند . . . . علاوتاً چون بعضی پارچه های اخبار راکه درجیب داشتم بدانها دادم . هرواحدا آنها قرا رتسوید مانند داوطی همه عبارات اخبار رامي خواندند، و هم ترجمه آنراچنانچه شایدمثل بلبل بیان میکردند . . . . .بایدوزارت معارف در موضوع این مخالفت زبان ومشکلا تیکه ازآن برای طلبه نوجوان عاید است درمجلس خویش فکر کند و یک صورت خوبی رادرین‌موردبسنجدتادراتیه درس های طلبه که زبان شان افغانی است نیز به زبان افغانی داده شود و کتب لازمه آنها نیز تایک درجه افغانی باشد، تاازاین رهگذربرای شان تسهیلات فرا هم آمده بیشتر در اخذ تعلیم دلچسپی پیدا کنند.»

په‌پای کي په‌لنډه توگه ویلای شوچی دشلمی پیړي په‌پیل کی پښتو دافغانستان ملی او رسمی ژبه پیژندل شوي وه او تدریس یی دشوونځیو په‌پروگرامونو کي‌شامل وو او دغه کاردپاره درسی کتابونه ولیکل شول‌او دغه موضوع دخپلوا کی ترکتلو وروسته نوره‌هم پسی تائیده شو. دپښتو ژبی دپرمختیا او په دغه خصوص کي د تحقیق او څیړنی لپاره پښتومرکه جوړه شوه ددرسي کتبو تالیف او تدوین دوام درلود او ددرسي کتابو نو دتالیف او ترجمی پروگرام تل مطرح وو .

حبیب الله رفیع

د پښتو د چاپي آثارو

مجموعي او موضوعي فهرستونه

ما غوښتل چې د پښتو د کتابونو د (Bibliography) ترتیب کړم، او په کار مې لاس پورې کړ، خو ددې کار د تر سره کولو په لار کې گام په گام له ستونزو سره مخامخ شوم، یوه لویه ستونزه دا وه چې داسې یو کتابتون نه وو چې د پښتو آثار دې یو ځای پکې خوندي وي او هم په رسمي کتابتونو کې د پښتو پانگه بېخي لږه وه نو ځکه اړ وم چې د هیواد هرې هغې سیمې ته چې هلته به د پښتو کتابونو څرک لگېده ولاړ شم او کور په کور وگرځم، په دې برخه کې ډېرو محترمانو زما غوښتنه په ورین تندي ومنله او ډېر داسې کسان هم وو چې د کتابونو په رابښودلو کې به یې اني بانې کولې او په ورین تندي به یې ځواب راکاوه.

خیر په هر صورت، ما خپلې هڅې ته دوام ورکړ او له هغو ټولو محترمانو څخه د زړه له کومې مننه کوم چې د پښتو ددې خدمت په لاره کې یې مرسته راسره کړې ده.

کتابگوټی مې تیار کړ ای شو او څه ورشو خو نیمگړی حتماً دی او باید هم نیمگړی وي ځکه

چې داسې دروند کار دیوه تن کار نه دی او هغه هم زما غوندې ناتوان . (*).

دپښتو دپر داسې کتابونه شته چې په هېواد کې یې نه په رسمي او نه په ځانی کتابتو نونو کې څر ك لګېږي نو ځکه زما لاس نه و ررسېده او هم داسې کتابونه شته چې دلته وو خو زما لاس ته نه رارسېدل یا په بل عبارت زما لاس نه شو وررسېدلی او هم ښایي ځیني کتابونه دیادداشتو نو دکلو وړی له مخې رانه او ښتي او سهو آیې نوم رانه پاتې شوی وي.

په دې توګه ما وکړای شول چې په دې کتابښود کې دپښتو د(۱۵۵۸)تو کو کتابو نو نومونه او ځانګړنې(خصوصیات)و کارم خو بیاهم لکه مخکې مې چې وویل دادپښتو تول چاپي کتابو نو نه دي او زه فکر کوم چې ښایي ایله بیله سې په سلو کې اتیا اسمت کړي وي ، زما ددې اټکل له مخې دپښتو دچاپي آثارو شمېره تر دوو زروتو کو اوړي،په دې شمېره کې سې سکر رچاپونه، دپښتو بیلابیل درسی کتابونه ، پښتو قانونونه، اصو لنامې، لایحې، اعلامیې، ابلاغیې، او پا مفلیتو نه نه دي نیولي او هغه زما له نظره دکتاب دیوه بېل تو ك کار دی چې دیاد داشتو نو په راغونه ولو یې بوخت یم .

سادې کتاب تر څنګه دخبرن غونډې له پاره وظیفه درلو ده چې دپښتو دچاپي آثارو مجموعي او سو ضو عی شمېر څېړ نه وړاندې کړم، داشمېر څېړنه هم له همدې کتابښو دنه رااېستل کېدله نو ځکه زه کوم ځانګړی« کاغذ»نه لرم چې په مختر سو پو هانو و وښل شي، البته هغه محترسان چې داشمېر څېړنه یې په کاروي او یاداستفادې وړو بالله شي کولای شي چې له ځانه سره یې یاد داښت کړي .

زما داشمېر څېړنه هم دهمدې نیمګړی کتابښود په بنسټ ولاړه ده خو څر نګه چې له کتاب ښو دنه پاتې کتابونه هم هماغه ول دي نو ښایي فیصدی یې دتطبیق وړوي .

سالو سړی څېله دامجمو عی شمېره یعنی (۱۵۵۸) کتابونه په دریو بر خو وو پشل :

۱ - نثر.

۲ - نظم .

(*)مطلب «پښتو کتابښود»نو سي کتاب دی چې دبیهقی کتاب خپر و لو له خوا خپور شوی چې کچه یې۱۶×۲۲سانتی متره ده او(۲۷۵)مخونه لري.

۳- نظم او نثر سره ګډه.

چې فیصدي یې په دې ډول تر لاسه شوه (وګورئ: لومړی ګراف).

تر دې و روسته بې لومړی د نثر کتابو نه د موضوع او جوړښت له مخې په لاندې ډول وو یشل:

۱- فني نثر و نه لکه: ناولونه، ډرامې، لنډې کیسې، سفر نامې، ټوکې ټکالې (طنز) ادبي توتې او نور.

۲- معلوماتي آثار.

۳- دیني کتابونه.

۴- اجتماعي، سیاسي او فلسفي کتابونه

۵- ژبني څیړنې، قاموسونه او ګرامرونه.

۶- تاکرې، خبرې او سیرتونه.

۷- تاریخي کتابونه.

۸- ادبي څیړنې.

۹- فولکلوري متنونه

۱۰- راز-راز لکه: طب، اقتصاد، ساینس او نور.

چې د فیصدۍ شمېره یې په دې ډول لاس ته راغله (وګورئ: دوهم ګراف).

په بله پوړۍ کې مې منظوم آثار د موضوع، جوړښت او دوړې له مخې په لاندې ډول وو یشل

۱- فولکلوري منظومې کیسې.

۲- د معاصرو شاعرانو د شعر مجموعې.

۳- او لسي سندرې او داولسي شاعرانو د شعر مجموعې.

۴- دیني نظمونه چې دیني لارښوونې لري.

۵- د پخوانو شاعرانو دیوانونه او جونګونه.

۶- ژباړل شوي شعرونه.

۷- متفرق منظوم کتابونه لکه د ساینس او تاریخ په باب او یا د ماشومانو دپاره.

چې شمېره یې په دې ډول لاس ته راغله او وګورئ: درېیم ګراف).

موږ که یو ځل دې شمېر څېړنې ته په انتقادي نظر وګورو، وینو چې هم د نظم او هم د نثر په برخه کې هغه کتابونه چې د ننني ارتیاوو له مخې زموږ دردونه دوا کړي، شمېره یې ډېره لږه ده او موږ دې ته متوجه کوي چې د پښتو کتابونو د خپرېدنګ په برخه کې یو اساسي فکر وشي او داسې کتابونه خپاره کړو چې واقعاً زموږ ټولنې ته ګټه ورسوي او زموږ ژبه په علمي توګه بډایه او شتمنه کړي څو د دې علمي بډاینې له مخې له یوې خوا هر څوک د دې ژبې زده کړې ته زړه ښه کړي او له بلې خوا زموږ خلک له نړیوالو علمي پانګو سره په خپله ژبه آشنا کړي.

په ډېره مننه

لومړی ګراف

عمومي وېش

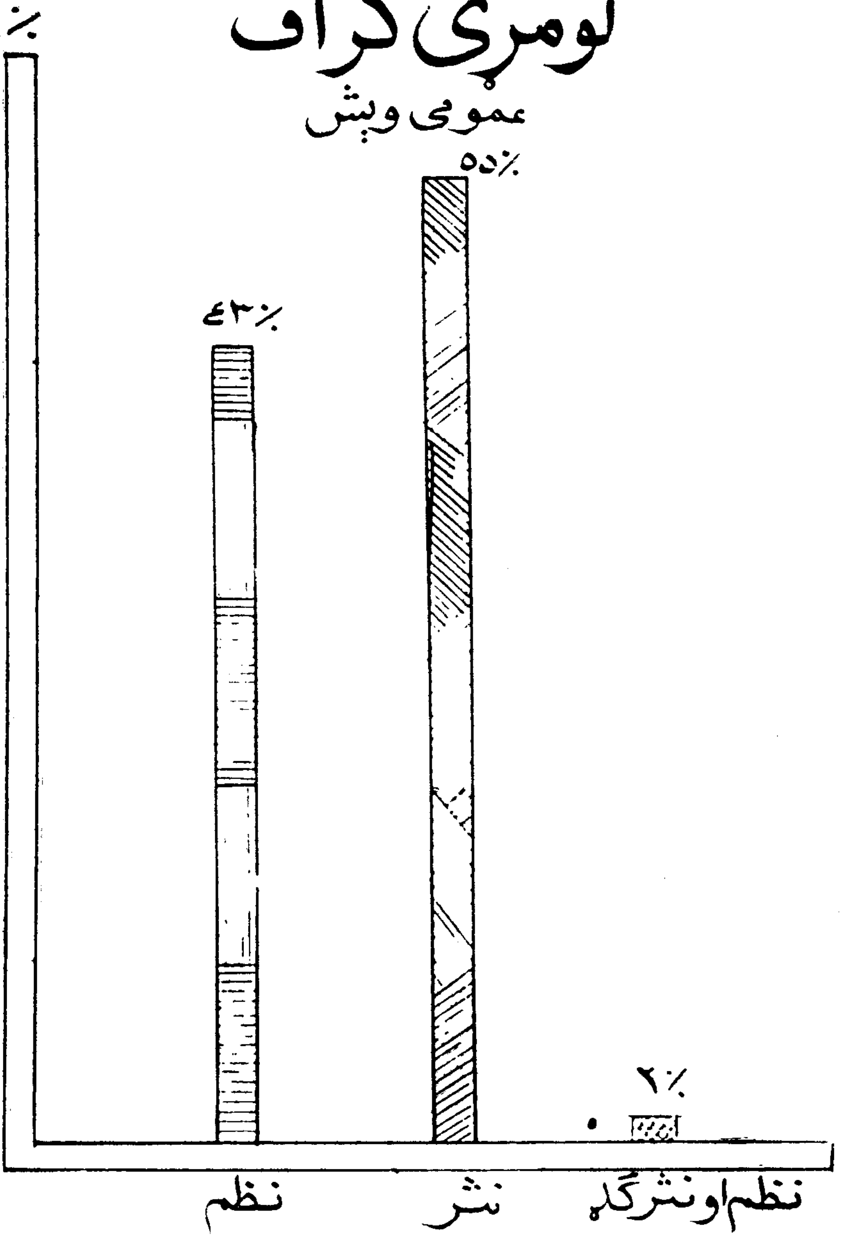

دوهم گراف

منثور آثار

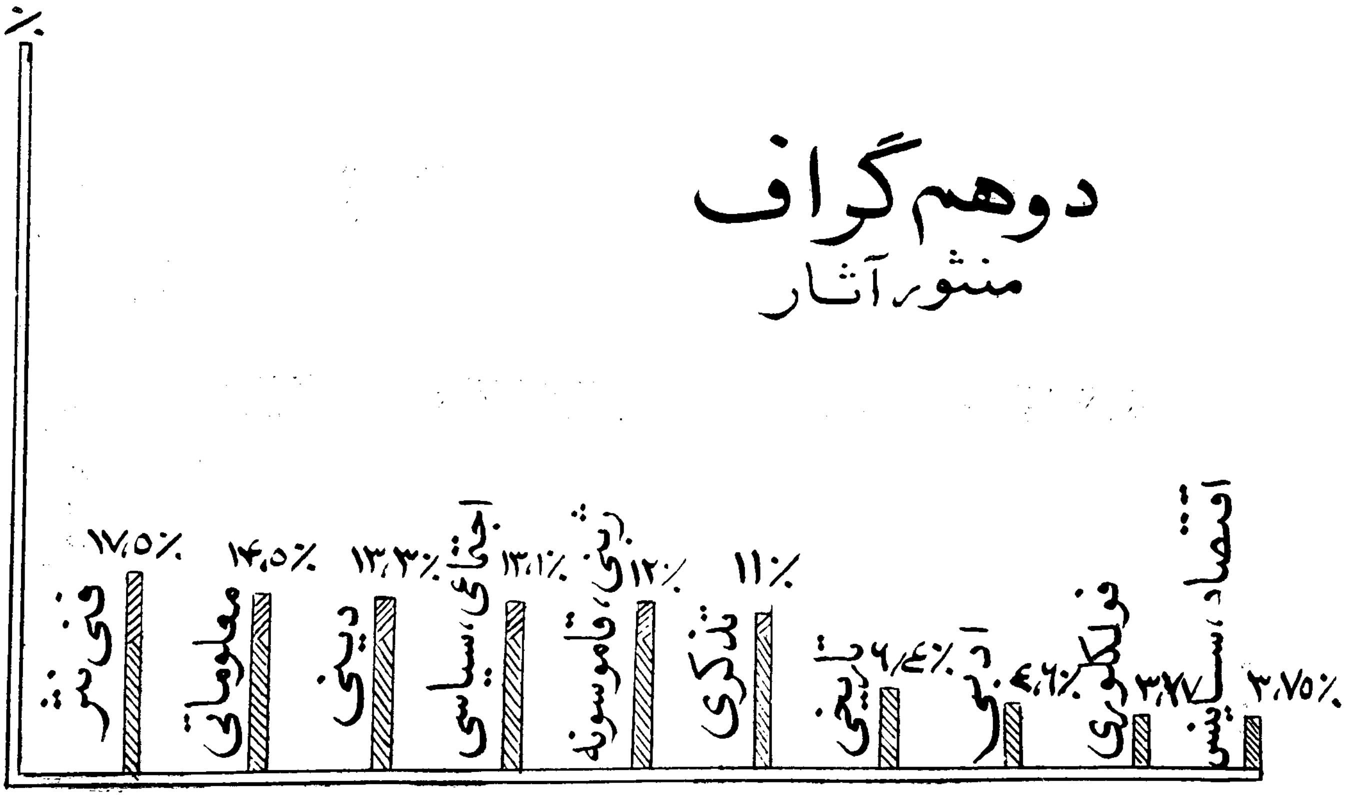

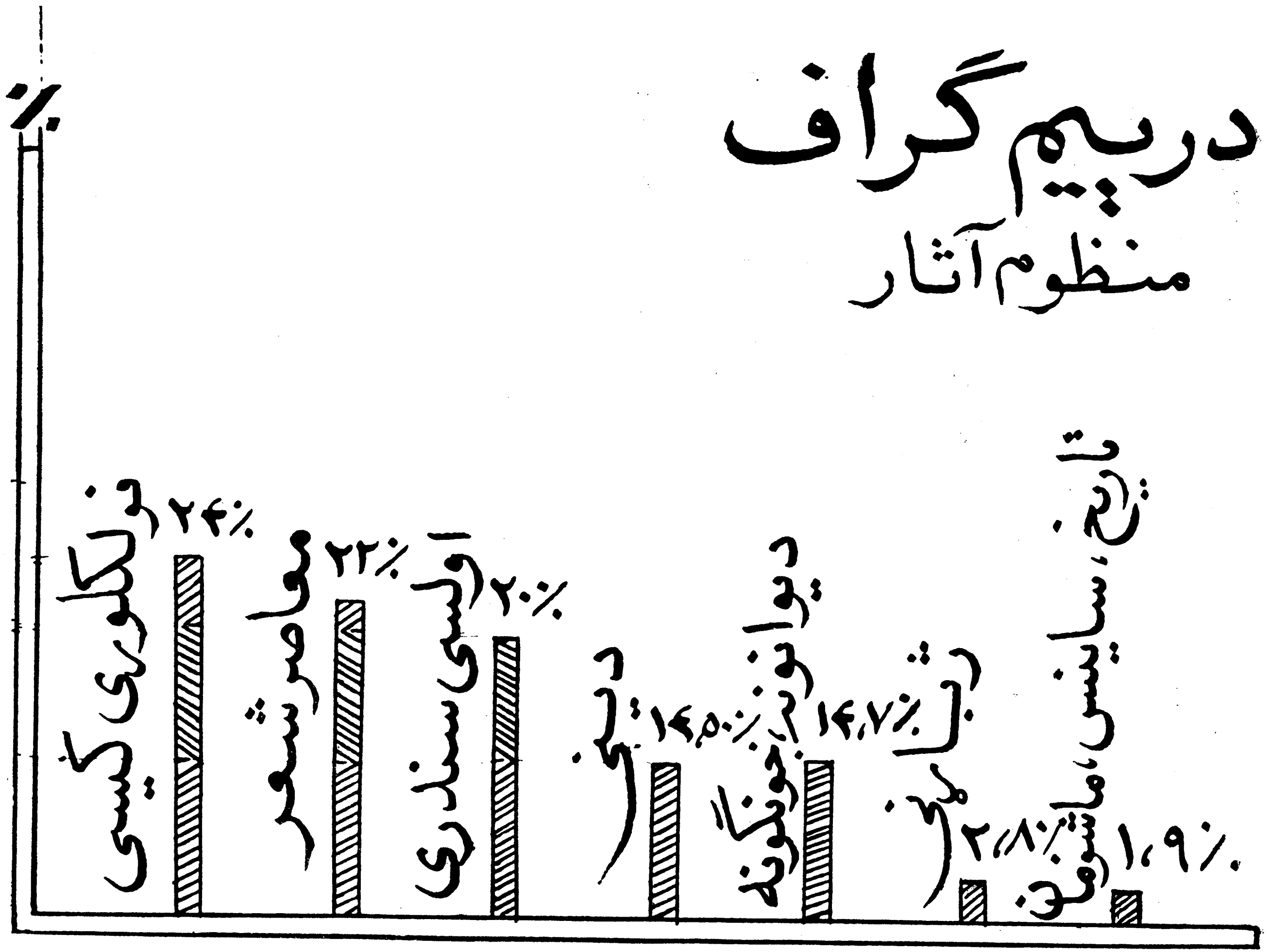

دریم گراف
منظوم آثار
٪
۲۴٪
۲۲٪
۲۰٪
۱۴٫۵۰٪
۱۴٫۷٪
۲٫۸۰٪
۱٫۹٪

ډاکټر عبدالرازق پالوال

د پښتو لهجې او ژبې جوړېدنه

پېلموستی:

پر پښتو ژبه او لهجو باندې ډېرې لیکنې او څېړنې شوې دي چه د موضوع له مخې د قدر وړ دي. مګر دا چې له لیکوالو سره ئې لازمې وسایل نه وو مواد لې اختصاصي او محدود وو او د ژبپوهنې له مربوطو لارو لیکو (میتودو - Methods) څخه ئې کار نه دی پکښې اخستی زموږ سا دی — معنوي او نور محیطي شرایط ئې مسؤول دي. نه لیکوالان ولې دا چې بېله اسناد او شواهدو څخه ئې ځینې عندي قضاوتونه کړي او متضاد حکمونه ئې لیکلي دي مسئولیت یې هرومرو د لیکوالو او هم د څېړونکو دی.

په دې اوس کې زه کوښښ کوم چې له دغې جنجالي موضوع څخه په خاص ډول سر ځان و ژغورم ځکه چې زما سره هم پوره ضروري مواد نشته چه بشپړه مستنده او علمي لیکنه پرې وکړم.

پر پښتو لهجو باندې په خاص ډول سره زما د نه لیکنې یو علت دا دی چې د سویټزرلنډ (سویس) د آریایي ژبو مطالعاتو مؤسس د کابل پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی د ژبپوهنې مؤسسې له غړو څخه د استفادې په وسیله سره د افغانستان د آریایي ژبو او لهجو یوه نسبتاً مناسبه اندازه، مګر غیر کافي مواد له ۱۳۴۱ ش کال څخه بیا تر ۱۳۵۱ ش کال پورې راټول کړي دي دغه مواد د سره اوستند ولیکنو له پاره غیر کافي

ځکه بولم چې بو خو دژبپوهنې مؤسسې غړي د دغې وظیفې د صحیحې بشپړونې له پاره پوره
نه وه تربیه سوي. دوهم ـ دوی په لازمه سوادو او وسایلو مجهز نه وه. دریم ـ هغه د پوښتنو
کتاب (Questionery) چه د مؤسسې غړو کار ځنې اخستی د ایران له پاره ترتیب سوی ؤ
نه د افغانستان له پاره. څلورم ـ که څه هم دغه د افغاني ژبو د اطلس پروژه د یونسکو له خوا
څخه حمایه کیدله مګر بیا هم د مؤسسې دغړو له پاره د کار او سیدنې او حمل و نقل مصارف
او نور تسهیلات برابر سوي نه وه ځکه نو په نامساعد و شرایطو کې د صحیحو او مستندو
کارو غوښتنه یوه غلطه توقع ده.

ځکه چې دادبیاتو او بشري علومو پوهنځی دژبپوهنې مؤسسې خپله برخه کاروونه،
سره له موجوده مشکلاتو او نواقصو، پنځه کاله پخوا لا بشپړ کړي دي او ټول اومه
موادئې د سویس د آریایي ژبو مطالعاتو مؤسسې ته ورسپارلي دي، نو موږ او مو د دوی د
کارو نتایجو ته په انتظار ناست یو. ما دغو دوو مؤسسو ترمنځ قرارداد ندی لوستی،
نو ځکه نه پوهیږم چې دوی ئې کوم شرایط پر ځای کړي دي. آیا دوی تعهد کړي دی چې د افغانستان
دژبو اطلس باید کله بشپړ او خپور کې؟ هر کله که دغه اثر منځ ته راغلی، نو د پښتو
څیړنو بین المللی مرکز، پښتو ټولنه، دادبیاتو او بشري علومو پوهنځی د پښتو څانګه
او هم دژبپوهنې مؤسسې دا وظیفه لري چې په دقت او غور سره دهغو موادو څخه نتیجې
واخلي سره یا کره لیکنې پر وکي له هیڅو څخه ئې برخمند سي او نیمګړتیاوې ئې ور بشپړې کې
هغه وخت که زما له توانه څه پوره وه، زه به هم یو دغسې کار وکم. «اوس به تر اوبو د سخه
ګا ولي نه کایم».

په دې لیکنه کې زه دلهجو او ژبو د تحولاتو پر عمومي عواملو او تأثیراتو باندې رغیږم
په ځینو برخو کې مجبور سوي یم چې د معینو اصولو او مثالونو یادونه وکم.
نو یره توجه په ژبو او لهجو کې دلغاتو و دخل او تغییر ته سوی ده.

دلهجې او ژبې د جوړښت عوامل:

ژبه د سیمبولو نو یو پیچلی سیستم دی. هر سیمبول دوی خواوې لري چې
یوه يې مادي او بله يې معنوي ده لکه نور ټول مادي او معنوي موجودات دژبې سیمبولونه

۳- په ځینو ښارو کې چې نن په سلو کې پنځوس کسه پښتانه اوسیږي مګر د دغو پښتنو لپاره یو ولیسه لا څه حتی یو ابتدائي مکتب لا هم په پښتو ژبه نشته لومړي خو د دوی پلار نیکه له خپله پښتني محیطه څخه رابېل سوي دي او د وهم یې اولادونه کورت په بېله ژبه او بل ځای کې روزل کیږي چې د دغه کار نوله خپلې ژبې سره د ویونکو پره دیوالي یابیګانګي (Alienation) وانتهائي درجې ته رسوي.

۴- په تېرو دوو سوو کالو کې یو څه پښتو علمي او ادبي آثار خپاره سوي دي. مګر دغه په هیڅ توګه کفایت نه کوي چې د دوی جامعي علمي ضرورتونه دي و رپښېړ کړای سي. ځکه نو موږ مجبور یو چې د نورو ژبو له آثارو څخه استفاده وکو. له دغې لارې په غیر شعوري ډول سره د هغو ژبو د اصطلاحاتو ساختمان او سبک تر اغیز و لاندې راځو. دغه تأثیرات هغه زمان شدت پیدا کوي چې خارجي مطبوعات راډیو، او سینما یې فلمونه هم پر ټولنه باندې راایله وي. دغه وسایل نو د جامعي په ژبه او کلتور کې هرج ومرج جوړوي.

۵- اجتماعي قومي او نژادي مناسبات دیني او اقتصادي طبقات خپل مخصوص اصطلاحات او لفظي ادا وي لري. خصوصاً که د غه اجتماعي طبقي له نورو سره بوطه ټولنو سره په تماس کې وي د دوی ژبه شاید دو نه تحول و موسي چې و ځانته بېلې لهجې جوړې کې.

پورتنیو او هم نورو داسو عواملو په دنیا کې پر هرې ژبې باندې خپلې اغیزې ښیندلې دي او هم ئې ښندي. البته ځینې علل به یې په یوه زمانه کې مؤثر وه او ځینې په بله کې. ځینې ژبې چې پخوا د نورو تر تأثیر لاندې وې، اوس به نورې ژبې د دوی تر تأثیر لاندې وي. د مثال په توګه: یو وخت انګلیسي، جرمني، روسي، فرانسوي او نورې اروپائي ژبې د یونانی او لاتیني ژبو تر تأثیر لاندې وې، مګر نن د دوی بقایا او هم ډېرې نورې ژبې د لوسړنیو تراغیزي لاندې دي.

د خپلې ژبې پر دې کیدنه:

د پورته یادو سوو عواملو او د دوی د اغیزو په مقابل کې د هر ملت حساسو ځوانانو عکس العملونه ښکاره کړي دي. د دوی له توانه سره سم لومړني عکس العمل له خارجي عناصرو څخه د ژبې تصفیه د دغه کار دوی ډلې لیکوال کوي: یو هغه ډله ده چې دوی په خپله ژبه

او هم د دوی ترمنځ روابط له محیطي شرایطو سره سم تغییر او تحول مومي. دغه عوامل چه ژبې ته له خپلو تحولاتو سره سم تغییر ورکوي له سیاسي، اقتصادي، تکنالوجیکي (صنعتي) علمي، اجتماعي، دیني او نورو څخه عبارت دي د یوې جامعې د دغو اړخونو د تحول په دوران کې زاړه اصطلاحات لکه زاړه آلات او اسباب چې نور د استفادې وړ نه وي، سوکه سوکه له منځه ځي او پر ځای پاندې ئې له نوو اړتیاوو سره سم نوې لغات او اصطلاحات ومنځ ته راځي زما د دغه او سني بحث موضوع هم داده خو چه مختصر ډول سره وښوو م چې نوې کلمات څنګه ومنځ ته راغلي دي، څنګه راځي، او څنګه باید راسي.

۱- کله چه په تاریخي او سیاسي لحاظ یوه یاڅو ټولنې په بېلو بېلو جیوګرافیاوي محیطو کې د حاکمه طبقې د ژبې تر تاثیر لاندې راسي د وی د ږغ، لغت او صرفي او نحوي جوړښت په برخو کې یوه پر بلې پاندې اغیزې ښندي. د دوی له ګډیدو څخه په لومړۍ مرحله کې یوه نوې لهجه پیداکیږي و روروسته بیا د زماني پېر یدو سره، کله چه دواړې ژبې له خپلو مناپعو یاعمده سورنیو ژبو سره تماس و نه ساتلای سي د وی یوه نوې ژبه تشکیلوي البته د دوی د تأثیر اتو فیصدي به په طبقاتي لحاظ او هم د وظایفو او موضوعاتو له پلوه ډیره متحوله وي.

۲- کله چیری په یوه جیوګرافیاوي محیط کې په سل کې ۹۹ فیصده کسان په یوه ژبه او لهجه وږغیږي، مګر د منطقې رسمیت او کتابت په سل کې د یوه سړي په لاس کې او د هغه اقلیت په ژبه وي، دغه اقلیت به د اکثریت په ژبه کې بارز تغییر راولي. د دغه امر یو ښه مثال جیوګرافیاوي نومونه دي لکه په کندهار کې چې سپیسار = سفیدحصار، سپیروان = سفیدروان، اشوکه = عاشقه، کاریز = قنات او نور.

په نورستان کې: پېګل = نیلاو، شیرودسی = شهداء، بده‌وان = احمددیوانه بابا، پړوستم = پل رستم، دیو اګرام = ډیوه . . .

په ننجان کې: شار = شهران، سپز مینه = شاه‌پیری، تیلي = سیانده او نور ټول داسي.

دغه بې وګړو په ژبه کې او هم په معتبرو تاریخي آثارو کې د روزګان ولایت مرکز نوم (تیری Tiray) دی مګر څخه چې ولې ئې کاتبان صاحبان او نور صاحبان (تیرین کوټ) کاږي دغه راز هم کندهار، قندهار، بست = لشکرګاه او نور. کنړ = کنر هایا کنړونه.

دڅېړونکو او ليکوالو دنده ده چې ددې معضلاتو په وړاندې له ټولو څخه مخکې د ژبې په شاو خوا کې کار وکړي. د انتقالي ټولنې په بهير کې له تيرو څخه راپاتې فرهنګ ټول ځيني اړخونه ئي هم نوي او ځيني ئي زاړه دي. عقلي او استدلالي فکر، اصطلاحات او نوې اقتصادي اصطلاحات هم وجود لري. ژبه ئي په دغه ډول سره نه شي چې بيرته يې دغې په مخه بوزي. ځکه دغه کار لکه دخپلې ژبې په صرفي او اشتقاقي اصولو پوهېږي. په دې برخه کې دوی دژبې له محققينو څخه هم مرسته نشي غوښتلای. ځکه چې هغوي په دې پوهاوينو او موضوعاتو نه پوهېږي.

دوهمه ډله هغه ليکوال دي چې دژبې مطالعه او څيړنه ددوي وظيفه ده. دغه ډله هم دا هڅه کوي چې په ژبه کې خارجي اصطلاحات له منځه يوسي او پر ځای ئې نور د خپلې ژبې نوي ترکيبي ـ يا نامأنوس اصطلاحات ترويج کړي. دغه کار که دژبې له اصولو او قواعدو سره سم په علمي اساس او ساده ډول سره وشي يا دژبې د صرفو او اشتقاق قوانين په منظم ډول سره بيان کړه سي دنورو علوم محققينو ته به يې هم مرسته رسولې وي. دغه کار بايد په سره سينه وسي او په ضروري موارد و کې بايد داستفادي وړ وګرځي. دژبې له پاره خدمت بايد اساسي او مؤثر وي. مثبته نتيجه هغه وخت ځني اخستله کيدای سي چې علتونه له منځه يو وړل سي نه معلولونه.

څنګه چې دژبې دمسخ کيدو عوامل هر څوک له منځه وړاي نه سي، خو دلغا تو جوړونه او ليکنه تقريباً هر وګړي کولای سي. دژبې افراطي، احساساتي، او غير علمي تصفيي په هره ژبه کې منفي نتيجې ورکړيدي. ځکه چې له يوې خوا څخه مروج او آشنا کلمات له ليکنو څخه ايستل سويدي، او له بلې خوا څخه ئې پر ځای باندي جعلي او نا مأنوس لغات استعمال سويدي. که څه هم له دغه راز کلماتو سره معناوي ليکل سوي وي خو بيا هم په متن کې بشپړ مفاهيم نه افاده کوي، يعنې لوستونکي له ليکنې څخه نهائي استفاده نه سي کولای له بله اړخه

څخه څنګه چه په ژبه کې دنورو ژبو معمول کلمات دوګړو له محاوري او خبرو څخه نه سي ايستل کيدای، بلکه يوازې له ځينو ليکنو څخه ايستل کيږي. دغه کار لوستونکي له دغه راز ليکنو څخه خوا توري کوي. په واقعيت کې د ليکنې ژبه له ويونکو او لوستونکو څخه پردې کيږي.

ژبه یو سیستم دي:

دهري ژبې عمومي سیستم بیا په ځان کې نور طبقوي سیستمونه لري .
د غه فرعي سیستمونه بیا په خپلو منځو کې قانوني سیستمتیک رابطې لري .

۱- د ږغونو یا آوازو چې ژبه یې تولیدوي او ږغ پیدا کوي سیستم دی چې (Phonology) ئې مطالعه کوي.

۲- هر ږغ په ځانته خاص ږغونه لري او داداینې طرز ئې بیل وي چې (phonetics) ئې مطالعه کوي .

۳- په لغاتو کې هر ږغ خپل ځای لري. که له ځایه بېځایه سي په ادا یئه کې ئې تو پیر پېښېږي دد غه سیستم مطالعه Phonemics کوي .

۴- دلغاتو په تشکل کې صوتي بامعنا اجزاء او ډول کېږي چې مطالعه ئې (Morphemics) کوي.

۵- د معنا لرونکو صوتي اجزاؤ ترکیب، تصریف، اشتقاق او نورو تشکلاتو مطالعه په (Morpnology) پورې اړه لري .

دغه وروستنی مهم سیستم پر خپلو ورا ندېنیو سیستمونو بنا ندي او لاړدي . د نحوي معنوي Semantics. Syntax او نورو فرعي سیستمونو موضوع په دې لیکنه پورې اړه نه لري. هر کله که څوک غواړي چې ځینې ژبني خلاوي دنو ولغاتو او اصطلاحاتو په جوړېښت سره ډکې کړي۔نو باید په مورفالوجی (Morphology) او بالخصوص دخپلې ژبې د ترکیب ،تصریف او اشتقاق په اصولو بنه پوره وپوهیږي،زه به ئې لاندي یو څو مهم اړخونه وښیووم او مثالونه به ئې داوسنیو لیکنو څخه وړاندي کم.

۱- که چا یو نوي لغت له ځانه جوړ کړی وي یائې په کمه لهجه کې کمه نادره کلمه سوندلې وي او لوستو نکوته ئې وریپژنی،نو لومړی دالازمه دهچې دهغه لغت اداء او تلفظ وښوول سی. ددغه مقصدلپاره ژبپوهنه یوه بېله څانگه Phonemics لري چې پښاغلي ارواښادمحمد گل نوري پخپل (۱) پښتو قاموس کې چې دپښتو ټولنې له خوا څخه خپور سویدی ء(۱۳۳۰ش)

---

(۱) له بده مرغه پښتو قاموس د ښاغلي نوري په نامه نه دي خپور سوي ء.هیله دهچي په راتلونکو خپرونو کې ه نو موړي دخدمت منه او ددغه حق ساتنه ئې وسي. البته له دهسرهٔنورو کسانو مرسته کړیده چې دپو هاند رشتین له خوائې په مقدمه کې یادونه سویده.

لږ ترلږه ۵–۶ کاله تر مخه دلو ستونځو دغه ضرورت و رفع کړی دی، خو په اوسنیو ځینو
لیکنو کې داکا رندي سوی .

۲ – یو «ویې پوهاند!» باید پر خپله ژبه باندي دونه قادروي چې د ژبې پر اصولو سر–
بیره باید دې د لغاتو یوه لویه ذخیره ولري. په دغه صورت کې به نو داسې اشتباهات لږ پېښیږي چې
و ځینو مفاهیمو ته اصطلاحات سو جوړوي مگر دې پر هغو سر بیره نور نوي لغاتونه جوړ
کې لکه:

«بیاځلي=تکرار» چې په ژبه کې ئې مستعمل شکلونه: بل ځلي، بله پلا، څو ځلی، څو پلاوې
او په وار و وارو –«ان=حتی» ښايي چې مفغني د(عیني) وي. ځکه چې «ان» په پښتو قاموس
کې درې معنا وې لري: «ان(م س) منـلحظه، وقت بسیار اندک (۲) توان، قوت، قدرت (۳)
ارادات جمع مذکر است که در آخر اسم و صفت می آید» –«پلوي» او بل چیري «پلو یان» د یوې نظر یې د
(پیرو وانو) په معنا استعمال سویدي چې پر ځاي ئې د نظر یې پالونکي ښه مروجه کلمه ده
که د«پهلو گیر او طرفدار» په معنا وي نو په پښتو کې ورته د ملگري، پر خوا، ملاتړ او هم
په ښايي نوري لهجوي کلمې ورته سو جوړي وي.

د«اسرل=انتخابول» دغه کلمه په پښتو قاموس کې «اسرل (ف ف زمن) یک جنس از دیگر
جنس دانه دانه جدا کردن، جدا کردن گوسفندها و غیره مواشي از یکدیگر». دا نتخابولو
لپاره په پښتو کې خوښول او غوره کول مرغوبې مستعملې کلمې دي .

۳– د ژبې څیړونکي باید د لغاتو په ریښو، تنو، او وروستړونو هم شکلاً او هم معناً
و پوهیږي د مثال په توگه: «بلیز=اشتقاقي» او ښاگیز= مسلکي، اختصاص» ترجمه سویدي.
پښتو وروستړونی]–زایو د اضافت او یانست مورفیم (Morpheme) دي مگر د دري ژبې
وروستړونی یوه نسبتي[– ي] ده. فرضاً که دغه دوه وروستړونې یوه معنا ولري او موږ
ئې له خپلو ریښو یا تنو څخه ایسته کو. په پاته برخو کې ئې نه بیل د(اشتقاق) معنا ور کوي
او نه ښانگه د(مسلک) یا (اختصاص) –په پښتو قاموس کې «بیل، کج – س – مذ – جدا
تنها – علیحده» معنا ورکوي او «ښانگه(ف م س زمس) مو، (۱) خلـه ـلق زدن از درد (۲) شاخ درخت (۳)
شعبه (۴) نیزه» معنا وي لري.

۴ـ هغه خارجي اصطلاحات چي بين‌المللي استعمال لري يعني د نورو هيوادو په ليکنو او آثارو کي‌مثل سوي وي‌ـ نو زموږ له پاره دالازمه نه ده چي هغه يا تحت اللفظ ترجمه کو يانو رمستقل اصطلاحات ورته جوړ کو .دغه راز بين‌المللي اصطلاحات عبارت دي‌له : انتر پالوجي ارکيالوجي ـبيالوجي ـجيالوجي ـفزيک... جيوگرافيه ـتاريخ ـمد نيت (تمدن) روحيات‌ـ منطق‌ـ او نور. خو يو نباغلي ليکوال وايي چي: «ځمکپوهنه‌ـجغرافيه‌هڅاږه= تمدن، مدنيت ،پيښليک ـتاريخ ،پوهنجو نګ ـ دايرةالمعارف» دي. په دېنې او تاريخي آثارو کي‌لاکنز ، ګنج‌او خزانه وعلمي آثارو ته ويل سويدي.

۵ ـ هغه خارجي اصطلاحات چي بين‌المللي حيثيت نلري او دخاصو ژبو مال وي د هغو له پاره دمعادلو لغاتو موندنه يومناسب‌امر دي.څنګه‌چي‌هره‌ژبه‌يوسيستم دي نو دغه‌کار بايددغې ژبې‌له ترکيبي ،تصريفي، اشتقاقي، مغيره او نورو اصولواوقواعدوپه‌مراعات وسي.

کله‌ ويدغه نوي پښتو ترکيبي او اشتقاقي کلمه په‌هم دژبې له سيستمه و تلي او ديو خارجي لغت‌حيثيت به ولري‌لکه : «پارن ـ مهيج، انديان ـمفکرين، اسمانڅک = اسمان‌خراش او نور. ددغو لغاتو يوازي اجزاء پښتو دي مګر تشکل ئې پښتو نه‌دي . توضيح ئې په لاندي ډول ده:

ژبارن او پارن: دعربي ژبې له قانونه سره سم‌د«فاعل ، خائن ، کاهن ، سائل ...»صورت لري. پښتو شکلونه ئې بايد پاريدلي يا بارولي وي اويا پارونکي ياپاريدونکې وي.دغه راز هم ژباړونکې نه ژباړن.

انديان : مفردېه‌ئې اندي‌ـ مفکر وي چي دا هم دعربي دغني ـ قوي ـ عندي پر وزن دي اسمانڅک : Ski Ccraper آسمانخراش پخپله دواړه سره متوازن‌دي. هسکه ماڼۍ= اسماني قصر به‌ئې ښه ادبي معادل واي.

۶ ـ کله چي په ژبه کي و ځينو لغاتو او اصطلاحاتو ته ضرورت پيدا سي مګر د هغو په تشکل کي موږ له صرفي او اشتقاقي قواعدو څخه استفاده و نه سو کړاي ـ نو ښه او سمه لاره ئې دادي چي د خپلې ژبې په نورو بر خويا ساحو کي‌ئې په مترادفاتو پسي‌وګرځو.

هر کله که دمو داسې اشکال پیدا کړای سو اې چې هغوی مثلاً دفعلي ظر فیت مفهوم افاده کاوه، نو سو بډ کولاي سو چې دهغو پر وزن خپل دضرورت و ړ لغات جوړ کو.

عر بانو دغه کار پخوا لا کړ یدي او وسو ړته ئې هم په خپلو گرامرو کې د(قیاس)تر نامه لاندې راښوولی دي.

له نیکه مرغه موږ په پښتو کې څو فعلي مکاني صفتو نه لروچې عبارت دي له : ختیځ ، لو یدیځ او دریځ څخه یو هاند رشتین لاپه دي عقیده هم دي چې په تر خیځ او اوریځ کې د[ځ]و روستېږ ونې «غالباً ظرفي لاحقه معلو میږي اوښايي چې په اصل کښې به دتر خ ځای او دوریاځای و»(۱۳۲۷:۲۸).

او من به وگورو چې دغه پهژبه کې سو جود فعلي مکاني صفتو نه دپښتوله صرفي قواعدو سره برابر دي که نه دي. که چیري دغه فعلي ظرفي صفات دژبې له اصو لو سره سم وي- نو یوه ښادي سو دوي‌سوي (هم واده دي او هم ئې زوي و زیږ یدي) معنا داچې هم به لغات له ژبنی قانو نه سره سم وي‌او هم به له جعلکاري څخه سا تل سوي یو ،ځکه چې‌قیاسی مثالونه راپیدا سول.

دپښتو فعلي سا دو (ریښو یاتنو)څخه په منظمه تصر یفي قاعده سره فعلي، اسمي ، فاعلي سفعو لی، مکانی او ځینی نور فعلي صفات جو ړیږي. (د تفصیل لپاره د پالوال پښتو ذوي مصدر . ۱۳۵ وگوري).دمثال په توگه له لوست څخه لو ست+ نه ،لو ست+ ونکی ، لو ست + ونی، +لوست+ نگ. دغه راز هم دنو سوړو و روستېږ ونو پر ځای بانديپه تصر یفي تو گه د [لوست] وسا دي ته ظرفي یا مکا نی و روستېږ ونی له قا عدي سره‌سم و رلې یداي‌سی‌او (لو ستیځ اطاق مطالعه یامحل مطالعه) څنې جو ړ یداې‌شي. دغه ظرفي‌و رو ستېږ ونې‌له‌تو‌لو ته‌سکنه‌فعلي‌سادو‌سره‌یو ځای کیدای‌سی‌چې‌زه یې‌لاندې‌یو څو‌دمثال‌په‌توگه‌راوړم

مصدري‌شکل:	فعلي‌سکاني‌صفت:	معنائي :
پلور نه	پلوریځ	مغازه،فر شگاه .

۱.ښاغلي صدیق الله رشتین ۱۳۲۷ پښتو اشتقا قونه او تر کیبونه. کابل : دولتي مطبعه.

کتنه	کتنځی	معاینه‌خانه، محل نمایش
وتنه	وتنځی	مخرج — (Eyit)
پریولنه	پریولنځی	محل شست و شوی
څارنه	څارنځی	رصدخانه - محل تعقیب ونگهبانی
اوریدنه	اوریدنځی	محل تماشا (اطاق کنفرانس)
خوړنه	خوړنځی	اطاق طعام
لیدنه	لیدنځی	محل تماشا
دریدنه	دریدنځی	استگاه، تم ځای

۷ - که‌چیری دژبی صرفی او اشتقاقی قواعد ومثبة نتیجه ورنکړای سوای، او هم په ژبه کی دقیاس وړ اشکال موجود نه وو نو پرځای ددی چی جعلی لغات او ترکیبات جوړ کړل سی، بهتره داوی چی دضرورت وړ معادل کلمات دی په نورو افغانی خوږ لهوژبو کی لکه سنجی، سنگلیچی – پراچی – او رمړی – شغنی، واخی، دری، بلوڅی او نورستانی ژبه کی وپلټل سی. ددی له پاره چی موږ له دغو ژبو څخه د افغانی ژبو په لاتخار استفاده وکړای سو، نو لومړی باید ددغو ژبو مفصل دلغاتو قاموسونه او گرامرونه جوړ کړو چی دغه زموږ ملی، تاریخی او علمی وظایف هم دی.

دغه مهمه نقطه بایدیوه پلا بیا هم تکرار کړم چی په ټولهنړی کی هیڅ یوه ژبه نه مستقله پیدا سوی ده او نه پاته سوی ده په واقعیت کی هری ژبی له دوو یا ډیرو ژبو له گډون او تاثیراتو څخه پر یوی او بلی باندی لومړی دلهجی په صورت او وروسته دژبی په حیث موجودیت پیدا کړی دی کهچیری تاسی دمثال په توگه داریایی ژبو شجره او ددوی جیو گرافیاوی خپریدنه په غور سره وگوری ونو رو دلایلو ته به ضرورت هم پیدانه سی. مطلب دادی چی هره ژبه دنورو ژبو عناصر لری او تر تأثیر اتو ئی لاندی سوی وي.

کله‌چی واقعیت داسی وی نو مونږ باید دخپلی ژبی تصفیه دنورو ژبو له عناصر و څخه دخپل ژوندانه او فعالیت هدف و نه گرځو وحتی موږ باید دغه پر دی لغات و پیژنو او په خپلو قاموسو کی ورته ځای ورکړو - او دمنبع منښه ئی و کو چی په اصلی او که په مفغنی (اووښتي) شکل وژبی ته رادا خل سوی دی او من هم ځینی غیر پښتو عناصر په پښتو قاموس کی ثبت سوی دی مگر داصلی ژبی مبداء ئی نه ده ښوول سوی.

دمثال په‌توگه : جمات - کهال - گپاو و گرد کډ - سالوچ اونور - دا په مه وچي لیکل سوي‌وای:جمات: مفغن دجماعت (ع) کهال :مفغن دکاهل (ع) گپااوودخپله«ف»،سالوچ:مفغن دمحلوج(ع)...

بیاهم هغه کسان چي‌غواړي پوبه پښتو ولیکي دوی باید خپل لغات دېر دوخخه و پېژني.

ډیرلیکوال سته‌چي‌خارجي مفغني کلمې‌استعمالوي مگرد خپلي ژ بې معادلي کلمې‌ئي نه‌استعمالوي چي څوستاله‌ئي‌لاندي ذکر کیږي :

ماشوم : مفغن دمعصوم (ع) چي پښتو ژ به دوی کلمي و رته لري : کوچني او وړو کی .

څادر: مفغن دچادر(ف) چي‌پښتو ژ به دوی کلمي و رته لري پټو (دناړینه ؤ له‌پاره) .

پړونی‌یاپوړنی‌ء(دښځمنو له‌پاره) .

لړه : مفغن دلړایي (ه) چي پښتو ژ به دوی کلمي و رته‌لري‌جنګ او شخړه .

سمیزی (دري‌سو بزله‌پاره په پښتو کی هم‌وځکه‌جمع‌وځکي سته‌چي‌په کندهارکي‌ژو ندی او مستعمله کلمه‌ده‌څیني‌د خیلي کلمی لکه درخته(دري درخت) اوسیب(منه)بیا پښتوقاموس ندی ثبت کړی‌څیني کلمې‌بیا پښتو قاموس په اصلي یالومړنی معنانه‌دي‌ثبت کړی بلکه په دوهمه او معمو له معنائی قید کړ ید ی. لکه : زلمی یا ځلمی چي‌اصلاً دنا مزد ځوا ن معنا و رکوی چي‌دانجل یعني نا مزدی نجلي (نجنی) مقابله کلمه‌ده مگر پښتو قاموس یوازی د«جوان—برنا» په معنا ښوولی دی .

پښتو قاموس لیوه د«گرگ»په‌معموله معناثبت کړیدی- مگر اصلي معنائی «درنده»دمچي زمري ،پړانګ ، شرمښ (گرگ) کوډ — چغال -گیدړه او داسی نو رتږو ل پکښي شا ملیږی .

که چیری سوډ پخپلو تولو هغوکی نااسیده پاته سو او په‌ژبه کي‌سو داسي خلاوی‌سو جو دی وي چي دافادی‌او استفادی مشکلات تولیدوی . په‌هغه صو رت کی به‌نوسو ډ مجبو ریو چي دنو ولغاتوپه‌جوړ و نه‌اوبعلکاری‌لاس‌پوری کو .دغه کارهم‌باید په‌بی‌مسؤولیتی‌سره جرانکړای‌سی

یعنی هرڅوک با ید له ځانه څخه د لغا ت جوړ و نی‌ماشین‌جوړ نه‌کی . که څه هم بوڅوک پخپله ژبه‌کی استاد او دژبی متخصص‌وی- دده دلغاتو جوړونه او ترکیب باید دژبی له اصولو او قواعد و سره برابروی.

ږو ډېلهدتوجه وړ يادونه بايدوسي .هغهداده چې د پښتو ټولنې- دپښتو خيرنو بين الملي مركز او هم داد بياتو او بشري علوسو پو هنځي دپښتوځانگه او دژبپو هنې موسسي هياوړي او ملي غړي بايدپو مشترکه پلهولري. هر کله که څوک پوه نوی کلمهجوړه کې دمغه ترديچې پهمجلاو او ورځپاڼو کې خپره سي بايد د غه مشترکه پښتو مرکه ئي ترخپلو سره او کره کتنو تيره کې- يعنې شيگڼې اوبد ودې ئې وسنجوي . دواړی خواوی هممرکه او هم ليکلو ال داسؤوليت لرى چې خپل د لا يل واوروی او پو بل ته قناعت سره ورکي . پهدی صورت کې پهلهپوی خواشحه ژپهلهگۍ ودي او هرج مرج څخه ژغورله سوی وی، اوله پلې خوا څخه، پههغهلغات چې وژبې تهنوی ورکيږي زی دژبې لهاصولو سرهسم قانو ني تشکل ولری

پخپله وروستنې يادونه کې داعرض کوم چې زما مطلب دنو واو ناماً نوسو لغاتو دتړو بيچ مخنيوي نهدی.زه پخپله هرخو ك تشويقوم چې پهخپله لهجوکې دمختلفو مفا هيمو لهپاره لغات او اصطلاحات پيدا کې. پروانهلري. کهدغه اصطلاحات نامأنوس او پهپوه کوچنې ټولنه کې مستعمل وی ولې دغسي ليکوال بايد دونه توجه وکړي چې دخپلې لهجوي کلمي سره جداو مأنوسه معادله کلمه پهقوسونو کې ورسره کاږي چې لوستونکی دد غې نامأنوسي لهجوی کلمې پهمعناپوه سي- دليکنې پهپای ياحاشيه کې بايد ددغې لهجوی اصطلاح معلي اداء ريښه، او کهممکنه وی داستعمال نورموارد هم وښوو ل سي. دغه کار دژبې لهانکشاف سره ډيره مرسته کوی. ددنيالو يو ژبو هم دخپلو لغاتو ذخيری دخپلو لهجوی اصطلاحاتو لهلاری څخه او همئې پهځان کې دنوروژبو دلغاتو له منځلو لو څخه غنې کړيدی .

نتيجه: ژبه دوگړودغه- نهدځانگړو.

دنوو ولغاتو جوړونه او دپخوانيو کلماتو باپره دپو اصطلاحاتو پښتو کونه پو راز دماغي مصروفيت دی.دغه ذهنې مصروفيت پاله اجتماعي محيط څخه پيدا کيږي يا د تدريس اوليکنې په وسيله سره خپريږي، کهدغه دلغت جوړونې او پښتو کونې عادت افراطي شکل واخلي- پرژبه باندی دوی منفي اغيزی ښندي: يوه منفي نتيجه ئې داده چې ژبه دملنډو او تمسخروړ گرځوی چې د غـه هـم دليـکـوال او هـم د ژبې وحـيـثـيت تهصدمه رسوي. نوپرځای ددی چې دژبې قدرسوو ډير کړي وی-سپکه کړی پهموي. دوهمه منفي نتيجه ئې دژبې پره دپووالي دي .دزړو يامړو کلماتو پښتو کونه او دنو و

لغاتو جوړونه‌یو راز ساری او حیاتی مبتلائی ده‌چی او سه ځوا نان لکه متعلمین او محصلین ئی‌په مقابل کښی معافیت نه‌لری . که‌دغه جریان په‌اوسنی شدت سره‌دوام پیداکوی دوه دری نسله وروسته‌به‌موږ په کابل کی‌یوه‌بیله لهجوولرو چی هغه به‌نو کابلی پښتو بلله کیږی. ددغه امر دسمدو عو املو یادونه سی‌تر مخه کړیده- ددغه کار بل‌منفی نتیجه به‌داوی چی‌هغه کړ بښنو نه‌به‌شنلږ کی‌چی دیوی‌عمومی پښتو له‌پاره دلهجوی توپیرو دوړک کولو په‌باره کی کیږی .

دپردیو لغاتو پښتو کو نه‌بی‌هم تر ستر گو بدنه ایسی مگر مستند او له‌فلالوجیکی اصولو سره سمه‌وی.تر مخه سی‌هم ویلی‌دی‌چی دیوی‌ژبی لغات‌په‌بله‌ژبه کی که‌په‌اصلی شکل‌وی که‌په مغیره یااو بنتی شکل دهغی ژبی ارزښت نه‌ورکوی. دغه دژبو دجوړښت یو عمده علت دی. چی‌په‌دوی کی‌باید دنو روگاو نږ و ژبولغات اوخصوصیات‌موجودوی. ځینی کلمات‌په یوه‌وخت کی دیوی ژبی‌وی،مگر په‌بل‌وخت کی‌بیاهغه کلمات څه‌په‌اصلی‌څه‌په‌اوښتی شکل دبلی‌گاونډی ژبی جزوی -خو په بله زمانه کی بیا په‌بل شکل‌بیرته و هغی لومړنی ژبی ته ورننوزی او جزئی‌وړ گرځی‌دغه‌راز مثالونه‌دپښتودری‌او هندی تر منځ ډیری‌دی‌خو زه ئی‌یو ازی څو مثاله ذکر کوم :

خوذه (اوستا)خول خوله خولی، (پښتو) کلاه (دری) خود (دری)خول (پښتو)خوله خولی (پښتو) کلاه (دری) جنګ (پښتو ، دری مشتر که کلمه جنګ‌ګړه (پښتو) مستعمل شکل جګړه- جګړه (پښتو) -جهیګړا(هندی) کړکی(هندی) - کړکیانی(پښتو جمع‌شکل) کلکین‌دری په‌پښتو کی دخیله کلمه .

دریمه د یادونی وړخبره داده چی‌موږ قطعا بخوانی سره لغتونه دپښتو دری،یابلی‌اوسنی ژبی سال نسو گرځولای که‌څه‌هم به‌په یوه ددغو ژبو کی مشابه کلمه یا کلمات موجود وی ځکه‌چی‌دغه‌موجوده ژبی په‌دغه اوسنی شکل داسلام تر خپریدو وروسته‌تکامل کړیدی : نو که‌پرکم ډبرلیکک (کتیبه)باندی یاپه زړوستونو کی‌لکه و ید ااوستاداسی کلمات‌پیدا‌سی چه هغه له پښتو یا دری ژبی له کلما توسره لفظی او یا معنوی مشابهت ولری - قرابت که‌څه‌هم اشتقاقی او فلا لوجیکی وی،ددي حکم دلیل پیدای نه سی چی هغه کلمات پښتو، هندی یا دری دی.ځکه چی‌په هغه وخت کی دغو موجوده ژبو په دغه اوسنی شکل او

جوړښت سره وجود نه د رلودی نو احتمالا به هغه کلمې دهغې یا داسې یو ژبې وې چې پښتو ،دری، هندی یا بله سربوطه ژبه له هغې څخه زیږیدلې ده. او یا بهٔ ئې دهغې په معاصرو خورلنی ژبې پورې اړه لرل. مطلب دا چې دسړو ژبو کلمات دا وسنیو ژبو سال نسی گرځیدلای کهٔئې څه هم هغه سورنی ژبې یائې دسورنیو ژبو خورلنۍ ژبې وې. دغه حکم دامعنا نه لری چې موږ دسړو ژبې لغات په خپلو ژبو نسو راگټولای، برعکس باید دغه راز کلمات راژوندی کړل سی او دژبې له اصولو سره سم استفاده څنې وسی څو مو دلغاتو ذخیره زیاده سی او زموږ په افهام او تفهیم کې سووانی پیښه کې.

زمادبیان و روستنی ټکی دادی چې په افغانستان کې ډیر لغات او اصطلاحات په دوو یا ډیرو ژبو کې استعمال لري .و دغو ته موږ مشترک کلمات وایو له دغه اشترا که څخه داسې پیښیږی چې په ځینو کلمو کې دی یو جزء دیوې ژبې او بل دی ئې دبلې ژبې وی. دغسې مشترک عناصر باید دیوې خاصې ژبې لکه پښتو - دری ،بلوڅی یا بلې داسې یوې ژبې مال و نه گرځول سی بلکه و یوې مشترکې افغانی ژبې ته راجع کړل سی . تولي هغه ژبې چې په افغانستان کې ویلې کیږی و ځانته خاصه افغانی صبغه لری او بیلې لهجې جوړوی، ځکه نو دوی افغانی ژبې یا یوه گڼه او مجرده افغانی ژبه جوړوی د دغه راز مشترکو لغاتو څو تر کیږی مثالونه لاندی وړاندی کیږی:

پستان (پی+ستان): دپیو یاشیدو منبع او ځای . په ځینو نورو لهجو او ژبو کی د[ستان] [معادل شکلونه] - ته [او] - تون] هم دی

داستان(دیو +ستان): ددیوانو وطن. زموږ افسانی په عمومی ډول سره ددیوانو دسالک بیانو نه دی. په اریائی ادیانو کی د(دیوا) عبارت کیدی د وی هم دد یو انوارباب الا نواع دو طن قصی درلودی چې تر او سه پاته دی

په کافرستان(نورستان) کې دخدای مسکن یا زیارت ته دېته De—ta ویل کیږی .

زمستان(زمی+ستان): دزمی وطن. په ځینو نورو پخوانیو او اوسنیو ژبو کې زیما Zima او هیما Hima . دساړو او واوری معناوی لری.

---

(۱) تاریخ تلفظ وصرف پښتو کابل ۱۳۵٦ دولتی مطبعه

دهما لیه کلمه هم دساړ و او و او ری دسلک یاځای معناو ر کوی
تابستان(دوبی+ستان): ددو بی او تو دو خی و طن.ښایی چی ددغو دو و رسټیو
کا ب + ستان اصطلاحاتو ثانوی‌معناوی‌دی‌اغلبآ‌د کو چیانو دژ و ند انعښکارندوی‌وی.
یا امکان لری چی دپخوانیو سلطنتی دربارو اداری مر کز و دموسمی انتقال څر گند وي
دي‌هم‌وي. په‌هر‌ه‌تو گه ښایی دغه‌دزمستان او تا بستان کلمات اصلاً‌د(سر ما)او (تومن) په
معنا و و نه‌وي. ځکه چی یا خو ئی باید د[ستان لاحقه یاو ر و سترِ و نی نه لر لای‌یاداچی باید
دپسر لی (بهار)او‌منی (خزان) له کلمو سره هم دستا ن و روسترِ و نی راغلی و ای.
لنډ ه دا چی و افغا نستان ته تر تاریخ دمخه او هم په تاریخی زمانو کی ډیر تو کمو نه
اوقو مو نه‌راغلی دي . دوي ځینی تللی او ځینی پاته سو یدي. ددوي بیلو ژ بو او مختلفو
کلتو رو یو بل‌پر باندي ډیري‌اغیزي ښندلی‌دي . ځکه چی مو ږ‌مشتر ک‌سیاسی حدو دلر و
مشتر ک حکومت او اداره لر و- مشتر ک اقتصاد او تجارتی روابط لر و - او هم مشتر ک
دین او مذهب لر و. ددغو عو املو تر تأثیر لاندي هیڅ چاره نسته چی مو ږ دي یو عمو می
افغانی کلتو راو یوه عمو می افغانی ژ به و نلر و چی هغه ز مو ږ ا فغا نی ملیت تشکیلوی
مطلب‌داچی مو ږ باید پخپلو ژ بو کی نوي جعلی او نامأنو س لغات راو نه باسو- بلکه د خپلو
ژ بو نیمگړ تیا وي دخپل هیو اد دمو جو د و لهجو او ژ بو له ذخیر و څخه بشپړي کو . دغه
کار به دډیر و خلکو تر منځ دافهام او تفهیم اسانی پیښه کی او هم به مو ژ به له خپلو و یو-
نکو څخه نه وي‌پر دی کړي.

سید محمد تقویم الحق کاکاخیل (کوهاټ)

شمال مغربي سرحدي صوبه کښې د پښتو

مطبوعه کتابونو دوه سوه کاله

په صوبه سرحد کښې خپله مطبع (ډېره روسته جوړه شوې ده او طباعت ډېر روسته خور شوی دی - د دې علاقې د پاره لیکلې شوي کتابونه د دنیا په ګوټ ګوټ کښې چاپ کېدل او له دې ځایه خوریدل په دې وجه کوم کتابونه چه د دې ځای کښې اوسیدونکو د پاره چاپ کړې شوي دي. بایده دي چه د دې ځای مطبوعاتي او شمیرو که دا مې او شي نو د دې مطبوعاتو فهرست د سیرام پور مشنري «د انجیل مقدس» نه شروع کېږي دا د ۱۲۳۳هق ۱۸۱۸ع خبره ده دوې نه پس د ډورن «ګرستهو میتهی» ۱۲۶۳ﻫ ۱۸۴۷ع په خپل ځای اهم کتاب دی او که سترګې را کړې کړو نو د دې علاقې مطبوعاتو کښې شمیر کېدې شي.

یوه عجیبه خبره دا ده چه په ۱۲۷۳م- ۱۸۵۶ع کښې د عبدالرحمن بابا دیوان د پښاور یو مطبع مرتضائي چاپ کړې دې د دې نه پس دا مطبع داسې ورک شوه لکه چه هېڅ وه نه - داسې ښکاري چه د ۱۸۵۷ع د ازادۍ جنګ پېرنګیان په دې علاقه بدګمان کړل- او د دې ځای کښې چاپ خانه ورته نامناسبه ښکاره شوه- د دې نه پس د حکومت عام ضروریات د جیل مطبع او فوجي ضروریات دایبټ اباد فوجي مطبع پوره کول- روستو دې د دوارو مطبعو کتابونه هم چاپ کړي دي. خو تر دې سو دې پورې صوبه سرحد کښې عامه چاپ خانه نه ده - او تاجرانو به کتابونه د دهلي - لاهور پېښور کښې چاپ کول- دا صورت حال د اشاعت د پاره ډېر

سود مندنه‌وو او چه ترخو دڅاگه او تلو راتلو سهولتونه زیات شوی نه وو - د طباعت او اشاعت قدم نیولی غوند ښکاری.

دملحقهٔ ضمیمه الف نه‌څرگندیږی چه‌دډیرلسمی صدئی هجری په اخراوخورلسمی صدیء هجری‌په‌اوائلو کښی کتابونه د اسی ډیرنه‌دی‌چاپ شوی- او که‌راوړتی (۱۲۷۷ ه- ۱۸۶۰ع) بیلیو(۱۲۸۴ه-۱۸۶۷ع) او هیوز(۱۲۷۹ه- ۱۸۷۲ع) تر او ډاسوچه‌په‌ختیه‌پښتانه لیکوال نه‌وؤ - نودلیک عام‌میلان مذهبی کتابونو - نیم مذهبی کتابونو - یاد استانونو ته‌وؤ رحمان‌بابااو حمیدبابامذهبی بزرگان کښی‌شمیروؤ - یوسف‌زلیخا(۱۲۹۹ه- ۱۸۸۱ع) یو پیغمبر سره‌تړلی قصه‌وه - داستان امیرحمزه (۱۲۸۸ه- ۱۸۷۱ع) هم دیو مذهبی‌شخصیت سره نسبت لرلو - البته ادم‌درخانی (۱۲۸۹ه- ۱۸۷۲ع)بهرام گل‌اندامه (۱۲۹۲ه- ۱۸۷۵ع)او دداسی څه‌نوری قصی دخالصوروماننو په‌شکل کښی خوری وی -دخوارلسمی صدئی هجری په‌شروع‌بلکه ددیرلسمی صدئی هجری په‌آخر کښی ملااحمد تیراهی د پښگی دساده عوامی قصو یوزړه راټولوونکی لارراوویسته او روستودی لاری داسی دخپل اندازنابغه لیکوونکی وسوندل‌چه‌نن هم‌داساده عوامی کیسی دپښتوادب یولویه برخه ده

په‌دی‌دور کښی دقرانمجید یوجامع تفسیرپه(۱۲۹۳ه ۱۸۷۶ع) کښی د تفسیریسیر په‌نوم‌چاپ‌شو چه‌روستوترډیری سودی چادوسره لوی کارونه کړی شو. په‌شعری‌ادب کښی د«قصیده‌برده» دری ترجمی محب‌الدین 'عبدالقادر، ملا شرف (۱۳۰۵ه ۱۸۸۷ع) یو سهم کاردی:

د۱۸۵۷ع دلوی جهادنه‌پس‌پیرنگیان‌دپښتنوسره چه‌څوخو مشکله کښی‌خاط ماط شو او دری سره‌ئی‌ډیر تعلق راغلوچاپه‌سینه‌داژبه‌زده کړه‌او چاپه‌انتظامی مجبوریوددی‌زده‌کولو ضرورت محسوس کړودی ضرورت څه‌دپښتو استادان پیداکړل چه خپله‌ژبه‌یی په‌پردی ژبه کښی دپښتلو په‌اندازه اولیکه داسی کتابونه دخورلسمی‌صدی هجری اوددریمی عشری‌نه شروع کیږی او ددریمی عشری تراخره رسی - دی کښی منتخبات هم‌دی قواعدهم‌او ډیر بنکلی ادبی تخلیقات‌هم دلغت محاوری او ژبی په‌لحاظ داسی کتابونه بیاکم لیکلی شوی دی دامیراحمد رضوانی‌بهارستان (۱۳۰۶ه ۱۸۹۸ع) او شکرستان (۱۳۲۳ع ۱۹۰۵ع)

دقاضي رحيم‌الله پښتو انسهر کتر (۱۳۴۷ھ ۱۹۲۸ ع) (ددو یم طباعت) دمنشي احمدجان هغه دغه (۱۳۴۸ھ ۱۹۲۹ ع) او هم ددهٔ دقصه خواني گپ (۱۳۴۹ع ۱۹۳۰ ع) دغه قسمه کتابونه دی. دقاضي خیرالله خیراللغات (۱۳۲۳-۱۹۰۶ ع) هم ددغه سلسلی کړی ده. ددریمی عشری په‌اخر کښی دداستانونو او قصو په‌لار دپښتو لمن اردو ته ورخوره‌سوه اوپیارو رو تعلیم‌یافته‌ذهنونه‌دناولو او افسانی‌نه‌متأثر شو لکه چه‌دضمیمهٔ الف نه‌خرګندیږی دداستانونو دمیدان دوه زړی ملانعمت‌الله او ملا احمد جان په پښتو عوامی قصو صبر نه شو او دفارسی اردو پنجابی دری ژبی قصی‌ئی پښتو ته‌راواړولی ددوی ءزیر نظر صرف قصه شوه‌دادبیات‌عالیه‌ترجمی ئی‌نه‌کولی شاعرانه نزاکتونو او ادبی لطافتونو ته یی‌نه کتل نه‌ئی‌خپلول- شاهنامه ورته‌درستم دجنګونو یو داستان وؤ - او سکندرنامه دسکندری فتوحاتو یو تسلسل - خو دوی‌دوسره ضرورو کړه چه‌دژبی‌سرحد ونه ئی ما ت کړل او لاری ئی‌آزادی کړی لږ ددوی نه‌زیات‌تر بیت یافته‌ذهنو نه‌دداستان نه‌ناول‌ته او رواړیدل او د ادبی‌لطافتونو دپوره شعور سره دړو او ړیدل میان محمد یوسف په‌پښتو کښی‌دتوبته النصوح‌ترجمه اداکړه- (۱۳۲۲ھ ۱۹۰۳م) لکه خنګه چه‌ډپټی نذیراحمد په‌اردو کښی دمحاوری او ژبی بادشاه دی دغسی میان محمد یوسف په‌پښتو کښی‌دی. دده‌نه‌پس بیابی دمیان‌حسیب‌ګل بل‌هیڅچاداسی سره بهه‌ژبه استعمال نه‌کړی‌شوه - راحت زاخیلی نه‌صرف ناول لیکل شروع کړو- بلکه دشلیدلی پنړی (۱۳۲۶ھ - ۱۹۰۸ ع) په‌نوم‌ئی دافسانو ابتداهم‌ردکړه.

دخو ارلسمی صدی هجری ترنیمی دامعامله دغسی‌سم‌سره روانه‌ده په نثر کښی‌دکاکاخیلو میانګانو یو خاندان میان‌محمدیوسف توبته‌النصوح (۱۳۲۲ھ - ۱۹۰۵ ع) میان نعمان‌الدین ترجمهٔسفرنامه‌ابن‌بطوطه (۱۳۲۰ھ - ۱۹۰۲ ع) میان‌عنوان‌الدین‌ظفرالنسأ (۱۳۲۳ھ - ۱۹۰۵ ع) او عنوان النصایح (۱۳۲۳ھ-۱۹۰۲ ع) او راحت زاخیلی او په‌نظم کښی میان ابوالمعانی ازاد ترانهٔازاد (۱۳۴۰ھ - ۱۹۲۲ ع) په نوی لار روان‌وو - نورنظم او نثرعموماً په زوړ انداز وؤ.

دخو ارلسمی صدئی‌هجری‌دنیمی‌نه پس دپښتنو او انګریزانو کشمکش تیز هم شو او ترڼیخ

هم - دې تېزوالی او تریخوالی د پښتنو فکرونو ته راواړولو - خپلو عیبونو خپلو خوږو او خپلو مشرانو ته ئې خیال شو - نورو خلقو ته ئې د زده کړې په نظر وکتل - او چه نورې ژبې ئې اولوستې نو خپله ژبه ورته تشه تشه - سرسری ښکاره شوه - او بیا هر یو تر خپله فکره ددې په خدمت اخته شو - څوک په دې غاړه چه کلاسیکي ادب را ژوندی کړي څوک په دې طرف چه د نورو ژبو خزانې راخپلې کړي - او څوک په دې شکل چه رنګارنګ ادب تخلیق کړي او خور ئې کړي - د اسلم ختک د وینو جام (۱۳۵۳ھ - ۱۹۳۵ع) او د خلیق صاحب شهیده سکینه (۱۳۵۳ - ۱۹۳۵ع) ړومبی ډرامې نه دی خو ډرامو مشرانې دی. د سمندر دالم څوکه (۱۳۵۶ھ - ۱۹۳۷ع) د نوی نظم اول چاپ شوی کتاب دی. قاضي عبدالسلام د کلاسیکي ادب دیوان علي خان (۱۳۵۸ھ - ۱۹۳۹ع) په اول ځل چاپ کړو او ورپسې ئې دیوان حافظ الپوري (۱۳۵۹ھ - ۱۹۴۰ع) کښې د عربي کتابونو په شان د اوږدو تذئیلاتو سره شایع کړو میان عبدالغفور د تاریخ فرشته ترجمه تاریخ هندوستان په نوم (۱۳۶۱ھ - ۱۹۴۲ع) او بیا د انوار سهیلي مکمله ترجمه (۱۳۶۲ھ ۱۹۴۳ع) شائع کړه او نوی تعلیم یافته شاعرانو مفتون (۱۳۶۶ھ - ۱۹۴۷ع) سید رسول رسا (۱۳۶۷ھ - ۱۹۴۸ع) همېش خلیل (۱۳۶۷ھ - ۱۹۴۸ع) او داسې نورو نوی نظم او نوی غزل رامنځکښې کړل.

په (۱۳۷۰ھ - ۱۹۵۱ع) کښې د کلاسیکي ادب دیوان علي خان بیا چاپ شو - دا ځل ددې سره یو مفصله مقدمه هم ده چه د علي خان د ژوند حالات او د هغه د ادب تنقیدي جایزه پکښې اخیستې شوې وه - دا نوی انداز روستو محققینو ډېر خوښ کړو - بل کال ته دوست محمد کامل کلیات خوشحال خان هم په دغه انداز مرتب کړو او ورپسې دا سلسله روانه شوه - نصر صاحب راتلونکی ټوله عشره د دړو ورو کتابچو نه ډکه کړه - سمندر په ړومبي ځل د ډاکټر محمد اقبال رموز بې خودي (۱۳۷۱ھ - ۱۹۵۲ع) شعر په شعر پښتو کړو - امیر حمزه شنواري غزوونې وکړې (۱۳۷۵ھ - ۱۹۵۶ع) او د ادب ډېر اړخونه مخې ته راغلل.

داسې ښکاري لکه چه د پښتو طباعت په سمندر کښې یو دم یو طوفان غوندې راغلو - څو داسې نه ده دا دیګ رورو پخیدو - څه موده مخکښې د وخت حکومت پښتو په سکولونو کښې لازمي کړې وه - د هغې په نتیجه کښې یو نوی تعلیم یافته ټولی را پیدا شو چه د پښتو لیک لوست سره په اوچته سطحه بلد وو - ریډیو عامه شوه - او د نوي ادب اصناف یې د عامو ذهنونو ته

او رسول دي‌دعامو خلقو په ذوق‌یو خوشگوار اثر واچو لو ـ تعلیم خصوصاد کالجو نو او یو نیورستیو تعلیم زیات شو ـ او یو لو یه طبقه دخپلي ژبي په معنی پو هه شو ـ دژ و ند معیار اوچت شوه او په درمیانه طبقه کښي دکتاب اخستو طاقت پیدا شو ـ پښتو په گنړ و وگر یو کښي دمضمون په حیث‌شامله شو ـ او دکتاب خر څید و امکانات زیات شو ـ داسي لیکو نکی‌او چاپ کوو نکی‌دو اړو ته دکتاب چاپ کوو مادي فائدي هم و رغر گندي شوي دي‌تو لو خبر و لیکو نکو ته دقام اوحکو مت په نظر کښي یو مناسب وقت د ر کړ و ـ چه و رسره څه ناڅه مالی فائدي هم تړ لی دي.

داسي نه د ه چه دپښتو د مطبو عا تو دي نوي ا ند از زړه طر یقه با لکل ختمه کړ ه څنگه چه ضمیمه به گو اهی و ر کوي دپښتو سطبو عاتو هغه‌زوړ انداز او هغه زوړ معیار پخپل ځای‌هم هغه‌سی پاتی‌دي‌لکه‌چه‌ؤ ـ هم هغه‌مذهبی‌اونیم‌مذهبی کتابو نه ـ هم هغه‌داستانونه‌قصی‌جنگ نامی ـ هم هغه نو رنامی خو اب نامی فالنا می ا و س هم شایع کیږي داسي و شوه چه‌د پښتو ناشران دوه قسمه شو ـ یو دمعیاري او او سني انداز کتابو نه چاپ کوي لکه ا دارۀ اشاعت سرحدپشاور ـ یونیورستی‌بک‌ایجنس‌پشاور ـ پښتوا کیډیمی‌پشاور ـ او یل دپخوانی‌اندازه‌لکه‌اسلامی کتب خانه‌پشاو ر ـ حاجی عبدالخالق‌پشاو ر او عو امی کتب‌خانه‌پشاو ر ددي کتب خانو په ا کثر و کتابو نو دطباعت کال‌نشته ـ او ظاهري رنگ رو غن ئی هم‌ډیر شایسته نه‌دي .

دخو ار لسمی صدئی هجري داتمی عشري په آخر آخر کښي دپښتو ا کاډمی پشاو ر مطبو عات هم میدان ته رااو و تل ـ او دي‌لوي اداري دمطبو عاتو معیاراوچتو لو کښی لوي کا ر ادا کړ و ـ پښتو ا کاډمی پشاو ر کلاسیکی کتابو نه پښه معیار چاپ کړ ل ـ لکه گلد ستة عبدالقادرخان (۱۳۸۰هـ ۱۹۶۱) نوي نوي علمی کتابو نه ئی اولیکل لکه روح ادب تسنیم الحق (۱۳۷۶هـ ۱۹۵۷ع) او ځینی ډېر دمهمو کتابو نو تر جمی‌ئی و کړي لکه کتاب‌الشعر ارسطو (۱۳۷۷ه - ۱۹۵۸ع) او دهغه علمی کتابو نو دپاره ئی ځاي پیدا کړ و ـ کو مچه تجار تی ناشران دکتی تاو ان په فکر کښی نه شی‌چاپ کو لی .

دخو ارلسمی صدي تر آخري دوه عشري دمطبو عاتو په تاریخ کښی تو لو نه ډ کی او د تو لو نه‌قیمتی‌دي ـ په‌دي کښی د کلاسیکی ادبی و رثی درنه بر خه‌شایع شوه دادب په تو لو

اصنافو کښې او دعلم په تو لو شاخو نو کښې دوخت سره مناسب کتابونه ولیکل شول
علمی مصطلحاتو یو مستقل شکل واخیستو او پښتو ژبه دسیا لانو سره سیاله شوه.

ضمیمه الف

دصوبه‌سرحدچاپ شوي کتابو نه‌ کال په کال

۱۲۷۳هق- ۱۸۵۶م	دیوان عبدالرحمن مطبع سرتضائی پښاور
۱۲۷۴هق- ۱۸۵۷م	
۱۲۷۷هق- ۱۸۶۰	گلشن روه‌راورتی.
۱۲۷۸ه- ۱۸۶۱م	
۱۲۷۹ه- ۱۸۶۲م	
۱۲۸۰ه- ۱۸۶۳م	نورنامه وصدسی‌مسئله انجیل مقدس ترجمه ازیونانی.
۱۲۸۱ه- ۱۸۶۲م	
۱۲۸۲ه- ۱۸۶۵م	
۱۲۸۳ه- ۱۸۶۶م	گریمر میجر بیلیو -
۱۲۸۵ه- ۱۸۶۸م	
۱۲۸۶ه- ۱۸۶۹م	دیوان خوشحال خان ختک
۱۲۸۷ه- ۱۸۷۰م	
۱۲۸۸ه- ۱۸۷۱م	داستان‌امیرحمزه احمد- طوطی نامهٔ‌احمد- دایسپ‌الحکیم‌قصهٔ راورتی
۱۲۸۹ه- ۱۸۷۲م	آدم‌درخانی مولوي احمددتنګی - کلید افغانی هیوز -
۱۲۹۰ه- ۱۸۲۳م	گریمر ترمپ‌قصهٔ حاتم بی‌طی، حیدرخان
۱۲۹۱ه-- ۱۸۷۴م	حکایات پاک رسول ص صالح محمد - رشید البیان
۱۲۹۲ه- ۱۸۷۵م	فوائدشریعت‌اخوندقاسم - بهرام‌گل‌اندامه‌فیاض- غل‌قاضی، احمدتیراهی
۱۲۹۳ه- ۱۸۷۶م	خواب نامه وفال نامهٔ احمد تفسیر یسیر مراد علی صاحب زاده
۱۲۹۴ه- ۱۸۷۷م	عبدالرحمن باباقصه شاه روم احمد تیراهی طب شهاب افغانی مغل بیگ خراسانی قصه جمجمه احمد.

۹۶ - ۱۲۹۵ه - ۱۸۷۸م قیامت نامهٔ احمد تیراهی منصو رحلاج احمد گل بکا و لی، احمد
لیلی مجنون ، احمد

۱۲۹۷ه - ۱۸۷۹م درمجالس، اخوند کبیر

۱۲۹۸ه - ۱۸۸۰م قصب السکر فی تفسیر سوره الکوثر، احمد بن عبدالحکیم - قصه
بختیا رشاه ا یران ، سید

بو علی شاه سیف الملوک میان محمد گنبد شهزادگی فاضل شاه - داستان گریه دسو من عبد الرحمن
تنگی و رل - حمله حیدري حاجی مظفر - جنگ نامه زقوم

۱۲۹۹ - ۱۸۸۱م مناقب میان عمر محمد امین - حقیقت الاسلام مولوی احمد - یوسف زلیخا
، عبدالقادر خان قصه شاه وگدا، عبدالحمید رت بدم احمد - قصه پیر زن گل محمد بنوي - گنبد
شمزادکی احمد تمیم الضاري، ملا بهادر قصه دخلو ر و یارانو، احمد.

۱۳۰۰ه - ۱۸۸۲م نیر نگ عشق، عبدالحمید - زبور داود - تفسیر بی نظیر نا معلوم -
جلات محبو با، اکبر علی شاه - لقمان حکیم ، عبدالکبیر - قصه ابراهیم ، احمد - گنج پښتو سره
دهیوز دلغت نامی - پا دری هیوز

۱۳۰۱ه - ۱۸۸۳م آدم درخانی اکبر شاه پشاوری - طوطی نامهٔ محمد احمد قا دري
قصه شهزاده بهرام گو ر و حسن بانو سید عمر د تو تی چهلتا ن الفا نی آئینه الفاظ و معا نی
محمد اسمعیل خان گفتگو ئی افغانی، محمد اسمعیل خا ن - جنت النعیم المعروف بخه د و ږي -

۱۳۰۲ق ۱۸۸۴م فوا ئد شر یعت ا خو ند گدا قصص الا نبیأ احمد کفنر الد قایق با تر جمه
پښتو - کیمیائی سعادت

۱۳۰۳ه - ۱۸۸۵م معراج نامه غلام محمد - فتح خان ارسد مخز ن الاسلام داخو ند درو یزه

۱۳۰۴ه - ۱۸۸۶م را بیا فتح خان ، نعمت الله - غزلیات اخو ند علیخا ن

۱۳۰۵ه - ۱۸۸۷م قصیده بر ده محب الدین ، عبداالقا در
او ملاشرف، معجزات کلان بحا شیه فو ائد شر یعت

۱۳۰۶ق ۱۸۸۸م ناصر المسلمین فی و فات سیدالمر سلین

۱۳۰۷ه - ۱۸۸۹م ضابط میر اث ، احمد جی

۱۳۰۸ق ۱۸۹۰م دخو شحال خان د کلام دانتخاب اودهغی تر جمه بهلف

۱۳۰۹ھ - ۱۸۹۱) وثیقه آخرت (چهل حدیث ھشاه ولی الله په پښتو نظم کښې، عبد الحلیم کاکاخیل

۱۳۱۰ھ - ۱۸۹۲م چار چمن نو بهار عبدالرحمن - قصص الانبیأ کلان، نعمت الله.

۱۳۱۱ھ - ۱۸۹۳م قدوری پښتو ترجمه - شهزاده اختر منیر ابو علی شاهقا عده مهدی غلام محمد

۱۳۱۲ - ۱۸۹۴م

۱۳۱۳ھ ۱۸۹۵م مکر زنان، نعمت الله - کلام الله نبوت بنیان کشران کلام الله (عیساعیت) کلام الله نبوت سرمیاه (عیساعیت) مخزن التفاسیر، - محمد الیاس

۱۳۱۴ھ - ۱۸۹۶م ناقع المومنین، اخوند گدا.

۱۳۱۵ھ - ۱۸۹۷م خواب نامه کلان - دهلار او نحوی قصه، غلام محمد در مجالس، نعمت الله.

۱۳۱۶ھ - ۱۸۹۸م

۱۳۱۷ھ - ۱۸۹۹ م

۱۳۱۸ھ - ق ۱۹۰۰ - شاه خوبان نماز الدین - افغانی کی پهلی اکتاب، مولوی اسمعیل

۱۳۱۹ھ - ۱۹۰۱ دربی بها، (ضابطمیرات) گل احمد -

۱۳۲۰ھ - ۱۹۰۲ لغت دوزیری پښتو، لاریمر - گل صنوبر، امان گجراتی

۱۳۲۱ھ - ۱۹۰۳ دغره گل (بمبئی -) سفر نامه ابن بطوط، میا نعمان الدین

۱۳۲۲ھ - ۱۹۰۴ مجموعه جنگ نامه جدید سید بو علی شاه - فتاوی احمدشاهی عبدالرحیم توبه النصوح میا محمد یوسف -

۱۳۲۳ھ - ۱۹۰۵ شکرستان افغانی، میرزا احمد رضوانی - ظفر النسأ میان نعمان الدین

۱۳۲۴ھ - ۱۹۰۶ عنوان النصایح میان عنوان الدین - نیر الغات، قاضی خیر الله

۱۳۲۵ھ - ۱۹۰۷ نظیر الاخلاق، نظیر احمد - ترجمه قدوری نامعلوم شهزاده گلنار چراغ دین.

۱۳۲۶ھ - ۱۹۰۸ اسرار العارفین، شیر محمد هوتک گلبن لغت عبدالحکیم چاردرو بش نعمت الله

شلیدلی پنره، راحت زاخیلی دیوان احمد کلاچی.

۱۳۲۷ھ-۱۹۰۹ رئیس الواعظین، احمد دپچکی - علم قرات عبدالروف نتیجه عشق، راحت زاخیلی (بحواله اجمل)

۱۳۲۸ھ-۱۹۱۰ع

۱۳۲۹ھ-۱۹۱۱ دگلزار ولایت، کرامت شاه- سراج الحج، دوست محمد گریمر روس کیپل

۱۳۳۰ھ-۱۹۱۲ دیوان اسکل جان ربقه الاسلام، معزالدین ختک - ارایش محفل نعمت الله جنت النعیم عرف پخه دو ډی سظفر خان - هزار حیف، امان اخوند

۱۳۳۱ هق -۱۹۱۳ع دیوان عبدالحمید-

۱۳۳۲ هق ۱۹۱۴- بهرام گور و حسن بانو، احمدجان

۱۳۳۳ هق -۱۹۱۵

۱۳۳۴ هق-۱۹۱۶

۱۳۳۵ هق ۱۹۱۷ رشیدالبیان، ملاعبدالرشید.

۱۳۳۶ هق-۱۹۱۸

۱۳۳۸ هق -۱۹۲۰ : -

۱۳۳۹ ھ ق ۱۹۲۱

۱۳۴۰ هق- ۱۹۲۲ ترانه آزاد- آزادگل شهزاده جهانگیرشهزاده گلرخ، سیدعبدالستارسولود خیر البشر: -

۱۳۴۱ هق-۱۹۲۳ تفسیر سورة یسین، محمد امین -

۱۳۴۲ هق-۱۹۲۴ الف لیلی کامل، نعمت الله

۱۳۴۳ هق-۱۹۲۵ بهارنوروزی- نافع مسلمین، اخوندگدا (حاجی محمد عبدالرحمن)

۱۳۴۵ هق-۱۹۲۶ مجموعه البرکات، محمد امین- سلك محمد گیتی فروز، امان گجراتی جلات سحبو با عبدالکریم- اله دین چراغ چراغ دین لعل سکندر، صفدرخان.

۱۳۴۶ هق-۱۹۲۷ جواهر الانبیاء احمد

۱۳۴۷ ق ۱۳۲۸ تعبیر الاخواب، عجیب خان دپچکی- گلدسته کرامات پشتو النستهر کتهر قاضی رحیم الله، طب بو علی شاه، نعمت الله ضابط سیرات، گل محمد.

۱۳۴۸ هق - ۱۹۲۹ - زه‌و لی عیساشوم ایم - ای - تأئب سولو دشریف احمدجان - قصه‌جمجمه احمد هغه دغه منشی احمدجان - زماپاک رسول ،نا معلوم دیوان خوشحال خان (حاجی محمد عبدالرحمن)

۱۳۴۹ هق - ۱۹۳۰ تفسیر سورة یسین نامعلوم دیوان محمد امین افغانی خه فرق دی (عیاسیت) رشتنی کلام سبز پری ، زرد پری دلبر خان دقصه خوانی کپ منشی احمدجان - تاریخ افغانستان دکرنل سیلی سن ،منشی احمدجان .

۱۳۵۰ هق - ۱۹۳۱ زمونږ محمد نبی، پیر بخش،سمه لار محمد اکبر خادم نوشاد د سرو با نو ، عجب خان پجگی -

۱۳۵۱ هق - ۱۹۳۲ بهار گلشن - پښتو لغت، گوربرت سن عارف الله دیوان احمد کابلی جدرانی

۱۳۵۲ هق - ۱۹۳۳ - دجیلغانی تحفه، شاکرالله - جنګ یعقوب وعملاق، عجب خان پجگی شهزاد نوشاد، عجب خان محمد، اسیر محمد تر خوی.

۱۳۵۳ هق - ۱۹۳۴ - دیوان مداح، محمد امین -

۱۳۵۴ هق - ۱۹۳۵ تعریف نامه عبادتی سندری (عیسائیت) منبهات ابن حجر ،نامعلوم - دوینو جام، اسلم ختک - شهید و م سکینه، خلیق سردار عالم عبد الرحیم تهانوی - بنکلی رسول. خانمیر هلالی. - غلام نبی، محمد اکبر خادم

۱۳۵۵ هق ۱۹۳۶ - انجیل یوحنا - نظام ذکوة

۱۳۵۶ - ۱۹۳۷ - دالم خوکه، سمندر - نوی روښنی قاضی رحیم الله جفا کاره صحبو به، صاحب حق -

۱۳۵۷ هق - ۱۹۳۸ - دپسرلی گل، عبدالله جان اسیر - معجزات گلان، اخوند کبیر - تحفة الحبیبه محمد امین - خدائی خدمتگار، عبدالله - تفسیر و الضحی - مکتوبات افغانی - قاضی رحیم الله -

۱۳۵۸ هق - دیوان علی خان (عبدالسلام) - انجیل یوحنا منظوم - دمسلمانانو دزوال اسباب سکیب ارسلان) سولوی اسرائیل خوږ ژوند، خلیق.

۱۳۵۹ ه ۱۹۴۰ - اصلاح الرسوم ،مفتاح الدین - سر اسلات افغانی نقیب احمد - دیوان حافظ الپوری - عبدالسلام

۱۳۶۰ھ - ۱۹۴۱ عروج افغان منظوم تاج محمود -

۱۳۶۱ھ - ۱۹۴۲ تاریخ هندوستان (فرشته) عبد الغفور -

۱۳۶۲ھ ۱۹۴۳ - انوا رسهیلی، میا عبدالغفور -

۱۳۶۳ھ - ۱۹۴۴

۱۳۶۴ھ - ۱۹۴۵ شکوه جواب شکوه، عبد المنان

۱۳۶۵ھ - ۱۹۴۶ع دیوان عبدالرحمن - عبدالستار ستاع (دافسانو مجموعه) پیر محمد شارق - دادب سفر .

۱۳۶۶ھ - ۱۹۴۷ع لیت و لار سمندر - دشاعر دنیا - مفتون - دپښتو تاریخ قاضی عطاءالله تاریخ اسلام - صاحب گل.

۱۳۶۷ھ - ۱۹۴۸ع بیدیا گلونه - رسا - افگار ختک - زمان ختک - داستان امیر حمزه احمدجان - شهزاده سمتاز احمدجان - قصه جمجمه عبدالستار الف لیلی جدید نعمت الله - سید جمال الدین افغانی - شیدا - دقیامت شپیلی (سیادفخر قوم حمید گل) - سنگین - نغمه زار همیش خلیل .

۱۳۶۸ھ - ۱۹۴۹ع دیوان زیب سر - نور نامه کلان - محمد نعیم - شهزاده رت پرم د کابل سفر نامهٔ امیر حمزه - الفاروق - غلام قادر

۱۳۶۹ھ ۱۹۵۰ع شاهنامهٔ نعمت الله - دپښتو قاعدی - راحت زاخیلی - پښتو ادب قاضی عبد الحلیم اثر - منجری - ولی محمد طوفان - اسرار ختک - محمد زمان ختک - روح القدس - ایمای نائیب (عیامیشت) سوره الفاتحه نایب - دولی شهئی - عبدالباقی - اسلام او اشترا کیت - داکتر احسان الله

۱۳۷۰ھ - ۱۹۵۱ دیوان علی خان مقدمه سید تقویم الحق - دیوان سید بو علی شاه پلوشی - سبز علی خان - سینة العملی (عبدالخالق پشاور) - پلوشی نادر خان بزی - دپښتو ادبیاتو تاریخ - تلخیص سید تقویم الحق عظیم بابا - نصر - پیر بابا - نصر دترنگز و حاجی صیب - نصر - کاکا صاحب - نصر

۱۳۷۱ ۱۹۵۲ع کلیات خوشحال خان مقدمه کامل - گلبی وسوسی - صاحبزاده - آدرس - دژوندسندره - مفتون - رسوزبی خودی - سمندر - دوه بنی نصر - سحر - قاسم سامع مظهری - لوئی اسلامی سالك - خلیق - یشیخ دین محمد نصر - تورډیری بابا نصر - پښتو قواعد - عبدالحلیم اثر - حافظادریس - دستارنامه - خوشحال خان -

۱۳۷۲ - ۱۹۵۳ع دیوان سکندرخان ختک - خوږه شپیلی - سمندر - سوزوساز - صاحبزاده ادریس - نوی ترنگ - رسا - سریکی - مفتون - گلزار ختک محمد زمان ختک - تنازعه - شوق - اولیائی سرحد نصر سنلوا کی سلا - نصر - سلطان زخه خیل - نصر - قافیه سمندر پښتو قواعد - تسنیم الحق - تقویم الحق

۱۳۷۳ - ۱۹۵۲ع دقران پیغام رسا - هلال یثرب - محمد صالح مظلوم - شیخ چلی - ولی محمد - قصهٔ ددووتکانو - ولی محمد - طالب جان - ولی محمد - اسرارخودی - سمندر - پیرسانکی شریف - نصر - سسی پون سیان سغفورگل.

۱۳۷۴ - ۱۹۵۵ع دیوان کامگارخان - تسنیم الحق - نظریات - جعفر حسین - دقران ژراسمندر - نیم گری خوب - ایس ای رحمان شیخ سلی نصر داتا گنج بخش - نصر بابا نصر شهزاده گلشن بی بی هارون - سلنگ عبدا اغفار -

۱۳۷۵ - ۱۹۵۶ع فضل نامه - خوشحال خان - باتور - صاحبزاده ادریس - غزونی حمزه شنواری - دزړه قطری - عبدالله جان اسیر - د پنجر چغلی ارغنی خان - زبیری س - ب - بانوار العاشقین - سرزا زخمی جگر - تجلیات نور محمد - خیالی دنیا - احمدعلی خان - خیالی - مناجات - سیدو بابا - فضل الهی - منتخبات - خوشحال خان - انوار الحق - تفسیر بخاری - راحت گل نشان - سیر مهدی شاه

ادبی تولنی نصر- دقو ست فلسفه - حسین بخش کوثر -
دیو ان بیدل - همیش خلیل - دیو ان معز اله - همیش خلیل - ۱۹۷۶ ه ۱۹۵۷ ع
کلیمات کمالی - منتخبات کمالی - دغره گلو نه - فضل احمد غر
ترا خه خو اږه - عبدالاکبر - دسهیل ستو ری - صاحب زاده ادریس
دیو ان نصر - د ټک جام - فضل رحیم ساقی - انجام صداقت -
سر زا زخمی جگر - سز یات سر گند علی رمزی -
دغازی سندره - همیش خلیل - نسیم حجاز - صالح مظلوم - سندر
بابا پیری عبدالواحد - تیکدار - قصه شادو گدا - حمید بابا - (دارالتصنیف)
دا یاسین چپی - همیش خلیل - زړ کی ستر گی - اشرف درانی -
بحثری رازق نور - ننګیالی پښتانه - هلالی روح ادب - تسنیم
الحق خو لی گلو نه - ماستر عبدالکریم - پر امن - رضا مهمندی
در و سر جان - عبدالقادر خان - انو ر الحق - دیو ان هجری - ۱۳۷۷ ه ۱۹۵۸ ع
همیش خلیل دیو ان سعید - همیش خلیل - دیو ان حسین - همیش
خلیل - ائینه معنی نما - معز الله (اکیدیمی) دیو ان احمد دین طالب
دیو ان بیاض ایو ب گند هیر وی - د نو ر الدین چار بیتی - نصر -
دضمیر او از - همیش خلیل پر امن - رضا مهمندی - غیرت چغه -
اجمل ختټک - دسینی جام جام داد ختټک - هو ش افت - سید زیو ر
شاه افت - تر جمه ضر ب حکیم سی نو ش - حیدر - اشرف مفتو ن -
دیو ی تیال - میر مهدی شاه - هندار ه ز یتو ن بانو - نوی پښتو ن -
امیر حمز ه شنو اری - پښتانه لیکو ال - همیش خلیل غز و ات النبی -
قاسم مظهری - داز ه پاگل اوم - اجمل ختټک - داد ب ستار ه - سمند ر
خیبر ادب - دافغانستان او ر و سی تر کستان سفرنامه - عبدالاکبر
کتاب الشعر ارسطو ، مو لوی محمد اسر ائیل
میرزاخان انصاری - همیش خلیل - دیو ان مصری خان - اکیډمی - ۱۳۷۸ ه ۱۹۵۹ ع

دیوان عبدالعظیم - ادارهٔ اشاعت سرحد - د سرو تو کسرونه
میر شرف - وزیری (اکیډیمي) - پت - میر مهدي شاه - میره الخیر
البشر - غلام نبي - پاکی بیباني - عبدالعزیز مظاهری - رحمان
بابا - سرفراز خان عقاب - مجاهد پښتون - الهام گل نسیم -
مفتاح فرو - صاحبزاده غلام قادر - ژبویشنه حسین بخش کوثری
- پلوشې - (بال جبرائیل) عبدالله جان اسیر ادم درخاني - صدرخټک
(اکیډیمي) پښتني - سمندر -

۱۳۷۹ھ - ۱۹۶۰ع دژوند پیغام - فیض الله فیض - درس عمل - عبدالله جان اسیر -
ولولی پیر کوهر - نوی ژوند - فضل غني مجاهد - ریبار -
عظیم خان عظیم - ادبي سوغات قاضي عبدالسلام - جنتي کالسي
سید نسیم الحق - ځلند توري سناو الدین - او راوبه - ایبی ای رحمان
دسمندر شهزادگی - راهی راکه خزانه - همیش خلیل دبدرغزا
هلالي - تذکرهٔ و سید افغاني عبدالحلیم اثر - ظفر الغات - بابهادر
شاه ظفر - کچکول - اجمل خټك بی بی نوره - روغ لیوني -
دزړه لوگی - مقید - نیم جام - فضل رحیم ساقي - سومن خان
شیریني - همیش خلیل.

۱۳۸۰ھ - ۱۹۶۱ع داغونه - راحت زاخیلي - رنگارنگ گلونه - فضل غني مجاهد -
دغلبیل زړه فریاد - اعظم خان اعظم سمسورگلونه - کرامت
شاه ولاد - پسرلي نغمه - میر رحمان غازي - عجب خان اپریدی
(نظم) جمشید - نشر - محمد اسلام نسیم - گلدسته عبدالقادرخان
(اکیډیمي) ترجمه مسدس حالي - غلام محمد (اکیډیمي) افکار
هلالي - خانمیر هلالي - د توری او قلم خاوند - نوا زخټک -
کشاف الکتاب - حافظ محمد ادریس - تربوراییس ای رحمان -
د آزادی جلگ - خلیق - سراوی گلونه - سید نواز - ترجمه

زبر عجم - سید تقویم الحق .

۱۳۸۱ھ - ۱۹۶۲ع اسویلی - فضل حق شیدا - سوجونه - هلال احمد هلالی - حاج - عبدالرحمان لوکی - ترجمه تفهیم القران - راحت گل - دویښ سو داکر عقاب - چاودی شیشه - ساتو خان -

۱۳۸۲ھ - ۱۹۶۳ع ارمغان خوشحال - رسا - اردو ترجمه عبدالرحمن بابا - حمزه شنوادی دیوان احمدشاه ابدالی (اکیډیمی باغ وراغ' رسا دسوی زړه اواز - همیش خلیل - خوب وخیال - فیض احمد فیض ترجمه پیام مشرق سی نوش - ترجمه بانګ درا - راحت زاخیلی - (اکیډیمی) - اباسین چپی - (اداره اباسین) - سرو دبهار - یوسف سیتنی - داسلامی فکر ماخذ - قاضی هدایت الله - دااسلام دی ، راحت گل - رنګارنګ گلونه، رسا - مغرور - شمی - ساسونی - خود کشی - رسا - شندی گل او شنشی اشراف حسین احمد - د آزادی تلاش - اکبر شاه بدرشی - تیر هیر شاعران عبدالحلیم اثر سوات - نصر - نوی دیر - اسلم اجمل - طاهر کلاچوی عقاب - ادبی تنقید، رسا -

نظمیات - قلندر - تنقید - قلندر -

۱۳۸۳ھ - ۱۹۶۴ع دیوان کریمداد (اکیډیمی) - دیوان سیا نعیم (اکیډیمی) - پرهر ونه تکونه سیف الملوک صدیقی - قومی ترانی - همیش خلیل - تنګی سینه، ممتاز مسافر ارمانونه - مطیع الله قریشی - سیرت النبی - سید اکبر جابر - ترجمه ارمغان حجاز امیر حمزه شنواری - (اکیډیمی) دادنیا (رباعیات خیام) - احسان الله ختک یو آواز - سید اکبر جبار - سوره فاتحه - سیر مهدی شاه چهار مقاله محمد عباس - لشی اعظم - نوی ژوندشم شیر - اولیا ئی کرام (اداره اباسین) بحر الانوار - عبدالروف شهروی - کاکاصاحب عقاب محسن و محسن اعظم - ترجمه یعقوب درانی - غازی دلاسه خان عقاب

۱۳۸۴ھ - ۱۹۶۵ء دیوان خواجه محمد بنگش (اکیډیمی) - دیوان کاظم خان شیدا باتو راجمل ختک - پت پسرلی - محمد الدین مقید - زری او بنکلی مقدر شاه مقدر - رانه حاجی گل صوفی - سلگی - غلام یوسف یوسف - پاک ندگی سعادت شاه جبل - موجوده جنګ - میر محمد مهر - دری ملغلری حاجی محمد - سوات دراسه (تاریخ تنقید فن) افضل رضا چار گل همیش خلیل الناالید ی سوات - محمد نواز طاهر - پښتانه د تاریخ په رنړا کښې - بهادر شاه ظفر شاهنامه ایرانی - حافظه + - روحانی ترون - عبدالحلیم اثر - امام اعظم اسرار طور وری - وعلم لاری - عبدالروف نوشیروی پښتو سکهئی افضل رضا دبیر پښتو نقیب الله - دعلم رنړا - عبدالروف نوشهروی - گلونه او ازغی ارباب سکندر خان خلیل -

۱۳۸۵ھ - ۱۹۶۶ء دیوان کاظم خان شیدا ترجم اردو - انوار الحق - سوری هاشم بابر - جهاندار شهزاده - احمدی صاحبزاده وطن - میر احمد صوفی - احیأ العلوم - کتاب العلم - محمد عباس - گل خان - شیرزمان غمژن - انتظار - ساتوخان - لوظ - ش - م شیر - ښکلی پاکستان - عبدالروف نوشهروی - مظلوم امام میر مهدی شاه نصر - همیش خلیل - پښتو تیچر - افضل رضا - فلسفه نوی او زړه - ارباب سکندر خان -

۱۳۸۶ھ - ۱۹۶۷ء عبدالقادر خان - همیش خلیل - گلدسته - غمگین - محمد اسلام اجملی ترجمه جاو یدنامه - امیر حمزه - (اکاډیمی) - کلام نسیم - الهام گل نسیم ترجمه بال جبریل - عبد الحلیم اثر - ژوندا و فن - اجمل ختک سپو ږمیه گر نګ و هر اخیزه (جیز انونس) اخبار العلوم کتاب العقائده - محمد عباس - حجته الله البالغته - محمد عباس - فتوح الغیب محمد عباس - خیر البیان - بایزید انصاری (اکیډیمی) رنځور - هیر - تور یالی - هلالی - ادب خځه دی - سحر یوسفزای - او بی پنګه - عبدالاکبر کاکی - مفتون - خیالونه - هلال احمد هلال -

۱۳۸۷ھ ۱۹۶۸ع کوګوشتو - راحت سیال - بهرام - ګل اندامه - فیاض (اکیډیمی)
الهامونه عبدالحمید کامل - ترجمه ضرب کلیم - سید تقویم الحق - -
نیک عمل - محمد عباس کجری - قلندر - شرح عائشه مالک زساد حج تاریخ سفرنامه
عبدالوهاب د پښتو نثر تاریخ افضل رضا - زسو نبر سجا هدین
عبدالحلیم اثر
۱۳۸۱ عبدالقادر خان - انوار الحق د پښتو موسیقی علامتونه کلیسا مردان -
(عیسائیت) ترجمه پس چه باید کرد و مسافر - سید محمد تقویم الحق (اکیډیمی)
اولس سوری - شریف ګل - شعلی - عبدالطیف شاهین - د غالب کلام - سراج -
الاسلام - اخوند درویزه - مقدمه سید تقویم الحق - ګلدسته روسی - نور شاجهان -
لمبې هدایت الله - د بنوا او وزیرستان تاریخ - سیفی - خوابونه ترا خه
مغموم - اشک نبر - سید حسین - مثنوی - عبدالاکبر - حرص - هلال احمد هلال

۱۳۹۰ھ
۱۹۷۰ع طوفانی غم (شیر عالم ماسونی) طالب ولی محمد - دیوان سیاجناب کاکاخیل
یون - ملا عبدالقادر - زری ګلونه - زرګل - اسماء الحسنی - محمد عباس
فلاح دارین محمد عباس اره و پښتو لغت سید انور الحق پښتو ژبه - لغت (پښتو اکیډیمی)
اول جلد - (جاري دي)
۱۳۹۱ھ دیوان نجیب سرهندي (اکیډیمی) - دیوان قنبر علی شاه - دیوان فداد تیراوږمی
۱۹۷۱ع جدران سنظر اپریدی - دم درود - عباس - دخوشحال بابا یو شعر - امیر
حمزه شنواري - دبی ارزي کچکول - افضل رضا - دسر و تعویز - دهقان -
امانت - شیر زمان دمحلونو خوا - ظاهر اثر اپریدي - تاریخ رحمت نی -
امیر معظم شاه
۱۳۹۲ھ صرف سینه - محب الله ارمان - احیای العلوم - کتاب الطهارت - محمد عباس
۱۹۷۲ تعلیم الاسلام - محمد عباس - داسلامی فکر نوی تشکیل - ترجمه علام اقبال
سید الابرار - خوابونه یادونه - امان الملک نور - و زړه تکور - زاهد البو الا اثر

۱۳۹۳ دسوزیادونه‌صاحب،دین‌سوز -تنرانکی- پریشان‌ختك «داودشاه-پرویز»

۱۳۹۴ھ کورونه،شیر زمان‌غمژن تاریخ‌سرصع بحواشی

سنه دوست‌محمد کامل - هفت‌زبانی‌لغت،فضل‌معبود

۱۳۹۵ھ شاپیئري،غلام‌حبیب‌سروت

سنه

۱۹۷۵ بنیادي‌پښتو ،پریشان‌ختك‌او ملګری

۱۳۹۶ھ سباون، قلندر

سنه

۱۹۷۶ بدلون، قمر

ضمیمه-ب

هغه کتابونه چی دطباعت کال‌نه‌لري .

بهارنوروزي،قاضي‌سیداحمد- تفسیرسوره‌ملك والرحمن،مولانا عظمت‌الله جنګ‌نامی، سیدبوعلی‌شاه مجموعة‌الخطب،ملااحمدجان- طوطي‌نامه، مولااحمدجان‌سکندرنامه، ملااحمد جان- جنګ‌نامه‌شیرخدا،عجب‌خان‌دیچګی کسب کار، ملانعمت‌الله-جنګ نامه سیرحتم، ملانعمت‌الله- مناقب‌غوث‌الاعظم،ملانعمت‌الله درمجلس، ملانعمت‌الله- رفیق‌الواعظین، ملانعمت‌الله- ریل‌نامه، ملانعمت‌الله‌فال‌نامه(کرك‌سنګهه) واسع‌نامه(کرك‌سنګهه) - هشت بهشت(کرك‌سنګر)جنګ‌نامه‌حضرت‌علی(کرك‌سنګهه).جنګ‌نامه‌حضرت‌حسین(کرك‌سنګهه) تذکرة‌الخوانین‌و تذکرة‌البخاري(اغامحمدپشاوری)جنګ‌نامه‌زیتون، ملانعمت‌الله- جدید معراج‌نامه، غلام‌محمدګګنیانی- معراج‌نامه‌جدید،شاه‌افضل‌خان فالنامه‌قرآن- مستقیم،نورنامه محمداکرم- فقرنامه‌فیضان‌الله‌فیضان- دیارسینه، علی‌حیدرجوشی حکایت‌ګالاجواب، علی حیدرجوشی — دیوان‌بی‌نظیر،باجوړي‌موچی- رساله‌علم‌القراءت‌ضابطه ملاشهورکوهستانی نقش‌سلیمانی(کرك‌سنګهه) جنګه نامه‌امین،سیدحسن (چوچوسنګهه)- ادم‌درخانی، سیدبو علی‌شاه(حاجی‌محمدعبدالرحیم) ادم‌درخانی،فخرالدین‌صاحبزاده- قصه‌سیف‌الملوك، راحت زاخیلی(اسلامی کتب خانه‌پشاورو حاجی‌عبدالرحیم)قصه‌سیف‌الملوك،ولی‌محمد(سیدشامروان)

سیف‌الملوك ، محمدنو ر (رحمان‌گل‌نیو کاکشال‌پشاو ر) شهز اده‌بهر ام‌گل‌اند ام ، فیاض (عبدالحکیم‌پشاو ر) و فضل و احدپشاو ر - امان‌گجر اتی،عبدالخالق‌پشاو ر - گل‌صنو بر ، امان گجر اتی‌گل صنو بر ،طاهر رشید(پښتو اکیډمی)سیمر غ و شهز اده‌فخر الز مان، شیر بهاد رساقی - جان‌عالم،عبدالرحیم- بهر ام‌گو ر و حسن بانو ،ملااحمدجان شهز اده فالك‌ناز ، ملااحمد جان.

قصه‌چنړي،ملااحمدجان - امیر حمز ه ملااحمدجان. نیکا ختر و حسن بانو - نو رمحمد استاذ - او ر نګ‌او تاجیري، نو رمحمداستاذ - سخی سلطان‌شهز اده ،نو رمحمداستاذ - شهز اده‌دل‌خر م، محمدر مضان‌ناطق‌شهز اده،تو حیدالله کاکاخیل-الله دین‌چر اغ ، عز یز الر حمان مفتي - پښتنه پیغله،سر اج‌جهان‌هلال - دشام‌محبو به‌ا و د ر و م‌شهز اده،عبدالغفار نائب (ناو ل یادو راسه) چهار د ر و یش، ملانعمت‌الله - شیر ینی‌فر هاد،و لی‌محمد - تر اپان،ابر اهیم شاه - زلف لیلی،گل دراز اسیر - ممتاز شهز اده،امیر حیدر - لیلی‌مجنو ن،ملانعمت‌الله غل قاضی ،احمد - یو سف خان‌شیر بانو ،علی‌حیدر جو شی‌ر امدادخان،علی حیدر جو شی - شهز ادعدل و نیلی شهز ادي، طالب‌و لی محمد - جفا کار معشو قه،صاحب‌حق - قمر الز مان ،احمدجان - شهز اده شیر و یه، صفدر جان‌نیم بو لاتیم‌بو لا،ملانعمت‌الله - سو هنی‌مهنو ال، ملانعمت الله - رستم و سهر اب، ملانعمت‌الله - فتح خان‌قند هاری،ملانعمت‌الله - شیر ینی‌فر هاد -ملانعمت الله - معرفت ، محمدعباس - احکام الاسلام،محمدعباس‌تعلیم‌الدین،حافظادر یس - حیات‌المسلمین،تر جمه‌سیدتسنیم الحق کاکاخیل پنج گنج،متر جم‌مو لاناعبدالر حیم .

درة‌الناصحین‌عربی پښتو، نو رمحمد - اسلامی فیضی ، حافظا در یس - اسلامی فیضی ، حافظ ادر یس‌تعلیمی‌فیضی،حافظادر یس - خو بی‌لطیفی ،حافظا دریس - بیر بل‌نامه، و لی‌محمد - دتو کل‌خان‌خو ب - بهادر شاه‌ظفر - سر و ز ر و سیند، بهادر شاه‌ظفر - پټه‌خز انه او دری سو ئی ،بهادر شاه‌ظفر - ننی‌دیر ،رحیم شاه‌نسیم - سیرة‌النبی جلداو ل (عبدالکر یم مظلو م) د کانړی کر ښی،سیدنو از - دګلو خانګه،عظیم‌خان‌عظیم - دعشق‌تاو ، دلارو سیلاب - مجبو ر ز ړه، دلاو ر سیلاب - دز ړه‌ټکو ر ،سلیم‌خان - دګلو خز انه - خان‌محمدجان - دناز خندا ، کمال‌زي شاعر - ر از ،لطیف‌الله‌جان‌عاصی - ډالی، عبدالو هاب نوي فیشن عبدالو هاب - زلفی ر خسار حمید - خلمی‌خیالو نه،اشر ف‌خان‌خلمی - کلیات‌دلسو ز ،تاج‌الملو ك‌دلسو ز . شغلی ، عبدالطیف شاهین

بر يښنا،سعداللهجان برق - كاروان عشق،جمشيد - پر واز عقل،مولانا عبدالله - تحفة الانصار سيدشير شاه - حب الوطن محمدرحيم - حكايت عبرت، پير غلام صادق - دحق چيغه، عبدالوهاب دستي - دعشق اواز - سير زمان محتاج - عشق محبوب،شير زمان محتاج - غجنه دنيا، فضل رحيم دلسوز - غمجنه سينه،سير امان سوسند - كتاب نصيحت، ذاكر الله ذاكر - كيمائي صداقت ، توران شاه شاعر - دخيالو نو سپرلي،محمدنو از ختك - ماو اخله،محمد نو از ختك - دو لي،محمد نو از ختك - ځلمي ګلو نه،امان الله وزير - نيم ګړي نيمه خوا،خانزاده محمدصادق سير - د شو نډ و سلګي - محمدحسن حسن - ادبي ګلو نه محمدسليم اجملي - ځيګر خون ايوب صابر - لاله زار،يونس خليل ديو ان عبدالعظيم،حاجي محمدعبدالخالق - دسميل ستوري،صاحبز اده ادريس - درد، سيف الملوك صديقي - انداغ،سيف الملوك صديقي - دګلو غنچه،عبدالرشيدا - پر دي غم، علي حيدرجوشي - انجام غرور،،علي حيدرجوشي - ښكلي ژوند،علي حيدرجوشي - عجيبه ګل، علي حيدرجوشي - ديو ان حيدري،علي حيدرجوشي - پيغام جنت، علي حيدرجوشي - د سيوجام،اصغرعلي شاه - حسن او سينه،اصغر علي شاه - و لولي، پير ګوهر - سوی (لاسو نه،پير ګوهر - زرغن سپرلی، پير ګوهر - رون سحر ،سير مهدی شاه مهدی - رنګين ګلونه،جمال شاعر - زخم پتي، جمال شاعر - عقل تمام،جمال شاعر - د هستور،جمال شاعر - اتفاق،جمال شاعر - ډير غم جمال شاعر، روح چمن،قدر ختك - دګو در ښكلي ننداره،قدر ختك - خشب زيتون،عبدالواحد تهيګيداد - تګ تكور عبدالواحدتهيګيدار - سورا سویلی،فرمان اللهفرمان - نغمه حيات،ګل خان - نور صبر نه شوم دوران خان جهانګير - دزره غوتي رب نواز اورك زي - عجيبه دنيا شمس الرحمن - داورلمبی فدامظهر داغ (اسلامی كتب خانه) - معجز ،عبدالوهاب نو شهروي سر دار عالم، مرزا عبدالرحيم دلي شهئي ، صدرختك (پښتو اكيډمي)درمن عبرت،عبدالله جان اسير - عبرت، د هقان - هيري او ايري،ساتو خان - نوي چپی،اسير حمزه - خو ابني او انګور،محمدابراهيم شبنم بهادره پيغله،محمدابراهيم شبنم - دشوي پانړه،زيتون بانو - مات بنګري، زيتون بانو - نوي سحر ،مبارك سلطانه نسيم - ګړی لاری،ګل افضل خان - داغو نه،ګل افضل خان - در شهسوار، عبدالروف محمديوسف - انګازی،ارباب رشيداحمد - ګنج پښتو ،مولوی احمد - تاريخ محمود،غزنوی احمد جان - سيرت الرسول،امين ګل - تاريخ سردار دو عالم، سيدادم الله - دری ننګيالی،محمداعظيم

افریدی - درویش پاچا، دهقان خزینهٔ افغانی، محمداسماعیل خان - صرف نحو ، خیال بخاری
اتالیق پښتو ، خلیق - اثر بخاری - پښتو ژبې بنیادي مسائل خیال بخاری - ژوند، حمزه شنواری
ژورفکر و نه، حمزه شنواري - خان سلام علیکم عباد دپیر بیائی - خوشحال او اقبال عبدالصمد.

شپون

معاصر پښتو شعر ته یوه کتنه

پهمعاصر ادب څېلیکنه دمحقق د پاره لوې چلنج دې داځکه چې دې هروسرو دژوند یو شاعرانو سرههم سرو کارلري او کهدي هرڅوسره زیاروباسي چې اتاقي قضاوت وکړي په دې علت چې دې خپله هم په همدغه عصر کی اوسی خاصځا د عندیت عنصرڅه محد و د یتونه ورباندی پردي. سرهلهدې هم ماپه دوو دلیلو دې چلنج ته مثبت ځواب ورکړی .

یو داچې زهپخپله هم ځان دهمدی خپل عصر یوشاعرګڼم بل داچې زهدافغانستاندو اسد پاره یوه روښانه آینده ګورم چې دهغې پهتحقق کی لیکوال هم لاس لرې زهپه هیوادکی دهیواد د پاره داسې سوکالې تصویر لرم چې زمونږ اصیل ولس دهغې مستحق دی زما انتقادونه اوګوته نیونې همدی نیمګرغې راتلونکی تهدشاعرعهارول دې .

دمعاصروالي پهباب پهنړی کی دمنقدانو ترمنځ ډېراختلافات شته او دی پوښتنې تهچې معاصره دوره کومې تهوایه شی ډېر ځوابونه ورکړیشوی دی. خودلته به موږلهدغو تیر شو او پهافغانستان کی بهپښتو دچاپ شو واشعارو معاصره دوره دسراج الاخبارنه راديځوا سوده وګڼو. او داهغه وخت دیچې دملی دولت یا (Nation state) جوړیدو تکل په

شعر کي په پراخه پيمانه ځليږي ددې وخت دري‌او پښتو ژبو دلومړي ځل دپاره دسياسي فلسفي پرسخنګه- سلي يو والي اونوردا سې سفهموسو نه چې ځيني يې ښخوا هيڅ کله په کي نه وځای سوی او دځينو يو اځي ابتدائي تو سنه په محلي دول په ځينو ديوانو کي ليدل کيده په‌شعرونو کي افاده کړل او په همدې دلـيل دژوند يو نمونـوله ۔ ځې ښکاري چې پښتو او دري شعر دواړو خپل لرغوني او دطلائي عصر يون هير کړي وا وله سره يې خاپوړي کولي .

دمحمود طرزي هغه شعرونه چې دالوتکي اورګاډي اوسکرو په توصيف کي يې ويلي د‌دري‌شعرله‌عنعني سره ښکاره توپير لري دري ژبې چې تر هغه وخته په د رباري موضوع ګانو لګياوه ددې انقلابي تحول زغم نه‌لاره او هم‌داوجه ده چې د محمود طرزي اودسراج الاخباردنورو دري او دهغې په تبعيت دپښتو‌ليکوالو اشعا را کثراً هنرنه بلکه دهنر کار يکاتو رته‌ورته دي.

دمثال دپاره به‌دسراج‌الاخبارځيني پښتو شعرونه وګورو :

اول‌حمد دهغه پاك پروردګاردى	چي معز دمکناتو په مقداردى
مولينامحي‌الدين‌صاحب غمخوردى	دتمام‌افغانستان دسترګوتوردى
په دروېشتمه شماره کي د اخبار	يو اعلان‌يې‌په‌پښتو کښلى تيار
ايرادنشته‌په پښتو کي‌اى صاحبه	فضل شوى‌په‌افغان دى‌له‌وا هبه
افغانان بهادر ان دز ساني دى	نوراقوامو رته‌په‌شان‌دزناني‌دى
که اخبار شي سزين په افغاني	نورانى‌به شي افغان په معاني
اى‌خاوند‌ه‌ذوالجلاله بارى خدايه	ترقي پښتوله‌ورکړې بې‌نها يه
د اخه عجب د ور ا ن د ى	چي ر ا غلي پر افغا ن دى
ر نګا ر نګه تر قي د ى	خه عجب محبوب عنوان دي
د اله کو مه شوپه مو ډ کی	چي ظاهر ا و نما يا ن دي

۱ - سراج‌الاخبار.دريم کال . ۲ ګڼه- مولوی‌صالح محمد .

۲ - سراج‌الاخبارشپږم کال -سيرزامحمدرحيم .

داخو عصر دسراج دی چی افغان ټول پری روښان دی
ښتانه کړ دی نشین دی سر دغه چی نوم یی خان دی
نه کمال او نه هنرو بی لدی چی ټوله خاندی
ته سراج الاخبار ته ګوره چی دملك په تن کی ځان دی
او من بیانو رعلی نو رسو په پښتو چی دی ګویان دی
زمصالح غلام دشاه یم په سا ډیر دده احسان دی
پر دښمن دی غلبه وی خو زمین او خو اسمان دی(۱)
ډیر ښادخپل مولا کړم چی او طان می خپل دی
که خیبر دی که کنړ دی که لغمان می خپل دی
قندهار هزار هرات هم بدخشان می خپل دی
شکر شکر باغ می خپل باغوان می خپل دی
ګل می خپل سنبل می خپل سوسن می خپله
ریحان خپل نرګس خپل سمن می خپله
پسته می خپل بادام می خپل روغن می خپل دی
عنب خپل انار خپل وطن می خپل دی
شه بادشاه زموږ دی مهربانه نظرو کړه
ډیر عالی نیت دی په شه شان نظرو کړه
شه حاکم را کړی عزیز جانه نظرو کړه
عجب عصر دی افغانه نظرو کړه
ژ به خپل قلم می خپل بیان می خپل دی. (۲)
درحمن بابا پر غزل مخمس
جار دی شم تر نامه راشه راشه په هجران کی یم نا کامه راشه راشه

---

۱ - سراج الاخبار. دریم کال . ۲ ګڼه. مولوی صالح محمد.
۲ - سراج الاخبار شپږم کال - میرزا محمد رحیم.

زساو ردصبح و شامه راشه راشه اې زسادزړه ارا مه راشه راشه
سرو قدګل اندامه راشه راشه

باز ارخوسو ړشوستاله حسنه دخو بانو ولی ته یی غزال چشم هم مطلوب د شاهانو
ایمان و ړونکی دشیخانو دپیرانو بی تانسته چی حرمت دعاشقانو
دعشاقو احترامه راشه راشه

د اجهان کله سکان د انبساط دې مبارك ددو و مینو اختلاط دې
تله دې تله دې له جهانه راشه راشه (۱)

سینه راشه په سرو اړوه ګلګون ساغر
چی ژ سی تیر شو او داخله شو دجمشید اختر
په ګلستان کی په راتګه د نوی کال جلوه من
طاق نصرت نرلی قوس قزح ساز دیګر
سلطنت داسی نه و لیدلی پښتانه په خواب
هم نه درلود په دې شان خراسان اختر
دې امیــــــــر بــــــــــن امیر
په امیران ددنیا نه لری بل همسر
تر هغی پوری چی دنیا کی دې ماښام و سهار
تر هغه پوری چی اسمان چی انبر کی وی بر

دانمونی دیوه ډیر ساده او مبتدې شعر ښکارندوی دې چی هلته سمبولونه نیغ په نیغه او بی له دې چی هنری عملیه پری اجراشی یو په بل پسی قطار شوی دې .
«پسته سی خپل بادام سی خپل روغن سی خپل دی» هیڅ تخیل نه لری بی له دې چی د هیواد خپلواکی او شتمنی ته یوه ډیر بنده او سطحی اشاره ده حتی هغه زوړ سمبولیزم چی پسته خولی ته او بادام ستر ګوته ورته وېولی هم د لته نشته . که د اشعرونه د پښتو د شفاهی او کلو بانډو شعرونو غزلو او لنډیو سره پرتله شی له و رایه ښکاری چی شاعرنه د ی بریالی شوی هغه ایدیال چی دی ورباندی ګرو همن دې داسی بیان کړی چی خلکو ته دشعر په حیث د سنلو

(۱) - سراج الاخبار شپږم کال شپږ مه ګڼه افغان

وړوی. دشاعرنه‌هم دپښتو دطلایی عصرعنعنه‌ورکه ده او هم یې‌دولس په‌خیرخبری نه‌زده.

«ډیرڅناډخپل مولا کرم چه‌اوطان‌سی‌خپل دی» ډیرڅنا» او«اوطان» خو اصلاً د پښتوژبې اوحتی عربی ژبې له‌رغاونی سره سمون‌نه‌کوی. شاعرپه‌دی مرحله کې پردی شوی‌دی. په هرصورت دابه دمعاصری دوری لومړنی پړاووبولو اوشاعران به یې همنه گرمو ګڼکه داپردیتوب دهغه وخت په ټولو منورینوکی موجود و. اساساً د پرمختگ او ملی دولت افکاردپښتنو دپرگنو ټولنیز جوړښت ته پردي و. معارف- مطبوعات- اونــوریدغسی نوی موسسی خلکو ته‌نااشناوی اودضرورت احساس یې دپښتنو په‌زړونوکی موجود نه‌و. اصلی خبره‌دلته ده‌چی همدا دپردیتوب احساس دمعاصری دوری په لومړنی پړاو پوری منحصر پاتی نه‌شو او دهغی اغیزی زموږ ترعصره را وغزیدې. که دموجوده خپرونو د پښتوشعرونو احصائیه‌واخستله‌شی‌نوپه‌محافظه کارانه‌اټکل ویلاې شو چی پــه سلو کی‌اتیا په کیفی او هنری لحاظ دسراج الاخبارله‌عنعنی لوټو پیرلری ا وزما داومېنی مقالی موضوع همدغه اکثریت‌دی‌دااکثریت دی‌چی شعرونه یې په رادیو کی اوروا وپه ورځپانو او مجلوکی یې‌لولو او په کالنیو اوموسمی مشاعروکی یې اورو.

په‌دغو اشعاروکی یوځه ګڼ‌مشخصات شته‌چی کوزبه‌په‌همدغو یو نقدې نظروکړو.

عقل کل :

دغوډلو شاعرانو ځانونه‌یوجگ برج جوړکړی‌دی اوله‌هغی کوزوګړوته در افشانی کړی. دشاعری همدغه خاصه ده‌چی هغې ته یې سرموزه اوله اسراروډکه بڼه ورکړی او دشاعرهمدغه سلوك دی چی خلك په‌غلط وربانډی دلوی حکیم اوجادوګرګمان کوی. خو خوځله منقدانو داخبره یاده کړی چی شاعر جادوګرنه دی اونه درویښمو چینجی دی چی له ګیڼی تاروته خړی‌خو دشاعرخارق‌العاده قدرت لاهم په‌خلکو کی منلی شوی حقیقت ګڼل کیږی‌خلك خوپریږد دې حتی ان چی شاعرپخپله همپه خپل غیب‌اللسانیت گرو همن دی. ددې غلطی انګېرنی تاریخی ریښې ډیری‌دی خویوه ښکاره غوخ تاریخی ریښه یې په دې حقیقت کی پرته ده‌چی شاعرپه ژبه کی ترنوروګړنیو د برمهارت لری . شاعرته دژبې خواص داسی جوت دی‌لکه چی‌ده پخپله جوړه کړی‌وی دژبې سره ډول ډول لوبې کوی او

ګلالي او نوي‌تر ګیږو نه تري‌و باسي. که«ګل»د«بلبل» سره هم قافیه نه وای شا عر هرو مرو داسي لغت و رته پیدا کاوه‌چي و رسره لګید ای. لامسلستو نبي - پو له پټي - ړنګه بنګه - تنګه ټکو ر کیل کړو نده - او پهزرګونو داسي پیوندونه چي حتی یو یې هم تصا دفي نه دی د ژبلو بې نمو ني دی څینی شاعران لو مړی د قا فیي لغتونه پیدا کوی ا و له هغو لست جوړوی لکه سار - نګار - کار - شمار او بیانو هغه دبیت داخرسره کوشیر کوی همدا وجه ده چي د قافیو ارتوالی حتی دشعر پهاو ږدوالی هم اغیزه کوی دخوشحال « بیا له کومه را پیدا شو دابهار» دهغه تر هغو شعروچي هلته قافیه تنګه وه ډیراو ږد دی همدا د ژبلو بې سها رت دی چي شاعر تهیې داسي لقبو نه‌لکه ژبه‌ور - خوله‌ور - نکته سنج - سخندان شیرین کلام - غیب اللسان‌او نور ور کړی دی شا عرله دی ملکی ډ یره ښه ګټه ا خیستی او په پړ یو پړ یو خپلك د خپل جادو پهبند کی ساتلی دی. دژ بې سره ډول‌ډول لو بې شوي‌دي حتی ا ن چي د هغې د پاره دعروض پهنامه یو تش‌پهنامه«علم» جوړسوی دی .

لفظي صنعتو نه لکه ابهام - تضاد - تشابه‌او داسي نو رټول دژ بلو بې بیاګې دي . څینی شاعر ان ساده خبره دالفاظو په کړ لیچو خیژوی.

خطپر مخ دصنم راغی که‌سپو ږمی‌شوه‌پههاله کی

یایې‌غا بن‌په خوله کی‌زیب کا که‌ژ اله‌شوه په لاله کی

چي مطلب یې تش‌دادي:

یارسی‌خطو بر یت‌دي‌او ...ین‌غاښو نه لری .

یا

اهو چشمو چي‌یې‌زړه‌پهافسو نو کیښ هغو سر له‌ابادب‌پهها سون کی

انتظار یې دنرګس‌ګو نه کړه‌ژ یړه سروی‌سر پسي‌له‌باغه‌بیرونو کښ

یایې ساده وایی :

کهسي خو ک په‌اسیری‌شمیری‌اسیر یم کهسي‌خو ک‌په‌فقیری شمیری فقیر یم

یا

مو ر دي خو اری‌او سز دو ری کوی‌له‌پلار هسره

تاپه‌مستی کی‌اسیل‌و شلاوه‌له‌یار هسره

په‌دری کی دژ بلو بی شالو نه زیات دی او په‌بیدل کی بی معراج‌و ینو. اوساط الناس که
نران دی‌دبیدل دی‌بیت‌ته‌دی‌تینګک شی

می نغمه‌مسلم‌حوصله‌ای که‌قدح کبش گردش‌سر نشود

بحل‌است‌سبکسری‌انقدرت که‌دماغ جنون‌زده‌تر نشود

په‌افراطی مواردو کی دشاعرانو داژ بلو به دجادوګرانو اوپاروګرومنترته ورته ده
چی هلته هم‌لکه انترمنتر - کته کاتن - کته کو تن‌دخولی څخه د اسی وغونه یا سی چی په
ظاهر کی‌لسان‌ته‌ورته‌وی‌خو که‌یی د تحلیل لاندی‌ونیسی‌چټیات خیژی .بایی د شعر پورتنی
شالو نه‌چی‌ساو ر کړل په‌دې کی رانشی زمانه‌عاتش‌دومره‌وه‌چی و بنیم چی شاعران‌په‌لومړی
درجه دژ بی استاذان دي او څینی یی‌له‌دی‌استاذی‌په‌بی‌انصافه توګه ګڼه اخلی. دادی ته ورته
دی‌چی سړی‌دیوه ساشوم سره هغه لوبه و کړی چی ساشوم ته‌یی تول چلو نه نه‌ورځی او تل
یی دی‌و رڅخه ګټی. شاعـر تش پـه‌دی‌امتیاز چـی دی په‌ژ به تـر نورو به پـوهـیږی حق‌نلري
چی له‌څانه عقل کل جوړ کړی‌او د هری‌طبیعی‌او‌تولنیزی‌پدیدی‌له‌پاره‌لفظی او شاعرانه تفسیر
و راندی کړی .

که‌څوك دحقیقت په‌لته کی‌دی کولی شی‌چی‌دشبته‌اجتماعی او طبیعی علوموله لاری هغه
بیامومی او که‌دعلومو څانګی ډیری دی او دی غواړی چی دپدید وتل ته ورسیږی نو
کولای شی‌چی فلسفی ته‌مخه کړی، شعرمو رته‌حقیقت نه کشنوی بلکه‌هغه‌پدیدی‌چی‌فیلسوفانو،
پوهانو کشف کړي دي‌رابرسیره کوی‌دادنده‌په‌خپل‌ذات کی کافی‌درنده‌ده او که‌یی شاعرله‌بوج‌نه
ووځی‌نوخپل رسالت‌یی پای ته رسولی دی .

خیشت‌شعر:

دوه‌شیان دشلمی پیړی ددوېمی نیمایی برخی په شعر کی رتل شوی دی یو یی هماغه د
شاعر دعقل کل‌ادعا ده‌چی پاس یاده شوه او بله یی دشعرخیشت والی دی‌چی له‌دی څخه زما
مرادژړا انګولا زاری- لافی‌څان‌ستاینه‌او نوردماشومتوب چمونه دی چی شاعران‌یی کوی
له‌بده مرغه په‌پښتو کی همدااوس دادواړه‌عنصره‌نه‌یوازی موجود دی بلکه‌لاترا وسه زموږ
لوی شاعران له‌هغی کار اخلی.

دغه کوزی نمونی چی د کوم خاص شاعر نه‌دی چی تقریباً هر شاعر پوری تړل کیدای شی و گوری:

ذی روح نه: قاتره - اپاسین - بابا - هندو کش - خیبر - بلخ - غزنی. . . .

نسبناسه: دپښتونخوابچی - زمری - دنرزوی - دمیرویس او احمدشاه زوی .

حالت: سوزم - سرەلمبه‌شوم - تباه‌کیږم - شنه لوخړه‌شوم - ستی‌یم - له خپگانه می‌زړه چوی - په‌جامو کی‌نه‌ځاییږم - له‌غیرته اوراخلم - روانیږم - نه دریږم - لیونی یم - غورځنگ کوم - نه‌تراپلم - پیاوړی یم. . . . .

دا افراطی اصطلاحات اوس دوسره په‌پښتو شعر مسلط دي چی سړی مثلاً په شعر کی نشی ویلای چی: بیگاشپه لیرخپه‌وم یازما معشوقه نسبتاً ښکلی ده‌خو پوزه یی کږه ده. یاپښتانه په‌جنگه کی کله بری موسی او کله ماتی کوی . . . . . داسی معتدلی خبری چی یوریښتونی انسانی حالت بیان کړی په‌پښتو شعر کی سم ندی ځای شوی او شاعر لادهندو کش له خوکی نه‌دی کوزشوی. دی‌لکه زرکه دغره په جگو تړو کی کرکړی کوی حال داچی ولس د کربوړی په‌څیر دگټ‌شاته پټ‌پټ کیږی او دی بیادخلکو دحالت 'تمثیل ادعاهم کوی .

که‌د شاعر داژبلو به‌له‌یوی خوادده مهارت ښیئی له‌بلی خوادده دتخیل دکمزوری‌معنی هم ورکوی دتوضیح دپاره به‌دابیخونده خیال:(له‌سترگو وینی غورځوم‌صنم) وگوروو د شاعرمدعادلته‌همدوسره ده‌چی (زه‌په‌یار پسی‌ډیرخپه‌یم)داخپگان‌دی‌نشی‌بیانولای نویوه کلیشه یی خبرچی داوښکوپه‌ځای وینه تویول‌دی راالخلی. داځرگندونه غیرله دی چی ښکرور دروا غ دی‌یوبل زیان هم لری‌او هغه داچی هغه خاص ډول خپگان چی یوسړی ته‌په داسی موارد و کی پیښیږی نه بیا نیږی او دهمدی کلیشو اودرواغوله شامته گونگه پاتی کیږی په ترکیب - په‌تشبیه - اوپه‌بیان‌هغه دی چی لوستونکی یی هرخومره ډیرپه‌ذهن کی‌واړوی هماغومره‌یی خوندزیاتیږي اومواردیی ډیریږی باالعکس کلیشه هغه‌ده‌چی په‌ځای دریږی او که هرڅو یی سړی پوچه‌څیړی په‌استعاره تازه‌استعاره‌ده چی لکه دسهارونمه زړه اولکه دماشوم‌خندا یی بی غرضه اوسپیڅلی لگیږی . بده‌استعاره‌لکه جنجړگلاب‌تروش بوی کوی اولکه دملا نصرالدین تو کی چی‌په‌زرها ووځلی تکرارشوی وی بی خونده وی . د ادوه

شعرونه سره مقایسه کړی.

ستادزړه ستادزلفودرخسارطلب پهزړه‌کی . مګکه پروت‌دی‌چڼدڼ‌باندی ښامارخو بڼ.

۲ خدای‌دی‌دزلفوڅانګی تاندی لره داچی په ماغوندی‌رنځورزانګی په لومړی‌شعر کی دچڼدڼ او ښاما رترکیب یوکلیشه ده اولوستونکی په لومړی ګل پوهیږی چی داخر (خو بڼ)نوګو یادهمدی شعرقافیه ده او تراخره تکراریږی غالبا پـه شاعرلومړی یولست جوړ کړی وی لکه ښامار خو بڼ تا رخو بڼ بارخو بڼ حما ر خوش ګلزا ر خو بڼ- او داسی نوربیابه‌یی نودښامارد استعمال دپاره چڼدڼا وښامارځوړخیال را اخیستی وی. دتار دپاره به یی ښایی ځان داسی رباب ته‌ورته ښودلی وی چی دمعشوقی دلاسوپه تماس بړغ تري خیژی اوکه څه‌هم ژړا اوانګولا ګوی‌خو خوش دی ښایی داسی یوناشولته بیت‌یی تري رایستی وی.

چی‌می‌لاس‌دزړه‌وسراندو ته‌نژ دی کړی

بړغ‌می‌وځی له‌افلاکه یمه تارخو بڼ

دحماردپاره په‌دهغی دستر ادف‌خیال پەلته کی په وریښو برابر شوی وی او غالباً به دغسی یوشی ځینی جوړوی.

هسی خو بڼ‌یم په‌دیران‌ستاد جومړزه

لکه وی‌په‌وریښګری‌کی حمارخو بڼ

داپاسنی تجربه ګوروچی یواځی دژبی او کلیشی لوبه‌ده او هنرنه بلکه لفظی مهارت‌دی په‌دری کی نود الفاظی د کمال او ابتذال سرحدته‌رسیږی ا و داسی دبل ګیرونه لکه اچارچار - بسیاریار- کابوس‌بوس- ساطورطور- نمناك‌ناك‌دهغی بریخو مثالونه دی.

اوس‌به‌دهمدی زلفو په‌موضوع دابل شعروګورو:

خدای‌دی‌دزلفوڅانګی‌تاندی‌لره داچی‌په‌ماغوندی‌رنځورزانګی

ګوری چی‌په‌دی شعر کی یو ډول معنوی صمیمیت او لفظی سادګی شته چی له یخوانی شعر یی‌پلوی شاعر دلته په‌دیره ساده ژبه‌یوه شخصی تجربه ترسیموی او هغه داده‌چی دی ناروغ دی او معشوقه‌یی پوښتنی ته‌راځی. که‌یوګام نورهم په‌مخ لا ړ شونودی په کټ کی پروت

دی‌او هغه ورباندی لکه وله راخوره ده او دزلفو سرونه‌یی دده په‌مخ زانگی که‌یوځه نور هم په‌کی فکرو کړونو دیوی پښتنی کلیوالی تجربی سره ځانونه مخامخ وینو او هغه داچی رنځوران په‌کلو کی په‌کټو کی دولی‌دسیوری‌لاندی پریوځی. دولی ښانگی ترنورو ونواوږدی وی اوسړی کولی شی‌دلته لیونی وله‌زړه‌ته راولی چی ښایی دشاعر مقصد به هم‌همدامجنون بیدوه. دولی پانی دځینو رنځورانو په‌سر هم دګرمی د جذبولو دپاره ایښو دل کیږی‌او کله‌لاهم دهغی یوه ښانگه دناروغ په‌لاس وی او دمچ‌شړونی یاچوری کارتری اخلی په‌همدی لړی کی چی‌نور هم فکرو کړونو په‌فکر کی سوداهم‌ګرځی چی وله معمولا دویالو اولښتیو په‌غاړو کی شنه کیږی چی‌له‌هغی برمخوادشولو یاجوارو پټی وی او کله ناکله بزګران بیل په او ږه‌پښی یبلی دویالی په هغه بله ژی کی په هغو پستوشګو چی په‌همدی پسرلی دویالی د کیندنو په‌وخت کی په‌دواړو غاړوواچول شوی تیر یږی.

شاعرمعشوقی ته دعا کوی چی خدای دی د زلوځانگی تاندی لره او که پام و شی نوناروغان هم تل دهغو خلکو سره چی ددوی حال‌پوښتنی هدامی سلوک کوی او‌مثلاً ورته وایی «چی‌ته‌زمامظلوم دومره پوښتنه کوی خدای‌دی پوښتنه و کړه» داپه حقیقت کی د ناروغ ضعف هم ښیئی چی معشوقی ته‌عملی صله نسی ورکولای داشعر زلفی د چنډن دسر ښامارته‌نه‌تشبیه کوی بلکه دیوی معلومی تازه اوساده ورځنی تجربی په‌اساس یی هغی ښانگی ته‌ورته بولی چی رنځوردلمرنه بچ ساتی.

ستاد زلفوسیوری لاندی هسی خوبښ یم
لکه وی‌چی مجنون بیدلاندی بیمارخوبښ

ګویا هماغه پاسنی معنی یی افاده کوله خوپه‌دی کی بیا هم دوه کمزوری وی یو داچه «بیمارخوبښ» بیاهماغه قافیوی‌برج دی چی شاعریی مجبور کړی‌دی چی د«رنځوریاناروغ» په ځای‌دتمی«بیمار» ولیکی‌یعنی‌شاعرلومړنی‌مسره او‌ددویمی مسری ترنیمایی زیاته‌تول لکه دقربانی ګډوری د قافی د لبارته وروړلی. ددې بیت بله کمزوری داده چی لوستونکی ته داسی نه‌بریښی چی‌دادی دشاعر شخصی تجربه وی‌بلکه له‌و رایه ښکاری چی یو تصنعی ترکیب دی او‌شاعر یو کلیشه یی حکم صادر کړی دی. لوستونکی د احساس نه‌کوی چی ګنی شاعر

دی‌په‌رښتیا دزلفو ترسیوری لاندی واقع شوی وی.

ددغسی ښتونو یوه خاصه دهغی لفظی اوښتون دی چی له عادی ګړنی ژبی سره تو پیرلري په‌عادی محاوره کی مثلاً سړی وایی څکه‌چی په چنئن‌باندی ښادارخوښروی . داته دوزن اوسیلاب‌داونتی په خاطرجمله له سمی محاوری ښئی اوړی چی د ایځپله لوستونکی اواور یدونکی ته‌ستونزه ده. په‌لویو شاعرانوکی داډول اړونی ډیری کمی وی اویواځی هغه وخت تری کاراخیستل کیږی‌چی شاعرغواړی دتاکید مرکز بدل کړی لکه دانجلی خایسته ده- ښایسته‌نجلی داده. په پخوانو بانك نوټوکی به دهمدغه ادبی اوښتون او کړکیچو پښتو په‌تبعیت لیکل کیدل «دافغانستان بانك ولرونکی ته‌ددی سند وعده دادا کولودملو افغانیو په‌وخت کی دغوښتنی ورکړی »

ددی معنی چی‌اوس یی په‌نوټوکی ګوروتش داده‌چی «دافغانستان بانك ددی‌سند لرونکی ته‌وعده ورکوی چی دغوښتنی په‌وخت کی سل افغانی ورکړی» ژبلوب شاعران هم دژبی سره همداچم کوی اوله‌هنرڅخه صنعت نه بلکه تصنع جوړوی .

له‌بله پلوه په‌دابل بیت کی خدای‌دی دزلفو. . .

دااوښتون‌نشته‌اوجمله‌لکه سمه‌روانه پښتو په‌غوږلګیږی. داډول سمه- روانه پښتو معمولاً درحمن‌بابااواستاذالفت په‌شعرونوکی ډیرمثالونه لری.

لکه چی لیدل کیږی د دغی سرحلی دشعرخیالونه ساده -قافیه اووزن دواړه اومه او نیمګړی او تبلیغاتی بڼه یی بربنده ده ا ولوستونکی پوهیږی چی د اشعارديوه ټاکلی هدف‌د پاره چی هغه دافغانستان‌ترقی اوملی یووالی دی لیکل شوی‌دی . داشکل نه‌یواځی په‌مطبوعـاتو کی روان وبلکه په‌ښوونځیو کی‌هم د«هرچی‌هست‌ازبهرانسان‌مکتب‌است»

اود : وطن دی کور زموږ

د سترګو تور زموږ

یا :

هرملت‌چی‌شی‌ګویان‌دخپل‌ژبی

په‌سو یه‌اوسبك‌شعرونه‌لیکل کیدل.

سادګي :

سادګي دشعر یو لوی صنعت دی خو په‌دی شرط چې هغه‌پیغام- هغه لید او هغه تجربه‌چې رابرسیره کوی مبتذله نه‌وی هغه خیال یااسیج چې په‌شعر کې وی هروسرو بايد داسې وی چې په‌عادی و رځنی ژوند کې که‌څه‌هم سو بوورسره مخامخ کیږو خود شعو رسرحلی ته یې نه‌شو راایستلی او لکه لیدلی- خو هیرشوی خوب په زړه‌ کې داو رااو رکی په شان را ګرځی خوچې ګو ته و ربانده یږدو رانه و رك شی.شاعر داتت احساس نیم بنده مرافیه-او نابشپړ خیال پلو دګلالی مجسمی او دیوه بشپړی صحنی په‌تو ګه داسې رابرسیره کړی چې‌زموږ ژو ند ته‌په‌همدغه محدو ده کې یو نوی بعد او یوه نوی شتمنی و رکاندی.

دمثال دپاره به‌داشعرو نه په‌سرسری نظرو ګو رو :

پښتو ډیر به‌مقدس‌رسم‌و رواج دی
پښتون‌نوم دیو نجیب‌او اصیل‌نام دی

پښتون‌خان‌ته‌خپل ولس او ملیت
پښتو نواله‌دپښتون زیو رزینت‌دی

پښتودودپښتودستور- پښتوقانون‌دی
پښتو ته‌پښتو سرګڼه‌او هم‌ژو ندون دی

پښتو ته پښتو درمن دمحبت دی
و رو رولی‌او قامولی‌او خو ږالفت‌دی

پښتوقول عهدو پیمان پښتو وفاده
پښتو درمن داتحاد صدق وصفاده

پښتو ننګ‌پښتو غیرت‌پښتو همت‌دی
پښتو ټینګه عز م‌ثبات او شجاعت دی

دپښتو عالم‌ګیررحمن‌بابا:

عالم‌ګیر دپښتو ژبی
د ادب‌داسمان لمره

دمینو په جهان کې
ستاقدم تر هر چابره

دبګرام په‌لوی‌افق کې
ځلاندستو ری د سحره

دعرفان په میو مستة
بې نیاز ه قلند ره

ته‌مرشدئی ته‌استاذئی دصاد قو عا شقانو

بل‌څراغ دزړه‌دخو نی رهنماد ګمرا هانو

بیت‌نیکه‌څنی نیولی تر الفته
سالکان‌او بادشاهان او فقیران

تیمنی او ملکیار او شکارندوی
و و دغو رپه‌سر درو کې بلبلان

احمدشاه‌بابادی کې‌هم باباو
تر دو لته بینوااو میا رو ښان

دخو شحال غوندی دقام دپت پالو نکی	د پښتو او پښتنو الی خاد سان
په ختکو کی ا شرف عبد القاد رو	بیاشیدا په صحبت کی کاظم خان
دایی شعر و کەخو ناب دز خمی زره و	دسو مند عبدالحمید در او مر جان

باباته و ایم:

لمر یی د بابالمر یی داد ب په اسمانو نو کی

تەسو لوی عنوان یی —دمعنا په عنوانو نو کی

سر سو په تا هسک دی دسیالی په جهانو نو کی

و یار و فخر په تا کړ و — په دیر وا و مجلسو نو کی

تاته لوی و اره — په درناوی و ایو رحمان بابا

تل تر تل سو یادیی په همدی خو اره عنوان بابا

دپښتو نستان پسر لی:

پسر لی راغی په دښت او په داسان بیا	سمسو ریږی په سرو گلو گلستان بیا
پښتنو نجو نو ډک کړی پلوو نه	په سز ار دشهید انو ږدی گلان بیا
دسپین غر او د خیبر له سر درو نه	پسر لی راوړی څان سره ارمان بیا
داشبنم دگل په پانو دی که او ښکی	په یار خو و روی گو نړی یتیمان بیا
شاعر انو غو ږ نیو لی دی الهام ته	راتو ل شوی دی په یاد کی درحمان بیا

ایاداپاس لوستل شوی نمو نی شعرو نه دی ؟ په خواشینی باید خپل پوښتنی تەسنفی ځواب ور کړو. داشعر نه دی بلکه یو لړ نظمو نه دی چی هغه حقایق او یاهم تش په نامه حقایق یی په سوزون او مقفی ډول بیان کړی چی دیو لړ ځان غولوونکو تبلیغا تو له لیاری له هغی و رځی چی له پښتو ځخه دسیاسی گټی اخیستلو موضوع رابرسیره شوی او بهځبی. د امتداول کلیشه یی شعارچی پښتانه. . . .

(مثال دشعر و نو ځخه) . . . . دی نه رښتیاده او نه درواغ . پښتانه هم لکه د نړی نورو قو سو نو په شان چی په نړی کی ترلسوزرو کم نه دی یو قوم دی او لکه مثلا دا فریقی مختلفی قبیلی دوی هم یوه عنعنه لر لی ده او اوس دوی په وجه چی افغانستا ن یو تاریخی [illegible] د دی پدلیدونی او برله او ښتونی جهان یوه نه بیلیدونکی برخه ده ددوی عنعنی ارزښتو نه هم دبقای

اصلح سره دبرابلای په‌اسانۍ‌بدلیږی. دپښتو لرغونی او ا صیله عنعنه څنګه زمونږ داوسنی پرمخ تلونکی نړۍ دارزښتونو سره کوشیر اوسنیتزشی ؟ دابه‌دهراجتماعی دسپلن دماهر انو اوعاملانو وظیفه وی خو زمونږ دعصر دشعر رسالت باید همدادی‌له‌شعرڅخه داغوښتنه هم رواده او هم حتمی چی‌سونږدی د خپلی نړۍ سره پخلا کړی یعنی د وا قعی ژوند تجربی دی‌زمونږ دانګیرنوسره واغیږی اوله‌هغی دی‌داسی ترکیب سونږته را کړی چی مونږ په کی دنن اوسبا زیری وګورو. دخیشکی اوزسند - اوددرانی اوغلجی او د پښتنو د نسبنامی موضوع باید اتنوګرافی وڅیړی اوتاریخ دی رڼا پری واچوی داباسین دژوروالی او د بابا او هندوکش د جګوالی موضوع اومن دکارتوګرافی اونوروسربوطو علوسواوموسسو له‌خوا په‌ښه‌وجه کیږی. دپښتنو حکیمانواوپوهانوذکرېه مورخانو اوژوند لیك کتابو نو ته‌پریږدو. دپښتنو جنګنامی په‌تولو تاریخونو کی په‌لیراودیر اختلا ف راغلی دی.
شاعرته‌داټول فروع دی او اصلی موضوع موجوده شته اوژوندی خالك او دهغوی ارتباط اوتوافق دی ددوی له‌ژوند یوتجربو - نا خوالو- خوشحا لیو - خوبونو او ارسانونو سره بیاهم باید په‌خواشینی وو ایوچی شاعرنه یوازی له‌دی چلنج سره‌په مقابله کی ماتی کړی بلکه‌ځینوپی هلو دهغی‌سره هیڅ ډول ارتباط نه دی ټینګ کړی او هغو شاعرانو چی په دی سیمه کی دقلم چلولو جرات کړی‌دی هم یولړ کلیشه یی او سروج تبلیغات یی دحقایقو په پلمه دشعر په‌نامه تیر کړی دی او یادیوی ټا کلی ایدیالوژی بیان یی په نظم کړی‌دی.
اومن پښتانه د ترانزستوراوالکترونیکس له‌برکته رادیوګانی اوکست ریکاردونه لری اوژر به‌تلویزون ولری کوچیان په‌سوټرکی سفر کوی اونن سبا به‌په اورګاډی کی سفر وکړی اومن دپښتون بزګرتراکتور- ترسراوکیمیاوی سره استعمالوی. اومن‌په‌کلیو کی د یزلی ژرندی اودشولو پاکولو ما سینونه یاراغلی یا را وان دی. په هیواد کی څه کم دومره اساسی صحی مرکزونه جوړشوی یاجوړیږی. اومن د پښتنو بچی دلوړی زده کړی دپاره هلی‌ځلی کوی او دپښتنو په‌ولایتونوکی دکانکوریږو رڅ دازموینی په سیمه کی دپښو ایښودو ځای نه وی .
ایاشاعر دهمدغه بدلیدونکی ولس درد- دهغی خپل مینځی ارتباط دهغی خوشحا لی او د دغونوو شرایطواوتجربو سره دهغه دبرخو دسره‌څخه علاقه سبودلی ده ؟ ایا دی د دی پرله

نغښتي ژوند سره دمقابلې جوگه دي؟ دموجوده پښتو اشعارو له مخې له بده مرغه ددغې پوښتنې ځواب هم منفي دی. معاصر شعرونه اوس هم دپښتو ژوند ساده گوري او ساده يې ښيي. ايادا کوز نظمونه چې تول سر کال دهيواد په بيلابيلو خپرونو کې چاپ شوي د پښتنو دژوند يو تجربو سره سمون کوي؟

اول نظم:

رسيد لی يم په خپله فلسفه کې — ارسطو يم سقراط او افلاطون يم
داسمان ستوري سپوږمی زما گواه دي — چې مدام له پنجرو ځخه بيرون يم
په زانگو کې سي دتوري داسي ياد کړي — سورپوه کړي دوطن په هر قانون يم
اياسين يم او چت غرونه سي لوب کړي — په اسمان کې دبړښيناغوندي په يون يم

(پلوشه)

داسې پښتو نظمونه ايا زموږ د رښتوني ژوند ترجماني کولی شي؟ زموږ حقيقي تنده ماتولی شي؟ غير له ليکواله يې بل څوك هم دخوند دپاره لولي؟ ايا په ليکلو ارزي؟ داساده مقفي او موزوني جملې زموږ د ورځنو ژوند يو تجربو سره سمون کوي؟ زموږ پښتو برخه اکثر په همدغو او همدې ته ورته ليکونو توره ده.

داموليدلې ترکيبونه — بايېزه تخيل او سبتذلی کلې نه دواس د رښتوني وضعې ترجماني کولی شي او نه دهنر سيمې ته دهغې پريښودل روادي. دانظمونه د ماشومانو تراکو بکو — سرسنده کو — غواسې لاړه — په تر پکو — اباسين بړيږي — علي شرنگه ډيلې هم ساده دي ځکه په هغه کې خوداو اقعيت بيان شوی چې وايي «غواسې لاړه په تر پکو» او د پښتنو په کلو کې بعمولاً کورنې يوه غوالري چې همدغه ماشومان يې پيايي او سازيگرچې د کلي هلکان يو ځای شي نو همدالوبه کوي. خو هغه نظمونه چې موږ يې نمونې راوړې د وسره او بيخونده دي چې نه په لوبه کې ويل کيدای شي او نه په جدي ژوند کې په کاريږي.

دمقالې ترد ې ځايه سو دمعاصر پښتو شعر خو بارز خصوصيتونه ياد کړل او ورسره سې دا تريوه حده وښودله چې داشعرونه به لکه دلرغونو ژوو هډو کې او فوسيلونه ديوه تير تمدن دپښتنو ديوه پخواني دوران او د ذهنيت ښکارندوي وي خو د اوسنو ژوند و بنيا د

مانو احساسات او تجربې نښې خرګند ولاړ . زما داو روښتني تلخیص چې تکرار هم ښکاري خو زه یې د تاکید د پاره ناچاریم چې بیا یې وو ایم چې د پښتو معاصر شعر خپل مطلوب بیت بایللی او که موږ غواړو چې شعر بیرته د خلکو سره او د پښتنو د سکنې عنعنې چې سرادمې ژوندی عنعنه ده سره پخلا کړو نو یو ژور نقدي نظر ته اړتیا ده. که موږ غواړو چې پښتو شعر دې خلک ولولي په نورو ژبو دې ترجمه کړي او زموږ د خپلو خلکو او نورو نړیوالو ادبي تنده دې پرې ماته شي باید د پښتو د شعر په ټولو اړخونو نوی نظر وکړو.

زه به د خپلې مقالې تعمیري برخه داسې پیل کړم :

لومړنی کلیه دا ده چې شعر لوبه نه ده چې د یوې شیبې د پاره د پام غلطولو په مقصد اجراشي شعر یو ضرورت دی د بنیادم په ژوند کې داسې تش ځایونه شته چې هغه بیله شعره په بل شي نه ډکیږي. دې کلي ته ځکه دلیلونه نه راوړم چې مقاله اوږدیږي او زما په فکر داسې بدیهي کلیه ده چې ټول به ور سره موافق وي او که نه نو د دې مقالې او د دې سیمینار په مطلوبیت کې شک دی

بیا نو که د شعر ضرورت حتمي دی نو څه ډول شعر دا ضرورت لیدې پوره کولای شي؟ د دې پوښتنې ځواب ډیر ساده او په عین حال کې له پامه لوېدلی دی ساده په دې چې داسې کومه خاصه موضوع نشته چې هغه دې شعر ته منحصره وي او یا دې د شعر له چوکاټه وتلې وي . زموږ د ژوند هره تجربه په شعر کې ځائیدلای شي او په همدې اساس چې د بنیادم ژوند تحول کوي هماغو سره یې تجربې نښتې او خواړخیزه وي او ور سره یې د ښکلا خوښونې احساس هم تکامل کوي هغه سندرې چې موږ په ماشومتابه کې ورباندې ساعت تیریده په راو روسته مهال کې را ته ساده او د خندا وړ ښکاري همداسې هم کله چې ټولنه په عمومي ډول تحول کوي او د تجربو سیمه یې هم پراخیږي او هم تجربې یې خپله نور اړخونه او نوي بعدونه مومي ورسره د ټولنې د ښکلا احساس هم تکامل کوي او هغه زړې سندرې خوند نه ور کوي د ټولنې ارزښتونه خامخا د اجتماعي او اقتصادي شرطونو د بدلون سره فرق کوي. داسې مفهومونه لکه تربګني -اصیل او کم اصل- ستانه او اروړه- د مېړانې ننګه - ناریتوب -چې ټول د پښتو ترمنځ د یو خاص ارتباط او ارزښت سمبولونه دي او س په نورو مفهومونو اوړي البته د پښتنو په کلو او بانډو کې خو داسې توپیر نه دی راغلی چې له ورایه خرګند وي خو باید دا وو ایو چې د چاپ شوو اشعارو مخاطب د کلي او بانډو پښتانه نه بلکه هغه پښتانه دي چې لیک او

لوست کولی شي او ګڼ شمیر یې یا په ښوونځیو او پوهنځیو کې دي او یا په ښارونو کې په رسمي چارو بوخت دي او د همدغو تجربو ده چې دګړندي تحول سره مخامخ ده. د پښتو د چاپ شوو آثارو لوستونکي او زموږ د کلتوري هلوځلو محراق همدوی دي زموږ د اومني سیمینار چلوونکي همدوی دي او همدوی دي چې د محمود طرزي له زمانې څخه راپه دېخوا یې د شعر او شاعرۍ عنعنه پیل کړې او اوسنې پړاو ته یې رسولې ده.

دوی ته دا رسالت چا ندی ورکړی او پخپله یې له ځانو څخه د ولس د ادبي تندې سقاوان جوړ کړي دي دوی په خپل زړه د ولس غمونو بیانوي د هغوی ارزښتونه ستایي او مشاعرې او سیمینارونه جوړوي.

د دغې ډلې د رسالت په توضیح کې د افلاتون هغه تور راوړم چې د خپل جمهوریت څخه یې د شاعرانو د شړلو دپاره په شاعر لګاوه افلاتون شاعر ډېر دروغجن بولي په دې معنی چې شاعر نه بزګر په شان یوی کولی شي او نه د فیلسوف په شان دیوې په ماهیت او جوهر فکر کولی شي. زموږ د شاعر حال هم همدې ته ورته دی له یوې خوا که دې کلي ته لاړ شي د خلکو سره یې کړاس خېژي او که په ښار کې وي نو ځان کلیوال ګڼي. داغرونه چې دی ستایي دا یوی او بزګر چې دی یادوي او دا عنعنوي ارزښتونه چې دی یې روزي تش د کاغذ په مخ دي په کلي کې ژوند نشي کولی دده زوی غواوې نشي پوولای دی په سلاتوري او زیړي نه پرې کوي دی خپلې پوندې په تار نه ګنډي لنډه یې دا چې دی په کلي کې پردی دی او چې ښار ته راشي او شعر لیکي نو بیا ځان د هغو ترجمان کړي په داسې حال کې چې دده ژوندۍ تجربې او د ده د شعر لوستونکي ټول په ښار کې دي خو بیا هم دی د بزګر او عنعنوي پښتنو دارزښتونو په بیان لګیا دی او همدا وجه ده چې دده اثر منفي او دده سلام په هغو نه خېژي دده ټولې صحنې هوایي او احساسات یې مصنوعي وي.

شعر چې د شاعر په لومړي لاس تجربه یا لږ تر لږه دده په خپل احساس نه وي ولاړ همدامې وي په همدې ډله کې ځینې شاعران شته چې خپلو شعرونو ته د صفحې په آخر کې فوټ نوټ ور کوي ګویا داسې لغتونه یې استعمال کړي چې لوستونکي نه ورباندې پوهېږي که دا لغتونه ژوندي وي خو باک یې نشته خو که لرغونو دیوانو راایستل شوي وي او اوس ژوندي نه وي نو د هماغه پردیتوب مثال دي چې اشاره ورته وشوه دا پردي شاعران د کولړا او په

خنبي خودگر سولو يادوى ددوى بنځي سخ لوخي دي‌خود پلو او تورتېكرى ستاينه كوى بى جورابوله‌كوره‌نه‌ووځي اودپښي يبلو ترجماني كوى، دده اوږدمسفرله‌كوره دفترته‌وى او يادوى به پاسيراو هندو كېښ .

همداوجه د ه‌چي ددوى په شعر كي نه‌هغه ډولكي شته چي دكلو په‌سواده سندروكي يي اورواونه په‌كي دمعنى اوافا دى هغه پخوالي شته‌چي له‌يوه سنورځخه يي هيله كيداى شي

ددي‌وخت رارسيدلي چي معاصر پښتون شاعر له‌دى او بې‌سرغه توبه‌ځان خلاص كړى او كه‌نه نود پښتوشعر را تلونكي ډيره تته اومخ په ځوړوينم په‌شعركي دابدلون څنگه راوستل كيداى شي؟ دالوى بحث دى چي ددى مقالى له‌حوصلي او هم يي له سوضوع څخه وتلي دى. دلته دوسره اشاره په‌كارده چي پښتون شاعر حق نه‌لري چي له ژړواوترخو واقعيتوڅخه دپښتنو دعنعنى غير ته‌تيښته وكړي كه‌يي دخپل هنر سره اودخپل قام دمستقبل سره سينه وي‌بايد دژوند رښتينو ته غاړه وركړى او همداسي چي شخصاً دى په خصوصي ژوندكي دهغى سره توافق كوى شعردى هم ورسره پخلا كړى .

دژوندانه ژوندى تجربي دى‌په‌شعركي ځاى كړى هغه نوي‌شيان چه‌په ده‌پيښيږي او دده شعوراو احساسات تخنوى هر يودشعر دپاره وړسوضوع ده‌په تيكسي - په رفرجريتر - په سيمينار - دسينماپه‌يوه‌فلم په‌اسفلټ‌سرك - په الوتكه - د ښارپه‌ترافيك - په دفتر - دپوهنځي په‌ليليه - او په‌هربل هغه‌شي چي‌دى اوولس په‌رښتوني ژوندكي په يوه يابل ډول ورسره اړوند وى دشعر ليكنه مجازده .

كه كجل نشته دسترگوړنگ‌شته - كه‌نايه‌نه‌شته دسينگاراوهيرډودوكانونه خوشته. كه‌دنداسه‌نشته دشونډوړنگ شته - كه‌كوخي‌نشته بي‌گوتي‌شته - كه جرگه‌نشته دپوليسو سرساسوريت شته . كه‌حجره نشته هوټلونه اومسافرخاني شته. كه بنجاره نشته ماركيټونه اوفروشگاه‌شته - كه‌ملايي نشته ايس كريم شته - كه‌مداري‌نشته سركس‌شته - كه‌طالب‌او ملانشته دشرعياتومحصل اومعلم شته. څه‌حاجت چي‌پيري پيري‌په سركونو په‌شاځواوزاړه سفاهيم زسوړنظام اوسوړ هريودهغود اصطلاح اونوي كولو دپاره كاركوو بيرته‌په‌شعر كي درنوو . دامفا هيم څه‌كوى چي دهغو هيو كي دوسره‌پخواني شاعر انوشپيلي‌دى چي‌او سر يي‌نوربنو رول گنا ه‌ده داژر گوړي او مي د پښتنودژوند سمبول نشي كيداى. زه‌په دغه

سوردکي کوم خاص شعر دمثال په توګه نه راوړم او دمثالونو پريماني ده. هرا خبار او مجله چې پښتو برخه لري راواخلئ او ويې ګورئ دالاندې نمونې چې ما له مجلو په پيش آمد او خوش آمد ډول رااخيستي د پښتو دمعاصر شعر مثال دي چې زما ادعا ثابتوي .

ځوانانته نصيحت:

سلې وحدت کې سعادت دی ځوانه | په ځانځاني کې لوی ذلت دی ځوانه
چې بدبختي يې وسې له ملکه ځيني | داسې اشخاصو ته حاجت دی ځوانه
چې صالح غړي ده يواد وګرځي | لازم هر چاته تربيت دی ځوانه
دبيکارۍ ځني څه نه جوړيږي | کار او عمل کې برکت دی ځوانه

پاڅئ وطنوالو ځان چمتو کار او خدمت ته کړئ
دافغاني خاوره بيا په خاور رڼا او جنته کړئ
هلې بدبينان د ملک او قامسو ملامته کړئ
خو لکه چې ستاسو بد غواړي هغه تول خجالته کړئ

ښکلی وطن:

ډير او چت سې غرونه دي - ډير او چت نښان لرم
څوک سې د سيالي نه دي داسې ګلستان لرم
ډير سې ځغلاولي دي ښکلي سر بازان لرم
څوک سې دسيالي نشته داسې ګلستان لرم

انګازې:

دپاسير له هسکو څوکو سرې نغمې راپورته کيږي
ښاپيرې دارمانونو نو دندو کښ پرتخيږي
دباباد غره لمنې غوړيدو ته موسو سکيږي
دبدلون دموسم پرخه سو کالي نه پريږي
هلته پارو پاسيز ادکې لر دسپين غره په ناوو بې
دهلمند په ايلبندو کې دکونړ په سر درو کې

له زرنج تر بدخشانه په فاراياب او هریوا کې
د غور راتو په ورشو کې د میوند په سپین ډګر کې
ننګرهار او کندهار کښې د پکتیس په شنو ځنګلو کې
په هایسته زرغون پروان کې د غزني په دیوالو کې

وطن ته :

دښمنان به دې برباد کړم پورته بیا یم دې اسمان ته
که ژوندی یمه وطنه دا به وښیم جهان ته
دا پښتو دا سې ایمان دی دا وعده دا سې پیمان دی
که وعده سې پوره نکړه افغان نه وایم بیا ځان ته
زه بچی د سر درو یم زه زمري د لوړو غرو یم
زه سپاهي د ګران وطن یم پر زړونکي د سرو یم
چا چې دې خوا ته کتلي بیرته روغ بیا نه دي تللي
هر زورګیر سې دې مات کړي زه لښکر د سپړنو یم
پښتنې یم زیږولی پښتانه یمه لوی کړي
سپړنتوب او سربازي مې ټول جهان یم پیژندلی
د نیکونو زړه توره سې په لاس کې ده نیولې
د وطن په مینه مست یم یم میدان ته راوتلی

په دغه نمونو کې له ټولنې پردې شوی شاعر د تاریخ - عنعنې او موجوده خباري او احساساتي تبلیغو او نورو همزولو شاعرانو له شعرونو څخه داسې یو ځرګند جوړ کړی چې یې الفاظي بل هنر نه لري نه په کې تخیل شته او نه تازګي هماغه زوړ ساز دی او زوړ رباب.

د نن ورځې پښتو شاعر د هویت په بحران (Crisis of Identity) لتاړ دی او نه پوهیږي چې څوک دی او څوک یې مخاطب دی او کوم ادبي معیار ته یې د وفادارۍ لوړه کړې ده.

پوهاند دوکتور سید بهاء الدین مجروح

په پښتو ژبه او ادب کې دنوي اصولو

او نوي سبک لاري

دیوې ټولنې کلتور او فرهنګ هغه وخت د تکامل جګو پړاوونو ته پرمخ روانیږي چې په ځان پوهه او شعور پیدا کړي او په خپل ځان کې د ځان په باب انتقادي روحیه وروزي د یو ابتدایي کلتور او یو پرمخ تللي کلتور په منځ کې د توپیر یواوې ټکې همدا دي. په ابتدایي ټولنه کې ژبه هغه د ارتباط وسیله ده چه د ژوند ضروریات پکې بیانیږي مګر په خپله د ژبې په باب او د ژبې د ځرنګوالي په باره خوک خبري نه کوي. شعر ویل کیږي موسیقي غږول کیږي خلک و رته غوږ ږدي او خوند تري اخلي. مګر خوک د شعر او موسیقي په باب کوم نظریې نه طرح کوي. نو ځکه کله چه په یوه ټولنه کې د ژبې په باب یوه ژبه راپیدا شي د ټولنې او کلتوري پېښو په باره کې خبري روانې شي نو دا حادثه په دې دلالت کوي چې دغې ټولنې د تکامل په لارې خه ګامونه پرمخ اخستلي دي.

په پښتو ادب کې داشان پر ځان باندې خبرې خوشحال خان شروع کړې او په ټولنه باندې د انتقادي روحیې تهداب هم خوشحال خان کیښود. د دپښتو ژبې او ادب په تکامل کې لوی سهم واخیست. او د پښتو ژبې او د پښتو ادب تاریخي سیر کې یې یو بیساري فعال او خلاق

ژوړتاثير وکړو او پخپله ددی نوی سهم اهمیت ته‌متوجه و.دی‌په‌خپل دیوان کی واړ په‌واړ دپښتو په‌نیمګړتیاو دانتقادګوته ږدی او دپښتنی اجتماع عیبونه بیانوی . داړازانتقادی روحیه‌لوی‌اړزښت‌لری‌اومهمه تکاملی‌مرحله‌ده.

نن‌په‌کاردی چه دخوشحالخان دسنت په‌پیروی اودعصری علمی اوادبی پرمختګونو په‌مرسته په‌پښتانه لیکوال دانتقادی‌روحیه نوره‌هم پسی ژوره او پراخه کړی. اودپښتو ژبی اوادب او پښتنی ټولنی ته‌رښتنی خدمتونه وکړی. ستاینی اوویاړ نی کوم خدمت‌نه‌دی . ځکه رښتنی‌دوست هغه‌دی چه‌ددوست عیبونه په‌سینه او اخلاص بیان کړی نه دا چه په ستاینو او ویاړنویی له‌ځانه راضی وساتی .

* * *

نن‌ورځ دپښتو ژبی حقیقی منو راو هر رښتنی لیکوال سره دوه شان هیلی شته :یوه هیله داده چی‌دپښتو ژبی او ادب ارزښت او اهمیت ثابت شی او‌ټولو ته‌دو ښودل شی. دویمه هیله‌داده چی پښتو ژبه او ادب داوسنی نړی په‌علمی او ادبی معیارونو سره ژرترژره انکشاف اووده وکړی او دنړی دتکاملو ژبو په قطارکی و شمیرل شی .

په‌دی‌دواړوهیلوخه‌خبری‌کاردی.ځکه‌په‌دی‌هیلوکی‌دتناقض‌خه تکی‌پراته‌دی‌چی‌بایدراوسپړل‌شی.

هرمنورلیکوال دنړی دانسانی فردپه‌شان حق‌لری دخپلی‌ژبی او ادب‌سره‌مینه ولری‌اووظیفه لری‌چه دخپلی ژبی اوددی ژبی‌دادب او کلتور اهمیت او ارزښت خپلو وطنوالو اوټولی نړی ته‌ثابت کړی .

مګرله بده‌مرغه‌ددیرو پښتنی لیکوالو سره‌داغلط ګمان پیداشوی‌دوچی‌که دیوی ژبی زړښت اوقدامت ثابت شی‌نوداخبره به‌دژبی ارزښت او اهمیت زیات کړی .حال‌داچه‌واقعیت داسی نه‌دی. دتاریخ په‌بهیر کی‌ټول لوی‌زاړه تمدنونه سره‌تمدنونه دی. یوائی تاریخی ارزښت لری‌او داوسنی نړی‌اوژوند دپاره کوم‌حیاتی‌ارزښت‌یکی نشته.په ژبه کی‌خبره‌لانوره هم‌پسی روښانه ده . یوه ژبه‌دانسانی فرد په‌شان دبشری ټولنو په‌شان‌او دډیرو کلتوری پیښو په‌شان‌زیږی‌دکوچنی توب مرحله‌لری‌ځوانی‌لری‌بوخوانی ته رسیږی زړیږی او بیامری.

که‌پښتو د سانسکریت او اوستاهمزولی وی‌یا و رته‌نژ دی‌وی‌نو بایدهغو په‌شان‌مړه ژبه وی.او که‌دکوم خارق العاده اودنه‌باور کولو حادثی په‌اثر لااوس‌هم ژوندی‌پاتی‌شوی‌وی.

نو بایددو سره زڕه وی چەڤیرژ ربایه و سری او راتلو نکی انکشاف تەیی بایدخەاسمدو نەگرو. ځکه چەبلەژ به بەیی هەو سرو ځای نیسی.خه دلیل دیچه سانسکریت او ستالرغونی یونانی او لاتینی ژ بی سریانی اکادی اراسی دخپل اد بی او کلتوری قوت سرەسره سڕی شوی او پښتو لاژوندی پاتی ده پەسانسکریت کی دریگویدا سرودونەثبت شول پەاوستاکی د زردشت پیغام ولیکل شو پەیونانی ژبه کی دافلاطون او ارسطو پەقلم عظیم فکری او فلسفی آثار د زمانی لاس تەوسپارل شول پەلاتینی کی« ورژیل»«لوکرس» او «مارک اوریل» شهکارونەولیکل او سرەلەدی دغەټولی ژبی سڕی شوی او پښتو لاتر اوسه ژوندی ده. داعجیبه نەده.

پەعام ډول کومی ژبی چی لرغونی او زڕی دی ټولی سڕی دی او نوروژبو یی ځای نیولی دی. او ددنیا قوی ژبی چەنن ورته ژوندی ژبی وایو او علمی او ادبی پیشانه زیات ذخایر لری هغه ډیری ځوانی ژبی دی او لکه فرانسوی یاانگریزی ژبی دمنځنیو پیړیو څخه راپیدی شوایی وده کړی ده او دمنځنیو پیړیو څخه پخوانه فرانسوی وه نه انگریزی .بلکه بلەژبه دعلم او ادب ژبەوه چی سڕه شوه او هغه لاتینی ژبەوه .

پەیوه ژبه کی کەدا پتکارودی او تکامل قوت او امکانات پراته وی نو باید داسی ژبه ځوانەوی. کەخو که ووایی چه یوەژبه هم تر ټولو ژبو لرغونی او زڕه ده او هم قوی او ځوانه نو داسی خبره بەهم لەمنطق څخه مخالفه وی او هم بەدژبو دطبیعی ژوندا وتکامل پەخلاف وی.او بیاپەداسی بی منطقه او غیرطبیعی خبره باندی ویارل او افتخار کول به عجیبه کاروی .

دمثال پەډول کەیو فرانسوی یاانگریز تەدپیغور پەډول و وایو چه :

«—ستاسو ژبی څو هیڅ قدامت او لرغونتوب نەلری. او د منځنیو پیړیو د منحطی خرابی عامیانه لاتینی ژبی څخه راوتلی دی او زموږ ژبەډیره مهمەده ځکه چەد لرغونی لاتینی څخه هم زڕه او پخوانی ده»

نو داسڕی بەلمړی زموږ پەپیغور هیڅ پوه نشی ځکه چەپیغور داسی یواحساس او ارزښت دی چی پەقبایلی ذهنیت پوری تړلی دی او داسڕی بەتعجب وکړی چی د ژبی پەلرغونتوب باندی ویارل څەمعنی او وبەوایی:

«تاسو څرنگه پەیوه زڕه او سڕه ژبه خبری کولای شی.او ولی کومه ځوانه او قوی ژبه

نه انتخابوی چه‌هم سو په اوسنی نړۍ کی پکارشی. هم‌یکی علمی اوادبی‌ابتکا رونه و کړای شی اوهم‌په‌آینده کی‌ئی دودی اوتکامل امکانات موجودوی».

* * * *

واقعیت‌دادی‌چه‌په پښتو ژبه کی دتحرک او دینامیسم خاص قوت پروت دی‌چه‌هم‌یکی ادبی ابتکارونه کیدای شی اوهم دودی او تکامل پهلو رروانه‌ده.دژبی پهلرغونتوب او قدامت باندی ټینګا ربه ډیری جدی اوعلمی خبری نه‌وی. ضروری خبره داده‌چی‌ددی ژبی اوسنی او راتلونکی منظرته‌جدی پام‌وشی. که‌دااوس څنی خلک ددی ژبی دانکشاف ارادی یاغیر ارادی ممانعت ونه کړی د پښتو ژبی‌او ادب دپاره ډیر کار کیدی شی. ځکه چه‌دپښتو ژبی په‌ا صیله روحیه کی دجملو د خاص ترکیب دپاره اودنوو لغاتو دجوړولو اوقبلولو دپاره زښت لوی قوت‌اواستعداد پروت دی.

* * * *

دپښتو ژبی دودی او تکامل په‌لار کی یولوی‌خنډاوسشکل دادی‌چی‌پښتوژبه‌دداسی‌ټولنی ژبه ده چی لااوس هم ټینګه قبا یلی ساختمان لری . اوددی قبایلی ساختمان ارزښتونه تل دپښتو ژبی په‌شعر او ادب کی منعکس‌وینو. اوداخبره ا وس منل شوی حقیقت دی چی‌قبا یلی ساختمانونه د بشری ټولنو په تکامل کی یوابتد ایی پړاواوو روسته پاتی حالت دی.

نو اوس له‌یوی خو اهغه کیږی چی پښتو ژبه او ادب دننني جهان اونوی ملی او بین‌المللی ژوندون، دنوو معیاروپه‌بنا پرمخ ولاړه شی .مګرله‌بلی خوا د پښتنی ټولنی قبایلی ساختمان اوددی ساختمان انعکاس دپښتنو لیکوالو په ذهنو کی دامخ په وړاندی هغه اوحرکت تل مخ پرو روسته داشاوخواته راکاږی او سریعی ودی او تکامل ته‌یی نه پریږدی . ترڅو دغه‌اجتماعی‌ساختمان‌ټینګه‌جا ری‌وی‌تر هغه‌وخته به‌ژبه‌هم‌په‌خپل‌شعر او ادب کی‌دغه سا ختمان اودغه ساختمان ارزښتونه منعکسوی .رښتینی ادبی ابتکار او په‌ژبه کی دنوی علمی‌او‌ادبی ارزښتو نو راداخلول به‌دمشکلاتوسره مخامخ وی. که څوک داهغه و کړی چه نوی علمی او ادبی ارزښتو نه‌په‌ژبه‌کی راواچوی نوداخبری به یوا ځی د داسی یوڅو محدودو منورو کسانو ته‌دپوهی وړوی چی په ښار کی روزل شوی وی‌او عصری عالی تحصیلات‌یی کړی وی

او دکلي پښتون‌او عوام به‌پرې هیڅ نه پوهیږي. او که دقومي او قبایلي ارزښتو نو په بنا خبرې وشي‌په هغو به‌عوام پو هیږي‌او خوښوي به‌یې خو داخبرې‌به د نننۍ‌نړۍ دعظیم انکشاف او کلتوري او ادبي حرکت څخه ډیرې وروسته پاتې خبرې وي.

* * * *

قبایلي ژوند دوه‌ډوله اقتصا دی تهد ابونه لري. یوسا لداري ده چه د کوچي توب ژوند په‌غوره کوي. او بل کرنه او زراعت‌دي‌چې‌د کلو اوباندوژوندتريې‌راوزي‌دادوه‌ډوله‌ژوند په‌ژبه کې‌جلا جلاسوضوع گاني لري . مثلا د کوچي‌توب‌ژوندسره دکیږدۍ د کوچ‌او بار ادبیات دراز رازطبیعي‌منظرو ستاینه‌ایدل کیږي.د کلو په‌ژوند کې دحجرې‌مجلس او دگدر ادبیات وینو .

مگرپه‌دې دوه‌ډوله قبایلي ژوند کې‌یوتهکې مشترک دی او هغه دجنگ او دفاع دایمي فعالیت او تیاری دی‌او دافعالیت او تیاری هم داقتصادي ضرورت په‌بنادي نوځکه په دواړو کې مشترک شعري او ادبي ارزښت حماسه او ویاړنه‌ده. ویاړنه او افتخاردتولو لوړاحساس شمیرل کیږي .

پدې شان‌دقومي اوقبایلي ټولنې ژبه په خپل شعر او ادب کې دټولنې ساختمان او ارښتو نه په‌خو شانه منعکسوي اومهمې موضوع‌گاني یې دالاندې‌دي:

(۱)دقومي اوقبایلي ژبې شعراو ادب اساساً حماسي ادب دی‌او په‌خپلو سندرو کې‌جنگ‌او مړانه ننگ‌او ناموس غیرت او افتخارستائي.

(۲)په‌دوهم قدم‌کې عشقي او بزمي خبرې دي او دلته باید دوه ټکو ته‌پام‌وشي. یو:هغه عشقي خبرې دي چې عا مېا نه شفاهي ادب یې بیا نوي اودا خبرې هم دټولنې قبایلي جوړښت پورې کلکې تړلې دي- عشقي خبرې د رزمي او حماسي‌موضوع‌گانو سره‌یوځای کیږي . نارینتوب ناموس جنگ او مورچه، پیغور غیرت او بې غیرتي‌ننگ او بې ننگي‌پکې بیانیږي. او ددې‌شفاهي ادب‌بله‌لویه موضوع دبیلتون سندره‌ده. داهم دقبایلي ساختمان انعکاس دی. داځکه چه په‌قبایلي ټولنه کې‌فردی هویت په‌اجتماعي هویت کې ډوب وي‌فردي‌اراده او احساس داجتماعي ارادې داجتماعي دود او رواج‌تابع‌وي‌او په‌فردی تمایلا تو باندې سخت فشا راچوي- مخصوصا دافشار په ښځو باندې زیات وي‌ددې اجتماعي فشارڅخه په فرد کې

دسحر و میت احساس راپیدا کیری او د«بیلتون »او ږده او سکر رسندره تری جوړیږی .

بل: په دی عشقی ادبیاتو کی هغه بزسی خبری دی چه خط وخال ، سی او ساقی ، شمع او پروانه گل او بلبل پکی ستایل کیری. داموضوع گانی اکثر ادفارسی ژبی د کلاسیک ادب څخه الهام اخیستل شوی دی. داادب دپاسو اده خو اصو ادب دی .

(۳) دینی موضوعات دی پندونه او نصیحتونه او دینی ارشادات پکی بیانیږی اوده لایانو کتا بونه دی لکه فقه، تفسیرو دشر عیاتو آثار او بل مهم اړخ یی اخلاقی یاعرفانی او تصوفی لارنیسی. که څه هم داموضوعگانی دپاسو اده خو اصو ادب دی خو په عوامو کی هم تأثیرلری - ځکه چی دابن دقبایلی ساختمان یوه سهمه برخه ده په عوامو کی درحمان بابادعرفانی شعردتاثیر اساسی عامت هم دادی.

* * *

نوی خبری هله کیدی شی چی زړی خبری معلومی وی. دزړو خبرو خصوصیت او زړښت ښکاره وی. که داسی نه وی نوځنو خلکو په شان به زړی سندری و ایو او نوی به راته ښکاری .

دپښتو شعر او ادب په شفاهی او لیکلی ادب تقسیمول یو زوړ تقسیم دی - خو زموږ به هم دازوړ تقسیم دخپلو خبرو اساس کړو. ځکه چی دگټی او فایدی نه خالی نه دی .

لمړی: شفاهی ادب دخلکو دمطلق اکثریت ادب دی -اودپښتنی تولنی دقبایلی جوړښت مستقیم انعکاس دی. او څرنگه چی داشان ساختمان په نسبی توگه دیر زړ بدلون نه کوی په او ږدو موده کی تقریباً په نسبی توگه په یو حال پاتی کیری نو ځکه ددی اجتماعی ساختمان ذهنی او ادبی انعکاس چی شفاهی ادب دی هم دیر ژر اوز یات بدلون نه کوی او هم ده ځتویاتو او موضوعگانو له پلوه او هم دشکلیاتو او جوړښت له لحاظه تر دیره حده په ثابته بڼه پاتی کیری نو دا ځکه د تاریخی بدلون او تکامل مطالعه یی مشکله ده .

ددی ادب ښتنه جنبه داده چی داشعر او ادب د پښتو ژبی اصلی روحیه او د پښتو د تولنی و اقعی تمایلات او اصیل ارزښتونه بیانوی .

منفی جنبه یی دادده چی تاریخ نه لری دقبایلی تولنی په ارزښتو پوری محدود پاتی کیری او دخپو موضوعاتو او خپو شکلونو په تنگه چوکاټو کی ځان تکر اروی. او فقط حماسه یی اساسی موضوع وی .

سره له دی هم دشفاهی ادب روح زیات اهمیت لری ځکه چی دخلکو دفکر څخه نماینده گی

کړی او که‌څو که غواړی چی‌خلکو ته خدمت وکړی نو لازمه‌ده‌چی داڤکر او دااد ب‌ته‌به توګه و پیژندل شی – او څرنګه‌چی دښارژوند دپښتنو په‌اجتماع کی‌ورځ په‌ورځ زیاتیږی نود دی شفاهی ادب‌پیژندنه باید دپښتو ادب‌دتاریخی‌بدلونیو مهم‌اساس‌وګڼل‌شی او په درنه سترګه‌ورته‌وګورو.

دوهم: کوم‌مهم انکشاف او تحول چی دپښتو ژبی په‌تاریخی سیر کی وینو هغه د پښتو لیکلی ادب‌دی. کله‌چه‌پښتو ژبه‌ښاری ژوند ته‌ننژدی شوه او څرنګه چه‌دښارعلمی او ادبی ژبه فارسی دری وه‌نو پښتو هم‌ددی‌ژبی او ادب شکلونه او محتویات په‌ځان کی په ډیره اینکاری بڼه ځای کړل. او داد پښتو دژبی او ادب په‌تکامل کی‌لوی انکشاف‌ؤ.

دلیکلی ادب مثبته جنبه داده‌چی ددری شعری‌اشکال او مضامین په پښتو ژبه کی‌نوی او په پښتو ژبه کی ددی اشکالو او محتویاتو داخلول په‌پښتو کی‌ابتکاراو هم پښتو ژبه په دی کارغنی کړی‌شوه. په‌یوه مرحله کی دادب نوی‌سبک همداشو یعنی دغزلو، قیصدو، رباعیاتو په‌چوکات کی بزمی او رزمی اشعار رنګین خیالونه استعاری‌اوتشبیهات او نور ادبی فنون بیانول‌نوی‌سبک‌ؤ.

ددی‌ادب نیمګړتیاپه‌دی کی‌وه‌چی دا ادب دخلکو ادب نه‌و بلکه دباسواده خواصو ادب و او یوه محدوده کچنی خاصه ټولنه پری پوهیدله. او په‌دی‌خواصو کی‌هم ددی ادب ساحه محدوده‌وه ځکه دامحدود دخواص دملایانو، روحانیو نویاځنی خوانینو باسوادو افامیلونه و – په‌دی خلکو کی مخصوصا دملایانو او روحانیانو په‌فامیلو کی‌زیات پام د دینی او عربی علومو ته واوسواد لیکل‌او لوستل هم په‌دری‌ژبه‌وو.

دلیکلی‌ادب په‌تاریخی تکامل کی دوه‌لوی دوری‌لیدل کیدی شی :

(۱) لمړی‌دوره‌دخوشحالخان ختک او رحمان‌بابادوره‌ده. دوی د قبایلی ذهنیت ځخه یوګام پرمخ‌ولاړل او فارسی‌ژبه‌چه‌دهغه‌عصر پرمخ تللی کلتوری‌او علمی‌ژبه‌وه‌د پښتودپاره‌دالهام منبع شوه. او دفارسی کلاسیک ادب په‌الهام په‌پښتوژبه کی‌ددی‌ادب‌اشکال‌او محتویات ځای کړی شول

داسی مبتکر او دنبوغ خاوندان پکی راپیداشول چی داادبی اشکال یی دپښتنی روحیی او ژبی سره برابر کړل، خوشحال ختک هغه مبتکر نبوغ دی چه‌هم یی‌قبیلوی ارزښتونه منعکس کړل

او هم يې په دې نوې څو کالو کې ابتکارونه وکړل او نوي مضمونونه يې بيان کړل :

(۲) د پښتو د ادبي او فکري نهضت دوهمه او له اولي دورې څخه مهمه او ډېره لويه دوره هغه ده چې د الفت او بېنوا سره شروع کېږي. په دې دوره کې د پښتو ژبې هغه دوه اوانکشاف چه په دوه او دري سوه کاله کې نه وو کړي د خلو يښت کاله په موده کې وکړو. نوي شعرونه وويل شول ابتکاري مضمونونه بيان شول. او تر ټولو مهمه دا ده چې په پښتو ژبه کې د لرې کرت د پاره پښتو پوخ معياري نثر را پيدا شو. او ادبي علمي او تاريخي نثر تهدابونه کېښودل شو.

دا نوې حرکت اساسا د نو لسمې پېړۍ څخه را شروع کېږي. په دې وخت د پېښور د سيمې ليکوال د اردو او انګريزي ژبو له ادب څخه استفاده کوي او په دې شان د اروپايي ادبياتو تاثيرونه پکې راننوځي. افغانستان ته د اروپايي ادب تاثير ونه په شلمه پېړۍ کې د منځني شرق له لارې راځي. افغانستان د پوهنې پرمختګ په لار کې د اروپا څخه استفاده وکړه او د اروپايي آثارو څخه ترجمې يې د خپلې پيشرفت اساس کړو. له دې سببه افغانستان د پښتو ادب د نوي تحول ځانګو شوه — او دې تحول دوه منبعې درلودې - يو موطني منبع چه کلاسيک ليکلي ادب او شفاهي عاميانه ادب و. او بله منبع يې د نوي دنيا يعني اروپايي ادبياتو و چې د منځني شرق څخه افغانستان ته راننوتل همدې جريان د الفت او بېنوا په شان ليکوالو او شاعرانو ته د خلعت او ابتکار زمينه برابره کړه.

او س بکار دي چې په لمړي قدم کې پښتو ژبه د دوه راز عقد و له بند څخه خلاصه و ساتو.

يو ه عقده هغه د ماتي او شکست روحيه ده چې وايي : شرقي ژبې ډېري وروسته پاتې دي او د نوي نړۍ د علمي او تخنيکي تحولاتو سره ځان نشي سمولاي حال دا چې حقيقت داسې نه دي او شرقي ژبې اجتماعي کلتوري او سياسي ساحو کې د پيشرفت پوره استعداد اري او مخصوصاً د پښتو ژبې د مترقي امکانات بېشانه پراخه دي.

بله بده ناوړه عقده د ژبې سره او خالص ليکلو هغه ده ځني شرقيان په دې سو هو مه عقده اخته دي. مثلاً ځني ترکان غواړي سوچه ترکي و وائي ځني ايرانيان غواړي فارسي ژبه په خپل تصور او وهم «پاکه» کړي. دا خلک په خپل لاس خپله ژبه په زنځيرونو تړي او د ودې او انکشاف لاره يې نيسي - دا تمايل په اروپا کې د کابل ۱۹۳۰ پښا وخو اکې د نازي او فاشيستي نظامو سره را پيدا شو.

اوس کارډي چې پښتوژبه ددي فاشيستي تمايل څخه روغه وساتو. که ثابته هم کړو چه پوژبه ارغوني دهاو يا ددي ژبې اصيل لغات کوم کوم دي دادژبې په تکاملي او پيشرفت کې کوم ارزښت نه لري. بلکه دا کار يعني دژبې خالصول (پاکول) ژبه تجر يدوي دافهام او تفهيم ساحه ئې محد ودوي او دتکامل لاره يې بند وي. دتکامل لارهغه ده چې کاندي يې بيانوي او وايي :

«زه دخپلې خوني کړ کې نه بند وم او خلاصي يې پر يږدم. ددي دپاره چې له بهره څخه هوا راشي او دګا ونېي باغو نو دګلو نو ښه او تازه بوي تل زما خوني ته رانو ځي.»

دپورتني خبرو په بنابه اوس اصلي مسأله طرح کړو او پو ښتنه به وکړو چې دپښتو نوي اصو لو او نوي ادبي سبک لاربه کومه وي.

که دشکلياتو له پلوه چاربيتي لنډي جوړي کړو يا غزل قصيده او مثنوي وو ايو د ابه زاړه شکلونه وي او يابه دشفاهي ادب تقليد کړو او يابه دليکلي کلاسيکي ادب شکلونه تکرار او دمحتو ياتو له لحاظه که کړدي ياګډ روستايو يادشمع او پتنګ ګل او بلبل مي او ساقي ياد کړو دابه هم زاړه مضامين او زړي خبري وي چې نورو له سو نېرمښي اداکړي دي. او که حماسه بيان کړو او ويارني کړو که څه هم ددي حماسي او وياړني الفاظ نوي وي او داسي لفظو نه لکه «ملت» «انقلاب» «عدالت» «آزادي» هم يکې وي سره له دي به دسند ري په ماهيت کې کوم تغير رانشي دو يارني احساس زوړقبيلوي احساس دي او حما سه زړه سند ره ده. که اوس هم څوک دخو شال خان ددي شعر څخه مزه اخلي چې وايي :

دافغان په ننګ مې وتړله توره ننګيالي دزماني خوشال ختک يم

نو ددي څخه به معلومه شي چې لا اوس هم حماسه او ويارنه مهم او اساسي احساس دي او قبايلي ارزښتونه دمنو رو او ليکو الو په ذهن کې لانه دي مات شوي.

نو دپښتو ژبې او ادب دراتلو نکي ودي او تکامل لاره به کومه وي. داتکامل به دقومي او قبيلوي ذهنيت دماتيد وو خواته روان وي. ددي ذهنيت او بې کلتو ري ارزښتو نه به رنګيږي او داسي شعر او ادب به راپيدا کيږي چې دشکل له پلوه به نه دکلاسيکي ادب په شان قصيدي مثنوي او رباعي ګا ني جوړوي او نه دشفاهي ادب په شان په بګتي چار بيتي او لنډۍ ايي. دمحتوي له لحاظه به نه خط او خال هار او لونګين ګل او بلبل بيانوي او نه به د قومي او قبيلوي ذهنيت په بنا حماسي او رزمي سند ري وايي.

تر ټو لو لمړي‌به‌دي‌ټکی ته‌پام و شي‌چي دپښتو د روان معياري نثر په قالب کې نوي زياټ ادبي محتو يات لکه تراژدي‌دراسي روسان اونور فلسفي اوادبي محتو يات دمنظمو تاليفو نو او ترجمو په‌زور په‌پښتو کې‌راواچول سي په داسي شان‌چي دټو لو خلکو د پاره او دخلکو ژوند ته نژدي وي .

په‌شعر کې به‌نوي قالب او نوي مضمو نو ته راشي . دانوي قالب په هغه مېتکر شاعررا و تلای شي‌چي‌دپښتو ژبې اصيلي اوخاصي روحيي احساس و رسره وي د شفاهي ادب اشکالو تقليد به‌نه کوي بلکه ددي‌ادب د اشکالو څخه به الهام اخلي اوله هغوي د روحيي سره سم به نوي قالبونه راو باسي او بيابه‌په دي نوي قالبو نو کې‌نوي مضامين بيا نوي .

دانوي مضامين به اساساً‌انتقا دي‌روحيه ولري. خبري به‌په ډېرو رواني اوفلسفي اساسا تو ولاړي وي. فردي هويت اوفردي احساس به پکې قوي وي- له درده به ډک وي- او سياسي او اجتماعي پيغام به‌پکې پروت وي.

ژباړونکی: مفتاح الدین
لیکوال: ښاغلی اشرف غني

د ښځو سره د ښځو وظیفو ادامه او بدلون

ادبي کلتور څه شی دی؟ که څه هم آدبي کلتور د روڼ څرګند ولو څخه عاجزوی، خو بیا هو د انساني برم او لوړی په باب خبرتیا او بیداری ده، هغه راز ور تیاده چې بشري تکامل کشفوی او پر انساني پوهه یې اروی هغه رازقدرت او استعداد دی چې په انساني لومړنیو مظاهرو کې نوی شیان ګوری، هغه شیان چې اینده په نس کې لري.

(جارج لوکاکس)

د ټولني د بیا جوړیښت کار د ټولني د غړو چوپړ او وظیفه ده. په تیره بیا د ښځو رینو فعالیت د ټولني د بیاجوړښت په حقله خاص اهمیت لري ځکه د کار او فعالیت په شدت کې د دوی پوهه کارونه د هدفمن لوړ پر خواسوي او ټولنه پر مخ بیایي. په ریښتیا د هغوی زیار او کوښښ په عمومي توګه، د هغوی د ټولني د تیار موجود سلوک او رفتار یوساده او شډل انعکاس ندی د ټولنیز کړه وړو په باب د هغوی تصور چې تل د یوه ذهني پلان طرح او د ټولني غړي په انتزاعي ډول اقناع کوی، زیات اهمیت لري، له اجتماعي جوړښت او ستر ګټو څخه د هغوی انتقاد ډیر اغیزمن او که چیری پرڅای وی نو خامخا د حاضري وضعي الترناتیف (ځای نیونکی) په ګوته او د ټولني د زیاتي برخي پر ستر کړ ایدال بدلیږي.

دپورتني مفهوم له مخې، د «کلتوري جوړښت» تعبير په حقيقت کې د دوه ډوله فعاليتونو
ترمينځ چې د «تنوير» د کلمې لاندې راځي، تميز کول دي. سونږ غواړو چې ستاسې پام
هغه توپير ته چې د وروسته پاتې او پرمخ تللو ټولنو ترمنځ په پوهه، سواد، تخصص
پوهه په تخنيک، تکنالوژۍ او نورو کې شته، راواړوو. هغه هيوادونه چې وروسته پاتې
دي کلتوري يې د «سنتي» تنوير په نامه او هغه چې پرمخ وړاندې تللي دي کلتوري يې د «اورګانيک»
تنوير په نامه يادېږي.

څرګنده ده چې زموږ د علاقمندۍ د هستونکې کار او فعاليت سره
ده. په ټولنه کې د هر روښنفکر قشر کار او موقف د هماغه ټولنې د تاريخي تکامل په مقطع
کې تشخيص بدلای شي. لومړی افغاني ټولنه يوه بزګري -قبيلوي ټولنه وه چې د دې ټولنې هم
پښتانه او هم نور ژبي غړي واړه بې سواده وو. له دې کبله په ولس کې غښتلي شفاهي ادب
موجود وه او د ټولنې هر غړي پکې برخه درلوده. سرچپه ليکلي ادب، يوازې د باسوادو پورې
محدود وه. ښځو په شفاهي ادب کې پراخ سهم لره، په ليکلي کلتور کې د ښځو برخه ناچيزه
وه. د قبيلې غړي د خپل نژدې جغرافيائي او اجتماعي چاپېريال پورې تړلي او پراخې انساني
ټولنې ته يې پام نه کېده. په دې وخت کې زيات اثار د روحانيونو او ربستو ګراسانو په ذريعه چې
په نحوی دانحاء دولتي پيورو کراسۍ پورې تړلي وه، ليکل کيدل. موږ غواړو چې له دې
وروسته په افغانستان کې د ۱۷۴۷ کال نه راپه دېخوا د مرکزي حکومت تشکيل، د پښتنو
ځوانانو تدريجي تنوير او په ټولنه کې د هغوی دريځ او مسئوليت په ګوته کړو.

د ۱۷۴۷ کال نه پروسبې د پښتو د ليکلي ادب غوټۍ وغوړيده، نامتو شاعران لکه
خوشحال خان، پير روښان او د هوتکو د دورې شاعران فقط هغه وخت کې منځ ته راغلل چې
د مرکزي دولت د جوړيدو له پاره هلې ځلې رواني وې. ايډيالونو د يورنګي او همګوني
پراخ چوکات وړاندې کوه چې په قبيلوي ژوند کې لا د هغه دپاره زمينه نه وه موجوده،
نو له دې کبله که څه هم نومړې هلې ځلې ناکامې شوې خو د هغه ادبي اثار ځينې دامې شواهد
وړاندې کوي چې له ناکامۍ سره سره هم د ټولنې آګاه غړو په ټولنه کې د ننه پولړ بدلونونه
راوستل. هغه څوک چې د ټولنې د موجود سيستم پرځای يو الترناتيف وړاندې کړي د
«اورګانيک» منورينو په نامه يادېږي.

د۱۷۴۷ کال نه‌تر ۱۹۰۱ کال‌پورې زمانه یوه علیحده کیسه‌لري دزیاتو ناخوالو او نیمگړتیاو سره‌سره چې‌یوه یې‌هم د افغان -انگلیس جنگ‌وه ،دمرکزي حکومت جوړیدل دو رځې‌عمده مسئله اودې خو اته حرکت‌ورځ په‌ورځ غښتلې کیده.دمرکزیت پراختیا،په‌تیره بیا دامیر عبدالرحمن (۱۸۸۰-۱۹۰۱)داستبدادي حکومت په وخت کې صورت ونیند او بې ساري‌دولتي بیوروکراسي منځ ته‌راغله. دامیر عبدالرحمن خان دسلطنت په وقت کې، کله‌چې داداري کارونو اومقرراتو لیکلوضرورت رامنځ ته‌شه‌نوددې کارله پاره روحانیون اوارستوکراتیک قشرونه راوبلل شول‌او دولتي ماشین جذب کړل.

پدې زمانه کې ،په‌پښتو ژبه کوم کتابونه ،مذهبي رسالې ،او ددولتي پالیسو سیستدونه چې لیکل کیدل اوخپریدل، ددولت دپالیسیو مطابق او یوازې تخنیکي خالص مفاهیم او ژبنې عبارات یې‌پکاروړل ، کلتوري‌هستونکې کارپردې او بیگانه گڼل کیده پدې ځای کې پرځای بریښې چې‌دافغان - انگلیس دجنگ یادونه وکړو. پدې‌وخت کې که‌څه‌هم د انگلیس داستعمار پرخلاف لیکلې ا ثارهست نه‌شول خو شفاهي ادب د استعمار او تالانگر کره غندنه وکړه . که‌څه هم،ددې‌نهال‌مرکزي‌حکومت ددوو جنگونو له‌لاسه دځنکدن په‌حال کې‌وه،خوولس‌دقبیلوي او روحاني مشرانو دلیدرشپ لاندې د یرغلگرو پرخلا ف زړورې جگړې‌وکړې او هغوي یې‌له خپل هیوادنه وشړل .دخوشحال خان ا و پیر روښان لیکلي شعرونه‌لانو ومنځ ته‌راغلي، نوله‌دې‌امله منفرد وباسواد ه عناصرو د«منتي» منورینو کاراوچو پراجراء کوو .

دافغان-انگلیس دریم‌جنگ نه‌په‌وروسته کلونو کې زیات‌توپیر راغی، زیات لیکلي ادبي آثارهست شول،د۱۹۰۳ کال‌نه تر ۱۹۲۹ پورې نوې ښونځي جوړشول ،اخبارونه منځ ته راغلل ،بعقول نیشنلیزم په‌اجتماعي ژوند کې‌نفوذ قایم کړاو دمنورو ځوانانو ترمنځ پراخ پراېلمونه راوتو کیدل. دافغاني ژوند دنوي کولو او استعماري تالانگرو پرخلاف جنگ ته‌دراېلولو له‌پاره‌دیرو افغاني منورینولکه کاکاسید احمدلودین‌عبدالهادي داوي ،محمود طرزي ،عبدالرحمن لودین، مولاناعبدالواسع اومحي‌الدین انیس‌ډیرڅه لیکلي او ویلي دي دوي ټولو په‌مساوي ډول دپردي هڅوني او دننې استبداد نه کرکه کوله او دهیواد

دسو درنائيز کولو لەپارەيى طرحى او پلانونه درلودل .ددوى زيات شمير پەزندان اوجلا وطنى کى ژوند تير کړيدى کەځەهم گن شمير منورينو دامان الله خان په وخت کی په دولتى بيوروکراسى کى رسمى پوستونه درلودل خوپر اجتماعى وضعه يىله انتقاد ځخه لاس‌وانخيست‌اودسياسى فعالينو پەحيث‌يى تولنى‌تەپەځير کتل او په کار اوفعاليت اخته کيدل. دبى سوادى‌سرەسرە چەپەخلکو کى يى عموميت‌درلوده، اودمنورينو پرلار شودنو کم‌پو هيدل‌پەخپل‌وخت او تولنه کى‌يى اغيزى نەوواولەدى‌امله ويلاى شوچى‌هغوى‌دخپلى تولنى «اورگانيک» منورين وه.

د ۱۹۳۰ کال نەوروسته دپښتو پەليکل شوواثاروکى‌پراختيا راغله ښاغلى بينوا داوسنى ليکوال په کتاب کى د (۲۲۹) ليکوالانو بيوگرافى دهغوى دشعراونثر نمونى ورکړيدى د(۲۲۹) ليکوالانو له جملى ځخه ۷۳ تنه دپيښورا او کويتى ۷۲ دننگرهار ۶۱ دکندهار او پاتى نور، د افغانستان دنورو ولايتونو ځخەدى، له تولى پورتنى مجموعى ځخه پنځه ښځى‌ليکوالى دى.

له پورتنى‌تول اوسجموعى ځخه ۱۳۹ تنوسلکى پوستونه درلودل او يايى تراوسه لالرى (۷)تنه عسکرى صاحب منصبان ،يويى مځکوال ۸ تنەدکاندداران ،۳تنه سوداگران يوډاکتر، يوشخصى ښونکى ،۳تنه محلى شاعران ،يوتن ملک ،يوراديو تخنيک، او ۲تنه نورسلايان دى . دښونى اوروزنى لەلحاظه۳۸ تنو خصوصى سبق لوستى دى، ۲۶ابتدائى ښونځى ،۷۳ سنځنى ،۱۵ مذ هبى مدر سى ۳عسکرى ليسه او ۲ ميخا نيک ښوونځى لوستى دى ۳۳) لوړتحصيلات کړيچى (۲۷) يىدکابل‌پوهنتون لوستى‌پنځويىله امريکى ځخه تخصص ،يويى لەقاهرى او بليىله مسکوځخه يىاچ‌دى‌راورى ده.

هغه چاچى حضوصى سبق لوستلى دىزيات شميريى د ۱۹۲۰ کال نەړو مبى نسل پورى سربوطدى.

لاندى احصايوى جدول د۱۳۰۹ کال نه تر ۱۳۱۹ کال پورى دښوونځيوشمير پەگوته کوى اوځرنگه چى دښوونځيو شميرډيرکم وه نو په مسجدونوکى خصوصى تعليم کيده.

کال	دښوونځيوشمير	ښونکى	زدەکوونکى
۱۳۰۹	۱۳	۵۳	۱۵۹۰

کال	دښوونځي‌وشمېر	ښوونکي	زده‌کونکي
۱۳۱۱	۲۲	۱۰۵	۱۳۵۰
۱۳۱۳	۳۹	۲۰۶	۶۱۵۷
۱۳۱۵	۹۳	۳۰۹	۹۲۷۹
۱۳۱۷	۲۲۸	۸۳۳	۱۸۸۷۷
۳۱۹	۳۲۳	۱۹۹۰	۶۰۰۰۰

دپورتنی‌جدول سؤ خذ: احصایوی سعرفی افغانستان، کال ۱۳۵۰ دښوونې او روزنې وزارت دپلان ریاست له‌خوا، دمعارف په‌مطبعه کې‌چاپ‌شویدی.

هغه‌چاچې ۱۹۳۰ کال‌نه‌تر ۱۹۴۰ کال‌پوری دپښتو د انکشاف له‌پاره هلی ځلی کولی، دیولړنا ورو شرایطو دموجودیت له کبله دزیاتوریړونو او ناخوالوزغم سره دپښتو دانکشاف له‌پاره یې‌په‌زړه پوری خدمتونه کړیدی. د کافی امکاناتو د نشتوالی سره هم پښتو آکادمی او ادبیاتو په‌پوهنځی که‌دپښتو‌ځانګی پدی باب په‌زړه پوری کو ښښونه جاری ساتل دی.

هغه کسانوچی دپوهنځی تحصیلات بشپړ کړی او دولتی لوړپوستونه یې نیولی او دهستونکی کلتور په‌باب بی‌پرواوی دسنتی سنورینو په‌ډله کی راځی.

هغه لیکوالانوچه په پښتو کی‌اثار هستول زیات شمیریی‌دپښتونوالی په دسئلی سره سروکار او دغی مسئلی ته‌یی ستره اولویه مسئله ویله. په‌داسی حال کی چی‌د کلتور تاریخ له‌نقطه‌نظرنه داکار هغه سهال قیمت او ارزښت پیدا کوی چی‌په‌اثاروکی د منورینوا یډال پښتونولی دیوانتروپولوژست لارښود فیلډپه‌حیث ترسیم او توضیح شی.داسی‌بریښی چی ځینو داثر په‌لیکلو کی‌د خپل شخصی نظراوتنګی تجربی څخه کار اخیستی او دټولنی‌له پاره یی بیا عموسی کړ ی، پداسی حا ل کی چی سوسیالوژیکه موجود فکتورونه او حقایق په‌چټکی تغیرسوسی اوسخ په‌وړاندی ځی. تراوسه دپښتو نولی انتروپولوژیك اوسوسیالوژیکه څیړنه نده شوی.

بل پروبلم چی‌ورته‌ګوته نیول کیږی هغه په پښتو ژبه کی‌دلیکل شووا ثا رو کمښت دی. لاتر اوسه په‌پښتو کی‌زیات او مفید اثارنشته.لاندنی احصائیه په ۱۳۵۲ کال کی دهغه

زده کړونکو شمیر ښیئی چې په پښتو ژبه درس ورکړل شوی دی.

	هلکان	جنکیانی
د کلیو ښوونځی (۱ – ۶)	۳۵۶۸۵	۱۹۸
ابتدائی ښوونځی (۱ – ۶)	۳۳۹۹	۲۲۹
منځنی ښوونځی (۷ – ۹)	۳۳۱۶۸	۱۱۹۰
لوړ ښوونځی یا لیسی (۱۰ – ۱۲)	۱۹۲۸۳	۵۲۰
ټول	۱۱۲۶۳۶	۲۱۳۷

څرګنده ده چې په وروستنه پاتی او بی سواده ټولنو کی د باسواده شمیر ورځ په ورځ زیات او لیکلی ادب هم ورسره جوخت سخ په وړاندی ځی.

د ملی او بین المللی شرایطو د اغیزی لاندی د افغانستان کیلوالی دود او کلتور هم په چټکی بدلیږی. لاتر اوسه د پښتو لیکلی اثار د خلکو اړتیاوی نه پوره کوی د زړو کتابونو راټول او چاپول یو ضرور کاردی. کومه دنده چی اوس زمونږ پښتنو او رګانیکه منورینو ته و رپغاړه ده هغه داده چی د زمان سره یو ځای پرمخ ولاړ شی او لیکلی ګټور پښتو اداب ته پر اختیاور کړی او پدی ټول د نوی هستونکی کلتور له پاره زمینه چمتو کړی. څرګنده ده چی دی هدف ته د رسیدلو کار د زاړه نسل له وسی نه ، نه دی پوره او دادځوانانو کار او مسئولیت دی.

څرنګه چی زمونږ او سنی کلتور ته د نوی مترقی کلتور تومنه ورولیدلی د ښائی ځوانان په موقع دغه بلار بتوب در کړاو د تحقق له پاره یی کار وکړی د سمینار د غړو پام هم دی ټکی ته را اړوم په درناوی.

(پای)

محمد عبدالقدوس قاسمی (پېښور)

دپېښور د پښتو ديني ادب ته يو کتنه

دپښتو ادبي په پنګه کښې ديني ادب مهم کردار ادا کړی دی. دسليمان ماکو دوه خلور پاڼړی وی او که خيرالبيان - پر يو ته چه تاسو تر لاسه نثرا بتدائی تخليق او وائی نتيجه ئی داخبرۍ چه دپښتو نثر ابتداد ديني ادب نه‌شوی‌ده .

ديني‌ادب هميش خمونږ دثقافت تهذيب او تربيت په‌لړ کښې پکار راغلی دی او د ادب په‌نورو اقسامو ئی هم‌هميش‌اثر غور زولی دی. هم‌داوجه ده‌چه دديني ادب سره واقفيت پيدا کول دهرادب وشاعر وظيفه او فريضه‌ده او ددی واقفيت نه بغير دپښتو دکلاسيکی سرمائی نه‌استفاده کول قريب قريب ناممکن دی - دخوشحال‌خان او د عبدالرحمن ديوانو نه‌خه‌چه‌نيمبولا او تمبولاد ديو تر ابان قصی هم‌دديني‌ادب‌داصطلاحاتواو تلميحاتوسره ګنډلی‌دی.

سهم داوجه‌ده‌چه‌دطباعت په اول دور کښې چه دپېښور تاجرانو دعوامو دضرورت‌مطابق د پښتو به نشر يا تو ګوتې پورې کولی- نو د ينی ادب ته ئی اول لاس واچولو خمونږ د ينی ادب په دغه وخت عبارت وو دتفسير -فقهی -تصوف‌او سيرت‌اومناقب‌نه د تفسير ذکر په ورستی کوم -اول ددی نورو علمو مختصره شان‌تذکره کوم - په فقهی کتابونو سر کښې فهرست داخوند قاسم‌فوائد شريعت دی‌بياو رپسی‌د ملاعبد الرشيد .رشيد البيان - دعبدالکبير جنت الفردوس او ددرا لمجالس دفقهی د ا کتابونه داخوند درويزه دمخزن سره«چه په‌عقائدو هم مستعمل دی»زمونږ په‌معاصره کښې‌عام وو -جينکو به‌په کورونو کښې

لوسته او په ځنې مقاماتو کښې په‌ترنارینه و هم‌فایده اخښته ـ خو عموماً ځمونږ په‌معاصره کې دنارینه‌ؤ دپاره رواج داو وچه‌دوئی دخلاصه کیدانی او منیة المصلی نه‌شروع کړی بیاچه خوسره فرصت لری په‌مختکښې دیٔ یعنی درسی کتاب دپه‌عربی وی او سره دترجمې دلوستی شی - تاجرانو دامهر بانی وکړه چې خلاصهٔ سنیه، قدوری او کنزالدقایق یې د فارسی او پښتوترجمې سره‌چاپ کړل بس‌داوو په‌فقهی میدان کښې ځمونږ دپښتو بساط ـ شاغلی تقویم الحق صاحب په‌خپل فهرست کښې دفقا و ای احمدشاهی ذکر هم کړی‌دی‌چه‌زه یې لاپه‌دیدن‌موفق‌شوی نه‌یم .

دسیرت او ددینی تاریخی کتابونو په‌لړ کښې علاوه دمخزن نه‌نورنامه عامه لوستی شوه.ددی‌نه‌علاوه دپچګی دملااحمد صاحب جواهر الانبیاء او دبوعلی شاه جنګنامه‌هم په‌دغه لړغونې‌دور کی مقبول کتابونه‌وو دمناقبو یو خو کتابونه‌عام رائج شو خو په صحی معانو کی‌نه‌په پښتو کی دسیرت کتاب واو نه‌داسلامی تاریخ .

دتصوف په حق‌له ځمونږ عوامو په لاس کښې دسعادت خان کیمیائی سعادت‌وودا کتاب دامام‌غزالی‌د کیمیای‌سعادت‌سره‌خه تعلق نه‌لری‌یا کیمیای‌سعادت‌ډیر وړو کی‌غوندی «۲۰-۳۰ پاڼونه‌زیات‌ندی» او دامام‌غزالی‌صاحب کتاب‌به‌ضخامت‌لری.ددی په‌مقابله کښې‌دشیر محمد هوتک اسرار العارفین کم مقبول شوحالا نکه د مضمون په‌لحاظ داډیر اهم کتاب دی او لکه دمنهاج العابدین غوند دامام غزالی داحیاء العلوم تلخیص معلومیږی‌داخوند ګدانافع المسلمین په دی لړ کښې ګټور کتاب دی خو حقیقت دی چه دمعرفت او داخلاقی تربیت درمن پښتو ددیوان عبدالرحمن نه اخښتی دی او په دی وجه داد یوان ددی دورد تصوف په کتابونو کښې فهرست دی.

د پیړی په‌وسط کښې چه تعلیم عام شو - نو دسرکاری مدارسو په وسیله اردو ژبه کورکورته ورسیده - دپښتو په‌ادب باند هم اردو ادب اثرانداز شو - ځمونږ پخوانی علماؤ اوادیبانوپه عربی اوفارسی نه‌ترجمې کولی او پښتو ته به ئې کتابونه راوړل دپیړی په‌منځنی دور کښې د پښتو ادیبانو داردو ژبی نه‌استفاده کول او دهغی کتابونه پښتو ته راوړول شروع کړه - اګر که دسیرت په موضوع باندپیر بخش خان(ځمونږ محمدنبی)او مولانا غلام‌نبی سیرت خیرالبشر او لیکلو اودواړو کتابونه مقبول شو ی‌خو په معاشره باند دشبلی

نعماني دي مثاله كتاب سيرة النبي دوسره اثر وو چه دتعليم يافته طبقي دهغه په مقاله كښي بل كتاب نه خوښيږ - ځكه ئې كوشش شروع شو چه دا كتاب په پښتو ترجمه كړى شي - عبدالكريم مظلوم چې دپښتو اديب او دارد ونه واقف وو - دا كار په خپله ذمه واخست او چې داول جلد ترجمه تيار شوه . نو اسلاميه د كالج هاى سكول سوسايټئ په خپل خرچ چاپ كړ - د عبدالكريم مظلوم اديبانه حيثيت مشهور وو - ځكه چا ضرورت محسوس نه كړ و چه په كتاب نظرثاني وكړى خو چې كتاب خورشو او دعالمانو لاس ته ورسيد نو دا معلومه شوه چې په كتاب كښې ځني شديدې غلطى دى - دا وه چه مولانا عبدالقادر مرحوم دپښتو اكيډيمي ددائر كتر په حيث دى خدمت ته توجه وكړه او د مولانا اسرائيل په قلم او دځينو نورو كسانو په ملگر تيا يې په دى جلد نظرثاني وكړ و او دتصحيح نه پس (بلكه دوباره ترجمي نه پس) ئې دپښتو اكيډيمي نه نشر كړو - دا كتاب نور پنځه جلد ونه هم ترجمه شويدى او په واروار به چاپ شي .

دلته داخبره د ذكر وړده چه دسيرة النبي هغه ترجمه چه مولانا سيفي صاحب كړيده ډيره ښه ترجمه ده (او بېد ها زني نه) داويلي شو چه په صورت او معنى هر اړخ كښى ډيره جاذبه ده - خو د بده مرغه دري اسباب داسي دى چه د دى نه د پيښور خلق استفاده نه شي كولى اول دا چه په افغانستان كښې رسم خط په ټايپ دى او په پيښور كى په گټو - دويم دا چه د بلاد ودلړ په وجه هر وخت د كتاب استيراد نه شي كيدى . د تاجر د طرف لږ جد وجهد غواړى او دريم دټولو نه مهم سبب دادى چه د پيښور په ژبه او د افغانستان په ژبه كښى هغه فرق دى چه تاسو به ئې دخپل اسلوب نگارش او د دى مقالي په اسلوب كښى محسوس ئې د پيښور اسلوب تر ډيره حده داردو نه متأثر شوى دى او د دى ځاى اسلوب د دري نه يا مستقيما دعربي نه بهر حال ترجمي دواړه ښې شو دى - او د پښتو ادبي پنگې ته ئې ډيره فائده رسولى ده.

د فقهي ادب په ميدان كښى ښاغلى مولينا تنسيم الحق فاضل ديوبند د مولانا اشرف على تهانوى د بهشتي زيور د پنځو حصو ترجمه وكړه او د پيښور اداره اشاعت سرحد چاپ كړه - كتاب ډير ضخيم نه دى - خو خورا مفيد او معتمد دى - د دينى مسائلو ضروريات تر ډيره حده پوره كوى - ځكه ئې ترجمه هم لكه داصل مقوله ده - د فقهي په موضوع باندى د دى ترجمى نه وړ په اخوا يو ډير اهم كتاب فتاواى ودود يه دى - چه دسوات رياست د محكمو د قاضيانو

ځنې ضروري او سهم معلومات وررسول وو- څکه ددی دو يم جلد چه د کتاب النکاح کتاب الدعوی او کتاب الشهادات وغيره په مسائلو مشتمل دی او ل چاپ شو - او اول جلد چه د عباداتو سره تعلق لري و روسته چاپ شو - وا لی سوات دسرستی په بر کت ددی کتاب د اول اشاعت طباعت به معياري دی کاغذئي به دی - کتابت ئی په اصولو برابر دی او طباعت يی ديده زيبی دی د تصوف په ترمن کی دسوجوده دو ربه اضافه داده چه د پښتو اکيډيمي ښاغلی محمد عباس صاحب دامام غزالی دا حياالعلوم اردو ترجمه سخ ته کيښوه او يو باب (کتاب) يی ترجمه کول او په خپل سرنشر ول شروع کړل - چه د ښاغلی محمد عباس صاحب د امجهود ترسره شي نو پښتو ژبه به د تصوف دمسا ئلو په حق له تر ډيره بی نيازه شي - او د تصوف عملی استفاده کو نکو او د تصوف سره علمي شعف لرونکو ته به په دي ميدان کښی دمطالع يو لو يه ذخيره په لاس ورشي .

او س زه دمقالي اهم جز ته توجه کول غوارم يعني د پښتو په ادب کښی د قرآن کريم تفسير د کلام الله عظمت دمسلمانانو په زړونو کښی دومره راسخ دی چه بی ددی دفهم نه دمسلمان گذاره هم نه کيږی - او ددی په تفسير او ترجمه با ندی جرأت کول هم هر څوک نشی کولی. هم دا وجه ده چه په پښتو کښی د قرآن کريم ترجمه د تعليم و تعلم په طور هميش رواجه وه - خو دا پښتو ژبانی ترجمه په تحرير کی راوستل ډير گران وو - حضرت ابوبکر رضی الله عنه په يوه موقع فرمايلي وو چه «ای سمأ تظلني و ای ارض تقلني اذاقلت فی کلام الله بغر علم» کوم اسمان به په ما سايه واچوی او کومه زمکه به د سرپاسه پريږدی چه زه دالله په کلام کی بی د علمه خه خبره وکړم . دغه رنگ پښتنو عالمانو هم غالبا دخپلی کم نفسی او تو اضع په وجه دی شکل کار ته گوتی نه اچولی - د تولو نه لرغونی ليکلی تفسير چه مونږ ته معلوم شوی دی هغه دغلام محمد گگيانی تفسير و الضحی دی چه ددولسمی پيړئی هجری په ابتدا کښی ليکلی شوی وو - خو دچاپ خانی د دورپه ابتدا کښی دی وړو کی کتاب ته چا توجه ونه کړه

د ترلاسه راغلی معلوما تو له خوا د پښتو او لنی تفسير دمولانا مرادعلی صاحب تفسير يسير دی. ددی تفسير په حق له ښاغلی مولانا بشار صاحب په خپله مقاله کښی کما فی معلوما ت پيش کړل زه پرحرف د تفنن دپاره يو ددی اشعار و اضافه کوم .

عربی: خدا را تحمت فیه بتوفیق مستعان　　تفسیر الختر عتاعجو به الاسان

فالله استعين في انتفا عنا بـه　　با لمصطفى عليه من الله تحفتان

سميته اخي بتفسير يسير　　للميسر في القيامه بالامن و الامان

پښتو: پاخیږه ای سراده چه شپیتم دشه دا کال

پنځی د کړه مضبوطي په تفسیر او په قرآن

دری: فراغ سال پنجم شوال شد شروع　　تفسیر بهر زمرهٔ افغان باین زبان

من ز بیضا وی مدارک احمدی هم از وجیز و از جلالین و حسینی اخذ وی کردم چو شیر

ختم شد در ماه کم نه سال تصنیفش به خیر　　خالقا این سعی را بالطف خویش آزمن پذیر

سال صاغر ظهر شنبه پنجم ماه صیام　　دارم از و هاب امید عطاهائی کثیر

دویم داچه مصنف وائی: «قدالح علی بعن الاخوان المکرمین لدی بین ابنا الزمان ان رقم لهم تفسیر القران المجید با للسان السلیما نی مع اختصار المبانی» - یعنی په ما یو وروړچه د زمانی په خلقو کښی په ما گران دی دازو رواچو لو چه دده دپاره په پښتو ژبه په مختصر و الفاظو تفسیر اولیکم - داسعلو مول مناسب دی چه دا خواست کو نکی څوک وو.

د تفسیر یسیر د نشر کیدلو د په پښتو کی نورو تفسیرونه هم چاپ شول لکه د تفسیر حسینی یو یادوه ترجمی - او د مولانا عبدالحق صاحب د ارمنگو تفسیر - دواړه تفسیرونه خپل خپل مقام لری - خصوصا دمولینا عبدالحق ترجمه او تفسیر چه په خپلو ماخذ و کښی علاوه د تفسیر یسیرنه دروح البیان - فتح البیان - ابن کثیر او فتح الرحمن نوم هم اخلی - خو حقه خبره ده چه په دی تفسیر و نو کښی یو هم د تفسیر یسیر ځای نه نیسی.

دا نورل تفاسیر دمضمون او دمعنی د واړ و له جهته زوږ سبک لری - چه کوم وخت دشیخ الهند مولانا محمود الحسن مرحوم ترجمه اوحواشی او د مولینا شبیر احمد عثما نی مرحوم حواشی په اردو ژبه کښی چاپ شو نو خمونږ په علاقه هم داتفسیر ښه مقبول شو او دلته دافغانستان علماء و هم داترجمه او حواشی خوښ کړلی - دلته ئی هم په دری کی ترجمه وشوه او هم په پښتو کی د پښتو ټولنی د علمی شعبی د ادبی هیئت دغړو مسلم علماء د مولینا تسنیم الحق کاکاخیل دهغه ځای لهجه هم یوترجمه کړی ده خو لاتر اوسه ئی دچاپ کیدو نوبت نه دی راغلی.

په اصل اردو ترجمه د خپل وخت متبحرو عالمانو ښه خواری کړې ده ځکه په راسخ العقیده مسلمانانو کښې د دې په مقابله کې بله ترجمه لا تر اوسه مقبوله شوې نه ده. بیا هم په اردو ژبه کښې ځینو رو تفسیرونه داسې راوو تل چه د معلوماتو او د تحقیق له لحاظه ډیره ژور تیا لري او عصري ذهن ته زیات قریب دي - د دې د اثر لاند د پېښور د علاقې ځینې پښتو علماؤ دا ضرورت محسوس کړ و چه په پښتو ژبه د هم داسې تفسیر وي چه قدیم وجدید دار او ته به کښې توجه شوې وي :

تر څو چه زه معلومات لرم څلورو عالمانو په دې میدان کې جلا جلا محنت کړې دی او ترجمې ای ترسر کړې دي په دوی کې د مولانا لطف الله د جهانگیري ضلع مردان او د مولینا فضل الرحمن د پېښور «چې د مولینا سیف الرحمن و راره دي» ترجمې او تفسیرونه لا چاپ نه دي او د مولینا حبیب الرحمن د رستم ضلع مردان او مولینا محمد ادریس مرحوم د لورو ضلع تفسیر او ترجمې چاپ ته رسیدلي دي مولینا حبیب الرحمن صاحب د خپل تفسیر نوم تفسیر حبیبي کښې دی - دا تفسیر وار په وار یویو چاپ کیدلو او دری څلور کاله ئی کیږي چې تکمیل ته رسیدلی دی - د تفسیر سبک ئې ادبي نه دی خو د مضمون په لحاظ ډیر موزون تفسیر دی او عصري ذهن ته قریب دی - په ابتدائي حصو کښې د محمد عبده او د رشید رضا د تفسیر المنار نه هم استفاده شوې ده - و روستو هم مصنف په هغې ډول روان دی په لیکلو کې منطقي ترتیب کم دی او طباعت او کاغذ ئې هم معیاري نه دی بیا هم مقبول دی .

څو نور د دې دومره مناسب تفسیر د مولینا حافظ محمد ادریس مرحوم کشاف القرآن دی مولانا مرحوم د پېښور د پوهنتون د عربي ژبې د څانگې رئیس وو په کال ۱۹۶۵ م کښې په یو مشهور هوائي حادثه کښې د قاهرې د هوائي اډې خوا او شا په حق رسیدلی وو - مولانا صاحب په قوم یوسفزی وو او د ښاغلي سناتور محمد امین خوگیاني خورئی وو - او د ژبې فصاحت ئې په ټول وطن مشهور وو د غور و فکر په اسلوب کښې ئې کو یچ نه وو په زړو درس گاهونو کښې ئې دیني تعلیم کړی وو او بیائې د عربي نوي ادب باندې هم ښه عبور پیدا کړی وو - ځکه ورته د ترجمې کولو ټول مووهلات حاصل وو - د دې عصري تقاضو نه هم ښه واقف وو - او د عامو مسلمانانو په احساساتو ئې هم نظر لرلو - د تفسیر نوی او زاره

کتابونه ئی‌تول په‌نظر کې‌وو. دده دتفسیر اول جلدپنځاس سپاری دده‌په ژوندانی نشر شوی‌او ډیر مقبول شوی‌وو - دویم جلدئی تیرکال دهغه دوفات نه‌یولس کاله پس‌نشرشو.

ددی‌تفسیر معنوی محاسن دادی:

۱ -ژبه‌ئی ډیره‌واضحه‌او صفاده‌او هرکس پرپه‌اول ځل‌پوهیږی.

۲ -ترجمه‌یامحاوره‌کوی دعربی دالفاظو دترتیب پابندنه‌دی.

۳ -ډیروځایونوکی دمجموعه جملی مجموعی معنی په‌پښتو وکړی او دیو یو لفظرعایت پریږدی.

۴ -اسرائیلی روایات ییخی نظرانداز کوی.

۵ -ځینی‌خاصوخاصوځایونوکی په‌دلرغونی‌محققینو رای‌بیان کړی او دځینی عصری مفسرینو خصوصاًدالمراغی‌رای‌هم‌ورسره‌شامله کړی:

۶ -دسورت‌په‌ابتداء کی‌دهغی‌خلاصه‌ورکوی.

۷ -تاریخی‌معلومات‌هم‌دتازه‌تحقیقاتو مطابق‌ورکوی.

۸ -فقهی‌مسئله‌هم‌یانوی‌خصوصاًهغه‌ځائی‌چه‌دتفسیر دلحاظدابهام احتمال‌وی.

۹ -دمحاوری‌دپاره‌دآیت‌صحیح مطلب‌چری‌هم‌نه‌خرابیږی.

۱۰ -داکوشش کوی‌چه‌په‌لږو الفاظو کښی‌مطلب‌په‌وضاحت‌ترسره کړی -غرض‌ئی‌داوو چه د تفسیر ضخامت داندازی نه‌زیات نه‌شی‌او هدیه یی‌ډیره گرانه نه‌پریوځی.

ددی معنوی خصوصیتونو سره‌سره ناشر(یونیوسټی بک ایجنسی)ددویم‌جلدپه کتابت طباعت کاغذاوجلدسازی‌هم‌ځان کړولی‌دی اوسونږ داویلی شوچه ترخوچه‌دپیښور تعلق دی داتفسیر دطباعت اودظاهری خوبصورتی اومحاسنوله لحاظه په‌دینی کتابونوکښی شاهکاری دی.

په‌پای کښی‌ددری تفسیرونو «تفسیر یسیر» تفسیرحبیبی‌او کشاف القرآن»نمونه‌چه موازنه ترخرگندهشی:

۱ - ولقدضربناللناس‌فی هذاالقرآن من کل مثل ولئن جئتم‌بآیة‌لیقولن الذین کفروا ان انتم الامبطلون(سورةالروم رکوع ٦)

تفسیر یسیر: او هرآیته په‌تحقیق سره مونږ بیان کړی دی‌په دی قرآن کښی الله‌هره قسمه

مثل (چه‌پکار یری‌ددوی په‌اثبات دتوحید او صدق درسول علیه‌السلام کښي» او که‌راوړی ته ای‌رسوله دوی له کوم‌ایت‌له‌ایتونو دقرآن یا کومه معجزه لکه عصااو یدبیضا دموسی(ع) نوهرائنه و به‌وائی خامخاهغه کسان چه کافر شوی‌دی (له‌ډیره عناده) چه‌نه‌ئی تاسی (یعنی رسول اومؤمنان) مگر دروغژن‌او باطل‌چلونکی.

دهر لفظ معنی‌هم پوره ده-دایه‌دوه معنی هم‌وشوی-دغسی دسبطلون هم‌دوه معنی وشوی او تفسیری‌اضافی الفاظ‌هم‌راغلل.

تفسیرحبیبی: ترجمه او په‌تحقیق سره مونږ په‌دی قرآن کښي هرقسم مثالونه بیان کړی دی‌او که ته‌دی‌ته‌څه‌نخه‌هم راوړی نو بیا به‌هم دا کافران اووائی چی‌تاسو خو په باطلونکی یی(دللناس ترجمه سهواً پاشاده) دایة او مبطلون ترجمه یوه یوه شوده -ترجمه صفاده).

تفسیر: خدای برورته اووائی چه‌ستا خو دپوهه کولو دپاره هرقسم مثالونه او دلیلونه بیان شوی‌وو او تاخو به‌ددی په‌جواب کښي‌وی‌چه داهرڅه غلط دی- مفسر د ایتونو دربط واستولودپاوه‌دآیت‌تفسیرداسی کوی‌لکه‌چی‌داهم‌د قیامت‌دنقشی‌بیان دی.

کشاف‌القران: ترجمه اومونږ دخلقو دفایدی دپاره په دی قران مجید کښي هرقسم مضامین بیان کړی‌دی‌او که‌ته‌دی کافروته څه‌نښه نښه پیش کړی نو بیا هم خو که‌چه کافر دی هغوی به‌داوینا کړی‌چه تاسو په‌سروپ‌باطله‌باندنښتی یی.

تفسیر: یعنی کافران‌وائی‌چه‌پیغمبر دخان نه‌دروغ خبری جوړوی اونورمسلمانان په‌هغی باندناسنا کوی یوتن باطل‌راه‌څکښي کوی او بل‌تن دهغی تصدیق کوی- دغه وجه‌ده چه دلته د کافر وپه‌ژبه ټولو مسلمانانو ته‌مبطلوع و یلی‌شوی‌دی.

ترجمه-صفا او باسحاوره‌ده دایة ترجمه یوه شوی‌ده خود تنوین تعظیمی معنی ته‌هم اشاره شوی‌ده دسبطلون په‌ترجمه کښي دمبالغی الفاظ شامل شوی دی اودان اوالاد حصرمعنی اداکولو دپاره دمبالغه الفاظ راوړی شوی‌ده.

۲-ولقد فتناسلیمان و القیناعلی کرسیه جسداثم اناب

تفسیر یسیر: ترجمه- اوهرائنه په تحقیق ازمیلی ومونږ‌سلیمان اوغورزولی وه مونږ په تخت دده یو بدن بی‌روح بیا رجوع ئی‌وکړ (خدای‌ته‌یاخپلی پادشاهی‌ته).

تفسیر: ددی‌په‌تفسیر کی‌مولینا سرادعلی صاحب‌دوه‌قصی بیان کړی دی چه‌دواړه د

اسرائیلی روایاتو پوری تعلق لری یو داچه دده یوځوی وو - چه دپیریانو نه د حفاظت دپاره ده په وریځو کښې ساتلو او په خدای ئی توکل نه کولو -هغه مړ د ده په تخت را پریوتو بله داچه دده په کورکښې یو وینځې د خپل پلار ذست سجده شروع کړه- دهغې په پاداش کښې دده په ګوتې چه دهغې په برکت دده حکومت چلولو الله تعالى یو د یو دسلط کړو چه خلو یښت ورځې د ده په تخت ناست وو په شکل باند د ده په شان ښکاریدو او په حقیقت کښې پیری وو - په چه سلیمان وخو دسلیمان روح په کښې- خلویښت ورځو هغه پیری او تښتیدا او ګوتهئی دسهړ په وسیله بیا سلیمان ته راورسیده او سلیمان (ع) بیا په تخت کیناستو .

قصه ځونړ په وطن کې هم ددی اسرائیلی روایاتو دوجهی مشهوره ده- حافظ الپوری وائی- دیو نه سلیمان دسلیمان په نګین نه شی- خو په حقیقت کښې اصل نه لری مولینا بشیر احمد عثمانی رحمةالله علیه په خپلو حواشیو کښې دابن کثیر نه نقل کړی دی چه داروایت بی اصله دی ددی په ځای ئی هغه روایت قبول کړی دی چه امام بخاری ئی روایت کوی- ددی ځای په پښتو ترجمه کښې به هغه روایت درج وی- او په مخکښې نمونو کښې هم د هغی ذکر راځی .

تفسیر حبیبی : ترجمه- او مونږ سلیمان (ع) او ازمایه او مونږ دده په تخت یو جسم او غورزاوو(د ثم اناب ترجمه پاته شوی ده) تفسیر - داحا دیثو نه داسی معلومیږی چه حضرت سلیمان علیه السلام یو مجاهد وو - اسونه ئی دجهاد په خاطر ساتل او ددی په ئی په خپله حفاظت کاوو - لکه چه دتیر وایتونو نه معلومه شوه- نو یو دشپه ئی اوی چه که زه دخپلو ټولو بیبیانو سره چه او یا یا کمی زیاتی وی کوروالی او کم نو دهری یوی نه به یو یو مجاهد پیدا شی- خو دلته دده نه د ایوه خبره پاتی شوه چه انشاالله ئی او نه وی نو پد یکښې صرف یوه حامله شوه او هغی هم نیمګړی بچی راوړه دای وراه د تخت خواته راوړه او دده په غیږ کښې ئی کیخوده دا هغه تش نیمګړی بچی وو چه دده په تخت را وغورزیده یاداچه دی د خپلو دشمنانو نه دیر په فکر کښې وو - کله کله به لکه دمړوجود په تخت او غورځید او بیا به وراله خدای طاقت ورکه او راپا به سیده .

دتفسیر په اول روایت کښې چه صحیح دی دثم اناب ترجمه پاتې شوه او دویم تاویل

دی مصنف دځانه و کړو -چه څه‌تو کڅ نه‌لری .

کشاف‌القرآن:

ترجمه: او سو نبرحضرت سلیمان علیه السلام په‌یوازسیبنت کی واچولو او د هغه‌په‌تخت سو یوه درنگه واچوله نو بیاهغه(خدای‌ته)رجوع او کړه.

تفسیر: روایت دی‌چه‌یوځل حضرت سلیمان علیه‌السلام قسم اوخوړچه‌زه به دخپلو ټولو بیبیا نو سره جوړئی شم بیا د هغو ټولو به‌ځامن اوشی او هغه ټول ځامن‌به دخدای په‌لار کښی جهاد کوی- خو دی‌قسم سره‌ئی انشاالله‌او نه‌وی-نو نتیجه ئی‌داشوه‌چه‌په‌ټولو بیبیانو کښی هیله بیله دیو تن حمل‌شه‌او هغی هم‌یو نیمچه زوی راوړو -په دی خبره حضرت سلیمان علیه‌السلام ته‌تنبیه وشوه او تو به‌استغفارشه په حدیث کی راځی چی که ان شا الله و یلی‌وی‌نولکه څنگه چه‌ئی خواهش وو هغی اولادبه خدای پاکځو رکړی وو او ودزړه ارزوبه‌ئی پوره شوی‌وه .

الامام المراغی لیکی چه‌حضرت سلیمان علیه‌السلام په یولاعلاج رنځ باندگرفتاراوا ختته شو او په تخت به‌داسی پروت وو لکه تشه‌جوثه چه‌پرته‌دی - خولبری‌و رځی‌پس‌بیاجوړشه - اوخپل اصلی حالت‌ته‌راستو ن شه‌نو دلته دثم‌اناب معنی‌دا شوه چه‌ثم رجع الی حالةالاولی و استقامت‌له‌الاسور کما کان.

پریشان خټک (پېښور)

پښتو کښې دلغت نویسي

دوه سوه کاله

پښتو کې لغت‌نویسي داتلسمې‌صدئې دآخري نیمې نه‌شروع شوې‌ده‌دا داسې وخت ووچه ژبه داوړیدو رااوړیدو نه‌اوتې‌وه- او په یوځای ئې قرار نیولی وو -دبنیادي ژبې الفاظ پکښې پاخه شوي‌وو - دنورو ژبو نه ئې خپلو نې کړي وې- دنظم و نثر یو دانه پنګه پکښې جمع‌شوې وه -خو دی دري لهجې یوځای ته راغونه شوې‌وې او یو مرکزیت ئې اخیستې‌وو- دتاوراتاو سهولتونه زیات شوي‌وو- او دیو علاقې الفاظ بلې‌ته راپړي اوتې‌وو- دهري تپې دا د یبا نو کتابونه خواره شوي‌وو- او دټولو تکو راغونهوو کار کیدی شو-لغت نویسان لکه‌چې‌ددغه اسانیو په‌انتظار کښې وو-او تردې ئې کار نه‌شو شروع کولی -ځکه دلغت نامو کارنسبتاً تر ډیره وخته حصا رشو-

البته‌یوه ډکشنري‌داسې هم‌موندی شي چه‌دوخت نه‌ډیره مخکښې لیکلی شوې وه-داډکشنري شاغلي ګولکن شتیټ ردروسي علوم شرقیه وو دمرکز د پاره په ۱۷۹۱ کښې لیکلې ده او غالباً دپښتو اوله‌لغت نامه‌ده.

په‌سکملو او روغو لغت نامو کښې دټولو نه‌اول دریاض المحبت‌نوم راځي -دالغت‌نامه دنواب حافظ رحمت‌خان شهید طوتي نواب محبت‌خان روهیله په‌۷-۱۸۰۶ کښې لیکلې ده- ددې دري نسخې دانډیاآفس کتب خانه کښې د۲۳۵۲ - ۲۳۵۳ -۲۳۵۴ نمبرودلاندې‌شته او نن صبا ددغه نسخو په‌مایکروفلم پښتو اکیډیمې پېښور کښې کار کیږي- نواب‌محبت خان خپله دفارسي اردو صاحب دیوان شاعروو- اودعربي اشعارو نمونې‌ئې هم موندی شي-

د ریاض المحبت حصه کښې یوتمهیدیا پیژند ګلوده چه مصنف ورته «فایده» وائی - بیا د کتاب دوه غټې برخې دي- په ورمبۍ برخه کښې ئې د حروف تهجي په ترتیب د مشتقاتو بحث دی- او دویمه کښې ئې د حروف تهجي په ترتیب دالفاظو تشریح - حقه داده چه دالفاظو په صحیح معنی متعین کړلو او داستعمال په باریکیو پوهیدو کښې دادوطن نه لری پروت عالم ددیرو اوسنو لیکوالو نه ډیر اوچت دی- او دالغت اوس هم یو معیاری نمونه ده- ده د پښتو تشریح مروجه فارسی کښې کړې ده- او تقریبا شپاړس سوه مخه کښې ئې کتاب پوره کړی دی.

ددی تالیف نه خو اوشا خوارلس کاله پس دده کشر رور نواب الله یارخان - دا هیله د عجائب-اللغات په نامه یوه بله لغت نامه لیکلی ده- چه په تشریح کښې ئې فارسی او هندی مترادفات دواړه استعمال کړی دی- دا کتاب ۱۸۱۹-۲۰ کښې مکمل شوی دی او نقلونه ئې برتش-میوزیم لندن کښې شته- پښتو اکیډیمی پېښور ددی کتاب مایکروفلم او فوټوستیټ هم حاصل کړی دی او کار پر روان دی .

دانډیاآفس په کتب خانه کښې یو بله لغت نامه هم «خیالات زمانی» په نامه شته چې دلفظه آوارهٔ نه شروع کیږی خود الغت نامه نیم کړی او توتې توتې ده- البته د لیکه د وود متعلق څه ښې خبری لری -

د تاریخ په اعتبار سره ددې دواړو نوابانو رونړو ترمیانځه یو بل لغت راځی- چه په هندوستان کښې لیکلی شوی دی او هم ددوی غوندې یو پښتون نواب لیکلی دی- ددی نوم «فرهنګ ارتضائی» دی او په سنه ۱۸۱۰ ه کښې لیکلی شوی دی - د دی مصنف محمد ارتضا خان عمر خیل د نواب امان خان عمرخیل ځوی وو- نواب امان خان دامیر الامراء نواب نجیب الدوله بهادر عمرخیل د ترهٔ ځوی وه - په نسب یوسف زی پښتانه وو- او هندوستان کښې میشته شوی و- ارتضاخان دقاموس په سر کښې لیکی «په دی میدان کښې په پښتو ژبه کښې هیچاهم څه کارندی کړی - معلومیږی ده ته د ریاض المحبت اطلاع نه وه رسیدلی- کنی داسی به ئی نه وی لیکلی نواب ارتضا خان چه خپل قاموس څنګه لیکلو هغه سی ئی او نه لیکلی شو- په میانځ کښې پر ډیر سختی راغلی- او کار ئی په توتو ترسره کړو بیا هم دا کافی د رونه کتاب دی- په یوسل شپږ شپیته فصله مشتمل دی- او دالفاظو په بحث کښې ئی ترخه حده دریشو معلومولو

کوشش هم کړی‌دی۔

د قاسم علی‌خان افریدی لغت فرهنګ افریدی هم دتاریخ په‌لحاظ دریاض محبت اوعجائب۔ اللغات ترسیانځه راځی ـ دا کتاب ۱۸۱۵ ه کښی لیکلی‌شوی‌دی ـ او دپښتو الفاظو سره‌ئی اردو کشمیری‌او انګریزی مترادفات راجمع کړی دی۔

په‌هندوستان کښی دپښتو دلاس لیکلی‌شوی یوه‌بله‌لغت ناسه‌هم دانډیاافس په کتب خانه کښی‌شته۔ چه‌دلیک صحیح تاریخ ئی‌معلوم‌شوی نه۔ البته دومره یقینی‌ده‌چه دا کتاب‌په نولسمه صدی عیسوی کښی لیکلی شوی دی۔دا‌آمدنامه افغانی په‌نوم دی۔ اولکه دفارسی دآمدنامی دحروف لهجی په ترتیب مصادر۔ مشتقات ـافعال ـ او په فارسی کښی معنی بیانوی ـ

دبرطانوی دورحکومت کښی د پښتو لغت نویسی ضرورت نسبتاً زیات محسوس شو۔ او دوو نوموړو مستشرقینو ایچ‌جی‌راورتی‌او هنری‌والتر بیلو دوه ښه‌ضخیم‌لغتونه‌تیار کړل .

میجر راورتی یوفوجی افسر وو‌چه دهندوستان په‌زنکه ئی په کلکته آګره بمبئی جالندر او پښاور کښی ملازمت کړی‌دی ـدخپل‌ملازمت په دوران کښی د حافظ رحمت خان د کور نی‌ډیره‌علمی رساله په‌لاس ورغلی و ـ او دهغی نه‌ئی ښه پوره کاراخستی‌دی‌راورتی خپله‌هم دعجائب اللغات او ریاض المحبت نوموړنه په شمیر کښی راوستی دی ـ اوورسره ئی ددوو ژوندوعالمانو دیوقندهاری قاضی او یو یوسفزی اخون زاده ذکر کړی دی۔

ګویادالغت دمره او ژوندوا هل‌زبانو په‌سرسته‌لیکلی‌شوی‌دی ـ او تر کافی حده مستند دی۔ ددی یوولس سوه‌پنځلس مخه‌دی‌او ۱۸۶۰ نمبر لیکلی‌شوی دی۔

هنری و التر بیلو دبنګال فوج کښی استنټ‌سرجن‌وو ـاو په‌خپل زړه کښی په پښتو دمیجر راورتی نه زیات پوهیدو ـهغه دخپل‌لغت متعلق دپنجاب لفټنټ ګورنر ته‌په د عوه‌او لیکل چه‌دمیجر راورتی دلغت باوجود زیاد لغت چاپ کوو‌ضرورت شته۔ او غالبا خپله وعده‌ئی ثابته کړی‌شوه۔ ځکه چه‌دالغت په ۱۸۶۷ کښی دحکومت پنجاب په‌سرضی‌چاپ کړی شو۔

ددی مستشرقینو دلغت ناموته کافی موده پس‌په ۱۸۸۳ ه کښی محمد اسمعیل خان دپښتو مصطلحات داردو ترجمی سره دآینه‌الفاظو معنی په‌نوم دایبټ‌آبادنه‌چاپ کړل ـدا چاپخانه دفوج په لاسو کښی وه۔ خو دمحمداسمعیل خان‌نورهم څه کتابونه دغه چاپ خانی چاپ کړی دی۔ دی کښی اکثر کتابونه دفوج‌په‌نقطهٔ نظر فائده مندو و۔ خزینه افغانی (پښتو انګریزی)

پښتو خبری اثری ۱۸۹۰ (پښتو انګریزی) ګفتګوئی افغانی باترجمهٔ هندوستانی ۱۸۸۳–
مولوی اسمعیل خان د پنجاب یونیورسټی فیلو او آنریری مجسټریټ وو- او په برطانوی
سرکار کښې مخوریز وو-

د لغت په سلسله کښې د محمد ګل خان مهمند «پښتو سیند» څوک پریښوی نه شی- د کتاب تفصیلات
تاسو ته معلوم دی- دا د پښتو د مروجو لغاتو یو ښکلی مجموعه ده- د پښتو ټولنی کابل له خوا
شائع شوی قاموس هم ستاسو په مخکښې دی چې په خپل وخت ډیر جامع وو ګران کار ترسره
شوی دی- دغه‌سې په پښتو محاوراتو اصطلاحاتو او متلونو د پښتو ټولنی کابل آدمتی کار بې شکه
ډیری ستاینې وړ دی- دی ټولو لغت تاسو خالص پښتو ټکی راغونډ کړی دی- او فارسی
عربی ټکی ئې فارسی عربی لغتونو ته پرایښې دی-

په ۱۹۵۹ کښې بهادرشاه ظفراللغات په نوم لغت نامه کښې یو ښکلی اضافه او کړه دی
لغت کښې شل زره الفاظ محاورات او متلونه دی- ځنې ځای کښې ئې د اشعارو نه استناد هم کړی دی

په ۱۹۶۶ کښې یو ضخیم پښتو روسی قاموس تیار کړی شو چې کم او زیات پنځوس زره
الفاظ لری- متاسفانه زه په روسی ژبه نه پوهیږم او د دې متن دغه همره لیکلی شم چې د اشباغای
دریانکوف او م- ګک. اسلانوف لیکلی دی.

په ۱۹۷۰ کښې د پاکستان اردو ډیولپمنټ بورډ په دوه جلده کښې یو ضخیم اردو
پښتو لغت شائع کړو- دی کښې زیات کارنو مورږی سید انوارالحق کړی دی- او د اردو
پښتو مترادفاتو متعین کولو کښې ډیر شه‌مددور کولی شی.

د پېښور پښتو اکیډیمی ډیری مودی نه د پښتنو د ټولو قبیلاو او علاقو د مخصوصو
لغاتو او محاورو یو جامع قاموس مرتب کولو کی مشغوله ده او یو درسی محیطتیا رلو الی
چې د پښتو ژبې ټول کلاسیکی، عام مروج او نوی علمی لغات، اصطلاحات، مترادفات
او محاوری د مناسبو اسانیدو سره راجمع کړی- تاسو اندازه لګولی شی چې دا کار څومره وسعت
او څومره محنت لری- او څومره وخت او زیار غواړی- د وی لغت «پښتو ژبه» تر حرف خه پورې
شپږ جلده مکمل شوی دی- او کار لاروان دی- مونږ خیال لرو چې خدای وکړی او دا کار
مکمل شی نو بیا به د دې انګریزی فرانسی او نورو ژبو کښې ترجمې هم شایع کړو- کار
کوونکی لوی خدای دی- او مونږ په دې لوی کار کښې هم د هغه نه مدد غواړو-

دوکتور غلام غوث شجاعی

پښتو ادبیات او ټولنې سره دهغې اړیکې

ددې مقالې موضوع ګانې

۱ - ژوند او ادب سره هیڅ اړیکې نه لري ؟

الف - تیوریکي اړخ

ب - عملي برخه

ج - انتقادي خبرې

۲ - دژوندانه او ادب اړیکې

الف - دژوند او ادب اړیکې دملي مفکورې په اساس

ب - « « « « داقتصاد او ټولنې سره

ج - دژوند او ادب دیالکتیکي ارتباط

۳ - دژوند او ادب په باب مثل شوي تیوریګانې

الف - دادبي اثر خپل داثر دمحتوی په اساس

ب - دیالکتیکي - تاریخي ادب خبرنه

(اقتصادي ، اجتماعي جوړښت کټ مټ په ادب کې ښودلای شو)

ج - دادبي اثر ستر کچر او ټولنیز ستر کچر

۱ - تیوري

۲ - عملي یا تطبیقي برخه

۳ - نتیجه او دنوي لار پیدا کول.

سريزه

له ډيرو کلنو راپدې خوا پښتنو ليکوالو په ادب او ادبيا تو با ندې ډ يرڅه ليکلي چې دغه مضا مين تر ډيلو ډيلو عنوا نو لا ندې د ادب مفهو م او د هغه د شا و خوا مسلو په باب د ي .

ډيرځله داسې ليدل کېږي چې ادب او هنر يو تخيلي ،احساسي پديده دهاو بايدپه فر دي احساس او نظر و رته و کتل شي.ځيني و خت داسې ليکني سترګو ته راځي چې څه نا څه ادب او ټو لنه ،ادب او انساني ژ و ند سره تړي. او دادب او ژ و ند ترمينځ ار تباط او ددې ارتباط څر نګوالى ښى په دغه ار تباط ښو دلو کې ځيني په سلي احساساتو کښې ډو بيږي، ځيني نو ر اقتصادي عوامل توليدي مناسبات او داسې نو ر دادب دپاره اساس ګڼي .داسې چې هر اقتصادي تحول خامخا په ادب باند تاثير کوي او هغه په مستقيم ډول اړوي .دغه راز تفکر ،ادب او ټول رو بنائي مسا ئل يووازدېتر منيزم Determinism خواته بيا ئي ځيني نوردادب اوژوندا قتصادي مسايل او اجتماعي شعو رتر منځ اړ يکي پو ره څر ګندوي لا کن په تيو رى کي پاتى کېږي او له مفاهيمو نظر يو او واقعيتو نو تر منځ ربښتيو نی رابطى سمى نه څيري ،ساددي مقدسى دپاره هغه مضامين چې په دادب،ادبياتو او دادب په ډيلو ډيلو څانګو او مسائيلو ليکل شوي دي د کابل مجلي په خپرو نو کي و ليدل ددې د مجلي د کلکسو نو نو له مخي د۹ ۱۳۰ کال نه راپدې خواپه دې باب ډيرې مقالې ليکل شوې دي.دغه مقالې ډيلې ډيلې برخي ډيل سبکونه اوداد ب په ډيلومسايلوليکل شو ي دي زما مو ضو ع دانه ده چې دد غو مقا لو، د هرى يوى په باب انتقا دى نظر و راندى کړم بلکه مقصد مې داد ی چې دغه ټولى مقالې ادب څنګه څيري ؟ په دې ټو لو کښې کوم عمو مي معيار شريک دى؟ ددې هدف دپاره مادغه مضامين دهغو درو ځي او محتوى په اساس په در يو ډلاو و يشلي دى لو مړى ډله هغه مقالې دي چې ادب او ادبيات تش احساسي او فر دي پديده بولي او له ټولنى سره و رته هيڅ کوم ارتباط نه و رکوي په دې باره کې ز ه خبرى نه کو م بلکه يو ازى يې يادو ل غو اړم. دو همه ډله هغه مقالې دى چې ادب او ژو ند سره تړلي بولى په دې کې هم بيا ډيل ډيل ډ و لو نه ښو دل غو اړم .دريمه ډله هغه را ز مقالې دي چې دټو لنيز ژ و ند او ادب ترمنځ ارتباط ګوري خو ادب او اجتماعي شعو ر دجبريت

یا Delerinsn هغه خلاصوی او دیالکتیکی تعامل په اساس کې څېړي. زمانظر هم دغه دی. په دو یمه برخه کې خو ارم هغه هامی او منل شوی تیوری وړاندې کړم چې دژوند او اجتماع انعکاس په ادب کې وڅېړي او سمې لاری ښئي چې دژوندانعکاس په ادب کې یا ادب دمادی ژوندانه دانعکاس په حیث څنګه پوهیدلای شو په دې برخه کې دتیوری ونه پرته په پښتو ادب په تیره بیا په کیسو کې هغه تیوری یادوم چې داجتماعی انعکاس سم تحلیل کوی او هغه دهرهیواد په ادب کې تطبیقیدای شی.

۱- ادب او هنر احساسی پدیده ده؟

ځینې لیکوال داسې نظرلري چې ادب یوازی دفرد ،شاعر ادیب له احساس څخه راوزی هر کله چې یو ادیب له یوی نظری،له یوی طبیعی پدیدی او یا داسی نورو څخه متاثر شی ده ته یوا حساس پیداشی او دې دغه احساس دشعر یا په بله ادبي جامه کې راولی او غواړی پدی توګه دغه احساس خلکو ته څرګند کړي. په دې اساس «کوم کلام چه خپل او ریدونکی او یالوستونکی خوشحا له او دهغوی په زړ و کې تاثیر پیدا کړي اوهغوی ځان ته راجلب کړی «۱» دې ته ادب وایی داډول کلام دزمانی دپېرو او کرد شونو څخه او ددې ډول کلام خاوندان که څه هم مړوی ژوندی بلل کېږی او دې ډول کلام ته په اصطلاح کې ادب وایی ۲ یعنی ادب او ادبی کلام هغه دی چه انسانی احساس و پاروی. هغه تر تاثیر لاندی راولی ددی راز ادب او کلام منشا دغه ډله لیکوال انساني احساس بولي چې دغه احساس دژوندا او اجتماع سره کومه رابطه نه لری

ځینی نوری دی عقیده دی چه تحول په ادب کې کوم ضروری شی ندی . که دادب دتحول دپاره هڅه کېږی نو دا کار بې ځایه وی. که دیوه حالت یادیوی دوری په ادب باندی تنقید کېږی او داادب پام عینی وجایبو او او ضاعو ته اړول کېږی دغه راز مفکوره سمې نه ګڼی دغه راز مفکوری چې ادب دې باید دتحول په حالت کې وی. ادبی نقایص دی باید لری شی او داو سنی حالاتو سره دی سمون و خوری د پر ځله لیکل شوی دی خو دهغی او عنعنوی افکارو خاوندان دغه مفکوری نه دی منلی ځکه: نظم بهتر ازین خارج از حدامکان و انتظار است ۳

---

۱ - ۲ عزیز الرحمن سیفی، ادب کابل مجله ۱۳۲۶ - ۱۷ ګ. ۸ ګ. ۱ مخ .

۳ - غلام جیلانی اعظمی، ادبیات ما چه عیبی دارد؟ کابل مجله ۱۳۱۹ کال. ۱ ګ. ۸ ګ ۲۵ مخ.

د نوو اغیزو نوو مفکورو پیدا ایښت د هغو اغیزو په ادب کې د دوی په مفکورو سمګار نه بریښي نو ځکه هماغه ادب چه په هغې زمانې کې موجود وه سم دی او د تحول د پاره د ادب توافق د اجتماعي حالاتو سره کوم عمر او فکرته اړتیا نه لري.

که څه هم د ځینو لیکوالو د مضامینو له عنوان نه داسې بریښي چې ګني ادب او ژوند سره تینګې رابطې لري خو دغه موضوع د مقالې په متن داسې ښکاره شوې وې چه د ژوند او ادب له رابطې نه لوستونکي نشي خبرولای. داسې مضامین «ادب د ژوندانه د پاره د ښکلا مثال» ګني یا «ادب د ژوند ګاڼه» (١) بولي. لکه چه یوه پیغله په ښو جامو او ګاڼو ښکلې بریښي دغه راز ادب د ژوند د ښکلا د پاره کار کوي. دا خبره به تر یوه حده سمه وي خو دا د ژوند او ادب ارتباط نه راښئي او نه د ادب اغیزه په ژوند باندې راسپړي.

د دغه راز مضامینو ماهیت او محتوی له دې نه معلومېدای شي چې دغه راز لیکوال د انسان په باب څه راز نظر لري.» د انسان په وجود کښې دوه شیانه ډېر د قدر وړ دي چه یو ته زړه او بل ته دماغ وائي. له دماغ نه علم او فلسفه پیداشوه او د زړه څخه شعر او ادب (٢) د دې مقصد به دا وي چې زړه د دماغ په کار کې بې برخې دی او دماغ د زړه د کاره سره څه غرض نلري هر یو به په خپله کار کوي یا به علم و فلسفه منځ ته راوړي یا به شعر یا به دواړه خو هلته به یا هم دماغ ځانته وي او زړه ځانته. که مقصد دغه وي نو کوم شعر به د عقل او دماغ له ارتباط او عمل نه پرته منځ ته راشي او کوم فیلسوف به خپل زړه د ونو په څانګه ځړولی بریښي وي؟

داچې ادب د وسیلې په حیث و پېژنو سمه خبره نده. د ادب هدف دا نه دی چې ژوند سینګار کړي او نه یې دا هدف دی چې د «سولې» د پاره خدمت وکړي. ډېر ځله به داسې پېښ شوي وي چه ادب او هنر د جګړې د پاره هم استعمال شوي وي. ډېر ځله په ادب او شعر خلک پاریدلي وي، ډېر ځله ادب د غیر انساني تعامل سبب ګرځېدلی دی خو ادب د دغو وسیلو په حیث استعمالول ځانته یو بل علت لري.[٣] هغه علت چې ادب کې یې دغې خواته روان کړی دی. له ادب څخه بې دغه

١ـ روح الله مراد، په ژوندانه باندې، شعر او ادب اغیزه کابل مجله ١٣٥١ کال ٣ ګڼه ١٦ مخ

٢ـ روح الله مراد، په ژوندانه باندې د شعر او ادب اغیزه، کابل مجله ١٣٥١ کال ٣ ګڼه ٢٦ مخ

٣ ـ [illegible]، ادب د [illegible] په خدمت کې، کابل مجله ١٣٥٥ کال، ٧ ګڼه.

راز استفاده کېږي. دغه علتونه او عوامل دي چې د ادب سره مه رابطه لري. دغه عوامل دي چې ادب ئې منعکسوي، او هغه یوازې د ژوندانه اساسي بنسټ، اقتصادي ټولنیز حالات او د هغې پر بنا ایدیولوژي او مسلطې مفکورې دي.

۲ - ادب او اجتماعي ژوند سره ارتباط لري؟

د ادب او اجتماعي ژوند د ارتباط په باب زموږ لیکوالو د ۱۳۴۹ نه تر ۱۳۵۰ کاله پورې په بېلو بېلو ډولونو څېړلي دي. په دې باب ډېرې مقالې لیکل شوي دي خو د محتوی له نظره مونږ د غه ټولې مقالې تر دریو عنوانونو لاندې راوستلای شو.

۱ - ځینې لیکوال د ادب او ټولنې رابطه ګوري خو دغه رابطه یوازې په شعوري ساحه کې لټوي. په دې برخه کې ځینې لیکوال یوازې تیوریکي جنبه تر څېړنې لاندې نیسي او د تر ډېره حده نوي سبکونه او نظریات وړاندې کوي (۲) د دې ډول لیکوالو اساس معاصریت او Rodernity ادبیات باید الهام خود را از حیات اجتماعی معاصر خود بگیرد و ادبیاتیکه از حیات اجتماعی معاصر الهام نمیگیرد دارای اهمیت بدیعی نیست بالاخره ادبیات عین حیات است و ادبیات عالی، مولود حیات عالی می‌باشد» ۳ داچې دغه لیکوال حیاتي مسایل د ادب سره په ارتباط کې لټوي او هغه په دې اساس څېړي یوازې په تیوري کې پاتې کېږي او د هغه عملي برخې نه بښي. نوي نظریات وړاندې کوي خو کوم سم اجتماعي تحلیل له دوی سره نشته چې د هغو د تطبیق ساحه او امکانات وګوري سره له دې هم د دغو تیوریکو مسایلو اغېزې په روښانفکرانو کې څرګندې دي.

بله ډله عملي جنبې ته زیات نظر اچوي خو ادب د ملي ذوق او ملي احوالو په اساس ګڼي د ادب او ادبیاتو توپیر د هغو خصایصو او مزایایو په اساس چې په ملتونو کې شته، تحلیلوي. د یوه ملت ادب ځکه د بل ملت او یا د نورو ملتونو له ادب څخه توپیر لري چې د نورو ادبیاتو کې هنر، شخص ځانګړې تیاوې چې د یوه ټاکلي ملت په ادب کې وي، نه لیدل کېږي. په همدې وجه د یو عربي شعر او ادب ځانته رنګ لري. د دښتو او غرو شاعرانو ځانله ادب او ادبي خصوصیات لري (۱) ځکه نو شاعر هر ملت ... از ذوق ملی خود پرورده .. مطابق به افکار محیط و توده خود تخیل کرده» ۴ دغه راز تخیل او ادب دغه لیکوال د اشعارو د نمونې سره ښئي. ځکه

۳ - قدیر تره کی، نواقص ادبیات ما، کابل مجله ۱۳۰۹ کال ۹ ګڼه، ۲۰ مخ

ددوی اساس مثبت، مشخص اجتماعی، ملی احوال وی. دوی ادب د «خلکو ژبه» گڼي او «ادبیا دخلکو دافکارو ښکاره کوونکی (۳) گڼي. دا ډله لیکوال په رښتیا هم ادب او ادبیات د یوې ټولنې د ذهنیت «رڼه هنداره» بولي. خو یوازې د ذهنیت هنداره ئې بولي. هغه ارتقاء او انحطاط چې په ټولنې کې راځي او ادب ئې منعکسوي هغه ټول ذهني او شعوري برخه ده دیادونې وړ خبره دا ده چې په دې ډله لیکوالو کې ملي روحیه او ملي جذبه ډېره مخکې ده او ملي ادیب هغه لیکوال دی. چې فکر ئې دخپل ټبر وي، لیک ئې دخپل ټبر وي، ژبه ئې خپله .... سر اداو مقصد ئې خپل وي ....»

- مهم ټکی په دواړو ډلو لیکوالو کې دا دی چې یوه برخه یې تیوریکی، نوی او عصري ادبي مکتبو ته ځیري او د دغو مفکورو په تعمیم بوخت وي. دو همه ډله ډېر عملي جنبې ته یعنې خپل اولس او ملت ذهني حالات گوري او ادب په ذهني تطبیقي او عیني ساحه کې لټوي که څه هم دواړو نظریو کې تضادونه شته دی خو بیا هم یو دبل ممد او مکمل گڼل کېږي د همدغو نظریو د وحدت داغیزې په وسیله ده چه په راتلونکو مقالو کې موږ د نویو مفکورو اغیزې گورو.

۱ - دا چې دیوه ملت او سید ونکي یو ټبر څنگه او په کوم اساس خپل کیدای شي. کوم عوامل دي چې دخلکو او ټبر په ذهنیت تاثیر کوي ددوی د ذهنیت او شعور ټاکوونکي معیار رونه گڼل کیږي «ددغو لیکوالو له خوانه څېړل کېږي.

۲ - ځیني لیکوال د ادب، ادبیاتو جوړښت، څرنگوالي او بدلون د اقتصادي او سیاسي مسئیو نو د جوړښت او بدلون په اساس گڼي د اسې بریښي چې دوي دیوي ټاکلي جهان بیني پلویان دي او د هغې د جهان بیني او فلسفي په بنسټ ادب او ادبیات څېړل ددې ډلې لیکوالو اساس دادي چې «اقتصادي بنسټ داجتماعي شعور ټاکونکي دی په همدې اساس دوی ادب او ادبیات دیوی

---

۱ - ۲ حبیبي، عبدالحی، ذوق ملي و ادب، کابل مجله ۹ ۱۳۱ کال ۱۰، گڼه ۲ مخ.

۳ - « « دپښتو دپخوانی ادب تنقیدی خوا، کابل مجله ۲ ۱۳۲ کال ۱۲ گڼه ۱ مخ.

۴ - « « ملي ادب کوم یو دی؟ کابل مجله ۹ ۱۳۱ کال ۸ گڼه ۱ مخ

په دې لړ کې مقاله دښاغلی شاه محمد رشاد ده، نوی ادب ۱۳۳۵ کال ۲۲ گڼه. بله مقاله: دادب عمومي موثرات. کابل مجله ۱۳۳۵ کال، ۲ گڼه.

تولنی داقتصادی سستم انعکاس بولی » کلهچه اقتصادی اوسیاسی سیستم مترقی وی نو ئی انعکاس هما غسی بریښی اوکه‌غیرمترقی‌و نو ئی ا نعکا س هم هرومرو غیرمترقی وی (۱)

د دې معنی‌به داوی چی‌په‌یوه مترقی سیستم کی‌غیرمترقی ادب‌هیڅ امکان نلري او په یو غیرمترقی سیستم کی‌مترقی شعراو ادب غیرممکن دی. کومه کلمه چی‌ددې اد عا ثبوت کوی هغه «هرومرو»ده‌ځکه داکلمه رسوی چی په ادب کی‌اجتماعی اقتصادی انعکاس عیناپه‌هماغه ډول وی‌چی‌اقتصادی سیستم ئی‌تاکی ،نوله یوی‌خوادلته یوا قتصادی اجتماعی جبرتر نظرلاندی دی اوله‌بلی خوادیالکتیکی مفهوم چی بنائی‌دلیکونکی په فکرکی وی بیخی له‌منځه تللی او Dekrminismn یې‌ځای نیولی‌دی.

په پښتو ادب کی یادافغانستان په‌ادبیاتو کی ددې مفکوری اساس د افغانستان داستقلال پرته لاس ته‌راوستلو دی دافغانستان‌دهغی‌زمانی‌ادبیات ځکه‌مترقی‌ګڼل کیږی‌چی افغانستان که «طوایف‌الملوکی» نه‌سلی سرمایه داری خواته«انتقال» کړی دی .جایی چی‌په‌هغه وخت کی (۲۳۹ ۱ کال) دغه انتقال راغلی وی‌خودافغانستان دتولنی جوړښت دڅیرو پوهانو په نظر کی په‌دغو کلونو کی لاهم په ملکوک الطوایفی سیستم ولاړو، دانتقال دوره کی دسوسیولوژی پوهانو نه‌منی. کوم دلیل‌چی‌ددې ادعاد پاره راوړل شوي دي .

„ زړه ځماد که‌دي له‌مینی‌دوطن - خپل‌وطن راته‌عزیزدي‌ترخپل تن.» (۲)

په‌ادب کی‌ځینی‌شعرونه‌دی چی‌ملی روحیه‌ښئ: کومی‌مفکوری چه‌ددغه راز افکارو دبنوولو دپاره ضروری دی هغه باید داوی :دافغانستان‌دهغی زمانی اقتصادی او اجتماعی سیستم په‌دی زمانه‌کی دد غه سیستم اغیزه په‌ادبیاتو باپه عمومی توګه په اجتماعی شعورکی . بیا ددوی ترمینځ اړیکی او داجتماعی شعوراغیزه په‌تولنیزاقتصادی سیستم‌اوجوړښت‌باندی خو بی له‌دی نه‌چی دغه رازلیکوال دخپلی مفکوری اساس او دهغه په تطبیق پوی .که مقصد داوی چی‌اقتصادی‌زیربنائی‌مسائل‌دیوی تولنی داجتماعی‌شعوز او څرنګوالی اساس دی باید په‌تحلیلی دیالکتیکی ډول دي دغه رابطه وښوولی شی نه داچی پوالځی دغه عمومی مفکوره دی راوړی که‌چیری دغه مفکوره اونظر دیوی مقالی یا موضوع اساس ګڼل کیږی نو باید

---

۱ -تړی،معاصر افغانی‌ادب، کابل‌مجله،۱۳۳۹ کال،۷ګڼه،۲۴مخ

۲ - » » » » » » ۲۴مخ

دمقالي په‌محتوی کی دغه‌رابطه په عینی صورت وبود له شی او داچی سمه مفکوره اوسمه نظر دې په غلط توجیه شی د هغه دپاره دې غلط مثالونه راوړه شی دادديې معنی وركوی چی پخپله د مقالی په محتوی کی یادمقالی په‌موضوع کی دغه رابطه نه ده‌بودل شوی اونه لیکونکی دې ته‌پام کړی دی .

افغانستان د ۹ ۱۳۱ کال په شاهخوا وختوکی یو‌ټاکلی اقتصادی اواجتماعی حالت‌درلود ددې حالت انعکاس بود ل په‌اد بیا توکی غلط مفکوره نده سوال دې کی‌دی چی دغه‌رابطه او انعکاس څنگه بودلی شو. که وو ایو چی ددې زمانی ادب متر قی وڅکه چی په دی زمانه کی افغانستان که«طوایف الملوکی »نه‌ملی‌سرمایه داری ته انتقالی» کړی دې نو باید په تحلیلی توکه «طوایف الملوکی» و غیرو او ددې دوری انتقال ملی سرمایه داری وښیو اوو روسته دهمدی انتقال په‌اساس دیوه سیستم په‌مینځ ته‌راتلک انعکاس په‌ادب کی وښیو دغه انعکاس په‌مثالونو کی ښوولای شو. نو باید داسی مثالونه پیدا کړو چه دغه حالت‌په رښتیا منعکس کړ ای‌شی، که‌داشال ومنو چی :

«زړه‌زماد‌که دی‌له‌مینی دوطن ځپل وطن راته‌غزیزدی ترخپل تن»برسیره پردی چی دغه شعر دشعریت اوموضوع له نظره دغوره کولو ماهیت نه‌لری دپورتنی مفکوری دپاره‌مثال‌نه‌شی‌گرځیدای‌او نه هغه مشخص اجتماعی ،اقتصادی حالت‌چی‌په هغه زمانه کی ؤ ښوولای شی که چیری مونږ دخوشحال خان دیوان ته وگورو دوطن د مینی په باب‌په ډیر ښه‌اشعار پیدا کړوسوال به‌داوی‌چی‌آیادخوشحال‌خان‌شعرچی‌په‌هغه کی دوطن مینه موضوع ده د ۹ ۱۲ ۱ کال‌داو ضاعو دانعکاس دپاره مثال راوړای شو که‌نه؟ زمایه نظربه داسم کار نه‌وی ځکه دخوشحال خان زمانه بله‌او ځانته ئی مشخص اقتصادی او اجتماعی جوړښت درلود چه‌د ۹ ۱۳۱ کال په‌شاوخوا اوصناعوسره نشی مقابله کیدای .نوځکه به‌ادب کی داجتماعی انعکاس دپاره پورتنی مثال هم غلطدی .

په‌عمومی نظر هر هغه‌شی‌چی ادیب‌ئی‌ښکلی اوښایسته بولی او په‌ژوندکی ئی موجودیت غواړی ایستیتیکی ایډیال دی‌اما په هغه‌کی تل عمومی بشری، حقیقی، تاریخی‌ملی او‌طبقاتی علامی‌او‌عناصر موجود دی» (۱) .په‌دې‌خبرو کی‌هم‌په‌ادب کی‌اجتماعی انعکاس ،مراددی .

---

۱ -د وریانکوف،دادب‌ځیرنه، کابل‌مجله، ۲۴۳ ۱ کال، ۲۴مخ .

خو نه جبریت په کي ليدل کيږي او نه شعور او Reflepion بی اهمیته شوی دی مقصد یکی دادی چی خیال خیالی دنیا او پهدې اساس بناشوی شکلا « دحقیقی ژوند سره اختلافلری.....» یعنی نهجمال اهپوهی او نهلهژوندون سره جلا(جدا) کیږی او نه ادب لهژوند څخه بیلیږی (۱) اما دغه تفکراو د غه راز نظر دیوه قانون یاتیوری لاندی را و ستل او دهغو توجیه په دې توګه کول چی مترقی سیستم هر و مر و مترقی ادب لری داخبره پخپله دهغه فلسفی بنسټ سره ډیر تو پیر لری حتی دهغه پهضد او دهغه ناسمه توجیهده.

همدغه راز ځینی نو رلیکوال هماغه پرنسیپ چی«اجتماعی اقتصادی جوړښت ، خرنګوالی یاهستیداجتماعی شعور ټاکوونکیدی(۲)سنیاو غواړیدغهمقلوله په ادبیاتو تطبیق کاندی خو د مثالونو پهراوړلو یاپه تحلیل کیدوسره سیتذل شی چی اصلا دقانو نی یادمقوی ماهیت لهنځه ځی. داسمه خبره دهچی ادبیات لهیوه ځایهنه دبل ځای سره تو پیرلری دلیل ئی دادی چیهر ځای؛ادبیوی ټولنی اجتماعی او اقتصادی جوړښت او خرنګوالی په یوه ډول او دبلی ټولنی پهبل ډول دی.خو دابهئی دلیل او علتنهویچی دیوی ټولنی د طبقاتو پهاندازهپههماغه تناسب مختلف نظریا ت ، تمایلات او ذوقونه موجود وی » (۳) داځکه چی د یوی ټولنی دطبقاتو اندازه یو کمیتی مفهوم رسوی .لومړی باید داوڅیړلشی چی دطبقاتو اندازه څه معنی لری کهمراد داوی چهپه ټولنی کی طبقاتی تو پیر موجودوینوداطبقاتی اندازه نشو ګټلای . کهمراد داوی چهپهطبقاتو کیبیانو رطبقاتیاپهټولنی کیډیر زیاتطبقات موجود ددی. داپهخپله دطبقاتی سیستم غلط توجیه ده ځکه طبقاتی سیستم یو کیفیت دی او اندازه د کمیت یومفهوم دی.دېنهو روسته کهمونږ دطبقاتی سیستم او دهغه د انعکاس په ادبیاتو کی نیو او ددی نیودلو دپاره داسی دلیل راوړو : که یوشاعر پخپل شعر کی یوه عشقی موضوع راوړی ،نو هغه خو کله چیدعشق او مینی سحرو سیتونه یی ګاللی وی هغوته داو رسکروتی دیګر هغه کسان چی دعشق او مینی پهارمان ماړهاو وصالتهرسیدلی ویپر هغوی بهبیا

---

۱ -دوریانکوف،دادبڅیړنه، کابلمجله،۳۴۳ ، کال،۳مخ

۲ -خانباز،ادبیاتڅهتهوایی، کابلمجله۳۰، کال،۹۳مخ

۳ -همدغهمجله، ۰مخ.

دا ډول خبرې بې اثره وي هم دا چې دغه مثال د اجتماعي حالت انعکاس په ادبیاتو کې نه ښئي او نه ئې موږ ته د مثال په توګه راوړی شو. دا به دومره څرګنده وي چې د لیل ته به ضرورت نه وي دا چې بل ډېر ځله دغه نظر د خپل ننني جوړښت او معنی له نظره غلط وګڼه ۱ - یو شاعر کولای شي د مینې په باب راز راز شعرونه و وائي په دې کې د ده اجتماعي، کورني روحي او نفسي حالت ډېره اغیزه لري ۲ - یو عشقي شعر به په داسې یو سړي چه محرومیتونه یې ګاللي وي یو ازې په یو ډول تاثیر نشي کولای دا د شعر د څرنګوالي او د لوستونکي یا اوریدونکي موقف او حالت د ارتباط پورې اړه لري نو ځکه موږ په دې ډول مطلق حکم نشو کولای.

دا صحیح خبره ده چې هنر د واقعیت د پېژندنې یو ډول دی. د تجربې له لارې د یوې فلسفي په اتکاء او د کیفیت په تاکید باندې. (۱) خو دا باید وښودل شي چې د واقعیت پېژندنه د هنر په وسیله څه وي. دلیل ئې دا دی چې په هنري اثر کې د واقعیت انعکاس یا د واقعیت او واقعي ژوندانه د ځینو برخو انعکاس وي. د دغه انعکاس لوستونکي یا اوریدونکي یا هغه څوک چې د یوې زمانې د شعر او هنر تحلیل او څېړنه کوي لیدلای شي. د ده لیدیا د ده انعکاس په اساس دې د شاعر یا هنرمند د زمانې واقعي حالت یا بنائي په عمومي توګه واقعیت وپېژندلای شي.

خو دا خبره به هیڅکله د منلو وړ نه وي چې شاعر ته د خلکو نبض معلوم دی نو ځکه د غوښتنو سره سم هغه خپلې ادبي او هنري وېناوې ټولنې ته وړاندې کوي. پرته له دې چې معقول او نامعقول اړخونه سره بېل کړي ۲ ددې جملې د لومړۍ برخې مقصد دا دی چې شاعر یوه خوا او خلک بله خوا دي یوه Object په حیث سره مخامخ دي او شاعر بوجار د ټولو خلکو د زړه حرکات یو یو تر غوږه کوي او د ټولو د زړه درزا اوري. بیا ور ته وایي چې زه ستاسو ټولو په نبض پوهېږم ستاسو په ټولو غوښتنو پوهېږم د ادې ستاسو د غوښتنې سره سم زما اثر، دروائي خلې له معقولیت او غیر معقولیت سره زما څه غرض نشته ساندی سره بېل کړي. په دې خبرو کې زما په نظر هم شاعر بېچاره توهین شوی دی او هم خلکو ته په سپکه نظر کتل شوي دي. د دوی تر منځ چې کومې معقولې او قانوني اړیکې دي هغه ته هم هیڅ پام نه دی شوی. شاعر یو فرد دی. ټولنه په افرادو مشتمله ده. هر فرد د ټولنې په مقابل کې دې د هغې ضد دی او په عین حال کې ورسره وحدت لري . هیڅکله د فرد او ټولنې اړیکې په دې

---

۱ - خانباز ادبیات څه ته وائي، کابل مجله، ۱۳۵۰ کال، ۱۰ ګڼه، ۲۶ مخ.

۲ - همدغه مجله، ۱۳ مخ.

را زنشو تا کلای چی یو بل Subjeet او بل تل Object وی. د غه رابطه یوه نسبی دیالکتیکی رابطه ده خو شاعر د Subject په حیث او خلک یا تولنه دیو مطلق Object یاشی په حیث کل او یو دبل په نبض پو نشو کلای. که فرضاً مطلب په دې کی وی چی یو شاعر دخلکو دژوند انه یو شخصی ارخ په هماغه توگه په خپل شعر کی‌ښئی بی‌لدینه چی په کی‌زیاتی یا کمی راولی دادادب او هنر یو تا کلی بنه ده Naturalisw دغه ادبی سبك

دریالیزم سره‌یی اریکی لری‌خوتول ادب او هنر په دغه یوه‌مفهوم او یوه سبك پو ری نشو محد و دو لای او نه‌دشاعر او لیکوال ذهن او شعور دو سر محد و دولای‌شو چی یو ازی‌دې دغه‌را ز لیکنی‌و کړی.

۳- یو لړ نو ری مقالی لیکل شوی دی چی‌دا دب او ژ و ندار یکی ښئی دغه‌مقالي کهڅه هم دتیوری او پراتیکك درابطی له نظره ځینی نقایص لری‌او په‌دیر و موارد و کی یو ازی په تیوری کی پاتی کیږی خو بیا هم دمذکوری او دنظر ئی دتوضیح او ترتیب له‌نظره یو ښه او معقول تنظیم رسوی.

دوی هم داوائی دابه روغه خبره نه‌وی چی‌تولنه یورازادب و غواړی او لیکوالکی بل‌را ز و لیکی (۱) دوی‌هم په‌دې عقیده دی‌چی دعموسی کلتور أغیزی خامخا په ادب کی لیدل کیږی خو کوسی اغیزی چی‌تولنیز جوړښت او تولنیز حالت یی پر ادب کوی په‌منظمه او مستقیمه تو که نه‌وی. داځکه چی«اقتصا دی اجتماعی حالت «په‌مستقیم او جبری ډول « دشعر او ادب جوړونکی نه‌دی بلکه دتولنی او تولنیز جوړښت «یوه دمشخصه برخه دادب جوړو نکی دی.»۲ دلته ادب، کلتور او اجتماعی شعور داقتصادی حالت د جبر یت او جبری تا کلو څخه‌خلاصیږی. دلته داسی‌نه‌و یل کیږی‌چی که‌یوه تو لنه غیر مترقی سیستم و لری‌ادب به‌ئی‌هم هر و سرو غیر مترقی وی. بلکه دتولنیز جوړښت دیوی مشخصی برخی اغیزه پر ادب شئی او دغه مشخصه برخه‌دادب تا کونکی بولی‌له‌یوی خوادغه نظر دارا رسوی‌چی‌هرادب او دادب هره برخه دتولنی‌اجتماعی جوړښت او تولنیز حا لت منعکس کوونکی نه دی بلکه‌دغه یوه برخه منعکسوی له‌بلی‌خوا کوسه‌مهمه دیالیکتیکی رابطه‌چی‌دشعور او شی،دمادی

۱ -شپون،ادب‌ژ و ندی‌تیوری، کابل‌مجله،۷ ۳۳۷ ۱ کال،۶ گڼه،۷مخ.

۲- « « « « « « ۱۳۳۸ کال،۴ گڼه،۵ ۱مخ.

او معنوي د اجتماعي شعور او اقتصادي بنسټ ترمینځ شته، هغه ددې راز لیکوالو له خوا څرګندیږي څرنګه چې اقتصادي بنا په ادب او هنر اغیزه کوي، هغه تاکي، اجتماعي شعور هم هنر او ادب هم پخپل وار په اقتصادي، اجتماعي حالت اغیزه کوي. ددې پورتني وینا معنی په داسې چې اقتصادي، اجتماعي بنسټ دادب او هنر ټاکونکی دی خو خپله اجتماعي شعور ادب هنر او نور ټول روبنائی خواوې ځانته نسبي استقلال لري او پخپل وار د اقتصادي حالاتو په اوښتون اغیزه کوي او حتی ددغه اوښتون تیوریتیکي عامل ګرځي.

ددې وینا عمومي مطلب ددوو افراطي خواوو ترمینځ د یوې نوې لارې پرانستل دي. د یوې افراطي ډلې په فکر د یوه هنري اثر ښه‌ والی د خوند اخستلو لپاره لازمه نده چې له ربښتیني ژوند څخه دځان سره کوم فکر یا احساس راوړو ځکه د هنر احساس او فکر دژوند سره ارتباط نلري(۳) دبلې افراطي ډلې نظر داسې دی چې په ژوندانه کې چې هر شی زموږ په ګټه او زموږ ارتیالري کړی ښکلی دی، هر څوک چې زموږ دارتیاو لري کولو لپاره مهارت او سویه په کار اچوي هنرمن دی او هر هغه څه چې زموږ ارتیاوې څرګندوي، هنري اثر دی.

څرګنده ده چې دغه راز لیکوال دغه افراطي نظرئي نه مني. نو یوه لاره باید پیدا کړي چې نه هنر خپل هنري ماهیت له لاسه ورکړي او نه ټول داجتماعي او اقتصادي جوړښت ترجبریت لاندې راشي. هغه لاره داده چې دهنر او اجتماعي جوړښت ترمنځ یوه نه شکېدونکې دیالکتیکي رابطه شته تردې حده پورې به موږ ددغو لیکوالو خبرې ومنو خو دلته خبره لاخلاصه نه ده.

یوازې داویل چې دټولنې، ژوند او ادب ترمنځ اړیکې شته، دایوازې خبره یا نظر یه ده اصلي سوال دادی چې دغه اړیکې څنګه دي داجتماعي انعکاس اصلي او واقعي معنی څه ده او موږ څنګه کولای شو چې په یوه هنري، ادبي اثر کې اجتماعي انعکاس وڅېړو او ئې ښه‌ وترټولو مهمه او معلقه خبره په ادب کې داجتماعي انعکاس ښودل دی، ددې مقالې پاتې برخه به دامسئله وڅېړي چې په ادب کې داجتماعي انعکاس کوم امکانات شته دی په کوم ډول دامسئله څېړلای شو او کومه مسئله او معقوله لار شته چه هغه دیوه کلیت او یا عمومي منل شوې تیورۍ په حیث ومنو.

---

۳ – م « « دهنر ماهیت، کابل مجله، ۱۳۵۵ کال، ۵ گڼه، ۶۷ مخ.

۳ - ددې دپاره چې په ادب کې د اجتماعي ژوند انعکاس وښوولای شو لازمه ده ډېرو زیاتو تیوریو په باب خبرې نه وکړو خو دلته یوازې په هغو تیوریو اکتفا کوو چه په دې مورد کې ډېر اهمیت ورکول کېږي او نوري شاوخوا تیورګانې څه ناڅه په یوې یا بلې ډول کې راځي.

مونږ دیوه لیکل شوي اثر په اساس په خبرو پیل کوو. زمونږ په مخکې یو اثر پروت دی، یو هنري اثر مونږ یادغه هنري اثر ګورو یائې لولو یائې اورو. دغه هنري اثر او مونږ یوې زمانې پورې تړلي دي وظیفه ئې مو داوي چه ددغه هنري اثر ارتباط دیوې ټکلي ټولنې ،ټولنیز جوړښت او څرنګوالي سره راوسپړو او له همدې هنر څخه را پیدا کړو چې ددې اثر د پیدا کیدو وخت او زمانه څرنګه وه او مونږ له دغه اثر څخه کومې نتیجې ته رسیدلای شو.

الف - زمونږ یو راز پژندنه به داوي چې ټولې مفکورې او نظرئې دا ثر له محتوی څخه را وباسو. مونږ یو هنري اثر ګورو او د همدې اثر په باب غږیږو مونږ داراجو توچې په دغه اثر کې په خپله شیان شته. کومو موضوعاتو باندې خبرې کوي، کوم موضوعات راښئي، سبک او لیک ئې څنګه دي او داسې نور. خبره دلته ده چې مونږ خپلې خبرې یوازې د همدې هنري اثر په چوکات کې کوو او دهغه له ساحې څخه بهر نه راووځو. ددې معنی داده چې زمونږ ټول فکر او خېړل یوازې همدې اثر پورې ارتباط مومي او بل هیڅ کومه موضوع لکه ټولنه ټولنیز حالت اوداسې نور په نظر کې نه نیسو.

زما اصلي مطلب دغه راز پیژندنه ادب پیژندنه او ادب خېړل ندی ځکه دغه ادبي تیوري له یوې خوا زړه شوې او له بلې خوا اوسني ډېرپوهان په دې نظردي چې ادب او هنر له اجتماعي اړیکو پرته نشو څېړلای. زمونږ موضوع به داوي چه دغه اړیکې د ژوند او ادب ترمینځ څنګه څېړو.

ب- دډیالکتیک - تاریخي ادب پیژندنې د مکتب پلویان داخبره په زغرده ردوي چې ادب له ژوندانه سره هیڅ اړیکې نه لري همدغه راز دوی په دې عقیده دي چې دادب پوه سوسیو لوژي چې یوازې په احصائیوي ارقامو اکتفا کوي او یوازې په دې اساس ادب او ادبیات څېړي، دمنلو وړ نه دی د دې راز پوهانو تقاضا داده چې یوه سمه او معقوله سوسیولوژي او ادب پیژندنه هڅه وکړله نشي کولای دادب او ادبیاتو په څېړنه کې له اجتماعي واقعیتونو څخه سترګې پټې کړي داځکه چې په شعراوادب کې خاص خاص اجتماعي ژوند نښې نښانې لیدل کېږي مرندلي چې اجتماعي

شعور، هنر، ادب او داسې نور ټول اجتماعي واقعيتونه نشي ښودلای هر اقتصادي تغير او بدلون په جبري توګه ټول اجتماعي شعور په هماغه زمانه کې نه بدلوي خو په واهم په ادبياتو کې داسې مثالونه سته دي چې کټ مټ د اجتماعي حالت سره سمون خوري په بله وينا دا ډله پوهان د خپلې ادعا دپاره داسې مثالونه راوړي شي چې د شعر او ټولنې د جوړښت ترمنځ هيڅ کوم توپير نه ليدل کېږي کوم جوړښت او ستر کچر چې په شعر کې دی هغه کټ مټ د اجتماعي ستر کچر هنداره ده. د دې لپاره چې دغه ادعا ثابته شي دوه ډوله تحقيق په کار

۱ - مثلاً د فرانسې د دولسمې پېړۍ ټولنيز جوړښت

۲ - د دغې زمانې د شعر جوړښت.

۳ - د دغو دواړو ترمنځ اړيکې او ادعا اثبات .

د لومړي موضوع په باب څېړنه په تاريخي شواهدو بناده د فرانسې (۱۲) پېړۍ ټولنيز جوړښت په لاندې ډول دی. لومړی نجيبي کورنۍ (۱) عوام (۲) او منځګړي (۳) منځګړي طبقې دا غوښتنه کوله چې د لوړو نجباوو سره هم اړيکې پيدا کړي او هم له خپل دريځ د هغو ترڅنګ وټاکي او له هغوی سره نژدې وي. خو اشرافيان د دغه غوښتنې يوازې تر يوه حده منل او هيڅکله يې نه غوښتل چې دغه منځګړي طبقې د دوی ځای ونيسي او دوی سره يو ځای شي اشرافيانو د دې معضلې د حل دپاره د منځګړې طبقې دپاره يوه کلتوري ساحه پرانستله چې په هغې کې دغه منځګړي طبقه خپل طبقاتي شعور څرګند کړای شي. «دغه منځګړي طبقه خپله وظيفه وګڼله چې د ټولو انساني اړخونو واقعيتونه «۳» څرګند کاندي د دوی هم د عوامو سره رابطه درلوده او هم يې د خوانينو د کورنيو سره. د عوامو سره ځکه چې د دوی اصلاً د هم دغې طبقې خلک او په جګړو کې د فعاليتونو اساس له نجباو څخه د دغې اجتماعي مرحلې او دريځ ته ارتقا کړې ده د اشرافو سره ځکه اړيکې درلودې چې د دوی زامن د خانانو اشرافو په کورونو کې روزل کېدل د تربيتې په اساس د دوی کلتوري برخه په غاړه درلوده په دغې کلتوري برخه کې د هغې زمانې ټولنيز جوړښت څرګندېږي. دغه کلتوري برخه او د دغې برخې نمايندګان منځګړي طبقې نمايندګان دي. کوم تضاد چې دلته ليدل کېږي هغه د اشرافو په مقابل کې دی. علت ئې د دواړو ترمنځ ناسم

1— Hochadel, 2— Volk 3—Niederer Adel

اقتصادی او اجتماعي حالت‌دی. اشراف او دهغوی کورنی دټولو اقتصادی اوتولیدی‌اساساتو واکی‌ښی پەلاس‌لری منځ کړی‌طبقه دغه حالت‌عادلانه‌نه‌ګڼله‌خو ددې‌په‌ضديې‌عملي‌اقدام‌نه‌شو ای کولای‌نو ځکه‌ئې‌بایدپه‌یو بل‌ډول سودلای وای دغه‌احساس په‌شعر او ادب کی خرګند شوی. په‌ټولنیز ژوندکی داشرافو دکورنی دریځ حاصلول او هغه ته‌رسیدل هدف‌دی. هرکله چه‌دغه هدف په‌واقعي صورت لاس‌ته نشي راتلای نو ئې په‌شعر کی داسي خرګندوی چه په شعر کی هم یو اصلي مفهوم او هدف‌ددې واقعیت خرګندوی شي. دغه مفهوم په شعر او ادب کی دلا رد‌ښځه ده(۱) او دهغې شفقت او مهربانی یاپه مینی کی له‌هغې‌سره وصلت‌دی. داشرافو داقتصادی‌دریځ حاصلوی‌ګران کاردی‌په‌همدې‌وجهی دلارد دښځې‌سره‌وصال یو ازی په‌سمبولیک‌ډول‌امکان‌لری‌او بس که‌سوړددې‌زمانی‌یو تا کلی‌شی‌راو نیسو‌او دهغې‌زمانی داجتماعي حالت‌هرنګوالي‌ئې ترڅنګ کیږدو دغه اجتماعي‌انعکاس په‌په شعر کی ‌کټ‌مټ خرګندشي. دغه شعراو‌ه‌برخې‌لری. دری‌او سری برخې‌دمیني او وصلت تنده‌ده‌ښځي برخه دښځې‌دریځ‌بنی او‌و روستي دری برخې افسوس، نا امیدی او وصال ته دنه‌رسیدلو خبری‌دی.

نمری برخه :

۱ - دشعر تطابق له منځګړی طبقي دنماینده په حیثچې دیوی مرغې‌په سمبول (Lerche) کی ځان خرګندوی‌او دمعشوقي وصال ته‌نه رسیدل دی.

۲ - دزره ورل، ځان له‌لاسه ورکول، په‌مینه کی نااسیدی.

۳ - د آزادی او و اکئ له لاسه ورکول، په چېری او غیر عاد لا نه توګه اطاعت دوهمه (مرکزی) برخه:

۴ - دمعشوقي دریځ. که هر څو مرمتن ورته دمینی او وصال زاری کړی او هر څومره کی‌ستاسي. داورته‌پاملرنه نه کوی

دریمه برخه

۵ - شاعر داسې‌وائي‌چې‌دده او دمعشوقي‌دبیلتون‌او معشوقي‌دنامهربانی‌دلیل باندی‌نه‌پوهیږی. دلایل ئې:

- دښځې روحی حالت

الف(زوانی جوړښت)

ب - اجتماعي تو پیر ډیر زیات‌دی.

۱— S. 14, ? ,Die Lit. in fronz. Mitteralter, E. Kohler.

هماغه اثر S. 26. ‘fin d’amour

اجتماعي خرنګوالی:

اجتماعي سیستم او ستر ګوډ

داسې سینه‌چې هیڅکله تري ستر ګی نه‌سي پټیدای او نه تری‌تېر بدای‌شي . د الحکه چې د لته‌د اجتماعي سو جوړ دیت ضرورت دی . د اسی دوی سخی باندی سینیدل چې هیڅکله وصال ته نه رسیږي د سنځګړی طبقی اجتماعي دریغ دی چه هیڅکله اشرافوسره په اقتصادی توګه نه برابر یدای.

داشرافو سو قف‌ته رسیدل هیڅ امکان نه لري . نو ځکه په اجتماعي جوړښت کی خپل سوقف نه سي‌بدلولای او بایدپه‌هماغه حالت پاتي سي.

اشراف هیڅکله نه غواړي چې‌سنځګړی طبقه دې‌دخپل اقتصادی دریغ‌څخه اوچت سی. ځکه‌هم سنځګړی‌طبقه ډېر زحمت په ځان‌سئ خو سره‌له دې‌هم اشراف د دوی خدمت او هدف ته ګوسه پا مرنه کوی .

دتوو لنیز جوړښت په اساس دا قتصا دي‌او اجتماعي تو پير و نو په دلیل سم نه پو هیږی.

الف: ځانان یانجبا نه غواړي

- اقتصادي تو پیرونه ددوی تر سنځ ډېر زیات دی.

شعر: ۶ - شاعر دخپل خدمت‌په مقابل کی کوم مکافات ته‌نه‌رسیږی .

۷ - معشوق‌له‌خوا‌نه مکافات‌و رکول کیږی‌او نه‌دهغی‌مهرباني اووصال‌یی‌وربه‌برخه کیږی.

اجتماعي خرنګوالی

دسنځګړ طبقې زامن‌اولوني داشرافو په کورونو کی رو زل کیږی خو هیڅکله داشرافو د کورونو په حرمسرا ی کی لاره نه‌پیدا کوی. که هر څو سره‌یه خدمت‌هم وکړی بیــه اجتماعي حالت کی کوم‌تو پیرنه راځی .

دا غوښتنه‌چې په‌اجتماعـی لحاظ سنځګړی طبقې داشرافـو سره نژدې شي ، داارمان سر ته‌نه رسیږی‌او داطبقه په هماغه مخکنی دریځ کی پاتي کیږي .

د امثال او دغه مقابله سوږ تدرابښئ چې په‌ادب اوشعر کی‌د اجتماعي جوړښت انعکاس کېږي‌په‌هماغه ډول امکان‌لری‌خو سوال دلته‌دی‌چې‌په‌یوه‌شعر کی دژوند د کړه ټ انعکاس ښودل کلیت‌لرلای شي که‌نه.په بله وینا : آیا مو نږ دغه‌ مثال دهری‌تو لنی د ژوند او ادب دارتباط د پاره په کلی ډول منلای‌شو که نه؟ څرګنده ده‌چې دغه مثال عمومیت او کلیت نشي پیدا کولای. مو نږ دانشو ویلای چې د دغه مثال په شان مو نږ په هر شعر او ادبی اثر کی همدغه را زاجتماعي حالت او دهغه انعکاس ښودلای شو. که ددغه پوهان نظر په قطعی ډول‌هم و منلو او وو ایو چې دفر انسی د۲۱ پیړی اجتماعی حالت یي کټ مټ ښودلی دي خو هیڅکله به‌داو نشو ویلای‌چې دغه نظر د هری بلی‌تولنی داد ب او ژوند د ارتباط دپا ر

دتطبيق و رويداځکه چې دغه اجتماعي جوړښت دهغې زماني ديوه ټاکلي ټولنې ټاکلي حالت و.نو ری ټولنې او ټو لنيز جوړ ښتو نه ځان ته خصو صيتو نه لرل او لري ئې .

په همدې وجه دغه نظر کلي او عمومي نظر نشو ګڼلای.

۱ـ سرله دې چې داقتصادي اساس او اجتماعي شعو رتر منځ رابطه بېخي مبهمه ښکاري ره ده خو د ادبيا تو او اجتماعي ژوندد ارتباط لپاره چې کومه نوې لار پر انستل شوې ده هغه د G. Lukosc له خو اده. دې داجتماعي ژو نداو ادبياتو ترمنځ اړيکي په ديالکتيکي ډول تر کتنې لانده نيسي.دی د اجتماعي شعو ر «چې داجتماعي اقتصادي جو ړښت ښکارندو ی دی» او ادبي آثاروترمنځ اړيکي اوارتباط دهغو کاتيګوريو اومقولاتو په اساس څيړي چې هغه د شعوريا په عمومي تو ګه د اجتماعي شعو ر دستر کچې جو ړونکي دی. کو مې څېړ نې چې دې کوی او کوم د وران چې دې و ر باندې اتکا کوی هغه دفر انسې در و شنګری زمانه اوپه آلمان کې دريالزم ادبي سبکځ زمانه ده.دې په خپلې څېړ نې کې د ار زښت يومعيار ته رسيږي هغه داسې دی چې که په ادب کې خلکو او اقتصادي څر نګو الي ته پام شوی وي هغه هنر ښه وي خو که دغه څر نګوالي په شعوری يا غير شعو ری ډو ل په انساني نفس کې دننه تر فشار لاندې راغلي وي او ځان ئې په بله بڼه ښودلی د ي د(Myhzism خواته روانيږی د Lukasc هغې داد بياتود سوسيولوژی دتکامل او انکشاف د پاره ډېر اهميت خاوند دی. په عمو مي ډو ل و يلای شو چې دده او دنو رو پو هانو دڅېړ نې لار داسې ده چې څنګه يو عمومي ميتو د په مشخصو او ټا کلو ، خاصو بر خو تطبيقو لای شو. په هر ادبي اثر کې ټو لنيز څر نګو الي نشو ښو دلاي ځکه چې هر ادبي اثر د دې ښو دنې تضمين نشي کو لای. نو ځکه بايد تر هر څه دمخه د عمومي ستر کچې او خا ص ستر کچې ترمنځ تو پيرو کړ و اجتماعي جو ړښت په عمو مي تو ګه ديو ستر کچې خاو ند وي خو هر کله چې په ټو لنه کې هر فر ديا هر هنر منداو اديب «يوی کو رنۍ پو رې اړه لري، يو ټا کلي کار کوی ، دټا کلو خلکو سره خپلوی او دوستي لري، يوې ټا کلي طبقې پو رې اړه لري» (۱) نو ځکه ددې اړ يکو په اساس هر هنر مندنشي کو لای دټو لنيز جو ړښت دټو لو اړخو دښو دلو نماينده و ګر ځې. په يوه ټا کلي طبقه کې دا امکان شته چې فر ديا شخص بېلو بېلو ګر و پو نو سره اړه لري او ددغو ګر و پو نو دستر کچې په وسيله دده شعو ر او ژو ند ټا کل شوی وی يالږ تر لږ

1— S. 238 '1972' Saziolo gie des Romonj 'Lucien goldmann.

دهغه تر اغیزی لاندې ژوند کوي، له دې کبله افراد د بېلو ستر کچرونو خاوندان وي چه د دغو ستر کچر و تر اغیزی لاندې وي . په همدې وجه ده چې د نوې فلسفې ستر فیلسوف انسان یو ایدیال کلیت ideal—Totolity ګڼي(۲) ددې معنی دا ده چې په یوه فرد کې د ټولنې د برې برخې د یوه فرد د ستر کچر او شخصیت په جوړ ولو کې برخه لري او ځکه هغه ته totality ور کوي. که یو هنرمند د شخص او فرد په حیث څه لیکي په دې کې د ده د شخصیت ستر کچر ښکاری د ده ښودل شوی ستر کچر مونږ ته د ارابنيءچې د څېړنې په نتیجه کې باید د دغه ستر کچر له مخې له یوې خوا د هنري اثر او هنرمند تر منځ رابطې او له بلې خوا د دغې رابطې په وسیله داد بي، هنري اثر او اجتماعي یا ګروپي ستر کچر تر منځ اړیکې څرګندې کړو.

ددې نوې لارې مقصد دا نه دی چې ادبي یا هنري اثر د عمومي او کلي اجتماعي شعور منعکس کوونکی دی بلکه « د اجتماعي شعور د مشخصو مهمو برخو کې ښکاره کوونکی دی. هر کله چې دغه مشخص اجتماعي شعور انعکاس و موسی په دغه انعکاس یوازې هغه مشخص ګروپونه پوهیدلای شي چې په همدې ګروپ پورې تړلي وي. البته هر ادبي او هنري اثر دغه کار نشي کولای بلکه «یوازې په لوړو او عالي کلتوري آثارو کې د یوه مشخص ګروپ مهمې نښې لیدلای شو.» ۳

څو کله چې په ننني عصر او زمانه کې داد ب په باب څېړنې کوي. په ادب کې د اجتماعي ژوند انعکاس لټوي.

یوه ادب ته یا یوه ادبي او هنري اثر ته دارزښت له نظره ښه یا بد وائي د غه ټولې څېړنې یوې ایډیالوژۍ پلوی او یا مخالفت په اساس سم کار نه بریښي. ځکه یوه ایډیالوژي منل او هغه په هر حالت او هر دریځ کې اد بیاتو سره تطبیق ول د امعنی لري چې اوښتون او پر مختیا هیڅ کوم مفهوم او معنی نشي لرلای

[illegible] چې اقتصادي جوړښت نوي ټولنې ټول اجتماعي شعور رښاکي او هر هنري پدیده چې د غه زمانه کې پیدا کیږي هرومرو به ددې اقتصادي جوړښت منعکس کوونکی وي نو ددې یو علمي او تجربي تحقیقاتو په ضد به خبری کوو داچې د پاسکال، دیکارت، ګاسیندی

2— S. 182 '1965' Nat. Okoh. V. phil. 'Karl Marx.
3— S. 240 '1972' Soziolo gie—des Roman Lucian.goldmann 4— S. 241 'ebd.

راشین، کورنیل Corneilies او مولیر اثار دفرانسې او ولسمې پیړۍ پورې اړه لري دغه اړ یکه سونیړته ددې اثارو توضیح او تفهیم نشي شو دلای. که څه هم ددغو اثارو لیکوونکي تولد فرانسې د ۱۷ پیړۍ لیکوال دي خو بیا هم هر یو لیکوال د ځینې بیلو او حتی مخالفو جهان بینو ښکاره کوونکي دي خو دا ددې معنی نه لري چې ددوی او ددوی دا ثارو ترمنځ هیڅ اړیکي نه شته ځینې صوري، شکلي او سمبولي نښې او عناصر شته دي چې دټولو په اثارو کې لیدل کیږي او دټولو ترمنځ مشترک دي دغه مشترک عناصر ښودل او ددغو ترمینځ چې کوم ستر کچرسوجو دي دغه او یو ازې دغه سونیړته ښودلای شي چې دهغې وخت اجتماعي ستر کچرخنګه وو ددې لپاره چې دغه نظریه لږ څه څرګندای کړای شو د پښتو لنډو کیسو ته یو نظر اچوو او ګورو چې آیا دغه متود دلته تطبیقیدای شي که نه؟ سونیړ دلته ددغو داستانو یوځو مثاله راوړو. «خره» دښاغلي تره کي اثر د ښاغلي لایق اثر دجومات سړی، داکتر صاحب، د ښاغلي شفیق اثر، د ښاغلي شپون اثر شپون په خپل اثر کي دهغو خلکو دژوندانه راز او څرنګوالي بیانوي چې په یوه کلي کي ئي هر څه له لاسه ورکړي او نور هلته ژوندنشي کولای ځکه چه دوی کوم اقتصادي بنسټ نه لري او نه د کار کولو لاره ورته خلاصه ده چه هلته پاتي شي. دا کورنۍ د کلیوال (ګروپ) دخصایصو او کلیوال فکر په اساس دټیټ مقام خاوندان دي او دوی ته په سپکه سترګه کتل کیږي .دوې له دغه ځایه لیږدي او خان آباد ته ځي ترڅو هلته د کار او ژوند وسایل برابر کاندي .دغه لیږدنه، دغه اجتماعي دریځ هغه سختي او خواري چې په دوی راځي، ددې داستان محتوی جوړوي. خو دغه داستان او دهغې موضوع دیوه بل ګروپ یا یوې بلې طبقې دژوند حالت سره سمون نه خوري او نه هغه منعکسوي مثلاً ددغه د استان موضوع د افغانستان یا د افغاني ټولنې د قندهار داوسیدنکو حالت نه منعکس کوي. هغه بیا په « خره » کې ګورو چه څنګه دقندهار دښاوخوا خلک د اقتصادي مجبوریت په لحاظ ډېر ډېرو نوله تیرولو وروسته یو ه بل ښار ته د خوارۍ غریبۍ لپاره درومي . دغه د استان د همدغه خلکو اقتصادي اجتماعي حالت او شعور منعکسوي خو دکاول د یوې مشخصې ډلي یا د یوه مشخص ګروپ دژوند

د ښکلا ورنگوالي سره نیغه اړیکه نه لري د دغه راز ژوندانه انعکاس بیا « د ډاکتر صاحب په داستان کې لو لو چې ښکاره نګه د یوې لوړې طبقې کورنۍ ځلمې چې په خارج کې ئې ډاکترۍ اخیستې او بیرته وطن ته راغلی دی د دې طبقې د یوې کورنۍ سره مخامخ کېږي د یوه مجلس په ترڅ کې د دې طبقې د افکارو ، د ژوند ښکاره نګوالي ، اهدافو او غوښتنو انعکاس معلومیږي . د جومات مړی » په داستان کې بیا د کلیوال ژوند یو بېل حالت ښودل کېږي چې له دغو نورو داستانونو سره یو ځای تو پیر لري . په نتیجه کې هر یو داستان د افغاني ټولنې د اجتماعي ستر ګچر یو مشخص او ټاکلی اړخ ښئی په دغه اساس مونږ نشو کولای یو داستان د بل په ځای کېښنو و که یو د استان یا یو هنری اثر یوازې د ټولنې اجتماعي ستر کچر انعکاس و بولو په غلطه لار به روان یو . خو د هر یو داستان له ستر کچر او محتوا څخه مونږ ته د افغاني ټولنې د ستر کچر ځینې اړخونه راښکاره کېږي . که چیرې مونږ په همدغه اساس په مخ لاړ شو او د افغانستان په هره برخه کې د دغه راز لیکل شوي داستانونه یا نورادبي اثار وڅیړو نو به د افغانی ټولنې د ډېر و ډېر خواوګرو یو نو د ژوند انعکاس نه په ادبیاتو او هنری اثارو کې ښکاره کړو . د دغو ټولو اثارو ترمینځ به مونږ ته ځینې مشترک خصوصیات ، مشترک سمبولونه او ګډ مشخصات راښکاره شي د دغو ګډو مشخصاتو اړیکې به مونږ د افغاني ټولنې په عمومي جوړښت او ښکاره نګوالي پوه کړي . په بله وینا کوم مشترک ستر کچر چې د دغو داستانونو ترمینځ راپه ګوته کېږي هغه د یوې ټولنې د عمومي ستر کچر ښکارندوی دی .

زمونږ وظیفه په دا وس داوي چې د خپلې خاورې او خپلې ټولنې د ادبیاتو او هنر په باب نوې څیړنې و کړو په عمومیاتو غږ ېدل ، عمومي تیورۍ ګانې بې له کوم تنقید ، بې کوم تطبیقي علمي معیار منل او هغه د یوې تیورۍ په توګه لیکل او په غلطه یې په ادبیاتو تطبیقول به نه یوازې کار او نه به زمونږ د ټولنې د ادبي ارزښت ریښتیاني څېره ښکاره کړي .

د دې مقالې ماخذونه

۱ - د کابل مجلې د ۱۳۳۵ کال کلکسیون

۲ - « « ۱۳۳۲ کال «

۳ - « « ۱۳۳۴ « «

۴ – د کابل مجلې د ۱۳۳۷ کال کلکسیون

۵ – » » ۱۳۳۸ »

۶ – » ۱۳۴۳» » »

۷ – » ۱۳۱۹» » »

۸ – » ۱۳۲۰»

۹ – » ۱۳۲۱» » »

‘?. Die Lit. im franz. Mittelacter, E. Kahler.

11— 1972 ‘Soziolojie des Romans ‘Lucian goldmann

12— 1965 ‘Nationalokonomie U. Phil. Karl Marx.

ډاکتره زرغونه . ز . ر

دپښتوقاموسونو یولنډفهرست

دپښتو ژبې دقاموسونو سلسله داتلسمې پېړۍ اونولسمې پېړۍ له اول نه شروع کيږي چې په دغه وخت کښې سربېره پرنورو اثرونو لومړني قاموسونه او قاموس ډوله اثرونه. هم سنځ ته راغلي دي او داپه ښکاره توګه ويلی شوچی دلغاتو په باب دنولسمی پېړۍ په لومړۍ برخه کښې معلومات تر لاسه کېدای شي.

په پښتو ژبه کښې چې کوم قاموسونه تراوسه پورې ليکل شوي دي هغه يوازې ددرسي مقصد دپاره دي او عملي جنبه لري چې البته دغه قاموسونه هم بشپړ اومکمل نه دي په نولسمه پېړۍ کښې داروپا په بېلو بېلو هېوادونو کښې دپښتو ژده کړې او څېړنې ته زياته پاملرنه راګرځېدلې او په ترتيب سره يوشمېر اثرونه او کتابونه ليکل شوي دی چې په دې کښې کوچنې او نسبتاً لوی قاموسونه هم شته دي.

همدارنګه په دې لړ کښې دځينو آثارو په پای کښې لغتونه دفهرست په ډول هم ترتيب شوې دي.

دژبپوهنې دپرمختيااو انکشاف له مخې دنړۍ په اکثرو ژبو کښې قاموسونه په بېلابېلو څانګو کښې ليکل شوی اوچاپ شوی دی .ښکاره ده چې هر يو قاموس ځانته خاص حدود او ځانګړي خصوصيتونه لري.
معيارونه او ځانګړي خصوصيتونه لري.

قاموس یادژبی دلغاتو مجموعه چې: ۱) په‌انگریزی کښې‌ورته Vocabulay په‌فرانسوی کښې Vocabulaire په‌جرمنی کښې Wortschatz په‌هسپانوی کښې Vocabulario او په‌روسی کښې ورته Slavar ویل کیږی‌چی په‌عام‌ډول سره‌دیوې ژبې‌محیطی‌او سیمه‌یی‌یادعمومی‌لهجې‌دلغاتو مجموعی‌ته‌ویل کیږی.دغه‌شان‌دژبې‌دلغاتودمجموعې هغه برخه چې‌دیو لیکوال‌ژبه دېل‌نه‌او همدارنگه ادبی دوری او داسې نورسره بیلوي په‌دې‌سلسله کښې راځي.

۲- په‌عمومي توگه هغه‌قاموسونه چې‌دلغاتو ماناگانې په‌کښې‌دالفبی په‌ترتیب سره‌راغلی دی چی په انگریزی کښې ورته Dictionary, World book په فرانسوی کښې Dictionnair په‌جرمنی کښې Woerterbueh په‌هسپانوی کښې Diccionario او په‌روسی کښی Slavar لیکیکون(۱) بلل کیږی‌چی‌مقصدورنه‌هغه‌مجموعه‌ده‌چې‌په‌سیستماتیک ډول سره دلغاتو تشریح تعریف بیانوی.

قاموسونه‌په‌خو ډوله‌و یشل کیږی:

۱- ژبنی قاموس.

۲- اینسایکلو پیډیا (دایرة‌المعارف)

په‌ژبني‌قاموس کښې- دوه ژبی«څو ژبی»قاموس‌او یو ژبی‌قاموس‌راتلای‌شی.

په‌دوه‌ژبی(څو ژبي)قاموس کښې دیوې‌کورنی دوه‌ژبی قاموس او دبیلو بیلو ژبو دوه ژبی‌قاموسونه‌شامل دي.

په‌یوژبی قاموس کښې: لهجوی قاموس، دتلفظ‌قاموس، احصایوی قاموس، دادبی اصطلاحاتو قاموس، د لیکوال قاموس، دخارجي کلمو قاموس ایتمولوژیکی قاموس، دمترادفولغاتو قاموس، دژبنیو اصطلاحاتو قاموس، معیاری‌قاموس، درهنماقاموس، تاریخی قاموس‌او او همدارنگه مسلکی، سیاسي، تخنیکی‌او دبیلابیلو علوملکه ژبپوهنی، ادبیاتو، اقتصاد، فزیک - کیمیا، بیالوژی قاموسونه راتلای شي. خو په پښتوژبه کښې چی‌کوم قاموسونه لیکل شوی‌دی‌هغه ټول‌ددرسی مقصد دپاره دی‌په‌دی سلسله کښی دوه ژبي قاموسونه‌لکه: (پښتو‌قاموس، افغان‌قاموس، روسی- پښتو قاموس، پښتو - روسی‌قاموس، انگلیسی پښتو قاموس) موجود دي. او همدا رنگه اصطلاحي قاموس (دپښتو اصطلاحاتو او محاوري)

---

(۱) اخمانووه دژبپوهنې اصطلاحی قاموس. مسکو ۱۹۶۶ ۲۰۳مخ

احصائیوی قاموس اوډاسې نور هم تراوسه لیکل شوي دي په دې ځای کښې دقاموسونو دڅا ریخچې په لړۍ کښې لو مړی دهغو قاموسونو یادلغاتو دفهرستونو یادونه کوو، کوم چې دپښتو لیکوالو له خوا لیکل شوي دي او وروسته ورپسې دختیځ پوهانو دلیکل شوو قاموسونو ذکر کوو:

۱-ریاض المحبت:

ترکومه ځایه چې معلومات لاس ته راغلي دموندل شوو آثارو په لړ کښې په پښتو کښې لومړنی قاموس کڼل کیږی، ددې کتاب مولف نواب محبت خان دحافظ رحمت خان زوی دی چې داحمدشاه بابا په زمانه کښې په روهیلکنډ کښې حکمراني درلوده (۲) دمشهور ختیځ پوه راورټي په نظر خنګه چې وایی :

دغه کتاب په ۱۸۰۶ ع کال (۱۲۲۰ ه) کښې لیکل شوی او (۷۰۰) مخونه لری. دریاض المحبت قلمی نسخه په شوروی اتحاد کښې دلیننګراد دختیځ پیژندني په انستیتوت کښې خوندی ده. ددې کتاب یو مکمله قلمی نسخه دبنګال په اسیایی سوسایټی کښې هم شته همدا ډول ددغی قلمی نسخې زیاته برخه دکوشیف له خوا اخیر ل شوی او چاپ شوی ده.

۲-عجائب اللغات:

دغه کتاب هم دحافظ رحمت خان دزوی نواب الله یار خان له خوا تالیف شوی دی او دراورټی دخرګندو لو څخه ښکاری چې دغه نسخه دده سره موجوده وه. کتاب په کال (۱۲۲۲) کښې لیکل شوی او ۳۰۷ مخونه لري چې هر یو مخ پې ۱۷ کرښي لري (۳) او متن یې په څلورو ژبو (عربی، اردو، فارسی، او پښتو) لیکل شوی دی.

۳-فرهنګ ارتضائی:

په پښتو اردو ژبه کې یو قاموس دی چې په ۱۲۲۵ ه کال په هند کښې دمحمد ارتضاخان عمرخیل یوسفزی له خوا لیکل شوی دی. دغه کتاب ۱۶۶ فصله لري چې په څلیرویشتم فصل کښې

---

(۲) کابل کلنی، ۱۳۲۲ کال ۵۶ مخ)

(۳) - کابل کلنی ۱۳۲۲ ه ۶۹۱ مخ.

د مصدرونو او فعلونو داشتقاق بحث هم شته. (۱)

۴ - خیالات زماني:

دپښتو فارسي یو کوچنی قاموس دی دلیکوال او لیکلو دتاریخ په باب یې څه پته نه لګیږي مګر یوه قلمي نسخه یې په (۰۵۳۲ لمبر) دلندن دانډیا افس په کتابتون کښې موجوده ده (۲)

۵ - اسدنامه افغاني:

دنولسمې پیړۍ په سر کښې یو لنډ ګرامر چې د پښتو فعلونو ګردان او په پای کښې لغتونه دقاموس په شکل راغلي دي. ددغه کتاب مولف معلوم نه دی په ګومان سره ویلی شو چې دغه اثر هم دنولسمې پیړۍ په سر کښې په لیکل شوی وی (۳)

۶ - اوزبکي - پښتو فرهنګ:

دسلاخیر الله هوتک ددیوان ددوهم توک په پای کښې ځینې اوزبکي لغتونه او جملې په پښتو اړول شوي دي. داسې معلومیږي چې د ادغه اوزبکي پښتو فرهنګ یو جزدی چې دغېنو په قول سلاخیر الله لیکلی دی (۴).

۷ - خیر اللغات:

(د۱۳۳۵ هق) په شاوخوا کښې قاضي خیر الله پېښاوری لیکلی او په پېښور کښې چاپ شوی دی. یوه نسخه یې د کابل پښتو ټولنې ته هم راستول شوې وه. ددې کتاب یوه نسخه د پښتو ټولنې په کتابخانه کښې خوندي ده.

---

۱ - پښتو مجله، پېښور ۱۹۷۳

۲ - پښتو مجله، پېښور ۱۹۷۳

3) Catalague at pashto manuscripts in the liberaries of the British isles by the late James Fuller Bulmharht M.A. and D.N. Makenzie M. A. Ph. D. London. 1965.

(۴) - پښتانه شعراء، دریم توک، ۱۳۴۳ ش، پښتو ټولنه، کابل، ۹۲۶ مخ.

۸ - پښتو سر کی قاموس:

سر کې دپښتو ژبې دقواعدو او لغاتو په باب لوی خدمت سر ته رسولی دی (۸) دپښتو سر کې له خوا دوه قاموسونه لیکل شوی چی یو یې (پښتو دری قاموس او بل یې دری پښتو قاموس) دی په (پښتو دری قاموس) کښې یو لس زره لغتونه ځای شوی دی. د کتاب مؤلف عبد الرحمن لودین دی چې په ۱۳۰۲ هش کال دپښتو سر کې دوه هم مشرو.

۹ - یو ازینی پښتو:

یو کوچنی کتاب دی چې دپښتو سر کې دغړو له خوا لیکل شوي دی دغه کتاب په (۱۳۰۱ ش ۱۳۴۱ هق) کال په کابل کښې چاپ شوی دی. کتاب دوې برخې لرې، اومړی برخه یې دپښتو ژبې مفردات دی. په دې برخه کې یو شمیر پښتو لغتونه چی دشیانو له مخه ترتیب شوی او همدارنگه په دې کتاب کښې ځینې نوی جوړ شوی لغتونه لکه: دسامورینو عنوانونه. حکومتی رتبې، لقبونه او نور راغلی دی. د کتاب په دوهمه برخه کی دپښتو ژبې سر کبات سوچه جملې دی چې دتعلیم او ښودنې دپاره لیکل شوي دي.

۱۰ - پښتو سیند:

پښتو دری قاموس دی چی په (۱۳۱٦ ش ۱۹۳۸ ع کال) د کابل په عامه مطبعه کی چاپ شوی دی دغه اثر ۳٦٦ مخه لری دقاموس مؤلف اروا ښاد محمد گل مومند دی. د غه قاموس اوه زره لغتونه لري.

۱۱ - لغت میرزا سیدمحمد:

ددغه کتاب یادونه د ۱۳۱۸ ش کال په کابل کلنی کې دښاغلی زمر یالی د پښتو کتابونو فهرست کې راغلی ده او وایی چی میرزا سید محمد، انگریزی په پښتو یو قاموس لیکلی دی. دغه قاموس په ۱۹۰۷ ع کال په راولپنډۍ کې طبع شوی دی (۹)

---

۸ - کابل کلنی، ۱۳۲۲ کال، ۳۵۰ مخ.

9— Mirza Said Muhamad English-pushto Vocabulary, Rawalpindi. 1907

۱۲ - پښتو قاموس:

ددې قاموس یادونه لـ د ۱۳۱۱ ش کال په کابل کلنی کښې شوی ده چې د ښاغلی میر سید قاسم له خوا لیکل شوی دی مګر چاپ شوی نه دی:

9—Mirza said. Muhamed. English—pusht Vocabulary, Rawalpindi. 1907

۱۳ - سپیڅلی پښتو:

دفارسی پښتو کوچنی قاموس دی چې په ۱۹۳۰ ع کال کی چاپ شوی دی د غه اثر لس زره لغتونه لری. په دی کتاب کې دیو فارسی لغت دپاره څو پښتو لغتونه راوړل شوی دی. ددې کتاب لیکونکی ښاغلی حبیبی او لعل محمد کاکړ دی(۱) دغه کتاب ۲۹۸ مخه لری او په کندهار کی چاپ شوی دی.

۱۴ - لس زره لغات:

پښتو فارسی قاموس دی چې لس زره لغتونه په کې ځای شوی دی. دغه کتاب په ۱۳۲۰ ه په ۷۹۲ مخونو کښی چاپ شوی دی په دې کتاب کښې لغتونه د حرکاتو اشارو او مخففاتو په واسطه ښودل شوی دی. په کتاب کښی دځینو ختیځ پوهانو دلغت کتابونو څخه هم کټه اخیستل شوی ده. د کتاب لیکونکی ارواښاد محمد اعظم ایازی دپښتو ټولنې دلغاتو دڅانګو غړی دی.

۱۵ - پښتو اردو قاموس:

ددغه کتاب مولف سید راحت زاخیلی دی. په دی قاموس کښی دپښتو لس زره لغتونه د الفبې په ترتیب راغلی دی دلغتونو تشریح او معنی په اردو ژبه سره شوی ده. کتاب ۳۲۲ مخه لری او په پیښور کښی چاپ شوی دی او په دی اثر کښی رواجی او ځني لغتونه ځای شوی دی.

۱۶ - لغات قاضی رحیم الله:

قاضی رحیم الله دخپل کتاب ګنجینه افغانی په سریزه کښې دیو قاموس یادونه هم کړی ده چې ددېر شوزرو لغتونو محاورو او اصطلاحاتو یوه مجموعه ده. دغه کتاب (پراو ربیل د کشنری) نو سیری خو دچاپ په باره کښې معلومات نه لرو.

---

۱ - آریانا مجله، ۱۳۳۲ کال، (۶) ګڼه.

۱۷ - پښتو قاموس:

پښتو - فارسي قاموس په ۱۳۳۱ ه کال په دوه ټوکه کښې خپور شوی. دغه کتاب دارو ابناد محمد گل نوري او د لغاتو د ټولنې د غړو له خوا راټول شوی او بیا دیوې ډلې له خوا کتل شوی او تصحیح شوی دی. دغه قاموس څلوېښت زره لغتونه لري.

۱۸ - افغان قاموس:

په (۱۳۳۵ - ۱۳۳۷ ش) کلو کې د پښتو ټولنې له خوا په درې ټوکه کښې خپور شوی دی. ددې کتاب راټولوونکی اروابناد عبدالله خان افغان نویس دی په دې اثر کښې د عربي او فارسي لغتونو په مقابل کښې پښتو لغات راوړل شوی دی او تقریباً د یو لغت دپاره څو پښتو لغتونه راغلی دی. دغه کتاب څلوېښت زره لغتونه لري،

۱۹ - ظفراللغات:

ددې کتاب مولف سید ظفرشاه کاکاخیل دی چې په پېښور کښې چاپ شوی دی. په دې کتاب کښې شل زره پښتو لغتونه د الفبې په ترتیب سره راغلی دي. د لغتونو معنی او تشریح په اردو ژبه شوی ده. او همدارنګه د پښتو ژبې ادبي لغات د شعري مثالونو سره هم راوړل شوی چې دا یو نوی قدم گڼل کیږي.

۲۰ - د افغانستان د څېړنو لهجو قاموس:

ددی کتاب مولف اروابناد شاه عبدالله دی او په ۱۶۶۰ ع کال کښې د پښتو ټولنې له خوا په ۲۲۵ مخونو کښې خپور شوی دی. په دی قاموس کښې د دري، شغني، سنګلیچي واخي، اشکاشمي او مونجي ژبو لغتونه راغونډ شوی او د پښتو لغتونو سره راوړل شوی دي.

۲۱ - د پښتو زاړه لغات:

دغه کتاب محمد اسلم لوڼ لیکلی دی. په دې کتاب کې ډېر نادر ادبي لغتونه راغونډ کړی شوی دی (۱). مولف یې د ۱۳۰۰ ه په شاوخوا کې ژوند درلود.

(۱) پښتانه شعرا دریم ټوک کابل ۱۳۴۱ ش کال ۸۵۶ مخ

۲۲ـ دپښتو اصطلاحات او محاورې:

دا کتاب په کال ۱۳۲۰ هش په ۲۹۲ مخونو کې د کابل

په عمومي مطبعه کې خپور شوی

دی او د کتاب مولف ارواښاد محمدگل نوری دی. په دی کتاب کې یوه برخه دپښتو اصطلاحات او محاورې دفارسي الفبې په ترتیب ترجمه او شرح شوې دی.

۲۳ـ پښتو ژبه:

یو نوی قاموس دی چې دپیښور دپښتو اکاډیمي له خوا ترتیب شوی دی او په ۱۹۶۵ ع کې یې اول ټوک چاپ شوی چې تر اوسه یې خلور ټوکه چاپ شوي دي .

۲۴ - انګلیسي پښتو قاموس :

داورستي قاموس دی چې په ۱۳۵۳ ش کال دپښتو ټولنې له خوا په ۸۲۰ مخونو کښې خپور شوی دی. په دې قاموس کښې انګلیسي لغتونه په پښتو باندې معنی او تشریح شوي دي چې دیو انګلیسي لغت په مقابل کې څو پښتو لغتونه راوړل شوي دي .

۲۵ـ دپښتو شعري او ادبي قاموس تر عنوان لاندې یو لړ علمي او تحقیقي مقالې دښاغلي

واسعي له خوا لیکل شوي او د کابل په مجله کې خپرې شوې دي (۱) چې البته په دې سلسله کښې یو نوی ګام بلل کیږي .

۲۶ - داهم باید هیر نه شي چې دعسکري ځینو خاصو مفاهیمو او کلماتو اصطلا حاتو دپاره هم ځینې فهرستونه موجود دي(۱) همداډول دپاڼي پټ دجګړ ودځنې لغوي او عسکري اصطلاح ګانې عسکري بیلو بیلو صنعتونو دستر د رستیز د ښود نې او ور وزنې مسلسل دیر کتیفو نه او نور دي.

---

(۱) کابل مجله ۱۹۶۲ - ۱۹۶۳ کلونه ګڼې ۵۱۸ - ۵۲۹

۲۷ - دنننی پښتو ژبې احصائیوی قاموس :

داقاموس دښاغلي دوکتور دولت محمدلو دین له‌خوا لیکل شوی‌او په ۱۳۵۳ کال پښوتولنې خپور کړی دی .

اوس‌غواړو چې دختیځ پوهانو پښتو قاموسونه هم په‌لنډه‌توگه بیان کړو :

۱ـ لغات‌گولډن‌شتت :

دروسی ختیځ پوه «برناس» په‌قول گولډن شتت دلوسړي ځل‌لپاره یو کتاب لیکلی‌دی‌چې دپښتو ځینې لغتونه‌یې په‌کښې دعامی‌خیرنوپه غرض راټول کړي‌دي. دغه‌مواد (دنړۍد ټولو ژبو اولهجو قاموس) کې خپاره شوی‌دي.

ددې‌قاموس لوسړی‌ټوک کی‌تر ۷۸نمبر لاندې پښتو کلمې راوړل شوی‌دی‌او په۱۷۹۱ کی په‌پترزبورگ او سنی «لینینگراد» کښې خپور شوی‌دی.

۲ - لغات،ب‌ـدورن :

روسی‌ختیځ پوه‌دی‌او هغه په۱۸۴۷ کال یو پښتو - انگلیسی قاموس(۱)لیکلی دی. که‌څه‌هم ددورن څخه دمخه ځینې‌آثار لیکل شوی دی‌چې قاموسونوته ورته دی خودقاموس لیکنې دستو داو علم له‌نظره ددورن قاموس یوغوره اثردی .

۳ - په۱۸۲۳ کال کې د ایورسمن له‌خوادیواثر په‌برلین کښې‌چاپ شوی‌دی. په دغه کتاب کښې دپښتو ژبې یوڅه‌لغات راوړل شوی‌دی او په فارسی ،تاتاری ، جرمنی او روسی‌ژبو ترجمه شوی‌دی. او همدارنگه هغه کلمې چې کلاپروت راغونډې کړی وې دنوروآسیایی ژبو سره مقایسه کړی‌دی.

۴ - په‌دی‌لړ کی کپتان وا گن په۱۸۵۵ کال کښې یوه وړه‌لغتنا مه (۱) انگریزی په‌پښتو لیکلې چې دپښتو ژبې زده کړې دپاره گټور گڼل شوی ده.ددغی لغتنامی ذکر

---

(۱)دحربی‌پوهنتون‌دمجلې ۱۳۴۹ کال کلکسیون.

1— B. Dorn. Cherestomat hy of the pushtu or Afghan language to which is subjo ined a glossary in Afghan and English St. peterburg 1847.

دتروسپ دگرامر (۱) په‌مقدمه کښې راغلی‌دی .

٥-پښتو انگلیسی قاموس (۲)

راورټی دغه‌لوی قاموس په ۱۸٦۰ کښې لیکلی او په‌لندن کې چاپ‌شوی دی. کتاب ټول ۵۵۸ مخونه لری - دکتاب یونسخه اوس دکابل پوهنتون په کتابخانه کې خوندی ده. مشهور ختیځ پوهاند استاد اسلانوف پخپله یوه مقاله کښې‌لیکلی دی‌چې داقاموس‌دوهم‌ځل په ۱۸٦۷ کال په کلکته کښې خپور شوی‌او ۹۰۰۰ لغتونه په کښې‌راغونډ شوی‌دی. د راورټی دقاموس ماخذ دنواب الله‌یارخان «جامع‌اللغات،عجائب اللغات» دی‌چې درو هلکند دپښتو دکتابخانې‌په لوټ او تالا کښې دستر راورټی‌لاس ته‌ورغلی دی او بیا راورټی پخپله ددغه کتاب په‌باب لنډه یادونه هم کړی‌ده(۳)

٦- پښتو - انگلیسی - انگلیسی پښتو قاموس:

هانری والتر بیلو (۱) دراورټی‌نه‌وروسته‌دو همسری‌دی‌چې‌دپښتوژبې‌په برخه کښې یې کار کړی‌او اثرونه‌یې‌لیکلی‌دي.ده‌دلغاتویو کتاب په ۱۸٦۷ کال په‌لندن کښې‌خپور کړی دی . ددې کتاب‌په سریزه کې دمشهورو شاعرانو او دپښتو ژبې دځینو مؤلفینو ذکرشوی او دد وی په‌اثارو باندې یې‌لنډی‌تبصرې کړی دي.داقاموس دوی‌برخې‌لری:

پښتو - انگلیسی ۱۸۲ مخونه .

انگلیسی پښتو ۱۸۳ - ۳۵۵ مخونه .

۷- تومانوویچ: روسی ختیځ پوه دی‌چې دپښتو قاموس یې‌په‌روسی‌ژبه لیکلی‌دی دغه کتاب دپښتو لنډگرامر او قاموس په‌نامه یادیږی.په‌دی کښې ۲۲ مخه قاموس او پنځه مخه دگرامر برخه ده‌چې‌په ۱۹۰۸ ع کال په‌تاشکند کښې‌چاپ شوی‌دی.

1— A. Grammar and vocabulary of the pooshtoo language Calcutta 1853.
2— Trummpp E. Grammar of the pashto or the language of the Afghanis London. 1873.
3— H. G. Raverty. A dictionary of teh pukhto or Pushto or Longuage of the Afghans London. 1860.
۳) اواسی مجله (۱۱-۱۲) گنه کو ته ۱۳۹۷ ۱۰۱ مخ -۳

1— H.W. Bellew. A dictionary of the Pukhto or push to Language London. 1867.

۸ - یفیموف:(دپښتو ترجمان په‌نامه‌یو کتاب‌چی(۶۰۰)لغتونه‌او (۳۵۰) محاورې ،جملې لری او په ۱۹۰۷ کال په‌تاشکند کښې چاپ شوی‌دی.

۹ - لغات‌گلبرسن: ده دپښتو لغات او محاورې راغونډې کړی دي او په ۱۹۲۹ کال‌بې په هرتغورد کښې‌چاپ کړی‌دی کتاب په‌لاس کښې‌نشته (۱)

۱۰ - گیگر: ده‌هم دپښتو ژبې دفلالوژی په‌برخه کښې په ۱۸۹۳ کښې‌یوه رساله لیکلې ده‌په‌دې رساله کښې‌بې دپښتو ژبې یوشمیر زیات لغتونه داوستا اوسانسکریت سره‌پرتله کړي دي .

و یلهم گایگر د ارنست کو هن په‌مرسته د پښتو ژبې ایتمولوژی کتاب Etymologie und lautlehre sdp Afghanischan لیکلی‌او په‌مونشن کې‌چاپ‌شوی‌دی. گایگر پخپل اثر کښې دپښتو لغات دتهجه حرفونو په ترتیب دسانسکریت اونستا اوزړی او نوی پارسو سره مقایسه کړي او دپښتو ژبې لرغونتوب او دنورو ژبو سره بې نژدیوالی ثابت کړی‌دی.

سارکنستن دگایگر ددغه اثرڅخه استفاده کړی‌ده او خپل کتاب (د پښتو لغت)بې گایگر په‌نامه اهدا کړی‌دی .

دار مستتر فرانسوی مشهور ختیځ پوه‌هم‌دپښتو ژبې‌په‌باب څیړنې کړی چې‌په دی لړ کې دپښتو ژبې‌لغات یوازې داوستاژبې سره‌مقابله کړی‌دی نوموړي دگایگر هم‌عصردی .

۱۱ - دمارکنستن‌ایتمولوژیکی قاموس چی۱۹۲۷ کال‌په انگریزی ژبه لیکل شوی او په وسلوکې خپور شوی‌دی .

۱۲ - پښتو روسی کوچنی قاموس: ددې قاموس، مؤلف زودین اوسهتمم بې برتاس‌دی. قاموس‌تول (۱۲۰۰)لغتونه لري او په ۱۹۵۰ کال په‌مسکوکې چاپ شوی‌دی په دې‌قاموس کښې لغات دالفبا په‌ترتیب لیکل شوی‌دي. دقاموس په‌پای کې دجغرافیای‌نومونو فهرست

---

(۱)آریانامجله‌م ۱۳۲ شپږ مه گڼه ۹ ۳۱ مخ .

او دپښتو ژبې خونیم‌پوهنې اولیک دود په برخه کې هم‌لنډ‌معلومات شته دی .

۱۳ - روسی‌پښتو قاموس :

داهم په ۱۹۵۵ع کال دښاغلي زودین له‌خوا په‌مسکو کښې خپو رشوی‌دی‌په‌دې کې‌نژدی یوویشت زره لغتونه شته او په‌پایکښې یې‌دگرامر یوه‌برخه هم‌راغلی ده.

۱۴ - پښتو روسی جیبې قاموس:

په ۱۹۶۱ او ۱۹۶۲ کال‌په مسکو کښې دوه‌واړه جیبې قاموسونه‌خپاره‌شوی‌دی .

(۱ - پښتو روسی.. ۷۰ لغتونه

۲ - روسی‌پښتو . . . ۷لغتونه.

ددغو دواړوقاموسونو لیکونکی مشهور ختیځ پوهاند پروفیسرلیبیدیف دی .

دکتور فوزي رشيد (بغداد)

د پښتو بېلګه په سومري ژبه کښې

ګرانو پوهانو:

په کوم شي چې زه خواښيني يم، دادی چې زه په پښتو کې تخصص نلرم. نو ځکه ددې امکان نشته چې زه په دې کنفرانس کې فعاله برخه واخلم، خو سره ددې خبرې د دې کنفرانس هدفونه تائيدوم تاسو ته معلومه ده چې زه د سيمې ژبو معني د سومري، اکدي او بابلي ژبو په ساحه کې تخصص لرم او دا خبره داسې معنی لري چې زه د هغو پوهانو څخه يم سره ددې چې دلته مې برخه کوچنۍ ده د نړۍ د مړو ژبو د راژوندي کولو په زمينه کې سپي و نه اخيستې ده نو ځکه د احترامي کار دی چې د دغه کنفرانس سره هم خپله صميمي سلګرتيا څرګنده کړم. ترڅو ددې ژوندۍ ژبې يعنې پښتو ژبې ګامونه چې د افغانستان د خلکو ستره توکنه ورباندې خبرې کوي تينګ شي. پښتو د نړۍ د نورو ژبو په څېر د هغو خلکو د فکري او انساني ميراث يوه برخه ده چې ورباندې ګړيږي. نو ځکه لکه چې وسي ويل زه لنډې خبرې که چېرې له کنفرانس سره رابطونه لري نو ستاسو له هېواد سره چې افغانستان دی او پښتو ژبه يې پالل سوې ده علاقه پيدا کوي.

دا ځکه چې ستاسو د هېواد او عراق ترمينځ روابط يوازې په اسلامي پېر پورې دعره وتې رابطې سره انحصار نه لري بلکه د دې علايقو ريښه له سيلادو نه (۲۰۰۰) کاله نه دغه زماني ته ځي دلي دا او يا له دې څخه هم وړاندې ده.

تاسو پوهیری چی سومریانو تمدن دپخوانی دنری له‌سعر و فو تمدنو نو خخه‌دی ، داهغه تمدن دی‌چي سومریانو په‌بین‌النهرین کی سنخ ته‌راوستلی‌دی .

زه‌نه‌پوهیږم چی‌تاسو خبر یاست که‌نه؟چي په‌دې‌اوسنی زمانه‌کي داسی فکرونه شته چي انګیری اصلاًسومریان هغه خلک‌دی‌چي له‌سنځنی‌آسیاڅخه عراق ته‌راغلی‌دی او د اخبره داسعنی‌لری چی‌دوی‌له‌افغانستان نه‌هاته تللی‌دی . که‌چیری داخبره رښتیا وی . نو بیازه‌ویږ دهیوادوترسنځ ژوره رابط ډیره پخوانی ده‌او که‌خبره داسی‌نه‌وای نو بیا متخصصانو دا ډول یوه سفکوره سنځ ته‌نه‌را ایستله .

په‌هرصورت که چیرې داسي یوخاص نظر موجودوی چي هغه دسومریانو اصل هغسی لکه چي ووېل شول و نه‌ښیي نو بیا داسي یوه موضوع دپخوانیو عراقیانو او دافغانستان ترسینځ ټینګه رابطه‌نه‌نفی کوی. ځکه‌لکه‌چي معلومه‌ده دسومریانو تمدن داسې‌آثار راپری ایښی دی،چی داخبره‌رښتیانوی ،چی دلاجوردو ډیره‌پکی‌ډیره‌عجیبه‌ددا‌دغه ډیره ده چي دټولو علمی مطالعاتو له‌مخې سومریانو له‌افغانستان‌څخه وړی‌ده. برسیره پر دی پ‌سومری‌ژبه کی د دی ډبری نوم دعراق او افغانستان ترسینځ دداسې رابطې دټینګښت ټینګار کوی چی‌له‌میلادڅخه دری‌زره کاله پخوانی زمانې څخه‌تراوسه پلورې دنو رو هیوادو ترسینځ موجوده نه‌وه ددې ډبری نوم‌له‌خپلې اصلی‌ژبی‌څخه‌چي‌بیایې‌دپښتو په‌ژبه بدلون موندلی دی دسومریانو متاثر کبدل‌تا کبدوی.

په سومری ژبه د لاجوردو نوم په‌زاګین Za—gin تلفظ کیری او دا کلمه هغه ددو کلیمو زار Zan او ګین ginڅخه جوړه شوی ده. په‌آریایی ژبو کی زرد(طلا)معنی‌و لری‌او (Zar gin ګین) دتشبیهه له‌اداتو څخه دی .

په‌دی اساس بایه وویل‌شی چی د Zar gin (زرګین) کلمه «دطلاپه څیر» معنی لری او دا کلمه دسومری Zgin له کلمی‌سره دومره اختلاف نه‌لری. په‌تیره‌بیالکه‌چه پوهیږو په سومری ژبه کی دخبرواترووخت کی د کلمو وروستی توری لویږی .

له‌بلې‌خوا داخبره موږ ته دتعجب ده‌وړ نه‌ده چي سومریانو دلاجورد ډیره دزرو سره تشبیه کړی‌نه ځکه همدااوس موږ عراقیان داډول تشبیهات‌لروچي‌په‌خپلو خبرو کی

ئې په کار اچوو ولکه چې سوړ تول نفت دتوري طلا سره تشبيه شو و.

داچې سوريانو داآريائې کلمه په خپلو ليکنو کې په کار اچولې ده د اخبره ټينګوي چې دا کلمه ددوی دپاره پردی نه وه، د کلمې داډول خپلوی څرګندوي چې د سوسريانو په دور کې دافغانستان او عراق ترمنځ ټينګه پيوندونه موجود و و. حقيقت دادی چې په سوسری ژبه کې دلاجورد و کلمه دافغانستان څخه يوازينې اقتباس شوی کلمه نه ده. ځکه لکه چې ساته څرګنده ده د(زر) کلمه په سوسری ژبه کې داسې يوه کلمه ده چې سوسريانو له هغه مصدر څخه اخستې چې دلاجورد کلمه و رڅخه راوتلې ده ځکه چې هغه کلمه guskh—gin تلفظ کيږی. برسيره پردې سوسريان gin ګين دتشبيه دادات په توګه تلفظ کوی.

په حقيقت کې څه چې دسوسری ژبې اوآريايي ژبې ترمنځ دتشابه دوجهې په توګه ئې يادونه وشوه يو کوچنی مثال ؤ چې سبب ئې هم پدې موضوع کې زمالږه خبرتيا ده خوداډول کوچنی مثالونه دسوسريانو اوافغانستان ترمنځ ټينګې رابطې ته اشاره کوی.

دادی په پخوانی زمانه کې ددواړو هېوادو ترمنځ داوسنی رابطې دڅرګندولو دپاره دهغې کولونه و روسته غواړم په دې خبره ټينګار وکړم چې په اوسنی حال کې امکان نه لری چې زسوږ فرهنګی علايق متکامل وی. ځکه سوږ په عراق کې تر اوسه پورې له پښتو ژبې سره چې دافغانستان ستره تولنه و رباندې خبری کوی آشنايي نه لرو

نو ځکه زه وعده کوم چې له سربوطو تولنو سره په عراق کې دپښتو ژبې دتدريس دموضوع په باب خبرې وکړم. له کومې موسسې سره چې زه په دې باب خبرې وکړم هغه دبغداد دادبياتو په پوهنځی کې دختيځ پېژندنې دڅپارتمنت دی. داځکه اوس دفارسی ژبې تدريس کېږی او دری او پښتو دواړه دافغانستان رسمي ژبې تمثيلوی. سربېره پردې لکه چې پوهېږو په افغانستان کې نوری ملی ژبې هم شته چې شمېر ئې ۳۳ ژبو ته رسيږی او هغه ټولې د افغانستان ملی او فرهنګی ميراث تمثيلوی.

په پای کې اجازه راکړیء چې دعراق داطلاعاتو دوزير استاذ طارق عزيز او د عراق دټولو روښانفکرانو سلامونه او ددې کنفرانس دبريالیتوب دپاره دهغوی ټول هلې تاسو ته ابلاغ کړم

تشکر

شعر از مقصود گل

چا ر بیته جنگ کا بل

پیر نگی کیناسته کابل کی
دپیرعالم توفا نشو
سر داریی و نیوه‌په‌چل کی
کو ر داسیر و ران‌شو

* * *

پیر نگی‌دپیر و ر کړ دو لت
و رغی په کو ر
ا سیر ته نه شو سلا مت
نه یی ؤ ز و ر
تر ینه خراب کړ سلطنت
هلته کړو کو رشو
یعقو ب‌خان(۱) و نیو بغل کی
و رو و ر ته‌گو یان‌شو

* * *

چی یعقو ب‌خان‌خلاص‌شو له‌بنده
کینا سته پر تخت
سو نبر سیمنی‌ته‌څو قر ز نده
داسهم دی سخت
کجاوی‌با ر کړی‌نا پسنده
څم په داساعت
شیر علی‌پو هؤ په‌او ل کی
خو دغلی‌ر و ان‌شو

---

۱ - درچا ر بیته‌هاییکه‌در ین‌بحث مثال آو ر ده شده یک سلسله نام ها و مو ضو عا تیست که باید شرح گر ددد. اما در ینجا چنین مطلبی گفتگوی ما را طو یل خو اهد ساخت .لذا از دادن تو ضیحات‌در زمینه،گذشته و خو اننده عز یز را به کتاب دارسیتر رجو ع میدهیم . ز یرا در کتاب مذ کو ر که بمناسبت سیمینا ر حاضر تر جمه و تجدید طبع گر دیده ازطرف مؤلـف شروحی‌در موار د ذ کر شده‌به‌تفصیل آمده‌است.

شیر علی د یر پهو او یلا شو	لار و سیمنی ته
مال و دو لت یی تو ل تالاشو	گو ره یی خیلخانی ته
له غمه سر هم سر با لاشو	غور کیرده دی سعنی ته
د ده لیکلی پهازل کی	خو دغلی روانشو
په نصیب بنکلی نشی نو ر	و او ره زما جانه
یعقو ب چه و رغی نسکیر	داو او ره له سانه
پیر نگو و نیو ه دستگیره	هلته شو پشیما نه
د کمناری په سخت بد ل کی	او من بنکته بندیوانشو
د کمناری ظالم بدل کی	خان محمد یعقو ب
کابل سی ولیده و یجار	شه په ستر گو خو ب
پخو ا د یلی بنکته لتار	پو ه شه په مطلو ب
ستا بی ار زی ده هر غز ل کی	پیبن د ر ته نقصانشو

* * *

بی ار زه و رخ دسر د ار نو | دیر دی پکی تنگ
تیبنته دی عادت دی دخو ار انو | نه کوی نو ر جنگ
په لار ه خی دمشر انو | و ار ه دی بی ننگ
محمدجان خان غازی غو بل کی | و در ید ده نشانشو

* * *

محمدجان خان غازی عجب | تیبنگ شو د دوی زورته
کفار و بیاسوندی ادب | بیابه نه خی پو ر و ته
مقصو ده ژ ار ه ر و ز و شب | خه دسکی لو ر ته
په عبناتو دی خان غل که | عمر دی تاوانشو (۱)

---

۱ - دار ستتر . جیمز . دپبنتنخو ا دشعر ها ر و بهار .
پا ریس : انجمن سشر ق ۱۸۸۸ ص ص : ۵۲ - ۳ ۵ و بختانی ، عبدالله (خد ستگار) . تو ر بر یبن
کابل پبنتو تو لنه ۱۳۳۸ ص ص ۶۹ - ۷۰

فتح علی مسجد و شکست میر اخور. (بندهای ۱ — ۲) معاهده صلح و سرګنډ کیو ناری (۳) قهرمانی غازی محمدجان خان.

جوړه یی کړ ګو دام ترلی لام کمناری بر ه ځی
جان جان خنګه جنګو نه په کابل کیږی

جوړه یی کړ ګو دام ترلی لام چی پسی سم شو نه
او پیښ و رته لوی غم شو نه
لاړ علی مسجد ته میر اخو ر و ر ته محکم شو نه
و اره کاری یی خم شو نه
خلو رګو زاره یی و کړه او س په ساته د خیبر ه ځی

جوړه یی کړ ګو دام ترلی لام کمناری بر ه ځی
دلسو و رځو لار د میر اخو ر په یو منزل کیږی
جان جان خنګه جنګو نه په کابل کیږی
دلسو و رځو لار د امیر اخو ر یی په اس سو ر که نا
او داهنر یی جوړ که نا
دسنګری ګړ ندی ؤ ځان داخل یی په خپل کو ر که نا
او جوړ یی شر و و شو ر که نا
و در یده امیر صاحب ته تاو سی د ځیګر ه ځی
جوړه یی که ګو دام ترلی لام کمناری بر ه ځی
پر ینبنی یی لښکر دی چی په شپه او و رځ غو یمنځ کیږی
جان جان خنګه جنګو نه په کابل کیږی

پر ینبنی یی لښکر دی انګر یز دا ر نګ مصلحت و کړ
او ز ر یی صلحیت و کړ
و اپس یی کړی پلټنی د امیر یی لوی عزت و کړ

او و روستو چاعلت و کړ
پړیې کمنارې کړ او من خالي لامن له دفتره ځي

جوړ یې کړ ګو دام ترلي لام کمنارې بره ځي
ولې تبتی کابلیان د خدای په فضل و دریدل کیږي

جان جان خنګه جنګو نه په کابل کیږي
رحمت شه په غازیانو غازي هر یو سر بلند دینه
او نوم خو یې خر ګند دینه
محمد غازي یعقوب چې یې روغ یې خو نډ که نه
او نکته نظر بند و نه
هر خو لشکې تو ره نه کا یک تنها په له تېره ځي

جوړ یې کړ ګو دام تللي لام کمنارې بره ځي

رحمت شه په غازیانو د سرو نو پورې کیدل کیږي
جان جان خنګه جنګو نه په کابل کیږي
رحمت شه په غازیانو خدای په هر چا مهربان شو نا
او خوار یې دښمنان شو نه
و اره غلیمان یې سخ په بیرته تری روان شو نه
ستړي او ستومان شو نه
ګوره کمیدان ابراهیم خان ته نبي شغلي یې له ښره ځي
جوړ یې کړ ګو دام ترلي لام کمنارې بره ځي
سل رو پې ډبلې د کان سن د مقصو د ګل کیږي
جان جان خنګه جنګو نه په کابل کیږي (۱)

---

(۱) - دارستتر همان کتاب ص ص. ۵۰ - ۵۲ و پختاني. همانجا ۶۷ - ۶۸

حوادث مهم ذکر شده درین چاربيته :

حمله قوا ، انگليس به افغانستان سازش خان افريدی با انگليس ها (بند ۱ - ۶) فتح علی مسجد (۷) هجوم عساکر انگليس بالای لندی کوتل باسول و دکه (۸ - ۱۳) ملاقات کيو ناری و امير محمد يعقوب خان در کابل (۱۴ - ۱۶) آمدن کيو ناری بکابل و بحيث نماينده انگليس و کشته شدن او در ينجا (۱۷)

فرنگ لاړ شو په قار
اختيار کوی د جنگ
پو څو نه يی کړ جمع په کابل کی شو ايسار
خاوند که تار په تار

انگريز شو ټول روان
د خان کوی سامان
په زړه دی پښيمان
خوامن (۱) و اخيستی بهی دانگريز و کوی ننگ
اختيار کوی د جنگ

خوامن شو بهی خور
نه شر سيری په پيغور
خپل خدای ته يی سخ تور
کمناری ته و يل چی زه به ستاو کړ مه ننگ
اختيار کوی د جنگ

اپريد و و اخيستی بهی
گر ځيده به دوی په ډډی
دغازيانو لاری کډی

---

۱ - خواص خان ملک افريدی ها بود که در دره خيبر حاکم بود .
مدتها بعد در زمان سفر داره ستتر (۱۸۸۶ م) در پشاور منزوی بود.

دو و من یکی خو امن دی چی خپل ځان یی کړ بدر نګ

اختیار کوی دجنګ

خو امن دی یکی تلک
پالی د کفر رګ

دغاز یانو دی لوی غیر

شاباش شه پهغاز یانو (چی) پو ځونه یی کړ ه جمعه

خپله تو ره یی کړ ه محکمه

کمنار ته یی و کړ لو ظ

تر ینه و ایی خیست ډیر پو خ

ځنی پاتی په جمر و ز

دی لاړ علی مسجد ته هلته کیناسته بی غمه

پو ځو نه یی کړ ه جمعه

علی مسجد کی ول وی شو ر

دغاز یانو نه ؤ زو ر

پیر نګی بد دی لکه او ر

پیر نګی و چلاو باړ علی مسجد یی کړ و ز ګار

خاو ند که تار په تار

ؤر نګ و ړ اندی شو تری تیری

لندی کلوت شو چا پیر

لندی کو ت یی ډیر ه کړه تر ینه اخلی او من قلنګ

اختیار کوی دجنګ

شینو اری و شو ز هیر

دوی له ر نګه دی کجیر

پری نظر دی دلوی پیر

ملگری داسلامدی‌دایمان کوی‌دوی‌طمعه
بوخو نه‌یی کر ه‌جمعه
د شینو ار دی‌لوی قوت
ربو ر کری‌بر کت
پری‌منگول‌دی‌دحضرت
وی راخی کو و غزاز مو نیره نشته‌بله‌لار
خاوند که‌تار په‌تار

فرنگ‌لار تر باسوله
داخبره‌یی کوله
په‌ڤ کی‌یی‌خو خوله
ڤ که‌یی کر له‌خپله‌و رته‌و ایم‌په‌یو درنگ
اختیار کوی دجنگ

له‌ڤ کی‌نه‌نشو راو راندی
گندمک‌یی کر دلاندی
دتنگی‌خبری کاندی
لاتور کرلی‌رو پی‌چی‌اپر یدی‌یی کره‌بردمه
بوخو نه یی کره‌جمعه

لاتەرو پی کرلی‌خوری
خاکو و کری ننداری
دغاز یانو ستر گی‌سری
ساره‌یی‌اپر یدی کر لەچی‌خو ری‌غو بنی‌د مرد ار
خاوند که‌تار په تار

په‌پرنگیا نو ڤضرو ر
لاتەڤ په‌زره رنځو ر
یعقوب‌خان یی‌شو تر بو ر

یعقوب خان ئي سلاسي چی له خدای زەو ەداسمه
پو څو نه یی کړ ەجمعه
غاز یانو و کړ لەسلا
کەخوك پیر دی کەسلا
یادەیی تاسو الله
وی ایښی سو نړ سر و نەپەناسەدپاکستار
خاوند کەتار پەتار

فرنګ لاړ شو کابل
پەزړه کی ؤ داغل
پەیعقوب یی و کەچل
یعقوب خان تەیی و یل کمناری څەاو من تەپەخنګ
اختیار کوی دجنګ

کمناری راغی پەبیر ته
حال یی و وی کمشنر ته
قضا راغلەزمو سر ته
کابل سی کړ او من خپل چی تر ینەزه کو سەطمعه
پو څو نه یی کړ دجمعه

کابل لەلاړ شو دادو بار
خلقەو کړی پری اعتبار
زه کوم دغەگفتار
سر یی کمناری کړ چی کابل یی کړ و زګار
خاوند کړل تار پەتار

د کمناری راغی ر پو ته
پیر نګیانو و کړ کو ته

پەانگر یز و شو پلوو ت

لات و کر مصلحت چی خپل پوخ بە کرم چو رنگە

اختیار کوی دجنگە

خو امن شو پەلعنت

دازوی دی دغلط

چاتە نە گوری او چت

دشمن زسو ر ددین دی دهر چادی و رتەقار

خاوند کەتار پەتار

یعقوب و ینو زساو رو رە

زر کور کر لەلاهو رە

دخاوند کارو نە گو رە

شاباش پە محمدجان شەچی خپلە تو رەیی کر ه محکمە

پو خو نە یی کره جمعە

محمدجان و کر لەتو رە

پە هر ځای کی دەمشهو رە

کەخاو ندیی کری منظو رە

راو یی شکە پیر نگی یی لەخیبر ه کر بهیر

خاوند کەتار پەتار

پرنگیان راغلی پەماتی

کولی پەدوی زیاتی

کابل شولە دوی پاتی

شاباش پە محمدجان شەچی مدام پەوخوش رنگ

اختیار کو ی دجنگ

محمدجان خان و کر مطلب

راضی و پە دی رب

پە هر ځای کی یی دبدب

خپە پری پیر نگیان شو ستر گی د کری وی لەنمە

پو ځو نه يی کړ جمعه
پير نگيان راغلل ز هير
هر يو ؤ په زړه غمگير
و رسره پوځ د کشمير (۱)
(پاياب)جوړ کړ بيان داسی به(بل)څوك(و)و ايی اشعا ر
خاو ند که تار په تار (۲)

حمله انگليس به افغانستان(۱ - ۲) خان افريدی هابه قوای انگليس اجازه گذشتن ا ز د ره خيبر رانميدهد(۳ - ۷) امير و محمد يعقوب خان با کيو ناری در کابل ملاقات مينمايد(۹) کشته شد ن کيو ناری تو سط مليو ن کابل(۱۰ - ۱۲) حمله مجدد قوای انگليس بفر ماندهی جنر ال را برتس و تسليمی يعقوب خان(۱۳ - ۱۵) انقلاب سر دم به رهبری غازی محمد جان خان(۱۶ - ۱۹).

قادره ذو الجلاله
بی شر يکه بی مثاله
ايمان سی خطا نکړی فر نگئ و ر کئ کړی له کابله
زاری سی نشته بله
فر نگئ را اغی له هنده
که ر اشی و لږ ه تنده
په هيڅ يی پر و اسکړ ه و طن تو ل کاندی پاسال
و هی يی سر او سا ل
خيبر کی اپر يدی و و
دوی و اړ ه تو ر تندی و و
کا ر و ان ته گر ندی و و
فر نگئ ته سلا سا ته ده پخپله يی کړ ر اتير

۱ـ مهار اجه کشمير حصه يی از لشکر خود ر ا درخدمت انگليسی گمارده بود .

۲ـ دارستتر ۳۷ـ ۲م و پښتانی ۵۵ـ ۵۹

اسلام بی‌سپك كرو دیر
فرنگ ئوی چی سهارشو
ناگاهه‌دزه‌هارشو
امیر صاحب پخپله‌له‌غیر ته‌محاجانه
فناشو له‌جهانه
مهمندلکه‌خزلی
غلجی‌وکری‌سزلی
نه‌سرنه‌یی‌سامان‌شته‌نه‌په‌شمارکی حسابیری
الله‌په‌دوی‌پو هیری
که‌تول په‌اتفاق وای
په‌یوځای کی‌اتراق‌وای
دیره‌به‌بشبلاق وای
فرنگو به‌لالپو ره‌لانه‌ی کری‌نه وه‌وروه
خبر به‌وو له‌زوره
چاکفر کرقبول
دولت‌یی کرحصول
دښمن شو درسول
پنځو پیسو دپاره‌له‌اسلام‌نه‌لامن‌په‌سرشو
تورمخی‌دمحشرشو
چی‌خولك مسلمانان‌وی
مسلم‌په‌شه ایمان‌وی
غزاپسی‌روان‌وی
له‌سروماله‌تیروی‌دحضرت‌ددین‌دپاره
ترمن‌نکری‌له‌کفاره

محمد یعقوب یې زوی ؤ
کمکی نه و دی لوی ؤ
دانا په عقل پوی ؤ
روان یې کماری کړ ورثې کړ بالاحصار
یو څو ورځې قرار
ناګاه غلبله وه
ار دله رساله وه
په سخ کی یې ګله وه
تمام یې راایسار کړل په کابل یې کړ سردار
خبر نه ؤ سردار
سردار شو په غضب
دا کار دی ډیر عجب
لښکر یې کړ طلب
لښکر وی تملمی سرګو نه و کړه په داشان
غازی محمد جان خان
محمد جان خان و رته و ویل
په دایمه قایل
و هلی سی جاهل
د خپله سادکماری سری کړه غوڅه
چاره سی کړه پړی پڅه
چې و یې شو په اور
ښکاره کړ خپل زور
کمپنۍ ته لاړ و شور
کمپنۍ شو په غضب نو ر یې و یل لا ته ! راپته !
څرګند څه سه په پته

راپښ راغي په کرمه

بیاد کابل په خرمه

امان له داسی کرمه

راپښ لکه چینجي د یعقوب خان په دل

تري پاته شو کابل

محمد یعقوب سلام ته

لاړ د راپښ مقام ته

چي شاشي کړه اسلام ته

راپښ بیگناه و نیو هندوستان ته یی کړه روان

بیادی شو بندیوان

کابل کی سرداران

ولاړ و و په سوران

بل پاته شو یاران

بادشاهیی زه و نیو تلو چي محمد یعقوب یی نوم ؤ

کمپنی ته چی معلم و

غزاته کیشو ه غاړه

حیر ان شو تمام واړه

هیچا و نه کړه واړه

په سر محمد جان خان ؤ صاحبز اده مشکی عالم ؤ

کمپنی باندی ماتم ؤ

چي خو لـ ډ دی داسی نر

چي جنګ و کړی حاضر

سر دار کاداسضر

غازی محمد جان خان ته بری و ر کړی فی الحاله

قادره ذ و الجلاله

نن پیالهٔ پر دغمه
خلاص نه یمه له ماتمه
د هجر له تو رتمه
غنچه و ه د گلاب خزان جدا کړه له غنداله

شعراز عبدالله — زاري سي نشته بله (۱)

چاربیته جنګ کابل

سیرا خورقوای کیوناری راازعلی مسجد هزیمت میدهد (۱ - ۲) انگلیسها برای حمله مجدد آمادگی میگیرند (۳) حمله بکابل (۳ - ۲) شکست و نا امیدی قوای انگلیس و دادن رشوت به امیر برای صلح (۲ - ۷) اخراج قوای بیگانه از افغانستان واقامت کیوناری در کابل (۸) کشته شدن کیوناری (۹) کمپنی هندشرقی جنرال روبرتس برای انتقام میفرستد (۱۰ - ۱۳) روبرتس امیر رااسیر میگیرد (۳ ۱ - ۱۶) شورش عمومی (۱۷) افتضاح روبرتس توسط محمدجانخان غازی (۱۸ - ۲۱) اتحاد محمدجانخان و غازی محمدایوب خان (۲۲) .

راجمع شوی لښکری
په نیت باندی د جنګ
روانی شوی بالفور
جوړ یی کړ گودام تر لی لام ¹ ی برابر
کمناری یی دی افسر
را جمع شو پو ځو نه
سواره پلی ا خو نه
کابل ته روانشو نه
په خیبر کی سیراخو روته ترخی و کړی خبری
راجمع شوی لښکری
سیراخو روته محکم شو
په کمناری باندی ډیر غم شو

---

۱ - دار مستتر ۳۳ - ۳۷ و بختانی ۱ د - ۳ ه

خبر پرې ټول عالم شو
اریان په هغه ځای خلقه و دریده په څنګ
هیڅ وی نه کړ جنګ
په ډیر تهرار روان شو
داخل په خپل مکان شو
دا کار په ده ډیر ګران شو
په چل تری پوره نه شوه او مخبر شوه د زور
روانی شوی بالفور
خبر شو و اتر قبیل
قسم و کړ ثقیل
په تورات او په انجیل
کابل به هاله پریږدو چې انګریز شي ټول تمام
او جوړ یې که ګودام
لښکر یې بې حسابه
طلب کړ له پنجابه
وسلې له هر بابه
پلټنو ته یې ورکړې زر تر زر
کمناري یې دي افسر
لښکر یې کړ تیار
له عقل نه بهار
په امر د سرکار
رخصت یې کړ په کورمه قطع یې کړې لوړې ژورې
راجمع شوي لښکري
کابل ته چې ښکاره شو
خالک یې ټول په ننداره شو

هر خوك پەترا رەشو

وی راخی چی کلهی و اخلو نن پەزو رکی دی فرنگ

پەنیت باندی دجنگ

نن پەزو رکی دی انگریز

هر چاتەگوری تیز

او من-و بڕلەدی پە کارتری دیر پر هیز

او من خی چی خان پەخنگ کر و بیابر اشو پە هر او ر

روانی شوی بالفور

او من خی چی خان سمبال کر و

دجنگ بە هالەخیال کر و

انگریز بەتول پایمال کر و

او بی لەمصلحتەچاری نەشی و کری پام

او جوری ی کر گو دام

مصلحت یی و کره

راتول شو پەتلوارە

کابل تر کندهارە

انگریز سو لەبنا کره پەامان کی دخپل سر

کمناری یی دی افسر

انگریز سو لەبنا کره

دسو لی تمنا کره

تالایی خزانه کره

و ریی کری سر دار محمدیعقوب لەسر غاری

راجمع شوی لښکری

پەبیرتەشـو راستون

لە کابلەشو بیرون

زانه به په مضمون

خیبر نه شو راښکته سر ببر په زړه چو رنګه

په نیت باندې دجنګه

یو پاته کمنارې شو

اجل و اخست تیرې شو

په هغه ځای ډیرې شو

که سړ شو په کابل چیتې یې لاړه تر لاهور

روانې شوې بالفور

چیتې یې لاړه ښکته

کمپنې له بې سهلته

دجنګه له حقیقته

لیکلې پکې ډیره مدعا و لږ کلام

او جوړ یې کړ ګودام

د کابل خلکو پسات

په سو نږه و کړ زیات

کمنارې یې کړه سیرات

یو دې و رسره نور جاسو نه یې نو ش کړه دسفر

کمنارې یې دې افسر

کمپنې په دې خبره

له غمه شوه او تره

غوړ و نیسه دلبره

جارې یې پر وانې کړې په چاو نو باندې زړه و رې راجمع شوې لښکرې

لوې دې که و اره دې

ځوانان دې که زاړه دې

چې هر خو له طلب خو اره دې

خپل ځان دی کړی سمبال‌ه‌و سلی دی‌و اخلی پدا درنګ

په نیت باندی د جنګ

سوارەدی او که پلی

روان دی شی تول غلی

کابل ته دی و ځغلی

په ځای د کمناری دی سمدستی پو ری کا او ر

روانی شوی بالفور

راپیټ یی کړ جرنیل

کابل ته شو په میل

په زړه باندی غلبیل

دو رځی به یی منزل کړ او دیره به شو ماښام

که جوړ یی کړ ګودام

منزل په منزل تلنه

خپل ځان به یی ساتنه

کابل ته شو دننه

دیره شو په میدان کی و رسره ؤ لوی لښکر

کمناری یی ده دی افسر

کابل کی چی داخل شو

مقصود د ده حاصل شو

له سردار سره واصل شو

راغی سلامی محمد یعقوب ور له له لیری

راجمع شوی لښکری

یعقوب بی یی بندیوان کړ

په ښکته یی روان کړ

وطن یی هندوستان کړ
خبر ترینه خوک نه دی چی شراب خوری او که بنګ
په نیت باندی دجنګ
غازی محمدجان خان
راټول یی کړل غازیان
راته په سپین میدان
راپټ یی در په در کړ وار خطا ګهشو په شور
روانی شوی بالفور
راپټ چی په دی پوی شو
چی لښکر دامیر لوی شو
هر ځای کی های و هوی شو
محمدجان خان ته یی و وی ته می سولا زه دی غلام
او جوړ یی که ګودام
محمدجان پری ګوتی پوری
کړی خړی یی تری سرتوری
خدایی بری دی ګوری
خدای دی بری ور کړی چی دښمن کاز یرزبر
کمناری دی افسر
جنګونه یی و کړه دیر
کابل کی تیر و بیر
دتو پو دشمشیر
چی خوک پکی ساره شو چانه پاتی شوی تبری
راجمع شوی لښکری
کابل یی چه و زګار کړ
غزنی ته یی رفتار کړ

دلوی جنگ یی اختیار کړ

گو ره‌و و که کاله‌و و تیو له‌یی کړه‌په و ینو رنگ

په‌نیت باندی دجنگ

غز نین نه‌بیا بهر شو

په‌نیت د کند هار شو

ښکاره‌لکه‌دلمر شو

یو خو و رځی‌دیره‌ؤ بیا یی‌دجنگ و غږ او ه‌دو ر

ر و انی‌شوی بالفو ر

ایو ب‌خان‌محمدجان‌دو اړه

دیره و و په‌او جاړه

په‌جنگ کی‌و و همغاړه

او ل مالک پک و ینو سو ، شو باتی نه‌شو ځای دگام

او جو ړ یی کړ گو دام

چی‌دوی‌دو اړو و کړه‌فتح

سایی‌ز رو کړه‌سدح

شاعر ه‌سه کړه‌قدح

نامه‌سی‌عبدالله‌دسنان‌خان یمه‌نو کر

کمناری‌یی‌دی‌افسر (۱)

همانطو ریکه‌امرو ز، به‌مجرد و قوع حادثه یی اکثر رو ز نامه هادر سو ر دآن اطلاعاتی بر ای‌خو اننده‌گان خو د تهیه نمو ده‌به‌نشر میر سانند. در چار بیته ها نیزو قایع رو ز، بعدازو قوع آن به‌سر دم ارائه میشد. چنانچه درچار بیته‌هایی که تقدیم گر دید مشاهده نمو دیم که و اقعا جنگ دو م‌سر دم‌ما باقوای متجاو ز انگلیس که‌در ۹ ۲ عقرب ۱۲۵۷ ش، ۲نو امبر ۱۸۷۸ م آغاز گر دیده و دو سال ادامه یافت- تو سط شاعر ان مختلف در جاهای مختلف به نظم کشیده

۱- دارمستتر ۲ م-۸ م و بختیانی ۶۰-۶۶-۶۷

شده‌است.این امر چنین میر ساند که‌جریانات روزدراکثر مناطق به‌این‌وسیله به‌عامه مردم رسانیده میشده‌تاآنها از همه جریاناتی که‌طرف علاقه شان‌بوده‌و یاباسر نوشت ملی‌آنها وابستگی داشت باخبرگردند.

ازجانبی هم طوریکه درچاربیته های ذکرشده ملاحظه گردید.انکشاف و اقعات نیز تعقیب شده‌است. چنانچه‌درچاربیته اول‌حمله قوای متجاوز انگلیس به‌افغانستان (درعقرب ۱۲۵۷ش مطابق ۲۰نو امبر ۱۸۷۸م) رفتن امیر شیرعلی‌خان به‌مزارشریف (در ینجا به غلط به میمنه ومرگ او در ۲۹ صفر سال ۱۲۹۶ هـ ق ۱۲۵۸ش ۱۸۷۹م)درآنولایت . پادشاهی محمد یعقوب‌خان پسر امیر (در ربیع‌الثانی‌همانسال) کشته‌شدن سرلویس کیوناری(به‌تلفظ‌عامیانه کمناری در ۱۲ اسد ۱۲۵۸ش ۳سپتمبر ۱۸۷۹)ومبارزه دلیرانه --مردم‌به‌رهبری غازی محمد جان‌خان ذکر رفته است .

امادرچاربیته دوم مطالب دقیقتر و بامعلومات نسبتاً واضحترذکر شده که فتح منطقه علی‌مسجد توسط قوای متجاوزین - معاهده ننگین‌صلح(گندمک)دره‌جوزای۱۲۵۸ش‌مطابق ۲۶مى ۱۸۷۹م)مرگ کیوناری درماه اسدهمان سال و مبارزات مردم بر هبری محمدجان‌خان شامل آنست . درچاربیته سوم مطالب باز هم دقیقتر ابرازگردیده‌و به مطالب تازه تری که درجریان واقعه بوقوع پیوسته بوده نیز اشاره رفته‌است.ماننداسازش‌خان‌افریدی با انگلیس هاو هجوم قوای متجاوز به‌بالای لندی کوتل - باسول و دکه‌و وقایع دیگریکه درچاربیته های قبلی نیز ذکرگردیده است. درچاربیته چارم برعلاوه مطالب مذکوردرچاربیته های قبلی تازه‌ترین انکشافات خبر که عبارت ازحمله مجدد قوای انگلیس به قوماندانی جنرال رابرتس و تسلیمی امیر محمدیعقوب است نیز ذکرگردیده‌است . ودرچاربیته پنجم باز هم انکشافات دقیق ترثبت گردیده‌است که آن عبارت ازشکست قوای انگلیس درعلی‌مسجد- آمادگی کمپنی هند شرقی برای حمله مجدددرتلاش مقامات انگلیسی برای تطمیع امیرو بعداً تسلیمی‌او،واتحاد بین مجاهدین ملی کشور ما به تفصیل تمامتر ومشروح ترمذکورآمده است. به‌این ترتیب چاربیته ها گذارش ساده و سطحی رویدادهانبوده‌بلکه نوع اخبار تعقیبیه نیز درآن دیده میشود. زیر امثال‌های متعدداین نوع چاربیته‌هاموجود است که‌از آغازیك رویداد شروع شده و انکشافات آن نیز طی چاربیته های دیگری ثبت گردیده‌است .

یك نکته مهم قابل یادآوری اینست ، که جریان پخش اطلاعات توسط چاربیته‌ها بمقایسه روزنامه‌های امروزی فوق العاده بطی بوده نقاط دور افتاده حتی سالها بعد از وقوع یك رویداد چاربیته های رادرآن مورد شنیده و بدان وسیله ازحادثه مذکور کسب اطلاع مینمودند و یااینکه شرح و تفصیل واقعه شنیدگی خودرابعدهابدین وسیله‌استماع مینمودند. امابان هم این امر ازاهمیت اطلاعاتی چاربیته هانمی کاهد. زیرا بقول یکی از سولفین و دانشمندان‌ژورنالیزم«هرچیز یکه‌ازلحاظ اطلاع و آگاهی تازگی داشته باشد- خبرمحسوب میشود اگرچی‌حادثه وموضوعی که‌خبر مربوط انست کهنه باشد» (۱) چنانچه امروز نیز بتاسی ازهمین مفکوره‌اخبار رویدادهای چندین سال پیش که‌مردم تاکنون ازان اطلاعی ندارند بعضاً بعنوان اخبارروزد رمطبوعات بنشر میرسد مانند اسنادپنتاگون درمورد جنگ‌ های ویتنام که‌چندین سال بعد ازاجرای‌ان به نشر رسید و هنگامه بزرگی را درجهان ایجاد نمودیاافشای واقعه واترگیت که‌تقریباً دوسال بعد ازوقوع‌ان افشاءشده و باعث از قدرت‌افتادن‌رییس‌جمهوراپالات‌متحده‌گردید.مثال‌تازه‌تراین خبراست که‌نه‌سال بعد ازوقوع ان بتاریخ دوازدهم ثوراسسال به نشر رسید :

شترا سبورگ /بی‌بی‌سی ۲ ۱ ثور /ب/

کمیسیون اروپایی این موضوع راتائید کرده که‌یك کشتی حامل دوصدتن‌یورانیوم نه‌سال قبل مفقود گردیده بود . این کشتی بین جمهوریت اتحادی المان وایتالیا بصورت ترانزیت درحال حرکت بود که‌مفقود گردید. ولی چندی بعد بانام وعمله جدیدبار دیگر پیداشده مگراز یورانیوم ان اثر نبود. کمیسیون‌اروپایی اعلام نموده که‌موسسه یورانیوم درباره این‌حادثه مرموز یك‌سلسله‌تحقیقات راانجام داده- امااین تحقیقات بجایی نرسیده‌است قبلاً گفته شده‌بود که‌ممکن است اسرائیل یورانیوم مذکور رابصورت سری بدست اورده باشد ولی مقامات حکومتی اسرائیل‌این شایعه‌راردکرده اند.یورانیم ماده ایست که‌امکانات تولیداسلحه ذروی‌رافراهم‌میسازد(۱) پس چنین نتیجه میتوان گرفت که‌چاربیته هادرسطح

۱- یوست ، کاسپرمن همان کتاب ۲۷

خو د درساحه پخش اطلاعات یااطلاع دادن میتوانست وظیفه یك‌روزنامه راایفاء نماید.

ب/ درساحه‌تعلیم‌دادن‌و تحرك بخشیدن :

همانطوریکه یك‌جامعه عقب‌نگهداشته شده برای بقا و انکشاف‌خود درعین زمان به‌چیز های زیادی ضرورت دارد اماسحدودبودن امکانات درین‌زمینه‌ها مشکل انتخاب و دادن حق اولیت به‌این ضرورت هارابمیان میاورد- یك وسیله مفاهمه جمعی نیز درین نوع اجتماعات اهداف عمده متعدد دارد وانچه رسالت این وسایل خوانده میشود عبارت از انتخاب اهداف عمده ترین و دادن حق اولیت به‌انها و مبارزه و تلاش برای تحقق بخشیدن این اهداف میباشد.

درشرایطیکه کشورما دران قرار دارد تاکنون نیز یکی از اهداف بسیارمهم و خطیرمطبوعات اینست که‌مردم بسوی تحقق بخشیدن‌اهداف و الای‌ملی سوق داده‌شوند و شیوه‌های‌طی طریق‌موفقانه‌این‌راه‌به‌انهاآموختانده شود.تاحالت رکود پسمانی ۱ –انیس‌شماره ۱۳ ثور ۱۳۵٦ که‌امری نامطلوب‌است‌از بین‌برده‌شده‌و درعوض‌یك‌جامعه‌دینامیك و پیش رونده باساختمان نوینی درکشور رایجاد گردد. امادرشرایط قرن نزده مهمترین‌هدفی که‌مطبوعات ما میتوانست داشته باشد حفظ ازادی و تمامیت کشوربوده و درچاربیته های شفاهی پښتو (به‌عنوان مطبوعات انروزی) این اولیت /نیکو انتخاب شده بود چه‌اکثرچاربیته‌های حماسی انروزگاراگنده ازاحساس ملی بوده و بدین وسیله مردم رادربرابراستعمار روحاً تجهیز مینمودند و انها رابرضد این پدیده ننگین به‌تحرك‌و مبارزه و امیداشتند. دارمستتر نیز به‌این موضوع ملتفت گردیده چاربیته‌های‌پښتو راازنگاه تاثیراجتماعی و نقش‌انرا درتحریك و رشادت بخشیدن‌به‌مردم باسرود«مارسی‌یز» که‌دردوران انقلاب کبیر فرانسه سرود انقلابیون بود و امروزسرود ملی انکشور راست درمحل مقایسه قرارداده وهردو راهم‌وزن میداند. درواقع نیز چنین است زیرا چاربیته‌های پښتو و سایرتصانیف‌عامیانه یکی‌ازعوامل موثر برافکارعامه بوده و خود نیز ازافکارعامه انروزگار نمایندگی میکنند.

یکی ازعلل موثریت چاربیته هااینست که‌توسط شعرای اولسی سروده شده ازینرو نحوه بیان وعناصر فکری انها برای عامه مردم قابل پذیرش‌قطعی بوده‌است- زیرا به‌قول (برلو) یکی‌ازدانشمندان‌ژورنالیز موقتی‌یك‌مفاهمه‌بصورت کامل برقرارشده‌وموثربوده‌میتواند که‌مهارت های مفاهمه درمنبع وگیرنده پیام حقیقی همسان‌یانزدیك‌بهم باشدیعنی‌بصورت

اهم اگر طرز تلقی- سویه دانش- سیستم اجتماعی و فرهنگ منبع پیام و گیرنده ان همگون باشد مفاهمه بصورت کامل صورت گرفته موثریت ان صددرصد است. (۱) لهذا شعرای اولسی که خود جز مردم بوده و مطالب چاربیته هارا کاملاً مطابق بفهم اکثریت انها ارائه نموده اند ازینرو فوق العاده موثر واقع شده‌اند. طوریکه از متن چاربیته هامعلوم میشود عناصر حاکم بر افکار عمومی- دین - ملیت - وطن و ننگ و ناموس بوده‌است و شعرای محلی نیز به‌ارتباط این عناصر مطالب خودرا بیان داشته‌و به مردم درس دینداری ملیت خواهی ووطن پرستی میدادند - تاانها ازین طریق بر ضد قوای استعمارگر تشجیع و تحریک گردند. دولت انگلیس نیزمتوجه این امر بود که یکی از علل موفقیت مجاهدین و مبارزین ملی ماهمینست که وسط اشعار رزمی بوجد اورده میشوند و نیک میدانستند که افکار عامه به‌وسیله این مطبوعات شفاهی در کنترول است و از جانبی مسلم بود که هیچ دولتی ازد یموکراتیک ترین تادیکتاتوری‌ترین دولت‌هاجز باحاکمیت افکارعامه‌به هیچ وسیله بالای مردم ۱- بدلو - اساسات کمونیکیشن ترجمه پوهان الهام انوت درس صنف‌سوم ژورنالیزم حکم رانده نمیتوانند ازینرو درصدد بر امدند تاانها نیزازین وسیله‌یعنی مطبوعات‌شفاهی‌استفاده نماید لذا شاعران وطن فروش رااجیر نمودند تابه نفع انها چاربیته هایی‌ساخته بین‌توده‌های‌مردم پخش نمایند چنانچه درچاربیته‌نمبر (۲۶) شاعر محمودنام‌در وصف انگلیس‌چنین‌میگوید: (۱)

نیاوشته‌دکمزوری‌زوراوریه‌صاحبانو کی

لوی‌عدل‌انصاف‌وارءانگریز اقبال‌دنورلری

عدل‌عدالت‌انصاف‌په‌ډیر مناسبت کوی

فرق‌مقدمه کی‌دکمزوری‌زوراورنه

خولکچی‌عزتداروی‌دهغوخلقوعزت کوی

سرسته‌درهزن‌دبدلمن‌دجوارگرنه کا

۱- بولو اساسات کمونیکشن، ترجمه‌پوهان الهام،نوت درس صنف سوم ژورنالیزم

دوی له خپل نیته ملکو نو بادشاهت کوی

نه و ایمه خلف خو ک د پدی کی تصو ر نه کا

اخلی گر م باج په هر یو راج په نو ابانو کی

نیاو شته د کمز و ری ز و ر او ر په صاحبانو کی

د یر تری اسیر ان د خر اسان خو ن و خطر لری

لوی عدل انصاف و اره انگر یز اقبال د نو ر لری

۱ - انگلیسها تنها با اجیر کردت شاعران جیره خوار نزده اند بلکه یک عده شاعران پښتو زبان هندی زبان دری زبان را نیز تشویق نمودند تا سداحی برای آنها بسازد چه انچه جنگ نامه وظفرنامه کابل شاهیان سی باشد

بو ت کمنا ری صاحب یعقو ت د خه لښکر سر ه

سر ئی بی گناه کړ لام و ر پو ر ته د و بار هشو نه

و ئی کړ په جار قتل د ښهر په قصابانو کی

نیاو شته د کمز و ری ز و ر او ر په صاحبانو کی

د یر ئی کړ پانسی په اخلاصی که خو ک نظر لری

لوی عدل انصاف و اره انگر یز اقبال د نو ر لری

و دی کړی نظر که خو ک باو ر په دی بیان کوی

بل ئی د کابل بادشاهی و اخسته په ز و ر سر ه

و یر و نه ښځی نر د خر اسان کوی

بو ئی ته یعقو ب غو ندی اسیر بندی له سو ر سر ه

خو ک چی له انگر یز و سر ه جنگ په سپین میدان کوی

ځان به پری لمبه که چی کوی لوی له او ر سر ه

شه عبدالرحمن اسیر د دوی مصاحبانو کی

نیاو شته د کمز و ری ز و ر او ر په صاحبانو کی

حکم د کابل به کوی تل ځان ئی نو کر لری

لوی عدل انصاف و اره انگر یز مثال د نو ر لری

ځان گنړی نو کر د انگر یز نه و ایم د ر و غ چری

سلک ئی په قو ت و ر ته رعیت تر قندهار ه کړ

بیا بەبار کز ای امیر پەعمرنە شی بو غ چری
جو ر ئی پە کبنی سر ك تر غز نی تر پیبناو رە کر
پاتی پەایو بدو رور لەغمەنەشی رو غ چیری
بندئی را با هر پەاتە کر و ە کی لەخیبر ە کر
اوس دا یوب خان وشمیری خان پەغر یبانو کی
نیاو شتەد کمزوری زو راو ر پە صاحبانو کی
لار شەتر هر اتەنەسال بساطنەخەلبنکر لری
لوی عدل انصاف و ارەانگر یز مثال دنو ر لری
چاچەد کابل کری انگر یز سر ەخدمت دی نە
لوی انعام اکر امسو اجب ئی و ر کر قیصر سان دی دوی
عدل کری پلامن ئی داو طانو حکو مت دینە
هیخ کمی یی نشتەدی دتو ر بهادر ان دی دوی
نیت د رابنسن صاحب سحمو دلر ەدو لت دینە
و صف کری د کل انگر یز انو بادشاهان دی دوی
پری نبئو دیو امیر دنو م پەفارسیبا نو کی
نیاو شتەد کمز و ری زو راو ر پەصاحبانو کی
حکەئی فر مان عبدالر حمن پەستر گو سر و لری
لوی عدل انصاف و ارەانگر یز مثال دنو ر لری
نیاو شتەد کمز و ری زو رەو ر پەصاحبانو کی
لوی عدل انصاف و ارەانگر یز اقبال دنو ر لری(۱)

همچنان یکی دیگر از ین شاعران جیرە خوار بدستو ر انگلیس چار بیتە دیگری ساختە کە بە نمبر ۳۲ در کتاب دار سستتر ثبت است. این شاعر چار بیتە خو درا در و صف یك خاین ملی بنام عزیز خان صو بەدار سرو دە است این شخص کسیست کە بر خلاف مر دم و وطن خو یش در

خدمت حکومت هند برتیا نوی بروی هموطنان خود شمشیر میکشد و تا اخیر زندگی نمک خوار انگلیس باقی ماند. امابعد ازسرگ‌او کوشش میشود او را قهرمان ملی تراشیده و بدان وسیله‌سردم را به‌خدمت گزاری‌استعمار ترغیب نمایند. وشاعر اجیر نیز ازین (هم مانند خود) مجسمه غیرت و سردانگی تراشیده ازوی چنین وصف میکند:

غم‌په‌مادرازشو غوڅ‌سی شوضمیر
چاوی‌عزیز خان‌سردار.
روان‌دحق‌په‌لورشو سرمفراق‌سی‌زورشو
زیات‌شو زورڅماسلنگ‌چی‌شوجو رمقام‌دجنگه
و ته‌لارسردار دننگ‌زره‌ویرو وه‌یوسوان‌چی‌وانه
خلاص‌دسنگل‌بازو شو غم‌په‌مادرازشو
یو بازخو عزیز خان‌وه ښکاره‌په‌درست‌جهان‌وه
دتوری‌پهلوان‌وه
زخمی‌شه‌په‌پیوار‌و دریده‌و لار سیجر زهیر
غوڅ‌سی شوضمیر
سیجر و وی‌له‌واره بهادره‌صو به‌داره
او من‌پاخه‌په‌قراره چه‌پور ته‌شو سردار
لاز تار په‌تار په‌زسکه‌خورشو سرمفراق‌سی‌زورشو
خورشو گلهو ه‌دنمیر و او ره‌دو رئی‌شو تیر
تمام‌به‌ئی‌میر
گو ئی‌پری‌داجل‌شو ه‌برابر دفتری‌پری‌سازشو
غم‌په‌مادرازشو
گو ئی‌و ه‌دبیلتون راتله‌په‌شبخون
پری‌مات‌ئی‌شو زنگون
درون‌شو ه‌په کی‌پاتی‌په‌قدرت‌پاك‌دقدیر

غوڅ‌سی‌شو ضمیر

قدرت‌ته‌درب‌گوره   جنگ تو له‌ورڅ‌وه‌وروزه

دوندخورشو تیاره‌توره

نه‌خوك‌په‌فوڅ کی‌وسړل   نه‌بل‌خوك‌زخمی نه‌شورشو

سرمڤراق‌سی‌زورشو

نه‌شورنه‌زوړسوران‌وه   وارفوڅ وار‌ه‌په‌امان‌وه

افضل په‌ویر دڅان‌وه

خورئی‌په‌هغه‌درنگ   دساسا ونیوه خنگ

څان‌ئی کړ په‌وینورنگ

لاس‌ئی کړل‌تری‌نه‌چاپیره‌افضل‌وه‌ویرپه‌زړه‌دلگیر

غوڅ‌سی‌شو ضمیر

دلگیری چی د سردار   سیجرو لیده په جار

ده‌ولی شو طلبگار

وښکوه‌زرچتی‌افسرجرنیل‌خبرپه‌دی‌انگورشو

سرمڤراق‌سی‌زورشو

جرنیل‌وی وښکل سیجر   زخمی‌دی سردار بهادر

یوقلی کړی‌راحاضر

اردلی‌ته‌په‌داشان‌سره‌گو یان‌غریب‌نوازشو

غم‌په‌سادرازشو

اردلی‌هغه‌سحال‌روان‌قلیان کړه‌دوه‌سنبال

هلته‌ورغله‌فی‌الحاله

لوی‌اقبال‌دی‌دانگریز و هر یو کارئی‌دتدبیر

غوڅ‌سی‌شو ضمیر

په تدبیر هغه زمان   سیجرپورته‌په‌خپل څان

کرەو لی تەعزیز خان

اسپتال تەئی رخصت هغەساعت کرد و رنو رشو

سرمفراقسی زو رشو

نو رئی زخم د پر هر　　لەخپل لاس نە کرد اکتر

تری گولی کرەباهر

زیات ئی زخم یو پەدو ەشو غو ثر تری لحم پەمقراض شو

غم پەسادراز شو

پەمقراض ئی پوست او گوبنت　　پری کول دز رەپەسوخت

وبهادر سردار پەهو بنچی بەدردو رباندی راغی

غابن بەوچیچل قچیر　　غوثرسی شو ضمیر

قچیر تن وە دسردار　　پەیو دم شو خوار و زار

تری داکترو کر انکار

چی دارو ئی اثر نەکر ناعلاجەشراب خورشو

سرمفراقسی زو رشو

شرابخورو داجل　　نەدارو شەنە خەچل

سردارو باللەافضل

دائی و روستی دیدن دی پلوطن تەسی پروازشو

غم پە مادراز شو

بیاافضل تە پەبنەشان سردارو کر خپل بیان

و بەسر مە پەارمان

داغ پەزرەبەگور لەیو سم امیر خان او دفقیر

غوثرسی شو ضمیر

امیر خان او فقیر خان　　بندی دی دگورستان

زەهم ځم یمەروان

او من بەخولك كاندی پخلا كریم الله

پاتی سر تو ر شو   سر مفر اق‌سی زو رشو
سر سر تو ر پەو او یلا   بەوی تل کر یم‌اللە
تەئی‌شی تکیەاللە

هال‌سی هیخ نە شو معلو ملارم سر گوم
غرق‌سی جهاز شو غم‌پەساد راز شو
ر ب‌جهاز کرخما غرق   تیر شو لکەبرق
هیخ پەدی کی‌نشتەفرق

یکتنها پەبندر و ان‌در ب‌سنان یمەاسیر غوخ‌شو سی شو قمیر
بندی‌خم پەلوی‌سفر   کەسی‌دو ستو ه کەنو کر
چامی‌و انەخست‌خبر

گامەسندیم‌لەهر چانە   دخپل‌خانە
سی زرەتو رشو   سر مفر اق‌سی زو رشو
زرەسی‌تو رشو لکەسکو ر   نەسی‌خپل پر دی‌نەو رو ر
کینبو دپل‌خما پلو ر
چامی‌و نە کرەپو بنتنە   تن‌خما پەاو رگداز شو
غم‌پەسادر از شو
پەاو رو سو م پاك‌غفو ر   کەسی‌و رو رو ه کەتر بو ر
نەشو ساغخه حضو ر
و ەبی‌ننگەعظیم‌خان‌عباس‌پەخان کو م‌تقر یر
غوخ‌می شو قمیر
داتقر یر پەو رستی‌و ار   تیر افضل نە کرسر دار
ساەئی‌و خوت پەقر ار
افضل کری‌چغی پەزو رە   غمگین‌و رو ر پری نسکو رشو
سر مفر اق‌سی زو رشو
نسکو ر پر یو ت‌افضل   سر نگون پەزرەسول سو ل

چه بەهوش‌شو واو رەگل

کەر پوتەئی دسر گشەز رخفە   سیجر پەدی الفاظ شە
غم پەسادر ازشە

سیجر و کەر پری گریان   سو رافسو من هغەزمان
پەبیلتون دعزیزخان

بیائی کەر حکم پەجار صندوق شو تیار دگل قمیر
غوغ سی شو قمیر

پەصندوق ئی پو رەپاو   مثالی کەر لی لگاو
پری چهل صدرو پیغ شوی داو

یکی کیبنو دسر دار   پەخوی ابدار
بندی دگو رشو   سر مفراق سی زو رشو

گو ری شو مقام اخیر   عزیزخان سر دارو مشیر
سخاوت و مپەکی تیر

تیر ئی شو دیکری وار   زر ئی اظهار
دسر گشاو از شو   غم پەسادر ازشو

داو از دسر گشپەجار شو گو تەکی دسر دار
سحمو دوی و شەناتار

عبیدی سالتی دو اړو سر مخو نەکرەپەویر
غوغ سی شو قمیر

وو پەویر دخپل صورت   عبیدی و کەسالت
قرار نەوو بو ساعت   و بەسری سالت
لەغمەرو غ عالمە   کرو کورشو

سر مفراق سی زو رشو (۱)

۱- دارمستتر ۷۰۵-۶۳

از گفته های بالا بر میاید که چاربیته هافوق العاده بالای افکار عامه نفوذ داشته و در قسمت تعلیم دادن مردم و تحرک بخشیدن انها برای مبارزه بااستعمار حایز اهمیت بس بزرگی بوده حتی فراتر از یك روزنامه این وظیفه رابه صورت کاملاً موفقانه ایفا نموده است .

۳- درساحه سرگرمی:

یکی از خصوصیت های بسیار مهم و دلچسپ چاربیته ها اینست که همیشه باموسیقی خوانده میشود از ینرو هر چاربیته به تنهائی خود مجتمعاً وظیفه یك روزنامه راانجام میدهند زیرا درعین زمانیکه یك چاربیته وسیله اطلاع است و سیله تعلیمی نیز هست و وسیله سرگرمی شنونده رافراهم میسازد. گذشته ازان چاربیته هاانواع گوناگونی دارد و برای سرگرمی و تعلیم چاربیته هایی رامحتوی قصه های دینی است میخوانند یاافسانه های محلی که بشکل چاربیته ها سروده شده و چاربیته های تغزلی هریك میتواند وسیله سرگرمی خوب و مفیدی برای مردم باشد. چنانچه چاربیته های درمورد قصه های ادمخان و درخانی رامبولا و نیم بولا حکایات ازچار یار کبار و امثال ان نمونه های بارز این نوع چاربیته هابوده میتواند که مثال های بیشماری ازین اشعار در کتب پښتنی سندری (چاپ پښتو ټولنه- ۱۳۲۷) دخلکو سندری (تالیف شاغلی رفیع - ۱۳۴۹) دپښتو نخوا دشعر هارو بهار (تالیف دارمستتر - طبع پاریس- ۱۸۸۹) دنو ره دین چاربیته (چاپ یونیورستی بوك ایجنسی -پشاور - ۱۹۷۲) و غیره کتب درج میباشد. ازانچه گفته امد چنین میتوان نتیجه گرفت که چاربیته های اولسی پښتو قبل از بمیان امدن وسایل مفاهمهٔ جمعی ازقرن ها باینطرف یك وسیلهٔ بسیار مهم مفاهمهٔ جمعی بوده و اهداف آن درساحات اطلاعات - تعلیم - سرگرمی و تحرك بخشیدن بااهداف روزنامه های امروز انطباق داشته و مانند وسایل مفاهمهٔ جمعی دیگر نفوذ مؤثری درافکار عامه داشته است. چنانچه دیگران نیز معترف اند این وسیله مفاهمه کنترول و سوق و ادارهٔ افکار عامه رانیز بعهد داشته و درین راه مؤثریت ان برضد استعمار کمتر ازقوت باروت و گلولهٔ توپ نبوده است.

عناصر خبری در چاربیته ها:

بر علاوهٔ اینکه چاربیته های فولکلوریك پښتو بارو زنامه های امروزی قابل مقایسه

بوده و درین جهت‌توانسته است قبل ازبمیان آمدن وسایل اطلاعاتی ، وظیفه یك رسانهٔ گروهی‌راانجام‌بدهد.درپهلوی آن هریك‌ازین چاربیته‌هارامیتوان باخبرنیز درمحل مقایسه قراردادیعنی چاربیته هاکه در مجموع توانسته اند، وظیفهٔ یك وسیلهٔ مفاهمهٔ جمعی و بخصوص یك روزنامه‌راانجام‌دهد،درجزء هریك آن خبر نیز تواندبود. دانشمند ژورنالیزم ازخبر تعریفات متعددی کرده اند و تاکنون تعریف جامعی که‌مورد قبول همه باشد بمیان نیامده‌اماآنچه همگی بدان متفق القول اند، اینست که‌یك خبرحتماً شامل سه‌جزء ذیل میباشد:

۱ - حادثه:- که‌هرنوع عمل رادربرمیگیرد .

۲ - گذارش که‌هرنوع رویدادی راثبت وتوضیح مینماید .

۳- خواننده یاشنونده : که این گزارش به‌اورسانیده میشود (۱) باین اساس اخبار که

مهمترین عنصر دروسایل ارتباط جمعی است، عبارت از شرح وتوصیف حوداثی است که خوانندهٔ، شنونده ،یابیننده به‌آن دلچسپی نشان داده واین گزارش حس کنجکاوی او راااقناع نموده بتواند. باین ترتیب ،چاربیته‌های حماسی پښتو را میتوان خبر نامید . چه‌طوریکه قبلاً نیزگفته شد، چاربیته ها بعنوان وسایل مفاهمهٔ جمعی محتوی چنین عنصری هست امااز نگاه ساختمان خبرهای امروزی نیز میتوان عناصر ساختمانی آنرا باچاربیته هامقایسه نمود . مثلاً عناصر معروف خبری‌سه‌چ وسه‌ك یعنی کی، کی، کجا . چه،چراو چطور. درچاربیته هانیز مراعات شده‌است وطوریکه دراخبار امروزی هرعنصری که‌مهمترین باشد درمورد آن روشنی بیشتری انداخته میشود،وعنصری که هایزاهمیت کمتر باشد، روی آن کمتر تأکید گردیده یابکلی حذف میگردد . ودرین اشعار نیز چنین‌است.یك‌نکتهٔ جالب‌قابل‌تذکاراینست که‌ژورنالیستان غربی عقیده دارندکه اولین خبرباقاعده یعنی خبریکه عناصر متذکره درساختمان آن مراعات گردیده‌بوده،درسال ۱۲۴۴ (۱۸۶۵م)توسطیکی ازخبرنگاران آژانس اسوشتیدپرس هنگام قتل ابراهام لینکان رئیس جمهورامریکا نوشته شده‌است. لیدخبرمذکورچنین نگاشته شده‌است :

---

۱ - عبدالله حبیب الرحمان. اساسات‌آماده ساختن‌وچاپ‌روزنامه

کابل: مطبعهٔ پوهنتون کابل- ۱۳۵۲ ص۸

«امشب رئیس جمهور لینکلن در تیاتر مورد اصابت گلوله قرار گرفت. احتمال دارد اصابت کشنده باشد» (۱)

این خبر ساده اغلب سوالاتی را که بذهن خواننده یا شنونده خطور میکند دربر دارد. مثلاً:

کی: ابراهام لینکلن.

کی: امشب.

کجا: در تیاتر.

چه: مورد اصابت گلوله قرار گرفت.

امااز آنجائیکه برای ابراز هر واقعه یی باید به اینگونه سوالات جواب داده شود قرنها قبل از اینکه خبرنگار اسوشتیدپرس این اصول را کشف و بکار برد، در ترانه های فولکلوریك کشور سامراعات میشده است، و حتی شعرای ما آنرا بکار برده اند. مثلاً درین شعر رودکی که در حدود ۱۱۰۰ یا ۱۲۰۰ سال قبل سروده شده همین عناصر را بوضاحت می بینیم:

آمد بر من کی یار کی وقت سحر ترسنده ز کی ز خصم خصمش کی بدر

دادمش چه بوسه بر کجا بر لب و بر لب بدنه چه بدعقیق چون بدچو گهر

همچنان بیدل نیز چار صدسال پیش ضمن رباعی یی این سوالات را بکار برده است.

دی خفت کی ناقه دبر کجا خفت بگل گردم چه فغان از چه ز یاد منزل

داداز که زخود چرا ز سعی باطل کافتاد چه بار از که ز سر بر که بدل (۲)

اکنون میبینیم که این عناصر در چاربیتهٔ ها چگونه سراعات شده است، اما جهت خود داری ازطویل شدن گفتار خویش امثال دیگری نیاورده، این عناصر راد رچاربیتهٔ پنجم مثال قبلی خویش تطبیق میکنیم. در چاربیتهٔ مذکور سه واقعه عمده بیان شده است که اجزای واقعهٔ اول عبارت انداز:

---

۱ ـ وجدان ـ محمد شفیق. خبرنگاری. (نوت درسی صنف سوم ژورنالیزم درسال ۱۳۵۳) ص ص ۳۲-۳۳

۲ ـ عبدالغنی داکتر. زندگانی میرعبدالقادر (بیدل). کابل. پوهنځی ادبیات ـ ۱۳۵۲

۷م ش

کی: میر اخور

کجا: در علی مسجد.

چه: قوای انگلیس را شکست میدهد.

چرا: برای دفاع از میهن خویش.

چطور: (به تفصیل گفته شده است)

واقعه دوم:

کی: کیوناری.

کجا: در کابل

چه: کشته میشود.

چرا: چون قوای تحت فرمان او از کشور رانده میشود.

چطور: (به تفصیل آمده است)

واقعه سوم:

کی: رابرتس

کجا: در کابل

چه: مفتضح میشود.

چرا: چون برای گرفتن انتقام کیوناری آمده اما شکست میخورد.

چطور: (به تفصیل امده است)

در این چاربیته واقعات دیگر نیز بیان شده که حیثیت واقعات درجه دوم دارا میباشد و ما از ذکر آنها میگذریم. و اما در مورد اینکه عنصر «کی» یا «چه وقت» در هیچ یک از این چاربیته ها ذکر نگردیده، علت اینست که اولا در فرهنگ ما متاسفانه برای وقت آنقدر اهمیت داده نمی‌شود و دیگر اینکه چون این چاربیته ها مدت ها بعد از وقوع حوادث مذکور در آنها ـ در جریان پخش و نشر میبود، که ذکر وقت آنها را کهنه میساخت شاید از این جهت هم وقت آن ذکر نگردیده باشد، زیرا مطبوعات دوره های اول نیز در اخبار از ذکر زمان وقوع آن خودداری مینمودند چنانچه در این خبر شمس النهار: «از اخبار راجپوتانه منقول است که یک انگریز دلمسن

صاحب زن خود را باین سبب که زن وی چند دفعه با دیگر مردم بصیغهٔ بد فعلی فرار شده بود طلاق داده بود و با یکدیگر دختر بموجب قواعد مذهب و آئین خود گفتگو مناکحت و عده کرده بود، بعد از چند ایام بسبب خوش التفاتی زن سابقه خود درست شده نکاح جدید منعقد ساخت و دختری را که باوی وعده نکاح کرده بود واگذاشت. دختر مزبور چون دید که زن و شوهر باهم درست شده من از ین معامله محروم ماندم این امر باعث بدنامی خود دانسته از خلاف وعدهٔ دلمسن صاحب نالش کرد که این شخص بامن وعده کرده بود که من ترا نکاح میکنم حالا عهد خود شکستانده مرا موقوف نمود و با زن سابقهٔ خود سازش کرد. در ین باره دعوای خود را به اثبات رسانیده از نزد حکام حکم شد که مبلغ سی هزار روپیه بطور جرم عهدشکنی از دلمسن صاحب گرفته بدختر مذکور داده شود. چنانچه داده شد. حالا دختر مذکور میخواهد که شوهر دیگر کند.» (۱)

این خبر که از طریق مطبوعات غرب وارد مطبوعات هند گردیده و از آنجا در اولین روزنامهٔ کشور ما انعکاس یافته است کاملا فنی نوشته نشده بلکه وقایع آن با ساس هرم راست ترتیب گردیده و عناصر زمانی و مکانی یعنی «کجا» و «چه وقت» در آن بکلی وجود ندارد به این اساس چنین نتیجه میتوان گرفت که چاربیته‌های شفاهی پشتو قبل از بمیان آمدن مطبوعات در کشور ما، در مجموع روزنامه های شفاهی پی محسوب شده و همچنان بحیث اخبار یا گزارش وقایع و اتفاقات نیز اجرای وظیفه نموده است.

۱- شمس النهار، شماره دوم سال اول ۵ ذی الحجه ۱۲۹۰ ق

دموضوع گانوفهرست

مخ	عنوانو نه	گڼه
١	١ـ مرکه دپښتو	
١٩	٢ـ خدمت سراج الاخبـــار در پیشرفت پښتو	
٣٣	٣ـ پښتو او دفتر په دو ورو ستیو پیړیو کې	
١٥	٤ـدپښتو نثر لهنو نسمی پیـــړیرا هیسی	
٦٤	٥ـ په شلمه پیړی کی دپښتوعسکری اصطلا حات	
٧٦	٦ـ په دوو وروستیو پیړیـو کښې دپښتو نظمته یوه کتنه	
٨٦	٧ـ دهنری والتر بیلو دپښتو گرامرځینی خصو صیتونه	
٩٢	٨ـ د١٣١٦ هـ، ش کال څخه تـــر١٣٥٥هـ ، ش کال پوری دپښتو زده کړیتکاملی لار	
١٠٣	٩ـچهار بیته هایی ولسی پښتویـاوسیلـــه مفـــا هـمـهٔ جمعـــــی قبل از مطبو عات	
٣٨٠	ددغه مقالی پاتی برخه	
١١٢	١٠ـ پـه هند کی دپښتو څیړنی	
١١٥	١١ـ راورټی او پښتو گر امر یی	
١٢٣	١٢ـپهپښتو کیږد مالـــی او اداریاصطلاحا تو ضرورت	
١٢٩	١٣ـ دحقو قی او جزایی تعا ملاتـولهنظره دپښتو ځینو فو لکـلور یکو ادبیا تو تهیوه کتنه	
١٤٠	١٤ـتحقیقات پښتودر اروپا در زبانالمانی	
١٤٧	١٥ـ ملی هنداری تـــه نـــویکتنه	
١٦٥	١٦ـپهشوروی اتحاد کیدفیلا لوژی په برخه کښې دافغان پـیژ نـد نی هلی ځلی	

گڼه	عنوانونه	مخ

۱۷ـ کلمات دخیل پښتو درزبان‌دری ۱۷۱
۱۸ـ په نو نسمه پیړی کی دپښتود عسکری اصطلاحاتو تاریخچـــه‌او خیړنه ۱۸۳
۱۹ـدپښتو لومړی‌اخبار (طلـــوع‌ا فغان)دژورنالیزم داصو لو په رڼا کی ۲۰٤
۲۰ـ دپښتو نوعیت او اهمیت ۲۱٦
۲۱ـدپښتو چاپی آثارو ته‌یوه کتنـــه ۲۲۱
۲۲ـ قدیمترین آثار چاپ شده‌پښتو ۲۳۰
۲۳ـدپښتو حیاتی فلسفه‌د متلونـــوپه ملا حظه ۲۳٦
۲٤ـشلمه‌پیړی‌اوپه افغانستان کی‌د پښتو آثارو دخپریدو هڅی ۲٤٥
۲٥ـ دپښتو دچا پی آثارو مجموعی‌او مو ضو عی شمیر څیړ نه ۲٥۱
۲٦ـ دپښتو لهجی او ژبی جوړ ید نه ۲٥۸
۲۷ـ شمال‌مغر بی‌سرحدی صو به‌کی‌پښتو مطبو عه کتا بونـــــــه دوه سوه کاله ۲۷۳
۲۸ـ معاصر پښتو شعرته یوه کتنه ۲۹٤
۲۹ـپه پښتو ژبه‌او ادب کی‌د نـــوی‌اصولو او نوی سبك لاری ۳۱٤
۳۰ـ دپښتو منور ینو دوظیفو ادامه اوبد لون ۳۲٤
۳۱ـدپیښور د پښتو دینی‌ادب تـــه‌یو کتنه ۳۳۰
۳۲ـ پښتو کښی دلغت نویسی دوه‌سوه کاله ۳٤۰
۳۳ـ پښتو ادبیات او دتو لنـــی‌سره دهغی اړیکی ۳٤٤
۳٤ـدپښتو قاموسونو یو لنډفهـــرست ۳٦٥
۳٥ـدپښتو بیلګه په سومری ژبه‌کی ۳۷۷

DEMOCRATIC REPUBLIC OF AFGHANISTAN

MINISTRY OF INFORMATION AND CULTURE

PASHTO DEVELOPMENT DEPARTMENT

PASHTO

Printed Materials

During

Two Past Centuries

KABUL

AFGHANISTAN

Government Printing Press

Download from: aghalibrary